ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

3

Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974

Από τον Λίβανο στη Βάρκιζα

Κυριακάτικη ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1941-1974

ΤΟΜΟΣ 3

ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1941-1974

ΤΟΜΟΣ 3

ΑΠΟ ΤΟΝ ΛΙΒΑΝΟ ΣΤΗ ΒΑΡΚΙΖΑ

Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1941-1974)
ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ
ΤΟΜΟΣ 3 – **ΑΠΟ ΤΟΝ ΛΙΒΑΝΟ ΣΤΗ ΒΑΡΚΙΖΑ**
Ειδική έκδοση για την **Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία**
Πρώτη έκδοση: Εκδόσεις Κ. Καπόπουλος 1973

Επιμέλεια: Φώτης Παπούλιας
Διόρθωση: Μαρία Καραμπατζάκη, Μάγδα Κλαυδιανού, Θόδωρος Μαργαρίτης
Σύνθεση εξωφύλλου: Κάτια Φυντανίδου
Παραγωγή: ΦΩΤΟΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.
Εκτύπωση και βιβλιοδεσία: Χ.Κ. ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ Α.Ε.
ISBN (σετ): 978-960-9487-62-7
ISBN (τόμου): 978-960-9487-69-6

www.enet.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1941-1974)

Τόμος 3: **Από τον Λίβανο στη Βάρκιζα**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΩΝ ΒΟΥΝΩΝ

ΔΙΑΣΚΕΨΗ ΣΕ ΠΛΑΚΑ ΚΑΙ ΜΥΡΟΦΥΛΛΟ ΓΙΑ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΑΡΤΩΝ • Ο ΖΕΡΒΑΣ ΑΝΑΓΝΩΡΙΖΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΑ ΑΣΤΙΚΑ ΚΟΜΜΑΤΑ ΩΣ ΜΟΝΟΣ ΑΡΧΗΓΟΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ • ΣΧΗΜΑΤΙΖΕΤΑΙ ΕΑΜΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΩΝ ΒΟΥΝΩΝ ΥΠΟ ΤΟΝ ΤΙΤΛΟ ΠΕΕΑ • ΕΚΛΕΓΕΤΑΙ ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ («ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΒΟΥΝΩΝ») ΚΑΙ ΣΥΝΕΔΡΙΑΖΕΙ ΣΤΟΥΣ ΚΟΡΥΣΧΑΔΕΣ • Η «ΝΤΕ ΦΑΚΤΟ» ΚΑΙ Η «ΝΤΕ ΓΙΟΥΡΕ» ΕΞΟΥΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ • Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΕΛΑΣ ΚΑΙ ΕΚΚΑ • ΤΟ 5/42 ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΔΙΑΛΥΕΤΑΙ ΓΙΑ ΤΡΙΤΗ ΦΟΡΑ • Ο ΨΑΡΡΟΣ ΕΚΤΕΛΕΙΤΑΙ ΣΕ ΜΙΑ ΧΑΡΑΔΡΑ

ΤΑ ΜΕΣΑΝΥΧΤΑ της 3ης προς 4η Φεβρουαρίου 1944, ο μικρός εμφύλιος πόλεμος ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ κατέπαυσε. Είχαν προηγηθεί συνεννοήσεις με το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής αλλά και με την κυβέρνηση του Καΐρου. Γιατί η ανακωχή των δύο οργανώσεων συνδυαζόταν με τη γενικότερη κίνηση ενοποίησης και εθνικής ενότητας. Αυτή, όπως είδαμε, τώρα αποτελούσε κοινή πολιτική, πίσω από το προκάλυμμα της οποίας Αριστερά και Δεξιά, Άγγλοι και βασιλιάς, κυβέρνηση του εξωτερικού και πολιτικά κόμματα, θα προσπαθούσαν να ανασυντάξουν τις δυνάμεις τους και να καταλάβουν καλύτερες θέσεις για τη μεγάλη, τελική αναμέτρηση.

Η ανακωχή έβρισκε τις δύο αντίπαλες ένοπλες δυνάμεις να έχουν ως βασικό σύνορο τον ποταμό Άραχθο. Όπως είδαμε, η έσχατη προσπάθεια του Ζέρβα να ανακτήσει το χαμένο έδαφος και να ξαναφτάσει στον ποταμό Αχελώο είχε αποτύχει. Τα ξημερώματα της 28ης Ιανουαρίου ο αρχηγός και ο υπαρχηγός του ΕΔΕΣ με το επιτελείο τους διασκέλιζαν τη γέφυρα της Πλάκας και επέστρεφαν στη βάση εξόρμησής τους. Το Ξηροβούνι τώρα θα ήταν το τελευταίο ορεινό τους οχυρό, αντί των Τζουμέρκων που έμεναν στα χέρια του ΕΛΑΣ. Οι σπασμωδικές κινήσεις που έγιναν και από τις δύο παρατάξεις, τις τελευταίες ημέρες και ώρες πριν από την ανακωχή, δεν μετέβαλαν αισθητά την κατάσταση.

Η Διάσκεψη Μυρόφυλλου

Αλλά η κατάπαυση των επιχειρήσεων έδωσε την ευκαιρία για μια διάσκεψη που θα

απέβλεπε στη θεμελίωση της ενότητας πάνω στα βουνά, με συμμετοχή ΕΑΜ, ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ, ελληνικής κυβέρνησης του εξωτερικού και του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής. Το χωριό Μυρόφυλλο, στην όχθη του ποταμού Αχελώου, ορίστηκε ο τόπος της διάσκεψης, η οποία άρχισε στις 12 Φεβρουαρίου. Και οι αντιπροσωπείες που προσήλθαν είχαν την εξής σύνθεση:

→ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ: Στρατηγός Σαράφης, Πέτρος Ρούσσος (Νικόλας), γραμματέας Χ. Κλάρας.

→ ΕΔΕΣ: Κομνηνός Πυρομάγλου, αντισυνταγματάρχης, Πέτρος Νικολόπουλος, γραμματέας υπολοχαγός Βεργωτής.

→ ΕΚΚΑ: Γεώργιος Καρτάλης, συνταγματάρχης Ψαρρός, γραμματέας ταγματάρχης Σ. Δούκας.

→ Κυβέρνηση εξωτερικού, ή ειδικότερα Ανώτατη Ελληνική Στρατιωτική Ηγεσία Καΐρου: Συνταγματάρχης Κρις Γουντχάουζ (ο πρωθυπουργός Τσουδερός από τα Χριστούγεννα του 1943 είχε ορίσει τον Γουντχάουζ αντιπρόσωπο της κυβέρνησης και όλων των ελληνικών υπηρεσιών της Μέσης Ανατολής στις αντάρτικες δυνάμεις).

→ Στρατηγείο Μέσης Ανατολής: Συνταγματάρχης Γουντχάουζ (Βρετανός) και ταγματάρχης Ουάινες (Αμερικανός).

Η διάσκεψη εκείνη θα μπορούσε να ενταχθεί στη διαδικασία για το σχηματισμό κυβέρνησης εθνικής ενότητας, που θα γινόταν η ανώτατη ελληνική Αρχή μέσα και έξω από την Ελλάδα. Η επιτυχία της, συνεπώς, αποτελούσε παράγοντα ιστορικής σημασίας για τις ελληνικές εξελίξεις, ενόψει της Απελευθέρωσης. Τα πράγματα όμως ήταν δύσκολα. Η ατμόσφαιρα ήταν βαριά απο τον πρόσφατο εμφύλιο πόλεμο. Ο Κομνηνός Πυρομάγλου έλεγε στον Γ. Καρτάλη: «Οι περισσότεροι αξιωματικοί μας, εμένα και τον Νικολόπουλο μας έχουν ξεγράψει από τη στιγμή που περάσαμε το γεφύρι της Πλάκας».

Εννοούσε ότι κατά τους αξιωματικούς του ΕΔΕΣ η διάσκεψη του Μυρόφυλλου ήταν μια παγίδα του ΕΛΑΣ για να προσέλθει η ηγεσία του ΕΔΕΣ και να τη συλλάβει ή να την εκτελέσει επιτόπου... Γι' αυτό και ο Ζέρβας δεν θέλησε να πάρει μέρος. Ο Άρης Βελουχιώτης, με τους «μαυροσκούφηδές» του, αν και δεν συμμετείχε στην αντιπροσωπεία του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, είχε εγκατασταθεί κι αυτός στο Μυρόφυλλο. Και η παρουσία του γεννούσε φόβο στους άλλους.

Καταδίκη των Ταγμάτων

Πάντως, χωρίς καμιά αντίρρηση από τον Σαράφη και τον Ρούσο, πρόεδρος της διάσκεψης εξελέγη ο Γ. Καρτάλης και φρούραρχος του Μυρόφυλλου ο ταγματάρχης της ΕΚΚΑ Δούκας. Τα πρώτα βήματα εξάλλου πήγαν καλά. Οι αντιπροσωπείες, με πρόταση του Σαράφη, αποκήρυξαν την κυβέρνηση Ράλλη και τα Τάγματα Ασφαλείας:

«Αἱ ὑπογεγραμμέναι ὀργανώσεις ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, του ΕΔΕΣ, τῆς ΕΚΚΑ, ἡ Ἑλληνικὴ στρατιωτικὴ διοίκησις Αἰγύπτου, ἡ Συμμαχικὴ ἀποστολὴ ἐν Ἑλλάδι διὰ τῶν ἐντεταλμένων ἀντιπροσώπων των δηλοῦν καὶ διακηρύσσουν τὰ κάτωθι: 1. Θεωροῦν τὴν κυβέρνησιν τοῦ Ράλλη καὶ ὅλους ὅσους τὴν ἀπαρτίζουν ὡς ὄργανα ἐξυπηρετήσεως τῶν κατακτητῶν τῆς Ἑλλάδος, ὑποβοηθοῦντα εἰς τὴν παντοειδῆ κατατυράννησιν καὶ ἐξόντωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ καταπολέμησιν τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος ὡς καὶ τοῦ ἀγῶνος τῶν συμμάχων ἐθνῶν. 2. Θεωροῦν ὅλους ὅσοι κατετάγησαν εἰς τὰ ὀργανωθέντα ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως Ράλλη, ἐξοπλισθέντα καὶ καθοδηγούμενα ὑπὸ τῶν κατακτητῶν Σώματα εἰδικῆς ἀσφαλείας, τάγματα εὐζώνων καὶ χωροφυλακὴν καὶ πᾶν ἄλλο παρόμοιον δημιούργημα τῶν κατακτητῶν καὶ τοῦ Ράλλη ὡς ἐχθροὺς τοῦ ἔθνους, ἐγκληματίας πολέμου ὑπολόγους εἰς αὐτὸ διὰ πράξεις προδοσίας. 3. Καλοῦν τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὰ ἄνω Σώματα ν' ἀποχωρήσουν ἀμέσως ἀπὸ αὐτά. Οὐδεμία δικαιολογία οἱασδήποτε φύσεως μετὰ τὴν παροῦσαν εἰδοποίησιν ἰσχύει».

Όργανα ενότητας

Η διάσκεψη όμως προσέκοψε όταν προχώρησε στη συζήτηση για την ενοποίηση όλων των αντάρτικων δυνάμεων σε κοινό εθνικό στρατό. Προσέκοψε και στο πρόσωπο του αρχιστράτηγου αυτού του στρατού.

Ο ΕΛΑΣ πρότεινε τον Σαράφη, τον στρατηγό Μάντακα και τον στρατηγό Πτολεμαίο Σαρηγιάννη. Η ΕΚΚΑ τους αντιστράτηγους Οθωναίο και Θ. Μανέτα και τον υποστράτηγο Δρομάζο. Ο ΕΔΕΣ τους αντιστράτηγους Πέτσα, Σουμπασάκο και Κωτούλα. Ο Κρις Γουντχάουζ τον στρατηγό Μπακιρτζή. Η διαφωνία όμως υπήρξε πλήρης και το θέμα εγκαταλείφθηκε.

Πρότεινε ο ΕΛΑΣ επίσης να σχηματιστούν μικτές μονάδες (με άνδρες του ΕΛΑΣ, ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ) από την ομάδα μάχης έως τη μεραρχία. Και, μέχρις ότου γίνει κυβέρνηση εθνικής ενότητας, να συγκροτηθεί μια προσωρινή πολιτική επιτροπή, στην οποία να υπακούει ο μικτός στρατός. Κι αυτή η πρόταση όμως απορρίφθηκε.

Η Πλάκα

Αλλά υπήρχε η σκιά ενός μεγάλου απόντος στη διάσκεψη: του Ζέρβα. Η αντιπροσωπεία του ΕΔΕΣ γρήγορα δήλωσε ότι δεν μπορούσε να αναλάβει καμιά πρωτοβουλία χωρίς την έγκριση του αρχηγού της. Και, επειδή εκείνος δεν δεχόταν να προσέλθει μέσα στα εδάφη του ΕΑΜ, αποφασίστηκε η διάσκεψη να μεταφερθεί στο χωριό Πλάκα, όπου ο αρχηγός του ΕΔΕΣ ήταν διατεθειμένος να εμφανιστεί.

Και η Πλάκα, κοντά στην ομώνυμη, τοξοειδή λιθόκτιστη γέφυρα με την τυποποι-

ημένη ηπειρωτική αρχιτεκτονική, βρισκόταν στην ΕΑΜική περιοχή. Αλλά ήταν πλησιέστατα στο έδαφος του ΕΔΕΣ. Έτσι οι αντιπροσωπείες έκαναν αυτή τη μετακίνηση από τις όχθες του Αχελώου στις όχθες του Άραχθου και η διάσκεψη από τις 27 Φεβρουαρίου συνεχίστηκε σε ένα σπίτι της Πλάκας, με παρουσία του Ζέρβα.

Ο αρχηγός του ΕΔΕΣ έφτασε, συνοδευόμενος από 100 πάνοπλους αντάρτες με πολυβόλα και αυτόματα και εγκατέστησε φυλάκια στη γέφυρα και στη διαδρομή έως το χωριό. Για να διατηρηθεί η ισορροπία επετράπη και στον ΕΛΑΣ να περάσει τη γέφυρα και να εγκαταστήσει ίση δύναμη στην εδεσίτικη περιοχή.

Παρά τα μέτρα όμως, ο Ζέρβας και οι σύντροφοί του δεν έπαυαν να ανησυχούν. Ο Άρης Βελουχιώτης ήρθε και εγκαταστάθηκε με τη σωματοφυλακή του στον οικισμό Φράτζα, σε απόσταση 2 χιλιομέτρων από την Πλάκα. Και, όπως γράφει ο Κ. Πυρομάγλου (*Γ. Καρτάλης*, Α΄, σελ. 253), «η ένοπλος και επηνδρωμένη παρουσία του, κατά τον Ζέρβα, εσήμαινεν ότι πλην της ειρηνικής συνεννοήσεως υπάρχει και άλλος δρόμος λύσεως των προβλημάτων του Βουνού».

Συναγερμός

Η ατμόσφαιρα της καχυποψίας έγινε ακόμη βαρύτερη όταν το μεσημέρι της 28ης Φεβρουαρίου, ενώ συνεδρίαζαν οι αντιπροσωπείες, σημειώθηκαν κινήσεις ανταρτών του ΕΛΑΣ που από έναν υπεύθυνο αξιωματικό του ΕΔΕΣ χαρακτηρίστηκαν ύποπτες. Ο αξιωματικός αυτός έσπευσε να ειδοποιήσει με σημείωμα τον Ζέρβα και τον Πυρομάγλου, ενώ στην απέναντι όχθη του Άραχθου η δύναμη του ΕΔΕΣ έμπαινε σε συναγερμό. Έγινε αμέσως σύγχυση, ο Σαράφης διαμαρτυρόταν με οργή ότι όλα είναι φαντασιοπληξίες και ο πρόεδρος με τον φρούραρχο της διάσκεψης έτρεξαν επιτόπου να δουν τι συνέβη. Τελικά οι αντάρτες του ΕΛΑΣ αποσύρθηκαν, αλλά μέσα σε τέτοια ένταση η παραμικρή παρεξήγηση μπορούσε να προκαλέσει σοβαρή ένοπλη σύγκρουση με απροσδιόριστες συνέπειες.

Γραφικά ο Σαράφης αναφέρεται στο επεισόδιο αυτό (*Ο ΕΛΑΣ*, σελ. 263):

«Ἔγινε διακοπὴ γιὰ τὸ ἀπόγευμα. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς διακοπῆς ὁ Καρτάλης ἦλθε καὶ μοῦ ἀνακοίνωσε πὼς ἡ ἀντιπροσωπεία τοῦ ΕΔΕΣ ἀνησυχεῖ. Φοβᾶται ἐπίθεσι ἐκ μέρους τῶν ἐλασιτῶν γιατὶ εἶδε μερικὲς ὁμάδες ἐλασιτῶν ποὺ κινοῦνταν γύρω ἀπὸ τὸ κατάλυμά τους. Διαβεβαίωσα τὸν Καρτάλη γιὰ τὸ γελοῖο τοῦ φόβου καὶ πῆγα ὁ ἴδιος καὶ ζήτησα νὰ μοῦ ἐξηγήσουνε τοὺς φόβους τους. Ὁ Ζέρβας ἀπάντησε πὼς φοβᾶται ἐπίθεσι τῶν ἐλασιτῶν γιατὶ παρατήρησε ὕποπτες κινήσεις καὶ οἱ ἐλασίτες δὲν ἀκοῦνε κανένα καὶ σφάζουν. Παρατήρησα ὅτι οἱ ἀντιλήψεις του εἶναι λανθασμένες καὶ ἡ παρουσία μου ἦταν ἀρκετὴ γιὰ τὴν ἀσφάλειά του. Εἶχα ἀξίωσι ἀπὸ τὸν Ζέρβα, ποὺ μὲ ξέρει καλά, ἐφόσον προσκλήθη-

κε ἀπὸ μένα, ναρθεῖ χωρὶς φρουρὰ βέβαιος πὼς δὲ διατρέχει κανένα κίνδυνο. Πρόσθεσα πὼς οἱ ἐλασίτες ἔχουν τέτοια πειθαρχία ποὺ ἂν τοὺς διατάξω νὰ τὸν σέβονται θὰ τὸν σέβονται καὶ ἂν διατάξω νὰ τὸν σκοτώσουν θὰ τὸν σκοτώσουν, χωρὶς νὰ προλάβει ἡ φρουρά του νὰ τὸν προστατεύσει. Ὁ Ζέρβας γελώντας καὶ ἥσυχος πιὰ ἀπάντησε: "Δὲν τοὺς ξέρεις ἐσὺ τοὺς κομμουνιστές! Αὐτοὶ καὶ σένα θὰ σὲ σφάξουν μόλις τελειώσει ὁ πόλεμος καὶ δὲ θὰ σὲ χρειάζονται πιά". Γέλασα κ' ἐγὼ μὲ τὴ σειρά μου καὶ τοῦ εἶπα πὼς τοὺς ξέρω πολὺ καλύτερα ἀπ' αὐτὸν καὶ γι' αὐτὸ εἶμαι ἥσυχος γιὰ τὸ τομάρι μου».

Παύση πυρός

Πού κατέληξε όμως η διάσκεψη Μυρόφυλλου-Πλάκας; Το μόνο που συμφώνησαν οι αντιπροσωπείες ήταν η οριστική κατάπαυση του πυρός και θεωρητικά η συνεργασία των τριών ένοπλων οργανώσεων εναντίον των Γερμανών. Το σχετικό πρωτόκολλο αναφέρει με ημερομηνία 1η Μαρτίου 1944:

«Πρὸς ἀπερίσπαστον καταπολέμησιν τῶν κατακτητῶν καὶ τῶν ὀργάνων τους καὶ δημιουργίαν ὅρων διευκολυνόντων τὴν προσπάθειαν ἑνοποιήσεως τοῦ ἀνταρτικοῦ στρατοῦ τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς χώρας καὶ τὴν κατοχύρωσιν τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν, οἱ κάτωθι ὑπογεγραμμένοι ἐντεταλμένοι ἐκπρόσωποι εἰς τὰς διαπραγματεύσεις διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἑνότητα ἀποφασίζουν:

»1. Δέχονται τὴν πρότασιν τοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ περὶ τελειωτικῆς καταπαύσεως τῶν ἐχθροπραξιῶν μεταξὺ τῶν δυνάμεων ΕΛΑΣ-ΕΔΕΣ.

»2. Τὰ τμήματα ΕΑΜ-ΕΛΑΣ καὶ τοῦ ΕΔΕΣ θὰ παραμείνουν εἰς τὰς σήμερον κατεχομένας θέσεις των.

»3. Αἱ ὀργανώσεις ΕΑΜ-ΕΛΑΣ καὶ ΕΔΕΣ ἀναλαμβάνουν τὴν ὑποχρέωσιν νὰ δράσουν δι' ὅλων τῶν δυνάμεών των ἐναντίον τῶν κατακτητῶν καὶ τῶν συνεργαζομένων μὲ αὐτοὺς εἴτε αὐτοτελῶς ἑκάστη ἐν τῇ περιοχῇ της εἴτε ἀπὸ κοινοῦ κατόπιν προηγουμένης συνεννοήσεως.

»4. Διὰ τὴν καλυτέραν ἀντιμετώπισιν τοῦ κατακτητοῦ αἱ ἀνώτεραι διοικήσεις τῶν ἐν Ἠπείρῳ δυνάμεων τῶν δύο ὀργανώσεων ΕΑΜ καὶ ΕΔΕΣ θέλουν τὸ ταχύτερον ἐκπονήσει κοινὸν σχέδιον ἐνεργείας ἐπιθετικῆς ἢ ἀμυντικῆς καθορίζον καὶ τὸν τρόπον ἐνδεχομένου ἑλιγμοῦ τῶν μονάδων ἑκάστης ὀργανώσεως ὑφισταμένης πίεσιν τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἑτέρας, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἐπιβάλλεται ὑπὸ λόγων στρατιωτικῆς ἀνάγκης.

»5. Ἐὰν τμήματα μιᾶς ὀργανώσεως ἀποσυρθοῦν ἐκ θέσεων τινῶν

λόγῳ εἰσβολῆς τῶν Γερμανῶν ἢ τῶν συμπραττόντων μὲ αὐτούς, ταῦτα θέλουσιν ἐπανέλθη εἰς τὰς θέσεις των ἅμα τῇ ἐκδιώξει ἢ ἀποχωρήσει τούτων.

»6. Μικτὴ στρατιωτικὴ ἐπιτροπὴ ἐξ ἀντιπροσώπων τοῦ ΕΛΑΣ καὶ ΕΔΕΣ καὶ ἐνδεχομένως τῆς ΕΚΚΑ θέλει ἐποπτεύη τὴν τήρησιν τῆς παρούσης συμφωνίας καὶ λύη τὰς τυχὸν ἀναφυομένας διαφοράς.

»7. Ἡ συμμαχικὴ στρατιωτικὴ ἀποστολὴ παρακαλεῖται νὰ μεριμνήση ὅπως τὸ Στρατηγεῖον Μέσης Ἀνατολῆς ἐξασφαλίση τὸν ἰσότιμον ἐφοδιασμὸν τῶν ἐν Ἠπείρῳ δυνάμεων τῶν δύο ὀργανώσεων, ἀναλόγως τῶν πραγματικῶν ἀναγκῶν τοῦ πολέμου.

»8. Ἐκφράζεται ἡ πανελλήνιος εὐχὴ ὅπως οἱ παθόντες τόσον ἐκ τῆς εἰσβολῆς τῶν Γερμανῶν ὅσον καὶ ἐκ τῆς συγκρούσεως τῶν ὀργανώσεων, τύχουν τῆς ἀμερίστου ἐνισχύσεως ὅλων τῶν ὀργανώσεων. Ἰδιαιτέρως παρακαλεῖται τὸ συμμαχικὸν στρατηγεῖον ὅπως ἔλθη εἰς ἄμεσον ἐπικοινωνίαν πρὸς αὐτούς.

»9. Ἀπὸ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ παρόντος ἀφίενται ἐλεύθεροι ὅλοι οἱ ἀμοιβαίως κρατούμενοι ὡς αἰχμάλωτοι ἢ ὅμηροι διὰ λόγους πολιτικῶν διαφορῶν, διευκολυνόμενοι νὰ μεταβοῦν εἰς τὸν τόπον τῆς προτιμήσεώς των. Ἐξαιροῦνται οἱ βαρυνόμενοι μὲ πράξεις ἐθνικῆς προδοσίας ἢ βαρείας πράξεις κοινοῦ δικαίου.

»10. Ἡ ἰσχὺς τοῦ παρόντος ἄρχεται ἀμέσως.

»Πλάκα 29 Φεβρουαρίου 1944».

Κατ' αξίωση όμως του Κρις, οι αντιπροσωπείες υπέγραψαν και ένα μυστικό πρωτόκολλο για την εφαρμογή του «Σχεδίου Κιβωτός». Και ο Γουντχάουζ γράφει (*Ακρόπολις*, 23 Μαΐου 1965):

«Τὸ μόνο ἀξιόλογο ἐπίτευγμά μου στὴ διάσκεψι τῆς Πλάκας ἦταν μιὰ μυστικὴ ρήτρα τοῦ συμφώνου, κατὰ τὴν ὁποία ὅλες οἱ ἀντιστασιακὲς ὀργανώσεις ἀναλάβαιναν τὴν ὑποχρέωσι νὰ διευκολύνουν μὲ κάθε τρόπο τὴ διείσδυσι τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων στὴ χώρα πρὶν ἀκόμη ἀρχίσει ἡ ἀποχώρησι τῶν Γερμανῶν. Ὅπως παρουσίασα τὸ ζήτημα, μοναδικὴ ἀποστολὴ τῶν δυνάμεων αὐτῶν θὰ ἦταν ἡ παρενόχλησι τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων ὅταν αὐτὰ θὰ κινοῦσαν γιὰ νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Μὰ εἶχα ἐπίσης κατὰ νοῦν τὸ χρήσιμο ρόλο ποὺ τὰ συμμαχικὰ τμήματα θὰ μποροῦσαν νὰ διαδραματίσουν ἀντιμετωπίζοντας ἐνδεχόμενο πραξικοπήματος του ΕΛΑΣ νὰ καταλάβη τὴν ἐξουσία τὴν ὥρα τῆς ἀπελευθερώσεως».

Αναγνώριση του Ζέρβα

Η Διάσκεψη της Πλάκας, παρά την πενιχρότητα των απεσταλμένων της, επέδρασε σοβαρά στις κατοπινές εξελίξεις. Το γεγονός ότι μετέτρεψε επίσημα την ανακωχή σε σταθερή κατάπαυση του πυρός απηχούσε ισχυρά σε όλη την Ελλάδα και ιδίως στην απελευθερωμένη περιοχή. Αλλά εκείνο που έπαιξε σοβαρότερο ρόλο ήταν η αναγνώριση του Ζέρβα από το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Ο Γουντχάουζ σημειώνει (*Ακρόπολις*, 21 Μαΐου 1965):

> *«...Ὁ Ζέρβας εἶχε ἀνθέξει, εἶχε ἐπιζήσει. Καὶ ἔτσι δὲν βρισκόμαστε δλότελα στὸ ἔλεος τοῦ ΕΛΑΣ. Οἱ κομμουνιστὲς δὲν ἦταν ἡ μόνη ἀξιόμαχη ἀνταρτικὴ δύναμις στὴν Ἑλλάδα.*
> *»Αὐτό –τὸ ὅτι ὑπῆρχε κι ὁ Ζέρβας– εἶχε, προπάντων σημασία».*

Και πράγματι, ο αρχηγός του ΕΔΕΣ με την οργάνωσή του γινόταν ένας από τους άξονες συγκέντρωσης του αστικού κόσμου. Είχε επιβληθεί πια. Και σε εκείνη τη φάση της πόλωσης Αριστεράς και Δεξιάς σ' αυτόν ενατένιζαν οψίμως οι αρχηγοί των παλαιών κομμάτων.

Δύο εβδομάδες μετά την υπογραφή του συμφωνητικού της Πλάκας, έφτανε στην έδρα του Ζέρβα ο καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου του Πανεπιστημίου Αθηνών Χρ. Σγουρίτσας. Είχε οριστεί αντιπρόσωπος των κυριότερων αστικών κομμάτων στις δυνάμεις των ΕΟΕΑ και ως διαπιστευτήρια επέδιδε στον αρχηγό την παρακάτω επιστολή:

> *«Στρατηγὸν Ναπολέοντα Ζέρβαν,*
> *»Σᾶς ἀπευθύνομεν διὰ τὸν ἐθνικόν σας ἀγῶνα, ὁ ὁποῖος ἀπὸ διετίας προσφέρει ἀληθῶς πολυτίμους ὑπηρεσίας εἰς τὸ κοινὸν μέτωπον τῆς ἐλευθερίας, τὰ θερμότατα συγχαρητήρια καὶ τοὺς πατριωτικούς μας χαιρετισμούς.*
> *»Καὶ σᾶς παρέχομεν τὴν διβεβαίωσιν, ὅτι συνεχίζοντες τὴν ἐθνικήν σας πορείαν ἡ ὁποία ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος καθὼς καὶ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, ἠμπορεῖτε διὰ τὸ μέλλον νὰ βασίζεσθε εἰς τὴν ἀμέριστον ἠθικήν μας ἐνίσχυσιν.*
> *»12.2.44*
> *»Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Φιλελευθέρων*
> *»Θ. ΣΟΦΟΥΛΗΣ*
> *»Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Δημοκρατικοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος*
> *»Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ*
> *»Διὰ τὸ Λαϊκὸν Κόμμα*
> *»ΠΕΤΡΟΣ ΡΑΛΛΗΣ*
> *»Διὰ τὸ Ἐθνικὸν Λαϊκὸν Κόμμα (πρώην Θεοτοκικόν)*
> *»Γ. ΧΛΩΡΟΣ».*

Η επιστολή των αρχηγών είχε συνταχθεί, όπως βλέπουμε, πριν από τη Διάσκεψη της Πλάκας. Αλλά, και μετά από αυτήν, δεν διαταράχτηκε η σχέση των κομμάτων με τον αρχηγό του ΕΔΕΣ. Ο Θ. Σοφούλης, στις 18 Απριλίου 1944, του έγραφε:

«Ἀγαπητέ μοι,

»Ἀπὸ τὸν ἡμέτερον παρ' ὑμῖν φίλον ἐπληροφορήθην ὅτι ἔφθασαν μέχρις αὐτοῦ ἀνακριβεῖς πληροφορίαι ὅτι δῆθεν τὰ πολιτικὰ κόμματα ἀπεγοητεύθησαν ἐκ τῆς ἐπελθούσης συμφωνίας ἀνακωχῆς τῶν ἀνταρτικῶν δυνάμεων (Συμφωνία τῆς Πλάκας).

»Τὸ τοιοῦτον φίλε μου εἶναι ἀπολύτως ἀνακριβὲς καὶ προέρχεται ἀσφαλῶς ἐκ πληροφοριῶν ξένων, οἱ ὁποῖοι ἐπιθυμοῦν τὴν διάσπασιν ἀντιλήψεων μεταξὺ ἡμῶν-ὑμῶν.

»Ἡ μελέτη τῶν λεπτομερειῶν καὶ ἐμπεριστατωμένων ἐκθέσεων καὶ τῶν πρακτικῶν μοῦ δίδει τὸ δικαιώμα νὰ συγχαρῶ ὑμᾶς διὰ τὴν δεξιότητα καὶ ὀρθὴν κρίσιν μὲ τὴν ὁποίαν ἀντιμετωπίσατε ὅλα τὰ ἐπίμαχα ζητήματα.

»Ἐπίσης ἐπαινῶ τὴν ἀγαθὴν καὶ φιλόφρονα στάσιν καὶ ἀπόφασιν ὑμῶν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἀναφυείσης πολιτικῆς κρίσεως ἐν Καΐρῳ καὶ τῆς συνεπείᾳ ταύτης προσκλήσεως καὶ τῶν μαχομένων δυνάμεων, ὅλων ὁμοῦ, ὅπως μετάσχωσι τῆς Κυβερνήσεως.

»Μετὰ τῶν καλυτέρων εὐχῶν

»ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΣΟΦΟΥΛΗΣ».

Η επιστολή δείχνει ότι ο πρύτανης του αστικού πολιτικού κόσμου εξακολουθούσε να προσβλέπει στον αρχηγό του ΕΔΕΣ ως αντίβαρο του ΕΛΑΣ. Γιατί γοργά τώρα ανασυντάσσονταν οι αστικές πολιτικές δυνάμεις. Και αναζητούσαν συμμάχους προς κάθε κατεύθυνση, για να αντισταθμίσουν τις δυνάμεις της Αριστεράς, που ενόψει της Απελευθέρωσης αποκαλύπτονταν τόσο ισχυρές.

Οι Γερμανοί

Ενώ όμως οι παρατάξεις του εξωτερικού έκαναν την τελική τους συγκρότηση, υπήρχε και ο τρίτος, που άπλωνε τη σκιά του στην Ελλάδα για να υπενθυμίσει σε Δεξιά και Αριστερά ότι η Κατοχή δεν είχε εκλείψει ακόμη. Η διάσκεψη του Μυρόφυλλου-Πλάκας έγινε με την υπόκρουση των κανονιοβολισμών. Οι Γερμανοί θέλησαν να ανανεώσουν την επίθεση του Οκτωβρίου-Νοεμβρίου 1943, που όταν πληροφορήθηκαν την ένοπλη σύγκρουση ΕΛΑΣ-ΕΔΕΣ επιτέθηκαν με ογκώδεις δυνάμεις εναντίον και των δύο και τους εξάρθρωσαν. Τώρα και πάλι, στις 3 Φεβρουαρίου 1944, εξόρμησαν από την Άρτα και από τα Ιωάννινα δύο φάλαγγες προς την περιοχή μεταξύ Άραχθου και Αχελώου. Η πρώτη κινήθηκε προς τα παλιά λημέρια του Ζέρβα:

Καλεντίνη, Βουλγαρέλι. Η δεύτερη προς Ζαγόρια, Καλαρρύτες, Πράμαντα.

Ήδη όμως είχε συναφθεί η ανακωχή μεταξύ των ανταρτών, οι οποίοι έστρεψαν τις αιχμές τους εναντίον του κοινού εχθρού. Στα Ζαγόρια η 9η Μεραρχία του ΕΛΑΣ, που κατερχόταν προς την Ήπειρο για την επίθεση κατά του Ζέρβα, ενήργησε σφοδρές πλευρικές επιθέσεις κατά των Γερμανών που ανατράπηκαν και υποχώρησαν σε κακή κατάσταση. Ο ΕΔΕΣ, με τη σειρά του, αντιμετώπισε απερίσπαστος τώρα την επιδρομή στα Πλαίσια, την Κράψη, τους Καλαρρύτες. Άλλες δυνάμεις του ΕΛΑΣ ενήργησαν συνεχείς επιθέσεις και παρενοχλήσεις στα Πράμαντα, Άγναντα, Χώσεψι, Θεοδώριανα, Καλεντίνη. Τελικά οι Γερμανοί αποτραβήχτηκαν στις βάσεις τους, με αρκετές απώλειες. Μεταξύ των νεκρών που άφησαν πίσω τους ήταν κι ο φρούραρχος του Μετσόβου.

Η επίθεση εκείνη αποτελούσε απλώς την προέκταση ενός κύματος από επιθετικές χειμερινές γερμανικές επιχειρήσεις που κάλυπταν Θεσσαλία, Στερεά και Μακεδονία τούς μήνες Ιανουάριο-Φεβρουάριο-Μάρτιο 1944. Οι δυνάμεις όμως των ανταρτών είχαν συνέλθει από τη σκληρή δοκιμασία και εξάρθρωση του φθινοπώρου. Και ανταπέδωσαν τα πλήγματα με δύναμη και αποτελεσματικότητα.

Οι γερμανικές επιθέσεις σ' αυτή την περίοδο δεν παρουσίαζαν το ενιαίο σχέδιο και την ισχύ του φοβερού εκείνου τριμήνου Σεπτεμβρίου-Νοεμβρίου 1943. Ήταν όμως και πάλι πολύ ενοχλητικές. Την 1η Φεβρουαρίου ισχυρή μηχανοκίνητη φάλαγγα –ενισχυμένο σύνταγμα πεζικού με δύο ίλες αρμάτων– εξόρμησε απο τη Γραβιά και ανακατέλαβε την Άμφισσα. Αλλά χρειάστηκε να δώσει 6ωρη μάχη εναντίον τμημάτων της Vης Ταξιαρχίας του ΕΛΑΣ και του 5/42 Συντάγματος της ΕΚΚΑ, έως ότου ανατρέψει την αντίσταση των ανταρτών. Τα ανακοινωθέντα του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ ανέφεραν ως απώλειες του εχθρού 200 νεκρούς και καταστροφή 24 αυτοκινήτων και 2 αρμάτων. Οι αριθμοί αυτοί βέβαια, όπως συνήθως, είναι υπερβολικοί και ανεξέλεγκτοι, δεν υπάρχει όμως αμφιβολία οτι ο εχθρός είχε πληγεί αρκετά βαριά.

Ένα δραματικό επεισόδιο διανθίζει εκείνη τη γερμανική εφόρμηση: Μια διακλάδωσή της είχε προεκταθεί προς το Μαυρολιθάρι-Κουκουβίστα, βάση των ανταρτών της Ρούμελης από την αρχή του αντάρτικου, που τώρα είχε την έδρα του το 30ό Σύνταγμα του ΕΛΑΣ (διοικητής ταγματάρχης Ζούλας). Η γερμανική αυτή φάλαγγα κατέλαβε την Κουκουβίστα. Ένας λόχος ανταρτών (διοικητής Καλλίας) που κινούνταν προς την κατεύθυνση αυτή έπεσε σε ενέδρα των Γερμανών και θερίστηκε. Τριάντα τρεις άνδρες κεραυνοβολήθηκαν μαζί με τον διοικητή τους και έναν Ισραηλίτη γιατρό. Διασώθηκε μια νοσοκόμα με μερικούς άνδρες που ακολουθούσαν, καθώς και ένας καλόγηρος-αντάρτης που πληγώθηκε βαριά. Αυτόν τον τελευταίο τον βρήκε ξαπλωμένο στο χιόνι ένας Γερμανός στρατιώτης, τον κοίταξε αλλά δεν τον πείραξε.

Τα 33 πτώματα ανασύρθηκαν την επομένη, όταν οι Γερμανοί αποσύρθηκαν –χωρίς να κάψουν τα χωριά αυτή τη φορά–, κρυσταλλιασμένα μέσα στο χιόνι και σε στάσεις τραγικές: όπως δέχτηκαν ανύποπτοι τις ριπές· φαίνεται πως το φοβερό κρύο τούς είχε παγώσει απότομα τη στιγμή που έκαναν τις τελευταίες τους κινήσεις.

Τη 10η-19η Φεβρουαρίου, γερμανική δύναμη ενισχυμένου συντάγματος με ισχυρό πυροβολικό έκανε εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στην περιοχή Καμβουνίων-Χασίων. Την αντιμετώπισε η Χη Μεραρχία του ΕΛΑΣ. Σφοδρές συγκρούσεις διεξήχθηκαν στις τοποθεσίες Καρπερού, Αράπη, Πανουριά, Κρανιάς, Βερδικούσας, Αγιόφυλλου, Δεσκάτης επί 9 ημέρες. Οι Γερμανοί αποσύρθηκαν χωρίς να πετύχουν τον κύριο αντικειμενικό τους σκοπό: την εξόντωση του όγκου των ανταρτών.

Στα τέλη Μαρτίου έγινε εκκαθαριστική επίθεση κατά του όρους Πήλιο. Τη διενήργησε ισχυρή δύναμη με άφθονο πυροβολικό, από ξηρά και θάλασσα. Μερικές ακταιωροί που συνόδευαν πολυάριθμα πλοιάρια υποστήριξαν απόβαση ορισμένων λόχων. Η εισβολή στο όρος υπήρξε βίαιη και καταστρεπτική, αλλ' οι αντάρτες ελάχιστο στόχο προσέφεραν και οι απώλειές τους ήταν μικρές.

Και στην Ανατολική Μακεδονία εξαπολύθηκαν πολλές εκκαθαριστικές επιθέσεις με δύναμη τάγματος και άνω, Βουλγάρων στην περιοχή Σερρών-Ζίχνης-Δράμας την 4η-8η Μαρτίου, Γερμανών και Βουλγάρων στην περιοχή Κιλκίς-Νιγρίτας τη 13η-22α Φεβρουαρίου. Η δραστηριότητα αυτή των δυνάμεων Κατοχής αποκαλύπτει την ανάπτυξη του αντάρτικου στη βουλγαροκρατούμενη Μακεδονία.

Το τεράστιο σαμποτάζ

Ταυτόχρονα, όμως, οι αντάρτικες δυνάμεις εξαπέλυαν αντεπίθεση με πολυάριθμα σαμποτάζ, που ορισμένα υπήρξαν εντελώς καταστρεπτικά. Δεν έγιναν στα πλαίσια του «Σχεδίου Κιβωτός», το οποίο δεν είχε καν κοινοποιηθεί ακόμη, αλλά εκτελέστηκαν υπό τη διεύθυνση Βρετανών της συμμαχικής αποστολής.

Το μεγαλύτερο πραγματοποιήθηκε την 22α Φεβρουαρίου στα Τέμπη από το Τάγμα Μηχανικού Ολύμπου (καπετάνιος ο Βρατσάνος), που ανήκε στην Ιη Μεραρχία του ΕΛΑΣ. Εκείνη τη νύχτα, έχοντας πληροφορίες ότι θα περνούσε μια αμαξοστοιχία με γερμανικό στρατό από Θεσσαλονίκη προς Λάρισα, το τάγμα κατέλαβε θέσεις μεταξύ της γέφυρας και της σήραγγας των Τεμπών. Μαζί με τα ελληνικά τμήματα καταστροφών ήταν και μέλη της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής: ο Άγγλος λοχαγός Πωλ Λέικ, ο λοχίας Μπομπ και ένας διερμηνέας. Τα συνεργεία εμπυρευμάτισης εκτέλεσαν το έργο τους και, όταν η αμαξοστοιχία έφτασε, ο αγωγός πυροδοτήθηκε. Η τρομερή έκρηξη που τράνταξε τα Τέμπη κατέστρεψε τα πάντα. Μηχανή και βαγόνια ή συντρίφτηκαν ή γκρεμίστηκαν στον Πηνειό. Ακολούθησε επίθεση των ανταρτών που εξόντωσαν όσους επιβάτες είχαν επιζήσει. Η συμφορά των Γερ-

μανών υπήρξε μεγάλη. Το επίσημο σχετικό ανακοινωθέν του ΕΛΑΣ μιλούσε για 400 νεκρούς. Και, μολονότι κανείς δεν τους καταμέτρησε, φαίνεται πως θα ήταν πολλοί. Ο Βρετανός λοχαγός Λέικ, που πολέμησε κατά την επίθεση σαν οπλοπολυβολητής, πετούσε το δίκωχό του στον αέρα κραυγάζοντας: «Ε θάουζαν κιλ, ε θάουζαν κιλ!» (Χίλιοι νεκροί).

Η δράση των ανταρτών εκείνη την περίοδο ήταν πολύ γόνιμη και αποδοτική. Ειδικά όμως στον ΕΛΑΣ τού στοίχιζε ιδιαίτερα όχι σε αίμα, αλλά σε πυρομαχικά, για τα οποία μοναδική πηγή ανεφοδιασμού είχαν απομείνει ουσιαστικά τα λάφυρα. Οι ρίψεις με αεροπλάνα ήταν πολύ φειδωλές πια. Και πλησίαζε η μεγάλη κρίση πυρομαχικών του θέρους 1944.

Η ΠΕΕΑ

Δέκα μόλις ημέρες μετά την υπογραφή της Συμφωνίας της Πλάκας, ένα σημαντικότατο πολιτικό γεγονός συνέβαινε στην Ελλάδα. Στο χωριό Βίνιανη της Ευρυτανίας, όπου είχε την έδρα του το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ, αναλάμβανε μια νέα πολιτική εξουσία: η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ), όργανο της Αριστεράς, που επέστρεφε και διεύρυνε το ΕΑΜ. Γιατί έπαιρναν μέρος στη σύνθεσή της προσωπικότητες που δεν εμφανίζονταν έως τότε ως ΕΑΜικές.

Η πρώτη, προσωρινή σύνθεσή της είχε ως εξής:

- → Πρόεδρος και γραμματέας Εξωτερικών στρατηγός Ευριπίδης Μπακιρτζής.
- → Γραμματέας Εσωτερικών Γ. Σιάντος.
- → Γραμματέας Δικαιοσύνης Ηλ. Τσιριμώκος.
- → Γραμματέας Στρατιωτικών στρατηγός Εμ. Μάντακας.
- → Γραμματέας Γεωργίας Κ. Γαβριηλίδης.

Με αυτή τη σύνθεση, την 11η Μαρτίου η ΠΕΕΑ έδινε τον όρκο της στον εφημέριο της Βίνιανης. Ας προσθέσουμε όμως ότι δίπλα στον ταπεινό εκείνο ιερέα στεκόταν ένας επιβλητικός ιεράρχης, ο Μητροπολίτης Κοζάνης Ιωακείμ. Αρμενικής καταγωγής, από τους λίγους ορθόδοξους Αρμένιους που υπάγονταν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης, μαχητικός, φλογερός και αθυρόστομος, είχε διωχθεί από τους Γερμανούς στην έδρα του για την απελευθερωτική του δράση και βγήκε στο βουνό το 1943. Παρέμεινε πιστός στο ΕΑΜ μέχρι τέλους και υπήρξε ο κορυφαίος ιερωμένος της ελληνικής Αριστεράς.

Την προηγουμένη, 10 Μαρτίου 1944, τα μέλη της ΠΕΕΑ υπέγραφαν την ιδρυτική της πράξη, η οποία είχε ως εξής:

«Ἔχοντες ὑπ' ὄψη:

»1. Τίς ὑπέρτατες ἐθνικὲς ἀνάγκες καὶ τὴν ἐπιτακτικὴ ἀπαίτηση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ γιὰ τὴ δημιουργία μέσα στὴ χώρα ἑνὸς κεντρικοῦ πολι-

τικοῦ ὀργάνου ποὺ νὰ συντονίσει τὶς προσπάθειες καὶ τὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀπολύτρωση καὶ νὰ ἀναλάβει τὴν ὑπεύθυνη διοίκηση τῶν ἐλευθέρων καὶ ἐλευθερωμένων περιοχῶν τῆς χώρας καὶ

»2. Τὴν ἀπὸ 15 Δεκεμβρίου 1943 πρόσκληση τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ Μετώπου σὲ ὅλα τὰ κόμματα καὶ τὶς ὀργανώσεις καθὼς καὶ τὴν κυβέρνηση Τσουδεροῦ, γιὰ τὸ σχηματισμὸ κυβέρνησης γενικοῦ ἐθνικοῦ συνασπισμοῦ.

»Συγκροτοῦμε:

»ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ ποὺ ἀποτελεῖται προσωρινὰ ἀπὸ τὰ ὑπογραφόμενα μέλη.

»Κύριος καὶ πρωταρχικὸς σκοπὸς τῆς Ἐπιτροπῆς εἶναι:

»Νὰ συντονίσει καὶ νὰ διεξαγάγει μὲ ὅλα τὰ μέσα καὶ μὲ ὅλες τὶς δυνάμεις μέσα στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ πλευρὸ τῶν Συμμάχων μας, τὸν ἀγώνα κατὰ τῶν κατακτητῶν.

»Νὰ ἀγωνιστεῖ γιὰ τὸ διώξιμο ἀπὸ τὴ χώρα καὶ τὴ συντριβὴ τῶν γερμανῶν καὶ βουλγάρων εἰσβολέων, γιὰ τὴν ὁλοκληρωτικὴ ἐθνικὴ ἀπελευθέρωση καὶ γιὰ τὴν κατοχύρωση τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ἀκεραιότητος τῆς χώρας.

»Νὰ ἐπιδιώξει τὴν ἐθνική μας ἀποκατάσταση μὲ βάση τὴν ἀρχὴ τῆς αὐτοδιάθεσης τῶν λαῶν σύμφωνα μὲ τὸ χάρτη τοῦ Ἀτλαντικοῦ καὶ τὴ συμφωνία τῆς Τεχεράνης καὶ τὴ στρατηγικὴ διαρρύθμιση τῶν συνόρων μας.

»Νὰ ἀγωνισθῆ γιὰ τὴν ἐξόντωση τοῦ ἐσωτερικοῦ φασισμοῦ καὶ τῶν ἐνόπλων προδοτικῶν σωμάτων.

»Παράλληλα ἡ Ἐπιτροπὴ θὰ ἀναλάβει τὰ πιὸ κάτω καθήκοντα:

»1. Τὴν ὑπεύθυνη διοίκηση τῶν ἀνταρτικῶν μονάδων ποὺ θὰ ἀποδεχθοῦν τὴ σύσταση τῆς Ἐπιτροπῆς μὲ σκοπὸ τὴν ἑνοποίηση, τὴν ἀναδιοργάνωσή τους καὶ τὴ συγκρότηση ἑνιαίου ἐθνικοῦ στρατοῦ.

»2. Τὴν ὑπεύθυνη ἀνώτερη διοίκηση τῶν ἐλεύθερων περιοχῶν σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς, μὲ σεβασμὸ τῶν θεσμῶν τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης καὶ τὸ συντονισμό, ἔλεγχο καὶ κατεύθυνση τῶν ὀργάνων της.

»3. Τὴν ἐξασφάλιση τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν τοῦ λαοῦ στὶς ἐλεύθερες περιοχές, τὸ σεβασμὸ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καθὼς καὶ τὴν ἐξασφάλιση τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης.

»4. Τὴν ἱκανοποίηση τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν τοῦ λαοῦ καὶ τὴν περίθαλψη καὶ προστασία τῶν θυμάτων τοῦ πολέμου καὶ τῆς βίας τῶν κατακτητῶν.

»5. Τὴν προπαρασκευαστικὴ ἐργασία γιὰ τὴν εἴσοδο τῆς χώρας, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση, σὲ ὁμαλὸ πολιτικὸ βίο μὲ κατεύθυνση τὴν ἐξασφάλιση τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τὴν καταπολέμηση κάθε προσπάθειας γιὰ λύσεις πραξικοπηματικὲς ἢ δικτατορικὲς καὶ ἀντίθετες πρὸς τὴν ἐλεύθερη θέληση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπὸ ὁπουδήποτε καὶ ὁποιονδήποτε καὶ ἂν προέρχονται.

»Ἡ Ἐπιτροπή, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἀντίληψη πώς, γιὰ νὰ πραγματοποιηθοῦν ἱκανοποιητικὰ οἱ πιὸ πάνω ἐθνικοὶ σκοποί, ἐπιβάλλεται νὰ συμμετάσχουν στὸ ἔργο αὐτὸ ὅλες οἱ ἐθνικὲς δυνάμεις, θεωρεῖ σὰν πρωταρχικό της καθῆκον νὰ ἐξακολουθήση δραστήρια τὶς ἐνέργειες γιὰ τὸ σχηματισμὸ κυβέρνησης γενικοῦ ἐθνικοῦ συνασπισμοῦ. Παράλληλα, δὲ θὰ πάψει νὰ ἐπιδιώκει τὴν πραγματοποίηση τῶν πιὸ πάνω σκοπῶν μὲ τὰ μέσα ποὺ σήμερα διαθέτει καὶ μὲ ὅλους ἐκείνους ποὺ θὰ δεχθοῦν στὸ μέλλον νὰ συμμετάσχουν στὸ ἔργο της.

»Ἡ Ἐπιτροπὴ θὰ κατανείμη τὶς ἁρμοδιότητές της σὲ Γραμματεῖες. Ἐπικεφαλῆς τῶν ὑπηρεσιῶν κάθε Γραμματείας θὰ εἶναι ἕνα μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς ποὺ θὰ ἔχει τὸν τίτλο τοῦ Γραμματέα.

»Ἡ σύνθεση τῆς Ἐπιτροπῆς μπορεῖ νὰ ἀλλάζει μὲ ἀπόφασή της.

»Γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν σκοπῶν της ἡ Ἐπιτροπὴ θὰ ἐκδίδει πράξεις καὶ ἀποφάσεις.

»Οἱ πράξεις ἔχουν περιεχόμενο καὶ ἰσχὺ κανόνος δικαίου. Ἀποφασίζονται καὶ ἐκδίδονται ἀπὸ ὁλόκληρη τὴν Ἐπιτροπή.

»Οἱ ἀποφάσεις ἔχουν ἐκτελεστικὸ περιεχόμενο καὶ ἐκδίδονται ἀπὸ τὸν ἁρμόδιο Γραμματέα.

»Δημοσιεύονται ὅλες στὸ Δελτίο πράξεων καὶ ἀποφάσεων τῆς Ἐπιτροπῆς.

»Οἱ πράξεις ἰσχύουν δέκα μέρες μετὰ τὴ δημοσίευση, ἂν ἡ ἴδια ἡ πράξη δὲν ὁρίζει ἄλλη χρονικὴ ἀφετηρία γιὰ τὴν ἰσχύ της.

»Οἱ ἀποφάσεις ἰσχύουν ἀμέσως μὲ τὴ δημοσίευσή τους.

»Ἡ Ἐπιτροπὴ πιστεύοντας πὼς ἡ δυναμή της πηγάζει ἀπὸ τὸ λαὸ καὶ ἀπὸ τὸ λαὸ ἀντλοῦνται ὅλες οἱ ἐξουσίες, θὰ συγκαλέσει στὸ πιὸ σύντομο χρονικὸ διάστημα Ἐθνικὸ Συμβούλιο, ποὺ θὰ ἀποτελεστεῖ ἀπὸ ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ ἐκλεγόμενους ἐλεύθερα. Ὅλες οἱ ἐνέργειες τῆς Ἐπιτροπῆς, καθὼς καὶ ἡ ἴδια ἡ σύστασή της, θὰ τεθοῦν κάτω ἀπὸ τὴν κρίση τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου ποὺ θἆναι καὶ μόνο ἁρμόδιο ν' ἀποφασίσει γιὰ τὴ σύνθεση καὶ γιὰ τὸν πάρα πέρα τρόπο τῆς λειτουργίας καὶ τῆς δράσης της. Ὁ τρόπος τῆς σύγκλησης τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου καὶ τῆς ἐκλογῆς

τῶν ἀντιπροσώπων γι' αὐτὸ θὰ ὁριστεῖ μὲ εἰδικὴ πράξη τῆς Ἐπιτροπῆς.

»Ἡ Ἐπιτροπὴ ἀποφασίζει νὰ ἀπευθυνθεῖ μὲ διάγγελμα στὸν ἑλληνικὸ λαὸ γιὰ νὰ ἀναγγείλει τὴ σύστασή της καὶ τοὺς σκοπούς της.

»Ἕδρα τῆς Ἐπιτροπῆς ὁρίζεται...

»Ἡ ἕδρα μπορεῖ νὰ ἀλλάζει μὲ ἀπόφαση τῆς Ἐπιτροπῆς μέσα σὲ ἐλεύθερες ἑλληνικὲς περιοχές.

»Σφραγίδα τῆς Ἐπιτροπῆς θὰ εἶναι ὁ ἀναγεννώμενος φοίνικας μὲ τὴ χρονολογία τῆς σύστασής της καὶ γύρω τὸν τίτλο της.

»Ἡ ὁρκωμοσία τῆς Ἐπιτροπῆς θὰ γίνει μπροστὰ σὲ ἀντιπροσώπους τοῦ κλήρου, τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων. Τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς δίνουν τὸν πιὸ κάτω ὅρκο:

»"Ὁρκίζομαι ὅτι θὰ ἐκτελέσω πιστὰ τὰ καθήκοντά μου σὰν μέλος τῆς Πολιτικῆς Ἐπιτροπῆς Ἐθνικῆς Ἀπελευθέρωσης, ἔχοντας σὰν γνώμονα τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος μου καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ· ὅτι θὰ ἀγωνιστῶ μὲ αὐτοθυσία γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς χώρας μου ἀπὸ τὸ ζυγὸ τῶν κατακτητῶν· ὅτι θὰ ὑπερασπίζω παντοῦ καὶ πάντοτε τὶς λαϊκὲς ἐλευθερίες καὶ θὰ εἶμαι παραστάτης καὶ ὁδηγὸς τοῦ λαοῦ στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν λευτεριά του καὶ τὰ κυριαρχικά του δικαιώματα".

»Οἱ ἐργασίες τῆς Ἐπιτροπῆς θὰ ἀρχίσουν ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὴν ὁρκωμοσία.

»Ἡ Ἐπιτροπὴ ὑπολογίζει στὸν πατριωτισμὸ καὶ τὴν ὑποστήριξη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ γιὰ νὰ κατορθώσει νὰ πραγματοποιήσει τὸ ἔργο ποὺ ἀνέλαβε.

»10 Μαρτίου 1944
»Στὴν ἕδρα τῆς Ἐπιτροπῆς
»Τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς
»ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΜΑΝΤΑΚΑΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΙΑΝΤΟΣ, ΗΛΙΑΣ ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ».

«Γενική εθνική ενότητα»

Η ΠΕΕΑ απέστειλε προς τον πρωθυπουργό της κυβέρνησης των Εξωτερικών Τσουδερό την ιδρυτική της πράξη που τη συνόδευε το εξής τηλεγράφημα:

«Κύριε Πρόεδρε,

»Ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ἀνακοινώσωμεν τὸν σχηματισμὸν εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα τῆς ΠΕΕΑ, τῆς ὁποίας σκοπὸς εἶναι ἡ ἕνωσις τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων πρὸς συντονισμὸν τοῦ ἐθνικοῦ ἀπελευθερωτικοῦ

ἀγῶνος παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Συμμάχων, ἡ διοίκησις τῶν ἤδη ἐλευθέρων ἢ ἐλευθερουμένων περιοχῶν ἐν Ἑλλάδι, ἡ ἐξασφάλισις μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἐλευθέρας καὶ ὁμαλῆς πολιτικῆς ζωῆς καθ' ὅλην τὴν χώραν. Ἡ ἐπιτροπὴ ἀποβλέπει πρωτίστως εἰς τὸν σχηματισμὸν κυβερνήσεως γενικῆς ἐθνικῆς ἑνότητος. Διερμηνεύοντες ἔκδηλον ἐπιθυμίαν τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐνόπλων δυνάμεών του ἀπευθυνόμεθα εἰς τὴν ἐξοχότητά σας μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι θὰ ἀντιληφθῆτε τὰς ἐπιτακτικὰς ἐθνικὰς ἀνάγκας καὶ θὰ προσφέρητε ἀποτελεσματικὴν συμβολὴν πρὸς σχηματισμὸν κυβερνήσεως γενικῆς ἐθνικῆς ἑνότητος».

Η Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή, αν και κλήθηκε, δεν παρευρέθη στην ορκωμοσία της ΠΕΕΑ. Ήθελε να καταδείξει ότι δεν την αναγνωρίζει. Και απέφυγε κάθε επαφή μαζί της. Για κάθε ζήτημα που την αφορούσε, απευθυνόταν στο Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ.

Αλλά αυτό δεν εμπόδιζε την ΠΕΕΑ να συνεχίζει το δρόμο της. Και στις 29 Απριλίου διευρύνθηκε και ανασυγκροτήθηκε με την προσθήκη των καθηγητών πανεπιστημίου Αλ. Σβώλου, Π. Κόκκαλη kad Αγ. Αγγελοπούλου και των πολιτευτών Ν. Ασκούτση και Σταμ. Χατζήμπεη. Η νέα σύνθεσή της είχε τώρα ως εξής:

- Αλ. Σβώλος: Πρόεδρος και γραμματεύς (στη φρασεολογία και ορολογία γράφεται γραμματέας) Εξωτερικών, Παιδείας, Θρησκευμάτων και Λαϊκής Διαφώτισης.
- Ευ. Μπακιρτζής, αντιπρόεδρος και γραμματέας Επισιτισμού.
- Γ. Σιάντος, γραμματέας Εσωτερικών.
- Ηλ. Τσιριμώκος, γραμματέας Δικαιοσύνης.
- Κ. Γαβριηλίδης, γραμματέας Γεωργίας.
- Εμ. Μάντακας, γραμματέας Στρατιωτικών.
- Αγ. Αγγελόπουλος, γραμματέας Οικονομικών.
- Π. Κόκκαλης, γραμματέας Κοινωνικής Πρόνοιας.
- Ν. Ασκούτσης, γραμματέας Συγκοινωνίας.
- Στ. Χατζήμπεης, γραμματέας Εθν. Οικονομίας.

Οι σκοποί της ΠΕΕΑ

Η ΠΕΕΑ, όπως δείχνει η ιδρυτική της πράξη, ήταν πραγματική κυβέρνηση των βουνών. Ή, ακριβέστερα, κυβέρνηση της Ελεύθερης Ελλάδας, δηλαδή της απελευθερωμένης περιοχής που βρισκόταν υπό τον άμεσο έλεγχο του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Αποτελούσε ένα νέο βήμα προς την οργάνωση του ΕΑΜικού κράτους, αλλά δεν ήταν αυτός ο κύριος προορισμός της. Το ΚΚΕ απέβλεπε, ενόψει των τελικών ζυμώσεων για τον σχηματισμό κυβέρνησης εθνικής ενότητας, να αποκτήσει η Αριστερά μια θέση ισχυρότερη. Γιατί από τη μια μεριά θα εμφάνιζε μια ευρύτερη, υπερΕΑΜική προ-

μετωπίδα με τη συμμετοχή των νέων προσωπικοτήτων, και από την άλλη θα εμφανιζόταν ισχυρότερη ως παράταξη, διαθέτοντας μια πλήρη σχεδόν κρατική υπόσταση. Μέσα σ' αυτόν τον δίδυμο σκοπό εντασσόταν και ένας άλλος παράγοντας. Απέφευγε το ΕΑΜ τη στενή απομόνωσή του. Και δημιουργούσε την προοπτική η Ελεύθερη Ελλάδα, με τη νέα πολιτική εξουσία της, να αποτελέσει πόλο έλξης και άλλων στρατιωτικών και πολιτικών προσώπων που θα διεύρυναν ακόμη περισσότερο τη μορφή της Αριστεράς, τα οποία πρόσωπα δεν ήθελαν, δεν τολμούσαν να ενταχθούν στο ΕΑΜ.

Τη σύσταση ενός πολιτικού οργάνου όπως η ΠΕΕΑ, το οποίο θα είχε την εξουσία να κατευθύνει τον ενιαίο αντάρτικο στρατό, είδαμε πως την πρότεινε η αντιπροσωπεία του ΕΛΑΣ στη διάσκεψη της Πλάκας. Απερρίφθη όμως από τις άλλες αντιπροσωπείες, γιατί προέβλεπαν ότι θα απορροφούνταν μέσα στον νέο μηχανισμό, ο οποίος θα βρισκόταν πάλι υπό τον άμεσο έλεγχο του ΕΑΜ/ΚΚΕ. Φυσικά και ο Κρις Γουντχάουζ με το ίδιο πρίσμα προσέβλεπε το σχήμα που επέσειε ο ΕΛΑΣ.

Κυβέρνηση των βουνών

Και τώρα που η ΠΕΕΑ αποτελούσε πραγματικότητα, το ερώτημα που αυτομάτως εγείρεται είναι: Επρόκειτο για αληθινή «ντε φάκτο» κυβέρνηση; Οι προσωπικότητες που τη σχημάτιζαν –μεταξύ των οποίων άφθαρτοι επιστήμονες πανελληνίου κύρους– θα διοικούσαν πραγματικά; Ή θα ήταν θεαματικά αλλά διακοσμητικά και βουβά πρόσωπα;

Η λειτουργία της είναι γεγονός πως επέφερε κάποιες μεταβολές στη διάρθρωση και τον μηχανισμό του ΕΑΜικού κράτους της υπαίθρου. Η αυτοδιοίκηση και η εσωτερική ασφάλεια υπήχθησαν στη δικαιοδοσία της γραμματείας των Εσωτερικών που οργάνωσε την Εθνική Πολιτοφυλακή. Η λαϊκή δικαιοσύνη υπήχθη στη δικαιοδοσία της γραμματείας Δικαιοσύνης.

Όλες γενικά οι υπηρεσίες, που δεν είχαν καθαρά στρατιωτική αποστολή, υπήχθησαν στη δικαιοδοσία της αρμόδιας γραμματείας.

Έτσι ο ΕΛΑΣ αποσυμφορήθηκε από κάθε μη καθαρώς στρατιωτική αποστολή. Στο εξής θα περιοριζόταν αποκλειστικά στο καθαρά στρατιωτικό του έργο.

Οι νέοι γραμματείς έκαναν προσπάθειες πραγματικής κρατικής οργάνωσης στην Ελεύθερη Ελλάδα. Με την ίδρυση της ΠΕΕΑ πλήθη δημοσίων υπαλλήλων έσπευσαν να προσχωρήσουν και ανέβηκαν στα βουνά, αναλαμβάνοντας να μεταφέρουν και να εφαρμόσουν διοικητικά συστήματα πραγματικού κράτους. Ακόμη και ένας υποτυπώδης μηχανισμός δημοσίου λογιστικού δημιουργήθηκε.

Μπήκε σε κυκλοφορία και ένα είδος ιδιαίτερου νομίσματος: το «Εθνικό Ομόλο-

γο Απελευθερωτικού Αγώνα», με το οποίο ο ΕΛΑΣ μπορούσε να προμηθεύεται τρόφιμα, που κατόπιν κυκλοφορούσε σε όλη την αγορά. Το ομόλογο είχε το εξής κείμενο στην πίσω πλευρά του:

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ
ΕΘΝΙΚΟ ΟΜΟΛΟΓΟ
ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ
ΤΙΤΛΟΣ ΕΝΟΣ ΟΜΟΛΟΓΟΥ
ΣΤΟΝ ΚΟΜΙΣΤΗ
ΑΞΙΑΣ ΕΙΚΟΣΙ ΠΕΝΤΕ
ΟΚΑΔΩΝ ΣΤΑΡΙΟΥ

Μὲ τὴν πράξη 82 (ΔΠΚΑ 2 / 15-5-44) γιὰ τὴν πληρωμὴ προμηθειῶν κλπ. τοῦ Στρατοῦ μὲ ἐθνικὰ ὁμολογα τοῦ 'Απελευθερωτικοῦ 'Αγώνα ἐπετράπηκε ἡ ἔκδοση ἐθνικῶν ὁμολόγων ἀξίας δύο ἑκατομμυρίων (2.000.000) ὀκάδων σταριοῦ, σὲ τίτλους ἀξίας πέντε, εἰκοσιπέντε, ἑκατὸ καὶ πενταχοσίων ὀκάδων σταριοῦ. Τὰ ὁμόλογα δὲν δίνουν τόκο. Τὰ ὁμόλογα θὰ ἐξοφληθοῦν τὸ ἀργότερο ἕξη μῆνες ἀπ' τὴ μέρα τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς χώρας.

Ἡ παραποίηση, πλαστογράφηση, ἀλλοίωση καὶ κυκλοφορία τῶν ὁμολόγων μὲ γνώση τῆς πλαστότητάς τους, τιμωροῦνται μὲ τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου.

ΣΤΗΝ ΕΔΡΑ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
5 ΙΟΥΝΗ 1944

Και στην πρόσθια πλευρά, όπου υπήρχε μια εικόνα από τον Αγώνα, αναγραφόταν:

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ
ΕΘΝΙΚΟ ΟΜΟΛΟΓΟ
ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ
ΣΤΗΝ ΕΔΡΑ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
5 ΙΟΥΝΗ 1944
Ὁ γραμματέας τῶν Οἰκονομικῶν
Ὁ προϊστάμενος τοῦ Λογιστικοῦ

Αξιόλογη δράση ανέπτυξε και η γραμματεία Λαϊκής Παιδείας της ΠΕΕΑ. Ίδρυσε δύο παιδαγωγικά φροντιστήρια για την κατάρτιση δασκάλων. Το ένα στην Τύρνα της Θεσσαλίας υπό τη διεύθυνση της Ρόζας Ιμβριώτη και το άλλο στο Καρπενήσι υπό τη διεύθυνση των Σωτηρίου και Παπαμαύρου. Εξέδωσε Αναγνωστικά για χρήση των δημοτικών σχολείων. Οργάνωσε πανελλαδική συνδιάσκεψη των εκπαιδευτικών στο χωριό Λάσπα της Ευρυτανίας τον Αύγουστο του 1944. Οργάνωσε επίσης

παιδικούς σταθμούς για τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών της προσχολικής ηλικίας («αετόπουλων»).

Οργασμός

Ιδιαίτερη υπήρξε η δραστηριότητα και επίδοση της γραμματείας στον τομέα του πολιτισμού. Την ίδρυση της ΠΕΕΑ ακολούθησε η άνοδος στην Ελεύθερη Ελλάδα πολυάριθμων συγγραφέων, ηθοποιών, ζωγράφων, χαρακτών, μουσικών, που ανέλαβαν την εκπολιτιστική αγωγή του πληθυσμού των απελευθερωμένων περιοχών. Άρχισε πυκνότατη η οργάνωση θεατρικών παραστάσεων, κουκλοθέατρου και κάθε φύσεως λοιπών εορτών. Ιδρύθηκαν χορωδίες, θεατρικό σπουδαστήριο, υπό τη διεύθυνση του Βασίλη Ρώτα, μαθήματα κουκλοθέατρου για εκπαίδευση νέων ηθοποιών από τον λαό της υπαίθρου. Η εκπολιτιστική πρόοδος ήταν τόσο ζωντανή και ορμητική, ώστε αποτελούσε αληθινό κίνημα. Και μπορεί κανείς να έχει όσες αντιρρήσεις θέλει για την πολιτική πλευρά και το ουσιαστικό περιεχόμενο της εξουσίας στην Ελεύθερη Ελλάδα, δεν μπορεί όμως να αρνηθεί εκείνη την πραγματικότητα. Αδιάψευστοι μάρτυρες όλοι όσοι την επισκέφτηκαν και την έζησαν, φίλοι ή εχθροί. Και πρώτος απ' όλους ο Κρις Γουντχάουζ, που υπήρξε ο σφοδρότερος πολέμιος του ΚΚΕ/ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, αλλά και ο υμνωδός της δημιουργίας που δονούσε την απελευθερωμένη περιοχή, η οποία επί της ΠΕΕΑ πραγματοποίησε νέο άλμα προόδου.

Και στον ΕΛΑΣ επέδρασε η νέα κατάσταση. Η Κεντρική Επιτροπή του διαλύθηκε και ο πρόεδρός της, στρατηγός Νεόκοσμος Γρηγοριάδης, κλήθηκε στην Ελεύθερη Ελλάδα, όπου θα του ανέθεταν κάποιο σπουδαίο αξίωμα (προοριζόταν για πρόεδρος του Εθνικού Συμβουλίου, το οποίο επρόκειτο σύντομα να θεσπιστεί). Ο ΕΛΑΣ έμπαινε απευθείας υπό τις διαταγές της ΠΕΕΑ και έτσι είχε υλοποιηθεί η πρόταση της ΕΑΜικής αντιπροσωπείας στη διάσκεψη της Πλάκας που είχε απορριφτεί: να ιδρυθεί πολιτική εξουσία η οποία να κατηύθυνε τον ενιαίο αντάρτικο στρατό. Μόνο που η υλοποίηση έγινε μονομερώς...

Ένα σοβαρό μέτρο όμως που έλαβε η ΠΕΕΑ για τον ΕΛΑΣ ήταν η κατάργηση του πολιτικού (αντιπροσώπου του ΕΑΜ) από τις διοικήσεις των μονάδων. Στο εξής οι διοικήσεις ήταν διμελείς (στρατιωτικός και καπετάνιος) σε όλα τα κλιμάκια.

Το Εθνικό Συμβούλιο

Αλλά το επιστέγασμα της νέας μορφής που αποκτούσε με την ΠΕΕΑ η διακυβέρνηση της Ελεύθερης Ελλάδας ήταν η σύγκληση του Εθνικού Συμβουλίου, δηλαδή Εθνοσυνέλευσης, που αναδείχθηκε με καθολική ψηφοφορία.

Ήδη η ελεγχόμενη από την ΠΕΕΑ περιοχή ανερχόταν στα 3/4 της Ελλάδας. Αλλά

και στις κατεχόμενες πόλεις, μεγάλες και μικρές, η διάβρωση της ξένης και της κρατικής εξουσίας είχε φτάσει στο κατακόρυφο. Στην πρωτεύουσα δε και στη Θεσσαλονίκη το φοβερό κύμα της τρομοκρατίας δεν μπόρεσε να κατακαλύψει τις έξω από τον έλεγχο των Γερμανών και των δυνάμεων ασφαλείας περιοχές. Έτσι το ΚΚΕ πήρε την τολμηρή απόφαση: οι εκλογές για το Εθνικό Συμβούλιο θα διεξαχθούν τόσο στην απελευθερωμένη ύπαιθρο όσο και στην κατεχόμενη ζώνη, περιλαμβανομένων των πόλεων.

Την τελευταία εβδομάδα του Απριλίου έγιναν οι εκλογές. Στην Ελεύθερη Ελλάδα διεξήχθησαν όπως και οι εκλογές αυτοδιοίκησης. Με κάλπες, εφορευτικές επιτροπές και κλειστά ψηφοδέλτια. Στις κατεχόμενες πόλεις, η διαδικασία ήταν συμβολική. Οι κάλπες ήταν περιφερόμενες από σπίτι σε σπίτι και τις αποτελούσαν πανέρια στα οποία όσοι ήθελαν έριχναν ψηφοδέλτιο. Φυσικά, με την τεχνική αυτή, κανένα ελεύθερο κράτος δεν θα δεχόταν να λάβει υπόψη τέτοιο αποτέλεσμα. Αλλά, υπό τις συνθήκες που επικρατούσαν, υπήρξε μια θαρραλέα οργανωτική νίκη του ΕΑΜ, στην οποία η συνεισφορά του πληθυσμού ήταν μαζική.

Εκλέχθηκαν 184 μέλη του Εθνικού Συμβουλίου (Εθνοσύμβουλοι). Και κατά περιοχές: Αττικοβοιωτίας και Ευβοίας 41, Ηπείρου 14, Θεσσαλίας 22, Στερεάς Ελλάδας 23, Μακεδονίας 40, Πελοποννήσου 44. Με πράξη της ΠΕΕΑ όλοι οι βουλευτές της Βουλής του 1936 που είχε καταλύσει η 4η Αυγούστου ήταν αυτοδίκαια δεκτοί στο Εθνικό Συμβούλιο. Και δήλωσαν ότι αποδέχονται 22 βουλευτές, από τους οποίους: 9 ήταν του ΚΚΕ, 9 των Φιλελευθέρων, 1 της Δημοκρατικής Ένωσης, 1 του Μεταρρυθμιστικού Κόμματος, 1 του Λαϊκού Κόμματος και 1 του Αγροτικού.

Ποια ήταν η κοινωνική σύνθεση των Εθνοσυμβούλων; Η υποψηφιότητά τους έγινε με προσεκτική επιλογή από τις ΕΑΜικές οργανώσεις, ώστε να έχουν ευρύτατο αντιπροσωπευτικό χαρακτήρα. Υπήρχαν 4 καθηγητές πανεπιστημίου, 1 της Ανωτάτης Εμπορικής, 8 στρατηγοί, 23 εργάτες, 5 ιδιωτικοί υπάλληλοι, 20 δημόσιοι υπάλληλοι και υπάλληλοι οργανισμών και τραπεζών (σύνολο μισθωτών 48), 5 βιομήχανοι, 23 αγρότες, 9 δημοσιογράφοι, 15 γιατροί, 25 δικηγόροι, 6 αξιωματικοί, 4 κληρικοί, 1 μηχανικός, 1 εργολάβος, 2 γεωπόνοι, 1 αρχαιολόγος, 10 παιδαγωγοί, 4 καπετάνιοι, 3 δικαστές, 3 επαγγελματίες, 1 χημικός, 1 συμβολαιογράφος.

Σε 1.800.000 ανήλθαν τα ψηφοδέλτια, όπως ανακοίνωσε ο γραμματέας Εσωτερικών Γ. Σιάντος. Ο αριθμός βέβαια ήταν ανεξέλεγκτος, αλλά οπωσδήποτε η εκλογική εκείνη εξόρμηση, που είχε περισσότερο τη μορφή τελετής, είχε προκαλέσει ζωηρό και ενθουσιώδες το ενδιαφέρον μεγάλων στρωμάτων του λαού. Και είχαν πάρει μέρος οι γυναίκες στην ψηφοφορία, ψηφίζοντας για πρώτη φορά στη νεοελληνική ιστορία.

Έδρα του Εθνικού Συμβουλίου ορίστηκε το χωριό Κορυσχάδες της Ευρυτανίας,

κοντα στο Καρπενήσι. Είχε ένα νεόκτιστο, ευρύχωρο σχολείο και αυτό αποτέλεσε το κτίριο της «Βουλής των Βουνών». Καλλιτέχνες και διακοσμητές, που αφθονούσαν όπως είδαμε τότε στην Ελεύθερη Ελλάδα, του είχαν προσδώσει εσωτερικά φαντασμαγορική όψη όπου κυριαρχούσε το σύνθημα: «Επίδαυρος 1821 - Κορυσχάδες 1944». Και εκεί τη 14η Μαΐου συνήλθε το Εθνικό Συμβούλιο.

Η μεγάλη στενόμακρη αίθουσα του σχολείου ήταν διακοσμημένη με τους θυρεούς και τις σημαίες των Συμμάχων (Αγγλίας, Ην. Πολιτειών, Σοβ. Ένωσης, Γιουγκοσλαβίας) και με τοιχογραφίες ηρώων της Επανάστασης του 1821. Άλλες τοιχογραφίες αναπαρίσταναν σκηνές του αντάρτικου και του αγώνα στις πόλεις.

Μια μεγάλη επιγραφή δέσποζε στην απέναντι από το Προεδρείο πλευρά: «Αιώνια τιμή και δόξα στους ήρωες και μάρτυρες της πόλης και του χωριού». Τέσσερις ακόμη επιγραφές ήταν σκόρπιες στους τοίχους: «Ζήτω οι μεγάλοι μας σύμμαχοι», «Θάνατος στον φασισμό», «Η ΠΕΕΑ ενσάρκωση της εθνικής ενότητας», «Το Εθνικό Συμβούλιο ενσάρκωση της λαϊκής κυριαρχίας», μια παράσταση με τον Φοίνικα που αναγεννάται από την τέφρα του, ενώ παντού κυριαρχούσε η γαλανόλευκη.

Ψήφισμα εξουσιών

Στις 10 το πρωί έγινε η πανηγυρική έναρξη των εργασιών, με δοξολογία στην οποία χοροστατούσε ο Μητροπολίτης Κοζάνης Ιωακείμ, και κατόπιν οι Εθνοσύμβουλοι έδωσαν τον όρκο τους με την εξής διατύπωση:

«Ὀρκίζομαι ὅτι θὰ ἐκτελέσω πιστὰ τὰ καθήκοντά μου, σὰν μέλος τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου, ἔχοντας σὰν γνώμονα τὸ συμφέρο τῆς Πατρίδος μου καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Ὅτι θ' ἀγωνιστῶ μὲ αὐτοθυσία, γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς χώρας μου ἀπ' τὸ ζυγὸ τῶν καταχτητῶν, ὅτι θὰ ὑπερασπίζω παντοῦ καὶ πάντοτε τὶς λαϊκὲς ἐλευθερίες καὶ θὰ εἶμαι παραστάτης καὶ ὁδηγὸς τοῦ λαοῦ στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν λευτεριά του καὶ τὰ κυριαρχικά του δικαιώματα».

Ακολούθησε η εκλογή προεδρείου. Πρόεδρος εξελέγη ο στρατηγός Νεόκοσμος Γρηγοριάδης, γραμματέας ο Κώστας Καραγιώργης, αντιπρόεδροι ο Μητροπολίτης Κοζάνης Ιωακείμ και ο πολιτευτής Ι. Μιχαήλ, κοσμήτορες οι Δ. Μαριόλης, Λ. Καραμαούνας, Σ. Παπαπολίτης, Μαρία Σβώλου. Και στις 27 Μαΐου 1944 έγινε το ψήφισμα του Εθνικού Συμβουλίου που καθόριζε τις γενικές διατάξεις των εξουσιών στην Ελεύθερη Ελλάδα:

«Τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο,

»Συγκροτημένο ἀπὸ ἀντιπροσώπους ὁλοκλήρου τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ποὺ συνῆλθαν γιὰ νὰ διακηρύξουν τὴν ἀκατάβλητη θέλησή του, νὰ πολεμήση ὥς τὴν τελευταία του πνοὴ γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς χώρας, τὴν

πλήρη συντριβὴ τοῦ φασισμοῦ καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἐθνικῆς ἑνότητας καὶ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας.

»Θέλοντας νὰ καθορίσει τὸν τρόπο ἄσκησης ὅλων τῶν ἐξουσιῶν στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα,

»Ψηφίζει:

»Ἄρθρο 1: Κυρώνεται ἡ ἱδρυτικὴ Πράξη τῆς Π.Ε.Ε.Α., τῆς 10 τοῦ Μάρτη 1944.

»Ἄρθρο 2: Ὅλες οἱ ἐξουσίες πηγάζουν ἀπ' τὸ λαὸ καὶ ἀσκοῦνται ἀπὸ τὸ λαό. Ἡ Αὐτοδιοίκηση καὶ ἡ Λαϊκὴ Δικαιοσύνη εἶναι θεμελιώδεις θεσμοὶ τοῦ δημοσίου βίου τῶν Ἑλλήνων.

»Ἄρθρο 3: Τὸ Ἐθν. Συμβούλιο, εἶναι τὸ ἀνώτερο ὄργανο τῆς Λαϊκῆς Κυριαρχίας. Ἡ Πολ. Ἐπιτροπὴ Ἐθν. Ἀπελευθέρωσης ἔχει τὶς ἐξουσίες ποὺ καθορίζει αὐτὸ τὸ ψήφισμα.

»Ἄρθρο 4: Οἱ λαϊκὲς ἐλευθερίες εἶναι ἱερὲς καὶ ἀπαραβίαστες. Τὸ ἀγωνιζόμενο ἔθνος θὰ τὶς προστατέψει ἀπὸ κάθε ἀπειλή, ἀπὸ ὁπουδήποτε καὶ ἂν προέρχεται.

»Ἄρθρο 5: Ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ἄντρες καὶ γυναῖκες, ἔχουν ἴσα πολιτικὰ καὶ ἀστικὰ δικαιώματα.

»Ἄρθρο 6: Ἡ ἐργασία εἶναι βασικὴ κοινωνικὴ λειτουργία καὶ δημιουργεῖ δικαίωμα γιὰ τὴν ἀπόλαυση τῶν ἀγαθῶν τῆς ζωῆς.

»Ἄρθρο 7: Ἐπίσημη γλώσσα γιὰ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς δημόσιας ζωῆς καὶ γιὰ ὅλους τοὺς βαθμοὺς τῆς ἐκπαίδευσης, εἶναι ἡ γλώσσα τοῦ λαοῦ.

»Ἄρθρο 8: Ὁ πρωταρχικὸς σκοπὸς καὶ ὁ γνώμονας γιὰ τὴν ἄσκηση ὅλων τῶν ἐξουσιῶν, εἶναι ὁ ἀπελευθερωτικὸς ἀγώνας τοῦ Ἔθνους. – Τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο, ἡ Π.Ε.Ε.Α., οἱ ἔνοπλοι καὶ ἄοπλοι πολίτες ὑπηρετοῦν πρὶν ἀπ' ὅλα τὸ σκοπὸ αὐτό. – Ὁ Ἐθν. Στρατὸς Ε.Λ.Α.Σ., εἶναι τὸ ἔνοπλο τμῆμα τοῦ ἔθνους, ποὺ μάχεται γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας καὶ τὶς ἐλευθερίες τοῦ λαοῦ.

»Ἄρθρο 9: Ἡ Π.Ε.Ε.Α. ἐκπροσωπεῖ τὸ μαχόμενο ἔθνος στὸ ἐξωτερικό, διοικεῖ τὸν ἐθνικὸ στρατὸ – Ε.Λ.Α.Σ., διευθύνει ὅλες τὶς δημόσιες ὑπηρεσίες καὶ ἔχει τὴν ἀνώτατη ἐποπτεία, τὴν καθοδήγηση καὶ τὸν ἔλεγχο τῆς Αὐτοδιοίκησης καὶ τῆς Λ. Δικαιοσύνης. – Ἡ Π.Ε.Ε.Α. ἐκδίδει καὶ δημοσιεύει πράξεις, ποὺ περιέχουν κανόνες δικαίου καὶ ἀποφάσεις μὲ ἐκτελεστικὸ περιεχόμενο. – Οἱ πράξεις, ἐκδίδονται ἀφοῦ ψηφιστοῦν ἀπὸ τὴν ἀντιπροσωπεία τοῦ Ἐθν. Συμβουλίου τοῦ ἄρθρου 13. – Ἡ Π.Ε.Ε.Α. μπορεῖ ν' ἀλλάζει τὴ σύνθεσή της, μὲ τὴν ἔγκριση τοῦ ἐθνικοῦ Συμβουλίου ἢ τῆς ἀντιπροσωπείας.

»Ἄρθρο 10: Τὸ Ἐθν. Συμβούλιο κρίνει τὸ ἔργο τῆς Π.Ε.Ε.Α., κυρώνει τὶς πράξεις της, προτείνει μέτρα ἢ παίρνει τὸ ἴδιο ἀποφάσεις ποὺ συντελοῦν στὴν εὐόδωση τοῦ ἐθνικοῦ ἀγώνα. – Ἡ κύρωση τῶν κανόνων δικαίου ποὺ θεσπίζονται μὲ τὶς πράξεις τῆς Π.Ε.Ε.Α., ἢ ἡ θέσπιση κανόνων δικαίου ἀπ' τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο, γίνεται μὲ ψηφίσματα. Οἱ κατευθύνσεις ποὺ δίνει τὸ Συμβούλιο ἢ τὰ μέτρα ποὺ παίρνει γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς παραπάνω παραγράφου, διατυπώνονται σὲ ἀποφάσεις.

»Ἄρθρο 11: Οἱ ἐργασίες τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου θὰ διαρκέσουν ἕως τὴν ἀπελευθέρωση ὁλόκληρης τῆς χώρας. – Ἡ διάλυση τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου μπορεῖ νὰ γίνη καὶ πρὶν ἀπ' τὴν ἀπελευθέρωση, ἂν τὸ ἀποφασίσει τὸ ἴδιο ὕστερ' ἀπὸ πρόταση τῆς Π.Ε.Ε.Α. ἢ τοῦ 1/3 ἀπ' τὰ μέλη του.

»Ἄρθρο 12: Τὸ Ἐθν. Συμβούλιο συνέρχεται κάθε τέσσαρες μῆνες σὲ τακτικὴ σύνοδο. Ἡ διάρκεια κάθε συνόδου εἶναι δεκαήμερη, μπορεῖ ὅμως νὰ παραταθεῖ ἀπ' τὸ ἴδιο τὸ Συμβούλιο. – Ἡ Π.Ε.Ε.Α., μπορεῖ νὰ συγκαλέσει τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο καὶ σ' ἔκτακτη σύνοδο. Μπορεῖ ἐπίσης ἡ Π.Ε.Ε.Α. ν' ἀναβάλει μιὰ σύνοδο, ἂν ὑπάρχει ἀνάγκη, μὲ σύμφωνη γνώμη τῆς ἀντιπροσωπείας τοῦ Ἐθν. Συμβουλίου τοῦ ἄρθρου 13.

»Ἄρθρο 13: Στὸ τέλος κάθε συνόδου τὸ Ἐθν. Συμβούλιο ἐκλέγει ἀντιπροσωπεία ἀπὸ 17 τακτικὰ καὶ 5 ἀναπληρωματικά. Τὰ καθήκοντα ποὺ θὰ ἀσκεῖ ἡ ἀντιπροσωπεία στὸ χρονικὸ διάστημα ἀνάμεσα σὲ δυὸ συνόδους, ὁρίζονται στὸ ἄρθρο 14. – Ὁ πρόεδρος τοῦ Ἐθν. Συμβουλίου, εἶναι αὐτοδίκαια μέλος καὶ πρόεδρος τῆς Ἀντιπροσωπείας.

»Ἄρθρο 14: Ἡ Π.Ε.Ε.Α. ὑποβάλλει κάθε πράξη στὴν Ἀντιπροσωπεία γιὰ νὰ τὴν ψηφίσει. – Ἂν ἡ γνώμη τῆς Ἀντιπροσωπείας εἶναι ἀντίθετη πρὸς τὴν πράξη, ἡ Π.Ε.Ε.Α. συζητεῖ πάλι πάνω σ' αὐτή. Ἂν ἡ Π.Ε.Ε.Α. ἐπιμένει στὴ γνώμη της συγκαλεῖται κοινὴ συνεδρίαση Π.Ε.Ε.Α. καὶ Ἀντιπροσωπείας, ὅπου παίρνεται ἀπόφαση μὲ πλειοψηφία. – Ἡ ἀντιπροσωπεία μπορεῖ ἐπίσης νὰ ὑποδείχνει στὴν Π.Ε.Ε.Α. μέτρα συντελεστικὰ γιὰ τὴν εὐόδωση τοῦ ἐθνικοῦ ἀγώνα.

»Ἄρθρο 15: Ἡ Π.Ε.Ε.Α., ποὺ ἀντλεῖ τὴν ἐξουσία της ἀπ' τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου, εἶναι ὑπόλογη ἀπέναντί του καὶ ἀπέναντι τοῦ ἔθνους, γιὰ τὴν καλὴ διεξαγωγὴ τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγώνα, γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας καὶ γιὰ τὴν προστασία τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν.

»Ψηφίσθηκε στὶς Κορυσχάδες
»Σήμερα 27 τοῦ Μάη 1944

»Ὁ πρόεδρος *Οἱ ἀντιπρόεδροι*
Ν. Γρηγοριάδης *Ὁ Κοζάνης Ἰωακεὶμ*
Ι. Μιχαήλ

»Θεωρήθηκε καὶ σφραγίσθηκε
»Στὴν ἕδρα τῆς Ἐπιτροπῆς 30 Μάη 1944
»Ὁ Γραμματεὺς τῆς Δικαιοσύνης
Ἠλ. Τσιριμῶκος».

Οι Εθνοσύμβουλοι

Τα μέλη του Εθνικού Συμβουλίου που εξελέγησαν ήταν:

ΑΤΤΙΚΟΒΟΙΩΤΙΑΣ

Ἀθηνῶν: Σβῶλος Ἀλ., Ἀγγελόπουλος Ἄγγ., Σαρηγιάννης Πτολ., Γεωργαλᾶς Γ., Κόκκαλης Π., Ζεῦγος Γ., Χατζῆς Θ., Μαργιώλης Δ., Κανελλόπουλος Σ., Βλαντᾶς Δ., Δεσποτόπουλος Κ., Σωτηρίου Κ., Καρβούνης Ν., Νισυρίου Καίτη, Καλομοίρης Γ., Στρατῆς Δ., Παπαπολίτης Σ., Μηλιάδης Γ., Βλαχούλης Σ., Σβώλου Μαρία. Ἀττικῆς: Ράμμος Ὀρέστης. Πειραιῶς: Μάντακας Ἐμ., Ροῦσος Π., Χατζηβασιλείου Χρύσα, Σημίτης Γ., Παπαγιάννης Κ., Κουτσογιάννης Ἀν., Μπαρτζῆς Ἀλ., Χατζήμπεης Σ. Θηβῶν: Μόσχος Γ., Σαράτσης Σ., Σταμάτης Γ. Μεγάρων: Πέππας Σ. Λιβαδειᾶς: Πρωτούλας Σ., Μπάλιος Λ. Σαλαμίνας: Πάλας Δ.

ΣΤΕΡΕΑΣ

Ἀγρινίου-Τριχωνίας: Ἀκρίδας Ἀναστ., Καζατζῆς Κ., Κακογιάννης Θ., Πετρίδης Τάσος. Βάλτου: Καρασεβδᾶς Π., Σαρταούρας Κων. Δομοκοῦ: Βελουχιώτης Ἄρης. Λοκρίδος: Θανασέκος Γ. Δορίδος: Κουτσάγγελου Βασ. Εὐρυτανίας: Θεοδωρόπουλος Ἀργ. Θέρμου: Γαλανόπουλος Δημ. Μεσολογγίου: Μακρυκώστας Κ., Τσέκος Γιάννης. Ναυπακτίας: Μασμανίδης Σ. Ξηρομέρου: Τσέλιος Βασ. (Γεροδῆμος). Παρνασίδος: Ψαρρὸς Ἠλίας. Λαμίας-Φθιώτιδος: Τσιριμῶκος Ἠλ., Μανιάτης Ἠλ., Φῖτσος Τάκης, Τσιριμῶκος Γ.

ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Λαρίσης: Γυφτοδῆμος Κ. (Καραγιώργης), Σταφυλάρας Α., Φιλιππίδου Φωτεινή, Κατσαρὸς Ἀθ., Ψιάρης Δημ. Ἁλμυροῦ: Ματίκας Κ. Βόλου: Ἰωαννίδης Γ., Πορφυρογένης Μιλτ., Παπακώστας Μιλτ., Κοντορᾶτος Γ., Ἀποστολίδης Βασ., Σφέτζος Ἀναστ. Πηλίου: Κουφοδῆμος Η. (Πη-

λιωρίτης). Ἀγυιᾶς: Καλέργης Λεων. Ἐλασσῶνος: Δαδαλιάνης Β. Καρδίτσας: Σιάντος Γ., Καραγιάννης Γ., Ἀλεξανδρῆς Σόλ., Παπαδόπουλος Ἀθ. Καλαμπάκας: Κουτσῆς Σ. Τρικάλων: Σαράφης Στέφ., Δεληγιάννης Δημ., Παπαζαχαρίας Ζ., Κόκκινος Βασ. Τυρνάβου: Δογάνης Γ. Φαρσάλων: Παπαθανασίου Γ.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Θεσσαλονίκης: Δηλαβέρης Κ., Κωνσταντινίδης Ι., Μπακιρτζῆς Εὐριπ., Στρῖγκος Λεων., Βαφειάδης Μάρ., Καραμαούνας Λ., Μιχαὴλ Ι., Μπαλάσκας Δημ., Μαραγκὸς Δ., Παπαδημητρίου Ρ., Σινάκος Μ., Σταματίου Μιχ., Λῶλος Σταῦρος, Σταυρίδης Δημήτριος, Τανούλας Ἀθανάσιος. Δράμας: Θέος Κωνσταντῖνος. Καβάλας: Παρτσαλίδης Μ. Καστοριᾶς: Δήμου Χρ., Καραμιτζῆς Μ., Τσιτσίνας Διαμ. Κοζάνης: Θεοδοσιάδης Σ., Παπαδόπουλος Φίλ., Πανταζόπουλος Κων. Κιλκίς: Γαβριηλίδης Κων. Πολυγύρου: Καρακούσης Πέτρ. Σερβίων: Μητροπολίτης Ἰωακείμ. Σερρῶν: Μενύχτας Διον. Φλωρίνης: Τζίμας Α., Σῖμος Σ. Ἀρναίας: Μάρκου Α. Βοΐου: Καρούτας Ἀθ. Γρεβενῶν: Ἠλιάδης Θεμ. Ἐδέσης: Γρηγοριάδης Νεόκ., Γρηγοριάδης Σόλων, Κόστος Κων., Κοτανίδης Ξ., Τουρτούρης Χ. Κατερίνης: Λεβίδης Ἰω. Βερροίας: Ἰωσηφίδης Κων. Γιαννιτσῶν: Ἰωακειμίδης Ἰω., Δομαγραντζῆς Γ., Μπαμπιάνης Ι. Καρατζόβας: Κοντόπουλος Κ. Λαγκαδᾶ: Χρυσάφης Χ.

ΗΠΕΙΡΟΥ

Ἄρτας: Γκεσούλης Σ., Κοντοχρῆστος Χ., Κολιάτσης Ἐλ. Ἰωαννίνων: Λούλης Ἀλκ., Παπαβρανούσης Λ., Κολοβὸς Κ. Φιλιατῶν: Θεολόγης Δ. Πρεβέζης: Μπουραζάνης Κ. Ζαγορίου: Τσιάντης Ν. Καλαμᾶ: Ζίπας Περ. Καστανοχωρίων: Κοτζιᾶς Δημ. Πωγωνίου: Τζιτζιάνης Παν. Κονίτσης: Σακελλαρίδης Βασ. Φιλιππιάδος: Παπαδήμας Β. Νικοπόλεως: Ντούσιος Π.

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

Πύργου Ἠλείας: Μητροπολ. Ἀντώνιος, Πετραλιᾶς Σ., Ἀργυράκης Γ. Σπετσῶν: Παπαγεωργίου Δ. Ὀλυμπίας: Φωτόπουλος. Ὕδρας: Γεωργοπαπαδάκος Α. Καλαμῶν: Κοροντζῆς Γ., Δημητρακόπουλος Ε., Δάλας Ρ., Μαυροειδῆ Μάχη. Ἀμαλιάδος: Ἀργυρόπουλος Π., Ἀποστολόπουλος Κ. Τροιζηνίας: Κωστενέλος Γ. Κορινθίας: Γρηγορόπουλος Ν. Γορτυνίας: Γαλανόπουλος Τ. Κυνουρίας: Μάστορης Νικόλ. Γυθείου: Γιαννακοῦρος

Βασίλειος. Οἰτύλου: Σαραντάκος Γ. Μεγαλοπόλεως: Σιμόπουλος Παν. Μαντινείας: Παπαδάκης Τιμ. Τριπόλεως: Μυίγας Γρ., Ἀργυρόπουλος Ἰάσ. Φιλιατρῶν: Σταθόπουλος Κ., Ἀνάργυρος Ἠλίας. Καλαβρύτων: Μῖχος Δ. Πατρῶν: Λαλ. Ροῦσος, Μανοῦσος Ἀνδρ. Κανελλᾶτος Γ., Κωνσταντίνου Θρ., Πρεβεζᾶνος Γιαν. Αἰγίου: Σχίζας Δημ., Τρουπῆς Δημ. Αἰγιαλείας: Γιαννόπουλος Τ. Λακεδαιμονίας: Πετροπουλάκης Πιέρρ. Ἐπιδ. Λιμηρᾶς: Μακρῆς Ἀπ., Παυλίας: Κανελλόπουλος Βασ. Μεσσήνης: Βουρνᾶς Γιάννης. Τριφυλλίας: Παπαδόπουλος Παναγ.

ΝΗΣΩΝ

Χαλκίδος: Καρλατύρας Β., Καλαμπαλίκης Ι. Ἱστιαίας: Σούρας Γ. Καρυστίας: Νιάσκος Μ. Λευκάδος: Παπαστάθης Κ. (ἱερεύς). Κρήτης: Ἀσκούτσης Ν., Ζάχος Σ.

Η μοναδική σύνοδος

Δεκατέσσερις ημέρες (14-28 Μαΐου 1944) διήρκεσαν οι εργασίες της συνόδου εκείνης του Εθνικού Συμβουλίου, η οποία επρόκειτο να είναι η πρώτη και τελευταία. Οι ομιλητές είχαν βέβαια επίγνωση του πολιτικού περιβάλλοντος, αλλά και κανείς περιορισμός του λόγου δεν υφίστατο. Ο Γιώργης Σιάντος καθόταν ανελλιπώς στην πρώτη σειρά και χειροκροτούσε ζωηρότατα κάθε ρήτορα, δίνοντας το παράδειγμα των επευφημιών και όταν ακόμη εκπέμπονταν φράσεις που ήταν σε καταφανή σύγκρουση προς την πολιτική της ΠΕΕΑ.

Στην τελευταία συνεδρίαση πήρε τον λόγο ο Ρούφος, πρώην δήμαρχος Πατρέων και δηλωμένος βασιλόφρων. Προς γενική έκπληξη έκανε μια θαρραλέα αγόρευση υπέρ του Γεωργίου. Και δήλωσε ότι δεν έπρεπε να τεθεί όρος δημοψηφίσματος πριν από την επιστροφή του. «Ο Γεώργιος, ανεξαρτήτως του πολιτικού του παρελθόντος», είπε, «εστάθη επί των επάλξεων του έθνους από της στιγμής της ιταλικής επιθέσεως. Και σήμερον εκπροσωπεί το έθνος έξω, εις τον συμμαχικόν αγώνα. Εφ' όσον αναμένομεν την ελευθερίαν με την βοήθειαν των Συμμάχων, ορθόν θα ήτο η τύχη του βασιλέως να συζητηθή μετά την ειρήνην».

Η κραυγή εκείνη υπέρ του ανθρώπου ο οποίος ήταν ο γενικός πολιτικός στόχος αντήχησε παράξενα στην αίθουσα. Τόσο περισσότερο, όσο το ΕΑΜ και η ΠΕΕΑ είχαν από καιρό εγκαταλείψει την ουδετερότητα έναντι του βασιλιά και πρωτοστατούσαν επίσημα στην εναντίον του επίθεση. Όταν ο Ρούφος τελείωσε και έκανε να κατεβεί από το βήμα, ακολούθησε για λίγες στιγμές σιγή αμηχανίας. Αλλά ο Γ. Σιάντος, χωρίς δισταγμό, χειροκρότησε με ζωηρότητα. Οι Εθνοσύμβουλοι τον μιμήθηκαν, εκτός από λίγους. Και ο Ρούφος δήλωσε: «Αληθώς υπάρχει ελευθερία του λόγου...»

ΠΕΕΑ και πραγματικότητα

Η εικόνα που έδινε τότε η Βίνιανη, πρωτεύουσα του κράτους της ελεύθερης Ελλάδας, ήταν μιας πολιτείας που λειτουργούσε κοινοβουλευτικά, με κυβέρνηση και κοινοβούλιο. Η ΠΕΕΑ προσέδωσε αυτήν τη νέα μορφή στην απελευθερωμένη επικράτεια, με αισθητές επεκτάσεις –όπως είδαμε– της κρατικής οργάνωσης σε πολλούς τομείς.

Αλλά το ερώτημα παρέμενε: Η εικόνα αυτή αποτελούσε πραγματικότητα; Η ΠΕΕΑ ήταν ουσιαστική κυβέρνηση; Οι νέες προσωπικότητες, οι μη ΕΑΜικές, που επάνδρωσαν ή ακολούθησαν την ΠΕΕΑ, είχαν αληθινή πολιτική υπόσταση πάνω στα βουνά; Το Εθνικό Συμβούλιο ήταν πραγματικό όργανο δημόσιου ελέγχου; Και η νέα ενωτική εθνική πολιτική την οποία η ΠΕΕΑ εμφανιζόταν ότι προωθούσε ήταν ειλικρινής;

Οι γνώμες έως σήμερα διχάζονται. Μια πλευρά παρατηρητών πιστεύει ότι η ΠΕΕΑ ήταν απλώς ένα νέο προπέτασμα του ΚΚΕ το οποίο απέκτησε και νέες μαριονέτες για την παράστασή του, που συγκάλυπτε τον άτεγκτο σκοπό: μονοπώλιο της δύναμης στην Ελλάδα, κατά και μετά την Κατοχή. Θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε –κατά την άποψη αυτή– την ΠΕΕΑ σαν Χωριό Ποτέμκιν και την επίφαση κοινοβουλευτικής νομιμότητας που εμφάνιζε ως φύλλο συκής της συνεχιζόμενης ΕΑΜοκρατίας.

Άλλη πλευρά παρατηρητών, τουναντίον, βλέπει στην ΠΕΕΑ μια νέα πραγματικότητα, η οποία μπορούσε να οδηγήσει προς άλλες κατευθύνσεις την πολιτική του ΚΚΕ. Συντασσόμενος με αυτή την πλευρά, ο Κομνηνός Πυρομάγλου (*Δούρειος Ίππος*, σελ. 222) γράφει:

> *«Μὲ τὸν σχηματισμὸ τῆς ΠΕΕΑ, τὸ ΚΚΕ, ὡς ἡγετικὴ ἐμφάνισις, ἀπεσύρθη ἀπὸ τὸ προσκήνιον... Ἀπὸ τὶς 15 Μαρτίου 1944 καὶ ὕστερα, ἕνας ἄνεμος μετριοπαθείας ἔπνευσε σὲ ὅλη τὴν Ἐλεύθερη Ὀρεινὴ Ἑλλάδα. Τὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεως κατηργήθησαν, οἱ βιαιοπραγίες καὶ οἱ ἀκρότητες ἔπαυσαν. Μιὰ ἐπαινετὴ προσπάθεια γιὰ μιὰ πραγματικὴ καὶ ἀπρόσωπη διοίκησι, ἐσημειώθη σὲ ὅλες τὶς περιοχὲς ποὺ ἠλέγχοντο ἀπὸ τὸ ΕΑΜ. Οἱ ταραξίες καὶ οἱ βίαιοι ἀπεσύρθησαν ἀπὸ τὴν κυκλοφορία. Ἡ ἐμπρηστικὴ προπαγάνδα, ἔντυπος ἢ προφορική, ἐσταμάτησε. Προεκηρύχθησαν ἐκλογὲς γιὰ τὴν ἀνάδειξι ἐθνικοῦ συμβουλίου· ἐνεφανίσθησαν ὑποψήφιοι μὴ ἀνήκοντες στὸ ΕΑΜ καὶ μερικοὶ τοῦ ΕΔΕΣ. Ὀλίγοι ἦσαν οἱ κομμουνιστές. Ἡ προσπάθεια δημοκρατικῆς διοικήσεως ἐνεφανίζετο παντοῦ εἰλικρινής».*

Κατά την άποψη αυτή, το ΚΚΕ έκανε ουσιαστικές υποχωρήσεις ιδρύοντας την ΠΕΕΑ. Και οι προσωπικότητες της νέας κατάστασης, αν ήθελαν, θα μπορούσαν να

αποσπάσουν και πολλές άλλες, μέχρι βαθμού να εξαναγκάσουν το ΚΚΕ/ΕΑΜ στη χάραξη μιας νέας πολιτικής, που θα απείχε βασικά από την προηγούμενη. Γιατί μέσα στο κόμμα διεξαγόταν μια συνεχής πάλη μεταξύ μετριοπαθών και αδιάλλακτων ηγετικών στελεχών, γι' αυτό και οι συνεχείς ταλαντεύσεις του. Αν οι νέες προσωπικότητες της ΠΕΕΑ έριχναν το βάρος τους προς την πλευρά της μετριοπαθούς πτέρυγας, θα εξασφάλιζαν την υπεροχή της. Και είχαν –οι προσωπικότητες– ένα ισχυρό όπλο στα χέρια τους: την ομαδική τους παραίτηση.

Αν δεν πήραν τον δρόμο τούτο τα πράγματα, κατά την ίδια θεωρία, αυτό οφείλεται στο ότι οι προσωπικότητες της ΠΕΕΑ δεν θέλησαν. Και οι Άγγλοι, που κατά βάθος επιδίωκαν να εξωθηθούν τα πράγματα στην εκτράχυνση και τον εμφύλιο πόλεμο, δεν τις άφησαν.

Ποια θέση προσεγγίζει περισσότερο προς την αλήθεια;

Οι προσωπικότητες

Αναμφίβολα, η εικόνα που δίνει ο Κομνηνός Πυρομάγλου, με την παράγραφό του που παραθέτουμε, είναι ακριβής. Αναμφίβολα το ΚΚΕ έκανε παραχωρήσεις προς τις προσωπικότητες της ΠΕΕΑ. Στην ουσία όμως κρατούσε τη βάση των εξουσιών. Και στην πηγή πάσης εξουσίας, τον ΕΛΑΣ, διατηρούσε ακέραιο τον έλεγχό του.

Η είσοδος αξιωματικών και απλών ανταρτών κάθε πολιτικής προέλευσης παρέμενε πάντα ελεύθερη. Και η πλειοψηφία εκείνων που ανήκαν στον ΕΛΑΣ εξακολούθησε να γαλβανίζεται ενθουσιωδώς από το απελευθερωτικό όραμα. Αλλά η κρυφή κομματική οργάνωση μέσα στον στρατό ήταν πάντα ισχυρότερη και διευρυνόταν συνεχώς. Ο ιστορικός ερευνητής δεν μπορεί να σταθμίσει καλά την τότε πραγματικότητα, αν δεν λάβει υπόψη του αυτόν τον παράγοντα. Η κομματική οργάνωση του ΕΛΑΣ παρακολουθούσε ψυχρά και άγρυπνα τα πάντα. Δεν επενέβαινε παρά σε σπανιότατες και εντελώς κρίσιμες περιπτώσεις. Ήταν όμως τέτοιος ο μηχανισμός της, ώστε μπορούσε κάθε στιγμή να είναι κυρία της κατάστασης.

Όσον αφορά τον πολιτικό τομέα, οι παραχωρήσεις εκεί, που συχνά ήταν ευρείες, δεν έθιγαν την ουσία, που παρέμενε σε τελευταία ανάλυση η συγκαλυμμένη εξουσία του ΚΚΕ. Το Εθνικό Συμβούλιο επέτρεπε την ανάπτυξη κάθε ιδέας. Και η πλειοψηφία του αποτελούνταν απο μη κομμουνιστές. Η «φράξια» του ΚΚΕ μέσα στο Σώμα, που συνεδρίαζε κάθε τόσο κρυφά, απαρτιζόταν από 40 περίπου Εθνοσυμβούλους. Αλλά αυτό το κοινοβούλιο των βουνών έπαιζε τριτεύοντα ρόλο. Οι αποφάσεις που έπαιρνε λαμβάνονταν ομόφωνα διά βοής, χωρίς κανείς να αντιδρά. Όλοι παρακολουθούσαν τον Σιάντο, που ήξεραν τον παρασκηνιακό ρόλο του: ήταν ο αρχηγός του αόρατου αλλά παντοδύναμου κόμματος. Και τον ακολουθούσαν ακόμη και στα χειροκροτήματα. Αντίδραση δεν μπορούσε να εκδηλωθεί, και ακόμη πε-

ρισσότερο να επικρατήσει, γιατί ο μεγάλος όγκος των Εθνοσυμβούλων, αν δεν ήταν μέλη του ΚΚΕ, ήταν πάντως στελέχη του ΕΑΜ. Οι υπόλοιποι αποτελούσαν πολιτική πανσπερμία με αδυναμία συνεννόησης.

Αυτό το τελευταίο συνέβαινε και γενικότερα με τις προσωπικότητες, είτε ανήκαν στην ΠΕΕΑ είτε όχι. Αποκλειόταν ο σχηματισμός ενός κοινού μετώπου το οποίο θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει το όπλο της ομαδικής παραίτησης. Αντιπροσώπευαν τόσες συγκρουόμενες τάσεις, ώστε οι μεταξύ τους άβυσσοι και οι προσωπικές φιλοδοξίες κατέτρωγαν τις συγκεντρωτικές ροπές.

Και μόνο η παρουσία του «Κόκκινου Συνταγματάρχη» Ευριπίδη Μπακιρτζή στην ΠΕΕΑ, και μάλιστα στην πρώτη φάση της ως προέδρου, δείχνει την υφή των προσωπικοτήτων. Ο νευρωτικός αυτός άνθρωπος, και αν δεν ήταν οργανωμένος πράκτορας των Άγγλων, όπως αφήνει ο Κρις Γουντχάουζ να υπονοηθεί, παρουσίαζε πάντα τόσες ανεξιχνίαστες διακυμάνσεις και αμετροέπειες, τόσες αντιφατικές πράξεις, ώστε αποτελούσε αντικειμενικά πρώτης γραμμής διαλυτικό στοιχείο. Και απορεί κανείς από πού αντλούσε τόση προσωπική γοητεία ώστε να κατορθώνει να επιπλέει συνεχώς.

Η ίδια πραγματικότητα επικρατούσε και στις προσωπικότητες που είχαν ενταχθεί στο ΕΑΜ πριν από τον σχηματισμό της ΠΕΕΑ. Υπήρχαν μεταξύ τους άνδρες με κύρος και βούληση, όπως ο στρατηγός Νεόκοσμος Γρηγοριάδης ή ο Ηλίας Τσιριμώκος. Ο πρώτος ήταν γνωστός ως άνθρωπος με δυναμισμό, ασυμβίβαστος και με εξαιρετική ελευθερία γνώμης. Ως πρόεδρος της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΛΑΣ και κατόπιν του Εθνικού Συμβουλίου, έφερε σε δύσκολη θέση ορισμένες φορές την ηγεσία του ΚΚΕ. Και ασκούσε σημαντική επίδραση στο περιβάλλον των βουνών. Ο γραμματέας Εθνικής Οικονομίας Στ. Χατζήμπεης τον ακολουθούσε πιστά. Και μέσα στον ΕΛΑΣ είχε ορισμένη επιρροή. Ο στρατηγός Δ. Φλούλης, διοικητής της 1ης Μεραρχίας και έμπιστος του ΚΚΕ, του ήταν αφοσιωμένος. Ακόμη και ο Σαράφης άκουγε με σεβασμό τη γνώμη του.

Αλλά ο Νεόκοσμος Γρηγοριάδης, παρά τις προστριβές και αντιρρήσεις του, γενικά παρέμενε αδιατάρρακτα σύμμαχος της ΕΑΜικής παράταξης. Αφ' ότου προσχώρησε σ' αυτήν, μετά την κατάρρευση των σχεδίων της οργάνωσής του «Τρία Άλφα», για τη συγκρότηση ιδιαίτερου ισχυρού αντάρτικου –σύλληψη Σαράφη, κλπ.–, είχε αποφασίσει να μην την εγκαταλείψει ποτέ. Η πίστη του ότι το ΕΑΜ ήταν το μόνο όργανο για την αντίσταση και την αποτροπή επανόδου του βασιλιά και η απέχθειά του κατά της Αγγλίας τον ενίσχυσαν στην άτεγκτη τοποθέτησή του.

Όσον αφορά τον Ηλία Τσιριμώκο, παρέμεινε και αυτός γενικά πιστός.

Αλλά επιπλέον υπήρχε και άλλος παράγοντας που επιδρούσε στους παλιούς και νέους συνοδοιπόρους τού ΕΑΜ/ΠΕΕΑ. Απλούστατα, συμφωνούσαν στις γενικές

γραμμές μαζί του. Σε ορισμένες ενέργειες του ΕΑΜ δυσφορούσαν. Αλλά ευθυγραμμίζονταν μαζί του στις βασικές κατευθύνσεις. Αυτά τουλάχιστον ισχυρίζονταν οι ίδιοι στο περιβάλλον τους και δεν υπάρχουν στοιχεία για το αντίθετο. Χαρακτηριστικά, ο Νεόκ. Γρηγοριάδης έλεγε στο Περτούλι: «Βλέπουμε εμείς το δάσος και όχι τα δέντρα». Και ο παριστάμενος Ηλίας Τσιριμώκος αναφώνησε με έμφαση: «Ακριβώς! Ακριβώς!»

Έτσι, το ΚΚΕ μπορούσε, με παραχωρήσεις μη ουσιώδεις, να χειρίζεται άνετα τις συμμαχικές προσωπικότητες, συνεπώς και την ΠΕΕΑ, στην οποία προσπαθούσε να προσδώσει «έναντι του ελληνικού λαού και του Καΐρου ευρυτέραν εθνικήν ή αντιστασιακήν επιφάνειαν, κύρος και γόητρον» (Κ. Πυρομάγλου). Και πετύχαινε να εφαρμόζει το σχήμα: το Πολιτικό του Γραφείο αποφάσιζε, το Εθνικό Συμβούλιο νομιμοποιούσε, η ΠΕΕΑ εκτελούσε.

Πίσω λοιπόν από την «ντε γιούρε» εξουσία της ΠΕΕΑ, υπήρχε η «ντε φάκτο» εξουσία του ΚΚΕ. Και οι σύμμαχες προσωπικότητες συχνά δεν αντιλαμβάνονταν καν τα γεγονότα που ξετυλίγονταν ολόγυρα από τους θώκους τους.

Αυτό καταφαίνεται από μια τραγωδία που συγκλόνισε την Ελλάδα ένα μόλις μήνα μετά την επίσημη εμφάνιση της ΠΕΕΑ και που φέρει ανάγλυφη τη μορφή του συνταγματάρχη Δημητρίου Ψαρρού.

Η ΕΚΚΑ και ο Ψαρρός

Στη Διάσκεψη της Πλάκας, στα τέλη Φεβρουαρίου 1944, έγινε η πρώτη προσπάθεια εθνικής ενότητας. Στη Διάσκεψη του Λιβάνου, τον Μάιο του 1944, ολοκληρώθηκε η εθνική ενότητα, με τη γενική συμφωνία σχηματισμού πανελλήνιας κυβέρνησης. Μεταξύ Πλάκας και Λιβάνου παίχτηκε το φονικό δράμα της ΕΚΚΑ και του στρατιωτικού αρχηγού της.

Όταν ο ΕΛΑΣ επιτέθηκε κατά του ΕΔΕΣ τον Οκτώβριο του 1943, είχε καλές σχέσεις με την ΕΚΚΑ που διατηρήθηκαν, επίσημα, σε όλη τη διάρκεια του μικρού εμφυλίου πολέμου. Πολλοί αξιωματικοί του 5/42 Συντάγματος είδαμε πως επιθυμούσαν να επωφεληθούν από τον περισπασμό εκείνο του ΕΛΑΣ και να του καταφέρουν πλήγμα στα νεφρά. Σωφρονέστεροι όμως ο Καρτάλης και ο Ψαρρός, δάμασαν εκείνες τις ανεδαφικές διαθέσεις και εκδήλωναν την ευμενή τους ουδετερότητα προς το ΕΑΜ.

Υπήρχε και ο στρατηγός Μπακιρτζής. Ενώ βεβαίωνε ότι, γυρίζοντας στην Ελλάδα θα αναλάμβανε την ενεργό στρατιωτική ηγεσία της ΕΚΚΑ, έμενε συνεχώς στην έδρα του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ και παρότρυνε τους άλλους ηγέτες της οργάνωσης να ενοποιηθούν με το ΕΑΜ.

Τι έκανε στο μεταξύ ο ΕΛΑΣ; Εφόσον η ΕΚΚΑ εκδηλωνόταν με λόγια και έργα τό-

σο φιλική, άρα αβλαβής, και εφόσον η στρατιωτική του προσπάθεια ήταν συγκεντρωμένη στην εκστρατεία κατά του Ζέρβα, δεν είχε λόγους να στραφεί και κατά του 5/42 Συντάγματος. Ειρήνη λοιπόν βασίλευε στην Κεντρική Ρούμελη.

Αλλά, ενόψει των διαπραγματεύσεων για κυβέρνηση εθνικής ενότητας, με την ίδρυση της ΠΕΕΑ τα πράγματα μεταβλήθηκαν. Το ΚΚΕ ήθελε με το καινούργιο αυτό πολιτικό σχήμα να εμφανίσει ότι υπό τη σημαία της ΠΕΕΑ σχηματιζόταν τώρα μέτωπο αντιστασιακό που περιλάμβανε πέραν του ΕΛΑΣ και άλλες αντάρτικες δυνάμεις. Όπως και τα αστικά πολιτικά κόμματα, που αναγκάστηκαν να αναγνωρίσουν τις ΕΟΕΑ του ΕΔΕΣ ως τη βασική εθνική ένοπλη οργάνωση, ήθελαν να εμφανίσουν την ύπαρξη μετώπου ανταρτικών δυνάμεων υπό την αιγίδα τους.

Η φορά των πραγμάτων, έτσι, ανέθετε στη μικρή, επαρχιακή ΕΚΚΑ –το 5/42 Σύνταγμα δεν είχε τότε δύναμη πάνω από 450 τουφέκια– να παίξει έναν επικίνδυνο ρυθμιστικό ρόλο στα βουνά.

Αν συντασσόταν με τον ΕΔΕΣ, προσέδιδε στην ένωσή τους τη μορφή αντιστασιακού μετώπου και απομόνωνε τον ΕΛΑΣ.

Αν συντασσόταν με την ΠΕΕΑ, προσέδιδε στην ένωση του 5/42 Συντάγματος με τον ΕΛΑΣ τη μορφή αντιστασιακού μετώπου και απομόνωνε τον ΕΔΕΣ.

Το γέρας ήταν σοβαρό και για τις δύο παρατάξεις. Αλλά, στα μάτια του ΚΚΕ, η ταραντέλα αυτή της ΕΚΚΑ έπαιρνε μιαν ανησυχητική όψη: το 5/42 Σύνταγμα, ή έπρεπε να ταχθεί υπό την ΠΕΕΑ, ή να διαλυθεί. Γιατί, αν δεν προσχωρούσε στην ΠΕΕΑ, θα εντασσόταν, αργά ή γρήγορα, στο κοινό μέτωπο με τον ΕΔΕΣ. Και –όπως είδαμε– θα εμφανιζόταν τότε ο ΕΛΑΣ, μαζί με όλη την Αριστερά, απομονωμένος.

Η υποδομή της δραματικής ρήξης ΕΛΑΣ και 5/42 Συντάγματος αυτή είναι. Την περιβάλλουν πλήθος αντιφατικές λεπτομέρειες και προεκτάσεις που συσκοτίζουν τα πράγματα, εκτρέφουν πολυάριθμες εκδοχές και γεννούν σύγχυση και παρερμηνείες. Αλλά μόνο με το πρίσμα τούτο μπορεί κανείς να διακρίνει και να ερμηνεύσει σαφώς τον κορμό των γεγονότων.

Δεν σημαίνει όμως αυτή η πραγματικότητα ότι το ΚΚΕ είχε από την αρχή καταλήξει σε αδυσώπητη απόφαση να απορροφήσει ή να διαλύσει την ΕΚΚΑ. Υπήρχαν περιθώρια για να δοθεί και κάποια άλλη λύση. Θα μπορούσε, εν ανάγκη, να διατηρηθεί και το «στάτους κβο». Γιατί υφίσταντο και δυνάμεις αντίρροπες, τόσο μέσα στο κόμμα, όσο και εξωτερικές, όπως η Στρατιωτική Αποστολή. Αλλά την κατάσταση την εκτράχυνε και ενίσχυε τις δυνάμεις που ωθούσαν προς τη σύγκρουση και την τραγωδία η εσωτερική κρίση που κατέτρυχε το 5/42 Σύνταγμα της ΕΚΚΑ.

Ανταρσία στο 5/42 Σύνταγμα

Την 20ή Φεβρουαρίου, ενώ συνεχιζόταν η διάσκεψη Μυροφύλλου-Πλάκας, ο συ-

νταγματάρχης Ψαρρός εγκατέλειψε τις εργασίες της και αναχώρησε για την περιοχή της ΕΚΚΑ.

Στις ημέρες που έλειπε, μια αποφασιστική ζύμωση γινόταν στους κόλπους του συντάγματός του: το τάγμα Παρνασίδος –του Ευ. Δεδούση– ουσιαστικά είχε επαναστατήσει κατά της ηγεσίας της ΕΚΚΑ και κατά του Ψαρρού. Ο Δεδούσης περιέφερε ένα εκπληκτικό πρωτόκολλο προς υπογραφή μεταξύ των αξιωματικών και υπαξιωματικών του 5/42 Συντάγματος (Κ. Πυρομάγλου: *Γ. Καρτάλης*, σελ. 283):

«Οἱ ἀξιωματικοί, ὑπαξιωματικοὶ καὶ ἀντάρτες τοῦ ἡρωϊκοῦ 5/42 Συντάγματος Εὐζώνων, διακηρύσσουν πρὸς ὅλα τὰ σημεῖα, ὅτι δὲν ἐννοοῦν νὰ γίνουν ὄργανα οἱασδήποτε, ὁθενδήποτε προερχομένης, πολιτικῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ συνεπῶς ἀποκηρύσσουν κάθε Ὀργάνωσιν πού, ὡς κηδεμονεύουσα τὸ 5/42, ἐμφανίζεται ἀλλὰ ἀντιλαμβάνονται τὸ Σύνταγμα 5/42 καὶ συνεπῶς καὶ ἑαυτούς, ὡς ὄργανα ἐξυπηρετήσεως μόνον τῶν στρατιωτικῶν ἀπελευθερωτικῶν συμφερόντων ὡς αὐτὰ θὰ τὰ καθορίζει τὸ Στρατηγεῖον·Μ. Ἀνατολῆς, ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ Κυβέρνησίς Του, ζητοῦν δέ, ἀναφερόμενοι εἰς τὸ Στρατηγεῖον Μέσης Ἀνατολῆς, εἰς τὸν Βασιλέα καὶ τὴν Κυβέρνησίν Του, ὅπως τεθεῖ ἀμέσως τὸ Σύνταγμα 5/42 εἰς ἄμεσον ἐξάρτησιν ἐκ τοῦ Στρατηγείου Μέσης Ἀνατολῆς. Τέλος ἀποκηρύσσουν τὴν λεγομένην ὀργάνωσιν ΕΚΚΑ, πρὸς τὴν ὁποίαν καὶ τοὺς σκοπούς της οὐδὲν συνδέει τοὺς ἀξιωματικούς, ὑπαξιωματικοὺς καὶ ἀντάρτας, ἀφοσιωμένους στρατιωτικῶς μόνον καὶ μόνον εἰς τὸ Στρατηγεῖον Μέσης Ἀνατολῆς, τὸν Βασιλέα καὶ τὴν Κυβέρνησίν Του».

Εξήντα οκτώ αξιωματικοί και υπαξιωματικοί υπέγραψαν το πρωτόκολλο –«υπόμνημα» τιτλοφορούνταν– και στο τέλος των υπογραφών υπάρχει η δήλωση του Ευ. Δεδούση:

«Ὁ ὑπογεγραμμένος Λοχαγὸς πυροβολικοῦ Δεδούσης Εὐθ., ἐν γνώσει τῶν συνεπειῶν τοῦ Νόμου περὶ ψευδοῦς βεβαιώσεως, βεβαιῶ τὸ γνήσιον τῶν ὑπογραφῶν τῶν ὑπογραψάντων ὡς ἄνω ἀξιωματικῶν».

Το κείμενο δίνεται από τον αδελφό του Ευ. Δεδούση, τον Ι. Δεδούση, στο βιβλίο του *Θύμιος Δεδούσης, Λοχαγός, Βουλευτής, ο Εθνομάρτυς Αγωνιστής*, Αθήναι 1949. Ο Κ. Πυρομάγλου (*Γ. Καρτάλης*, σελ. 284) επισημαίνει τα εξής σημεία που παραθέτει το βιβλίο αυτό:

«Τὸ ἐν λόγῳ ἱστορικὸν πρωτόκολλον διεβιβάσθη εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ τοῦ ἐφέδρου ὑπολοχαγοῦ Κ. Σπυροπούλου καί, μέσω τοῦ πρώην ὑπουργοῦ κ. Καλαντζῆ Ε., ἐστάλη ἀπὸ τὴν "Ἰντέλιτζενς Σέρβις" εἰς τὸν Βασιλέα Γεώργιον Β' καὶ εἰς τὸ Στρατηγεῖον Μέσης Ἀνατολῆς. Ἀλλὰ "οἱ κομ-

μουνισταί", οἱ ὁποῖοι εἶχον "πράκτορα" εἰς τὴν "Ἰντέλιτζενς Σέρβις" ἔλαβον γνῶσιν τοῦ ὑπομνήματος!!!»

Οι αδιάλλακτοι

Αυτό το «υπόμνημα» περιφερόταν προς υπογραφήν όλον τον Φεβρουάριο (φέρει ημερομηνία 28.2.1944). Και φυσικά εν αγνοία της διοίκησης του συντάγματος. Αποτελούσε το αποκορύφωμα της διασπαστικής κίνησης μέσα στο Σύνταγμα και ουσιαστικά καταργούσε τον συνταγματάρχη Ψαρρό. Πάνω σε αυτό το υπόβαθρο, η διοίκησή του είχε καταντήσει πια τυπική και ψιλή.

Ποιο ήταν το βασικό κίνητρο της διασπαστικής κίνησης που μορφοποιήθηκε στη σύνταξη του πρωτοκόλλου; Όπως είδαμε, ο «αντιεαμισμός» εκείνων των αξιωματικών, οι οποίοι θεωρούσαν εθνικά προδοτική την πολιτική προσέγγισης προς το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ που ακολουθούσαν η ηγεσία του ΕΚΚΑ και ο διοικητής του συντάγματος. Και αυτό το πνεύμα του επιθετικού αντιεαμισμού υλοποιούνταν υπό πολύ πρακτικές μορφές στη Δορίδα, οι οποίες συγχρονίζονταν με αντίθετες ενέργειες των τοπικών οργανώσεων του ΕΑΜ και δυνάμεων του ΕΛΑΣ.

Ενώ οι ηγέτες ΕΚΚΑ και ΕΑΜ διατηρούσαν επίσημα καλές σχέσεις, μεταξύ των δύο παρατάξεων υπήρχε στην περιοχή εκείνη της Ρούμελης κατάσταση συγκαλυμμένου πολέμου. Τα επεισόδια ήταν άπειρα και δεν αξίζει να αναφερθούν. Ένα όμως βάρυνε πολύ. Και νά τι αναφέρει σχετικά ο συνταγματάρχης Γ. Καϊμάρας του 5/42 Συντάγματος στο βιβλίο του *Ιστορία της Εθνικής Αντιστάσεως του 5/42 Ευζώνων Ψαρρού, 1941-1944* (Αθήναι 1953):

«Κατὰ κακὴν μοῖραν ἀντάρται τοῦ Δεδούση, προσπαθοῦντες νὰ ἀφοπλίσουν τὴν μαχητικὴν ὁμάδα Κροκυλείου (τοῦ ΕΛΑΣ) ἐφόνευσαν τὸν ὑπεύθυνον τοῦ ΕΛΑΣ τοῦ χωρίου τούτου, ὀνόματι Βάρσον, καθ' ἣν στιγμὴν οὗτος, ἀρνούμενος νὰ παραδοθῇ, ἐπεχείρησε νὰ δραπετεύσῃ.

»Ὁ φόνος οὗτος ἥναψε τὰ μίση καὶ τὰ πάθη μεταξὺ τῶν ὀργανώσεων καὶ ἐβάρυνε σημαντικῶς εἰς τὴν τραγικὴν ζωὴν τοῦ 5/42. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ 5/42, φοβούμενοι τότε ἀντίποινα, ἠκολούθησαν τὸν Δεδούσην».

Στο μεταξύ είχε ιδρυθεί η ΠΕΕΑ με πρόεδρο τον Ευρ. Μπακιρτζή. Και φυσικά ο Μπακιρτζής, αναλαμβάνοντας το αξίωμα εκείνο, είχε διαχωρίσει τη θέση του από την ΕΚΚΑ. Στις 4 Απριλίου όμως τον ακολούθησε και ο υποδιοικητής του 5/42 Συντάγματος ταγματάρχης Ι. Λαγγουράνης. Και τώρα οι δύο μαζί (Μπακιρτζής και Λαγγουράνης) παρότρυναν τον Ψαρρό να εντάξει όλο το σύνταγμα στην ΠΕΕΑ.

Ο Ψαρρός, στις 7 Απριλίου, απάντησε κατά τρόπο διαλλακτικό, προτείνοντας συνομιλίες. Στο μεταξύ τα επεισόδια μεταξύ των δύο παρατάξεων πολλαπλασιάζονταν, η ατμόσφαιρα σκοτείνιαζε, ενώ βαθμιαία ο ΕΛΑΣ σχημάτιζε ισχυρό κλοιό γύρω

από την περιοχή που κατείχε το 5/42 Σύνταγμα. Ολόκληρη σχεδόν η Vη Ταξιαρχία περιέσφιγγε τη δύναμη του άτυχου Ψαρρού, ο οποίος, περιβαλλόμενος από αξιωματικούς που οι περισσότεροι τον αγνοούσαν επιδεικτικά, αντιμετωπίζοντας τις κάννες του ΕΛΑΣ, μόνος μέσα στη θύελλα που ερχόταν, ζούσε σε απόγνωση την προσωπική του τραγωδία.

Ήδη έφταναν ενισχύσεις στην Vη Ταξιαρχία του ΕΛΑΣ και το 5/42 το γνώριζε. Προστέθηκε ακόμη και το «Τάγμα Θανάτου» (λοχαγός Γιαννακουλόπουλος), που είχε παίξει σοβαρό ρόλο στο Εκστρατευτικό Σώμα Ηπείρου κατά του ΕΔΕΣ. Τι σήμαινε η συγκέντρωση εκείνη των δυνάμεων; Ασφαλώς ήταν ύποπτη, αλλά οι «δεξιοί» αξιωματικοί του 5/42 Συντάγματος, αντί να αναλογιστούν τον κίνδυνο μιας άνισης πάλης και να πάψουν να προσφέρουν στόχο, εκδήλωναν μεγαλύτερη αδιαλλαξία και επιθετικότητα. Και ο λοχαγός Ευ. Δεδούσης διέλυσε στο Ευπάλιο μια ομάδα του ΕΛΑΣ, πιάνοντας και 26 αιχμαλώτους.

Οι αιτίες

Οι ενέργειες εκείνες των αδιάλλακτων έχουν ερμηνευτεί κατά πολλούς τρόπους από πολλούς. Τις απέδωσαν ορισμένοι σε εσκεμμένη πρόκληση κατά του ΕΛΑΣ με σκοπό να δημιουργηθεί σύγκρουση μαζί του. Φυσικά στη σύγκρουση θα υπερίσχυε ο ΕΛΑΣ με τις κατά πολύ υπέρτερες δυνάμεις του, που θα συνέτριβε και θα διέλυε το 5/42 Σύνταγμα για τρίτη φορά. Έτσι θα εμφανιζόταν, εκείνη την κρίσιμη εποχή των προπαρασκευαστικών διαπραγματεύσεων για κυβέρνηση εθνικής ενότητας, σαν αδυσώπητη δύναμη που εξακολουθεί να επιβάλλει το μονοπώλιό της. Και η ΠΕΕΑ, υπό την αιγίδα της οποίας ο ΕΛΑΣ ενεργούσε, θα στηλιτευόταν πως είναι μια νέα προμετωπίδα του ΚΚΕ, που καλύπτει την αμετάβλητη κυριαρχική πολιτική του.

Ποιοι όμως θα υποκινούσαν τους αξιωματικούς στο αρκετά περίπλοκο τούτο σχέδιο; Οι ασπαζόμενοι αυτή την άποψη δεν δυσκολεύονται να τους ανακαλύψουν: η στρατιωτική ιεραρχία, με την οποία είναι γνωστό ότι συνδεόταν άμεσα ο λοχαγός Ευθ. Δεδούσης. Ή οι μυστικές βρετανικές υπηρεσίες, που τις αποκαλούσαν τότε συλλήβδην «Ιντέλιτζενς Σέρβις». Ή και οι δύο μαζί.

Αλλά πιθανότατα η αλήθεια είναι πιο απλή. Οι αξιωματικοί εκείνοι ενεργούσαν με κίνητρα το αντικομμουνιστικό πάθος και την αγανάκτηση κατά του ΕΛΑΣ, συνδυαζόμενα με χαμηλό επίπεδο πολιτικής σκέψης. Με τις βιαιότητές τους, ήθελαν ίσως να του απευθύνουν μιαν έμπρακτη προειδοποίηση ότι, αν επιτεθεί, θα αντιμετωπίσει τη φανατική αντίστασή τους. Δεν θα ήταν η πρώτη φορά που ένας απειλούμενος ασθενής, αντί να δείχνει υποχωρητικό πνεύμα έναντι του ισχυρού, ξεσπά, από φυσική αντίδραση, σε επιθετικές προκλήσεις.

Παράδοση άνευ όρων

Το αποτέλεσμα πάντως ήταν πως ξαφνικά έπεσε ο κεραυνός. Στις 14 Απριλίου 1944 η Vη Ταξιαρχία του ΕΛΑΣ εξαπέστειλε, όχι τελεσίγραφο καν προς το 5/42 Σύνταγμα, αλλά διαταγή να παραδοθεί αιχμάλωτο άνευ όρων. Προηγουμένως είχε αξιώσει ορισμένους όρους από τον Ψαρρό, μεταξύ των οποίων τη σύλληψη του ταγματάρχη Καπετσώνη και του λοχαγού Ευθ. Δεδούση, για να παραπεμφθούν σε μικτό στρατοδικείο. Ο Ψαρρός συμμορφώθηκε καθ' όλα. Μόνο τον Δεδούση δεν μπόρεσε να συλλάβει, γιατί έλειπε στο Γαλαξείδι. Τώρα η Vη Ταξιαρχία, με το έγγραφό της Α.Π. 239, διαμηνούσε στον άτυχο συνταγματάρχη:

> *«Τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον του ΕΛΑΣ καθώριζε ρητῶς εἰς τὸ ἀποσταλὲν παρ' ἡμῶν τελεσίγραφον, ὡς πρωταρχικὸν ὅρον, τὴν συλληψιν τοῦ λοχαγοῦ Δεδούση καὶ παραπομπήν του εἰς Στρατοδικεῖον. Ἐφ' ὅσον, ἀδιάφορον διὰ ποίους λόγους τὸ 5/42 Σύνταγμα δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὸ ἐκπληρώσει ἀμέσως, δὲν ὑπολείπεται ἄλλη λύσις πρὸς ἀποφυγὴν αἱματοχυσίας, εἰμὴ ἡ διάλυσις τοῦ 5/42 Συντάγματος καὶ ἡ παράδοσις ὁπλισμοῦ καὶ πυρομαχικῶν εἰς ἀντιπρόσωπόν μας, ἵνα εἰς τὸ μέλλον ἀποφευχθῶσιν αἴτια καὶ ἀφορμαὶ ὑποσκάπτουσαι τὴν ἐθνικὴν ἑνότητα καὶ τὸν ἑνιαῖον ἀπελευθερωτικὸν στρατόν...*
>
> *»...Εἰς περίπτωσιν παραδοχῆς τῶν ὅρων τῆς παραδόσεως τοῦ ὁπλισμοῦ, τὰ τμήματά σας δύνανται νὰ προσέλθουν ἄοπλα καὶ μὲ λευκὴν σημαίαν εἰς οἱονδήποτε ἡμέτερον τμῆμα πρὸς παράδοσιν...»*

Προσχώρηση στην ΠΕΕΑ

Ο Ψαρρός δέχτηκε τον κεραυνό χωρίς μεγάλη έκπληξη. Αντιλαμβανόταν ότι ο ΕΛΑΣ είχε λάβει τις αποφάσεις του και είχε συναίσθηση του συσχετισμού των δυνάμεων. Γι' αυτό προσπάθησε να κάνει έναν απεγνωσμένο ελιγμό: να προσχωρήσει στην ΠΕΕΑ. Και έσπευσε να απαντήσει στις 15 Απριλίου με το υπ' αριθ. 631 έγγραφο:

> *«Ἔλαβον τὸ ὑπ' ἀριθ. ΑΠ 239 ἔγγραφόν σας. Ἐπ' αὐτοῦ ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ κάτωθι: Ἡ σύλληψις τοῦ λοχαγοῦ Δεδούση καὶ ἡ παραπομπή του εἰς τὸ Στρατοδικεῖον εἶναι δυνατὴ καὶ θὰ ἐπιτευχθῆ εὐθὺς ὡς ἐπιστρέψει ἀπὸ τὴν τακτικὴν ἀποστολὴν εἰς ἣν τὸν ἀπεστείλαμεν.*
>
> *»Ἑπομένως ὅλοι οἱ ὅροι τοῦ ὑπ' ἀριθ. ΑΠ 208 ἔχουν ἐκπληρωθεῖ ἢ εἶναι ἐν ἐκπληρώσει, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν λογικῶν χρονικῶν ὁρίων, ποὺ ἀπαιτοῦνται πρὸς τοῦτο.*
>
> *»Τὸ πνεῦμα ὅμως τοῦ ὑπ' ἀριθ. ΑΠ 239 ἐγγράφου σας εἶναι ὅτι θέλετε ἑνιαῖον ἀπελευθερωτικὸν Στρατὸν καὶ διὰ τοῦτο καί, ἐφ' ὅσον ἡμεῖς θὰ*

ἀντετασσόμεθα εἰς τὸν τοιοῦτον σχηματισμόν, ἐπιθυμεῖτε τὴν διάλυσιν τοῦ Συντάγματος.

»...Τὴν ἐπιθυμίαν πρὸς σχηματισμὸν Ἐθνικοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Στρατοῦ τὴν ἔχομεν καὶ ἡμεῖς καὶ νομίζομεν ὅτι ἀπὸ τὴν διάλυσιν (τοῦ 5/42 Συντάγματος) εἴτε κατόπιν αἱματοκυλίσματος εἴτε ἐθελουσίως, προτιμότερον εἶναι νὰ ἐνταχθῇ εἰς τὸν Ἐθνικὸν Στρατόν.

»Πρὸς τοῦτο προτείνομεν τοὺς κάτωθι ὅρους:

»1. Τὸ Σύνταγμα θὰ εἶναι ἀνεξάρτητος σχηματισμὸς ὑπαγόμενος εἰς τὴν ΠΕΕΑ.

»2. Τὸ προσωπικὸν τοῦ 5/42 θὰ εἶναι τὸ ἤδη ὑπηρετοῦν καὶ ὅσοι νέοι ἀντάρται θέλουσι καταταγῇ ἐθελουσίως εἰς τὸ μέλλον εἰς αὐτό.

»3. Χῶρος εἰς τὸν ὁποῖον θὰ δρᾷ θὰ εἶναι ἡ ἐπαρχία Παρνασίδος-Δορίδος.

»4. Ἡ ἐξασφάλισις εἰς ὅλον τὸ προσωπικὸν τοῦ 5/42 καὶ δι' ὅλα τὰ ἀδικήματα μέχρι τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Συμφώνου.

»5. Θὰ χορηγηθῇ ἐξασφάλισις εἰς τοὺς μὴ δεχθησομένους τὴν λύσιν αὐτὴ ἀξιωματικοὺς καὶ ὁπλίτας, οἱ ὁποῖοι θὰ εἶναι πλέον ἐλεύθεροι νὰ μεταβῶσιν εἰς τὸν τόπον τῆς προτιμήσεώς των, ἀφοῦ παραδώσωσι τὸν ὁπλισμόν των.

»6. Θὰ ἀποφευχθῶσιν ἐντελῶς ἀντίποινα κατὰ τῶν πολιτικῶν ὀργάνων καὶ τῶν ὀπαδῶν μας...

»Νομίζομεν ὅτι τοιουτοτρόπως:

»α. Προάγεται ἡ ἰδέα τῆς Ἐθνικῆς Ἑνότητος καὶ ὁ σχηματισμὸς Ἐθνικοῦ Στρατοῦ.

»β. Ἀποφεύγεται ἡ αἱματοχυσία, ἥτις εἶναι ἀναπότρεπτον ἀποτέλεσμα τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀπόψεών σας.

»γ. Ἐξασφαλίζεται ἡ ἤρεμος ἐξέλιξις τῆς καταστάσεως εἰς τὰς ἐπαρχίας Παρνασίδος-Δορίδος».

Το κείμενο του εγγράφου δημοσιεύεται στο βιβλίο του Ι. Δεδούση *Ο Εθνομάρτυς Αγωνιστής Θύμιος Δεδούσης*, σελ. 76-77. Και ο συγγραφέας, που εκφράζει βέβαια το πνεύμα του Ευθ. Δεδούση και των αξιωματικών που τον ακολουθούσαν, το συνοδεύει με το εξής σχόλιο:

«Ἡ ΕΚΚΑ ἀπάντησε στὸν ΕΛΑΣ μὲ τὸ ἑξῆς καταπληκτικὸ ἔγγραφο δυὸ μέρες ἀκριβῶς πρὸ τοῦ μαρτυρικοῦ τέλους τοῦ 5/42. Τὸ παραθέτουμε ὁλόκληρο γιὰ νὰ δῇ ὁ ἀναγνώστης μας σὲ ποιούς ἦταν ἐμπιστευμένες οἱ τύχες τῶν πολεμιστῶν τοῦ θρυλικοῦ 5/42 Συντάγματος Εὐζώνων...»

Οι υπεύθυνοι

Ποιοι όμως διέταξαν την Vη Ταξιαρχία του ΕΛΑΣ να εξαπολύσει το τελεσίγραφο προς τον Ψαρρό; Το αποκαλύπτει ο ίδιος ο στρατηγός Σαράφης (*Ο ΕΛΑΣ*, σελ. 282):

> *«Διέταξε λοιπὸν ἡ ΠΕΕΑ τὸ Γενικὸ στρατηγεῖο νὰ στείλει στὸν Ψαρρὸ ἕνα τελεσίγραφο καὶ νὰ ζητεῖ τὴν ἄμεση ἐκτέλεση ἐκείνων ποὺ συμφωνήθηκαν στὸ πρωτόκολλο, τὴ σύλληψη τοῦ ταγματάρχη Καπετσώνη καὶ τῶν λοχαγῶν Δεδούση καὶ Ψιλογιάννη, τὴν παραμονὴ τῶν τμημάτων της σὲ ὁρισμένη περιοχὴ ὡσότου γίνει συμφωνία ποὺ θὰ καθόριζε τὴν περιοχὴ τοῦ Ψαρροῦ καὶ θὰ κανόνιζε ὅλα τὰ ἐκκρεμῆ ζητήματα. Σὲ περίπτωση ποὺ ὁ Ψαρρὸς δὲ δέχονταν τοὺς ὅρους, τὸ Γενικὸ στρατηγεῖο τοῦ ΕΛΑΣ διατάσσονταν νὰ χτυπήσει καὶ διαλύσει τὰ τμήματα τῆς ΕΚΚΑ.*
>
> *»Τὸ Γενικὸ στρατηγεῖο, ὕστερα ἀπὸ τὴ διαταγὴ αὐτὴ τῆς ΠΕΕΑ, διέταξε τὴν V ταξιαρχία νὰ στείλει τὸ τελεσίγραφο μὲ τοὺς ὅρους ποὺ ἀναφέρονται παραπάνω καὶ νὰ ἐνεργήσει ἀνάλογα μὲ τὴ στάση τῆς ΕΚΚΑ. Σὲ περίπτωση ποὺ ἡ ΕΚΚΑ δὲ δεχόταν τοὺς ὅρους τοῦ τελεσιγράφου, ὕστερα ἀπὸ τὴν πάροδο τῆς προθεσμίας ποὺ θὰ ἔβαζε, ἡ ταξιαρχία ἐξουσιοδοτοῦνταν νὰ προβεῖ στὴ διάλυση τῆς ΕΚΚΑ διὰ τῆς βίας».*

Στην ΠΕΕΑ αποδίδει ο Σαράφης την απόφαση. Αλλά ποια ΠΕΕΑ; Τη μορφοποιεί ο αρχηγός του ΕΛΑΣ σαν να ήταν κάποιο Σώμα που συνερχόταν σε τακτικές συνεδριάσεις, λάβαινε γνώση των πάντων και εξέδιδε τις εντολές της. Στην πραγματικότητα, δύο μέλη της ΠΕΕΑ είχαν ασχοληθεί με την «υπόθεση Ψαρρού»: ο Γ. Σιάντος (τυπικά «γραμματέας Εσωτερικών») και ο στρατηγός Μάντακας («γραμματέας των Στρατιωτικών»). Και μόνο εικονικά εμφανίζονται ως ΠΕΕΑ. Αλλά είναι αυτονόητο ότι ο Σιάντος ενεργούσε ως α' γραμματέας του ΚΚΕ και κατ' εξουσιοδότηση του Πολιτικού Γραφείου του Κόμματος. Ο Μάντακας, που μόλις είχε έρθει από την Κρήτη και τοποθετήθηκε επικεφαλής της ένοπλης δύναμης του ΕΑΜ, ήταν απόλυτα αφοσιωμένος στο ΚΚΕ και ανέλαβε την εκτέλεση των αποφάσεων.

Διαθήκη του Ψαρρού

Με την πρότασή του εκείνη πάντως –να προσχωρήσει με το Σύνταγμά του στην ΠΕΕΑ– ο Ψαρρός προσέφερε μια τεράστια υπηρεσία στην αριστερή παράταξη. Ικανοποιούσε αυτό που επεδίωκε η ηγεσία της τόσο επίμονα. Και λογικά θα έπρεπε ο Γ. Σιάντος, αν λάβαινε γνώση, να ενθουσιαστεί. Θα την πληροφορούνταν όμως; Ο τραγικός συνταγματάρχης είχε αμφιβολίες. Φοβόταν πως θα προσέκοπτε η προσφορά του στο φράγμα του τοπικού φανατισμού. Και, την επομένη, απέστειλε προς την ηγεσία της ΕΚΚΑ, στην Αθήνα, ένα μήνυμα που αποτελούσε την πολιτική του διαθήκη. Δεν έτρεφε αυταπάτες για τον αντίπαλο. Το περίεργο όμως είναι πως το μή-

νυμα αυτό διαβιβάστηκε διά της Vης Ταξιαρχίας του ΕΛΑΣ. Γιατί φαίνεται πως δεν διέθετε πια δικά του μέσα επικοινωνίας.

Ο Ψαρρός ανήγγειλε ότι αναμένει την επίθεση του ΕΛΑΣ και ότι είναι αποφασισμένος να αμυνθεί, παρά την τρομακτική ανισότητα των δυνάμεων.

> «...*Κατόπιν ὅλων τούτων, διὰ τὴν διατήρησιν τῆς τιμῆς τῶν ὅπλων καὶ τὸ ἀκηλίδωτον τοῦ παρελθόντος τῆς Ὀργανώσεως καὶ τοῦ Συντάγματος, εἶναι ἀποφασισμένον μετὰ λύπης του διὰ τὸ χυνόμενον ἀδελφικὸν αἷμα τὸ Σύνταγμα νὰ ἀγωνισθῇ δι' ὅλων τῶν μέσων κατὰ τῆς οὕτω ἐξυφανθείσης ὑπὸ τοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ἐναντίον του ἐπιθέσεως*».

Κυριακή του Πάσχα έστειλε το δραματικό αυτό έγγραφο ο Ψαρρός. Το σύνταγμά του ήταν συγκεντρωμένο στην τοποθεσία Κλήματα, με μια προέκταση προς τη Σκάλα Καραΐσκου. Και ανέμενε το κέλευσμα της Μοίρας.

Τι συνέβαινε στο μεταξύ στην άλλη πλευρά; Η Vη Ταξιαρχία του ΕΛΑΣ είχε την έδρα της στο Μαυρολιθάρι, με διοίκηση που την αποτελούσαν ο αντισυνταγματάρχης Ρήγος (Φεραίος) και ο πολιτικός Ηρακλής (Ηλίας Καράς). Το τρίτο μέλος της διοίκησης, ο καπετάνιος Ορέστης (Ανδρέας Μούντριχας), βρισκόταν στην Εύβοια. Η απόφαση της ΠΕΕΑ για τη μετατροπή των διοικήσεων του ΕΛΑΣ από τριμελείς σε διμελείς δεν είχε εφαρμοστεί ακόμη στην Vη Ταξιαρχία. Και ίσως αυτή η λεπτομέρεια να υπήρξε μοιραία. Ο Ηλίας Καράς θεωρούνταν αδυσώπητος εξτρεμιστής. Και αυτός αποφάσιζε στην Vη Ταξιαρχία. Ο αντισυνταγματάρχης Ρήγος εκτελούσε.

Άφιξη του Βελουχιώτη

Αλλά ξαφνικά προστέθηκε ένα νέο γεγονός. Έφτασε στο Μαυρολιθάρι ο Άρης Βελουχιώτης με τους «Μαυροσκούφηδές» του. Κατευθυνόταν στην Πελοπόννησο, για να εντείνει τον αγώνα κατά των Ταγμάτων Ασφαλείας που είχαν εκεί ιδιαιτέρως ενισχυθεί. Και ήταν εξοργισμένος ο Άρης. Θεωρούσε την απομάκρυνσή του από το Γενικό Στρατηγείο και την αποστολή του στην Πελοπόννησο εσκεμμένο υποβιβασμό εκ μέρους του ΚΚΕ. Από αρχιστράτηγο τον έκαναν απλό μέραρχο. Από το Μαυρολιθάρι έστειλε ένα σχεδόν υβριστικό γράμμα στον Σιάντο και τον Ιωαννίδη. Και η έξαψή του ήταν καταφανής, σε βαθμό που τρόμαζε τους άλλους.

Σ' αυτήν την κατάσταση του ψυχικού βρασμού, βρέθηκε μέσα στην ατμόσφαιρα του πάθους που ειχε σχηματιστεί από την άγρια διένεξη ΕΛΑΣ και ΕΚΚΑ. Και, από τη στιγμή που έφτανε στην έδρα της Vης Μεραρχίας, αυτόματα οι άλλοι τον αναγνώριζαν ως αρχηγό, εφόσον ήταν ο αρχικαπετάνιος του ΕΛΑΣ. Έτσι, εκείνος επωμιζόταν και την ευθύνη της αντιμετώπισης του προβλήματος Ψαρρού. Και, με την ψυχολογία που τον κατείχε εκείνες τις ημέρες, δεν θα μπορούσε να εκτελέσει ψύ-

χραιμους χειρισμούς. Τόσο περισσότερο, όσο ο πολιτικός της Ταξιαρχίας Ηρακλής δεν ήταν άνθρωπος που θα επιχειρούσε να τον κατευνάσει.

Τα πράγματα κυλούσαν έτσι τον κατήφορο. Ο Βελουχιώτης αποφάσισε ότι θα συνέτριβε το 5/42 Σύνταγμα. Τα μέσα που διέθετε ο ΕΛΑΣ είχαν συντριπτική υπεροχή. Από έκθεση του λοχαγού Κ. Γιαννακουλόπουλου, που διοικούσε το «Τάγμα Θανάτου» του ΕΛΑΣ (ΙΙΙο Τάγμα του 36ου Συντάγματος), φαίνεται ότι την ημέρα του Πάσχα οι δύο αντίπαλοι παρέτασσαν την εξής δύναμη:

α. ΕΛΑΣ (V Ταξιαρχία)

	Ἄνδρες
1. V Ἀνεξάρτητον Τάγμα (διοίκησις Παπαζήσης-Νικηφόρος)	*400*
2. ΙΙ/34 Τάγμα (Ἀντωνόπουλος-Κρόνος)	*200*
3. ΙΙ/36 Τάγμα (Μυλωνάς)	*300*
4. Ι/36 Τάγμα (Κουβάς)	*250*
5. ΙΙΙ/36 Τάγμα Θανάτου (Γιαννακουλόπουλος)	*120*
6. Λόχος διοικήσεως 36 Συντάγματος	*100*
7. Προσωπική Φρουρά Ἄρη	*25*
Σύνολον	*1.400 περίπου*

Ὁπλισμός: Ὅλμοι, πολυβόλα, ὁπλοπολυβόλα.

β. ΕΚΚΑ

Ἡ δύναμις τοῦ 5/42 Συντάγματος, δηλαδὴ 450-500 ἄνδρες.

Ὁπλισμός: 1 ὅλμος τῶν 81,4 χιλιοστῶν, 12 πολυβόλα, 75 ὁπλοπολυβόλα.

Οι αριθμοί που αφορούν το 5/42 Σύνταγμα είναι υπερβολικοί, τόσο όσον αφορά τη δύναμή του σε άνδρες, όσο και τον οπλισμό του. Αλλά το γεγονός που δεσπόζει είναι η συντριπτική υπεροχή του ΕΛΑΣ, ο οποίος την 3η πρωινή της 17ης Απριλίου (Δευτέρα του Πάσχα) εξαπέλυε την επίθεσή του, με κύρια δύναμη κρούσεως το «Τάγμα Θανάτου».

Οι λεπτομέρειες της μάχης που ακολούθησε δεν έχουν ιδιαίτερη ιστορική σημασία, δεδομένου ότι το αποτέλεσμά της ήταν προκαθορισμένο. Η αντίσταση του 5/42 Συντάγματος γρήγορα κάμφθηκε. Τα τμήματά του διαλύθηκαν και, μέσα σε μεγάλη σύγχυση, από τα Κλήματα διέρρευσαν προς τη Σκάλα Καραΐσκου, από όπου άλλα διέφυγαν προς ανατολάς, άλλα διά θαλάσσης και άλλα παραδόθηκαν. Ο συνταγματάρχης Ψαρρός έχασε την επαφή με το σύνταγμά του και εθεάθη να παρακολουθεί μόνος του την απελπισμένη διάλυση.

Ο θάνατος του Ψαρρού

Και έπειτα ήρθε ο επίλογος της τραγωδίας. Τι απέγινε ο Ψαρρός; Κατευθύνθηκε κι αυτός προς τη Σκάλα Καραΐσκου και εκεί, μαζί με τον υπασπιστή του λοχαγό Σαγιά και μερικούς άλλους, παραδόθηκαν στους αντάρτες του ΕΛΑΣ. Κατά ορισμένες πληροφορίες, ο ίδιος ο καπετάνιος του Vου Ανεξάρτητου Τάγματος Νικηφόρος (Μήτσος Δημητρίου) τον παρέλαβε και τον παρέδωσε σε λίγους άνδρες του να τον οδηγήσουν στον Σταθμό Διοικήσεως της Ταξιαρχίας. Φοβόταν όμως μήπως πέσει θύμα της μανίας έξαλλων στοιχείων. Πιο πολύ φοβόταν να μη τον παραλάβει ο ίδιος ο Άρης Βελουχιώτης. Και έδωσε αυστηρή διαταγή στον επικεφαλής της συνοδείας: Θα μετέφερε τους αιχμαλώτους από ένα μικρό, πλάγιο μονοπάτι. Όταν θα πλησίαζαν στον Σταθμό Διοίκησης, θα τους έκρυβε σε ένα μαντρί. Και θα ειδοποιούσε τότε, κρυφά από τον Βελουχιώτη, τον διοικητή της Ταξιαρχίας αντισυνταγματάρχη Ρήγο, να έρθει ο ίδιος προσωπικά να παραλάβει τον Ψαρρό. «Προπαντός μακριά από τον Άρη και τους μαυροσκούφηδες», τόνισε ο Νικηφόρος. «Κατάλαβες;»

Ο επικεφαλής της συνοδείας εκτέλεσε πιστά τη διαταγή. Απέφυγε τις κακοτοπιές. Δεν έπεσαν πάνω σε «μαυροσκούφηδες». Δεν συνάντησαν τον Άρη Βελουχιώτη. Αλλά βρέθηκαν μπροστά σε ένα πρόσωπο που δεν προέβλεπε ο Νικηφόρος: τον διοικητή του 36ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ ταγματάρχη του μηχανικού Ζούλα.

Ο άνθρωπος αυτός, φανατικός κομμουνιστής (μέλος του κόμματος από καιρό), χαρακτηριζόμενος από τους εξτρεμισμούς του, ήταν εκείνος που προκάλεσε, όπως είδαμε, τη δεύτερη διάλυση του Ψαρρού το 1943. Και τώρα είχε μπροστά του τον άτυχο συνταγματάρχη στο έλεός του. Τι ακριβώς συνέβη τότε; Νά οι εκδοχές των δύο αντίπαλων παρατάξεων:

Ο αντισυνταγματάρχης Καϊμάρας, στο έργο του που προαναφέραμε (*Ιστορία της Εθνικής Επαναστάσεως του 5/42*), γράφει:

> *«Κατὰ πληροφορίας αὐτοπτῶν μαρτύρων, ο συνταγματάρχης Ψαρρὸς συνελήφθη αἰχμάλωτος καὶ ἀπεστάλη ὑπὸ αὐστηρὰν συνοδείαν εἰς Κλήματα, ὅπου ἦτο τὸ ἀρχηγεῖον τοῦ Ἄρη Βελουχιώτη. Καθ' ὁδόν, τὸν συνήντησε κατερχόμενος πρὸς τὴν Σκάλαν Καραΐσκου ὁ συνταγματάρχης τοῦ ΕΛΑΣ Ζούλας, ὁ ὁποῖος τὸν ὕβρισε κατὰ τρόπον προσβλητικὸν καὶ κατόπιν διέταξε ἕνα τῶν συνοδῶν του καὶ τὸν ἐξετέλεσε διὰ ριπῆς αὐτομάτου. Ὁ συνταγματάρχης Ψαρρὸς ἔπεσεν ἄπνους μὲ χαίνουσαν πληγὴν εἰς τὴν κεφαλήν».*

Η αφήγηση της άλλης πλευράς βασικά δεν διαφέρει. Ο λοχαγός Γιαννακουλόπουλος γράφει (Κ. Πυρομάγλου, *Γ. Καρτάλης*, σελ. 309):

> *«Ἀνέφερα, προηγουμένως γιὰ 20 προσχωροῦντας μὲ λευκὴ σημαία.*
>
> *»Ὅπως τὸ ἀπόγευμα τῆς ἰδίας ἡμέρας ἔμαθα συνέβησαν τὰ ἑξῆς:*

»Μεταξὺ αὐτῶν εὑρίσκοντο ὁ Συνταγματάρχης Ψαρρὸς καθὼς καὶ ἄλλοι ἀξιωματικοί. Ἡ ΙΙΙ Διμοιρία κατερχομένη σύμφωνα μὲ τὴν ἐντολὴ πρὸς τὸ λιμανάκι, συνήντησε τὴν ὁμάδα αὐτή, ἡ ὁποία καὶ παρεδόθη.

»Ὁ Διμοιρίτης, ἀφοῦ διέθεσε δυὸ ἄνδρες γιὰ συνοδεία, μὲ τοὺς ὑπολοίπους συνέχισε τὴν ἐκτέλεσι τῆς ἀποστολῆς του.

»Ὁ Ταγματάρχης Ζούλας, μετὰ τὴν κατάληψι τῆς τοποθεσίας κατέβαινε μὲ μερικοὺς δικούς του πρὸς Μαραθιά, ἀκολουθῶν τὸ ἴδιο μονοπάτι ποὺ ἀκολουθοῦσε ἀνερχόμενος ὁ Ψαρρὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ. Ἔτσι, ἐπῆλθε συνάντησίς των. Ὁ Ζούλας ἀπετάνθη πρὸς τὸν Ψαρρὸν σὲ ὀργίλον τόνον, ὁ δὲ Ψαρρὸς τοῦ ὑπενθύμισε ὅτι εἶναι αἰχμάλωτός του...

»Ἐν συνεχείᾳ ὁ Ζούλας διέταξε ἐπὶ τόπου ἐκτέλεσιν τοῦ Ψαρροῦ καὶ τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν...»

Καίριο πλήγμα

Το πρωί της 17ης Απριλίου 1944 το 5/42 Σύνταγμα δεν υπήρχε πια!

Δεν υπήρχε όμως και ο συνταγματάρχης Ψαρρός.

Και αν η πρώτη είδηση χαροποίησε ορισμένους μέσα στην Αριστερά, η δεύτερη όλους τους καταιρόμαξε. Γιατί ήταν φανερό πως ο θάνατος του Ψαρρού αποτέλεσε καίριο πλήγμα κατά του ΚΚΕ, του ΕΑΜ, του ΕΛΑΣ, της ΠΕΕΑ, σε μια εποχή τόσων κρίσιμων γενικών διαπραγματεύσεων.

Έκπληκτοι και έντρομοι οι ηγέτες πληροφορήθηκαν το γεγονός στη Βίνιανη. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Γ. Σιάντος, όταν διέτασσε τη διάλυση του 5/42, δεν θα διανοούνταν τον θάνατο του δραματικού συνταγματάρχη. Γιατί ήταν πολύ εύκολο να αναμετρήσει τις επιζήμιες πολιτικές επιπτώσεις του. Και δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, αν του ανέφερε η Vη Ταξιαρχία την προσχώρηση του Ψαρρού στην ΠΕΕΑ, θα διέτασσε να σταματήσει κάθε επίθεση εναντίον του. Αλλά ο Άρης Βελουχιώτης προχώρησε χωρίς να ενημερώσει το Γενικό Στρατηγείο. Θα θεώρησε τη δήλωση του Ψαρρού περί προσχώρησης ως πρόσχημα για να παραταθούν οι διαπραγματεύσεις έως ότου αποτελματωθούν.

Πάντως αυτόν θεωρεί ο Σαράφης υπεύθυνο για όσα έγιναν. Και γράφει χαρακτηριστικά (*Ο ΕΛΑΣ*, σελ. 283):

«Ὁ Ἄρης περνώντας ἀπὸ τὸ στρατηγεῖο της V ταξιαρχίας πληροφορήθηκε τὴ διαταγὴ τοῦ Γενικοῦ στρατηγείου γιὰ τὴ διάλυση τῆς ΕΚΚΑ καὶ συνεννοήθηκε μὲ τὴ διοίκηση τῆς ταξιαρχίας γιὰ τὸν τρόπο ἐνέργειας. Μάλιστα ἔστειλε διαταγὴ στὸ 2/39 σύνταγμα ποὺ ἦταν στὴν περιοχὴ Ἀγρινίου νὰ στείλει ἀπόσπασμα ἀπὸ 100 ἄνδρες πρὸς τὴν περιοχὴ Ναυπάκτου. Τὸ 2/39 σύνταγμα ζήτησε τὴν ἔγκριση τοῦ Γενικοῦ στρατηγείου

καὶ ὄχι μόνο δὲ δόθηκε ἡ ἔγκριση ἀλλὰ τὸ Γενικὸ στρατηγεῖο διαμαρτυρήθηκε στὴ Γραμματεία στρατιωτικῶν, γιατί ὁ Ἄρης μὲ φύλλο πορείας γιὰ ἄλλη ἀποστολὴ διατάσσει μετακινήσεις τμημάτων ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχουν δυσάρεστες συνέπειες στὴν περιοχὴ Ἀγρινίου.

»Σύμφωνα μὲ τὶς διαταγὲς τῆς V ταξιαρχίας καὶ τοῦ Ἄρη, στάλθηκε τὸ τελεσίγραφο στὸ συνταγματάρχη Ψαρρὸ καὶ ἀφοῦ ἀπορρίφθηκε, τὰ τμήματα τοῦ ΕΛΑΣ ἐπιτέθηκαν κατὰ τῶν τμημάτων τῆς ΕΚΚΑ γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴ διάλυσή της. Στὴ σύγκρουση αὐτὴ (17 Ἀπρίλη 1944) σκοτώθηκε ο συνταγματάρχης Ψαρρός...

»Τὴ σύγκρουση καὶ τὸ θάνατο τοῦ Ψαρροῦ τὸ Γενικὸ στρατηγεῖο πληροφορήθηκε ἀπὸ τηλεγράφημα τοῦ Ἄρη καὶ τότε ἐξήγησε γιατί αὐτὸς ἔδινε διαταγὲς γιὰ μετακινήσεις τμημάτων χωρὶς νὰ ξέρει τὸ Γενικὸ στρατηγεῖο...

»Ὁ θάνατος τοῦ Ψαρροῦ λύπησε ὄχι μονάχα τοὺς συνταγματάρχες Μπακιρτζῆ καὶ Σαράφη, ποὺ συνδέονταν μαζί του μὲ φιλία ἀπὸ 25 χρόνια, ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ μέλη τῆς ΠΕΕΑ καὶ ἰδιαίτερα τοὺς συναγωνιστὲς Σβῶλο, Τσιριμῶκο καὶ Σιάντο».

Ο ταγματάρχης Ζούλας

Γιατί ο ταγματάρχης Ζούλας εκτέλεσε τον Ψαρρό και τους συνοδούς του; Και γιατί κατόπιν δεν του επιβλήθηκε καμιά σοβαρή κύρωση; Είναι δύο σκοτεινά σημεία που με δυσκολία επιδέχονται κάποια ερμηνεία.

Για το πρώτο: Ο ταγματάρχης Θ. Μακρίδης, πρώτος στρατιωτικός σύμβουλος του ΚΚΕ, θεωρούσε με πάθος τον Ζούλα «πράκτορα της Ιντέλιτζενς Σέρβις». Και πίστευε ότι σκότωσε τον Ψαρρό για να δημιουργήσει σε βάρος της Αριστεράς τις γνωστές δυσμενείς επιπτώσεις. Αποτελούσε δηλαδή μέρος της όλης «σκευωρίας της Ιντέλιτζενς» που με τη συνεργασία ορισμένων αξιωματικών του 5/42 Συντάγματος απέβλεπε στο να προκαλέσει την επίθεση του ΕΛΑΣ για τον ίδιο λόγο.

Το πιθανότερο όμως είναι ότι ο Ζούλας με τον εμπαθή και έξαλλο χαρακτήρα του έτρεφε άγριο προσωπικό μίσος κατά του Ψαρρού. Αυτό οφειλόταν κυρίως στο γεγονός ότι το 5/42 Σύνταγμα από την αρχή είχε εγκατασταθεί κοντά στην περιοχή δράσης του Ζούλα. Και οι προστριβές ήταν συνεχείς μαζί του. Ο βίαιος ταγματάρχης, που είχε ήδη προκαλέσει τη δεύτερη διάλυση του Ψαρρού, συνήργησε με πάθος και στην τρίτη. Για όσους τον γνώριζαν, καθόλου περίεργο που όταν τον συνάντησε να ανέρχεται τη χαράδρα, συντετριμμένος πια και αιχμάλωτος, να εξήφθη τόσο, ώστε χωρίς έλεγχο της λογικής διέταξε την εκτέλεσή του.

Εξάλλου ο Ζούλας ήταν ισχυρότατα επηρεασμένος και από την ατμόσφαιρα της

τοπικής διαμάχης των δύο οργανώσεων (ΕΛΑΣ-ΕΚΚΑ) και από την απήχηση των ενεργειών των αξιωματικών του 5/42 της ομάδας Δεδούση κλπ. Ήδη οι περισσότεροι ΕΛΑΣίτες της περιοχής πίστευαν ότι οι αξιωματικοί αυτοί και ο ίδιος ο Ψαρρός συνεννοούνταν με τους Γερμανούς. Γεγονός που θα έκανε τον Ζούλα πιο έξαλλο όταν αντίκρισε τον Ψαρρό στη χαράδρα.

Για το δεύτερο: Υπάρχει η άποψη ότι ο Ζούλας ενεργούσε ως εντολοδόχος ορισμένων ισχυρών παραγόντων του ΚΚΕ, ή και όλης της ηγεσίας του κόμματος, η οποία είχε αποφασίσει εν ψυχρώ την εξόντωση του Ψαρρού, για να απαλλαγεί επιτέλους από την ενοχλητική παρουσία του. Γι' αυτό και δεν υπέστη καμιά κύρωση, μολονότι γρήγορα διαφάνηκαν οι καταστρεπτικές συνέπειες για όλη την Αριστερά.

Η αλήθεια όμως είναι πιθανότατα και πάλι πιο απλή. Στο ΚΚΕ, όπως και σε κάθε επαναστατικό κόμμα ή οργάνωση, υπήρχε πάντα μεγάλη ανοχή των «αριστερών παρεκλίσεων», δηλαδή των επαναστατικών εξτρεμισμών. Και η πράξη του Ζούλα θα συνάντησε αρκετή «κατανόηση». Εξάλλου η ηγεσία της Αριστεράς προσπαθούσε με κάθε μέσον, όπως είναι ευνόητο, να συγκαλύψει την εκτέλεση του Ψαρρού και να την εμφανίσει σαν φόνο μέσα στη μάχη. Αυτή ήταν η επίσημη εκδοχή, που εκφραζόταν λακωνικά ως εξής στην έκθεση των γεγονότων από την ΠΕΕΑ:

> «...*Ἐσημειώθησαν (κατὰ τὴν μάχη τῆς 17 Ἀπριλίου 1944) ἑκατέρωθεν θύματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ συνταγματάρχης Ψαρρός*».

Αν λοιπόν επέβαλλε κυρώσεις στον Ζούλα, θα ήταν έμμεση αναγνώριση ότι κάπως αλλιώς σκοτώθηκε ο Ψαρρός και οπωσδήποτε ότι γεννάται θέμα ενόχου και συνενόχων.

Εκείνο που είχε σημασία πάντως δεν ήταν η τύχη του Ζούλα, όσο αυτό τούτο το φοβερό γεγονός. Και, την ημέρα που ο Ψαρρός έπεφτε νεκρός στη χαράδρα των Κλημάτων, στο εγκαταλειμμένο από τους Γερμανούς αεροδρόμιο του Αλμυρού περίμενε η αντιπροσωπεία της ΠΕΕΑ ένα αεροπλάνο, που θα τη μετέφερε στο Κάιρο. Είχε έρθει το πλήρωμα του χρόνου ν' αρχίσουν οι αποφασιστικές ζυμώσεις για την κυβέρνηση εθνικής ενότητας. Και οι αντιπρόσωποι της Αριστεράς θα αναχωρούσαν σκύβοντας κάτω από το φορτίο του πτώματος του Ψαρρού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

ΤΟ ΚΛΙΜΑΚΙΟ ΤΗΣ ΠΕΕΑ ΦΤΑΝΕΙ ΣΤΟ ΚΑΪΡΟ • ΠΤΩΣΗ ΤΣΟΥΔΕΡΟΥ • Η ΑΣΟ ΕΞΑΠΟΛΥΕΙ ΣΤΑΣΗ • Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ 12 • ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΗΣ 1ΗΣ ΤΑΞΙΑΡΧΙΑΣ • Ο ΣΤΟΛΟΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΕΙ • Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ • ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΕΠΙΘΕΣΗΣ • ΤΑ ΠΛΟΙΑ ΚΑΤΑΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΙ ΕΞ ΕΦΟΔΟΥ • Η ΤΑΞΙΑΡΧΙΑ ΠΑΡΑΔΙΔΕΤΑΙ • ΠΟΙΟΣ ΥΠΟΚΙΝΗΣΕ ΤΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ;

ΤΗ 15η ΜΑΡΤΙΟΥ 1944, ο πρωθυπουργός της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης Εμμ. Τσουδερός έπαιρνε στο Κάιρο ένα τηλεγράφημα που τον καταθορύβησε. Ερχόταν από τα βουνά της Ελλάδας και το διαβίβαζε η Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή. Ήταν εκείνο με το οποίο η ΠΕΕΑ τού ανήγγειλε την ίδρυσή της και του ζητούσε τον σχηματισμό «κυβέρνησης γενικής εθνικής ενότητας».

Το τηλεγράφημα έφερε αναταραχή και ανάμικτα αισθήματα στην κυβέρνηση. Δεν περνούσε καλές ημέρες η κυβερνητική παράταξη. Οι εσωτερικές αντιθέσεις της είχαν οξυνθεί. Ο αντιπρόεδρος Γ. Ρούσσος είχε παραιτηθεί και ο πρωθυπουργός τον αποκαλούσε «μωρόν, ολέθριον, μοιραίον γέροντα». Οι φιλελεύθεροι υπουργοί –Σοφ. Βενιζέλος, Βύρων Καραπαναγιώτης, Εμμ. Σοφούλης, Π. Βούλγαρης– θεωρούσαν ότι ο Τσουδερός είχε πια φθαρεί και έπρεπε να αντικατασταθεί. Και οι σχέσεις της κυβέρνησης με τον βασιλιά ήταν τόσο τεταμένες, ώστε ο Σοφ. Βενιζέλος δεν δίσταζε να θίξει ένα «ταμπού»: τη χορηγία του Γεωργίου και του διαδόχου Παύλου. Ζητούσε πληροφορίες από το υπουργείο Οικονομικών και εκείνο την 29η Φεβρουαρίου 1944 τον πληροφορούσε ότι (Γρηγ. Δαφνή, *Σοφ. Βενιζέλος*, σελ. 285):

> *«Διὰ τὸ οἰκονομικὸν ἔτος 1 Ἰουλίου 1943 - 30 Ἰουνίου 1944 ἡ πίστωσις διὰ τὴν χορηγίαν τοῦ βασιλέως ἀνήρχετο εἰς 36.227 λίρας στερλίνας καὶ τοῦ διαδόχου εἰς 16.983 λίρας στερλίνας. Προσετίθετο ὅτι διὰ τὰ προηγούμενα ἔτη οὔτε κατηρτίσθησαν οὔτε ἐδημοσιεύθησαν προϋπολογισμοὶ διὰ νὰ ὑπάρχουν σχετικὰ στοιχεῖα».*

Μέσα σ' εκείνη την αρρυθμία της κυβέρνησης του εξωτερικού, ερχόταν η απροσδόκητη είδηση ότι το ΕΑΜ σχημάτιζε δική του «κυβέρνηση των βουνών». Όλοι στο Κάιρο αντιλαμβάνονταν ότι αποτελούσε ένα νέο βήμα για την εδραίωση της «ντε φά-

κτο» εξουσίας του στην Ελλάδα και ένα ισχυρότατο όπλο που βελτίωνε τον συσχετισμό δυνάμεων υπέρ της Αριστεράς στην επικείμενη μάχη για την κυβέρνηση εθνικής ενότητας.

Κυβέρνηση ενότητας

Η μάχη αυτή ήταν πια αναπόφευκτη και πλησίαζε, καθώς γινόταν συνεχώς πιο σαφής η συναίσθηση ότι τα πράγματα έβαιναν προς την απελευθέρωση της Ελλάδας. Η επιχείρηση στα Δωδεκάνησα είχε αποτύχει οικτρά, στην Ιταλία η άμυνα της γερμανικής στρατιάς του Κέσσερλιγκ είχε καθηλώσει τους συμμάχους, ήταν όμως φανερό ότι μέσα σε λίγους ή περισσότερους μήνες θα εγκατέλειπε ο εχθρός και τον ελληνικό χώρο.

Αλλά ήταν αυτονόητο πως το παλιό σχήμα να επανέλθει η κυβέρνηση του εξωτερικού με επικεφαλής τον βασιλιά, για να αναλάβει αυτομάτως την εξουσία, είχε τεθεί πια στο αρχείο. Ενόψει της απελευθέρωσης, έπρεπε να υπάρχει κυβέρνηση που να αντιπροσωπεύει όλα τα παλιά κόμματα και όλες τις νέες δυνάμεις που εμφανίστηκαν στην Κατοχή, δηλαδή τις αντιστασιακές οργανώσεις.

Ο Τσουδερός είναι αλήθεια πως κατέβαλλε κάθε προσπάθεια γι' αυτό τον σκοπό. Πίεζε με συνεχή μηνύματα τους αρχηγούς των κομμάτων και στις αρχές του 1944 τους έστειλε τον συνταγματάρχη Φραδέλλο, που έπεσε με αλεξίπτωτο στον Ελικώνα. Ο Φραδέλλος κατέβηκε στην Αθήνα, επισκέφτηκε τα κόμματα και τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό, αλλά έκρουσε την πόρτα και του ΕΑΜ. Γύρισε με υποβρύχιο κομίζοντας τέσσερα υπομνήματα: του Δαμασκηνού, που δεχόταν να αναλάβει την αντιβασιλεία· του Γονατά και του Σοφούλη, που έθεταν ως προϋπόθεση της εθνικής ενότητας την εξασφάλιση ότι ο βασιλιάς δεν θα επέστρεφε χωρίς δημοψήφισμα· και του καθηγητή Αλ. Σβώλου εκ μέρους του ΕΑΜ, που υποδείκνυε τη συμμετοχή της Αριστεράς στην κυβέρνηση Τσουδερού και την εγκατάσταση ενός κυβερνητικού κλιμακίου στην Ελλάδα.

Βασιλική άρνηση

Ο πρωθυπουργός έσπευσε να τηλεγραφήσει στον βασιλιά, που βρισκόταν στο Λονδίνο, τις τέσσερις εισηγήσεις. Η απάντηση του Γεωργίου στις 10 Μαρτίου ήταν άμεση και σκληρή:

> *«Ὑπόδειξιν περὶ διορισμοῦ ἀπὸ τοῦδε διὰ μυστικῆς ἐπισήμου πράξεως Ἀρχιεπισκόπου Δαμασκηνοῦ ὡς Ἀντιβασιλέως, κρίνω ἀπαράδεκτον. Πράγματι θεωρῶ ἐμαυτὸν ἐντολοδόχον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος κατὰ τοῦ ἐχθροῦ καὶ διαφύλαξιν δικαιωμάτων αὐτοῦ καθ' ὅλην τὴν περίοδον καθ' ἣν οὗτος εὑρίσκεται ὑπὸ ξένον ζυγὸν*

καὶ δὲν δύναται νὰ ἐκφρασθῆ ἐλευθέρως. Δὲν ἐπιθυμῶ, ἀλλ' οὐδ' ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ καταθέσω ἐντολὴν καὶ νὰ διαπραγματευθῶ μετὰ οἱουδήποτε πρὶν ἢ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀποφανθῆ κυριαρχικῶς, ἐλευθέρως καὶ ἀνεπηρεάστως».

Λίγες ημέρες αργότερα, ο πρεσβευτής της Αγγλίας στην ελληνική κυβέρνηση, Λήπερ, θα σχολιάσει ως εξής την τραχεία αυτή βασιλική δήλωση (προς το υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 198, 3 Απριλίου 1944, άκρως απόρρητο):

«Νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἐκφρασθῶ κάπως ἀποτόμως. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος παίζει μὲ τὴν φωτιά. Ἐκθέτει εἰς κινδύνους ὄχι μόνον τὰ συμφέροντα τῆς μοναρχίας, ἀλλ' ἐπίσης καὶ τῆς χώρας του μὲ τὸ νὰ μὴν ἀντιλαμβάνεται ἐγκαίρως τὴν ραγδαῖαν τάσιν τῶν γεγονότων».

Όσο όμως και αν η αρνητική στάση του βασιλιά έπαιζε σοβαρό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις, δεν ήταν πια αυτή ο άξονας των γεγονότων. Είχε περάσει η εποχή που δέσποζε στην κονίστρα. Τώρα υπερκαλυπτόταν από την αντίθεση Αριστεράς και Δεξιάς, από την κρίση όχι απλώς του πολιτειακού ή και του πολιτικού καθεστώτος, αλλά του κοινωνικού καθεστώτος. Όλοι μιλούσαν για εθνική ενότητα, αλλά κατά βάθος επρόκειτο για αγώνα επικράτησης μεταξύ των εχθρών και των υποστηρικτών του αστικού συστήματος. Αυτή την πραγματικότητα την υπενθύμιζε η εμφάνιση της ΠΕΕΑ, και επρόκειτο πολύ σύντομα, μέσα σε εβδομάδες ή ημέρες, να την παρουσιάσουν αδυσώπητα τα γεγονότα.

Ο Σοφούλης

Ο Θεμιστοκλής Σοφούλης αντιλήφθηκε τη σημασία που αποκτούσε η ΠΕΕΑ στον συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων. Και έσπευσε να κρούσει τον κώδωνα του κινδύνου. Την 22α Μαρτίου 1944 απέστειλε επιστολή στους Σοφ. Βενιζέλο και Βύρ. Καραπαναγιώτη στην οποία έγραφε (Γρ. Δαφνή, *Σοφ. Βενιζέλος*, σελ. 288):

«Ἡ αὐθαίρετος καὶ παράνομος αὕτη ἐνέργεια ἀντίθετος καὶ πρὸς τὴν ρητῶς ἐκδηλωθεῖσαν γνώμην τῶν ἀντιπροσώπων κατὰ τὴν διάσκεψιν (Μυροφύλλου-Πλάκας) τῶν λοιπῶν ἐνόπλων ὀργανώσεων... ἀποβλέπει ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον... εἰς τὴν πραγματοποίησιν ἀναρχικῶν ἐπιδιώξεων.

»Ἡ μονομερὴς καὶ ἄνομος κυβέρνησις τοῦ ΕΑΜ θὰ ἀποβῆ ὀλεθρία καὶ καταστρεπτικὴ διὰ τὰ πράγματα τῆς πατρίδος καθόλου. Τὸ χάσμα ποὺ ἐχώριζε μεταξύ των τὰ ἔνοπλα Σώματα εὐρύνεται σήμερον, διὰ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς Ἐαμικῆς κυβερνήσεως, εἰς πραγματικὴν ἄβυσσον. Ἀλλ' ὑπάρχει ἀκόμη καὶ κάτι ἄλλο χειρότερον. Αἱ πρῶται ἐκδηλώσεις τῆς κυβερνήσεως αὐτῆς φανερώνουν ὅτι ἡ δρᾶσις τοῦ ΕΑΜ δὲν περιορίζεται

πλέον εἰς τὴν ἐξόντωσιν μόνον τῶν λοιπῶν ἀνταρτικῶν ὁμάδων, ἀλλὰ μετατρέπεται εἰς γενικωτέραν κίνησιν, τὴν ὁποίαν δὲν διστάζω νὰ ὀνομάσω ἀντεθνικήν, κίνησιν ἀποσκοποῦσαν φανερὰ καὶ θεληματικὰ εἰς τὴν πλήρη διάσπασιν τῆς ψυχικῆς ἑνότητος τοῦ ἔθνους».

Και ο γηραιός, πολύπειρος πολιτικός συνέχιζε:

«Ἐπιθυμῶ νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχήν σας καὶ τοῦ συμμαχικοῦ ἀρχηγείου ἐπὶ τῆς δημιουργηθείσης νέας καταστάσεως ἐγκυμονούσης νέας ἐθνικὰς συμφοράς... Ἐὰν ἐξ Αἰγύπτου δημιουργηθῶσιν εὐνοϊκαὶ συνθῆκαι διὰ τὸ ΕΑΜ, θὰ ἐπακολουθήσῃ ὡς ἄφευκτος συνέπεια, ὅτι εὐθὺς ἀμέσως μὲ τὴν ἐνδεχομένην ἀναχώρησιν τοῦ κατακτητοῦ ἐξ Ἑλλάδος, θὰ ἐμφανισθῇ τὸ ΕΑΜ ὡς ἡ μόνη νόμιμος ἐξουσία, ἡ μόνη νόμιμος κυβέρνησις, ἀποκηρύττουσα τὴν ἐν Καΐρῳ καὶ ἐπιβάλλουσαν ἀντιαστικὸν καθεστὼς βίας».

Ο Σοφούλης υποδείκνυε έτσι ότι οι ζυμώσεις για την κυβέρνηση εθνικής ενότητας έπρεπε να γίνουν ερήμην της ΠΕΕΑ. Πράγμα που σήμαινε ότι δεν έπρεπε να κληθεί ούτε στις διαπραγματεύσεις ούτε στην κυβέρνηση. Αν την αγνοούσε όμως η κυβέρνηση του εξωτερικού, θα έπρεπε και να την καταπολεμήσει, γιατί ασφαλώς εκείνη θα αντιδρούσε και θα ανακήρυσσε εαυτήν μοναδική κυβέρνηση της Ελλάδας.

Πώς όμως θα την αντιμετώπιζε δυναμικά; Αυτό ήταν το στοιχείο που διέφευγε από τον Σοφούλη. Με τον ΕΔΕΣ, που θα μπορούσε να ενισχυθεί αποφασιστικά από τους Βρετανούς; Οι πληροφορίες που έφερνε ο συνταγματάρχης Φραδέλλος από την Ελλάδα δεν επέτρεπαν αυταπάτες για την ισχύ του ΕΛΑΣ και του ΕΑΜ. Ακόμη και αν οι Γερμανοί υποβοηθούσαν σιωπηρά –πράγμα που δεν τους συνέφερε–, θα ήταν αδύνατη η συντριβή της οργανωμένης δύναμης που εκπροσωπούσε η ΠΕΕΑ, η οποία είχε ως υπόβαθρο την ενίσχυση μιας μεγάλης μερίδας του λαού.

Και η κυβέρνηση αποφάσισε να ακολουθήσει άλλη γραμμή. Όχι αναγνώριση της ΠΕΕΑ, γιατί έτσι θα τη νομιμοποιούσε και η κυβέρνηση των βουνών θα εμφανιζόταν ισότιμη με την κυβέρνηση του εξωτερικού. Ούτε όμως και αγνόησή της. Αλλά θα προσκαλούνταν και αυτή μαζί με όλα τα κόμματα και τις οργανώσεις στο Κάιρο. Και εκεί, μέσα στο πλήθος των αντιπροσώπων, ισότιμη προς αφανείς και επιφανείς, θα καταποντιζόταν...

Η επιτροπή των 12

Οι υπολογισμοί αυτοί ήταν περίτεχνα πονηροί και σοφοί. Αλλά υποτιμούσαν τον αντίπαλο. Το αντιλήφθηκε πρώτος ο πρωθυπουργός Τσουδερός την 31η Μαρτίου 1944. Το πρωί εκείνης της ημέρας, μόλις είχε καθίσει στο γραφείο του όταν ένας

από τους ιδιαιτέρους του, αρκετά θορυβημένος, του ανήγγειλε ότι μια πολυμελής επιτροπή αξιωματικών ήθελε να παρουσιαστεί ενώπιόν του αμέσως. Ο Τσουδερός τούς δέχτηκε. Ήταν δώδεκα: τρεις αντισμήναρχοι (Π. Τζανετάκης, Α. Παπατσώρης, Ν. Καρβελλάρης), τέσσερις ταγματάρχες (Π. Κλαδάκης, Π. Γαρουφαλιάς, Ι. Χιωτάκης, Κ. Παπούλας), τρεις επισμηναγοί (Ι. Μανιάς, Ν. Νικολακόπουλος, Γ. Γεωργακόπουλος), ένας υπολοχαγός (Δ. Παπαδόπουλος) και ένας ανθυπολοχαγός (Η. Ανδρίτσος). Και δήλωσαν στον ανήσυχο πρωθυπουργό: «Είμαστε η Επιτροπή Εθνικής Ενότητας των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων Μέσης Ανατολής».

Του επέδωσαν ένα υπόμνημα, με το οποίο:

1. Ζητούσαν την ενοποίηση των εθνικών δυνάμεων και τον σχηματισμό κυβέρνησης που θα αντιπροσώπευε τον αγωνιζόμενο λαό με βάση την ΠΕΕΑ.
2. Κατηγορούσαν την κυβέρνηση ότι αρνούνταν να αποδεχθεί τις προτάσεις της ΠΕΕΑ.
3. Της υποδείκνυαν τις ευθύνες της για την αρνητική της αυτή στάση.

«Ευθύναι εμφυλίου σπαραγμού»

Συγκεκριμένα, το υπόμνημα στα κύρια σημεία του ανέγραφε:

«Δὲν θὰ ἦτο περιττὸν ἴσως νὰ ὑπογραμμίσωμεν ὅτι εἰς τὴν παροῦσαν ἐνέργειάν μας, οἱ Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ κινούμεθα ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἀπὸ τὸν πόθον τῆς ἀμέσου ἀποκαταστάσεως πανεθνικῆς ἑνότητος, ὡς βασικοῦ καὶ ἀπαράβατου κανόνος: α. Διὰ τὴν πρόληψιν ἀνωμαλιῶν, ὁ κίνδυνος τῶν ὁποίων ἐνυπάρχει εἰς τὴν παράτασιν τῆς θολῆς ἀτμοσφαίρας τὴν ὁποίαν δημιουργεῖ ἡ ἀρνητικὴ ἢ παρελκυστικὴ στάσις τῆς κυβερνήσεως Καΐρου ἔναντι τῆς προτάσεως ἣν ἀπηύθυνε πρὸς αὐτὴν ἡ Πολιτικὴ Ἐπιτροπὴ Ἐθνικῆς Ἀπελευθερώσεως. β. Διὰ τὴν ἀποκατάστασιν καὶ σταθεροποίησιν ἑνὸς πλήρως ἀποτελεσματικοῦ συντονισμοῦ τῆς ἀπελευθερωτικῆς προσπαθείας ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος καὶ γ. Διὰ τὴν ἐξασφάλισιν ὁμαλῆς καὶ ἐλευθέρας πολιτικῆς ζωῆς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος.

»Ἡ ἡμετέρα ἐπιτροπὴ διερμηνεύουσα τέλος τὴν θέλησιν τῶν ἐνόπλων δυνάμεων Μέσης Ἀνατολῆς, τὴν ἀπορρέουσαν ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς θελήσεως ὅλων τῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους, προσκαλεῖ τὴν βασιλικὴν Κυβέρνησιν Καΐρου καὶ τοὺς ἀποτελοῦντας αὐτὴν ὑπουργούς, ὅπως αἱρώμενοι εἰς τὸ ὕψος τῶν ἐθνικῶν ἀναγκῶν, συντελέσωσιν, ἐντὸς τοῦ ταχυτέρου χρονικοῦ ὁρίου, εἰς τὴν ἑνοποίησιν τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων καὶ τὸν σχηματισμὸν κυβερνήσεως ἀντιπροσωπευούσης τὸν ἀγωνιζόμενον λαὸν μὲ βάσιν τὴν Πολιτικὴν Ἐπιτροπὴν Ἐθνικῆς Ἀπελευθερώσεως

> *(Π.Ε.Ε.Α.) καὶ μὴ θελήσωσι νὰ φέρωσι τὰς βαρυτάτας εὐθύνας τοῦ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ.*
>
> *»Τὸ παρὸν δὲν ἀποτελεῖ μόνον ἔκκλησιν τῶν δυνάμεων πρὸς ὑμᾶς, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ χωρισμὸν τῶν εὐθυνῶν εἰς τυχὸν ἀσύμφορον ἐνέργειάν σας».*

Ο Τσουδερός αντιλήφθηκε αμέσως τι συνέβαινε. Η Αριστερά κινητοποιούσε τις δυνάμεις της για να επιβάλει την ΠΕΕΑ. Αλλά ταυτόχρονα αποκάλυπτε την ισχύ της μέσα στις ένοπλες δυνάμεις. Το οργανωμένο παράρτημά της στη Μέση Ανατολή –η ΑΣΟ– πηδούσε πάλι στο προσκήνιο. Δεν τόλμησε να αντιδράσει, να ορθώσει την εξουσία του ο πρωθυπουργός, να τους πετάξει έξω και να τους παραπέμψει σε στρατοδικείο. Θέλοντας και μη συζήτησε μαζί τους και τόνισε: «Σας διαβεβαιώ ότι όλαι μου αι ενέργειαι τείνουν εις τον σχηματισμόν κυβερνήσεως εθνικού μετώπου».

Φυσικά όμως οι προσπάθειες του Τσουδερού για τη συγκρότηση πανεθνικής κυβέρνησης απέβλεπαν στο να περιοριστεί η Αριστερά στον ρόλο του μικρού και εξαρτημένου συνεταίρου.

Οι 12 αναχώρησαν χωρίς να δείχνουν ότι έχουν κατευνασθεί από τις διαβεβαιώσεις του πρωθυπουργού. Άλλωστε δεν απέβλεπαν απλώς στην επιβολή των όρων που διατύπωναν. Ήθελαν και να ανατρέψουν τον πρωθυπουργό, τον οποίο θεωρούσαν πολύ συντηρητικό, πολύ δεξιό, πολύ αντιεαμικό. Και από το πρωθυπουργικό γραφείο κατευθύνθηκαν στη Διεύθυνση Ειδικών Υπηρεσιών Πολέμου, όπου ήταν εγκατεστημένος τότε ο υπουργός των Ναυτικών Σοφοκλής Βενιζέλος. Του επέδωσαν αντίγραφο του υπομνήματος και του δήλωσαν:

> *«Πρὸς σᾶς, κύριε ὑπουργέ, ἐμεῖς τρέφωμεν ἐμπιστοσύνην. Ἀλλὰ ὁ πρωθυπουργὸς κ. Τσουδερὸς πρέπει νὰ ἀπομακρυνθεῖ, διότι τορπιλίζει τὴν ἐθνικὴν ἑνότητα. Ἀξιοῦμε νὰ ἀναλάβετε σεῖς τὴν κυβέρνησιν, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ συμπεριλάβετε καὶ ὁρισμένα μέλη τῆς ἐπιτροπῆς μας, ὡς ἐντολοδόχους τῆς ΠΕΕΑ».*
>
> *«Δὲν σᾶς ἀναγνωρίζω ὡς ἐκπροσώπους τῶν ἐνόπλων δυνάμεων», ἀπήντησε ὁ Βενιζέλος. «Καὶ αἱ κατηγορίαι σας ἐναντίον τοῦ πρωθυπουργοῦ εἶναι ἀβάσιμοι. Διότι σᾶς πληροφορῶ ὅτι ἤδη ἔχουν σταλῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα προσκλήσεις πρὸς ὅλα τὰ κόμματα καὶ ὀργανώσεις, νὰ ἀποστείλουν ἀντιπροσώπους εἰς Αἴγυπτον διὰ τὸν σχηματισμὸν κυβερνήσεως ἐθνικοῦ συνασπισμοῦ».*

Αλλά και ο Βενιζέλος, βέβαια, δεν εκδήλωσε τις προθέσεις του, στον συνασπισμό αυτόν η Αριστερά να έχει τη θέση του φτωχού συγγενή.

Οι 12 δεν έδειξαν και πάλι ότι ικανοποιούνται. Αποχώρησαν επαναλαμβάνοντας τις αξιώσεις τους: να γίνει αμέσως κυβέρνηση εθνικής ενότητας και να απομακρυν-

θεί ο πρωθυπουργός. Ο Βενιζέλος συνεννοήθηκε με τον Τσουδερό και τον υπουργό Στρατιωτικών Καραπαναγιώτη. Και με επίμονη εισήγησή του αποφασίστηκε να διαταχθεί η σύλληψη των 12 αξιωματικών. Αλλά, το ίδιο εκείνο βράδυ, ο Σοφοκλής Βενιζέλος έστειλε ραδιοφωνικό μήνυμα προς τον ελληνικό λαό. Επαναλάμβανε την κυβερνητική πρόσκληση προς τα κόμματα και τις οργανώσεις να αποστείλουν αντιπροσώπους στο Κάιρο. Και κατέληγε:

«Κανένα κώλυμα δὲν ἔπρεπε νὰ ὀρθωθῇ διὰ νὰ παρεμποδίσῃ τὴν συνεννόησιν, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἐπιτευχθῇ ἔστω καὶ ἂν ὡρισμένα πρόσωπα πρεπει νὰ παραμερίσουν διὰ νὰ διευκολύνουν τὸ ἔργον».

Ποια ήταν αυτά τα πρόσωπα; Ο Βενιζέλος δεν υπονοούσε κανέναν άλλον από τον Τσουδερό. Θεωρούσε ότι ο πρωθυπουργός είχε πια φθαρεί ανεπανόρθωτα από την τριετή άσκηση της πρωθυπουργίας. Και ότι ήρθε η δική του σειρά. Αυτός θα τον αντικαθιστούσε. Η αξίωση της επιτροπής των 12 αξιωματικών ερχόταν στην ώρα της.

Δεν αντιλαμβανόταν όμως πόσο επικίνδυνα ηταν τα παιχνίδια αυτά της εξουσίας, μπροστά στην τρίτη δύναμη που ορθωνόταν, την ισχύ της οποίας δεν την υποπτευόταν κανείς. Σε λίγο όμως η τρίτη αυτή δύναμη θα αποκάλυπτε τα τρομερά όπλα της.

Η 1η Ταξιαρχία

Την εποχή εκείνη οι ένοπλες δυνάμεις βρίσκονταν σε οργασμό δράσης ή προπαρασκευών. Δρούσε όπως πάντα το Πολεμικό Ναυτικό, προσφέροντας πολύτιμες υπηρεσίες στους Συμμάχους. Στη Μεσόγειο υπήρχε τεράστια έλλειψη σκαφών, γιατί τα απορροφούσαν οι επιχειρήσεις σε άλλα μέτωπα, ώστε τα μισά σχεδόν πλοία συνοδείας των μεσογειακών νηοπομπών ήταν ελληνικά. Και το προσωπικό του Πολεμικού Ναυτικού την 1η Ιανουαρίου 1944 έφτασε τη δύναμη 8.551 –έναντι 5.959 προ ενός ακριβώς έτους–, που κατανέμονταν ως εξής: αξιωματικοί 549, υπαξιωματικοί 1.352, ναυτοδίοποι 6.650.

Αλλά και ο στρατός ξηράς, μετά τα πλήγματα που δέχτηκε το 1943 (Μάρτιο-Ιούλιο), περνούσε περίοδο πυρετωδών προπαρασκευών. Η 1η ελληνική Ταξιαρχία επρόκειτο να λάβει μέρος στις επιχειρήσεις της Ιταλίας. Ο Τσώρτσιλ προόριζε την ταξιαρχία να μπει πρώτη στη Ρώμη, η κατάληψη της οποίας προβλεπόταν για το καλοκαίρι.

Για τον σκοπό αυτό, η μονάδα στις αρχές Μαρτίου εγκατέλειψε το στρατόπεδό της στην Κασσίνα (κοντά στο Τελ Αβίβ της Παλαιστίνης) και μετά διαδρομή 700 χιλιομέτρων με 600 αυτοκίνητα έφτασε στο Μουρκ-Ελ-Αρέμ, 25 χιλιόμετρα νότια της Αλεξάνδρειας, για να συμπληρώσει τον εφοδιασμό της.

Διοικητής της ταξιαρχίας ήταν ο υποστράτηγος Παπάς, επιτελάρχης ο αντισυνταγματάρχης Χατζαρούλας, διοικητής του 1ου Συντάγματος Πυροβολικού ο αντι-

συνταγματάρχης Δασκαρόλης και των 3 ταγμάτων πεζικού οι αντισυνταγματάρχες Μαλασπίνας, Μαραγκάκης και ο ταγματάρχης Τσιριμούλας.

Αλλά και οι λοιπές μονάδες του στρατού φαίνονταν πειθαρχημένες. Γενικά και τα τρία όπλα παρουσίαζαν ικανοποιητική εκ πρώτης όψεως κατάσταση. Μόνο που υπήρχε υπερπληθώρα αξιωματικών στη Μέση Ανατολή, σε βαθμό που η κυβέρνηση θέλησε να ανακόψει το ρεύμα. Και η *Έκθεσις επί της Δράσεως του Β. Ναυτικού* (Δ. Φωκά, σελ. 324) γράφει:

> *«Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1943 ἐλήφθη τηλεγράφημα τοῦ πλοιάρχου Λεβίδη ἐκ Σμύρνης, κοινοποιοῦντος διαταγὴν τοῦ πρωθυπουργοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν διετάσσοντο αἱ ὀργανώσεις νὰ μὴ ἀποστέλλουν εἰς Αἴγυπτον ἀξιωματικούς, διότι δὲν θὰ εὕρουν εὐκόλως μάχιμον ὑπηρεσίαν... Τὴν διαταγὴν ταύτην τοῦ πρωθυπουργοῦ ἐπηκολούθησαν... καὶ νέαι ἐγκύκλιοι τῆς βρετανικῆς ὑπηρεσίας, διὰ τῶν ὁποίων ἐξωρκίζοντο οἱ ἀξιωματικοὶ παντὸς ὅπλου νὰ μὴν μεταβαίνουν εἰς Μ. Ἀνατολήν, διότι δὲν ὑπῆρχεν δυνατότητα χρησιμοποιήσεώς των...»*

Τα «μπουλούκια»

Ο Σοφ. Βενιζέλος, παράλληλα, έδινε μια μελανότερη εικόνα, σε επιστολή του προς τον στρατηγό Κ. Βεντήρη (Βέργα) στην Αθήνα, τη 16η Φεβρουαρίου 1944 (Γρηγ. Δαφνή, *Σοφοκλής Βενιζέλος*, σελ. 274):

> *«Δυστυχῶς καὶ ἐν Μέσῃ Ἀνατολῇ ἡ κατάστασις δὲν ἐμφανίζεται ῥόδινος, φιλοδοξίαι, καυγάδες, συκοφαντίαι, ραδιουργίαι, εἶναι τὰ κυριώτερα συμπτώματα τῶν (ἐν Μέσῃ Ἀνατολῇ) καταφυγόντων. Μέχρι τοῦ ἀνασχηματισμοῦ τῆς Κυβερνήσεως αἱ ἔριδες περιωρίζοντο μεταξὺ φασιστῶν καὶ ἀντιφασιστῶν, ἔκτοτε ἤρχισαν αἱ διενέξεις μεταξὺ τῶν δημοκρατικῶν καὶ τὰ διάφορα μπουλούκια αὐξάνονται καὶ πληθύνονται».*

Αυτή η εικόνα όμως ήταν επιφανειακή. Αφορούσε τα στελέχη. Και οπωσδήποτε δεν εμπόδιζε τις στρατιωτικές μονάδες να δίνουν την εντύπωση αξιόμαχης δύναμης. Εντύπωση απατηλή που απέκρυπτε την κρίση η οποία υπέβοσκε στα σπλάχνα της. Μόνο που αυτή η κρίση δεν απλωνόταν σε πλάτος αλλά σε βάθος. Εκ των κάτω, από τα στρώματα των στρατιωτών και των ναυτών αναπτυσσόταν, και όχι τόσο μεταξύ των στελεχών. Γι' αυτό ήταν πολύ σοβαρότερη.

Μέσα στις μονάδες και στα πολεμικά πλοία, η ΑΣΟ είχε κατορθώσει, μετά τις στάσεις του 1943, να ανασυνταχθεί και να εξαπλωθεί. Είχε πάντα εντάξει στις οργανώσεις της μερικούς αξιωματικούς, αλλά κυρίως ένα μεγάλο ποσοστό οπλιτών, ναυτών και σμηνιτών, και αυτοί ήταν η δύναμή της. Δεν υποπτευόταν ο κάθε διοικητής ή κυβερνήτης σε πόσο βαθμό βρίσκονταν υπό τον έλεγχο αυτής της αόρατης και

ασύλληπτης Αρχής οι άνθρωποι που διοικούσε. Ακόμη περισσότερο δεν το υποπτεύονταν κυβέρνηση και επιτελεία.

Η εμφάνιση της ΠΕΕΑ έκανε την ΑΣΟ να ανέλθει πάλι στο προσκήνιο. Καθώς η αναμέτρηση για την κυβέρνηση εθνικής ενότητας πλησίαζε, μία από τις δυνάμεις που βάραινε στη ζυγαριά των παρατάξεων ήταν ο στρατός, το ναυτικό και η αεροπορία της Μέσης Ανατολής.

Όποιος τελικά τις έθετε υπό τον έλεγχό του θα αποκτούσε ένα ισχυρό όργανο πίεσης. Αλλά ο έλεγχος αποτελούσε επίζηλο γέρας και για έναν άλλο σκοπό. Όσο πλησίαζε η ώρα της Απελευθέρωσης, τόσο διαγραφόταν η σημασία των ενόπλων δυνάμεων του εξωτερικού για τη μεταπελευθερωτική νέα αναμέτρηση. Το αποτέλεσμα όμως ολων αυτών των αντιτιθέμενων ισχυρών τάσεων ήταν οι ένοπλες δυνάμεις περίπου να διαλυθούν πριν ακόμη λήξει ο πόλεμος, στον οποίο η δράση τους αποτελούσε εθνική ανάγκη.

Εξόρμηση

Η πληροφορία ότι στα βουνά της Ελλάδας σχηματίστηκε η ΠΕΕΑ υπήρξε το σύνθημα για να κινητοποιήσει η ΑΣΟ όλο τον μηχανισμό της μέσα στις ένοπλες δυνάμεις και στους Έλληνες που βρίσκονταν στην Αίγυπτο. Αντικειμενικός σκοπός: ο εξαναγκασμός της κυβέρνησης Τσουδερού να ανασχηματιστεί και να αναγνωρίσει την ΠΕΕΑ ως κύριο συνομιλητή και ως πραγματικό εκπρόσωπο της Ελλάδας. Αλλιώς θα καταλυόταν η κυβέρνηση αυτή. Έτσι η κυβερνητική ενότητα θα είχε ως κορμό την ΠΕΕΑ, η εξουσία της οποίας στην Ελλάδα θα αναγνωριζόταν «ντε γιούρε». Και, αν αποστελλόταν κυβερνητικό κλιμάκιο στην πατρίδα, θα αποτελούνταν κυρίως από μέλη της ΠΕΕΑ, οπωσδήποτε, δε, θα κυβερνούσε διά του μηχανισμού του ΕΑΜ.

Κύριο όργανο για την άσκηση της πίεσης, η ΑΣΟ είχε την οργάνωσή της στις ένοπλες δυνάμεις, που τώρα εξορμούσε για να τις θέσει υπό τον έλεγχό της. Και έτσι, όχι μόνο θα τις χρησιμοποιούσε ως κριό για να θραύσει το τείχος της συνασπισμένης Δεξιάς, αλλά και θα καθιστούσε αδύνατη την κάθοδό τους στην πατρίδα υπό μορφή «στρατού Πραιτωριανών».

Επρόκειτο, δηλαδή, για την εξαπόλυση κινήματος με αποφασιστικούς πια σκοπούς. Η αναμέτρηση Αριστεράς και Δεξιάς μετατοπιζόταν από την Ελλάδα στο εξωτερικό. Και πρώτη εκδήλωση υπήρξε η εμφάνιση της Επιτροπής των 12 στον Τσουδερό και τον Βενιζέλο, το πρωί της 31ης Μαρτίου.

Η πρώτη ανταρσία

Αλλά η κρούση εκείνη φαινόταν πως δεν θα έφερνε αποτέλεσμα. Η ΑΣΟ τότε έκανε ένα προειδοποιητικό βήμα προς τα εμπρός. Την επομένη, 1η Απριλίου 1944, εκ-

δηλώθηκε η πρώτη στασιαστική ενέργεια. Εξελέγη το 2ο Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού, που είχε τον καταυλισμό του στην Αλμάζα, κοντά στην Ηλιούπολη του Καΐρου, με διοικητή τον συνταγματάρχη Στυλ. Μανιδάκη. Δύο αξιωματικοί παρουσιάστηκαν ενώπιόν του και του δήλωσαν: «Εμείς, κύριε διοικητά, στο εξής αναγνωρίζουμε ως νόμιμη κυβέρνηση μόνο την ΠΕΕΑ».

Ο Μανιδάκης, αντί απάντησης, διέταξε τη σύλληψή τους. Κάλεσε αμέσως κατόπιν συγκέντρωση του συντάγματος, αφού κινητοποίησε διακριτικά μια ομάδα εμπίστων του, η οποία κατέλαβε επίκαιρες θέσεις. Στους συγκεντρωθέντες αξιωματικούς και οπλίτες ανέλυσε την ανάγκη της πειθαρχίας στην κυβέρνηση και δήλωσε ότι θα χτυπήσει κάθε αντιπειθαρχική κίνηση. «Προ ολίγου συνέλαβα δύο αξιωματικούς που παρουσιάστηκαν ενώπιόν μου αντιπειθαρχικώς».

Αλλά η ΑΣΟ είχε προβλέψει για την περίπτωση αυτή. Ένας στρατιώτης βγήκε από τη γραμμή και, διατηρώντας τις τυπικές ιεραρχικές εκδηλώσεις, είπε: «Κύριε διοικητά, εγώ και πολλοί συνάδελφοί μου είμαστε αλληλέγγυοι προς τους δύο αξιωματικούς». Ο Μανιαδάκης με απόλυτη ψυχραιμία φώναξε: «Τότε, όσοι συμφωνούν με τους δύο αξιωματικούς ας βγουν από τη γραμμή».

Δεκατέσσερις αξιωματικοί και 240 οπλίτες επί 700, εξήλθαν από την παράταξη, εκδηλώνοντας έτσι ότι ακολουθούν την ΠΕΕΑ.

Η οργάνωση της ΑΣΟ στο Σύνταγμα υπολόγιζε ότι ο διοικητής θα τρόμαζε από εκείνη την επίδειξη ογκώδους διαρροής. Αλλά ο Μανιδάκης στράφηκε στην έμπιστη ομάδα του και διέταξε ξερά: «Συλλάβετε όλους αυτούς εκεί...»

Έτσι, όχι μόνον κατεστάλη η στάση στο 2ο Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού, αλλά αυτομάτως έγινε και η εκκαθάρισή του. Οι 254 συλληφθέντες παραλήφθηκαν από τους Άγγλους και κλείστηκαν στο στρατόπεδο Μένα, κοντά στις Πυραμίδες. Και το σύνταγμα, έστω με ελαττωμένη δύναμη, αποτελούσε πια μια σημαντική μονάδα πιστή στην κυβέρνηση.

Την ίδια εκείνη ημέρα, μολονότι στα στρατόπεδα Κασασίν και Καμπρίτ, όπως και στο Κέντρο Εκπαίδευσης του Β. Ναυτικού «Έλλη» κοντά στην Ισμαηλία, είχαν κυκλοφορήσει προκηρύξεις και ένα πρωτόκολλο για τον σχηματισμό κυβέρνησης με βάση την ΠΕΕΑ, η κατάσταση δεν ενέπνεε εξαιρετικές ανησυχίες στην κυβέρνηση. Αλλά η ΑΣΟ κάθε άλλο παρά είχε εξαντλήσει τις δυνατότητές της. Και ετοίμαζε τα χτυπήματά της.

Παραίτηση του Τσουδερού

Η 2α Απριλίου 1944 διέρρευσε ήσυχη, γιατί ήταν Κυριακή. Οι Έλληνες στην Αίγυπτο είχαν ανακαλύψει το βρετανικό «γουίκ εντ» και το είχαν υιοθετήσει με πάθος. Αλλά το πρωί της 3ης Απριλίου άρχισε η χιονοστιβάδα των γεγονότων. Ο ταγμα-

ιάρχης Κώνστας, που είχε αποταχθεί για τις στάσεις του 1943, κατέλαβε με ομάδα στρατιωτών το ελληνικό φρουραρχείο Καΐρου. Συγχρόνως παρουσιάζονταν στον πρωθυπουργό οι συνταγματάρχες Κατσώτας, Λεκανίδης και Παπαδάκης και του ανέφεραν ότι στον στρατό και τον στόλο ασκούσαν την πραγματική διοίκηση επιτροπές στρατιωτών και ναυτών, μελών του ΑΣΟ.

Συγκλήθηκε αμέσως το υπουργικό συμβούλιο μέσα σε ατμόσφαιρα βαριά και με τη γενική συναίσθηση ότι από ώρα σε ώρα θα ξεσπούσαν τρομερά γεγονότα. Ο πρωθυπουργός πρότεινε να απομακρυνθεί ο υπουργός των Στρατιωτικών Καραπαναγιώτης. Αλλά ο Βενιζέλος σε ζωηρό τόνο δήλωσε: «Αυτός που πρέπει να παραιτηθεί είσθε σεις, κύριε Πρόεδρε. Οι στασιασταί εσάς κατηγορούν, έστω και ανακριβώς, ότι παρεμποδίζετε την εθνικήν ενότητα. Δέχομαι να αναλάβω εγώ τας ευθύνας της πρωθυπουργίας κατά τας κρισίμους αυτάς περιστάσεις». «Αν παραιτηθώ όμως τώρα εγώ», παρατήρησε ο Τσουδερός, «οι στασιασταί θα το εθεώρουν ως τεραστίαν νίκην των και θα απεθρασύνοντο». «Είναι πολύ πιθανόν», είπε ο υπουργός Αεροπορίας ναύαρχος Βούλγαρης, «αλλ' ατυχώς αυτή είναι η μόνη ασφαλιστική δικλίς που μας απομένει».

Ο Τσουδερός διατηρούσε την ψυχραιμία του. Θα του ήταν οδυνηρό βέβαια, αφού επί τρία χρόνια παρέμενε πρωθυπουργός με την προσδοκία να γυρίσει επικεφαλής της κυβέρνησης στην πατρίδα, τώρα την τελευταία ώρα τα πάντα να ανατρέπονταν και το όραμα να διαλυόταν. Ωστόσο υποτάχθηκε στην πραγματικότητα: «Έχει καλώς», είπε. «Σπεύδω να τηλεγραφήσω εις τον Βασιλέα ότι παραιτούμαι, υποδεικνύων ως αντικαταστάτην μου τον κ. Βενιζέλον».

Πράγμα το οποίο και έκανε. Αλλά, έως ότου έρθει η απάντηση του βασιλιά, την οποία όλοι προεξοφλούσαν ως εγκριτική, ο Βενιζέλος «ντε φάκτο» ανέλαβε την πρωθυπουργία.

Ο αρχηγός του στόλου

Η είδηση της πτώσης του Τσουδερού ήχησε σαν βόμβα. Η ΑΣΟ τη θεώρησε ως τεράστια νίκη –όχι άδικα– και οι οπαδοί της πανηγύριζαν. Λίγες όμως ώρες αργότερα, έκπληκτος ο Βενιζέλος λάμβανε το κείμενο της εξής ημερήσιας διαταγής του αρχηγού του Στόλου υποναύαρχου Κ. Αλεξανδρή (αρ. 3991/3/4/44):

> *«Κατόπιν τῆς ἀναγγελίας τοῦ σχηματισμοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐπιτροπῆς ἐκπροσωπούσης μαχητικὰς ὀργανώσεις ἀντιστάσεως κατὰ τοῦ κατακτητοῦ, διεπίστωσα εὐχαρίστως ὁμόφωνον τὴν ἐπιθυμίαν ὁλοκλήρου τοῦ ναυτικοῦ μας ἀπὸ τοῦ διοικητοῦ καὶ τῶν κυβερνητῶν μέχρι τοῦ τελευταίου ναύτου, ὅπως ἡ ἐνταῦθα Κυβέρνησις προέλθῃ τὸ ταχύτερον εἰς ἀποτελεσματικὴν συνεργασίαν μετὰ τῆς ὡς ἄνω ἐπιτροπῆς, μὲ σκοπὸν τὴν ἀπὸ*

κοινοῦ συνέχισιν τοῦ ἀγῶνος πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ πατρίου ἐδάφους.

»Τὴν γενικὴν αὐτὴν ἐπιθυμίαν διεβίβασα σήμερον ἐπισήμως πρὸς τὴν Κυβέρνησιν. Ἐπειδὴ μοὶ ἐδόθη ἡ διαβεβαίωσις ὅτι θὰ ληφθῶσιν ἀμέσως πάντα τὰ ἐπιβαλλόμενα μέτρα διὰ τὴν ἐπίτευξιν σχηματισμοῦ Κυβερνήσεως πανελληνίου χαρακτῆρος, πιστεύω ὅτι ἡ προσπάθεια αὕτη ταχέως θὰ καταλήξῃ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὁμοφώνου ἐπιθυμίας τοῦ ναυτικοῦ, ἡ ὁποία ἄλλως τε εἶναι ἐπιθυμία ὁλοκλήρου τοῦ Ἔθνους.

»Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω καλῶ πάντας, ὅπως συνεχίσωμεν ἡνωμένοι καὶ ἀπερίσπαστοι τὸ ὡραῖον ἔργον, τὸ ὁποῖον τὸ ναυτικόν μας ἐπιτελεῖ ἐπὶ τρία καὶ πλέον ἔτη, διὰ νὰ ἔχωμεν συντόμως τὴν ὑπερτάτην ἱκανοποίησιν νὰ φέρωμεν μὲ τὰ πλοῖα τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὴν Πατρίδα.

»Ὁ Ἀρχηγὸς
»Ὑποναύαρχος Κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ
»Β.Ν.».

Φαινόταν πως ο Στόλος σύσσωμος, εκ των άνω και όχι εκ των κάτω, προσχωρούσε στο κίνημα υπέρ της ΠΕΕΑ. Τι ακριβώς είχε συμβεί;

Τις ημέρες εκείνες είχε συγκεντρωθεί στην Αλεξάνδρεια και στο Πορτ-Σάιτ μεγάλος αριθμός πλοίων του Πολεμικού Ναυτικού.

Στην Αλεξάνδρεια ήταν ελλιμενισμένα τα αντιτορπιλικά *Κανάρης*, *Μιαούλης*, *Πίνδος*, *Κρήτη*, *Ιέραξ*, *Αδρίας*, η κορβέτα *Σαχτούρης*, το πλωτό συνεργείο *Ήφαιστος*, το πλοίο συνοδείας *Ιωνία*, 3 βοηθητικά και 80 ναρκαλιευτικά. Στα πλοία αυτά επέβαιναν 1.600 άνδρες και άλλοι 1.200 στις υπηρεσίες ξηράς της Αλεξάνδρειας.

Στο Πορτ Σάιτ έμεναν το θωρηκτό *Αβέρωφ*, τα αντιτορπιλικά *Κουντουριώτης*, *Αετός*, *Πάνθηρ*, τα τορπιλοβόλα *Σφενδόνη*, *Ασπίς*, *Νίκη*, και το υποβρύχιο *Παπανικολής*. Στα σκάφη επέβαιναν 1.000 άνδρες (από τους οποίους 700 στον Αβέρωφ). Και τέλος στην Ισμαηλία στο στρατόπεδο *Έλλη* άλλοι 950.

Μάταιος κατευνασμός

Η είδηση της ίδρυσης της ΠΕΕΑ είχε προκαλέσει μεγάλη αναταραχή στα πληρώματα, τα οποία, την 25η Μαρτίου στην Αλεξάνδρεια, συναδελφωμένα με ναύτες του Εμπορικού Ναυτικού, έκαναν θορυβώδεις εκδηλώσεις στους δρόμους υπέρ του ΕΑΜ και της κυβέρνησης των βουνών. Στα καράβια κυκλοφορούσαν έντυπα και πρωτόκολλα. Η κατάσταση γινόταν από ημέρα σε ημέρα πιο απειλητική, και το πρωί της 3ης Απριλίου ο αρχηγός του Στόλου κάλεσε σε σύσκεψη όλους τους κυβερνήτες και τους ναυτικούς διοικητές.

Η *Έκθεσις επί της Δράσεως του Β. Ναυτικού* στο σημείο αυτό (Β΄, σελ. 370) γράφει:

«Μὲ δυσάρεστον ἀτυχῶς ἔκπληξιν ἤκουσε τότε ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Στόλου

τὴν ὁμόφωνον ἀπάντησιν ὅλων τῶν παρισταμένων καθ' ἥν: Ἡ κατάστασις τῶν πνευμάτων ἦτο τοιαύτη, ὥστε νὰ ἀποκλείεται ἡ λῆψις μέτρων ριζικῶν, ἐφ' ὅσον τοὐλάχιστον δὲν ἤρετο ἐκ τοῦ μέσου τὸ στηρίζον τὴν κίνησιν αἴτημα περὶ τῆς μορφῆς τῆς Κυβερνήσεως, ἐπὶ τοῦ ὁποίου "διεφαίνετο γενικὴ ὁμοφωνία"».

Μπροστά σ' αυτή τη ζοφερή εικόνα, ο ναύαρχος Αλεξανδρής δεν βρήκε άλλη διέξοδο για να κατευνάσει τα πληρώματα των πλοίων του, παρά να εμφανιστεί ως υιοθετών τα αιτήματά τους. Και εξέδωσε την ημερήσια διαταγή που προαναφέραμε.

Αλλά η διαταγή αυτή, μαζί με την είδηση της πτώσης της κυβέρνησης Τσουδερού, ενέτεινε τον ενθουσιασμό των οπαδών της ΑΣΟ, που τώρα πια με μεγαλύτερη ορμή προχωρούσαν στον σκοπό τους να θέσουν υπό τον έλεγχό τους όλο το ναυτικό. Η *Έκθεσις επί της Δράσεως του Β. Ναυτικού* αναγράφει χαρακτηριστικά:

«Ἡ υἱοθέτησις ὑπὸ τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Στόλου, τοῦ αἰτήματος περὶ πανελληνίου Κυβερνήσεως, ἀντὶ νὰ καθησυχάσῃ τὰ πνεύματα, κατέστησε θρασυτέρους τοὺς στασιαστάς. Τὴν ἑπομένην (4/4/44) ἀναφανδὸν πλέον κυκλοφοροῦν τὰ πρωτόκολλα μεταξὺ τῶν πληρωμάτων τῶν πλοίων καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν ξηρᾶς.

»Αἱ στασιαστικαὶ ἐπιτροπαί, κατευθυνόμεναι ἀπὸ ἀναρχικοὺς πυρῆνας, ἐμφανίζονται τώρα ἰταμοὶ εἰς τὸ προσκήνιον καί, χωρὶς ἀντίδρασιν, ἐπιβάλλονται εἰς τὰ πληρώματα καὶ ἀσκοῦν πίεσιν καὶ ἐπὶ τῶν ἀξιωματικῶν. Ζητοῦν ἀπὸ τοὺς τελευταίους νὰ ὑπογράψουν καὶ αὐτοὶ τὰ πρωτόκολλα. Ἐξαναγκάζουν τὸν κυβερνήτην καὶ τὸν ὕπαρχον τοῦ ΑΒΕΡΩΦ νὰ ἀποβοῦν τοῦ πλοίου, καθὼς καὶ τὸν διοικητὴν καὶ ὑποδιοικητὴν τοῦ στρατοπέδου ΕΛΛΗ νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὴν θέσιν των. Ἡ κατάστασις ἐνεφανίζετο χαώδης, ἀναρχουμένη, μεστὴ κινδύνων. Ἡ διοίκησις ἐξέφευγε συνεχῶς ἀπὸ τὰς χεῖρας τῆς ἡγεσίας ἐνῷ αἱ στασιαστικαὶ ἐπιτροπαὶ ἐξηκολούθουν ἐν τῷ μεταξὺ νὰ ἀσκοῦν πίεσιν ἐπὶ τῶν ἀξιωματικῶν διὰ νὰ ὑπογράψουν τὰ πρωτόκολλα».

Μπροστά στην κατάσταση αυτή, ο αρχηγός του Στόλου, θέλοντας να αποφύγει τη μεγάλη έκρηξη, έκανε νέα κατευναστική χειρονομία. Απέστειλε στο Κάιρο μια επιτροπή από τους πλοιάρχους Πετρόπουλο, Γεωργιάδη και τους αντιπλοιάρχους Μπενά και Τούμπα, για να πιέσουν τον πρωθυπουργό Βενιζέλο να επισπεύσει τις ενέργειες για την εθνική κυβέρνηση. Και έσπευσε να γνωρίσει στα πληρώματα το νέο μέτρο του (γενικό σήμα ΩΠ 1821 4/4/44):

«Ἐν συνεχείᾳ χθεσινῆς διαταγῆς ἀρ. 3991 ἀγγέλλω ὅτι ἀπέστειλα σήμερον εἰς Κάϊρον 4 ἀνωτέρους ἀξιωματικούς, ὅπως μεταβιβάσουν ὑπευθύνως τὰς ἀπόψεις τοῦ στόλου περὶ ταχυτέρας δυνατῆς ἐπικοινωνίας

μετὰ τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐπιτροπῆς πρὸς ἐπίτευξιν συμπληρώσεως Ἐθνικῆς Κυβερνήσεως καὶ συνεργασθῶσι διὰ τὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς».

Αλλά και πάλι, αντί να κατευναστεί, φούντωσε ο στασιαστικός βρασμός. Ογκώδεις οπλισμένες ομάδες ναυτών κατέλαβαν το υπουργείο Ναυτικών, το Αρχηγείο του Στόλου, το Ελληνικό Ναυτικό Φρουραρχείο Αλεξανδρείας και τη Σχολή Ν. Δοκίμων και με θορυβώδεις εκδηλώσεις υπέρ της ΠΕΕΑ και του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ είχαν αναστατώσει τις περιοχές της πόλης γύρω από αυτά τα κτίρια. Αλλά το χειρότερο κακό δεν είχε έρθει ακόμη.

Οι αξιώσεις αυξάνουν

Τι συνέβαινε στο μεταξύ στο Κάιρο; Ο Σοφοκλής Βενιζέλος δεχόταν αλλεπάλληλα τα δεινά νέα. Ζήτησε από τον συνταγματάρχη Μανιδάκη να περιφρουρήσει το υπουργείο Στρατιωτικών και εκείνος απέστειλε δύναμη 50 πιστών ανδρών του Συντάγματός του. Αλλά τη νύχτα της 3ης προς 4η Απριλίου στασιαστές κατέλαβαν τα κτίρια του Γενικού Επιτελείου και της Επιμελητείας. Η κυβέρνηση κατείχε τα κτίρια του Υπουργείου Στρατιωτικών και της Διεύθυνσης Ειδικών Υπηρεσιών Πολέμου και διέθετε ως πιστή μονάδα το 2ο Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού. Ήταν όμως άγνωστο τι στάση θα τηρούσαν οι άλλες μονάδες και όλοι φοβόντουσαν την έκρηξη ευρύτερης εξέγερσης.

Μέσα σε εκείνη την ατμόσφαιρα της αγωνίας, η Επιτροπή των 12 επισκέφτηκε πάλι τον Βενιζέλο. Ο ταγματάρχης Κλαδάκης, που του ανέφερε ότι είναι εκπρόσωπος της ΕΛΔ, διατύπωσε τις αξιώσεις του: «Να καταργηθεί η σημερινή κυβέρνησις και να σχηματισθεί προσωρινή κυβερνητική επιτροπή από 7 μέλη, υπό την προεδρίαν σας. Τα άλλα 6 θα είναι είς εκπρόσωπος της επιτροπής μας και ανά είς αντιπρόσωπος του στρατού, του στόλου, της αεροπορίας, της Ναυτεργατικής Ενώσεως και του ΕΑΣ» (του ΕΑΜ της Αιγύπτου). «Αρνούμαι και να συζητήσω την πρόταση», απάντησε ο Βενιζέλος. «Μόνον δυναμικώς θα καταργήσετε την κυβέρνησιν, αλλ' εις την βίαν σας θα αντιτάξω βίαν». «Αξιούμεν τουλάχιστον να αποσυρθεί η Φρουρά από το Υπουργείον Στρατιωτικών». «Αν αποπειραθείτε την κατάληψή του, θα σας κτυπήσω διά των όπλων», είπε ο Βενιζέλος.

Η επιτροπή αποχώρησε απειλώντας. Το ίδιο βράδυ, επενέβησαν οι Άγγλοι και εξεδίωξαν τους στασιαστές από τα κτίρια του Φρουραρχείου, του Επιτελείου και της Επιμελητείας. Αλλά η πρώτη αυτή απειλή της βρετανικής στρατιωτικής επέμβασης δεν πτόησε την ΑΣΟ, που ετοίμαζε το αποφασιστικό της χτύπημα.

Η έκρηξη

Τη νύχτα της 5ης προς 6η Απριλίου, η επίλεκτη Ιη Ταξιαρχία, που μετά μία εβδο-

μάδα θα αναχωρούσε για το ιταλικό μέτωπο, επαναστάτησε στο Μπουργκ ελ Αρέμ. Η ηγεσία της επανάστασης ήταν μια τριμελής επιτροπή της ΑΣΟ, από έναν αξιωματικό, τον λοχαγό Χρ. Αραχωβίτη, και δύο στρατιώτες, τους Ανδριώτη και Τσαμουταλίδη. Αυτοί οι δύο τελευταίοι δεν ανήκαν στην Ταξιαρχία. Είχαν εισχωρήσει προ 4 ημερών και παρέμειναν κρυμμένοι στην Αντιαρματική Μοίρα που διοικούσε ο ταγματάρχης Αμπατζόγλου. Οι οργανωμένοι στασιαστές έφταναν τους 1.000 άνδρες επί συνόλου 5.000. Έθεσαν αμέσως υπό τον έλεγχό τους την Αντιαρματική Μοίρα, το ΙΙΙο Τάγμα και το Ιο Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού. Συνέλαβαν τον διοικητή της Ταξιαρχίας και το επιτελείο του και τη διοίκηση ανέλαβε η τριανδρία Αραχωβίτη, Ανδριώτη, Τσαμουταλίδη. Αλλά απέτυχαν να καταλάβουν το ΙΙο Τάγμα, οι άνδρες του οποίου ήταν Κρήτες, μολονότι συνέλαβαν τον διοικητή του αντισυνταγματάρχη Μαραγκάκη. Κατέλαβαν επίσης τον σταθμό διοίκησης του Ιου Τάγματος, όχι όμως και τους λόχους λόγω της αντίδρασης των λοχαγών Κορίνα και Κόρκα.

Εκεί που ηττήθηκαν ήταν η Αντιαεροπορική Μοίρα που διοικούσε ο ταγματάρχης Φοίφας. Διοικητής της Ιης Πυροβολαρχίας ήταν ο λοχαγός Νίκος Γερμενής. Κοιμόταν στη σκηνή του όταν 4 στρατιώτες στασιαστές εισέδυσαν για να τον συλλάβουν. Ο λοχαγός Γερμενής ξύπνησε κι άρπαξε το πιστόλι του. Κατά την επίσημη άποψη, σκότωσε τους τρεις, αλλά ο τέταρτος τον χτύπησε με μαχαίρι στην πλάτη κι έπεσε νεκρός. Ο θόρυβος της συμπλοκής όμως και ο θάνατος των τριών στασιαστών ανάγκασαν τους λοιπούς να αποσυρθούν εγκαταλείποντας τη Μοίρα.

Αν και το κίνημα δεν είχε επικρατήσει πλήρως στην Ταξιαρχία, ήταν προφανές πως ουσιαστικά η μονάδα αυτή είχε διαλυθεί. Ταυτόχρονα η ΙΙη Ταξιαρχία που διοικούσε ο συνταγματάρχης Στεφανάκος είχε πέσει υπό τον έλεγχο των στρατιωτών, όπως και οι υπόλοιπες μονάδες του στρατού ξηράς, με εξαίρεση το Κέντρο Εκπαιδεύσεως Ισμαηλίας (διοικητής ο συνταγματάρχης Τσακαλώτος), το 7ο Τάγμα (διοικητής ο συνταγματάρχης Παπαδόπουλος) και τον 2ο Λόχο Πολυβόλων (διοικητής ο ταγματάρχης Ελ. Παπαγεωργακόπουλος). Φυσικά, παρέμεινε άθικτο το 2ο Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού του συνταγματάρχη Μανιδάκη. Το πρωί της 6ης Απριλίου, ο στρατός της Μέσης Ανατολής είχε εξαρθρωθεί. Ούτε σκέψη πια μπορούσε να γίνει για την αποστολή της Ιης Ταξιαρχίας στην Ιταλία, όπου ο Τσώρτσιλ την προόριζε για τη θριαμβευτική είσοδο στη Ρώμη.

Τους πέταξαν στη θάλασσα!

Την ίδια εκείνη νύχτα, το κίνημα επεκτεινόταν στον στόλο, στις βάσεις της Αλεξάνδρειας και του Πορτ Σάιτ. Σ' αυτό το τελευταίο, οι στασιαστές έγιναν κύριοι του αντιτορπιλικού *Κουντουριώτης*. Ο κυβερνήτης και οι αξιωματικοί βρισκόντουσαν στην ξηρά. Όταν επέστρεψαν με μια βάρκα, έγιναν δεκτοί με πυροβολισμούς και απο-

μακρύνθηκαν. Στην Αλεξάνδρεια, στο αντιτορπιλικό *Πίνδος*, οι ναύτες άρπαξαν όλους τους αξιωματικούς και τους πέταξαν στη θάλασσα. Την τύχη αυτή είχε και ο υποπλοίαρχος Κογεβίνας, τον οποίο οι ναύτες αγαπούσαν επειδή, όταν έναν συνάδελφό τους τον άρπαξαν τα κύματα, εκείνος ρίχτηκε στη θάλασσα και με κίνδυνο της ζωής του τον έσωσε. Ο κυβερνήτης απουσίαζε. Όταν επέστρεψε στο πλοίο του, οι στασιαστές τον συνέλαβαν και τον έκλεισαν στο Ναυτικό Φρουραρχείο, που το κατείχαν όπως είδαμε οι άνδρες της ΑΣΟ.

Λίγο αργότερα, η στάση μεταλαμπαδεύτηκε στον *Ήφαιστο*, όπου ο κυβερνήτης παρέμεινε αιχμάλωτος και εγκαταστάθηκε η «Κεντρική Επιτροπή Αγώνος» των στασιαστών (ΚΕΑ). Χαρακτηριστικά, η ΚΕΑ επέτρεψε στην *Πίνδο*, υπό άλλο επιτελείο, καθώς και στο αν/κό *Μιαούλης* να αποπλεύσουν για πολεμική αποστολή. Αλλά βαθμιαία όλα σχεδόν τα πολεμικά πλοία προσχωρούσαν στο κίνημα. Ανάμεσά τους η κορβέτα *Αποστόλης*, που, μόλις έφτανε στην Αλεξάνδρεια, στασίασε ενώ ακόμη αγκυροβολούσε...

Ταυτόχρονα, η ανταρσία απλωνόταν και στα υποβρύχια που βρίσκονταν με άλλα πολεμικά στη Μάλτα.

Το πρωί της 6ης Απριλίου, δεν υπήρχε ουσιαστικά ελληνικός στόλος.

Ο βασιλιάς έρχεται

Την τρομερή κρίση που ξέσπασε την επιδείνωσε απόφαση του βασιλιά στο Λονδίνο να μη δεχτεί την παραίτηση του Τσουδερού και την πρωθυπουργία Βενιζέλου. Συγχρόνως ανήγγειλε ότι σπεύδει να γυρίσει στο Κάιρο, οπότε θα σχημάτιζε νέα κυβέρνηση, αφού μελετούσε την κατάσταση. Ο Γεώργιος δεν είχε συλλάβει πόσο κρίσιμη ήταν η κατάσταση. Με κυβέρνηση σε εκκρεμότητα, το κίνημα θα σταθεροποιούνταν και οι συνέπειες μπορούσαν να γίνουν κολοσσιαίες. Ο πρεσβευτής Λήπερ ήταν γεμάτος ανησυχία και τηλεγραφούσε στο Υπουργείο Εξωτερικών (*Μυστικά Αρχεία Φόρεϊν Όφις*, σελ. 297):

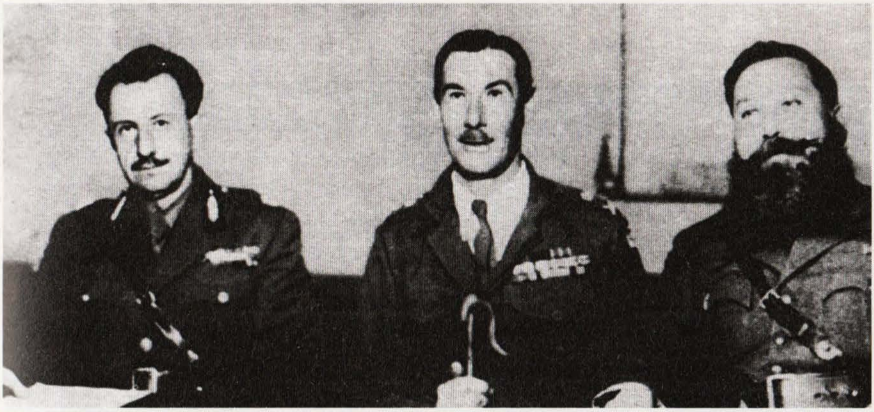
«('Αριθ. 222. 'Απόρρητον). 7 'Απριλίου 1944.

»Αἱ ταραχαὶ δυστυχῶς ἐπεξετάθησαν ἐνωρὶς σήμερον τὴν πρωΐαν καὶ εἰς τὴν Ι Ταξιαρχίαν, ὅπου ἐπιτροπὴ στρατιωτῶν ἀνέλαβαν τὸν ἔλεγχο. Ὁ ἀρχιστράτηγος ἐκφράζει τὴν γνώμην πρὸς τὸ 'Αρχηγεῖον τῶν Συμμαχικῶν Δυνάμεων ὅτι ἡ Ταξιαρχία εἶναι τώρα ἀκατάλληλος δι' ὑπηρεσίαν καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποσταλῇ εἰς 'Ιταλίαν».

«Επανάστασις»

Την ίδια ημέρα, ο Ρέτζιναλ Λήπερ έστελνε νέο τηλεγράφημα στο Φόρεϊν Όφις:

«('Αριθ. 223. 'Απόρρητον). 7 'Απριλίου 1944.

ΕΠΑΝΩ: Φθινόπωρο του 1944. Ο ανταρτοπόλεμος έληξε. Τώρα γίνεται η προσπάθεια της ομαλής αναπροσαρμογής. Ο Άγγλος διοικητής των συμμαχικών δυνάμεων στην Ελλάδα στρατηγός Σκόμπυ (στη μέση) με τον στρατηγό Σαράφη, αρχηγό του ΕΛΑΣ (αριστερά), και τον στρατηγό Ζέρβα, αρχηγό του ΕΔΕΣ.

ΚΑΤΩ: Το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ απέκτησε πλήρη συγκρότηση. Όλες οι υπηρεσίες ενός επιτελείου τακτικού στρατού λειτουργούσαν τελείως επανδρωμένες. Η φωτογραφία ελήφθη στη Φρουρά Ευρυτανίας το 1944. Στην πρώτη σειρά διακρίνονται: Συνταγματάρχης Προκόπης. Κ. Δεσποτόπουλος, πολιτικός σύμβουλος του Γενικού Στρατηγείου. Ο στρατηγός Σαράφης. Συνταγματάρχης Πετρουλάκης, γενικός επιτελάρχης. Συνταγματάρχης Μπαρούτσος, διευθυντής Ι Γραφείου. Ταγματάρχης Θ. Μακρίδης, διευθυντής ΙΙΙ Γραφείου. Συνταγματάρχης Κοσμόπουλος, διευθυντής V Γραφείου. Οι περισσότεροι αξιωματικοί του Γενικού Στρατηγείου ήταν μόνιμοι.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο απόστρατος αντιστράτηγος Ν. Τσίπουρας. Εστάλη ξαφνικά στο Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ το καλοκαίρι του 1943 από τον στρατηγό Παπάγο, με την «εντολή» να αναλάβει την ανώτατη αρχηγία όλων των ανταρτικών δυνάμεων. Ο Παπάγος μόλις είχε ιδρύσει τη «Στρατιωτική Ιεραρχία». Η απόφαση που πήρε και το πρόσωπο που εξέλεξε δείχνουν ότι ο Παπάγος και οι άλλοι ηγέτες της «Ιεραρχίας» δεν είχαν κυριολεκτικά ιδέα από την πραγματικότητα των βουνών και γενικά της Αντίστασης. Με ασύλληπτη αφέλεια φαντάζονταν ότι δεν είχαν παρά να διατάσσουν και οι πάντες θα τους υπάκουαν σαν νεοσύλλεκτοι.
Ο «στρατηγός» Τσίπουρας, όταν εμφανίστηκε στο Γενικό Στρατηγείο με τη γνωστή αξίωση, προκάλεσε έκρηξη θυμηδίας. Σε απάντηση συνελήφθη, αλλά κατόπιν αφέθηκε ελεύθερος να μεταβεί στο χωριό του.

ΚΑΤΩ: Στη βουλγαροκρατούμενη Κομοτηνή κατά την Κατοχή, ελληνικές Αρχές με Βούλγαρους αξιωματικούς σε μια τελετή.

ΕΠΑΝΩ ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο Μητροπολίτης Ειρηναίος, επίτιμος Πρόεδρος του ΕΑΜ Σάμου και αρχηγός της Αντίστασης στο νησί. Συνεργάστηκε στενά με τον ΕΛΑΣ κατά την Κατοχή και ουσιαστικά διοίκησε τη Σάμο κατά τη σύντομη απελευθέρωσή της το φθινόπωρο του 1943.

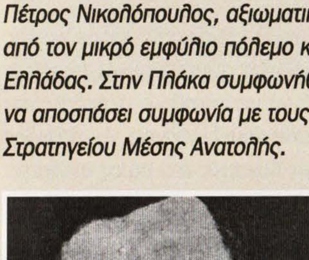
ΕΠΑΝΩ ΔΕΞΙΑ: Ο Αλέξανδρος Σβώλος. Καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, δέχτηκε να αναλάβει τον Απρίλιο του 1944 την Προεδρία της ΠΕΕΑ. Αργότερα παρέμεινε στο ΕΑΜ. Έπαιζε πάντα ρόλο συμβιβαστικό προς κάθε κατεύθυνση. Οι υπηρεσίες του προς την Αριστερά υπήρξαν μεγάλες. Στη διάσκεψη του Λιβάνου ήταν ο επικεφαλής της ΕΑΜικής αντιπροσωπείας και θέλησε να αναλάβει πριν από οτιδήποτε άλλο τις ευθύνες για τις τεράστιες υποχωρήσεις που έκανε.

ΚΑΤΩ: Ο Ιταλός στρατηγός Ινφάντε –στη μέση με το μπαστούνι–, διοικητής της μεραρχίας Πινερόλο, στο στρατηγείο του Ζέρβα. Άφησε τη μεραρχία του αιχμάλωτη και έφυγε για την Ιταλία μέσω Ηπείρου, με την υπόσχεση ότι θα φρόντιζε να μεταφερθούν οι άνδρες του στην πατρίδα το ταχύτερο. Αλλά δεν φαίνεται να έκανε καμιά ενέργεια. Αγγλόφιλος εκ παραδόσεως, κατόρθωσε να παραδώσει έγκαιρα τις δυνάμεις του στους αντάρτες.

ΕΠΑΝΩ: Στη διάσκεψη της Πλάκας τον Φεβρουάριο 1944. Από τα αριστερά: Μπιλλ Χρονόπουλος, της Συμμαχικής Αποστολής. Ντίνος Κόκκινος, του Γενικού Αρχηγείου του ΕΔΕΣ. Κρις Γουντχάουζ. Αμερικανός ταγματάρχης Ουάινς, της Συμμαχικής Αποστολής. Πέτρος Νικολόπουλος, αξιωματικός του ΕΔΕΣ. Ο ΕΔΕΣ είχε κατορθώσει να περισωθεί από τον μικρό εμφύλιο πόλεμο και αποτελούσε πάλι μια πραγματικότητα της αντιστασιακής Ελλάδας. Στην Πλάκα συμφωνήθηκε η οριστική κατάπαυση του πυρός, αλλά ο Κρις πέτυχε να αποσπάσει συμφωνία με τους αντάρτες να συνεργαστούν στα στρατιωτικά σχέδια του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής.

ΔΕΞΙΑ ΚΑΤΩ: Ρώσοι αιχμάλωτοι στα ελληνικά βουνά. Από τα πεδία των μαχών της Ρωσίας, μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα, σε γερμανικά στρατόπεδα, από όπου κατόρθωσαν να δραπετεύσουν και κατέφυγαν στους αντάρτες. Αυτοί που υπηρετούσαν στον ΕΛΑΣ αρνήθηκαν προφορικά και εγγράφως να πάρουν μέρος στην εκστρατεία κατά του Ζέρβα.

ΕΠΑΝΩ: Ο Γιάννης Ζεύγος (Ταλαγάνης). Παλιός εκπαιδευτικός και παλαίμαχος κομμουνιστής. Στην Κατοχή και μετά αναδείχθηκε μέλος του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ. Θεωρούνταν ο «θεωρητικός» του Κόμματος και το πρόχειρο βιβλίο του «Σύντομη Μελέτη της Νεοελληνικής Ιστορίας» κυκλοφόρησε ευρύτατα, αλλά το 1945 κατακρίθηκε από τον Ζαχαριάδη. Υπήρξε πολύ διαλλακτικός και τελικά τέθηκε υπό δυσμένεια. Συνετέλεσε πολύ στο να χαράξει το ΚΚΕ τη γραμμή που από τη διάσκεψη της Πλάκας οδήγησε στον Λίβανο και στην Καζέρτα, που από πολλούς θεωρείται αιτία της συντριβής της Αριστεράς. Δολοφονήθηκε το 1947 στη Θεσσαλονίκη.

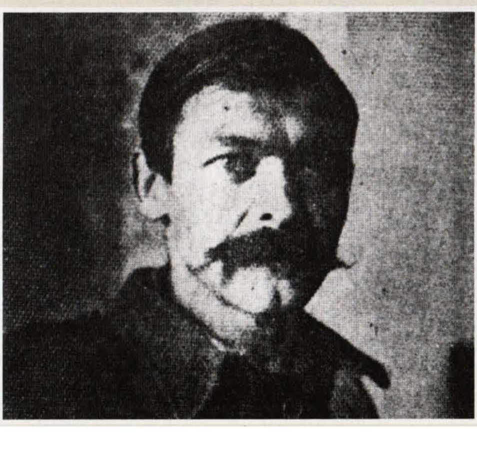

ΕΠΑΝΩ: Ο ταγματάρχης Βλάχος, επιτελάρχης του στρατηγείου της ΕΚΚΑ (Ρούμελης) με έδρα το Καρπενήσι και σύνδεσμος μεταξύ του 5/42 Συντάγματος και του ΕΛΑΣ. Στη διάρκεια της ένοπλης σύγκρουσης ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ η ΕΚΚΑ τήρησε στάση ευμενούς ουδετερότητας έναντι του ΕΛΑΣ. Ο ταγματάρχης Δούκας ήταν υπέρ αυτής της στάσης. Αντίθετα, η υπό τον λοχαγό Ευθ. Δεδούση ομάδα των αξιωματικών του 5/42 Συντάγματος έδειχνε εχθρικά αισθήματα κατά του ΕΛΑΣ.

ΔΕΞΙΑ: Η «Ηγεσία των Βουνών», στις Κορυσχάδες κατά τη διάρκεια της συνόδου του Εθνικού Συμβουλίου τον Μάιο του 1944. Διακρίνονται στην πρώτη σειρά από τα αριστερά: ο Κ. Γαβριηλίδης, γραμματέας του Αγροτικού Κόμματος, ο Γεώργιος Σιάντος, γραμματέας του ΚΚΕ, ο Μητροπολίτης Κοζάνης Ιωακείμ, ο στρατηγός Νεόκοσμος Γρηγοριάδης, Πρόεδρος του Εθνικού Συμβουλίου, ο στρατηγός Ευρ. Μπακιρτζής, Αντιπρόεδρος της ΠΕΕΑ.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο Άγγλος αντισυνταγματάρχης Χάμμοντ, της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής. Ήταν σύνδεσμος της Αποστολής με το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ την περίοδο του μικρού εμφυλίου πολέμου. Παρά την εκτράχυνση των σχέσεων του αρχηγού της Αποστολής Κρις με τους αρχηγούς του ΕΛΑΣ, αυτός τα είχε καλά μαζί τους.

ΕΠΑΝΩ: Ο Σοφοκλής Βενιζέλος έπαιξε όψιμο αλλά σημαντικό ρόλο στη Μέση Ανατολή κατά τον παγκόσμιο πόλεμο. Έγινε υπουργός των Ναυτικών το 1943 και πρωθυπουργός επί 12 ημέρες το 1944, οπότε κατέπνιξε τη μεγάλη στάση του Απριλίου στον ελληνικό στόλο. Προηγουμένως παρέμενε στις Ηνωμένες Πολιτείες. Στη φωτογραφία ο Βενιζέλος (στη μέση) με τον εφοπλιστή Ωνάση σε μια θαλάσσια εκδρομή στην Αμερική, προτού έρθει στη Μέση Ανατολή.

ΔΕΞΙΑ: Ο Σαράφης και ο Μιλτ. Πορφυρογένης στο αεροδρόμιο του Καΐρου τον Απρίλιο του 1944. Ήταν μέλη της αντιπροσωπείας της Αριστεράς στο Συνέδριο του Λιβάνου. Αποδέχθηκαν και αυτοί τις τεράστιες παραχωρήσεις, που προκάλεσαν εξέγερση στην ΕΑΜική ηγεσία των βουνών. Ο Σαράφης έσπευσε στην Ελλάδα να δώσει εξηγήσεις. Ο Πορφυρογένης κλήθηκε να απολογηθεί. Ο Σαράφης κρίθηκε ανεύθυνος, αλλά ο Πορφυρογένης, ως ανώτατο στέλεχος του ΚΚΕ, επικρίθηκε δριμύτατα. Τελικά θεωρήθηκε ορθή η πολιτική των παραχωρήσεων στο Λίβανο. Αλλά εκ των υστέρων ξέρουμε ότι, αν η Αριστερά τηρούσε αρνητική, αδιάλλακτη στάση και δεν υπέγραφε τις συμφωνίες του Λιβάνου, κανένα ισχυρό μέσο πίεσης εναντίον της δεν διέθεταν οι Άγγλοι.

ΕΠΑΝΩ: Από δεξιά, Καλλίας (ανθυπολοχαγός Χαρ. Μώκος), διοικητής του 1ου Λόχου Αρχηγείου Παρνασσίδος, και Παν. Τζιβάρας, καπετάνιος του ίδιου λόχου. Έπεσαν πολεμώντας τους Γερμανούς μαζί με τριάντα ακόμα ΕΛΑΣίτες στις 5.1.1944 στην Αγία Τριάδα Καλοσκοπής (Κουκουβίστα) Γκιώνας.

»Τὰ ὅσα διαδραματίζονται μεταξὺ τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων δὲν ἀποτελοῦν τίποτε ὀλιγώτερον ἀπὸ ἐπανάστασιν.

»Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας, ἡ ἐμβαλωματικὴ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐν ἐξορία, ὑποφέρουσα ἀπὸ ὅλας ἐκείνας τὰς ἀδυναμίας ποὺ τοῦτο ὑποδηλοῖ, προσπαθεῖ νὰ ἀντιμετωπίση τὴν κατάστασιν. Ἔχει ἀποτύχει πλήρως ἀλλὰ ἔχει παρεμποδισθῆ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ προβῆ εἰς οἱανδήποτε νόμιμον μεταβολὴν χωρὶς τὴν ἔγκρισιν τοῦ μακρὰν εὑρισκομένου Βασιλέως. Ὅταν ὁ Βασιλεὺς ἠρνήθη τὴν πρώτη συμβουλὴν τοῦ κ. Τσουδεροῦ νὰ διορίση τὸν κ. Βενιζέλον, ἡ κατάστασις μέσα εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἔγινε χαώδης. Ὁ κ. Τσουδερὸς ἀντελαμβάνετο ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ὅτι κάθε ἡμέρα, ποὺ παρέμεινε χωρὶς νὰ ὀνομάζεται διάδοχός του, ἡ θέσις του θὰ ἐχειροτέρευεν. Ἐγκαταλελειμμένος ἀπὸ τοὺς συναδέλφους του, ὅταν ἐξέσπασεν ἡ λαῖλαψ, δὲν εἶχε οὐδὲν κῦρος ἐπὶ τῶν ἐνόπλων δυνάμεων, ποὺ θεωροῦν αὐτὸν ὄργανον τοῦ Βασιλέως. Ἡ ἄμεσος ἀλλαγὴ εἶναι ἀναγκαία προκειμένου ἡ Κυβέρνησις νὰ ἀνακτήση κάποιο κῦρος...»

«Εορτάσατε το Πάσχα ευσεβώς»

Στις 8 Απριλίου, ο υπουργός Εξωτερικών Άντονυ Ήντεν έστελνε το υπ' αριθμ. 134 προσωπικό και απόρρητο σήμα προς τον Λήπερ:

«Τοῦ καιροῦ ἐπιτρέποντος ὁ Βασιλεὺς θὰ ἀναχωρήση τὴν νύκτα τῆς Κυριακῆς. Ἐν τῷ μεταξύ, καθῆκον τοῦ Τσουδεροῦ εἶναι νὰ παραμείνη εἰς τὴν θέσιν του... Ὅσον ἀφορᾶ σᾶς, σᾶς παρέχεται μιὰ εὐκαιρία διὰ νὰ ἐπιδείξετε τὰς ἰδιότητας ἀταραξίας καὶ ἐπιβολῆς ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν Βρεταννικὴν διπλωματικὴν ὑπηρεσίαν...

»Πρέπει νὰ ἐμμείνετε εἰς τὴν πολιτικὴν ποὺ σᾶς ἔχω χαράξει χωρὶς νὰ ἀνησυχῆτε διὰ τὰς συνεπείας. Ἀναφέρετε ὅτι ζῆτε εἰς τὸ σκέπασμα ἑνὸς ἠφαιστείου. Ποῦ ἀλλοῦ θὰ ἀναμένατε νὰ ζῆτε εἰς ἐποχὴν ὅπως εἶναι ἡ σημερινή; Παρακαλῶ, πάντως, νὰ ἀκολουθῆτε μετὰ μεγάλης ἀκριβείας τὰς ὁδηγίας, ποὺ λαμβάνετε ἀπὸ ἐμὲ καὶ συγκεκριμένως νὰ τηρηθῆ, κατὰ πρῶτον λόγον, ἡ τάξις καὶ ἡ πειθαρχία εἰς τὰς ἐνόπλους δυνάμεις· δεύτερον, νὰ κατοχυρωθῆ ἡ ἀσφάλεια τοῦ προσώπου τοῦ Βασιλέως· τρίτον, νὰ καταβληθῆ πᾶσα προσπάθεια διὰ νὰ παροτρυνθῆ ὁ Τσουδερὸς ὅπως παραμείνη εἰς τὴν θέσιν του μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Βασιλέως καὶ ἕως ὅτου οὗτος ἐξετάση τὴν περὶ αὐτὸν κατάστασιν· τέταρτον, προσπαθήσατε νὰ πείσετε τὸν Βενιζέλον, ὅπως παραμείνη μὲ τὸν Τσουδερόν· πέμπτον, ἑορτάσατε τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα εὐσεβῶς».

Ο Βενιζέλος πρωθυπουργός

Ο βασιλιάς επέστρεψε στο Κάιρο την 11η Απριλίου 1943, Μεγάλη Τρίτη, και εγκαταστάθηκε στην ελληνική πρεσβεία. Εκεί έγιναν οι συνομιλίες και οι συνεργασίες, που κατέληξαν να αναθέσει στον Βενιζέλο την πρωθυπουργία, ο οποίος ορκίστηκε στις 3:30' μπροστά στον ιερομόναχο από την Κρήτη Λαγουβάρδο. Ο αντιστράτηγος Εμμ. Τζανακάκης αναλάμβανε υπουργός Προνοίας και Εργασίας, ο ναύαρχος Ι. Δεμέστιχας υπουργός Εσωτερικών, Παιδείας και υφυπουργός Εμπορικής Ναυτιλίας. Ο ίδιος ο Βενιζέλος ανέλαβε τη διεύθυνση των τριών πολεμικών υπουργείων και επιπλέον Εξωτερικών, Δικαιοσύνης και Οικονομικών.

Και ήταν καιρός. Η κατάσταση έδινε την εικόνα χάους. Οι στασιαστές διατηρούσαν πάντα τις θέσεις τους, ενώ από τις 7 Απριλίου ο Βρετανός αρχιστράτηγος Μέσης Ανατολής Πάτζετ είχε καταργήσει τον υπουργό Στρατιωτικών Καραπαναγιώτη. Του απαγόρευε ακόμη και την είσοδο στο Υπουργείο και αναγνώριζε ως μοναδική ελληνική Αρχή τον αρχηγό του Γενικού Επιτελείου συνταγματάρχη Ευστρ. Λιώση.

Ο γιος του Ελευθερίου Βενιζέλου για πρώτη φορά αναλάμβανε την πρωθυπουργία και οι συνθήκες ήταν αγωνιώδεις. Αντιλαμβανόταν πάντως ότι εκείνο που προείχε ήταν να επισπευσθεί η κυβέρνηση εθνικής ενότητας. Την ίδια εκείνη ημέρα έστειλε επείγον τηλεγράφημα στα κόμματα και στις οργανώσεις να στείλουν αντιπροσώπους στο Κάιρο. Στο μεταξύ όμως ήταν επιτακτικά επείγον το πρόβλημα της ανταρσίας.

Ο Τσώρτσιλ προς Ρούσβελτ

Πώς θα κατασταλλόταν; Τον λόγο είχε βέβαια πρώτιστα ο Τσώρτσιλ, ο οποίος ευθύς εξ αρχής θέλησε να στηρίξει τον βασιλιά. Στις 7 Απριλίου, μετά τη στάση του στόλου και της 1ης Ταξιαρχίας, τηλεγραφούσε στον Τσουδερό και τον Λήπερ:

> *«Ὅλοι οἱ αὐτόθι Ἕλληνες πολιτικοὶ καὶ ταραχοποιοὶ πρέπει νὰ εἰδοποιηθοῦν ὅτι δὲν θὰ διστάσωμεν νὰ λάβωμεν τὰ κατάλληλα μέτρα ἀσφαλείας διὰ νὰ προλάβωμεν ἐξέγερσιν καὶ ἐκδηλώσεις ποὺ θὰ ἠδύναντο νὰ ἀπειλήσουν τὸν νόμον καὶ τὴν τάξιν εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν θέσιν καὶ τὸ κῦρος τοῦ βασιλέως καὶ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως...»*

Πώς ακριβώς έβλεπε ο Τσώρτσιλ τις ταραχές της Μέσης Ανατολής φαίνεται από την παρακάτω έκθεσή του προς τον Αμερικανό πρόεδρο Ρούσβελτ (*Μυστικά Αρχεία Φόρειν Όφις*, σελ. 302-306):

> *«(Ἀριθ. 648. Προσωπικὸν καὶ ἄκρως ἀπόρρητον).*
>
> *»16 Ἀπριλίου 1944.*
>
> *»1. Θὰ εἶσθε ἐνήμερος τῶν ταραχῶν, ποὺ ἐξέσπασαν μεταξὺ τῶν Ἑλληνικῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολὴν καὶ τῶν δυσχε-*

ρειῶν, ποὺ ἀνέκυψαν διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν εἰς τὸ Κάϊρον.

»2. Ἡ ἔκρηξις αὐτὴ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Στρατὸν καὶ τὸ Ναυτικὸν ἐσημειώθη ἀμέσως μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Πολιτικῆς Ἐπιτροπῆς εἰς τὰ βουνὰ τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ ΕΑΜ καὶ ἐλάχισται εἶναι αἱ ἀμφιβολίαι ὅτι τὰ ἐξτρεμιστικὰ στοιχεῖα, ποὺ ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἐργάζονται διὰ τὴν ὑπονόμευσιν τῆς ἀφοσιώσεως τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων εἰς τὸν νόμιμον Βασιλέα καὶ τὴν Κυβέρνησίν των, ἐπωφελήθησαν τούτου ὡς οὐρανοπέμπτου εὐκαιρίας διὰ νὰ ἀναλάβουν ἀνοικτὴν καὶ βιαίαν δρᾶσιν. Τὰ διαφωνοῦντα στοιχεῖα ἀναμφιβόλως ἀντιτίθενται εἰς τὸν Βασιλέα καὶ εἶναι ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας, ἀλλὰ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν ταραχῶν σχεδὸν δὲν ὑπῆρξαν ἀπ' εὐθείας ἐπιθέσεις κατὰ τῆς προσωπικῆς θέσεως τοῦ Βασιλέως καὶ τὸ μόνον προβληθὲν εἰδικὸν αἴτημα ἦτο ὅπως ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις λάβῃ ἄμεσα καὶ ἀποτελεσματικὰ μέτρα νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν Πολιτικὴν Ἐπιτροπὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ συνδεθῇ μετ' αὐτῆς.

»3. Ἡ κρίσις αὐτὴ ἐξεδηλώθη εἰς ἰδιαιτέρως ἀτυχῆ στιγμήν, καθ' ὅσον ὁ κ. Τσουδερὸς εἶχεν ἤδη ἀποστείλει πρόσκλησιν εἰς ὡρισμένους μετριοπαθεῖς πολιτικοὺς τῶν Ἀθηνῶν, προτρέπων αὐτοὺς νὰ ἔλθουν εἰς τὸ Κάϊρον διὰ νὰ συμμετάσχουν εἰς τὴν Κυβέρνησιν. Εἶχε προσκαλέσει ἐπίσης καὶ ἀντιπροσώπους τοῦ ΕΑΜ, τῆς ἐλεγχομένης ὑπὸ τῶν Κομμουνιστῶν ὀργανώσεως, ἡ ὁποία ἐδημιούργησε τὴν Πολιτικὴν Ἐπιτροπὴν καὶ δεσπόζει τώρα αὐτῆς. Ὁ Τσουδερὸς ἔπραττεν οὕτω πᾶν τὸ δυνατὸν διὰ νὰ δημιουργήσῃ ἀληθῶς ἀντιπροσωπευτικὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν.

Σε αναζήτηση πρωθυπουργού

»4. Εἰς τὸ πρόγραμμά του αὐτὸ εἶχε τὴν ὑποστήριξιν τῶν συναδέλφων του οἱ ὁποῖοι φαίνεται ὅτι δὲν εἶχαν καμμίαν ἀνάμιξιν εἰς τὴν πρόκλησιν τῶν ταραχῶν μεταξὺ τῶν Ἑλληνικῶν Δυνάμεων. Ἐφθόνουν ὅμως κατ' ἐξοχὴν τὴν θέσιν τοῦ Τσουδεροῦ καὶ ἐχρησιμοποίουν τὴν ἀναταραχὴν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Στρατόν, ἡ ὁποία ἀρχικῶς εἶχεν ἐκδηλωθῇ εἰς μικρὰν κλίμακα, διὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ αὐτόν. Ὁ Τσουδερός, ἀντιλαμβανόμενος ὅτι εἶχεν ἀπολέσει πλέον τὸν ἔλεγχον τῆς καταστάσεως, παρητήθη καὶ ἐπρότεινε τὸν Βενιζέλον διὰ τὴν Πρωθυπουργίαν. Αἱ ταραχαὶ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Στρατὸν μετεδόθησαν ραγδαίως εἰς τὸ Ναυτικὸν καὶ ἔλαβον ἔκτασιν πλήρους ἀνταρσίας καὶ εἰς τὰ δύο ὅπλα. Οἱ πολιτικοὶ εἰς τὸ Κάϊρον ἀντελήφθησαν ὅτι τὸ θέμα εἶχε προχωρήσει πέραν τῶν προσωπικῶν ἀνταγωνισμῶν ἢ φιλοδοξιῶν καὶ ἡ μόνη σκέψις των ἦτο νὰ εὕρουν κάποιον ὑποψήφιον διὰ τὴν πρωθυπουργίαν, ἀρκούντως γνω-

στὸν διὰ τὰς ἀριστεράς του ἀπόψεις, ὥστε νὰ γίνη ἀποδεκτὸς ἀπὸ τοὺς στασιαστὰς τῶν ἐνόπλων δυνάμεων.

»5. Ὁ Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος δὲν ἤθελε νὰ δεχθῆ νέαν Κυβέρνησιν, ἡ σύνθεσις τῆς ὁποίας θὰ ὑπηγορεύετο εἰς τὴν πραγματικότητα ὑπὸ τῶν στασιαστῶν. Ἐθεώρει ὅτι ἡ τάξις εἰς τὰς Ἑλληνικὰς Ἐνόπλους Δυνάμεις ἔπρεπε νὰ ἀποκατασταθῆ πρὸ οἱασδήποτε νομίμου ἀνασυγκροτήσεως τῆς Κυβερνήσεως. Συνεφώνησα πλήρως μαζί του καὶ ἔδωσα ὁδηγίας εἰς τὸν παρὰ τῇ Ἑλληνικῇ Κυβερνήσει πρεσβευτήν μας νὰ πράξη πᾶν τὸ δυνατὸν διὰ νὰ πείση τοὺς Ἕλληνας ὑπουργοὺς νὰ παραμείνουν εἰς τὰς θέσεις των μέχρις ὅτου ὁ Βασιλεὺς ἐπιστρέψη εἰς τὸ Κάϊρον καὶ ἐπιληφθῆ τῆς καταστάσεως. Μετὰ χαρᾶς λέγω ὅτι συνεφώνησαν εἰς αὐτό. Ἔδωσα ἐπίσης ὁδηγίας εἰς τὰς στρατιωτικὰς ἀρχὰς εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολὴν νὰ ἀντιμετωπίσουν μετὰ σταθερότητος τὴν ἀπειθαρχίαν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς Δυνάμεις, ποὺ τελοῦν ὑπὸ τὴν διοίκησίν των. Ἡ τάξις δὲν ἔχει ἀποκατασταθῆ πλήρως εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Στρατὸν καὶ τὸ Ναυτικόν, ἀλλὰ τὰ διαφωνοῦντα στοιχεῖα ἀπομονοῦνται καὶ ἀφ' ἧς στιγμῆς συλληφθοῦν οἱ ἡγέται των ἡ ἀνταρσία θὰ πρέπει νὰ κοπάση ἀμέσως.

»6. Ὁ Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος ἀφίχθη τώρα εἰς τὸ Κάϊρον καὶ κατόπιν μελέτης τῆς καταστάσεως ἐσχημάτισε Κυβέρνησιν ὑπὸ τὸν κ. Βενιζέλον. Διὰ τὸ μέλλον ἐνημέρωσα τὸν παρὰ τῇ Ἑλληνικῇ Κυβερνήσει Πρεσβευτήν μας ὅτι θὰ πρέπει νὰ καθοδηγῆται ὑπὸ τῶν ἀκολούθων σκέψεων:

»"Αἱ σχέσεις μας εἶναι ὁριστικῶς ἑδραιωμέναι μὲ τὴν νομίμως συγκροτηθεῖσαν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν μὲ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῆς τὸν Βασιλέα, ὁ ὁποῖος εἶναι σύμμαχος τῆς Βρεταννίας καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀγνοηθῆ πρὸς ἱκανοποίησιν κάποιας στιγμιαίας ἐξάψεως τῶν ὀρέξεων φιλοδόξων μηδαμινῶν ἐμιγκρέ. Ἀλλὰ οὔτε ἡ Ἑλλὰς δύναται νὰ εὕρη τὴν συνταγματικήν της ἔκφρασιν εἰς ὡρισμένας ὁμάδας ἀνταρτῶν, πολλὰς φορὰς μάλιστα μὴ δυναμένων νὰ διακριθοῦν ἀπὸ συμμορίτας, οἱ ὁποῖοι μεταμφιέζονται εἰς σωτῆρας τῆς χώρας των ἐνῶ ἀποζοῦν ἀπὸ τοὺς τοπικοὺς χωρικούς. Ἐὰν παραστῆ ἀνάγκη θὰ καταγγείλω τὰ στοιχεῖα αὐτὰ καὶ τὰς τάσεις δημοσίᾳ, διὰ νὰ τονίσω τὴν ἀγάπην ποὺ τρέφει ἡ Μεγάλη Βρεταννία πρὸς τὴν Ἑλλάδα, τὰ δεινὰ τῆς ὁποίας συνεμερίσθη εἰς μικρὸν βαθμόν, διότι δυστυχῶς τότε δὲν ἤμεθα ἐξωπλισμένοι ὅπως εἴμεθα τώρα. Μόνην ἐπιθυμίαν καὶ ἐνδιαφέρον ἔχομεν νὰ ἴδωμεν τὴν Ἑλλάδα ἔνδοξον καὶ ἐλεύθερον ἔθνος εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον, τιμημένον φίλον καὶ σύμμαχον τῶν νικηφόρων Δυνάμεων. Ἂς ἐργασθοῦν λοιπὸν ὅλοι διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν καὶ ἂς ἀντιληφθοῦν σαφῶς ὅτι οἱαδήποτε πα-

ρέκκλισις ἐκ τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς δὲν θὰ μείνη ἀπαρατήρητος.

Η 1η Ταξιαρχία

»"Εἰργάσθην πολὺ σκληρῶς διὰ νὰ τακτοποιήσω τὴν διακίνησιν τῆς ἑλληνικῆς ταξιαρχίας εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἐδῶ θὰ ἠδύνατο ἀκόμη νὰ συμμετάσχη τῆς εἰσόδου εἰς τὴν Ρώμην, ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἀναμένεται κατὰ τὸ θέρος. Ἡ ταξιαρχία αὐτή, ἡ 1η Ἑλληνικὴ Ταξιαρχία, ἐκπρόσωπος τοῦ στρατοῦ ποὺ εἶχε νικήσει τὸν Ἰταλὸν εἰσβολέα και ἐκάμφθη μόνον λόγω τῆς δολίας καὶ κτηνώδους παρεμβάσεως τῶν γερμανικῶν ὀρδῶν, εἶχε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχη τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἐξυψώσεως τοῦ ὀνόματος τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν κόσμον. Ἀποτελεῖ ἀξιοθρήνητον γεγονὸς ὅτι ἐπεσκίασαν τὴν εὐκαιρίαν αὐτὴν μὲ μίαν ἀναξιοπρεπῆ, ἀκόμη δὲ καὶ ἀθλίαν, ἐπίδειξιν ἀπειθαρχίας, τὴν ὁποίαν πολλοὶ θὰ ἀποδώσουν εἰς ἀναξιοπρεπῆ φόβον μήπως ἀποσταλοῦν εἰς τὸ μέτωπον.

Το Ναυτικό

»"Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὸ Ἑλληνικὸν Ναυτικόν, ποὺ εἶναι ἐπηνδρωμένον μὲ τολμηροὺς ναύτας καὶ παίζει ἄξιον ρόλον εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ καλοῦ ὀνόματος τῆς χώρας του, δὲν θὰ ἔπρεπεν αἰφνιδίως νὰ ἀναμιχθῆ εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ νὰ ἀναλάβη νὰ ὑπαγορεύση σύνταγμα εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν. Πιστεύω ὅτι καὶ εἰς τὰ δύο αὐτὰ ὅπλα εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθῆ καὶ πάλιν τὸ ὑψηλὸν αἴσθημα ἐθνικῆς τιμῆς καὶ καθήκοντος ἐὰν ὑπάρξη θαρραλέα ἡγεσία, στηριζομένη εἰς εὐρυτάτας ἐφεδρικὰς δυνάμεις.

»"Πάντοτε ἐσχεδίαζα νὰ τοποθετήσω τὴν Ἑλλάδα καὶ πάλιν ὑψηλὰ εἰς τὰ συμβούλια τῶν νικηφόρων ἐθνῶν. Παρετηρήσατε πῶς τὴν περιελάβαμεν εἰς τὴν Ἰταλικὴν Συμβουλευτικὴν Ἐπιτροπὴν καὶ προσεπαθήσαμεν νὰ ἀποστείλωμεν μίαν ταξιαρχίαν διὰ νὰ συμμετάσχη εἰς τὰς ἐπικειμένας νίκας εἰς τὴν Ἰταλίαν. Οἱ Ἕλληνες ποὺ εὑρίσκονται ἐν ἀσφαλεία εἰς τὴν Αἴγυπτον ὑπὸ τὴν προστασίαν μας, ἐφωδιασμένοι μὲ ὅπλα μας ἢ ἄλλως ἐν ἀσφαλεία, ὑπὸ τὴν στρατιωτικὴν ἐξουσίαν τοῦ Βρεταννοῦ Ἀρχιστρατήγου εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν, θὰ καταλάβουν θέσιν εὐτελῆ καὶ ἐπονείδιστον ἐνώπιον τῆς ἱστορίας ἐὰν ἐπιτρέψουν εἰς τὰς ἐσωτερικάς των διαμάχας νὰ κηλιδώσουν τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἱερῶν των καθηκόντων ἔναντι τῆς πατρίδος των, τῆς ὁποίας εἶναι κληρονόμοι. Δύνανται εὐκόλως, διὰ τῆς ἐγωϊστικῆς καὶ εὐερεθίστου συμπεριφορᾶς, νὰ ὑποβιβάσουν τὴν Ἑλλάδα εἰς χώραν ἄνευ ἐκφράσεως γνώμης της εἰς τὸ

ἐσωτερικὸν ἢ τὸ ἐξωτερικὸν καὶ τὰ ὀνόματά των θὰ εἶναι κηλιδωμένα ἐφ' ὅσον θὰ ὑπάρχη γραπτὴ ἱστορία.

»"Ὁ Βασιλεὺς εἶναι ὑπηρέτης τοῦ λαοῦ του. Δὲν προβάλλει τὴν ἀξίωσιν νὰ τὸν κυβερνᾶ. Ὑποβάλλει ἐλευθέρως τὸν ἑαυτόν του εἰς τὴν κρίσιν τοῦ λαοῦ εὐθὺς ὡς ἀποκατασταθοῦν ὁμαλαὶ συνθῆκαι. Τοποθετεῖ τὸν ἑαυτόν του, ὅπως καὶ ὁλόκληρον τὸν Βασιλικὸν Οἶκον του εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐκδιωχθῆ ὁ Γερμανὸς εἰσβολεύς, ἡ Ἑλλὰς δύναται νὰ γίνη δημοκρατία ἢ μοναρχία, ἀναλόγως τῆς ἐπιθυμίας τοῦ λαοῦ. Διατί, λοιπόν, οἱ Ἕλληνες νὰ μὴ κατευθύνουν τὸ μῖσος τους κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ ποὺ τοὺς ὑπέβαλεν εἰς τόσον σκληρὰς δοκιμασίας καὶ θὰ τοὺς ἐξώντωνεν ὡς ἐλεύθερον λαὸν ἐὰν δὲν κατεβάλλοντο ἀποφασιστικαὶ προσπάθειαι ἐκ μέρους τῶν Μεγάλων Συμμάχων;"

»7. Κατὰ τὴν ἀποστολὴν τῶν ὁδηγιῶν αὐτῶν παρεκάλεσα τὸν πρεσβευτὴν Λῆπερ ὅπως χρησιμοποιήση ἐλευθέρως ὅλα αὐτὰ τὰ ἐπιχειρήματα ἐξ ὀνόματός μου, ἐὰν παραστῆ ἀνάγκη, τόσον πρὸς τὰ στρατεύματα καὶ τὸ ναυτικόν, ὅσον βεβαίως καὶ πρὸς τοὺς πολιτικούς, οἱ ὁποῖοι φλυαροῦν θορυβωδῶς γύρω ἀπὸ αὐτόν. Καθιστῶν σαφὲς εἰς αὐτοὺς ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ πολιτικὴ τῆς Κυβερνήσεως τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος, τὸν παρεκάλεσα νὰ τονίση ὅτι δὲν ἐπιδιώκομεν οἱονδήποτε πλεονέκτημα διὰ λογαριασμόν μας καὶ δὲν ἔχομεν ἄλλα συμφέροντα πλὴν τῆς ὑποστηρίξεως τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας, ἐλευθερίας καὶ τιμῆς».

Αποκλεισμός

Ο Βρετανός πρωθυπουργός παρακολουθούσε προσωπικά την ανταρσία στις ελληνικές δυνάμεις της Μέσης Ανατολής και έδινε ο ίδιος οδηγίες δράσης για τις τοπικές βρετανικές Αρχές. Ήθελε να αποφύγει την αιματοχυσία, γι' αυτό διέταξε να αποκλειστούν οι στασιαστές και να διακοπεί κάθε παροχή τροφίμων και νερού έως ότου υποκύψουν. Μόνο αν άντεχαν πέραν ορισμένων ορίων θα έπρεπε να γίνει προσφυγή στα όπλα.

Ο στρατηγός Πάτζετ, συμμορφούμενος προς τις εντολές του, ανέφερε στις 8 Απριλίου ότι απέκλεισε την ταξιαρχία και διέκοψε την τροφοδοσία της, όχι όμως και την ύδρευσή της. Ανυπόμονος ο Τσώρτσιλ έσπευσε να του απαντήσει την ίδια ημέρα:

«Ὁ Πρωθυπουργὸς πρὸς τὸν στρατηγὸν Πάτζετ, κοινοποίησις εἰς τὸν στρατηγὸν Οὐΐλσων.

»(Εἰδικόν, ἄνευ ἀριθμοῦ. Προσωπικὸν καὶ ἀπόρρητον).

»8 Ἀπριλίου 1944.

»Τὸ ἰδικόν σας ὑπ' ἀριθ. 0/89691.

»Μία ταξιαρχία ἐν ἐξεγέρσει, ποὺ δολοφονεῖ τοὺς ἀξιωματικούς της, θὰ πρέπει ἀσφαλῶς νὰ περικυκλωθῇ καὶ νὰ ἐξαναγκασθῇ πρὸς παράδοσιν διὰ τῆς διακοπῆς κάθε εἴδους ἀνεφοδιασμοῦ. Διατί ἐξαιρεῖτε τὸ νερόν; Μήπως τοῦτο δὲν θὰ φέρῃ τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα ταχύτερον; Προφανῶς τὰ τμήματα αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ ἀφοπλισθοῦν. Συμφωνῶ ὅτι ἡ ἐλπὶς μεταφορᾶς των εἰς τὴν Ἰταλίαν θὰ πρέπῃ νὰ ἐγκαταλειφθῇ. Κρατήσατέ με πλήρως ἐνήμερον ἐπὶ τῶν σχεδίων περὶ ἀφοπλισμοῦ. Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀνεχώμεθα πολιτικὰς ἐπαναστάσεις διεξαγομένας ὑπὸ ξένων στρατιωτικῶν σχηματισμῶν, διὰ τοὺς ὁποίους τελικῶς φέρομεν ἡμεῖς τὴν εὐθύνην. Εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις θὰ πρέπῃ νὰ χρησιμοποιοῦνται μεγάλοι ἀριθμοὶ Βρεταννικῶν στρατευμάτων, ὥστε νὰ ἐμπνέουν τὸν τρόμον καὶ νὰ περιορίζουν εἰς τὸ ἐλάχιστον τὴν αἱματοχυσίαν».

Τα πυροβόλα παρατάχθηκαν

Την επομένη ο στρατηγός Πάτζετ ανέφερε στον πρωθυπουργό:

«(cs/2260. Ἄκρως ἀπόρρητον).

»9 Ἀπριλίου 1944.

»Δὲν ὑπῆρξαν ἄλλα ἐπεισόδια εἰς τὴν ἐν ἐξεγέρσει Ἑλληνικὴν ταξιαρχίαν κατὰ τὸ τελευταῖον 24ωρον. Δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις περὶ ἐπιθυμίας νὰ παραδοθοῦν. Τὰ πυροβόλα ἔχουν παραταχθῇ καὶ τὰ τμήματα κατέχουν θέσεις ἀμύνης. Ἡ δύναμίς των – περὶ τὰς 4.500 ἀνδρῶν. Ἰσχυρὰ Βρεταννικὴ δύναμις μὲ πυροβολικὸν καὶ ἅρματα μάχης, ἔχει κυκλώσει τὴν ταξιαρχίαν καὶ κάθε ἐφοδιασμὸς ἔχει ἀνασταλῇ πλὴν τοῦ ὕδατος, ποὺ εὑρίσκεται ἐντὸς τοῦ στρατοπέδου καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διακοπῇ. Τὰ σχέδια εἶναι ἕτοιμα καὶ διατίθενται ἐπαρκεῖς δυνάμεις διὰ τὸν ἀφοπλισμὸν τῆς ταξιαρχίας».

Αλλά η ταξιαρχία δεν υπέκυπτε. Επί 16 ημέρες παρέμενε κυκλωμένη, αντέχοντας στη διακοπή του εφοδιασμού της. Και ο Τσώρτσιλ, στις 22 Απριλίου, απευθύνεται ξανά στον στρατηγό Πάτζετ:

«(OZ/2127. Προσωπικόν, ἄκρως ἀπόρρητον).

»1. Εἰς περίπτωσιν ποὺ θὰ παραστῇ ἀνάγκη νὰ βάλετε κατὰ τοῦ στρατοπέδου τῶν στασιαστῶν ἐξετάσατε κατὰ πόσον θὰ πρέπει νὰ ἀρχίσετε μὲ μερικὰ βλήματα ἐπισημάνσεως κατὰ τῶν πυροβολαρχιῶν των, ποὺ εἶναι ἐστραμμέναι ἐναντίον σας. Ἐὰν δὲν ἀπαντήσουν θὰ ἠμπορούσατε νὰ κάμετε ἕνα διάλειμμα καὶ κατόπιν νὰ ἐξαπολύσετε ἰσχυροτέραν δόσιν, προειδοποιητικὴν τῆς σφοδρότητος πυρὸς ποὺ θὰ κατευθύνωμεν ἐναντίον των ἐὰν ἐπιμείνουν. Εἴμεθα ἕτοιμοι νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὴν

βίαν εἰς τὸν ἀνώτατον δυνατὸν βαθμόν, ἀλλὰ θὰ ἦτο καλύτερον νὰ ἀποφευχθῆ ἡ σφαγὴ ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν. Λέγετε ὅτι ἡ εὐθύνη θὰ βαρύνη τοὺς Βρεταννοὺς καὶ ὄχι τὴν ἀδύνατον καὶ παραπαίουσαν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν. Ἡ Κυβέρνησις τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος εἶναι ἑτοίμη νὰ ἐπωμισθῆ τοῦτο, καθ' ὅσον ἔχει πολὺ περισσότερα νὰ προσφέρη εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ὅσων δύνανται νὰ δώσουν ποτὲ οἱ Ἕλληνες εἰς ἡμᾶς.

»2. Πῶς συμβαίνει νὰ μὴ στεροῦνται ἤδη τροφίμων;»

Βομβαρδισμός

Ο στρατηγός Πάτζετ την επομένη αναφέρει στον πρωθυπουργό το σχέδιό του για την άλωση της ταξιαρχίας και λύνει το μυστήριο της τροφοδότησής τους:

«Τὸ σχέδιό μου εἶναι ὅπως προτείνετε. Θὰ παραστῆ ἀνάγκη νὰ καταληφθοῦν κατ' ἀρχὴν δύο Ἑλληνικὰ φυλάκια ἐπὶ ὑψωμάτων διὰ νὰ ὑπάρξη παρακολούθησις ἐκ τοῦ σύνεγγυς ὅλου τοῦ στρατοπέδου. Τοῦτο θὰ γίνη ὀλίγον πρὸ τῆς αὐγῆς ὑπὸ τοῦ πεζικοῦ μόνον. Εὐθὺς ὡς ἐπέλθη τὸ φῶς τὸ στρατόπεδον θὰ καλυφθῆ ὑπὸ προπετάσματος καπνοῦ ἐπὶ ἕνα δεκάλεπτον. Θὰ ἀκολουθήση χρονικὸν διάστημα μέχρις ὅτου καθαρίση ἡ ἀτμόσφαιρα ἀπὸ τὸν καπνὸν καὶ θὰ ριφθοῦν προκηρύξεις εἰς τὸ στρατόπεδον, εἰς τὰς ὁποίας θὰ ἀναφέρεται ὅτι ὁ καπνὸς θὰ συνεχισθῆ ἐπὶ ἕνα ἡμίωρον ἀκόμη ὥστε ὑπὸ τὴν κάλυψίν του ὅλοι οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ στρατόπεδο καὶ νὰ προχωρήσουν εἰς τὰς γραμμάς μας. Ἐὰν περὶ τὸ τέλος τοῦ ἡμιώρου αὐτοῦ οἱ στασιασταὶ ἐξακολουθήσουν νὰ ἐμμένουν τότε θὰ ριφθοῦν μερικὰ βλήματα ἐναντίον μιᾶς τῶν θέσεων πυροβολικοῦ καὶ θὰ ἐπακολουθήση διάλειμμα ὥστε νὰ διευκολυνθῆ ἡ παράδοσις. Ἡ διαδικασία αὐτὴ θὰ συνεχισθῆ ἕως ὅτου ἐξουδετερωθοῦν ὅλα τὰ πυροβόλα. Ἐὰν οἱ στασιασταὶ ἐξακολουθήσουν νὰ ἀρνοῦνται νὰ παραδοθοῦν, θὰ παραστῆ ἀνάγκη νὰ γίνη ἐπίθεσις κατὰ τοῦ στρατοπέδου μὲ τὸ πεζικὸν ὑπὸ τὴν κάλυψιν τῶν πυρῶν τῶν ἁρμάτων μάχης καὶ τοῦ πυροβολικοῦ. Τὰ ἅρματα μάχης θὰ χρησιμοποιηθοῦν μόνον διὰ βολὴν καὶ δὲν θὰ προχωρήσουν εἰς τὸ στρατόπεδον, καθ' ὅσον οἱ στασιασταὶ εἶναι καλῶς ἐξωπλισμένοι μὲ "Πίατ" καὶ ἀντιαρματικὰ πυροβόλα.

»Ἡ ταξιαρχία ἀναμφιβόλως στερεῖται τροφίμων εἰς μεγάλον βαθμόν, ἀλλ' ἠδυνήθη νὰ προμηθευθῆ μερικὰ ἀπὸ τοὺς Ἄραβας. Δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀποκλεισθῆ τὸ στρατόπεδον ἀρκετὰ στενῶς ὥστε νὰ ἀποτραπῆ τοῦτο».

Παράδοση

Το σχέδιο του Πάτζετ εφαρμόστηκε την ίδια νύχτα της 23ης προς 24η Απριλίου 1944. Η επίθεση των Βρετανών εξαπολύθηκε με πυροβολικό και άρματα. Δεν συνάντησε σοβαρή αντίσταση. Και την 24η Απριλίου ο Βρετανός αρχιστράτηγος Μέσης Ανατολής τηλεγραφούσε στον πρωθυπουργό του:

«(OZ/2185. Προσωπικὸν καὶ Ἄκρως ἀπόρρητον).

»24 Ἀπριλίου 1944.

»Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς χθεσινῆς νύκτας Βρεταννικὰ στρατεύματα κατέλαβαν βασικὰς θέσεις ἐπὶ πλαγιᾶς δεσποζούσης τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοπέδου καὶ συνήντησαν ἀσθενῆ ἀντίστασιν. Δυστυχῶς ἕνας Βρεταννὸς ἀξιωματικὸς ἐφονεύθη. Οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον ἀπώλειαν. Σήμερον τὴν πρωΐαν ἡ Ἑλληνικὴ Ταξιαρχία παρεδόθη καὶ κατέθεσεν τὰ ὅπλα της. Συγκεντρώνονται τώρα εἰς στρατόπεδον αἰχμαλώτων πολέμου, ὅπου καὶ θὰ συλληφθοῦν οἱ ἀρχηγοί των».

Θα βυθιστούν τα πλοία;

Τι απέγινε όμως η στάση στο Πολεμικό Ναυτικό;

Ο Σοφοκλής Βενιζέλος, μόλις ανέλαβε την πρωθυπουργία, έστρεψε την προσοχή του στην ανταρσία του στόλου. Το ναυτικό ήταν τότε η κύρια πολεμική δύναμη της Ελλάδας στο εξωτερικό. Με αυτήν μάς υπολόγιζαν οι Σύμμαχοι και πρώτιστα οι Άγγλοι. Και κατά την κρίση του έπρεπε το ταχύτερο να επανακτήσει την πειθαρχία και τη μαχητική του αξία. Αλίμονο δε αν ο στόλος καταβυθιζόταν από τους Βρετανούς. Γιατί διαγραφόταν και παρόμοιο ενδεχόμενο.

Πράγματι, την Κυριακή του Πάσχα, 16 Απριλίου, στο Βρετανικό Ναυαρχείο της Αλεξάνδρειας, έγινε αποφασιστική σύσκεψη στην οποία παρίσταντο ο ναύαρχος Τζων Κάνιγκαμ, ανώτατος διοικητής των συμμαχικών ναυτικών δυνάμεων όλης της Μεσογείου, ο ναύαρχος Ανατολικής Μεσογείου Ρόλλιγξ, τα επιτελεία τους και ο Έλληνας πρωθυπουργός.

Θέμα της σύσκεψης ήταν η λύση του προβλήματος των επαναστατημένων ελληνικών πολεμικών. Ο ναύαρχος Κάνιγκαμ σε οξύ τόνο είπε: «Η εκκρεμότης αυτή πρέπει να λήξει. Έχει ως αποτέλεσμα να ακινητοποιούνται όχι μόνον τα ελληνικά σκάφη αλλά και πολλά δικά μας που τα επιτηρούν, δύο καταδρομικά και δύο αντιτορπιλικά». Και στρεφόμενος προς τον Βενιζέλο συνέχισε: «Αν σεις οι Έλληνες δεν μπορείτε να αποκαταστήσετε την τάξη στον οίκον σας, θα αναλάβουμε να επανακτήσουμε τον έλεγχο των ελληνικών πλοίων. Αλλά στην περίπτωση αυτή το ελληνικό ναυτικό θα πάψει να υπάρχει για πολλά χρόνια και ασφαλέστατα κατά τον παρόντα πόλεμο». Ο υπαινιγμός του ναυάρχου ήταν σαφής. Οι Άγγλοι θα βύθιζαν τα ελ-

λnνικά πλοία. Έντρομος ο Βενιζέλος βιάστnκε να διαβεβαιώσει τον Βρετανό αρχιναύαρχο ότι ο Έλλnνας αρχnγός του στόλου ήταν έτοιμος να οργανώσει ομάδες εφόδου για την ανακατάλnψn των πλοίων. «Έστω», είπε ο αρχιναύαρχος. «Αλλά n επιχείρnσίς του να γίνει έως την νύκτα της 17ns προς 18n Απριλίου».

Ο Βενιζέλος, μόλις n σύσκεψη έλnξε, έτρεξε να συναντnθεί με τον ναύαρχο Αλεξανδρή και τον διέταξε με κάθε θυσία να καταλάβει έως τη μεταπροσεχή νύχτα τα πλοία. Ο αρχηγός του στόλου αμέσως διέταξε σύσκεψη των εμπίστων αξιωματικών του, για να καταρτίσουν σχέδιο δράσης. Τόσο αυτός όμως όσο και οι συνεργάτες του ήταν πολύ διστακτικοί για την επιτυχία της ενέργειας. Και ο Βενιζέλος αποφάσισε να απευθυνθεί σε άλλο πρόσωπο.

Ο ναύαρχος

Επισκέφτnκε στο σπίτι του τον ναύαρχο Βούλγαρη, που τώρα δεν μετείχε στην κυβέρνηση, και τον ικέτευσε να αναλάβει αρχηγός του στόλου και να κυριεύσει τα στασιαστικά σκάφη. Ο Βούλγαρης, μετά ορισμένους δισταγμούς, δέχτηκε. Ζήτησε όμως πίστωση χρόνου, και μόνον στις 22 Απριλίου ανέφερε ότι είναι έτοιμος για την επόμενη νύχτα.

Χρειάστηκαν μακρές και δύσκολες προσπάθειες έως ότου ο αρχηγός του στόλου συγκροτήσει ένα απόσπασμα 180 περίπου ανδρών, κυρίως αξιωματικών, αρκετών υπαξιωματικών και μερικών ναυτών. Επικεφαλής του «κομάντο» τοποθετήθηκε ο πλοίαρχος Σκουφόπουλος. Η όλη δύναμη κατανεμήθηκε σε δύο αγήματα με αρχηγούς τους αντιπλοιάρχους Τούμπα και Κύρη. Το πρώτο θα επετίθετο κατά της κορβέτας Αποστόλης, που ήταν παραβεβλημένη στην αγγλική φρεγάτα *Νάντερ*. Το δεύτερο θα ενεργούσε έφοδο κατά των αντιτορπιλικών *Ιέραξ* και *Σαχτούρης*, που ήταν παραβεβλημένα στο βρετανικό καταδρομικό *Φαίμπ*.

Η επίθεση κατά του Αποστόλη θα γινόταν με εισπήδηση από το *Νάντερ*, ενώ ταυτόχρονα άλλη ομάδα που θα επέβαινε στο εξοπλισμένο ρυμουλκό *Πούλιο* θα εφορμούσε από την πλευρά της θάλασσας.

Η επίθεση κατά των *Ιέραξ* και *Σαχτούρης* θα εξαπολύετο απευθείας από το κατάστρωμα του *Φαίμπ*, ενώ άλλες ομάδες που θα επέβαιναν σε δύο αλιευτικά, με επικεφαλής τούς πλωτάρχες Λίβα και Φοίφα, θα εισέβαλλαν από την πλευρά του *Σαχτούρη* προς τη θάλασσα.

Η επίθεση

Ο ναύαρχος Βούλγαρης εγκαταστάθηκε στο καταδρομικό *Φαίμπ*, και στις 2:30' δόθηκε το προσυμφωνημένο σύνθημα με έναν συριγμό ρυμουλκού.

Αμέσως το άγημα Τούμπα εφόρμησε κατά του *Αποστόλη*. Αλλά το σκάφος το

φρουρούσαν 14 πλήρως εξοπλισμένοι σκοποί, από τους οποίους οι 7 ήταν κοντά στα πολυβόλα. Η επίθεση υπήρξε ορμητική με την κραυγή «παραδοθείτε». Οι σκοποί όμως άρπαξαν τα πολυβόλα. Πυκνά πυρά υποδέχτηκαν το άγημα εμβολής. Ο υποπλοίαρχος Ν. Ρουσέν, κυβερνήτης του υποβρυχίου *Παπανικολής*, έπεσε νεκρός. Ο πλωτάρχης Θεοφανίδης και 2 υπαξιωματικοί τραυματίστηκαν. Αλλά το κύμα της επίθεσης ήταν ακράτητο και σε πέντε λεπτά είχε καταπαύσει κάθε αντίσταση.

Η επίθεση όμως κατά των αντιτορπιλικών *Ιέραξ* και *Σαχτούρης* συνάντησε σκληρότατη αντίσταση. Ο αιφνιδιασμός απέτυχε και τα αλιευτικά αναγκάστηκαν να απομακρυνθούν, ενώ ο ανθυποπλοίαρχος Ρέππας τραυματιζόταν. Επανέλαβαν όμως την επίθεση και η ομάδα κρούσης πήδησε στον *Ιέρακα*. Ο ανθυποπλοίαρχος Ρέππας τραυματίστηκε για δεύτερη φορά και μετά λίγες μέρες πέθανε στο νοσοκομείο. Αλλά τώρα και η ομάδα του πλοιάρχου Κύρη είχε εισπηδήσει στον *Σαχτούρη*. Χρειάστηκε όμως αγώνας μιας ώρας έως ότου συντριβεί η άμυνα. Και το τίμημα υπήρξε βαρύ: εκτός του Ρέππα, σκοτώθηκαν ο ανθυποπλοίαρχος Καββαδίας, που προσήλθε εθελοντής, ο αρχικελευστής Στάσης, που μόλις είχε έρθει από την Ελλάδα, και τρεις ναύτες. Εξάλλου 4 αξιωματικοί, ένας δόκιμος, δύο υπαξιωματικοί και 10 ναύτες τραυματίστηκαν.

Τέλος της αντίστασης

Οι στασιαστές είχαν έναν νεκρό και περίπου 30 τραυματίες. Και το πρωί της 23ης Απριλίου ο ναύαρχος Βούλγαρης ανήγγειλε την καταστολή του κινήματος στο ναυτικό, στη βάση της Αλεξάνδρειας:

> *«Ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ναυτικοῦ, πρὸς ἅπαντα τὰ σκάφη καὶ καταστήματα Ἑλληνικοῦ Βασιλικοῦ Ναυτικοῦ, κοινοποίησις πρὸς τὴν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα τὸν Βασιλέα τῆς Ἑλλάδος, τὸν Πρωθυπουργὸν καὶ τὸν Ἀρχιστράτηγον Μεσογείου.*
>
> *»(Ἐμπιστευτικόν).*
>
> *»23 Ἀπριλίου 1944.*
>
> *»Ὅλα τὰ στασιάσαντα σκάφη τοῦ στόλου εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἔχουν παραδοθῆ ἄνευ ὅρων σήμερον, Κυριακήν, 23ην Ἀπριλίου καὶ ὥραν 20.00. Οἱ στασιασταὶ παρεδόθησαν εἰς τὴν δικαιοσύνην. Τὰ ἑλληνικὰ πολεμικὰ σκάφη ἐπανῆλθον εἰς τὴν ὁδὸν τῆς τιμῆς καὶ τοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν πατρίδα των».*

Μετά έξι μέρες παραδόθηκαν τα πολεμικά πλοία που είχαν στασιάσει στο Πορτ Σάιτ (*Αβέρωφ, Αετός, Πάνθηρ, Κουντουριώτης, Νίκη, Ασπίς, Σφενδόνη, Παπανικολής*). Ο αρχηγός του στόλου είχε στείλει μια δύναμη κρούσης από 88 αξιωματικούς, 15 ναυτικούς δοκίμους, 55 υπαξιωματικούς και 50 ναύτες με επικεφαλής τον πλοίαρχο

Τσαγκάρη για να επαναλάβει το εγχείρημα της Αλεξάνδρειας. Αλλά δεν χρειάστηκε η επέμβασή της. Ακολούθησε η παράδοση των πλοίων στη Μάλτα, και εκείνων που κινούνταν στη Μεσόγειο. Έως τις πρώτες ημέρες του Ιουνίου δεν υπήρχε πια κανένα ίχνος της μεγάλης ανταρσίας.

Η μάχη της ΑΣΟ

Το ναυτικό δεν άργησε να ξαναβρεί το ρυθμό του. Αλλά ο στρατός είχε πληγεί βαρύτατα. Και δεν θα κατόρθωνε να σχηματίσει μέχρι τέλους του πολέμου παρά μία μόνο ταξιαρχία.

Η μάχη λοιπόν που έδωσε η ΑΣΟ δεν έληξε χωρίς καρπούς. Χωρίς αμφιβολία πίεσε τα πράγματα για να επιταχυνθεί ο σχηματισμός της κυβέρνησης εθνικής ενότητας. Και με τα αλλεπάλληλα κινήματα ματαιώθηκαν οι προσπάθειες για τη συγκρότηση στρατού μίας ή δύο μεραρχιών στη Μέση Ανατολή. Έτσι, αν η ΑΣΟ δεν μπόρεσε τη δύναμη αυτή να τη θέσει υπό τον έλεγχό της, πάντως την περιόρισε στις διαστάσεις μιας ταξιαρχίας.

Μήπως όμως θα ήταν καλύτερα για την Αριστερά να παρέμενε μυστικός ο μηχανισμός της ΑΣΟ, να μην εκδηλωνόταν, να μην ενεργούσε τα αλλεπάλληλα κινήματα και ιδίως τον Απρίλιο 1944;

Ο στρατηγός Θ. Τσακαλώτος διατυπώνει αυτή την άποψη (*40 Χρόνια Στρατιώτης*, σελ. 437):

> *«Παρ' ὅλα τὰ ἐπιτευχθέντα πλεονεκτήματα, το Κ.Κ.Ε. διὰ τῆς πραγματοποιηθείσης ἐπαναστάσεως καὶ διαλύσεως τῶν Μονάδων ὑπέπεσε εἰς μέγα σφάλμα τὸ ὁποῖον ἐπανέλαβε καὶ βραδύτερον διὰ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1944. Ἐὰν δὲν ἐλάμβανε χώραν ἡ ἐπανάστασις τοῦ Ἀπριλίου καὶ αἱ Μονάδες μὲ τὴν σύνθεσίν των, πλεονεκτοῦσαι καταφανῶς ὑπέρ τοῦ Κ.Κ.Ε. ἔφθανον δι' Ἰταλίας εἰς τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν αἴγλην τῶν πολεμιστῶν (ὡς ἔφθασε μὲ ἐθνικόφρονα σύνθεσιν ἡ ΙΙΙ Ταξιαρχία), τότε ἀσφαλῶς μὲ τὰς ὑπηρετούσας ἐν Ἑλλάδι δυνάμεις τοῦ ΕΑΜ, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπικρατήσῃ καὶ δὲν θὰ ὑπῆρχε δύναμις ἱκανὴ νὰ τὸ ἀναχαιτίσῃ εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν σατανικῶν σχεδίων ἐπικρατήσεώς του».*

Οι Άγγλοι

Ένα ακόμη όμως ερώτημα γεννάται: Μήπως ο ρόλος της ΑΣΟ υπήρξε παθητικός; Μήπως έπεσε σε παγίδα; Μήπως άλλες δυνάμεις προκάλεσαν τις καταστρεπτικές στάσεις;

Έχει χυθεί πολλή μελάνη για να προσδιοριστεί ο κύριος ένοχος της διάλυσης του

στρατού. Και ο κυριότερος στόχος Αριστεράς και Δεξιάς είναι οι Άγγλοι. Σ' αυτούς, με βοηθό την κυβέρνηση του Καΐρου, αποδίδεται η καταχθόνια συνωμοσία για την καταστροφή στρατού και στόλου. Το βιβλίο *Στ' Άρματα, στ' Άρματα* (Αθήνα 1961), το οποίο εκφράζει τις καθαρόαιμες απόψεις της Αριστεράς για την εποχή του πολέμου, γράφει (σελ. 332-333):

> *«Χάνοντας τὴν ἐλπίδα (οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ σύμμαχοί τους) ὅτι θὰ μπορέσουν νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ στρατὸ αὐτὸ γιὰ τοὺς ἀντιλαϊκοὺς σκοπούς τους στὴν Ἑλλάδα, προσανατολίζονται πιά, σταθερὰ πρὸς τὴ διάλυσή του. Οἱ ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στὶς διάφορες ὁμάδες τῆς ἀντίδρασης περνοῦν σὲ δεύτερη γραμμή... Τὸ πρῶτο γερὸ χτύπημα οἱ Ἄγγλοι καὶ ἡ ἀντίδραση τὸ δίνουν τὸν Ἰούλη τοῦ 1943. Ὀργανώνουν στὴ ΙΙ Ταξιαρχία σκηνοθετημένη πρόκληση ποὺ ἐξεγείρει τὴ δικαιολογημένη ἀγανάκτηση καὶ διαμαρτυρία τῶν στρατιωτῶν. Χαρακτηρίζουν τὴ διαμαρτυρία αὐτὴ σὰν "ἀνταρσία" καὶ διαλύουν τὴν ταξιαρχία... Τὸ δεύτερο καὶ τελευταῖο χτύπημα, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν πλήρη διάλυση τοῦ στρατοῦ, δίνεται τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1944...»*

Σφάλμα της ηγεσίας;

Εδώ όμως ανήκει η παρατήρηση: Αν πράγματι οι Άγγλοι οργάνωναν προκλήσεις (=παγίδες), γιατί η ΑΣΟ να πέφτει στις παγίδες τους; Γιατί να παίξει το παιχνίδι τους;

> *«Σκοτώθηκε ἕνας μόνον ἀξιωματικὸς τὴν νύκτα κατὰ λάθος ἀπὸ τὸν σκοπό».*

Και, προχωρώντας παραπέρα, καταλήγει:

> *«Ὁ ἀφοπλισμὸς τῶν ἑλληνικῶν ἐνόπλων δυνάμεων τῆς Μέσης Ἀνατολῆς ἀποτελεῖ τὴν πρώτη φάση τῆς ἀνοιχτῆς ἔνοπλης ἐπέμβασης τῶν Ἄγγλων ἰμπεριαλιστῶν στὶς ἐσωτερικὲς ὑποθέσεις τῆς Ἑλλάδας ὑπὲρ τῆς ἀντιδραστικῆς ξενόδουλης Δεξιᾶς. Δυστυχῶς ἡ ἡγεσία τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ κινήματος στὴν Ἑλλάδα, δὲν ἔβγαλε τότε τὰ ἀπαραίτητα διδάγματα ἀπὸ αὐτὰ τὰ γεγονότα».*

Χρειάζονταν λοιπόν οι Άγγλοι το όργανο αυτό, υπό τον όρο όμως να βρισκόταν υπό τον απόλυτο έλεγχό τους, ιδίως στο διάστημα κατά και μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας, για να υποστηρίξει την εγκατάσταση ενός αγγλόφιλου αστικού καθεστώτος. Άρα θα στρεφόταν κατά των δημοκρατικών δυνάμεων, που με την ηγεσία του ΕΑΜ φαινόταν ότι συγκέντρωναν πια την πλειοψηφία του λαού.

Σύμφωνα με την παραπάνω άποψη, οι Άγγλοι, η κυβέρνηση Καΐρου και οι «δεξιοί πολιτικοστρατιωτικοί κύκλοι» στην περίπτωση αυτή αμύνονταν. Την επιθετική

πρωτοβουλία την είχε η ΑΣΟ. Αλλά και δικαιώνεται η ΑΣΟ που επεδίωκε να θέσει υπό τον έλεγχό της ή να διαλύσει το στράτευμα της Μέσης Ανατολής, γιατί αλλιώς θα έφτανε στην Ελλάδα σαν στρατός ξενοκίνητων Πραιτωριανών.

Μένει όμως το ζήτημα: Ανταποκρίνονταν και στην πολιτική σκοπιμότητα οι ενέργειές της; Εκ των υστέρων δύσκολα μπορεί κανείς να μη συμφωνήσει με την παραπάνω παρατήρηση του στρατηγού Τσακαλώτου. Αλλά η ΑΣΟ αποκάλυψε τη δύναμή της πρόωρα και ταυτόχρονα την έμπλεξε σε πολιτικές επιδιώξεις της στιγμής (ΠΕΕΑ, κυβέρνηση ενότητας κλπ.). Επιπλέον υπήρχε ένα άλλο καίριο ζήτημα: μέχρις ότου φτάσουμε στην Απελευθέρωση, υπήρχε ένα μακρότατο διάστημα πολέμου και η συμμετοχή των ελληνικών δυνάμεων στον πόλεμο ήταν βέβαια αποστολή προοδευτική, εθνική, επιβεβλημένη.

Το περίεργο είναι ότι και πολλοί δεξιοί ταυτίζονται με την άποψη της άκρας Αριστεράς ότι οι Άγγλοι προκάλεσαν εσκεμμένα τις στάσεις. Υπάρχει όμως και η αντίθετη άποψη, σύμφωνα με την οποία οι Άγγλοι είχαν συγκροτήσει τις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις γιατί, απλούστατα, τις χρειάζονταν για τη διεξαγωγή του πολέμου. Πώς ήταν δυνατό να αποβλέπουν στη διάλυσή τους; Χρησιμοποιούσαν εντατικά τον ελληνικό στόλο, που η συμβολή του στη Μεσόγειο ήταν τεράστια. Χρησιμοποίησαν την Ιη Ταξιαρχία στο Ελ Αλαμέιν. Θα τη χρησιμοποιούσαν και πάλι στην Ιταλία, όπου η συμμαχική εκστρατεία είχε επιβραδυνθεί από την ισχυρή γερμανική άμυνα.

Πρέπει όμως απαραίτητα να τονίσουμε ένα σοβαρότατο επιχείρημα υπέρ της ΑΣΟ: Σε όλη την προσπάθειά της να θέσει το στράτευμα υπό τον έλεγχο της Αριστεράς, απέβλεπε σταθερά, όχι στην αποφυγή, αλλά στην αποφασιστική συμμετοχή του στον πόλεμο. Όχι απλώς αναγνώριζε, αλλά υπερθεμάτιζε την έμπρακτη έξαρση της πολεμικής του αποστολής.

Μόνο που διέφυγε από την ΑΣΟ κάτι: ότι τα κινήματα, όπως ιδίως γίνονταν στη Μέση Ανατολή, κατάφεραν βαρύτατα πλήγματα σ' αυτή την αποστολή. Γιατί στράτευμα στο οποίο οι στρατιώτες ή ναύτες σκοτώνουν, ξυλοκοπούν σχεδόν μέχρι θανάτου, ή πετάνε στη θάλασσα τους αξιωματικούς τους, παύει να υπάρχει. Μόνο στη φαντασία των προπαγανδιστών υφίσταται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΗ ΣΤΟΝ ΛΙΒΑΝΟ

ΚΑΤΑΦΘΑΝΟΥΝ ΟΙ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΙ ΣΤΟΝ ΛΙΒΑΝΟ • Ο Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ • Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΣΕ ΔΥΣΜΕΝΕΙΑ ΩΣ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΦΙΛΟΣ • ΣΥΛΛΗΨΗ ΤΟΥ ΜΠΟΔΟΣΑΚΗ • ΦΕΥΓΑΛΕΑ ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΤΗΣ ΜΟΣΧΑΣ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ • ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ • ΡΑΓΔΑΙΕΣ ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΑΜΙΚΗΣ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΙΑΣ • Η ΠΕΕΑ ΑΠΟΡΡΙΠΤΕΙ ΤΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑ • ΤΕΤΡΑΜΗΝΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΒΟΥΝΩΝ ΚΑΙ ΚΑΪΡΟΥ • ΑΦΙΞΗ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ • ΤΟ ΕΑΜ ΥΠΟΧΩΡΕΙ ΚΑΘ' ΟΛΑ • ΟΡΚΙΖΟΝΤΑΙ ΟΙ ΕΑΜΙΚΟΙ ΥΠΟΥΡΓΟΙ • Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΕΘΝΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ

ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ ΤΟΥ 1944 η εθνική ενότητα παρουσίασε την πιο συγκεχυμένη της εικόνα με το κίνημα των ενόπλων δυνάμεων στη Μέση Ανατολή.

Τον Μάιο του 1944 η εθνική ενότητα παρουσίασε την πιο θεαματική της μορφή από τα ύψη των βουνών του Λιβάνου.

Η απότομη αυτή μεταβολή οφείλεται στην ιστορική ομώνυμη διάσκεψη.

Είδαμε πως τόσο ο Τσουδερός όσο κι ο Βενιζέλος, ως πρωθυπουργοί, είχαν καλέσει εκπροσώπους των κομμάτων και των οργανώσεων της Ελλάδας για να σχηματιστεί κυβέρνηση «γενικής εθνικής ενότητας», όπως την αποκαλούσε η ΠΕΕΑ. Και από τα τέλη του Απριλίου οι εκπρόσωποι άρχισαν να καταφθάνουν, από διάφορους δρόμους με διάφορα μέσα, στο Κάιρο.

Πρώτος εμφανίστηκε στην αιγυπτιακή πρωτεύουσα ο Γεώργιος Παπανδρέου. Είχε κινηθεί κάπως δραστήρια κατά την Κατοχή ο αρχηγός του «Δημοκρατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος». Από τις αρχές της υποδούλωσης, το κόμμα του εξέδωσε την αντιστασιακή εφημερίδα *Ελευθερία* (Λ. Ακρίτας-Τουλούπας). Και τον Μάρτιο του 1942 οι Ιταλοί τον έκλεισαν επί τρεις μήνες στις φυλακές Αβέρωφ. Ο πολιτευτής Λέων Μακκάς, που συνελήφθη ταυτόχρονα, δίνει μια γραφική εικόνα των συνθηκών της φυλάκισης του Γ. Παπανδρέου και άλλων πολιτικών της εποχής (Δ. Γατόπουλος, *Ιστορία της Κατοχής*, Β΄ έκδοση, σελ. 401):

«Οὐδέποτε θὰ λησμονήσω τὴν εὐχάριστον ἔκπληξιν ποὺ τότε ἐδοκίμασα!

Ὡδηγήθην εἰς ἕνα μικρὸν ἀλλ' ἤδη ὑπέρπληρες κελλίον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐδέσποζε, κατακεκλιμένος, ὁ κ. Γ. Παπανδρέου, καὶ ὅπου ὑπ' αὐτοῦ καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ ἐγενόμην δεκτὸς μὲ χειροκροτήματα καὶ μὲ τὴν ἀναφώνησιν: "Ἐπὶ τέλους!" Διότι, γνωρίζοντες τὴν κατάσχεσιν τοῦ ὑπομνήματός μου, ἦσαν βέβαιοι καὶ διὰ τὴν ἰδικήν μου σύλληψιν, οὕτως ὥστε μὲ ἀνέμενον μὲ ἀνυπομονησίαν...

»Τὴν Μεγάλην Ἑβδομάδα, τὴν ἐπεράσαμεν ἀκούοντες τὸ κήρυγμα ἑνὸς ἱεροκήρυκος εἰς τὸν περίβολον τῆς φυλακῆς μας. Τὸ δὲ Πάσχα αἱ οἰκογένειαί μας μᾶς εἶχον στείλει καὶ κάπως ἀφθονώτερα τρόφιμα, οὕτως ὥστε ἑορτάσαμεν ἐθνικώτατα: ἐψάλαμεν μὲ σιγανὴν φωνὴν τὸν Ἐθνικόν μας ὕμνον, ἐτραγουδήσαμε δὲ καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ "κορόϊδο Μουσολίνι!"»

Παπανδρέου και ΚΚΕ

Ο Γ. Παπανδρέου, έστω και όψιμα –όπως και οι άλλοι πολιτικοί αρχηγοί–, ενδιαφέρθηκε για τον ένοπλο αγώνα και είχε ζωηρά συμβάλει στην προσπάθεια των «Τριών Άλφα» για τη συγκρότηση αντάρτικων σωμάτων με τον συνταγματάρχη Σαράφη. Και τον Μάιο του 1943 είχε έρθει σε επαφή με το ΚΚΕ. Ο Γ. Σιάντος συναντήθηκε μαζί του, στην Κυψέλη των Αθηνών, και του πρότεινε να αναλάβει την ηγεσία του ΕΑΜ. Δεν δέχτηκε, αλλά δεν διέκοψε τελείως την επαφή. Πάντως τη 10η Δεκεμβρίου 1943, όταν μαινόταν ο εμφύλιος πόλεμος ΕΛΑΣ-ΕΔΕΣ, απέστειλε προς το ΚΚΕ μιαν αυστηρή επιστολή, της οποίας τα χαρακτηριστικότερα σημεία είναι τα εξής:

«Ὀνομάζομεν ἐμφύλιον πόλεμον τὴν σύγκρουσιν μεταξὺ ἐθνικῶν ὁμάδων καὶ ἀγωνιστῶν ποὺ συνεργάζονται μὲ τοὺς Συμμάχους καὶ πολεμοῦν τὸν εἰσβολέα.

»Τὴν σύγκρουσιν μὲ ὁμάδες καὶ ἄτομα ποὺ ὀργανώνει ὁ Κατακτητής, θεωροῦμεν ὄχι ἐμφύλιον ἀλλ' ἀντικατοχικὸν πόλεμον (ἀντιστασιακόν). Καὶ θέλομεν νὰ ἐκφράσωμεν τὴν ἀμέριστον συμμετοχήν μας εἰς τὸ γενικὸν αἴσθημα τῆς ἀγανακτήσεως ὅλων τῶν ἀληθινῶν Ἑλλήνων διὰ τὸν τρόπον τῆς μεταχειρίσεως τῶν ἱερῶν ἀναπήρων μας.

»Τὸ Κ.Κ.Ε. ὡς ἡγετικὴ δύναμις τοῦ ΕΑΜ και τοῦ ΕΛΑΣ, δίπλα εἰς τοὺς ἐθνικοὺς τίτλους του γιὰ τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα, βαρύνεται δυστυχῶς καὶ μὲ εὐθύνας ἐμφυλίου πολέμου. Ἡ διάλυσις πολλῶν ἐθνικῶν ὁμάδων –Κωστοπούλου, Παπαϊωάννου-Ψαρροῦ– ἀποτελοῦν εὐθῦνας του. Ἂν ὅμως τὰς εὐθῦνας αὐτὰς τὰς θεωρεῖ ἀμφισβητουμένας, παραμένει ἀναντίρρητος καὶ ἀκεραία ἡ εὐθύνη διὰ τὴν τελευταίαν του γενικὴν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ ΕΔΕΣ.

»Τὸ καθῆκον ὅλων τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἀνέκαθεν ἀλλὰ πρὸ παντὸς τώρα ποὺ ἐγγίζει ἡ ἀπελευθέρωσις, εἶναι νὰ συνταχθῶμεν εἰς Ἑνιαῖον

Ἐθνικὸν Μέτωπον ἐναντίον τοῦ Κατακτητοῦ καὶ τῶν ὀργάνων του.
»Ἀλλὰ ἡ πραγματοποίησις τῆς ἐθνικῆς ἑνώσεως δὲν θὰ εἶναι δυνατὴ ἐφ' ὅσον ἡ σημαία τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος χρησιμοποιεῖται διὰ τὴν προετοιμασίαν τῆς μετακατοχικῆς δυναμικῆς ἐπικρατήσεως».

Είναι χαρακτηριστική η περικοπή του κατά των «ομάδων και ατόμων που οργανώνει ο κατακτητής» και η αγανάκτησή του «διά τον τρόπον μεταχειρίσεως των ιερών αναπήρων μας». Τη μεταχείριση εκείνη, που την έχουμε περιγράψει, την ενέκριναν, αντίθετα, άνδρες όπως ο στρατηγός Κ. Βεντήρης –επιστολή του προς τον Σοφ. Βενιζέλο–, που έδειχναν μάλιστα κατανόηση προς τις προαναφερόμενες «ομάδες και άτομα».

Ο Γ. Παπανδρέου διατηρούσε στενές σχέσεις και με τις μυστικές βρετανικές υπηρεσίες, μέσω δε αυτών με το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής και με τις πολιτικές βρετανικές Αρχές στο Κάιρο. Ορισμένα υπομνήματά του εντυπωσίασαν τον Μακ Μίλλαν και τον Λήπερ. Και, όταν τον Μάρτιο του 1944 γεννήθηκε το θέμα ποιος πολιτικός θα αναλάμβανε την πρωθυπουργία στην κυβέρνηση εθνικής ενότητας, ο κλήρος έπεσε σ' εκείνον.

Αν βέβαια ο Θεμιστοκλής Σοφούλης ερχόταν στη Μέση Ανατολή, αυτομάτως η πρωτοκαθεδρία τού ανήκε. Αλλά ο γηραιός αρχηγός των Φιλελευθέρων αρνήθηκε. Και όταν ο Τσουδερός ανατράπηκε, ο διάδοχός του Σοφοκλής Βενιζέλος, που υπήρξε πρωθυπουργός ανάγκης, δεν κρινόταν από τους Βρετανούς αρμοδίους ως ο καταλληλότερος ηγέτης μιας πανεθνικής κυβέρνησης. Η προτίμησή τους προς τον Γ. Παπανδρέου διατηρήθηκε, ενισχύθηκε μάλιστα ισχυρά από την άμεση επαφή μαζί του, όταν έφτασε στην Αίγυπτο.

Το ταξίδι

Παρουσιάζει ενδιαφέρον η πρόσκληση και το ταξίδι του αρχηγού του Δημοκρατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος. Στις αρχές Απριλίου, οι Γερμανοί συνελάμβαναν πολλούς πολιτικούς. Ο Παπανδρέου κρυβόταν σε μια μαιευτική κλινική στην πλατεία Βάθη. Του είχαν παραχωρήσει ένα στενόχωρο δωματιάκι, όπου μόλις χωρούσε το κρεβάτι του και μια πολυθρόνα.

Εκεί τον βρήκε στις 5 Απριλίου ο Π. Λυκουρέζος, αρχηγός της μυστικής οργάνωσης «Κόδρος», που την προηγουμένη είχε λάβει το εξής σήμα απ' τη Μέση Ανατολή:

«Σῆμα σας 41. Σῆμα σας 20. Κάϊρο παρακαλεῖ Παπανδρέου ἀναχώρηση ἀμέσως. Βοηθήσατέ τον. Ἀπὸ Τὸμ ἀναμένω ὅπως μὲ σᾶς κανονίση καλύτερον τρόπον».

Ο Παπανδρέου ηταν αδιάθετος. Άκουσε με ψυχραιμία το μήνυμα που του μετέφερε ο Λυκουρέζος. Μετά ρώτησε: «Με τι μέσον θα φύγω;» «Με καΐκι». «Με τι ταχύτητα;»

«Τεσσάρων μιλίων». «Δηλαδή πρόκειται να πάω πεζός;»

Γρήγορα κανονίστηκαν οι λεπτομέρειες και αναχώρησε με ένα καμιόνι του Δρούλια, μαζί με τον ιδιαίτερό του Τέντυ Βασιλειάδη. Έφτασαν στο Αυλάκι, βόρεια του Λαυρίου, και εκεί τους παρέλαβε ένα καΐκι της οργάνωσης ΜΟ4. Η σύζυγός του Κυβέλη και ο δευτερότοκος γιος του (όχι ο Ανδρέας) αναχώρησαν με άλλη αποστολή, μαζί με τον στρατηγό Κ. Βεντήρη και τον Σπύρο Θεοτόκη.

Το καΐκι έπαθε βλάβη στην Τήνο, όπου τον παρέλαβε ο δήμαρχος Π. Βελιώτης, ο οποίος ανήκε στην οργάνωση διαφυγών. Τελικά έφυγε με άλλο καΐκι, έφτασε στη Σμύρνη και από κει με υδροπλάνο στην Αλεξάνδρεια.

«Με εντυπωσιάζει ως ηγέτης»

Στο Κάιρο εμφανίστηκε τη 15η Απριλίου, ενώ η στάση μαινόταν στο Πολεμικό Ναυτικό και την Ιη Ταξιαρχία. Και, την επομένη, ο Λήπερ τηλεγραφούσε στην κυβέρνησή του:

«('Αριθ. 259. 'Απόρρητον).

»16 'Απριλίου 1944.

»'Επὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 246 τηλεγραφήματός μου.

»'Ο κ. Παπανδρέου, ὁ ὁποῖος ἀφίχθη ἐδῶ χθές, μὲ ἐπεσκέφθη σήμερον. Εἶναι ὑψηλός, ἔχει καλὴν ἐμφάνισιν, γνωρίζει τί θέλει, καὶ δὲν φοβεῖται νὰ τὸ ἐκφράση. Εἶναι ὁ πρῶτος Ἕλλην ποὺ ἀφίχθη ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ μὲ ἐντυπωσιάζει ὡς ἡγέτης. Μετὰ χαρᾶς μου σημειώνω ὅτι ὁ Βασιλεύς, μὲ τὸν ὁποῖον ἀργότερα συνέκρινα τὰς παρατηρήσεις, ἔχει τὴν αὐτὴ ἐντύπωσιν καὶ εἶναι ἐξ ἴσου εὐχαριστημένος.

»2. Αἱ ἀπόψεις τοῦ κ. Παπανδρέου ἐπὶ τῆς παρούσης καταστάσεως εἶναι περίπου αἱ ἀκόλουθοι: Τὸ ΕΑΜ, ὅταν ἤρχισε τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν δυνάμεων κατοχῆς, ἐξυπηρέτει τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους. Ἔκτοτε ὅμως ἐπρόδωσε τὸ ἔθνος διὰ τῶν προσπαθειῶν του νὰ μονοπωλήση τὴν ἐξουσίαν καὶ νὰ ἀποτρέψη τὴν συγκρότησιν ἐθνικοῦ στρατοῦ ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος. Τοῦτο πρέπει νὰ σταματήση ἀμέσως.

»"Ἕνας λαός, μία Κυβέρνησις, ἕνας στρατός", πρέπει νὰ εἶναι τὸ πρόγραμμα τῆς ἐθνικῆς Κυβερνήσεως ποὺ θὰ πρέπει νὰ σχηματισθῆ ἐδῶ ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον. Δὲν πρέπει νὰ ὑπάρξη καθυστέρησις. Εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν ἀνταρτικῶν ὀργανώσεων πρέπει νὰ λεχθῆ νὰ ἔλθουν ἀμέσως. Θὰ πρέπει νὰ τοὺς ὁρισθῆ ἡμερομηνία κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἀρχίσουν αἱ διαπραγματεύσεις. 'Εὰν καθυστερήσουν, ἡ 'Εθνικὴ Κυβέρνησις θὰ πρέπει νὰ σχηματισθῆ χωρὶς αὐτούς, ἀφίνουσα θέσεις κενὰς δι' αὐτοὺς ἐὰν θελήσουν νὰ συμμετάσχουν ἐπὶ συμπεφωνημένης βάσεως. Τὸ ἐθνικὸν συμφέρον ἐπιβάλλει ὅπως τὸ Ε.Α.Μ. συμμετάσχη, διότι δια-

θέτει ὡρισμένον δυναμισμὸν ποὺ θὰ πρέπει νὰ πλαισιωθῇ εἰς τὴν κοινὴν ὑπόθεσιν. Ἐὰν ἀρνηθοῦν, οἱ λόγοι τῆς ἀρνήσεώς των θὰ πρέπει νὰ ἐξηγηθοῦν θαρραλέως καὶ σαφῶς εἰς τὸ ἔθνος.

»Αἱ σημεριναὶ ἀνταρτικαὶ ὀργανώσεις πρέπει νὰ μετασχηματισθοῦν εἰς ἐθνικὸν στρατόν. Ὑπὸ τὴν παροῦσαν μορφήν των ἀποτελοῦν συμφορὰν διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ δὲν προσφέρουν σοβαρὰν ἀντίστασιν κατὰ τῶν Γερμανῶν. Παρέχουν τὴν δυνατότητα εἰς τοὺς Γερμανοὺς νὰ συγκροτοῦν τάγματα ἀσφαλείας διὰ τὴν καταπολέμησιν τῶν κομμουνιστῶν. Μὲ ἐθνικὸν στρατόν, τὰ τάγματα ἀσφαλείας θὰ ἐξηφανίζοντο».

Και ο βασιλιάς

Την ίδια ημέρα δέχτηκε τον Γ. Παπανδρέου και ο Γεώργιος. Και ο Λήπερ στην ίδια έκθεσή του μετέδιδε τον βασιλικό ενθουσιασμό:

«Συνηντήθην μετὰ τοῦ Βασιλέως ἀργότερον. Ἦτο κατ' ἐξοχὴν εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴν συνάντησίν του μὲ τὸν κ. Παπανδρέου καὶ εἶπεν ὅτι προφανῶς ἦτο ὁ Πρωθυπουργὸς διὰ τὴν περίπτωσιν. Ὁ κ. Βενιζέλος ἦτο ἁπλῶς μία ἐμβαλωτικὴ λύσις καὶ ὅσον τὸ ταχύτερον θὰ ἐγίνετο ἡ ἀλλαγὴ τόσον τὸ καλύτερον. Ἀπὸ τὰ διαμειφθέντα μὲ τὸν Βασιλέα συνήγαγα ὅτι οὗτος εἶχε διερευνήσει τὸ θέμα μὲ τὸν κ. Παπανδρέου καὶ εἶχεν τὴν γνώμην ὅτι ὁ τελευταῖος πιθανῶς νὰ ἔπειθε ὁ ἴδιος τὸν κ. Βενιζέλον πὼς αὐτὸ θὰ ἦτο ἡ καλυτέρα λύσις. Δὲν θὰ ἐξεπλησσόμην ἐὰν ὁ κ. Βενιζέλος ἔπειτα ἀπὸ ἀπόλαυσιν ὀλίγων ἡμερῶν τοῦ ὑψηλοῦ του ἀξιώματος, εὐχαρίστως μεταβίβαζε τὰς εὐθύνας εἰς στιβαροτέρας χεῖρας».

Ο Σοφοκλής Βενιζέλος είχε καταδικαστεί πια αμετάκλητα. Δεν είχε συμπληρώσει παρά 12 ημέρες πρωθυπουργίας, όταν το απόγευμα στις 6:30′ της 23ης Απριλίου επισκέφτηκε τον Λήπερ. Είχε ακούσει φήμες ότι επρόκειτο ο Γ. Παπανδρέου να αναλάβει πρόεδρος της κυβέρνησης που θα διαπραγματευόταν την εθνική ένωση και εξέφρασε την απορία του στον Βρετανό πρεσβευτή. Με έκπληξη όμως και οργή τον άκουσε, όχι να τις διαψεύδει, αλλά να τις επιβεβαιώνει.

Ο Βενιζέλος πίστευε ότι, τώρα που κατέπνιξε το κίνημα στο ναυτικό, η θέση του ήταν ατράνταχτη. Είχε τη βεβαιότητα ότι αυτός θα ήταν ο πρωθυπουργός της Απελευθέρωσης. Όταν είδε ότι σφαγιάζεται ανηλεώς, έσπευσε να υποβάλει την παραίτησή του το ίδιο βράδυ. Δυσκολευόταν να εξηγήσει την αιτία της απότομης αντικατάστασής του, για την οποία, μετά 8 έτη, έδινε την εξής ερμηνεία (εφημερίδα *Ελληνική Ημέρα* Αθηνών, 25 Δεκεμβρίου 1951, βλ. Γρ. Δαφνή, Σοφ. Βενιζέλος, σελ. 318):

«Ἡ ἀχαρακτήριστος αὐτὴ ἀπεμπόλησις τῆς κυβερνήσεώς μου, τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς ποὺ εἶχε καταστείλει ἐπιτυχῶς τὴν ἀνταρσίαν, ἦτο, ὑποθέ-

τω, μέσα εἰς τὸ σχέδιον τοῦ φαινομενικοῦ κατευνασμοῦ, τῆς πολιτικῆς "μιὰ στὸ καρφὶ καὶ μιὰ στὸ πέταλο", ποὺ ἐφήρμοζαν αἱ ἀγγλικαὶ ὑπηρεσίαι ἀπέναντι τῶν ἑαμιτῶν. Στόχος, φυσικά, τῶν λυσσωδῶν ἐπιθέσεων τῶν στασιαστῶν κατὰ τὸ τελευταῖον διάστημα ἦτο ἡ κυβέρνησίς μου».

Άγγλοι κατά Αμερικανών

Στην πραγματικότητα, η αντικατάσταση του Βενιζέλου δεν οφειλόταν μόνο στη μεγαλύτερη ακτινοβολία του Γ. Παπανδρέου. Ούτε στη διάθεση να ικανοποιηθεί το ΕΑΜ. Ο βαθύτερος λόγος ήταν ότι οι Άγγλοι του Καΐρου (πολιτικές και στρατιωτικές υπηρεσίες) είχαν την εντύπωση ότι ήταν περισσότερο φίλος της Αμερικής παρά της Αγγλίας. Και δεν είχαν απολύτως άδικο, υπό την έννοια ότι ο Βενιζέλος θεωρούσε πως η Αγγλία λίγο-πολύ είχε ξοφλήσει πια και ότι θα μετατρεπόταν σε μικρό συνέταιρο της Αμερικής, ακόμη και σε αυτή τη Μεσόγειο.

Πριν λήξει ο πόλεμος ακόμη, ο ανταγωνισμός των αγγλοσαξονικών δυνάμεων είχε αρχίσει. Η Αμερική δεν κατέβαλλε τόση γιγαντιαία προσπάθεια να συντρίψει τη Γερμανία και την Ιαπωνία για να καταλάβει τη θέση τους στην παγκόσμια αγορά η Αγγλία. Ο Ρούσβελτ φαίνεται πως, χωρίς να παύει να είναι φιλελεύθερος αστός, είχε σαφή συναίσθηση των εξαπλωτικών αναγκών της παγκόσμιας αμερικανικής οικονομίας και πολιτικής. Προετοίμαζε το έδαφος για να δρέψει αργότερα και τη Μεσόγειο. Και μεταξύ εκείνων που διέκριναν αυτήν τη νέα πραγματικότητα με το πρίσμα της Αριστεράς είναι ο Δ. Δεσποτόπουλος, ο νουνεχής δικηγόρος που ήταν σύμβουλος του Γ. Σιάντου και του Γεν. Στρατηγείου του ΕΛΑΣ, μέλος της αντιπροσωπείας του ΕΑΜ στο Κάιρο το καλοκαίρι του 1943. Γυρίζοντας τότε στα βουνά, υπέβαλε μια έκθεση στο Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ, στην οποία προειδοποιούσε ότι, αν προς το παρόν η Αριστερά είχε να αντιμετωπίσει την Αγγλία, είναι κοντά η ώρα που αυτή, μετά τον πόλεμο, θα αποσυρθεί τελείως από τον μεσογειακό χώρο για να την αντικαταστήσει η Αμερική, απείρως πιο επεκτατική και πιο ισχυρή, άρα και πιο επικίνδυνη.

Η μήνις των Άγγλων κατά του Βενιζέλου ξεσπούσε και στους φίλους του. Τον Μάιο συνελήφθη στο Κάιρο ο Βύρων Καραπαναγιώτης και ο μεγαλοβιομήχανος Μποδοσάκης-Αθανασιάδης. Ο πρώτος απήχθη κυριολεκτικά έξω από την πόρτα του σπιτιού του από ένα απόσπασμα της αγγλοαιγυπτιακής αστυνομίας, το πρωί της 7ης Μαΐου. Μετά 5 ημέρες, την ίδια τύχη είχε και ο Μποδοσάκης. Τους έκλεισαν και τους δύο στο ίδιο δωμάτιο αφού τοποθέτησαν μυστικό μικρόφωνο.

Στις 16 Μαΐου ο Καραπαναγιώτης μεταφέρθηκε στο φρούριο Μπαλτισέρα της Ασμάρας (Ερυθραία), όπου κρατούνταν οι αρχηγοί της στάσης του στρατού και του στόλου. Ένας απ' αυτούς, ο Πετράκης, του επιτέθηκε ενώ έκανε περίπατο, κραυγάζοντας: «Είσαι προδότης», και τον ξυλοκόπησε.

Ο Μποδοσάκης κρατούμενος

Όσον αφορά τον Μποδοσάκη, μεταφέρθηκε σε ένα στρατόπεδο της ερήμου κοντά στο Κάιρο, όπου υποβλήθηκε σε εξαντλητική ανάκριση. Εκείνο που ήθελαν να εξακριβώσουν οι Άγγλοι ανακριτές ήταν οι σχέσεις του με τους Αμερικανούς και ιδίως με τον OSS, την αμερικανική υπηρεσία που ήταν αντίστοιχη προς τη βρετανική SOE. Τον κράτησαν σε αυστηρή απομόνωση επί 3 μήνες, μη επιτρέποντας ούτε στη σύζυγό του να τον δει. Και ο στρατηγός Πάτζετ, σε απάντηση στα συνεχή διαβήματα του Βενιζέλου, δήλωσε εγγράφως την 28η Ιουνίου 1944 προς τον Λήπερ (Γρ. Δαφνή, *Σοφ. Βενιζέλος*, σελ. 325):

> *«Ἀναφερόμενος εἰς τὴν περὶ Μποδοσάκη συνομιλίαν μας, ἐπιθυμῶ νὰ καταστήσω σαφὲς ὅτι τὸ ἐν λόγῳ ἄτομον συνελήφθη κατόπιν ὁδηγιῶν μου, διότι αἱ ὑπηρεσίαι Ἀσφαλείας τὸν ἐθεώρουν ὕποπτον ἐπικινδύνων ἐνεργειῶν, μὲ ἀνυπολογίστους συνεπείας. Θὰ παραμείνῃ κατὰ συνέπειαν κρατούμενος ἐφ' ὅσον αἱ ἀνακρίσεις συνεχίζονται καὶ πιθανῶς αὐτὴ ἡ διαδικασία νὰ εἶναι μακρά. Ἐπειδὴ εἶναι δυνατὸν ἀργότερον ν' ἀπολυθῇ, προτίθεμαι νὰ δώσω ὁδηγίας ὅπως τοῦ ἀπαγορευθῇ ἡ παραμονὴ εἰς Μ. Ἀνατολήν, οὕτως ὥστε ἐκ τοῦ τόπου ὅπου κρατεῖται νὰ μεταφερθῇ ὑπὸ συνοδείαν κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸ πλοῖον ἢ τὸ ἀεροπλάνον. Θὰ σᾶς ἤμην εὐγνώμων ἐὰν ἐκθέσητε τὰ ἀνωτέρω εἰς τὸν Ἕλληνα πρωθυπουργόν».*

Τελικά, μετά από ανήκουστες περιπέτειες, ο ατυχής μεγαλοβιομήχανος απολύθηκε, αλλά εκτοπίστηκε στη Βηρυτό. Εκεί έφεραν σε λίγο ως εκτοπισμένο έναν ακόμη φίλο του Βενιζέλου, τον ιδιοκτήτη της εφημερίδας *Βήμα*, Δημ. Λαμπράκη, που μόλις είχε έρθει από την Ελλάδα.

Στον Γεώργιο Παπανδρέου όμως είχαν απόλυτη εμπιστοσύνη, κυβέρνηση και υπηρεσίες των Βρετανών, ότι ήταν πιστός στην Αγγλία. Και έτσι, το απόγευμα στις 5 της 26ης Απριλίου 1944, ορκιζόταν ως πρόεδρος της νέας κυβέρνησης. Ιδιόρρυθμη περίπτωση! Ήταν η πρώτη μονομελής κυβέρνηση των ελληνικών, ίσως και των παγκοσμίων, πολιτικών χρονικών. Γιατί αποτελούνταν από αυτόν και μόνον. Κανείς από τους πρώην υπουργούς ή άλλα πολιτικά πρόσωπα της Μέσης Ανατολής δεν θέλησε να συνεργαστεί μαζί του. Έτσι ο ίδιος ανέλαβε και υπουργός Εξωτερικών, Δικαιοσύνης, Οικονομικών, Στρατιωτικών, Αεροπορίας, Ναυτικών. Τη διεύθυνση των λοιπών υπουργείων υποχρεώθηκαν να ασκούν οι γενικοί διευθυντές, ενώ την 4η Μαΐου διοριζόταν ο Γ. Μαντζαβίνος υφυπουργός Οικονομικών.

Στον Λίβανο

Αλλά είχε έρθει πια και η ώρα του Λιβάνου. Οι αντιπρόσωποι από την Ελλάδα είχαν φτάσει και έπρεπε να συνέλθει το συνέδριο για την εθνική ενότητα. Οι Άγγλοι

όμως ήθελαν να τους έχουν σε πλήρη απομόνωση, με το πρόσχημα ότι έπρεπε να είναι ανεπηρέαστοι από το περιβάλλον. Στην πραγματικότητα, φαίνεται ότι επιδίωκαν να είναι αποσανατόλιστοι και απληροφόρητοι οι επήλυδες από την πατρίδα, ώστε να υποστούν χωρίς πολλές αντιδράσεις τους χειρισμούς του πρωθυπουργού.

Χρειάστηκε να ψάξουν συστηματικά οι επιτελείς της 9ης Στρατιάς, που είχε την έδρα της στη Βηρυτό, με υπαλλήλους της Βρετανικής Πρεσβείας για να βρουν ένα ασφαλές κρησφύγετο για το συνέδριο. Και τέλος το ανακάλυψαν στο χωριό Ντουρ ελ Σουέιρ, θέρετρο στην κορυφή του όρους Λίβανος (Τζεμπέλ ελ Λουμπάν). Εκεί υπήρχε το κοσμοπολίτικο ξενοδοχείο *Δάσος της Βουλώνης*, το οποίο επιτάχθηκε. Ο Λήπερ, που θα εκτελούσε χρέη αμφιτρύωνος, εγκαταστάθηκε σε ένα άλλο ξενοδοχείο, στο γειτονικό χωριό Μπρουμάνα, και ελήφθησαν όλα τα μέτρα απομόνωσης. Καμιά επικοινωνία με τον έξω κόσμο. Ούτε δημοσιογράφοι, ούτε αλληλογραφία, ούτε τηλέφωνο. Πρακτικά οι εκπρόσωποι του ελληνικού λαού ήταν αιχμάλωτοι των Άγγλων.

Ρωσία και Ελλάδα

Ο Λήπερ ενεργούσε για την Ελλάδα σαν η χώρα αυτή τελεσίδικα να αποτελούσε περιοχή όπου το «βέτο» το είχε αποκλειστικά η Αγγλία. Είχε πράγματι λάβει τέτοια εξουσιοδότηση από τους άλλους δύο Μεγάλους των Ηνωμένων Εθνών;

Η αποκρυστάλλωση των πραγμάτων επρόκειτο να γίνει λίγο αργότερα, τον Οκτώβριο στη Μόσχα, τις ημέρες που η Ελλάδα απελευθερωνόταν. Στο μεταξύ, είδαμε πώς, ενώ ο Ρούσβελτ εκδήλωνε διαθέσεις παρέμβασης, ο Στάλιν τουναντίον έδειχνε αδιαφορία για την Ελλάδα, πράγμα που σήμαινε ότι ουσιαστικά την εγκατέλειπε στη διάθεση της Αγγλίας.

Στη Διάσκεψη της Τεχεράνης μορφοποιήθηκε περισσότερο αυτή η τάση, αν και δεν είχε επισημοποιηθεί. Πάντως, ενώ οι ηγέτες της Σοβιετικής Ένωσης σε κάθε ευκαιρία άφηναν να υπονοηθεί ότι δεν έτρεφαν ιδιαίτερους σκοπούς για την Ανατολική Μεσόγειο, η Μόσχα αναγνώριζε πλήρως την ελληνική κυβέρνηση του εξωτερικού, με την οποία διατηρούσε άριστες σχέσεις. Και ο Σοβιετικός πρεσβευτής στο Κάιρο Νοβίκωφ ήταν ταυτόχρονα διαπιστευμένος και στον βασιλιά των Ελλήνων.

Αντίθετα, δεν διατηρούσαν οι Σοβιετικοί καμιά επαφή με το ΚΚΕ/ΕΑΜ και η στάση τους απέναντι του αριστερού κινήματος ήταν ψυχρή και ουδέτερη. Είδαμε μάλιστα πως στις 31 Δεκεμβρίου 1943 ο ραδιοσταθμός της Μόσχας έκανε κήρυγμα υπέρ της ενότητας των αντάρτικων δυνάμεων. Η ηγεσία του ΚΚΕ το ερμήνευσε ως σαφή εντολή να πάψει η επίθεση κατά του ΕΔΕΣ και συμμορφώθηκε αμέσως.

Απροσδόκητη στροφή

Ξαφνικά όμως, τον Απρίλιο του 1944, ενώ μαινόταν στον στρατό της Μέσης Ανα-

ιολής και στον στόλο το κίνημα, η Σοβιετική Ένωση ανόρθωσε την κεφαλήν και ενατένισε την Ελλάδα με ενδιαφέρον που αναστάτωσε τους Άγγλους. Εμφανίστηκε με αρκετή βιαιότητα υπέρ των κινηματιών και κατά της ελληνικής κυβέρνησης.

Η στροφή εκείνη της Μόσχας, που αιφνιδίασε τους Αγγλοσάξονες, πρωτοεκδηλώθηκε τη 14η Απριλίου, όταν ο ραδιοφωνικός της σταθμός έκανε την εξής απροσδόκητη εκπομπή (Δ. Φωκά, *Έκθεσις περί της Δράσεως του Β. Ναυτικού*, σελ. 402):

«ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΝΤΙΔΡΑΣΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΧΙΖΟΥΝ ΤΗΝ ΔΡΑΣΙΝ ΤΩΝ

»Μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ὀργανώσεων Καΐρου, αἱ ὁποῖαι ἀπήτησαν τὴν ἀναγνώρισιν τῆς 'Επιτροπῆς τῆς 'Εθνικῆς 'Απελευθερώσεως, ποὺ ἐσχηματίσθη ἐσχάτως ἐν 'Ελλάδι, καθὼς καὶ τὴν ὀργάνωσιν Κυβερνήσεως ἐθνικῆς ἑνότητος, ἐπικρατεῖ ἀγανάκτησις, ἰδίᾳ λόγῳ τῶν συλλήψεων ἑλλήνων ἀξιωματικῶν ὀπαδῶν τοῦ Ε.Α.Μ.

»'Αναφέρεται ὅτι ἀριθμὸς ἑλληνικῶν πατριωτικῶν ὀργανώσεων, ὡς ἡ "Ἕνωσις 'Εθνικῆς 'Απελευθερώσεως", ἡ "Ἑλληνικὴ 'Επιτροπὴ Συντονισμοῦ", ἡ "Πατριωτικὴ 'Επιτροπὴ τῆς 'Ενώσεως τῶν Στρατευμάτων", ἡ "Ἕνωσις τῶν Ναυτῶν τοῦ 'Ελληνικοῦ 'Εμπορικοῦ Ναυτικοῦ" καὶ ἄλλαι, ἀπηύθυναν ἐσχάτως πρὸς τὰς πρεσβείας τῶν συμμάχων 'Εθνῶν διαμαρτυρίας, εἰς τὰς ὁποίας ἐτόνιζον τὴν ἀντεθνικὴν στάσιν κύκλων τινῶν, οἵτινες ὑποστηρίζουν τὴν πολιτικὴν τῆς Κυβερνήσεως Τσουδεροῦ.

»Τονίζεται ἐπίσης εἰς τὰς ἀναφορὰς ὅτι μία τοιαύτη στάσις προάγει τὴν ἀντιλαϊκὴν πολιτικὴν τῆς Κυβερνήσεως Τσουδεροῦ, ἡ ὁποία δὲν ἀντιπροσωπεύει τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα (τῆς χώρας) καὶ ἡ ὁποία ἀπολαύει τῆς ὑποστηρίξεως μιᾶς μικρᾶς μόνον δρακὸς ἀντιδραστικῶν».

Η εκπομπή αυτή βρισκόταν σε τέλεια αντίθεση προς εκείνη της 31ης Δεκεμβρίου 1943. Ποιοι σκοποί υπαγόρευσαν μια τόσο ριζική αλλαγή; Την ίδια ημέρα αναλάμβανε πρωθυπουργός ο Βενιζέλος και ανήσυχος την επομένη επισκεπτόταν τον Σοβιετικό πρεσβευτή Νοβίκωφ. Και τη 16η Απριλίου 1944 ο Λήπερ τηλεγραφούσε στο υπουργείο Εξωτερικών στο Λονδίνο:

«('Αριθ. 258. Ἄκρως 'Απόρρητον).

»'Ο κ. Βενιζέλος μοῦ ὡμίλησε χθὲς περὶ τῆς πρώτης του συναντήσεως μὲ τὸν Σοβιετικὸν συνάδελφόν μου. Εἶπεν εἰς τὸν κ. Νοβίκωφ ὅτι ἤλπιζε νὰ τύχῃ τῆς ὑποστηρίξεως τῆς Σοβιετικῆς Κυβερνήσεως εἰς τὸ δυσχερὲς ἔργον, ποὺ τοῦ ἐνεπιστεύθη ὁ Βασιλεύς.

»'Ο κ. Νοβίκωφ ἀπήντησε ὅτι ἀσφαλῶς ὁ 'Ερυθρὸς Στρατὸς παρεῖχε κάθε δυνατὴν βοήθειαν διὰ τὴν ταχεῖαν ἀπελευθέρωσιν τῆς 'Ελλάδος. 'Ο κ. Βενιζέλος, ὅπως μοῦ εἶπε, διαβεβαίωσε τὸν Σοβιετικὸν πρεσβευτὴν ὅτι ἦτο πλήρης θαυμασμοῦ διὰ τὰ κατορθώματα τοῦ 'Ερυθροῦ Στρατοῦ, ἀλλὰ τὸ θέμα ποὺ εἶχε ἐγείρει ἀνεφέρετο εἰς τὰς ἐδῶ δυσκολίας.

»Ὁ κ. Νοβίκωφ μᾶλλον ἀδεξίως ἀπήντησεν ὅτι ἡ Κυβέρνησίς του ἐνδιεφέρετο πολὺ διὰ τὰς Ἑλληνικὰς ὑποθέσεις, ἀλλὰ τὰ τελευταῖα ἐδῶ γεγονότα ἐνδεχομένως νὰ μετέβαλλον τὴν (δυσανάγνωστοι λέξεις) στάσιν της. Ἀνεφέρθη συγκεκριμένως εἰς τὰς συλλήψεις ποὺ εἶχαν γίνει. Ὁ κ. Βενιζέλος εἶπεν ὅτι αἱ συλλήψεις αὐταὶ εἶχον γίνει ὑπὸ τῶν Βρεταννικῶν ἀρχῶν διὰ καθαρῶς στρατιωτικοὺς λόγους. Εἰς τοῦτο ὁ κ. Νοβίκωφ ἀπήντησεν ὅτι εἶχεν ἤδη ἀκούσει τὴν μορφὴν αὐτὴν τοῦ προσχήματος.

»Κατὰ τὴν ἄποψιν τοῦ κ. Βενιζέλου ὁ κ. Νοβίκωφ ἀναμιγνύεται ἀσυνέτως εἰς τὰς Ἑλληνικὰς ὑποθέσεις καὶ ἀπεδέχετο κάθε τι ποὺ τοῦ ἔλεγεν ἡ ἄκρα Ἀριστερά. Ὁ κ. Βενιζέλος, εἶπεν, ὅτι ἀνέφερε τὴν συνομιλίαν αὐτὴν εἰς τὸν ἐν Λονδίνῳ Ἕλληνα πρεσβευτήν, ποὺ ἐνδεχομένως νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ σᾶς προσφέρῃ πληρεστέραν ἀφήγησιν τῶν ὅσων συνέβησαν».

Η Ρωσία παζαρεύει

Το σοβιετικό πρακτορείο ΤΑΣ άρχισε να επιτίθεται συστηματικά κατά της ελληνικής κυβέρνησης και να παίρνει θέση υπέρ των κινηματιών. Οι Άγγλοι ανησυχούσαν τώρα ζωηρότερα και διερωτούνταν μήπως πρόκειται για γενική στροφή της σοβιετικής πολιτικής. Πάντως, στο Κάιρο επικρατούσε η γνώμη ότι μόνο με συνεννόηση Τσώρτσιλ και Στάλιν θα μπορούσαν να φωτιστούν οι ρωσικές προθέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο και την Ελλάδα.

Δεν έγιναν τότε απευθείας συνεννοήσεις των δύο ηγητόρων. Αλλά, με εντολή του Ήντεν, ο Βρετανός πρεσβευτής στη Μόσχα έκανε ένα διάβημα. Και τα πράγματα διαλευκάνθηκαν. Δεν εκτελούσε πράγματι στροφή η Σοβιετική Ένωση, ούτε γενική, ούτε τοπική, στην Ελλάδα. Τουναντίον, όσον αφορά αυτή την τελευταία, την είχε οριστικά εγκαταλείψει. Αλλά ο σοβιετικός στρατός, προελαύνοντας, προσέγγιζε τώρα σε αναπεπταμένο μέτωπο στον ποταμό Προύθο. Έφτανε η ώρα να κρούσει τις πύλες των Βαλκανίων και ιδιαίτερα της Ρουμανίας. Και, για να αποκτήσει ελευθερία ενέργειας, ο Στάλιν παζάρευε με τους Άγγλους παίζοντας με το πιόνι «Ελλάς»: τους πίεζε με το ελληνικό θέμα για να μην τον πιέσουν εκείνοι με το ρουμανικό. Εκείνο όμως που πρυτάνευε στις σκέψεις και τις ενέργειες των Ρώσων ήταν οι στρατιωτικές αναγκαιότητες του πολέμου.

Αυτές οι διευθετήσεις έγιναν τις πρώτες ημέρες του Μαΐου 1944. Όταν άρχιζε η διάσκεψη του Λιβάνου, οι Άγγλοι είχαν ανακτήσει το «βέτο» έναντι της Ελλάδας.

Οι αντιπρόσωποι

Από τις 10 του μηνός, καθώς έφταναν οι αντιπροσωπείες στο Κάιρο, εξαποστέλλονταν αμέσως στο *Δάσος της Βουλώνης*, όπου μία-μία έμπαιναν υπό «ευγενή κράτη-

σιν». Ήταν εκπρόσωποι όλων ανεξαιρέτως των γνωστών κομμάτων. Ήταν και ο Γεώργιος Καρτάλης, που ο Γουντχάουζ τον απεκάλεσε «το φάντασμα της ΕΚΚΑ». Ήταν οι εκπρόσωποι των άλλων αντιστασιακών οργανώσεων, του ΕΔΕΣ και του ΕΑΜ. Αλλά εμφανίστηκαν και δύο εκπρόσωποι των πολυάριθμων μικροοργανώσεων της Δεξιάς, μεταξύ των οποίων εξέχουσα θέση κατείχαν η Χ του συνταγματάρχη Γρίβα και η ΡΑΝ του συνταγματάρχη Κ. Βεντήρη. Και γι' αυτές ο Κομνηνός Πυρομάγλου γράφει (*Γ. Καρτάλης*, σελ. 334):

«Εἰς τὸν Λίβανον οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ βουνοῦ ἐδοκίμασαν καὶ μίαν ἄλλην ἔκπληξιν: Εὑρέθησαν πρὸ "Ἀντιπροσώπων ἐθνικῶν δυναμικῶν Ὀργανώσεων τῶν Ἀθηνῶν", οἱ ὁποῖοι ἐκλήθησαν νὰ λάβουν μέρος εἰς τὴν Διάσκεψιν. Ἦτο βέβαια γνωστὸν ὅτι εἰς Ἀθήνας καὶ τὴν Θεσσαλονίκην διεφημίζοντο τίτλοι καὶ προγράμματα διαφόρων "ἐθνικῶν ὀργανώσεων", χωρὶς μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης νὰ ἔχουν σημειώσει κάποιαν ἐνεργὸν ἐμφάνισιν ἢ δρᾶσιν εἰς τὴν πολύμορφον ἐξέγερσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ ἐναντίον τοῦ κατακτητοῦ. Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν "Ἐθνικῶν δυναμικῶν Ὀργανώσεων τῶν Ἀθηνῶν" δὲν περιελαμβάνοντο τὰ γνωστὰ συνεργεῖα πληροφοριῶν καὶ "σαμποτὰζ" τὰ ὁποῖα, καὶ γνωστὰ ἦσαν εἰς τὰς Συμμαχικὰς Ὑπηρεσίας καὶ τὰς Ὀργανώσεις τῆς ἐνόπλου Ἀντιστάσεως, καὶ συγκεκριμένην καὶ θετικὴν –πολλάκις καὶ καταπληκτικὴν– δρᾶσιν εἶχαν ἀναπτύξει ἐναντίον τοῦ κατακτητοῦ. Ὅτι ὑπῆρχον ὅμως εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰδικῶς εἰς τὰς Ἀθήνας "Ἐθνικαὶ δυναμικαὶ Ὀργανώσεις" μὲ "150.000 μαχητάς", ἱκανὲς νὰ ἐξουδετερώσουν καὶ τὸ ΕΑΜ καὶ τὸν ΕΛΑΣ –ὡς ἐξήγγειλεν ὁ στρατηγὸς Κ. Βεντήρης, εἷς τῶν δύο Ἀντιπροσώπων των– αὐτὸ ἦτο πράγματι μία ἔκπληξις. Ἔκπληξις ὄχι τόσον διὰ τὴν ἐμφάνισιν ὅσον διὰ τὸ θράσος τῆς κωμῳδίας. Ἦτο καὶ αὐτὸ μέσα εἰς τὸν διάκοσμον τῆς σκηνοθεσίας».

Οι αντιπροσωπείες

Η πλήρης σύνθεση των αντιπροσωπειών είχε ως εξής:

«Δημοκρατικὸν Σοσιαλιστικὸν Κόμμα»: Γ. Παπανδρέου.

«Κόμμα Φιλελευθέρων»: Σοφ. Βενιζέλος, Κ. Ρέντης, Γ. Ἐξηντάρης, Γ. Βασιλειάδης.

«Λαϊκὸν Κόμμα»: Δ. Λόντος.

«Ἐθνικὸν Λαϊκὸν Κόμμα»: Σπ. Θεοτόκης.

«Ἐθνικὸν Ἑνωτικὸν Κόμμα»: Π. Κανελλόπουλος.

«Προοδευτικὸν Κόμμα»: Γ. Σακαλῆς.

«Ἀγροτικὸν Δημοκρατικὸν Κόμμα»: Ἀλ. Μυλωνᾶς.

«Ἕνωσις Ἀριστερῶν»: Ι. Σοφιανόπουλος.

«Ἀνεξάρτητος»: Φ. Δραγούμης.
«ΕΔΕΣ»: Γ. Καρτάλης.
«Ἐθνικαὶ Δυναμικαὶ Ὀργανώσεις»: Κ. Βεντήρης, Ἀ. Σταθᾶτος.
«ΚΚΕ»: Π. Ροῦσος.
«ΕΑΜ»: Μ. Πορφυρογένης, Δ. Στρατῆς.
«ΠΕΕΑ»: Ἀλ. Σβῶλος, Α. Ἀγγελόπουλος, Ν. Ἀσκούτσης καὶ τεχνικὸς σύμβουλος Σ. Σαράφης.

Το Συνέδριο επρόκειτο ν' αρχίσει στις 14 Μαΐου. Ένα κρυολόγημα όμως του Γ. Παπανδρέου προκάλεσε την αναβολή του επί τρεις ημέρες, στο διάστημα των οποίων οι έγκλειστοι του κοσμοπολίτικου ξενοδοχείου επιδόθηκαν σε ζυμώσεις παρασκηνιακές από σαλόνι σε σαλόνι κι από δωμάτιο σε δωμάτιο. Αλλά άξονας εκείνων των ζυμώσεων ήταν η επιαμελής αντιπροσωπεία της Αριστεράς.

Αξιώσεις της Αριστεράς

Ο Σαράφης στο βιβλίο του (σελ. 294-300) δίνει μια γραφική περιγραφή του ταξιδιού του από τα δροσερά βουνά της Ελλάδας στην πνιγηρή ατμόσφαιρα του Καΐρου και από κει πάλι στη δροσιά του Λιβάνου. Σημειώνει όμως:

> *«Πρὶν ξεκινήσει ἡ ἀποστολή, ἔγινε συνεδρίασι τῆς ΠΕΕΑ ὅπου καθορίσθηκαν οἱ ἐντολὲς τῆς ἀντιπροσωπείας καὶ τὰ ὅρια τῶν ὑποχωρήσεων. Σὲ γενικὲς γραμμὲς ἡ ΠΕΕΑ ζητοῦσε τὰ μισὰ ὑπουργεῖα μὲ ἀντιπρόεδρο τῆς κυβέρνησης τὸν καθηγητὴ Σβῶλο, ἕνα κλιμάκιο τῆς κυβέρνησης νὰ ἐγκατασταθῆ τὸ ταχύτερο στὴν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα, νὰ δημιουργηθῆ ἑνιαῖος στρατὸς ὑπὸ ἀρχιστράτηγο κοινῆς ἐμπιστοσύνης καὶ νὰ διορισθῆ ἀντιβασιλεία».*

Κατά την ηγεσία της Αριστεράς, αυτό το «μίνιμουμ» που θα απαιτούσε αποτελούσε ευρύτατη παραχώρηση χάριν της εθνικής ενότητας, αν ληφθούν υπόψη ο συσχετισμός δυνάμεων και τα λαϊκά ρεύματα στην Ελλάδα. Το Συνέδριο του Λιβάνου όμως ήταν στην ουσία πεδίο αναμέτρησης της Αριστεράς και της συνασπισμένης μη Αριστεράς. Και το μέτωπο της μη Αριστεράς συγκροτήθηκε υπό την αιγίδα των Άγγλων, όχι για να μοιραστεί την εξουσία με την Αριστερά, αλλά για να της αφαιρέσει τις δυνατότητες της εξουσίας.

Όταν όμως οι επτά αντιπρόσωποι του ΚΚΕ/ΕΑΜ/ΠΕΕΑ έφταναν στο *Δάσος της Βουλώνης*, σήκωναν ένα διπλό δυσβάσταχτο φορτίο: τον φόνο του συνταγματάρχη Ψαρρού και το κίνημα των ενόπλων δυνάμεων της Μέσης Ανατολής. Ήταν δώρα προς τους αντιπάλους τους. Και εκείνοι θα τα χρησιμοποιούσαν έως το μη περαιτέρω...

Επίθεση

Από τη στιγμή που η αριστερή αντιπροσωπεία πατούσε το πόδι της στην Αίγυπτο, άρχισε η εναντίον της επίθεση, είτε με κατά μέτωπο εφόδους, είτε με προσπάθει-

ις διάβρωσης. Ο Γρ. Δαφνής γράφει (*Σοφ. Βενιζέλος*, σελ. 320):

«Ὁ Παπανδρέου ἐπεσκέφθη ἀμέσως τὴν ἑαμικὴν ἀντιπροσωπεία εἰς τὴν ἔπαυλιν ποὺ διέθεσαν οἱ Ἄγγλοι διὰ τὴν φιλοξενίαν της (στὸ Κάϊρο) καὶ εἶχε μακρὰν συνομιλίαν μὲ τὰ μέλη της. Ὅπως ἀπεκάλυψαν εἰς τὸν Βενιζέλον μόλις τὸν συνήντησαν εἰς τὸ "Δάσος τῆς Βουλώνης" οἱ Σβῶλος καὶ Ἀσκούτσης, ὁ πρωθυπουργὸς τοὺς εἶχε ἀπευθύνει ἔκκλησιν νὰ τὸν ἀκολουθήσουν καὶ αὐτὸς ἦτο ἕτοιμος νὰ ἀφίση ὅλους τοὺς ἄλλους».

Και ο Σαράφης στο βιβλίο του (σελ. 304) γράφει:

«Κατὰ τὶς δώδεκα γυρίσαμε στὸ στρατηγεῖο (στὸ Κάϊρο). Πρὶν πάω στὸ γραφεῖο τοῦ ἐπιτελάρχου, μοῦ εἶπαν πὼς ἤθελε νὰ μὲ δεῖ μιὰ στιγμὴ ὁ ἐπιτετραμμένος τῆς Ἀγγλίας. Βρέθηκα μπροστὰ στὸν πρωθυπουργὸ κ. Παπανδρέου, συνοδευόμενο ἀπὸ τὸν ἰδιαίτερό του ἀξιωματικὸ ἀεροπορίας Βασιλειάδη. Ἦταν γελαστὸς καὶ πολὺ διαχυτικὸς μαζί μου. Ὕστερα ἀπὸ τὶς τυπικὲς ἐρωτήσεις γιὰ τὸ ταξίδι κλπ. με ρώτησε: "Μὲ τί διαθέσεις ἔρχεσθε;" Ἀπάντησα ὅτι ἐρχόμαστε μὲ ἀπόλυτη εἰλικρίνεια νὰ συνεννοηθοῦμε γιὰ νὰ κάνουμε μιὰ κυβέρνηση ἐθνικῆς ἑνότητας. Σὲ ἐρώτησή του ποιές εἶνε οἱ ὁδηγίες ποὺ εἴχαμε καὶ τί στάση θὰ τηρήσουμε, ἀπάντησα πὼς δὲν ξαίρω γιατὶ αὐτὸ εἶναι δουλειὰ τῶν πολιτικῶν ἐνῶ ἐγὼ ἤμουνα μονάχα τεχνικὸς σύμβουλος. Μὲ τὴ συνέχεια τῆς συζήτησης, ἡ ἀντιπροσωπεία θὰ ἀποφασίσει γιὰ τὴ στάση της, σύμφωνα μὲ τὶς γενικὲς ὁδηγίες ποὺ ἔχει. Κατάλαβε ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ψαρέψει ἀπὸ μένα, ὅπως φαντάζονταν. Γύρισε τὴ συζήτηση στὸ στρατό. Εἶπε πὼς σκέπτεται νὰ κάνει 200.000 στρατὸ στὰ βουνά. Ἔχει τὴ διαβεβαίωση τῶν συμμάχων, ὅτι θὰ τοῦ δόσουν ὅλα τὰ μέσα γιὰ τὴν ἐπιτυχία αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ, ἀλλὰ πρέπει πρῶτα νὰ διαλυθεῖ ὁ ΕΛΑΣ καὶ τ' ἄλλα ἀντάρτικα τμήματα καὶ νὰ γίνει τακτικὸς ἐθνικὸς στρατός, μὲ τακτικὴ στρατολογία καὶ ὄχι ἐθελοντικὸς ταξικὸς στρατός, ὅπως εἶναι ὁ ΕΛΑΣ. Ἀπάντησα πὼς πρέπει νὰ προσαρμοστεῖ στὴν πραγματικότητα καὶ νὰ καταλάβει πὼς ὁ ΕΛΑΣ διαθέτει 30.000 στρατὸ πρώτης τάξης ποὺ πρέπει νὰ συμπληρωθεῖ καὶ ἐνισχυθεῖ».

Μέσα στο ξενοδοχείο, όλοι προσέβλεπαν τους ανθρώπους εκείνους, που εκπροσωπούσαν μια τεράστια δύναμη, με δέος και υπολογισμούς. Ο Κ. Πυρομάγλου γράφει (*Γ. Καρτάλης*, σελ. 332):

«Βεβαίως, ὁ "μεγάλος κατηγορούμενος" ἦταν τὸ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, τὸ ΚΚΕ. Διότι ἦτο ὁ μεγαλύτερος ἀντίπαλος, ὄχι τόσον ἰδεολογικὸς ὅσον πολιτικός. Ὡς τόσον εἰς τὰς κατ' ἰδίαν συναναστροφὰς κάποιου ἄλλου εἴδους "εὐμένεια" ἢ "προσοχὴ" ἐπεδαψιλεύετο εἰς ἕκαστον τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, κατὰ τὸ πλεῖστον κεχωρισμένως. Καὶ τοῦτο, ὄχι μό-

νον διότι ἐπεχειρεῖτο ἡ διάσπασις τῆς ἑνότητος τοῦ ΕΑΜ, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ περισσότεροι τῶν Ἀντιπροσώπων τῶν παλαιῶν κομμάτων, τῶν ἀφιχθέντων ἐξ Ἀθηνῶν, κατείχοντο ἀκόμη ἀπὸ τὸ δέος τοῦ ὄγκου τοῦ ΕΑΜ».

Βενιζέλος και Αριστερά

Η αντίδραση άρχισε να εκδηλώνεται αμέσως, από τους διαδρόμους και τα δωμάτια του ξενοδοχείου. Ο βιογράφος του Σοφ. Βενιζέλου Γρηγ. Δαφνής μάς δίνει τα εξής στοιχεία (στο παραπάνω βιβλίο του, σελ. 320-321):

«Τὴν 16 Μαΐου ἡ ἐαμικὴ ἀντιπροσωπεία ἐζήτησε νὰ ἔχη ἰδιαιτέραν συνάντησιν μὲ τὸν Βενιζέλον, διὰ νὰ συζητήση μαζί του τὸ ζήτημα τῆς συνθέσεως τῆς κυβερνήσεως καὶ τὸν τρόπον κατανομῆς τῶν Ὑπουργείων. Εἰς τὴν συνάντησιν, ποὺ ἔγινε αὐθημερόν, παρέστη καὶ ὁ κ. Γ. Ἑξηντάρης. Οἱ Ἐαμικοὶ ἐζήτησαν ὅπως ἐπὶ τῶν 12 ὑπουργείων τῆς νέας κυβερνήσεως λάβουν τὰ 6, ὁ Βενιζέλος τοὺς παρετήρησεν ὅτι ἡ διατύπωσις παρομοίας ἀξιώσεως τοῦ δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι τὸ λογικόν των ἔχει κλονισθῆ.

— Ἐὰν ἐπιμείνετε εἰς αὐτὴν τὴν ἀξίωσιν, τοὺς εἶπε, καλὸν θὰ ἦτο νὰ τὸ δηλώσητε ἅμα τῇ ἐνάρξει τῆς διασκέψεως, ὥστε νὰ μὴ ταλαιπωρηθοῦμε ἀδίκως. Διότι ἐγὼ δὲν θὰ ἤμουν διατεθειμένος νὰ σᾶς προσφέρω περισσότερα τῶν δύο ὑπουργείων.

— Μὰ ὁ Παπανδρέου, εἶπε ὁ Σβῶλος, μᾶς ἔδωσε περισσότερα.

— Τότε, διατί χάνετε τὸν καιρόν σας μαζί μου; Πηγαίνετε νὰ τὸν συναντήσετε καὶ νὰ κλείσετε συμφωνίαν».

Καταδίκη του κινήματος

Αλλά η ατμόσφαιρα για την αντιπροσωπεία της Αριστεράς ήταν καταθλιπτική εξαιτίας του κινήματος στις ένοπλες δυνάμεις. Και, για να αντιδράσει, η αντιπροσωπεία έσπευσε να καταδικάσει το κίνημα πριν ακόμη αρχίσει η διάσκεψη. Ο Π. Ρούσος, σε μεταγενέστερη έκθεσή του προς το Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ (τέλη Ιουλίου 1944), γράφει σχετικά τα εξής (*Το ΚΚΕ στον Πόλεμο και την Αντίσταση*, Αθήνα 1974, σ. 234):

«Ἡ προσπάθεια τῶν δεξιῶν κομμάτων ἦταν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὴν καταστολὴ τῆς ἐξέγερσης τῶν στρατιωτῶν καὶ ναυτῶν γιὰ νὰ μᾶς θέσουν σὲ μειονεκτικὴ θέση. Ἤθελαν νὰ μᾶς ἐπιρρίψουν τὴν ἄμεση εὐθύνη τῆς προετοιμασίας της. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ἡ ἐξέγερσις παρ' ὅλο τὸν ἄφθαστο ἡρωισμὸ τῶν στρατιωτῶν, ναυτῶν καὶ μέρους τῶν ἀξιωματικῶν, παρ' ὅλο τὸν ἠθικὸ ἀντίκτυπό της, ἔγινε σὲ στιγμὴ ποὺ σύμφερνε στοὺς

ἐχθρούς μας. Ἡ καθοδήγησι νομίζω δὲν στάθμισε καλὰ ὅλους τοὺς παράγοντες καὶ τὰ ἐνδεχόμενα σ' ἕνα ἔδαφος ξένο καὶ ζωτικότατο γιὰ τὴ Μεγάλη Βρεταννία!

»Εἶναι πιθανὸν νὰ ὑπάρχη καὶ ἀνάμιξι παραγόντων ξένων πρὸς τὸν ἀγῶνα μας. Ὅπως καὶ νἄχει οἱ ἀντιδραστικοὶ ἀπ' ἀφορμὴ τὴν ἐξέγερσι καὶ τὴν καταστολή της διέδοσαν τὶς μεγαλύτερες συκοφαντίες σὲ βάρος τοῦ ΕΑΜ σὲ ὅλο τὸν κόσμο. Ὁ Ροῦσβελτ σὲ ἐνισχυτικὸ τηλεγράφημά του πρὸς τὸν Τσῶρτσιλ ἄφινε σαφῶς νὰ ἐννοηθῆ ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἔφυγε ἀπὸ τὸ συμμαχικὸ στρατόπεδο».

Και ο Πέτρος Ρούσος εξηγεί πώς αντέδρασε η αντιπροσωπεία της Αριστεράς. Μεταξύ άλλων:

«Ἔγινε ἕνα κοινὸ τηλεγράφημα πρὸς τὸν Τσῶρτσιλ καὶ ἄλλο πρὸς τὸν Ροῦσβελτ, ποὺ τοὺς διαβεβαίωναν γιὰ τὴν προσήλωση τῶν Ἑλλήνων στὸ συμμαχικὸ ἀγῶνα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι στὸ τηλεγράφημα πρὸς τὸν Τσῶρτσιλ γινόταν λόγος γιὰ "ἄφρονες" (ἑλληνικὴ μετάφρασι) ποὺ ὀργάνωσαν τὸ κίνημα, φράση ποὺ ἦταν βιασμένη, πολιτικὰ ἐσφαλμένη καὶ δημιούργησε δικαιολογημένες συγχύσεις».

Η διάσκεψη

Τέλος, ήρθε η ώρα της διάσκεψης, την Τετάρτη 17 Μαΐου. Με τα τραπέζια του εστιατορίου του ξενοδοχείου, σχηματίστηκε η τράπεζα του συνεδρίου. Και ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος (*Τα Χρόνια του Μεγάλου Πολέμου*, σελ. 90) περιγράφει ως εξής τη διάταξη των συνέδρων:

«Γύρω ἀπὸ τὸ Π ποὺ εἶχαν σχηματίσει τὰ τραπέζια, εἴχαμε λάβει θέσεις οἱ σύνεδροι μὲ τὴν ἀκόλουθον σειράν: Εἰς τὴν κορυφὴν ὁ Γ. Παπανδρέου. Δεξιά του ὁ Σοφοκλῆς Βενιζέλος. Ἀριστερά του ἐγώ. Δεξιὰ ἀπὸ τὸν Βενιζέλον ὁ Κ. Ρέντης (μόλις ἀφιχθεὶς ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ ὑπὸ τὸν Θ. Σοφούλην κόμματος τῶν Φιλελευθέρων), οἱ Γ. Ἐξηντάρης καὶ Γερ. Βασιλειάδης (στελέχη καὶ αὐτοὶ τοῦ ὑπὸ τὸν Σοφούλην), ὁ Ἀλ. Μυλωνᾶς (ἀρχηγὸς ἰδίου βενιζελογενοῦς κόμματος, τοῦ ἀγροτικοῦ), ὁ Ἰωάννης Σοφιανόπουλος (ἀρχηγὸς ἄλλου ἀγροτικοῦ κόμματος), ὁ στρατηγὸς Κωνσταντῖνος Βεντήρης καὶ ὁ Ἀντ. Σταθᾶτος (ὡς ἀντιπρόσωποι ἰδιαιτέρας ἐθνικῆς ὀργανώσεως), ὁ Κομνηνὸς Πυρομάγλου, ὁ Σταῦρος Μεταξᾶς καὶ ὁ υἱός του (ὡς ἀντιπρόσωποι τοῦ ΕΔΕΣ, δηλαδὴ τοῦ στρατηγοῦ Ζέρβα). Ἀριστερά μου εἶχαν καθήσει κατὰ σειρὰν ὁ Δημήτριος Λόντος (ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος), ὁ Σπυρ. Ι. Θεοτόκης (ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἐθνικοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος ποὺ εἶχε, κατὰ τὴν κατοχήν, συγχωνευθῆ κατ' οὐσίαν πάλι μὲ τὸ Λαϊκὸν Κόμμα), ὁ Γεώρ-

γιος Σακκαλῆς (ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ ὑπὸ τὸν Γ. Καφαντάρην κόμματος τῶν Προοδευτικῶν Φιλελευθέρων), ὁ Φίλιππος Δραγούμης (ἀνεξάρτητος), ὁ Πέτρος Ροῦσος (ὡς ἐντεταλμένος ἀντιπρόσωπος τοῦ Κ.Κ.Ε.) καὶ οἱ Ἀλ. Σβῶλος, Μιλτ. Πορφυρογένης, στρατηγὸς Σαράφης, Ἄγγελος Ἀγγελόπουλος, Νικ. Ἀσκούτσης καὶ Δημ. Στρατῆς (ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς ΠΕΕΑ, τοῦ ΕΑΜ καὶ τοῦ Ε.Λ.Α.Σ.).

Τρεις όμως από τους διαπιστευμένους αντιπροσώπους έλειπαν: ο Θεμιστοκλής Τσάτσος του Κόμματος των Φιλελευθέρων, που είχε διαφύγει από την Ελλάδα με τον Κ. Ρέντη, αλλά όταν έφτασε στο Χαλέπι της Συρίας αρρώστησε και αναγκάστηκε να μείνει εκεί επί ένα διάστημα, και επιπλέον ο Χρ. Σγουρίτσας και ο Δ. Λαμπριανίδης. Θα έφταναν στο τέλος των εργασιών.

Ο μανδύας

Η ιστορική διάσκεψη –το «Συνέδριο του Λιβάνου»– άρχισε μέσα σε βαριά ατμόσφαιρα.

Και οι δύο παρατάξεις είχαν ως μανδύα τους την εθνική ενότητα. Θα κατέβαλλαν όλη τη δεξιοτεχνία τους για να χρησιμοποιήσουν αυτόν τον μανδύα ως προκάλυμμα της εξουσίας. Θα ήταν όμως κανείς εκτός πραγματικότητας αν νόμιζε ότι οι άνθρωποι εκείνοι ήταν ωμοί αριβίστες και κάπηλοι του αγώνα. Πρέπει να δεχτούμε ότι ο πατριωτισμός πρυτάνευε. Το εθνικό συναίσθημα τους διακατείχε έντονα. Πολλοί άλλωστε ήταν μαχητές των βουνών ή του μυστικού πολέμου. Αλλά παράλληλα προς την πατριωτική τους πίστη έπαιζαν το ψυχρό παιχνίδι της εξουσίας, ενώ η ταξική συνείδηση βάραινε πάνω στους συνδυασμούς τους.

Η πανελλαδική ένωση ήταν το σύνθημα της διάσκεψης. Κανείς όμως δεν αγνοούσε ότι ήταν αναμέτρηση δύο παρατάξεων. Ορισμένοι θα επιθυμούσαν να έβλεπαν εκεί μέσα ένα «αντιστασιακό δημοκρατικό μέτωπο», ΕΑΜ, ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ, αντιμέτωπο του κόσμου των αστικών κομμάτων. Αλλά αποτελούσε ουτοπία. Δεν υπήρχαν άλλα μέτωπα από της Αριστεράς και της Δεξιάς, όπως είχαν διαμορφωθεί πια από τα πράγματα. Οι ενδιάμεσοι προοδευτικοί αστοί δημοκράτες ήταν ανίσχυροι να παίξουν μεσολαβητικό και ακόμη περισσότερο ρυθμιστικό ρόλο.

Οι 7 της Αριστεράς

Και πόλος συγκέντρωσης των βλεμμάτων και του ενδιαφέροντος των συνέδρων ήταν οι 7 εκπρόσωποι της Αριστεράς. Τι ήταν εκείνοι οι άνδρες; Πώς θα αντιμετώπιζαν την επίθεση των αντιπάλων τους;

Ένας μονον έμπειρος πολιτευτής υπήρχε στην ομάδα τους, ο Ασκούτσης. Όλοι οι άλλοι μόνο στην Κατοχή είχαν κατεβεί στον πολιτικό στίβο. Η προηγούμενη θητεία του Μ. Πορφυρογένη ως βουλευτή ήταν ασήμαντη. Ο Σβώλος, που εμφανιζόταν ως

ηγέτης τους, ήταν ένας πνευματικός άνθρωπος. Ο Π. Ρούσος και ο Δ. Στρατής ήταν απλώς συνδικαλιστικά στελέχη, ικανά για γιγαντιαίους έστω εργατικούς αγώνες, αλλά αμύητοι στην πολιτική. Ο Άγγ. Αγγελόπουλος ήταν άλλος πνευματικός άνθρωπος. Ο Σαράφης ένας τραχύς στρατιωτικός. Πώς θα τα έβγαζαν πέρα μονομαχώντας με τόσους έμπειρους επαγγελματίες πολιτικούς;

Ο Γ. Παπανδρέου, ο Π. Κανελλόπουλος, ο Κ. Ρέντης, ο Αλ. Μυλωνάς, ο Ι. Σοφιανόπουλος, ήταν ειδικευμένοι ψυχροί παίκτες με συσσωρευμένες εμπειρίες και αγώνες τόσων ετών. Ασφαλώς θα είχαν δίκιο να προσβλέπουν σαν εύκολα θύματα τους 7 πρωτόβγαλτους ΕΑΜικούς. «Οι δικοί μας τραβάν ίσια στο εκτελεστικό απόσπασμα», έλεγε ο Γεν. Επιτελάρχης του ΕΛΑΣ συνταγματάρχης Παπασταματιάδης, όταν η αριστερή αντιπροσωπεία αναχωρούσε για τη Μέση Ανατολή.

Και οι αντίπαλοί τους είχαν ευκολόχρηστα όπλα. Ο Κ. Πυρομάγλου (στο ίδιο, σελ. 336) σημειώνει:

> *«Ἡ Ἀντιπροσωπεία τοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-ΚΚΕ ἔφθασεν εἰς τὸν τόπον τῆς Διασκέψεως ὑπὸ τὸ βάρος τῆς κατηγορίας καὶ τῆς εὐθύνης: α. τῆς διαλύσεως τῆς ΕΚΚΑ καὶ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ Ψαρροῦ μετὰ τῶν ἀνδρῶν του· β. τοῦ κινήματος τῆς Μέσης Ἀνατολῆς· γ. τῶν "αἱματηρῶν ὑπερβασιῶν καὶ τῆς τρομοκρατίας" εἰς τὴν Ἑλλάδα· δ. τῆς ἐπιθέσεως τοῦ ΕΛΑΣ ἐναντίον τῶν ΕΟΕΑ τοῦ Ε.Δ.Ε.Σ.».*

Και το αντιαριστερό μέτωπο αξιοποιούσε εκείνες τις κατηγορίες μορφοποιώντας τες σε πυραύλους προπαγανδιστικούς, με σκοπό να κάμψουν το ηθικό των 7 και να τους αποσπάσουν όσο το δυνατόν περισσότερες παραχωρήσεις.

«Σαράφης και Ψαρρός»

Την επίθεση την εξαπέλυσε πρώτος ο Γ. Παπανδρέου, πρόεδρος του συνεδρίου, με μιαν εντυπωσιακή αποστροφή του:

> *«Κόλασις εἶναι σήμερον ἡ κατάστασις τῆς πατρίδος μας. Σφάζουν οἱ Γερμανοί. Σφάζουν τὰ Τάγματα Ἀσφαλείας. Σφάζουν και οἱ ἀντάρται. Σφάζουν και καίουν.*
>
> *»Ἡ εὐθύνη τοῦ ΕΑΜ εἶναι ὅτι δὲν ἀπέβλεψε μόνον εἰς τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ ἠθέλησε νὰ προετοιμάση τὴν πολεμικὴν δυναμικὴν ἐπικράτησίν του. Διὰ τοῦτο ἐπεδίωξε πρῶτον τὴν μονοπώλησιν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀγῶνος. Δὲν ἐπιτρέπει εἰς κανέναν ἄλλον νὰ ἀνέβη εἰς τὰ βουνὰ καὶ νὰ πολεμήση τὸν κατακτητήν, ἐμποδίζει μὲ ποινὴν θανάτου τοὺς Ἕλληνας νὰ ἐκπληρώσουν τὸ πατριωτικόν των καθῆκον...*
>
> *»Παλαιὸν παράδειγμα ὁ παριστάμενος Συνταγματάρχης Σαράφης καὶ πρόσφατον ὁ ἀπουσιάζων συνταγματάρχης Ψαρρός...»*

Αλλά την κύρια κρούση την έκανε ο Γεώργιος Καρτάλης, το «φάντασμα της

ΕΚΚΑ». Και ο Π. Κανελλόπουλος (στο ίδιο, σελ. 91) σημειώνει:

«Μίλησε δυὸ ὥρες. Κανένας μας δὲν κουράστηκε ἀκούγοντάς τον. Ὁ λόγος του ἦταν λεκτικὰ καὶ οὐσιαστικὰ ἀριστοτεχνικός. Ἕνα δριμύτατο κατηγορητήριο κατὰ τοῦ ΕΑΜ. Μερικὲς φράσεις του ἦταν προσωπικὰ ὀδυνηρότατες γιὰ τὸν Σαράφη ποὺ κατακόκκινος εἶχε κατεβασμένο τὸ κεφάλι, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν Σβῶλο. Ὁ Καρτάλης ἐχρησιμοποίησε πολλὰ στοιχεῖα, γεγονότα καὶ ὀνόματα. Ἡ αἴσθηση στὸ ἀκροατήριο βαθύτατη. Συγκινητικώτατη ἡ στιγμή, ὅταν, μετὰ τὴν ἀφήγηση τῶν λεπτομερειῶν τοῦ φόνου τοῦ συνταγματάρχου Ψαρροῦ, εἶπε ὁ Καρτάλης μερικὲς ἐπιγραμματικὲς φράσεις γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν στρατιώτη Ψαρρό.

»Ἡ βαρυτέρα φράσις τοῦ Καρτάλη διὰ τὸν στρατηγὸν Σαράφη –φράσις, τὴν ὁποίαν εἶπε, ἀτενίζων τὸν ἀκριβῶς ἀπέναντί του καθήμενον ἀρχηγὸν τοῦ ΕΛΑΣ– ἦτο ἡ ἑξῆς: "Ἀνηγορεύθης ἀρχιστράτηγος τοῦ ΕΛΑΣ δι' ἐμπτυσμοῦ"».

Εννοούσε ο αντιπρόσωπος της ΕΚΚΑ τη δραματική σύλληψη του Σαράφη τον Μάρτιο 1943 και την περιφορά του στα χωριά της Ρούμελης, όταν οι ΕΑΜίτες χωρικοί τον προπηλάκιζαν ενώ ύστερα από λίγο ανακηρυσσόταν αρχηγός του ΕΛΑΣ.

Στα παρασκήνια του Συνεδρίου, ο Καρτάλης είχε πει κάποια στιγμή στον Κ. Πυρομάγλου: «Βλέπεις, Πυρό, οι ηγέται του ΕΑΜ είναι υπέροχοι! Κατόρθωσαν να μας κάμουν αντιπάλους των, παρά την θέλησίν μας, συμμάχους με τους πλέον επικινδύνους εχθρούς των... Θαυμάσια».

Και είχε εκτιμηθεί πράγματι στο συνέδριο ο μετριοπαθής, κατά τα άλλα, συμβιβαστικός και δημοκράτης Καρτάλης σαν κορυφαίος εκφραστής της αντιεαμικής αδιαλλαξίας. Η εντύπωση της επίθεσής του υπήρξε καταθλιπτική. Οι 7 αριστεροί αντιπρόσωποι, που είχαν από την πρώτη στιγμή της άφιξής τους στη Μέση Ανατολή δεχτεί κύματα κατακραυγής για το νωπό ακόμη κίνημα στις ένοπλες δυνάμεις –αν και δεν αναλάμβαναν την ευθύνη του–, είχαν τώρα αντιμέτωπο και το φάσμα του Ψαρρού.

Αντεπίθεση

Κάποια στιγμή όμως εξαπέλυσε την αντεπίθεσή του ο Σαράφης. Σηκώθηκε, για να αναφέρει με τραχύ στρατιωτικό ύφος το ιστορικό του ΕΛΑΣ. «Όταν σεις πολιτικολογούσατε και αδρανούσατε, εμείς αγωνιζόμαστε και δημιουργούσαμε την Ελεύθερη Ελλάδα. Και έτσι οικοδομήσαμε τη δύναμή μας». Η δύναμη του ΕΛΑΣ, το συντριπτικό βαρίδι στη ζυγαριά, έκανε την είσοδό του στην ηλεκτρισμένη αίθουσα.

Όλοι εκείνοι οι εκπρόσωποι των βραδυπόρων –αν και οι ίδιοι περιλάμβαναν και μερικούς πρωτοπόρους– έβλεπαν γιατί έχασαν το λεωφορείο μέσα στην Ελλάδα. Θα πρόφταινε το ξένο λεωφορείο να τους μεταφέρει; Το γεγονός ότι άκουσαν μέσα σε

βαθιά σιγή τον Σαράφη, με δύο μόνον ασήμαντες διακοπές, έδειχνε πόσο είχαν εντυπωσιαστεί.

Αλλά αυτό δεν μετέβαλε τα πράγματα. Δεν επρόκειτο οι έμπειροι εκείνοι και ψυχροί άνδρες να τραπούν σε φυγή. Το συνέδριο συνέχισε τις εργασίες του πάντα σαν αποφασιστική αναμέτρηση Αριστεράς και αντι-Αριστεράς. Και οι αντιπρόσωποι της πρώτης σύντομα αντιμετώπισαν το δίλημμα: ή να φύγουν ή να παραχωρήσουν. Προτίμησαν τις παραχωρήσεις.

Πλήρης υποχώρηση

Όταν στις 20 Μαΐου, μετά τριήμερη συζήτηση, το συνέδριο τερματίστηκε, οι αριστεροί είχαν δεχτεί να καταδικάσουν το κίνημα των ενόπλων δυνάμεων και είχαν αποδεχτεί να υποταχτεί ο ΕΛΑΣ ουσιαστικά απεριόριστα στην κυβέρνηση. Είχαν παραιτηθεί από την αξίωση ένα κλιμάκιο της κυβέρνησης να εγκατασταθεί στην Ελλάδα. Είχαν αποσύρει την απαίτηση να είναι ΕΑΜίτης ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης. Και είχαν δεχτεί να καταλάβουν, αντί το 50% των κυβερνητικών εδρών, μόνο το 25%. Ενώ, δε, διεκδικούσαν υπουργεία καίρια, όπως των Εσωτερικών και το υφυπουργείο των Στρατιωτικών, δέχτηκαν τελικώς να επανδρώσουν τα λεγόμενα «παραγωγικά υπουργεία» (Οικονομικών, Γεωργίας, Εθνικής Οικονομίας, Συγκοινωνιών, Εργασίας), που, έως την Απελευθέρωση, θα ήταν εντελώς διακοσμητικά.

Πάντως ο Π. Ρούσος και πάλι συνοψίζει ως εξής τα πλεονεκτήματα που είχε για την Αριστερά η συμφωνία για εθνική ενότητα, παρά τις παραχωρήσεις που έκανε (*Το ΚΚΕ στον Πόλεμο και στην Αντίσταση*, σ. 238):

«Ἡ θετικὴ πολιτικὴ τῆς ἐθνικῆς ἑνότητας:

»α. Σπάει τὸ διεθνὲς "λοιμοκαθαρτήριο" κατὰ τοῦ ἀγῶνα μας.

»β. Μᾶς μεγαλώνει τὴ δυνατότητα διαφώτισης καὶ κινητοποίησης τοῦ λαοῦ καὶ τῆς πάλης του γιὰ δημοκρατικοὺς ὅρους.

»γ. Δημιουργεῖ πιθανότητες μεγαλύτερης ἐνίσχυσης τοῦ ἀγῶνα.

»δ. Δημιουργεῖ πιθανότητες ἀποσύνθεσης τῶν ταγμάτων τοῦ Ράλλη.

»ε. Δημιουργεῖ δυνατότητες σωτηρίας τῶν χιλιάδων "στασιαστῶν" ἀγωνιστῶν μας τῆς Μ. Ἀνατολῆς.

»ζ. Ἀποκαλύπτει τοὺς ἀντιδραστικοὺς ἐχθροὺς τῆς ἑνότητας. Ἡ ἀρνητικὴ πολιτική, ἐξὸν ποὺ παρατείνει τὴν διεθνῆ ἀπομόνωσή μας, ἐνισχύει τοὺς κινδύνους νὰ πέσουμε σὲ πρόκληση ποὺ αὐτὴ τὴ στιγμὴ θὰ συμφέρει στὸν ἀντίπαλο, αὐξάνει στὸ ἔπακρο τὰ βάρη τοῦ λαοῦ, δημιουργεῖ, μὴ ξεχνοῦμε, ἄκαιρα ζητήματα ἀνάμεσα στοὺς συμμάχους μας, μᾶς στερεῖ τὴ δυνατότητα ἐκμετάλλευσης τῶν ἀντιθέσεων στὸ ἀντίπαλο στρατόπεδο καὶ ἑλιγμῶν ἀνάμεσα στὶς διάφορες δυνάμεις».

Το «εθνικόν συμβόλαιον»

Το βράδυ της 20ής Μαΐου, οι 25 σύνεδροι υπέγραψαν μία κοινή δήλωση, που ο Γ. Παπανδρέου την ονόμασε «Εθνικόν Συμβόλαιον». Την είχαν διατυπώσει αρχικά οι Π. Κανελλόπουλος, Λόντος, Ρέντης και Σβώλος, αλλά τελικά τη διαμόρφωσε ο Παπανδρέου, που της προσέδωσε το προσωπικό του ύφος. Το Εθνικό Συμβόλαιο περιλάμβανε τους όρους για την αποκατάσταση της εθνικής ενότητας, την απελευθέρωση της χώρας και την κατοχύρωση των δημοκρατικών θεσμών. Και οι όροι ήταν:

«ΠΡΩΤΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ
»Ἡ ἀνασύνταξις καὶ πειθάρχησις τῶν ἐνόπλων Ἑλληνικῶν δυνάμεων τῆς Μέσης Ἀνατολῆς ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς Ἑλληνικῆς Πατρίδος. Ὅλοι ἐμείναμε σύμφωνοι ὅτι ἡ στάσις τῆς Μέσης Ἀνατολῆς ἀπετέλεσε ἔγκλημα ἐναντίον τῆς Πατρίδος. Ὅλοι ἐπίσης ἐμείναμε σύμφωνοι ὅτι ἡ ἀνάκρισις πρέπει νὰ συνεχισθῇ καὶ ὅτι οἱ ὑποκινηταὶ τῆς στάσεως πρέπει νὰ τιμωρηθοῦν ἀναλόγως πρὸς τὰς εὐθύνας των. Τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἐκινήθησαν ἀπὸ τὸ αἴτημα τῆς Κυβερνήσεως Ἐθνικῆς Ἑνότητος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τοὺς ἀπαλλάξῃ τῆς εὐθύνης διότι, ἐὰν εἰς καιρὸν πολέμου ἡ διαφωνία περὶ τὴν Κυβέρνησιν νομιμοποιῇ τὴν στάσιν, τότε τὸ Ἀλβανικὸν Ἔπος θὰ ἔπρεπε νὰ μὴν εἶχε ὑπάρξει.

»Ποῖον θὰ εἶναι τὸ πνεῦμα μὲ τὸ ὁποῖον θὰ γίνῃ ἡ ἀνασύνταξις; Διεπιστώθη ὁμοφώνως ὅτι δὲν ἠμποροῦν νὰ ἰσχύσουν πολιτικὰ κριτήρια. Θὰ ἰσχύσουν μόνον ἐθνικὰ καὶ στρατιωτικὰ κριτήρια καὶ μόνον μ' αὐτὰ θὰ γίνῃ ἡ ἀνασύνταξις τῶν ἐνόπλων δυνάμεων.

»Ἐμείναμε ἐπίσης σύμφωνοι ὅτι ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ἡμέραν τῆς συστάσεως τῆς Κυβερνήσεως Ἐθνικῆς Ἑνότητος θὰ ἐκπορευθῇ πρὸς ὅλας τὰς ἐνόπλους δυνάμεις καὶ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καὶ τῆς ὑποδούλου Ἑλλάδος τὸ σύνθημα ὅτι ἡ στρατιωτικὴ πειθαρχία θὰ εἶναι ἀμείλικτος καὶ ὅτι πολιτικαὶ ἀπόψεις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξουν εἰς τὸν στρατόν, διότι ὁ στρατὸς δὲν βουλεύεται. Ὁ στρατὸς ἐκτελεῖ τὰς διαταγὰς τῆς Κυβερνήσεως.

»ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ
»Ἡ ἑνοποίησις καὶ πειθάρχησις ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῆς Ἑνιαίας Κυβερνήσεως ὅλων τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων τῆς Ἐλευθέρας Ἑλλάδος καθὼς καὶ ἡ κινητοποίησις ὅλων τῶν μαχητικῶν δυνάμεων τοῦ Ἔθνους ἐναντίον τῶν κατακτητῶν.

»Καὶ εἰς αὐτὸ τὸ κεφάλαιο νομίζω ὅτι ἡ σύμπτωσις εἶναι ἀπόλυτος.

Διότι ὅλοι δεχόμεθα ὅτι εἶναι ἀδύνατον εἰς τὸ διηνεκὲς ν' ἀποτελέση μόνιμον κατάστασιν ἡ ἀνταρτικὴ σύνθεσις καὶ ὅτι πρέπει νὰ βαδίσωμεν τὸ ταχύτερον πρὸς τὴν δημιουργίαν τοῦ Ἐθνικοῦ μας Στρατοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ εἶναι ἀπηλλαγμένος πάσης ἐπιρροῆς κομμάτων καὶ ὀργανώσεων, θὰ ἀνήκη μόνον εἰς τὴν πατρίδα καὶ θὰ ὑπακούη εἰς τὰς διαταγὰς τῆς Κυβερνήσεως. Ἀλλά ὅλοι ἐπίσης δεχόμεθα, ἰδίως μετὰ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Συμμαχικοῦ Στρατηγείου Μέσης Ἀνατολῆς, τὸ ὁποῖον ὑπενθυμίζει ὅτι πᾶσα μεταβολὴ δὲν πρέπει νὰ ὁδηγήση εἰς ἐλάττωσιν τῆς ἀντιστάσεως, ὅτι ἡ ἄμεσος ἐπιδίωξις τῆς ἀντιστάσεως δὲν θὰ ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀγῶνος. Καὶ ἡ μία πλευρὰ ἀποδέχεται ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποτελέση μόνιμον κατάστασιν ἡ ἀνταρτικὴ σύνθεσις καὶ ἡ ἄλλη ἐπίσης ὅτι ἀδύνατον νὰ εἶναι τοῦτο ἄμεσος ἐπιδίωξις.

»Ἑπομένως ἡ σημερινὴ κατάστασις θεωρεῖται μεταβατική, ἡ δὲ ρύθμισις θὰ ἀνήκη εἰς τὴν πλήρη πρωτοβουλίαν τῆς Κυβερνήσεως καὶ τοῦ Στρατηγείου Μέσης Ἀνατολῆς.

»ΤΡΙΤΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

»Ἡ κατάργησις τῆς τρομοκρατίας εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὕπαιθρον καὶ ἡ παγίωσις τῆς προσωπικῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας τοῦ λαοῦ, ὅταν καὶ ὅπου ὁ κατακτητὴς ἀποσύρεται.

»Ὁ ὅρος "τρομοκρατία" ἐπεβεβαιώθη ἀπὸ τὴν μίαν πλευράν, ἠμφισβητήθη ἀπὸ τὴν ἄλλην. Δὲν μᾶς εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἀποκρυστάλλωσιν. Μᾶς ἀρκεῖ ἡ κοινὴ διαπίστωσις ὅτι εἰς τὴν ὕπαιθρον θὰ διασφαλισθῆ ἡ τάξις, ἡ προσωπικὴ ἀσφάλεια καὶ ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία. Καὶ εἰς τὰς πόλεις ἐπίσης θὰ καταβληθοῦν προσπάθειαι ὅπως ἐκλείψουν τρομοκρατικαὶ ἐκδηλώσεις.

»Ὑπουργοὶ τῆς Ἑνιαίας Κυβερνήσεως θὰ εὑρίσκωνται εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ἀσκοῦντες τὴν διοίκησιν καὶ τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἀπελευθερωμένων ἑλληνικῶν πληθυσμῶν.

»Διεπιστώθη τελικῶς ἡ ἀπόλυτος ὁμοφωνία ὅτι ἡ ἀποστολὴ τῆς κυβερνήσεως εἶναι ἡ ἐπαφὴ καὶ ἡ καθοδήγησις τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ.

»Κανεὶς ἀπὸ ἡμᾶς δὲν ἔχει τὴν φιλοδοξίαν νὰ μεταβληθῆ εἰς ὁμογενῆ καὶ μετανάστην, ὅλοι φιλοδοξοῦμεν νὰ εἴμεθα συναγωνισταὶ καὶ ὁδηγοὶ τοῦ λαοῦ μας. Ἐκεῖ εἶναι ἡ θέσις μας. Τὸ μόνον θέμα ποὺ ἐτέθη εἶναι ὁ χρόνος. Ὅλοι ἐμείναμε σύμφωνοι ὅτι, διαπιστουμένης μιᾶς πραγματικῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία θὰ καθίστα δυνατὴν τὴν παρουσίαν μας εἰς τὴν Ἑλλάδα, δὲν θὰ ὑπάρξη ἀπώλεια οὐδὲ τοῦ ἐλαχίστου χρόνου διὰ τὴν ταχυτάτην μετάβασίν μας.

»Ἦτο σφάλμα τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πολιτικὸς κόσμος ἐπροτίμησε ἀντὶ τῆς θέσεως τὴν ἄρνησιν, ἀντὶ τῆς παρουσίας τὴν ἀπουσίαν.

»Τὸ πνεῦμα τῆς νέας Κυβερνήσεως θὰ εἶναι ὄχι ἄρνησις, ἀλλὰ θέσις, ὄχι ἡ ἀπουσία, ἀλλὰ ἡ παρουσία.

»ΤΕΤΑΡΤΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

»Ἡ συνεχὴς μέριμνα διὰ τὴν ἀποστολὴν τροφίμων καὶ φαρμάκων εἰς τὴν ὑπόδουλον Ἑλλάδα, ἐπίσης καὶ τὴν ὀρεινήν.

»ΠΕΜΠΤΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

»Ἡ ἐξασφάλισις, κατὰ τὴν προσεχῆ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων ἀπελευθέρωσιν τῆς Πατρίδος, τῆς τάξεως καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, εἰς τρόπον ὥστε, ἀπηλλαγμένος καὶ ὑλικῆς καὶ ψυχολογικῆς βίας, νὰ ἀποφασίσῃ κυριάρχως καὶ διὰ τὸ Πολίτευμα καὶ διὰ τὸ Κοινωνικὸν καθεστὼς καὶ διὰ τὴν κυβέρνησιν τῆς ἀρεσκείας του.

»Θέμα Πρῶτον. Ἐφ' ὅσον θὰ ὑφίσταται Κυβέρνησις Ἐθνικῆς Ἑνότητος, ἡ ἐξασφάλισις καὶ τῆς τάξεως καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, κατὰ τὴν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος, θὰ εἶναι ἔργον ἰδικόν της. Καὶ ἀσφαλῶς θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐγγυηθῇ τὰ μεγάλα αὐτὰ ἀγαθὰ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν.

»Θέμα Δεύτερον. Ἐγεννήθη ἔπειτα τὸ ζήτημα πότε ὁ λαὸς θὰ πρέπῃ νὰ ἀποφασίσῃ διὰ τὸ Πολίτευμα καὶ τὴν Κυβέρνησιν.

»Ὅλοι εἴμεθα σύμφωνοι ὅτι πρέπει νὰ ἀποφασίσῃ εἰς τὸν συντομώτερον δυνατὸν χρόνον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν γνησιώτερον τρόπον ὑπὸ συνθήκας πλήρους ἐλευθερίας.

»Ἡ λαϊκὴ ἐτυμηγορία ἐπείγει διὰ τὴν Ἑλλάδα, διότι δὲν ἔχομεν οὔτε λαοπρόβλητον Κυβέρνησιν, οὔτε ὁριστικὸν Πολίτευμα.

»Θέμα τρίτον. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος ὁλόκληρος ὁ πολιτικὸς κόσμος τῆς χώρας ἔχει δεδηλωμένην γνώμην, τὴν ὁποίαν βεβαίως διατηρεῖ καὶ συμμετέχων εἰς τὴν Κυβέρνησιν Ἐθνικῆς Ἑνότητος. Ἀνήκει ἑπομένως εἰς τοὺς σκοποὺς τῆς Ἐθνικῆς Κυβερνήσεως ἡ ἀποσαφήνισις.

»Ἀλλὰ ἐπιθυμῶ νὰ προσθέσω ὅτι, ἐνῶ ἀποδίδω μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ὑφισταμένην δήλωσιν, ἀποδίδω πολὺ μικρὰν εἰς τὴν νέαν ἡ ὁποία ζητεῖται.

»ΕΚΤΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

»Ἡ ἐπιβολὴ σκληρῶν κυρώσεων κατὰ τῶν προδοτῶν τῆς πατρίδος καὶ

κατὰ τῶν ἐκμεταλλευτῶν τῆς δυστυχίας τοῦ λαοῦ μας.

»Εἴμεθα σύμφωνοι καὶ ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ. Τὸ ἕκτον ὅμως αὐτὸ Κεφάλαιον ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐξέτασιν ἄλλου θέματος, διότι εἶναι Κεφάλαιον "μεταπελευθερωτικὸν" καὶ τίθεται ἑπομένως τὸ θέμα ἐὰν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἐπ' αὐτοῦ ἐπαγγελία τῆς Ἐθνικῆς Κυβερνήσεως.

»Τὸ γεγονὸς τοῦτο πείθει πόσον εἶναι ἀπαραίτητον νὰ μὴ δηλωθῇ, ὅτι ἡ Κυβέρνησις τῆς Ἐθνικῆς Ἑνότητος θὰ διαρκέσῃ μόνον μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως. Διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ παράσχῃ τὴν ὑπόσχεσιν τῆς τάξεως καὶ τῆς ἐλευθερίας κατὰ τὴν κρίσιμον μετάβασιν ἀπὸ τῆς δουλείας εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν, τὴν ὁποίαν ἀκριβῶς μὲ τόσην ἀγωνίαν ἀναμένει ὁ Ἑλληνικὸς λαός.

»Ὑπάρχουν βεβαίως καὶ ἄλλαι ἀπόψεις ποὺ πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν. Καὶ διὰ τοῦτο φρονοῦμεν ὅτι τὸ καλύτερον θὰ ἦτο νὰ ἐμπιστευθῶμεν εἰς τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν καὶ τὴν πολιτικὴν κρίσιν τῆς νέας Κυβερνήσεως τὸν χρόνον τῆς διαρκείας της.

»ΕΒΔΟΜΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

»Ἡ πρόνοια διὰ τὴν ἄμεσον ἱκανοποίησιν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Ἐλέχθη ὅτι πρέπει νὰ ἐργασθῶμεν διὰ τὴν προετοιμασίαν τοῦ σχεδίου τῆς μεταπολεμικῆς μας οἰκονομικῆς ἀνορθώσεως. Ἀπόλυτος ὁμοφωνία. Ἐλέχθη ὅτι πρέπει νὰ κινητοποιηθοῦν ὅλαι αἱ ἠθικαί μας δυνάμεις πρὸς διαφώτισιν τῶν συμμάχων μας, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐξασφαλίσωμεν προτεραιότητα ἀνοικοδομήσεως. Ἀπόλυτος ὁμοφωνία. Ἐλέχθη ὅτι ἡ ἀνοικοδόμησις θὰ ἔπρεπε νὰ ζητηθῇ ὡς προσφορὰ καὶ ὄχι ὡς δανεισμός.

»Ἡ Ἑλλὰς διὰ τοῦ Ἀλβανικοῦ ἔπους ἢ ἔσωσε τὸν πόλεμον ἢ τὸν ἐσυντόμευσε κατὰ ἕνα ἔτος τοὐλάχιστον. Ἐὰν ἀπέναντι τῆς ὑπηρεσίας αὐτῆς ἐζήτη ὡς ἀντάλλαγμα τὰς συμμαχικὰς πολεμικὰς δαπάνας ἔστω καὶ μιᾶς ἡμέρας διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν ἐρειπίων της θὰ ἦτο ὑπερβολή;

»Ἐλέχθη ὅτι ἡ ἀνοικοδόμησις πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν ἀσφαλῆ τοποθέτησιν τῶν πολυτίμων προϊόντων μας. Καὶ ἐλέχθη ἀκόμη ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἀνόρθωσις τοῦ ἔθνους θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν ἐλευθέραν μετάβασιν τῶν Ἑλλήνων οὐχὶ εἰς μακρυνοὺς τόπους, ὅπου ἡ δευτέρα γενεὰ ἐξαφανίζει τὰς ἀναμνήσεις, ἀλλὰ εἰς τόπους γειτονικοὺς οἱ ὁποῖοι τοὺς εἶναι γνώριμοι ἀπὸ αἰώνων καὶ ὅπου ἡ παρουσία των τοὺς μεταβάλλει εἰς δεξαμενὰς τοῦ ἔθνους, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀντλοῦνται αἱ δυνάμεις τοῦ Κράτους. Ἀπόλυτος ὁμοφωνία.

»ΟΓΔΟΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

»Ἡ πλήρης ἱκανοποίησις τῶν ἐθνικῶν μας δικαίων. Αἱ μεγάλαι ὑπηρεσίαι καὶ αἱ μεγάλαι θυσίαι μας, τὰ ὁλοκαυτώματα τῆς πατρίδος μας δὲν ἠμποροῦν νὰ ἔχουν ἄλλην δικαίωσιν εἰμὴ εἰς τὴν δημιουργίαν μιᾶς νέας ἐλευθέρας καὶ μεγάλης Ἑλλάδος.

»Ὑποθέτω ὅτι ἡ δευτέρα περικοπὴ τοῦ Κεφαλαίου τούτου ἀποσαφηνίζει τὴν πρώτην. Θὰ εἶναι δυνατὸν ἑπομένως νὰ θεωρηθῇ ἀπὸ ὅλους μας ὡς ἡ συγκεκριμένη διατύπωσις τῶν ἐθνικῶν μας αἰτημάτων. Ἡ πλήρης ἐθνική μας ἀποκατάστασις καὶ ἡ πλήρης ἀσφάλεια τῶν νέων μας συνόρων ἀποτελεῖ τὸ Πανελλήνιον αἴτημα».

Ποιος ηττήθηκε;

Η ιστορική αναμέτρηση που θα βάραινε αποφασιστικά στο εξής στις τύχες της Ελλάδας είχε λήξει. Ποιος ήταν ο νικητής;

Χωρίς αμφιβολία, η Αριστερά, μολονότι στην Ελλάδα ήταν ο ισχυρότερος παράγοντας, παραχώρησε στον Λίβανο άφθονο έδαφος σαν να ήταν ο ασθενέστερος. Υπήρχαν όμως και ορισμένοι δεξιοί κύκλοι που δεν ήταν ικανοποιημένοι. Ιδίως ο Βενιζέλος και οι Φιλελεύθεροι έκριναν ότι είχαν προσφέρει αδικαιολόγητα πολλά στο ΚΚΕ/ΕΑΜ. Ακόμη και ο μετριοπαθής ιστορικός Γρ. Δαφνής –ας μην ξεχνάμε όμως ότι είναι και βιογράφος του Σοφ. Βενιζέλου– γράφει στο παραπάνω βιβλίο του (σελ. 328):

> *«Εἶναι ἐκπληκτικὸν μὲ πόσην εὐκολίαν ἀνεγνωρίσθη ὅτι ἡ ὀργάνωσις αὐτή, ποὺ εἰς τὴν πραγματικότητα ἦτο τὸ Κ.Κ.Ε., ἐξεπροσώπει τὸ 25% τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Προκαλεῖ δ' ἐπίσης ἔκπληξιν τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὰ δύο μεγάλα κόμματα Φιλελευθέρων καὶ Λαϊκῶν (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν Θεοτοκικῶν), ποὺ διέθετον τὰ 8/10 τῶν ἑδρῶν εἰς τὴν Βουλὴν τοῦ 1936, ἐδόθησαν τέσσαρα ὑπουργεῖα (Ἀεροπορίας, Προνοίας, Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας καὶ Ἐπισιτισμοῦ) καὶ ὅτι ἐξ αὐτοῦ τὰ 3 ἔλαβε τὸ Λαϊκὸν Κόμμα, ἐνῶ εἰς τοὺς Φιλελευθέρους ἐδόθη μόνον ἡ ἀντιπροεδρία τῆς κυβερνήσεως καὶ τὸ ὑπουργεῖον Ἐμπ. Ναυτιλίας. Ὁ Θεμ. Τσάτσος δὲν ἠμποροῦσε νὰ πιστωθῇ εἰς τοὺς τελευταίους, διότι εἶχεν ἤδη προσχωρήσει εἰς τὸν Παπανδρέου, ἐνῷ ὁ Κ. Ρέντης παρέμενεν ἄνευ χαρτοφυλακίου, διότι οὐδέποτε τοῦ ἐδόθη χωρὶς δεσμεύσεις τὸ ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν, ποὺ εἶχε συμφωνηθῇ ὅτι θὰ ἐλάμβανεν. Εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ κυβέρνησις θὰ ἦτο συνεργασίας τοῦ Παπανδρέου μὲ τὸ ΕΑΜ. Ὁ πρῶτος διέθετε τὴν ὑποστήριξιν τῶν Ἄγγλων, τὸ δεύτερον ὑπελόγιζεν εἰς τὴν Σοβ. Ἕνωσιν καὶ ἐτρομοκράτει διὰ τοῦ Ἐλάς».*

Αλλά οι εκτιμήσεις αυτές ξεκινούσαν από μιαν αφετηρία τελείως ξεπερασμένη: τον

προ της 4ης Αυγούστου συσχετισμό πολιτικών δυνάμεων, όπως εκφραζόταν στη Βουλή του 1936. Και αν όμως υποτεθεί ότι ο συσχετισμός εκείνος ίσχυε έως την Κατοχή, είχαν ήδη διαμορφωθεί τελείως διαφορετικές συνθήκες, είχαν γίνει ριζικές ανακατατάξεις και είχε αποκτήσει νέες διαστάσεις η ανδρωθείσα Αριστερά.

Παγίδα;

Αυτή τη νέα πραγματικότητα είχαν υπόψη τους άλλοι ιστορικοί και παρατηρητές που θεώρησαν τον Λίβανο ως παγίδα την οποία έστησαν έντεχνα η Δεξιά και οι αγγλικές πολιτικές υπηρεσίες του Καΐρου. Ίσως μάλιστα η παγίδα να ήταν τριπλή: Το ένα μέρος της στήθηκε στη Γκιώνα, με τη δολοφονία του Ψαρρού, την οποία προκάλεσαν οι κύκλοι αυτοί (Άγγλοι και Δεξιά). Το δεύτερο τμήμα της στήθηκε στα πολεμικά καράβια και στην 1η Ταξιαρχία με το κίνημά τους, που φυσικά και πάλι προκάλεσαν οι ίδιοι κύκλοι. Και το τρίτο τμήμα της ήταν ο Λίβανος, στον οποίο σύρθηκε η Αριστερά σαν υπνωτισμένη.

Η άποψη αυτή βέβαια έχει υπερβολικά περίπλοκη και δραματική υφή. Δύσκολα αντέχει στον έλεγχο της ψυχρής λογικής ανάλυσης. Κατά κανόνα τα πράγματα ακολουθούν ευθύτερη οδό από τη μυθιστορηματική τεθλασμένη. Πάντως, από τη στιγμή που έβαλαν στο Εθνικό Συμβόλαιο την υπογραφή τους οι αντιπρόσωποι της Αριστεράς, άρχισε στους κόλπους της η μεγάλη θεωρητική διαμάχη: Έπρεπε να γίνουν εκείνες οι παραχωρήσεις; Ή, τουναντίον, να αποχωρήσει η αντιπροσωπεία, με ενδεχόμενο να καταρρεύσει η εθνική ενότητα και να ακολουθήσει το ΚΚΕ με το περίβλημά του μόνο του τον δρόμο του;

Ο Σαράφης στο σημείο αυτό γράφει (*Ο ΕΛΑΣ*, σελ. 348):

> *«Ἔτσι καταλήξαμε στὴ συμφωνία τοῦ Λιβάνου, ποὺ δημοσιεύθηκε καὶ στὴ Λευκὴ βίβλο τοῦ ΕΑΜ καὶ ὑπογράψαμε τὸ σχετικὸ πρακτικό. Κάναμε πολλὲς ὑποχωρήσεις καὶ φύγαμε πολὺ ἀπὸ τὶς ἐντολὲς τῆς ΠΕΕΑ. Ἤμουν στρατιωτικὸς σύμβουλος καὶ δὲν εἶχα πρωτοβουλία σὲ πολιτικὲς ἀποφάσεις, ἐν τούτοις, πρὶν ἀποφασίσουμε νὰ ὑπογράψουμε τὴ συμφωνία, σὲ συγκέντρωση τῆς ἀντιπροσωπείας ἔκφρασα τοὺς ἐνδοιασμοὺς καὶ τοὺς φόβους νὰ μὴν ἐγκριθεῖ ἡ ἐνέργειά μας ἀπὸ τὰ βουνά. Ὅλοι μοῦ ἀπάντησαν πὼς ἡ ἀτμόσφαιρα ἦταν τέτοια ὥστε ἡ κατάσταση ἐπέβαλλε νὰ κάνουμε τὶς ὑποχωρήσεις».*

Τα βουνά απορρίπτουν

Στους Κορυσχάδες, όπου συνεδρίαζε τότε το Εθνικό Συμβούλιο και ήταν συγκεντρωμένη όλη η ηγεσία, το τηλεγράφημα της αντιπροσωπείας με τις παραχωρήσεις προκάλεσε κατά κανόνα έκπληξη και οργή. Η οργή οφειλόταν στις ουσιαστικές όσο και στις ηθικές παραχωρήσεις. Οι πρώτες δέσμευαν την κολοσσιαία δύναμη της

Αριστεράς. Οι δεύτερες περιλάμβαναν κυρίως την αποδοχή ότι «η στάση της Μέσης Ανατολής αποτέλεσε έγκλημα εναντίον της Πατρίδος». Στο σημείο όμως αυτό, ο Π. Ρούσος στην έκθεση που προαναφέραμε γράφει (*Το ΚΚΕ* κλπ., σελ. 236):

«...Θεωρῶ ὅτι τὸ πιὸ ἀδύνατο σημεῖο στὴν ὑπογραφή μας (τῆς Συμφωνίας τοῦ Λιβάνου) εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς στρατιωτικῆς ἐξέγερσης τοῦ 'Απρίλη σὰν ἐγκλήματος κατὰ τῆς πατρίδος... Παρ' ὅλο ποὺ ἐμεῖς εἴχαμε ξεκαθαρίσει ἔστω καὶ μὲ ἐπιφύλαξι τὴ θέση μας ἀπέναντι στὸ στρατὸ ποὺ ἀγωνίσθηκε... ὡστόσο παραμένει λάθος».

Κυβέρνηση χωρίς ΕΑΜ

Στο μεταξύ, με τη διάλυση του Συνεδρίου του Λιβάνου, οι σύνεδροι επέστρεψαν στο Κάιρο. Ο Γ. Παπανδρέου υπέβαλε τυπικά στον βασιλιά την παραίτηση της μονομελούς κυβέρνησής του, αλλά εκείνος τού ανέθεσε αμέσως την εντολή για τον σχηματισμό της κυβέρνησης εθνικής ενότητας.

Είχε δώσει στον Λίβανο εξετάσεις δεξιοτεχνίας, και στα μάτια των Άγγλων είχε επιτύχει με άριστα. Στις 24 Μαΐου ορκίστηκε το πρώτο κλιμάκιο της νέας κυβέρνησης. Με τον ίδιο ως πρωθυπουργό και υπουργό Εξωτερικών, τον Σοφ. Βενιζέλο ως αντιπρόεδρο, τον Γ. Σακαλή ως υπουργό άνευ χαρτοφυλακίου, τον Φιλ. Δραγούμη ως υφυπουργό Εξωτερικών και τον Λ. Λαμπριανίδη ως υφυπουργό του πρωθυπουργικού γραφείου.

Στις 27 Μαΐου η κυβέρνηση συμπληρώθηκε με τους Αλ. Μυλωνά και Π. Ράλλη ως υπουργών Ναυτικών και Αεροπορίας, ενώ ο Παπανδρέου αναλάμβανε και το υπουργείο Στρατιωτικών. Και στις 8 Ιουνίου ορκιζόταν και το δεύτερο κλιμάκιο, από τους υπουργούς Π. Κανελλόπουλο Ανασυγκροτήσεως και προσωρινά Οικονομικών, Θ. Τσάτσο Δικαιοσύνης, Χρ. Σγουρίτσα Παιδείας, Δ. Λόντο Προνοίας, Σπ. Θεοτόκη Επισιτισμού, Γ. Καρτάλη Τύπου και Πληροφοριών, Γ. Βασιλειάδη Εμπορικής Ναυτιλίας και Κ. Ρέντη άνευ χαρτοφυλακίου.

Η κυβέρνηση είχε συμπληρωθεί κατά τα 3/4 και ο πρωθυπουργός διατηρούσε κενά τα παραγωγικά υπουργεία (Οικονομικών, Εθνικής Οικονομίας, Συγκοινωνίας, Γεωργίας και Εργασίας), που τα προόριζε για την Αριστερά.

Αμηχανία

Αλλά, ενώ οι ημέρες περνούσαν, οι αντιπρόσωποι των ΠΕΕΑ, ΕΑΜ και ΚΚΕ παρέμεναν αδρανείς και σε αμηχανία στο Κάιρο, χωρίς να έρχεται κανένα μήνυμα από τα ελληνικά βουνά, που να τους εξουσιοδοτεί να ορκιστούν ως υπουργοί ή να υποδείξουν άλλους. Οι επτά αυτοί άνθρωποι, που υπέστησαν στο *Δάσος της Βουλώνης* τη δεινή εκείνη μαζική επίθεση, αντιλαμβάνονταν ότι η σιγή σήμαινε πως θα δέχονταν επίθεση και από την ηγεσία τους. Και ο Σαράφης γράφει (στο ίδιο έργο, σελ. 349):

«Ἡ ἀπάντηση ἀπὸ τὰ βουνὰ δὲν ἔρχονταν καὶ ἡ ἀντιπροσωπεία στενο-

χωρούνταν. Τέλος ἦλθε ἕνα τηλεγράφημα, ποὺ ζητοῦσε ἐξηγήσεις γιατί κάναμε τέτοιες ὑποχωρήσεις παρὰ τὶς ἐντολὲς ποὺ εἴχαμε καὶ ἐπὶ πλέον ζητοῦσε ὁρισμένες πληροφορίες. Τὸ τηλεγράφημα ἦταν σχεδὸν ἀποδοκιμασία τῆς ἀντιπροσωπείας. Ὁ Σβῶλος θίχτηκε γιατὶ ἐνῶ αὐτὸς ἦταν προέδρος, τοῦ ἀπαντοῦσαν μ' αὐτὸ τὸν τρόπο καὶ ἤθελε νὰ παραιτηθεῖ. Ἀποφασίστηκε νὰ φύγω ἀμέσως γιὰ τὰ βουνὰ γιὰ νὰ διαφωτίσω τὴν ΠΕΕΑ πάνω στὶς ἐργασίες τοῦ συνεδρίου καὶ τὶς ἀποφάσεις ποὺ πήραμε. Ἄλλωστε ἐγὼ δὲν εἶχα πλέον δουλειὰ ἐκεῖ».

Ο Σαράφης έφτασε στο αεροδρόμιο της Νεράιδας την 29η Μαΐου. Την επομένη βρισκόταν στη Βίνιανη. Το Εθνικό Συμβούλιο είχε τερματίσει τη σύνοδό του και οι Κορυσχάδες είχαν αποκτήσει πάλι την ηρεμία τους. Οι πολιτικές και κομματικές εξουσίες είχαν επιστρέψει στην έδρα τους. Και εκεί, στα γραφεία της στη Βίνιανη, η ΠΕΕΑ είδε να εμφανίζεται ανήσυχος ο αρχηγός του ΕΛΑΣ.

Κακή υποδοχή

Η υποδοχή που του έγινε δεν ήταν καλή. Φυσικά, σημασία είχε η συμπεριφορά του Γ. Σιάντου, ο οποίος έδειχνε καταφανώς τη δυσαρέσκειά του. Αλλά και οι λοιποί υπερθεμάτιζαν. Τόσες ριζικές υποχωρήσεις! Γιατί; Τόση δύναμη να δεθεί έτσι άδοξα! Ο Σαράφης δυσκολεύτηκε να εξηγήσει την ατμόσφαιρα στην οποία βρέθηκε η αντιπροσωπεία και δεν υπήρξε πειστικός. Έφυγε την άλλη μέρα για το Κεράσοβο, την έδρα του Γενικού Στρατηγείου, ενώ διάχυτη ήταν η φήμη πως πιθανόν να καθαιρούνταν, όπως και όλοι οι αντιπρόσωποι, και να αποκηρύσσονταν. Και ο ίδιος είχε συναίσθηση ότι η θέση του είχε κλονιστεί και στο βιβλίο του γράφει (σελ. 351):

«Πῆγα κατ' εὐθείαν στὰ γραφεῖα τῆς ΠΕΕΑ, ὅπου συνεδρίαζαν οἱ γραμματεῖς. Ἔκανα μιὰ ἔκθεση πάνω στὶς ἐργασίες τοῦ συνεδρίου, τὴν ἀτμόσφαιρα ποὺ ἀντιμετωπίσαμε ἐκεῖ καὶ ἐξέθεσα τοὺς λόγους ποὺ ἔγιναν ὑποχωρήσεις παρὰ τὶς ὁδηγίες ποὺ εἴχαμε. Μοῦ ἔκαναν διάφορες ἐρωτήσεις καὶ ἔδοσα συμπληρωματικὲς πληροφορίες. Τὸ ἴδιο ἀπόγεμα πῆγα στὸ Κεράσοβο. Δὲν ἀνέλαβα ἀμέσως ὑπηρεσία. Ὕστερα ἀπὸ τὴ γνώμη τῆς ΠΕΕΑ, ποὺ ἦταν ἀντίθετη μὲ τὴ γνώμη τῆς ἀντιπροσωπείας, νόμισα πὼς αὐτὸ μποροῦσε νὰ ἐπηρεάσει τὴ θέση μου στὴν ἀρχηγία τοῦ ΕΛΑΣ καὶ γι' αὐτὸ πρὶν ἀναλάβω ὑπηρεσία ζήτησα νὰ ξεκαθαριστεῖ τὸ ζήτημα αὐτό. Ἡ ΠΕΕΑ ἀπάντησε πὼς ἡ γνώμη της γιὰ τὴν ἀπόφαση τῆς ἀντιπροσωπείας δὲν ἔχει καμμιὰ σχέση μὲ τὴ θέση μου στὸν ΕΛΑΣ, πὼς ἡ εὐθύνη βαρύνει τὰ πολιτικὰ μέλη, ἐνῶ ἐγὼ ἤμουν τεχνικὸ μέλος, καὶ τέλος ἡ ΠΕΕΑ εἶναι ἱκανοποιημένη ἀπὸ τὴ στάση μου καὶ τὴ διαχείριση τοῦ στρατιωτικοῦ ζητηματος καὶ κατὰ συνέπεια πρέπει νὰ ἀναλάβω ἀμέσως τὰ καθήκοντά μου σὰν στρατιωτικὸς ἀρχηγὸς τοῦ ΕΛΑΣ».

Η κρίση που είχε ξεσπάσει ήταν βαριά. Όλο το οικοδόμημα της εθνικής ενότητας, που με τόσο κόπο είχε θεμελιωθεί στην Πλάκα, τριζοβολούσε, ενώ ο χρόνος προς την Απελευθέρωση διέρρεε γρήγορα. Και δεν διαγραφόταν διευθέτηση στον ορίζοντα. Η ηγεσία της Αριστεράς στα βουνά φαινόταν ανένδοτη.

Απολογία

Για το ΚΚΕ, όμως, υπεύθυνοι των απαράδεκτων υποχωρήσεων δεν ήταν άλλοι από τους πραγματικούς εκπροσώπους του, που αποτελούσαν ανώτατα στελέχη του: τον Πέτρο Ρούσο και τον Μιλτιάδη Πορφυρογένη. Κλήθηκε τότε ο Πορφυρογένης στην Ελλάδα να δώσει εξηγήσεις. Και έσπευσε, πράγματι, να επιστρέψει. Εμφανίστηκε στη Βίνιανη, και παρουσιάστηκε όχι στην ΠΕΕΑ, αλλά κατευθείαν στο Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ, που τώρα ήταν σύσσωμο στα βουνά, εκτός από τον Βασίλη Μπαρτζώτα ή Φάνη που παρέμεινε στην Αθήνα. Και ο Πορφυρογένης, ο «ψηλός» όπως τον αποκαλούσαν, έκανε την απολογία του.

Δεν έπεισε κανέναν, εκτός του Γιάννη Ζεύγου· δεν συνάντησε καμιά κατανόηση. Η συνθηκολόγηση εκείνη που έκαναν στο Κάιρο θεωρήθηκε τελείως εξωπραγματική. Δεν ανταποκρινόταν στον συσχετισμό δυνάμεων που επικρατούσε, κατά τη γνώμη της ηγεσίας των βουνών. Και η εξήγηση που έδιναν ο ένας κατόπιν του άλλου οι δύο από τους επτά αντιπροσώπους χαρακτηριζόταν παιδαριώδης.

«Η ατμόσφαιρα ήταν καταθλιπτική στον Λίβανο λόγω της εκτελέσεως του Ψαρρού και του κινήματος στις ένοπλες δυνάμεις. Έπρεπε να υποχωρήσουμε ή να αποχωρήσουμε», έλεγε ο Πορφυρογένης. «Τι σχέση είχε η ατμόσφαιρα με όσα υπογράψατε;» απαντούσε ο Ιωαννίδης. «Μήπως με την ατμόσφαιρα μεταβλήθηκε η σχέση των δυνάμεων;» «Ώστε να αποχωρούσαμε;» «Εν ανάγκη, ναι».

Ο ατυχής «συνθηκολόγος» είχε πέσει σε καταφανή δυσμένεια. Περιφερόταν γεμάτος σύγχυση στη Βίνιανη χωρίς κανείς να τολμά να τον προσεγγίσει. Και στο μεταξύ η κρίση ξετυλιγόταν ολοένα βιαιότερη, ενώ στο Κάιρο η αριστερή αντιπροσωπεία που απέμεινε ανέμενε με αγωνία νεότερες εντολές.

Νέες προτάσεις

Στα τέλη του Ιουνίου, ο Γ. Παπανδρέου απηύθυνε από το ραδιόφωνο έκκληση προς την «εξουσία των βουνών» να συμμορφωθεί προς τη Συμφωνία του Λιβάνου και να στείλει τους υπουργούς της για να συμπληρωθεί η κυβέρνηση. Και, επειδή είχαν σημειωθεί εκείνες τις ημέρες αρκετά σοβαρά επεισόδια μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ, επωφελούνταν από την ευκαιρία για να καταγγείλει τον πρώτο ως επιτιθέμενο και την τρομοκρατία που, όπως έλεγε, συνέχιζε να ασκεί στην ύπαιθρο. Η ΠΕΕΑ τότε απάντησε, διατυπώνοντας νέους όρους για τη συμμετοχή της στην κυβέρνηση. Το κείμενο του σχετικού τηλεγραφήματος είχε ως εξής:

«ΑΡΙΘ. Ε.Π. 74. – 2 ΙΟΥΛΙΟΥ 1944
»ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΝ
»Διὰ Πρόεδρον Σβῶλον, Στρατῆν, Ροῦσον.
»Ἀπαντῶμεν λόγον Πρωθυπουργοῦ καὶ διατυποῦμεν ὅρους καθ' ὁμόφωνον ἀπόφασιν κομμάτων, ὀργανώσεων καὶ προσωπικοτήτων Π.Ε.Ε.Α. καὶ Ε.Α.Μ. ΣΤΟΠ.

»Ἐδήλωσεν ὅτι θὰ εἴπη πρὸς τὸ ἔθνος ἀλήθειαν ΣΤΟΠ. Ὅμως ἐβεβαίωσε ὅτι Ε.Λ.Α.Σ. ἐπετέθη κατὰ τοῦ Ζέρβα καὶ ὅτι ζήτημα διευθετήθη ἐνῶ οὗτος ἤρξατο καὶ ἐξακολουθεῖ ἐπιτιθέμενος ἐναντίον Ε.Λ.Α.Σ. πολὺ μακρὰν ἀπὸ θέσεις τοῦ πρωτοκόλλου Πλάκας ΣΤΟΠ. Ἐπίσης ἀπεσιώπησε ἀξίωσή μας ἀποκηρυχθοῦν Τάγματα Ἀσφαλείας ΣΤΟΠ.

»Δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀπομακρυνόμεθα συμφωνίας ὑπογραφείσης ὑπὸ ἀντιπροσωπείας ὥστε αὕτη βρίσκεται δύσκολον θέσιν ΣΤΟΠ.

»Αἰτηθεῖσα ἀποσαφήνισις σύμφωνος πρὸς πνεῦμα Λιβάνου ΣΤΟΠ. Ἐξ ἄλλου ἀναφαίρετον δικαίωμά μας διετυπώσαμεν ἀξιώσεις διὰ ἀπαραιτήτους ἐγγυήσεις διὰ σταθερὰν ἑνότητα καὶ πιστὴν ἐφαρμογὴν συμφώνου Λιβάνου συζητουμένας ἤδη ΣΤΟΠ. Ἀντιθέτως Πρωθυπουργὸς πολλαπλῶς παρεβίασε συμφωνίας ἀρνούμενος μέχρι σήμερον ἀποκηρύξει τάγματα ἀσφαλείας ΣΤΟΠ. Ὁμιλῶν καὶ πάλιν περὶ τρομοκρατίας διαγραφείσης ἀπὸ συμφώνου Λιβάνου. Ἐμμένων ὡς καί τινες Ὑπουργοὶ εἰς δηλώσεις περὶ διαλύσεως δῆθεν ταξικοῦ στρατοῦ ΣΤΟΠ. Ἀπομακρύνων ἀθρόως ἀπὸ στρατόν, διατηρῶν εἰς στρατόπεδα συγκεντρώσεως χιλιάδας ἀντιφασιστῶν ΣΤΟΠ. Σχηματίσας πολυμελῆ Κυβέρνησιν καὶ καταργήσας αὐθαιρέτως καὶ τὴν παρ' αὐτοῦ προταθεῖσαν ἀναλογίαν μας ΣΤΟΠ.

»Ἤδη χάριν ἑνότητος ἐντὸς πνεύματος Λιβάνου διατυποῦμεν τελικοὺς ὅρους συμμετοχῆς οἵτινες ἀνορθοῦν παραβάσεις, ἐξασφαλίζουν ἀναγκαίας ἐγγυήσεις καὶ δημιουργοῦν ἀτμοσφαίραν ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης ἐν ἰσοτιμίᾳ ΣΤΟΠ.

»Ἀπαράβατος προϋπόθεσις συμφωνίας διευθέτησις ζητήματος Ζέρβα ἐπανερχομένου ἀμέσως θέσεις συμφώνου Πλάκας καὶ δημοσία ἀποκήρυξις ταγμάτων Ράλλη καὶ Εἰδικῆς ΣΤΟΠ.

»Ἐπὶ πολιτειακοῦ μετὰ τελευταίαν δήλωσιν Πρωθυπουργοῦ καὶ πρακτικῶν Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου δεχόμεθα ὅπως προσωπικὴ δήλωσις βασιλέως γίνει εὐθὺς ἅμα εἰσόδου μας Κυβέρνησιν εἰς ἐκτέλεσιν συμφωνίας Λιβάνου μὲ ἀλληλεγγύην πάντων συμμετεχόντων Κυβέρνησιν ἐπίτευξιν λύσεως ταύτης ΣΤΟΠ. Ἐπὶ ἄλλων σημείων τελικοὶ ὅροι ΣΤΟΠ.

»Πρῶτον. Ἐπανόρθωσις ὑπὲρ μαχομένου ἔθνους λεχθέντων περὶ τρομοκρατίας κατὰ παράβασιν συμφωνίας Λιβάνου ΣΤΟΠ.

»Δεύτερον. Ρητὴ ἀποσαφήνησις τῶν ἐν Λιβάνῳ συμφωνηθέντων κατὰ δήλωσιν Σαράφη-Πορφυρογένη ὅτι σημερινὸς χαρακτὴρ καὶ ὀργάνωσις Ε.Λ.Α.Σ. παραμένει ὡς ἔχει μέχρις ἀπελευθερώσεως πρᾶγμα ὅπερ ἐξυπηρετεῖ σημερινὴν μορφὴν πολέμου καὶ ἀνάγκην διατηρήσεως μαχητικότητος ΣΤΟΠ. Φυσικὰ Ε.Λ.Α.Σ. ἐνταχθεῖ ἀμέσως ὑπὸ ἑνιαίαν Κυβέρνησιν καὶ ἀρχιστράτηγον καὶ ἑνοποιηθεῖ μετ' ἄλλων ἀνταρτικῶν ὁμάδων ΣΤΟΠ.

Ο αρχιστράτηγος

»Τρίτον. Ἀρχιστράτηγον ἀποδεχόμεθα τὸν στρατηγὸν Ὀθωναῖον ΣΤΟΠ. Ἂν οὗτος παραμείνει ἐξωτερικὸν διοικητὴς ἀνταρτικῶν διορισθεῖ ἀξιωματικὸς Ε.Λ.Α.Σ. ΣΤΟΠ. Ἂν ἐγκατασταθῆ Ἐλευθέραν Ἑλλάδα, ἐπιτελάρχης διορισθῆ ἀξιωματικὸς Ε.Λ.Α.Σ. ΣΤΟΠ.

»Τέταρτον. Ἀποφυγὴ πάσης θανατικῆς ἐκτελέσεως διὰ στάσιν Μέσης Ἀνατολῆς καὶ χορήγησις ἀμνηστίας μετὰ ὁλοκλήρωσιν Κυβερνήσεως ΣΤΟΠ. Ἀνασυγκρότησις ἐνόπλων δυνάμεων Μέσης Ἀνατολῆς ὑπὸ ἑνιαίας Κυβερνήσεως μὲ κριτήριον ἀνάγκην ὑπάρξεως ἀξιομάχου στρατοῦ πιστοῦ σκοποὺς ἐθνικοῦ καὶ συμμαχικοῦ πολέμου ἀποκλειομένων δεδηλωμένων πεμπτοφαλαγγιτῶν φασιστῶν ΣΤΟΠ.

»Πέμπτον. Ἐπὶ ἀναλογίας 15 (δέκα πέντε) συνολικῶν Ὑπουργείων καὶ Ὑφυπουργείων πέντε Ὑπουργεῖα καὶ ἓν Ὑφυπουργεῖον ΣΤΟΠ. Ἐπίσης ἓν Ὑπουργεῖον "Δημοκρατικὴν Ἕνωσιν" ΣΤΟΠ. Ὑπουργεῖον Ἐσωτερικῶν καὶ Ὑφυπουργεῖον Στρατιωτικῶν διὰ Π.Ε.Ε.Α. ΣΤΟΠ. Ἐπίσης Ὑπουργεῖα Δικαιοσύνης, Παιδείας, Γεωργίας, Ἐργασίας, Προνοίας ΣΤΟΠ. Ἓν τούτων λάβει "Δημοκρατικὴ Ἕνωσις" ΣΤΟΠ.

»Ἕκτον. Ρητὴ συμφωνία ἀμέσου ἐλεύσεως κλιμακίου Ἐλευθέραν Ἑλλάδα ὁπότε διαλυθῶσιν Π.Ε.Ε.Α. καὶ Ἐθνικὸν Συμβούλιον ΣΤΟΠ.

»Παρακαλοῦμεν ἀνωτέρω διατυπωθοῦν πρωτόκολλον συμπληρωματικὸν συμφώνου Λιβάνου καὶ ραδιοφωνηθοῦν ΣΤΟΠ. Ἂν ὅροι μας γίνουν δεκτοὶ τηλεγραφήσατε ἀποστείλωμεν ὀνόματα Ὑπουργῶν ΣΤΟΠ. Ἂν ὄχι παρακαλοῦμεν διακόψατε διαπραγματεύσεις καὶ ἐπανέλθετε ΣΤΟΠ.

»Ἀντιπρόεδρος Π.Ε.Ε.Α.
στρατηγὸς Μπακιρτζῆς».

Οι νέες όμως προτάσεις της ΠΕΕΑ απορρίφθηκαν. Τα μέλη της κυβέρνησης και ο ίδιος ο Γ. Παπανδρέου είχαν θορυβηθεί, αλλά η Αγγλική Πρεσβεία τούς ειδοποίησε να παραμείνουν ανένδοτοι. Κάτι ήξεραν φαίνεται οι Άγγλοι που αγνοούσαν οι Έλληνες, τόσο στα ελληνικά βουνά όσο και στο Κάιρο. Και ο Γρ. Δαφνής στο σημείο αυτό γράφει (*Σοφ. Βενιζέλος*, σελ. 329), βασιζόμενος προφανώς σε πληροφορίες που του προσέφερε ο Βενιζέλος:

«Κατόπιν τούτου ἡ κυβέρνησις ἀπεφάσισεν ὅπως ὑποδειχθῇ εἰς τὰ απομένοντα ἐν Καΐρῳ μέλη τῆς ἀντιπροσωπείας τοῦ ΕΑΜ, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰ βουνὰ καὶ νὰ πείσουν τοὺς ἐκεῖ ὅπως σεβαστοῦν τὴν συμφωνίαν. Ἀνετέθη εἰς τὸν Σοφ. Βενιζέλον νὰ τοὺς γνωστοποιήσῃ τὴν κυβερνητικὴν ἐπιθυμίαν. Οἱ Ἐαμικοὶ ποὺ ἦσαν τέσσαρες, ἐπρότειναν νὰ φύγουν οἱ δύο καὶ οἱ ἄλλοι δύο νὰ παραμείνουν εἰς Αἴγυπτον, διὰ νὰ συνεχισθῇ ἡ ἐπαφὴ μὲ τὴν κυβέρνησιν. Ὁ Βενιζέλος τοὺς ἀπήντησεν ὅτι ἡ πρότασίς των δὲν ἠμποροῦσε νὰ γίνῃ δεκτή. Τότε, εἷς ἐξ αὐτῶν τοῦ παρετήρησεν ὅτι οὕτω διασπᾶται ἡ ἐθνικὴ ἑνότης.

»— Ἔχετε τὸ θράσος νὰ ζητᾶτε καὶ τὰ ρέστα, τοῦ εἶπεν ἐν ὀργῇ ὁ Σοφοκλῆς, ἀφοῦ ἐπὶ δύο μῆνες ταλαιπωρεῖτε τὴν κυβέρνησιν, ἐνῶ ἀποτελεῖ ζήτημα τιμῆς δι' ὑμᾶς ὁ σεβασμὸς τῆς ὑπογραφῆς σας.

»Μετὰ τὸ ἐπεισόδιον αὐτό, ὁ Σβῶλος ἐζήτησε καὶ συνήντησε τὸν Βενιζέλο ἰδιαιτέρως. Τοῦ ἀπεκάλυψε τότε ὅτι ὁ πραγματικὸς λόγος ποὺ δὲν εἰσήρχοντο εἰς τὴν κυβέρνησιν ἦτο ὅτι δὲν ἔτρεφαν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ πρωθυπουργοῦ.

»— Τότε, τοῦ παρετήρησεν ὁ Σοφοκλῆς, διατί δὲν τὸ δηλώνετε ἐπισήμως, ἀλλὰ παρακωλύετε τὴν ὑπόθεσιν μὲ διαφόρους προφάσεις; Τὸ πρόσωπον τοῦ πρωθυπουργοῦ δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀποτελέσῃ ἐμπόδιον εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐθνικῆς ἑνώσεως. Νὰ εἶσθε δὲ βέβαιοι ὅτι θὰ σᾶς ὑποστηρίξουν ὅλοι ὅσοι πιστεύουν εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς ἑνότητος. Ἀλλὰ πρὸς Θεοῦ, σταματήσατε νὰ κρύπτεσθε πίσω ἀπὸ τὸ δάκτυλό σας».

Κατά του Παπανδρέου

Ο Σβώλος και τα άλλα μέλη της αντιπροσωπείας του επέστρεψαν την επομένη στην Ελλάδα. Και, στις 2 Αυγούστου, η κυβέρνηση έπαιρνε από τα βουνά νέο τηλεγράφημα με ημερομηνία 29 Ιουλίου, στο οποίο διευκρινιζόταν: δέχεται η ΠΕΕΑ να επαναλάβει τις προσπάθειες εφαρμογής του Συμφώνου Λιβάνου, υπό τον όρο να φύγει από τη μέση ο Γ. Παπανδρέου· άλλος θα είναι απαραιτήτως ο πρωθυπουργός. Το κείμενο του τηλεγραφήματος είχε ως εξής:

«Ὁ Πρόεδρος της Π.Ε.Ε.Α. κ. Σβῶλος ἐπέστρεψεν ἤδη. Συνηντήθη μεθ' ὅλων τῶν κομμάτων καὶ ὀργανώσεων, συνεζήτησε μετ' αὐτῶν τὴν ὅλην

κατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ ἤκουσε τὰς γνώμας ὅλου τοῦ μαχομένου ἔθνους. Δὲν ὑπάρχει ἡ ἐλαχίστη ἀμφιβολία ὅτι ἅπαντες εἶναι ὑπὲρ τῆς πληρεστάτης ἐφαρμογῆς τοῦ συμφώνου τοῦ Λιβάνου. Διὰ τῶν μέτρων τούτων ὁ ἀγὼν κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ καὶ διὰ τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν, ὡς καὶ διὰ μίαν δημοκρατικὴν λύσιν τῶν σημερινῶν ἐσωτερικῶν ζητημάτων, δύναται νὰ συνεχισθῇ μὲ αὔξουσαν δύναμιν. Ὁπωσδήποτε εἶναι ἐπίσης ἀληθὲς καὶ ἐπιδεκτικὸν ἀποδείξεως ὅτι ὁ τρόπος τοῦ ἐξ ἀρχῆς χειρισμοῦ τῆς καταστάσεως ὑπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ Παπανδρέου ὑπῆρξεν ἡ κυρία αἰτία τῶν παρεξηγήσεων καὶ τῆς δυσπιστίας αἱ ὁποῖαι ἠμπόδισαν μέχρι τοῦδε τὸν σχηματισμὸν κυβερνήσεως ἑνότητος. Διὰ τῶν δημοσίων του ἐκδηλώσεων καὶ τῶν ἀσκόπων ἐνεργειῶν του, αἱ ὁποῖαι μᾶλλον τὸν ἐνεφάνιζον ὡς φανατικὸν ἐχθρὸν παρὰ ὡς ἀρχηγὸν κυβερνήσεως ἡ ὁποία θὰ ἔδει νὰ περιλαμβάνῃ καὶ στοιχεῖα τῆς ἀντιπολιτεύσεως, οὗτος ἐπέτυχε μόνον νὰ ἐγείρῃ σφοδρὰν ἀντίδρασιν καθ' ὅλην τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα. Καθ' ὃν χρόνον ὁ λαὸς ἀγωνίζεται νυχθημερὸν ἐναντίον τῶν ἐπιδρομέων καὶ θυσιάζει χιλιάδας θυμάτων εἰς τοὺς Γερμανοὺς καὶ τὰ ὄργανα αὐτῶν, τοιαῦται ἐκδηλώσεις βαθύτατα πλήττουσι τὴν ὑπερηφάνειάν του, ἰδίως ἐφ' ὅσον γίνονται ἀνεξελέγκτως.

Το τηλεγράφημα που χάθηκε

»Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι, εὐθὺς κατόπιν τῶν πρώτων ἐκδηλώσεων τοῦ κ. Παπανδρέου, ἐστάλη τηλεγράφημα ὑπὸ τῆς ὀργανώσεως πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον αὐτῆς τῇ 2α Μαΐου, θέτον ὑπὸ συζήτησιν τὴν προεδρίαν τοῦ Παπανδρέου. Τὸ τηλεγράφημα τοῦτο οὐδέποτε ἐλήφθη. Διὰ τηλεγραφήματος τῆς 27ης Μαΐου, ἅπαντες ἔθεσαν κατὰ μέρος τὸ ζήτημα τῆς προεδρίας, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι τὰ πράγματα ἤθελον τοιουτοτρόπως διευκολυνθῇ. Παρὰ ταῦτα, ἀκόμη καὶ μετὰ τὸ ὡς ἄνω μήνυμα, ὁ Πρόεδρος ἔκαμεν ὅ,τι ἠδύνατο ἵνα αὐξήσῃ τὴν πρὸς αὐτὸν ὑφισταμένην δυσπιστίαν, ἐνεργῶν ἐν προφανεῖ παραβιάσει τοῦ πνεύματος τῆς συμφωνίας τοῦ Λιβάνου. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐπιστοποιήθη διὰ τηλεγραφημάτων τῶν ὀργανώσεων καὶ διὰ τῆς ἀπὸ 10ης Ἰουλίου ἐπιστολῆς τῶν ἀντιπροσώπων πρὸς αὐτόν.

»Ὑπὸ τὰς ὡς ἄνω συνθήκας εἴμεθα ἀναγκασμένοι πρὸς χάριν τῶν ἡμετέρων συμφερόντων νὰ δηλώσωμεν ὅτι ἡ πραγματοποίησις τῆς ἑνότητος εἶναι ἀδύνατος ὑπὸ τὸν παρόντα πρωθυπουργόν. Ἐν τῇ προσπαθείᾳ των νὰ ἐξεύρουν μίαν λύσιν καὶ τῇ ἐπιθυμίᾳ των νὰ ἀποφύγουν τελειωτικὴν ῥῆξιν, τὰ κόμματα καὶ αἱ ὀργανώσεις τῆς μαχομένης Ἑλλάδος ἔφθασαν εἰς ὁμόφωνον ἀπόφασιν. Εἶναι ἕτοιμοι νὰ θέσουν εἰς ἄμεσον ἐφαρμογὴν

τοὺς ὅρους τῆς συμφωνίας τοῦ Λιβάνου διὰ τὴν συμμετοχήν των εἰς μίαν κυβέρνησιν ἑνιαίας ἐθνικῆς ἀμύνης ὑπὸ ἄλλον πρωθυπουργὸν καὶ μὲ τὴν βεβαίωσιν ὅτι διὰ τῆς συνεργασίας ἐντὸς τῆς κυβερνήσεως θέλει δημιουργηθῆ μιὰ ἀτμόσφαιρα ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης, ἄγουσα εἰς τὴν λύσιν ὅλων τῶν ζητημάτων, τὴν ἀναγκαίαν διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς προαναφερθείσης συμφωνίας».

Το τηλεγράφημα υπέγραφαν ο Σβώλος για την ΠΕΕΑ, ο Σιάντος για το ΚΚΕ, ο Παρτσαλίδης για το ΕΑΜ. Αμέσως συνήλθε το Υπουργικό Συμβούλιο για να εξετάσει την κατάσταση. Η κυβέρνηση βρισκόταν μπροστά σε έναν νέο ελιγμό των «βουνών». Έδειχνε πως τώρα αποδεχόταν μάλλον τους όρους του Λιβάνου, αλλά προέβαλλε νέο όρο, την αντικατάσταση του πρωθυπουργού. Ο Παπανδρέου ανέγνωσε το τηλεγράφημα και δήλωσε: «Είμαι έτοιμος να παραιτηθώ, εάν αυτή είναι η γνώμη του Υπουργικού Συμβουλίου».

Οκτώ από τα παριστάμενα μέλη της κυβέρνησης, οι Π. Κανελλόπουλος, Δ. Λόντος, Π. Ράλλης, Σπ. Θεοτόκης, Χρ. Σγουρίτσας, Θ. Τσάτσος, Φιλ. Δραγούμης, Λ. Λαμπριανίδης τάχθηκαν υπέρ της απόρριψης της νέας αξίωσης του ΕΑΜ. Τρία κηρύχθηκαν υπέρ της αποδοχής τους: οι Σοφ. Βενιζέλος, Κ. Ρέντης και Αλ. Μυλωνάς.

Ο Παπανδρέου όμως δήλωσε: «Εγώ δέχομαι να παραιτηθώ. Αλλά, διά να μη φανεί η παραίτησίς μου ως νίκη του ΕΑΜ, προτείνω όπως το υπουργικόν συμβούλιον εκφράσει ομοφώνως την εμπιστοσύνην του προς εμέ και κατόπιν εγώ, εξ ιδίας πρωτοβουλίας, να θυσιασθώ χάριν της εθνικής ενότητος».

Έκκληση του Βενιζέλου

Όλη η κυβέρνηση συμφώνησε και αμέσως εστάλη προς τα βουνά μήνυμα του πρωθυπουργού που δήλωνε ότι αποδεχόταν την υπόδειξη να παραιτηθεί. Ταυτοχρόνως και ο Σοφ. Βενιζέλος τηλεγραφούσε στον Σβώλο (Γρ. Δαφνή, στο ίδιο, σελ. 332):

«Κατὰ σημερινὸν Ὑπουργικὸν Συμβούλιον Παπανδρέου ἔθεσε παραίτησίν του εἰς διάθεσιν κυβερνήσεως χάριν ἐθνικῆς ἑνότητος. Λύσιν τοιαύτην ὑπεστήριξα μετὰ Μυλωνᾶ καὶ Ρέντη. Πρὸς ἀποφυγὴν κυβερνητικῆς κρίσεως μέχρις ἀφίξεως ὑμῶν ἐξεφράσθη ἐμπιστοσύνη μελῶν κυβερνήσεως πρὸς Πρόεδρον αὐτῆς ὅστις ἀνέλαβε καλέση ὑμᾶς πρὸς συμμετοχὴν εἰς κυβέρνησιν καὶ δηλώση ὅτι εἶναι ἕτοιμος ἀποχωρήση προεδρίας ἐφ' ὅσον αὐτὸς θεωρεῖται ἐμπόδιον συμφιλιώσεως. Μὴ ὑπάρχοντος πλέον ἐμποδίου ἐπιβάλλεται ταχεῖα ἀποστολὴ μελλόντων μετάσχουν κυβερνήσεως».

Φαινόταν πως με τη διαδικασία αυτή θα έβγαινε το πρόβλημα από το αδιέξοδό του. Φυσικά επρόκειτο για ουσιαστική υποχώρηση της ΠΕΕΑ. Γιατί εγκατέλειπε την άρνηση της ουσίας. Δεχόταν κατ' αρχήν τους αρχικούς όρους της Συμφωνίας του Λι-

βάνου, που απέρριψε με τόση αγανάκτηση. Τα μέλη της κυβέρνησης διερωτούνταν τι μεσολάβησε για να εκδηλωθεί αυτή η μεταβολή. Αλλά οπωσδήποτε, εφόσον η διαμάχη βουνών και Καΐρου περιοριζόταν τώρα στο πρόσωπο του πρωθυπουργού, αισιοδοξία επικρατούσε ότι τακτοποιούνταν το θέμα της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας.

Οι Άγγλοι ανένδοτοι: Παπανδρέου

Η αισιοδοξία όμως κατέρρευσε τη μεθεπομένη όταν η αγγλική κυβέρνηση διά του Φόρεϊν Όφις δήλωσε την αντίθεσή της προς την αντικατάσταση του Γ. Παπανδρέου. Ο Λήπερ ειδοποίησε την 9η Αυγούστου τους υπουργούς. Και τότε κυριάρχησε ο σάλος και η ανησυχία. Όλοι σκέφτονταν ότι θα ήταν αδύνατον να δεχτεί τώρα η ΠΕΕΑ τη συμμετοχή της στην κυβέρνηση, καθώς πώς θα μπορούσε να συμφωνήσει κατά 100% στα όσα είχαν αποδεχθεί οι αντιπρόσωποί της στον Λίβανο, τα οποία αυτή αποκήρυξε κατά 100%; Η ρήξη με τα βουνά θα ήταν αναπόφευκτη και μερικοί υπουργοί άρχισαν να σκέφτονται αν θα 'πρεπε να παραμείνουν σε μια μονομερή κυβέρνηση που θα αντιμετώπιζε εμφύλιο πόλεμο.

Η σκέψη αυτή πρυτάνευε ιδίως στους Σοφ. Βενιζέλο, Ρέντη και Μυλωνά, πράγμα που δεν το απέκρυπταν. Και ξαφνικά ειδοποιήθηκαν ότι η Βρετανική Πρεσβεία επιθυμούσε να έρθει σε επαφή μαζί τους. Πράγματι, την 8η Αυγούστου, τους συνάντησε στο ξενοδοχείο *Σέπερντς* ο σύμβουλος της πρεσβείας Ουώρνερ, ο οποίος τους κατέστησε γνωστό ότι η Αγγλία δεν εννοεί να δεχτεί άλλον πρωθυπουργό από τον Παπανδρέου. Και τους ζήτησε, όχι μόνο να μην αντιδράσουν, αλλά να καταβάλουν κάθε προσπάθεια για να πείσουν το ΕΑΜ να αποδεχθεί τον πρωθυπουργό.

Τα βουνά υποχωρούν

Εκείνοι δέχτηκαν και απέστειλαν, ως εκπρόσωποι των κομμάτων τους, αμέσως το εξής τηλεγράφημα στα βουνά, που συνυπέγραψε και ο Σακαλής των Προοδευτικών:

> *«Συνεπεία ἐπισήμου ἐμπιστευτικῆς ἀνακοινώσεως Ἀγγλικῆς κυβερνήσεως μὴ δεχομένης ἀλλαγὴν προέδρου τῆς κυβερνήσεως παραμονὰς ἀπελευθερώσεως, κόμματα Φιλελευθέρων, Προοδευτικῶν καὶ Ἀγροτικὸν Δημοκρατικὸν ποιοῦνται τελευταίαν ἔκκλησιν ὅπως ἀποστείλητε ἀντιπροσώπους σας καταλάβουν θέσεις των ἐν τῇ κυβερνήσει, ὡς ἔχει σήμερον. Ἐν ἐναντία περιπτώσει ἀναλαμβάνετε τεραστίας εὐθύνας ἀπέναντι τοῦ Ἔθνους, εἰς στιγμὴν ποὺ ἡ ἐθνικὴ ἑνότης εἶναι ὑπέρποτε ἢ ἄλλοτε ἀπαραίτητος πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν μεταπολεμικῶν προβλημάτων καὶ ἐπίλυσιν τῶν ἐκ τοῦ πολέμου πληγῶν».*

Δεν ήταν αισιόδοξοι για την απήχηση της έκκλησής τους οι συντάκτες του τηλεγραφήματος. Ούτε η υπόλοιπη κυβέρνηση υπολόγιζε πια στη συμμετοχή της Αριστε-

ράς. Και όλοι αναμετρούσαν τις συνέπειες. Προς γενική έκπληξη όμως, στις 17 Αυγούστου, έφτανε μήνυμα από τα βουνά, ως προς την ομάδα των τεσσάρων που έστειλε το τηλεγράφημα. Τους γνωστοποιούσε ότι το ΚΚΕ, το ΕΑΜ, η ΠΕΕΑ, μετά προσεκτική στάθμιση του θέματος του πρωθυπουργού, δεν επιμένουν στην αντικατάστασή του. Δέχονται τη συμμετοχή στην κυβέρνηση όπως είχε συμφωνηθεί στον Λίβανο και διόριζαν ως υπουργούς τούς Αλ. Σβώλο, Ηλ. Τσιριμώκο, Ν. Ασκούτση, Μιλτ. Πορφυρογένη, Γιάννη Ζεύγο.

Επρόκειτο πια για πλήρη υποχώρηση. Για ποιους λόγους η ηγεσία, που τόσο καυτηρίασε την αντιπροσωπεία της στον Λίβανο, τώρα εκ των υστέρων ευθυγραμμιζόταν μαζί της, σε βαθμό που ένας από τους καυτηριασθέντες –ο Μ. Πορφυρογένης– να περιλαμβάνεται στους υπουργούς;

Έχουν διατυπωθεί πολλές εκδοχές. Η επικρατέστερη είναι ότι η ριζική αυτή υποχώρηση του ΚΚΕ/ΕΑΜ οφειλόταν σε σοβιετική πίεση. Είναι ακριβές; Νά πώς έχουν τα γεγονότα:

ΚΚΕ και Σοβ. Ένωση

Το ΚΚΕ από την αρχή της Κατοχής δεν διατηρούσε καμιά υπεύθυνη σύνδεση με το σοβιετικό κράτος ή με το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης (μπ.). Ούτε με την Τρίτη Διεθνή («Κομιντέρν») έως την ημέρα που αυτοδιαλύθηκε, στις 15 Μαΐου 1943, για να ενισχυθεί η συμμαχική ενότητα.

Αναφέρεται μια προσπάθεια κομματικής σύνδεσης, πιθανόν το καλοκαίρι του 1943, από την κατεύθυνση της Μόσχας προς τα ελληνικά βουνά. Ένας παλιός Έλληνας κομμουνιστής, στέλεχος της «Κομιντέρν», ονομαζόμενος Σακαρέλος, επιχείρησε να φτάσει στην Ελλάδα μέσω Ουγγαρίας και Γιουγκοσλαβίας. Δεν έφτασε όμως ποτέ. Χάθηκε κάπου στην Κροατία, όπου πιθανόν να έπεσε σε ενέδρα των «Ουστάσι», ανταρτών αντιπάλων του Τίτο.

Μόνο τον Δεκέμβριο του 1943, όταν ο Ανδρέας Τζήμας έφτασε στο Στρατηγείο του Τίτο –όπως είδαμε–, συνάντησε επιτέλους Σοβιετικούς. Ήταν τα μέλη μιας πολυπληθούς αποστολής Ρώσων στρατιωτικών, που εκτελούσαν χρέη συνδέσμου μεταξύ Τίτο και Μόσχας. Αλλά οι άνθρωποι εκείνοι, που ασφαλώς διοχέτευαν τη «γραμμή» της Μόσχας στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Γιουγκοσλαβίας, ήταν πολύ επιφυλακτικοί απέναντι στον απεσταλμένο του ΚΚΕ, για τον οποίο δεν είχαν καμιά εξουσιοδότηση. Ο Ανδρέας Τζήμας έλεγε στον γράφοντα το 1968 στην Πράγα: «Σε όλες τις προσπάθειές μου να εξιχνιάσω τις καθοδηγητικές γραμμές της Σοβιετικής Ενώσεως προς το Κόμμα, μου απαντούσαν με παγερή ουδετερότητα. "Δεν έχουμε καμιά αρμοδιότητα για σας", μου λέγαν. "Εμείς είμαστε διαπιστευμένοι στις δυνάμεις των Γιουγκοσλάβων παρτιζάνων". "Μα πρέπει κάτι να γνωρίζουμε", έλεγα. "Δεν είναι δυνατόν να βαδίζουμε στα σκοτάδια. Μόνον από το Στρατηγείο της Μέ-

σης Ανατολής θα παίρνουμε κατεύθυνση;" "Αν θελήσει η κυβέρνησή μας και το Κόμμα να αναμιχθεί, θα στείλει και σε σας μιαν αποστολή". Έτσι, τίποτα το υπεύθυνο δεν μπορούσα να στείλω στο Πολιτικό Γραφείο. Ούτε ο Τίτο ή το περιβάλλον του ήταν σε θέση να μου δώσουν έγκυρη γνώμη για την Ελλάδα».

Σοβιετική αποστολή

Αλλά την άνοιξη του 1944 οι σοβιετικές στρατιές του στρατάρχη Τολμπούχιν έφτασαν στις πύλες των Βαλκανίων. Τα ρωσικά άρματα σταμάτησαν στις όχθες του ποταμού Προύθου. Και η Σοβιετικη Ένωση ενδιαφερόταν ζωτικά πια για όλες τις βαλκανικές χώρες. Είχαν προηγηθεί σιωπηρές συμφωνίες μεταξύ των Μεγάλων (Στάλιν, Ρούσβελτ, Τσώρτσιλ) για τις δικαιοδοσίες τους σ' αυτή την περιοχή, αλλά δεν είχαν ακόμη αποκρυσταλλωθεί απολύτως. Και, οπωσδήποτε, ήταν φυσικό να ενδιαφέρεται πια η Μόσχα και για την Ελλάδα, ασχέτως αν την άφηνε, ενμέρει ή εν όλω, στη δικαιοδοσία των Άγγλων.

Έτσι, τη νύχτα της 28ης Ιουλίου, στο αεροδρόμιο της Νεράιδας προσγειωνόταν ένα αεροπλάνο που ερχόταν από την Ιταλία. Μετέφερε 9 Σοβιετικούς, από τους οποίους ο ένας –ο Έλληνας Χρήστος Βουτυρίδης– ήταν ο διερμηνέας τους. Οι άλλοι ήταν: οι αντισυνταγματάρχες Ποπώφ (αρχηγός), Τσερνίτσεφ και Τρογιάν, οι ταγματάρχες Ιβανώφ και Καραμανώφ, δύο ασυρματιστές και ένας στρατιώτης. Και νά πώς περιγράφει την άφιξή τους και την επίσημη εμφάνισή τους ο Σαράφης (στο ίδιο, σελ. 367-368):

«Τὸ ἀεροπλάνο προσγειώθηκε χωρὶς νὰ εἰδοποιηθοῦν οἱ ἄγγλοι μὲ χρησιμοποίηση δικοῦ μας προσωπικοῦ. Φυσικὰ ὁ ἄγγλος ὑπολοχαγὸς Κούκ, ποὺ ἦταν στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἀεροδρομίου, ἔτρεξε, ξαφνιάστηκε ποὺ προσγειώθηκε ἀεροπλάνο χωρὶς νὰ τὸ ξέρει καὶ βρέθηκε μπροστὰ στοὺς ρώσους. Τοὺς χαιρέτισε κι ὕστερα οἱ ρῶσοι, συνοδευόμενοι ἀπὸ τὸ στρατηγὸ Τσαμάκο, πῆραν τὸ δρόμο γιὰ τὴν ΠΕΕΑ. Τὸ ἀπόγεμα στὶς 29 τοῦ Ἰούλη ἡ ρωσικὴ ἀποστολὴ ἔφτασε στὰ Πετρίλια (ὅπου εἶχαν τὴν ἕδρα τους τότε ἡ ΠΕΕΑ καὶ τὸ Γεν. Στρατηγεῖο τοῦ ΕΛΑΣ). Τὴν ὑποδεχτήκαμε καὶ κατόπιν καθήσαμε γιὰ δεῖπνο. Ὁ λαὸς ποὺ ἔμαθε, ἔτρεχε ἀπὸ τὰ γύρω χωριὰ μὲ μεγάλη χαρὰ νὰ δεῖ καὶ χαιρετήσει τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ Κόκκινου στρατοῦ.

»Εἴχαμε ἑτοιμάσει ἕνα πρόχειρο κατάλυμα, φανταζόμενοι πὼς θὰ ἤθελαν νὰ ἐγκατασταθοῦν μαζὶ μὲ τὴν ἄλλη ἀποστολή (τὴν Συμμαχική), καὶ ὅτι θ' ἀποτελοῦσαν ἕνα σύνολο μὲ τοὺς ἀγγλοαμερικάνους. Ρώτησα σχετικὰ τὸν ἀντισυνταγματάρχη Πωπὼφ καὶ μοῦ ἀπάντησε πὼς θὰ ἔμεναν χωριστὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ ὅπου ἐμεῖς τοὺς λέγαμε, πάντως ὅμως κοντὰ στὸ Γεν. στρατηγεῖο. Ὕστερα ἀπὸ αὐτὸ διατάξαμε τὴν ἐγκατά-

στασή τους στὸ συνοικισμὸ Μάγειρο τῶν Πετριλίων, ποὺ ἦταν πιὸ κοντὰ στὸ Γενικὸ στρατηγεῖο, ἤτοι 3/4 περίπου τῆς ὥρας. Τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρωὶ οἱ τρεῖς ἀντισυνταγματάρχες ἦρθαν στὸ Γενικὸ στρατηγεῖο γιὰ νὰ πάρουν τὴν ἐπαφὴ μαζί μας. Τοὺς δέχθηκα στὸ γραφεῖο μου μαζὶ μὲ τὸν ἐπιτελάρχη Παπασταματιάδη καὶ τὸν Κ. Δεσποτόπουλο.

»Ὕστερα ἀπὸ τὶς τυπικὲς συστάσεις παρακάλεσα τὸν ἀντισυνταγματάρχη Πωπὼφ νὰ μοῦ πεῖ τὸ ρόλο τῆς ἀποστολῆς καὶ τὶς σχέσεις της μὲ τὴν ἄλλη συμμαχικὴ ἀποστολὴ καὶ τὴν ΠΕΕΑ. Χωρὶς περιστροφὲς μοῦ δήλωσε ὅτι εἶναι στρατιωτικὴ ἀποστολὴ ἀνεξάρτητου συμμαχικοῦ κράτους στὸν ΕΛΑΣ ἀποκλειστικὰ καὶ πὼς θὰ ἐργάζεται σύμφωνα μὲ τὶς ὁδηγίες τοῦ Γενικοῦ στρατηγείου τοῦ ΕΛΑΣ, εἶναι τμῆμα τῆς ἀποστολῆς τοῦ Κόκκινου στρατοῦ στὸ στρατὸ τοῦ Τίτο, δὲ στάλθηκε στὴν ΠΕΕΑ ἀλλὰ στὸν ΕΛΑΣ, πάντως ὅμως θὰ ἔχει σχέσεις μὲ τὴν ΠΕΕΑ. Μὲ τὴ συμμαχικὴ ἀποστολὴ δὲν ἔχει καμμιὰ ὑπηρεσιακὴ σχέση παρὰ σὰν σύμμαχοι θὰ γνωριστοῦν καὶ θὰ ἔχουν σχέσεις φιλικές».

Εμφύλιος πόλεμος

Η σοβιετική αποστολή έφτανε σε κρίσιμη εποχή. Ενώ η διαμάχη βουνών και Καΐρου βρισκόταν στο αποκορύφωμά της, αναμενόταν νέα ένοπλη σύγκρουση μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ. Και φυσικά στις φλόγες των εμφυλίων μαχών θα απανθρακωνόταν η εθνική ενότητα μαζί με όλες τις ελπίδες για μια ομαλή απελευθέρωση.

Από τις αρχές Ιουλίου, ορισμένες κινήσεις των δυνάμεων του ΕΔΕΣ, που είχαν εισδύσει στον χώρο μεταξύ των ποταμών Άραχθου και Αχελώου, οι οποίες συγκρούστηκαν με τα εκεί τοπικά τμήματα του ΕΛΑΣ, δημιούργησαν στην καχύποπτη «ηγεσία των βουνών» την εντύπωση ότι ο Ζέρβας διευρύνει την περιοχή του για να την προετοιμάσει ως προγεφύρωμα των Άγγλων, που από την Ιταλία θα ενεργούσαν απόβαση όχι κατά των Γερμανών αλλά κατά του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Και, πάνω στη νευρικότητά του, το Πολιτικό Γραφείο διά της γραμματείας Στρατιωτικών της ΠΕΕΑ διέταξε το Γενικό Στρατηγείο να προπαρασκευάσει ισχυρή επίθεση κατά του ΕΔΕΣ. Ο Χαράφης αποκαλυπτικά γράφει (στο ίδιο, σελ. 357):

«...Ὕστερα ἀπὸ τὰ γεγονότα αὐτὰ ἡ ΠΕΕΑ πῆρε ἀπόφαση νὰ γίνη ἐπίθεση κατὰ τοῦ Ζέρβα μὲ σκοπὸ τὴ διάλυσή του καὶ ἔστειλε σχετικὴ διαταγὴ στὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο νὰ προβεῖ σὲ ἄμεση ἐνέργεια κατὰ τοῦ ΕΔΕΣ... Ὕστερα ἀπὸ τὴ διαταγὴ αὐτὴ τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο ἔδωσε τὶς διαταγές του πρὸς τὴν ὁμάδα μεραρχιῶν Μακεδονίας, Ι μεραρχία, VIII μεραρχία καὶ XIII μεραρχία νὰ προπαρασκευαστοῦν γιὰ ἐνέργεια κατὰ τοῦ ΕΔΕΣ. Ἡ ὁμάδα μεραρχιῶν Μακεδονίας θὰ διέθετε 6 τάγματα καὶ θ' ἀναλάβαινε τὸν τομέα VI ταξιαρχίας, ἡ Ι μεραρχία θὰ διέθετε τὸ 4ο σύνταγμά της

πρὸς τὴν περιοχὴ Μέτσοβο-Καλαρίτες, ἡ XIII μεραρχία τὸ 36 σύνταγμα πρὸς τὴν περιοχὴ 'Αγρίνιο-Ἄρτα. Γιὰ τὴ συγκέντρωση αὐτὴ καὶ τὴν προώθηση τροφίμων καὶ πυρομαχικῶν χρειάζονταν περίπου εἴκοσι μέρες. Σ' αὐτὸ τὸ διάστημα πῆρα τὴν ἀπόφαση νὰ ἐπισκεφθῶ τὶς μονάδες ποὺ θὰ ἔπαιρναν μέρος στὴν ἐπιχείρηση, νὰ δῶ τὸ ἠθικό τους, τὸ πνεῦμα τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ἀνταρτῶν, καθὼς καὶ τὸ βαθμὸ ἐφοδιασμοῦ τους σὲ πολεμικὸ ὑλικό».

Δίλημμα

Όταν έφτασε η σοβιετική αποστολή, ο Σαράφης μόλις είχε γυρίσει από μια επιθεώρηση των μεραρχιών του ΕΛΑΣ που ετοίμαζαν το χτύπημα κατά του Ζέρβα. Και ξανάφυγε στις 4 Αυγούστου για νέα επιθεώρηση. Τώρα όμως η μάχη βουνών και Καΐρου βρισκόταν στο κρισιμότερο σημείο της. Μόλις είχε απορριφθεί από την κυβέρνηση του εξωτερικού –με εντολή των Άγγλων, όπως είδαμε– η τελευταία πρόταση του ΕΑΜ: να δεχτεί τους όρους του Λιβάνου, αλλά να αντικατασταθεί ο Γ. Παπανδρέου. Μετά την αρνητική απάντηση του Καΐρου, έπρεπε να λάβει η «ηγεσία των βουνών» τελεσίδικες αποφάσεις. Και το ταχύτερο, γιατί ήταν φανερό πως η Απελευθέρωση πλησίαζε.

Η Σοβιετική Πρεσβεία

Το δίλημμα που αντιμετώπιζε το Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ ήταν ιστορικό. Αλλά η σοβιετική αποστολή δεν το βοήθησε καθόλου. Είναι εξακριβωμένο ότι οι Ρώσοι αξιωματικοί, στις επίμονες βολιδοσκοπήσεις των κομμουνιστών ηγετών, έδιναν τη στερεότυπη απάντηση ότι δεν έχουν δικαιοδοσία να συζητούν για πολιτικές κατευθύνσεις. Και το ΚΚΕ θα παρέμενε στα σκοτάδια, τραβώντας ίσως τον δρόμο της αδιαλλαξίας αν δεν έπαιρναν –επιτέλους!– μιαν απροσδόκητη αλλά σαφή καθοδήγηση από μια μακρινή πηγή.

Η πηγή εκείνη δεν ήταν άλλη από τη Σοβιετική Πρεσβεία στο Κάιρο που, όπως είδαμε, η διπλωματική της ευθύνη κάλυπτε τόσο την Αίγυπτο όσο και την Ελλάδα. Μόλις η Διάσκεψη του Λιβάνου έληξε και οι αντιπροσωπείες γύρισαν στην αιγυπτιακή πρωτεύουσα, ο Πέτρος Ρούσος ζήτησε με κάθε τρόπο να έρθει σε επαφή με την πρεσβεία. Και νά τι γράφει στην προαναφερόμενη έκθεσή του προς το Πολιτικό Γραφείο (*Το ΚΚΕ* κλπ., σελ. 239):

«Σὲ προσωπικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν πρεσβευτὴ τῆς ΕΣΣΔ δὲν κατορθώσαμε νὰ 'ρθοῦμε. Ζητήσαμε ἂν εἶναι δυνατὸν νἄχουμε τὴν ἄποψη τῆς σοβιετικῆς κυβέρνησης πάνω στὰ ἑλληνικὰ ζητήματα ἀπὸ τὸν πρῶτο σύμβουλο τῆς πρεσβείας (σημ. συγγρ.: τὸν Σολόντ). Μετὰ δέκα περίπου μέρες, δηλαδὴ ἕνα μῆνα μετὰ τὴν λῆξι τῆς διασκέψεως τοῦ Λιβάνου καὶ μιὰ βδομάδα

μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Μιλτιάδη (σημ. συγγρ.: ἐννοεῖ τὸν Μιλτιάδη Πορφυρογένη), ὁ σύμβουλος μὲ κάλεσε καὶ μοῦ ἔκανε τὴν ἀκόλουθη ἀνακοίνωση: Ἡ σοβιετικὴ κυβέρνηση δὲν ἀπάντησε ἐπὶ τοῦ θέματος. Ὁ πρεσβευτὴς ὅμως σᾶς διαβιβάζει τὴν ἀκόλουθη προσωπικὴ του γνώμη: α. Ἡ συμφωνία τοῦ Λιβάνου ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν σημερινὴ κατάσταση τῶν πραγμάτων. β. Ἡ στάση τῆς ἀντιπροσωπείας σας εἶναι ἡ σωστή. γ. Πρέπει νὰ μπεῖτε στὴν κυβέρνηση καὶ δ. Νὰ φροντίσετε νὰ γίνη γνωστὴ ἡ γνώμη αὐτὴ στὰ βουνά».

Η έκθεση του Π. Ρούσου γράφτηκε στα τέλη Ιουνίου 1944. Επιτέλους, το ΚΚΕ αποκτούσε μια επίσημη επαφή με τη Σοβιετική Ένωση. Η Σφίγγα μίλησε. Μόνο που οι υποδείξεις της αποτελούσαν επίκριση για την έως τότε αρνητική έναντι του Λιβάνου πολιτική του. Αλλά ο Π. Ρούσος δεν μπορούσε να διαβιβάσει με τον ασύρματο όσα του είπε ο Ρώσος διπλωμάτης, γιατί θα λάμβαναν γνώση οι Άγγλοι. Έστειλε την έκθεσή του με άλλον δρόμο, που καθυστέρησε. Σε λίγο έφτασε και ο ίδιος στην Ελλάδα.

Φυσικά το ΚΚΕ έσπευσε να συμμορφωθεί και στις 29 Ιουλίου ανήγγειλε στο Κάιρο ότι αποδέχεται όλους τους όρους της Συμφωνίας του Λιβάνου. Διατύπωσε μόνο την αξίωση της αντικατάστασης του πρωθυπουργού. Και θα πίστευε, φαίνεται, ότι δεν παρέβαινε έτσι ουσιαστικά τη σοβιετική καθοδήγηση, ασφαλώς δε το Κάιρο θα υποχωρούσε.

Όταν όμως στις 9 Αυγούστου ο Τσώρτσιλ δήλωσε την εμμονή του στο πρόσωπο του Γ. Παπανδρέου, τέθηκε το νέο πρόβλημα: θα επιμείνει η Σοβιετική Πρεσβεία στο Κάιρο (δηλαδή η Σοβιετική Ένωση) στις θέσεις που διατύπωσε προς τον Πέτρο Ρούσο;

Ο Σοβιετικός πρεσβευτής Νοβίκωφ απουσίαζε από το Κάιρο. Τον αναπλήρωνε ο Σολόντ, ο οποίος πληροφορήθηκε αμέσως την εντολή του Τσώρτσιλ και ενήργησε με ταχύτητα. Θέλησε να κάνει πρώτα μια διερεύνηση στον κυβερνητικό χώρο και την ίδια μέρα (9 Αυγούστου), διά του φίλου του Γάλλου καθηγητή Ραπνούιγ, ζήτησε να συναντήσει τους υπουργούς Π. Κανελλόπουλο (Ανασυγκρότησης) και Κ. Ρέντη (άνευ χαρτοφυλακίου). Η συνάντηση έγινε εκείνο το απόγευμα στο σπίτι του Ραπνούιγ. Και στη συζήτηση που ακολούθησε ρώτησε γιατί να μην αντικατασταθεί ο Γ. Παπανδρέου, ώστε να μη διακυβευθεί η εθνική ενότητα.

Οι Έλληνες συνομιλητές του τον αντέκρουσαν διά μακρών και ο Π. Κανελλόπουλος του υπέδειξε ότι, άλλωστε, από τη στιγμή που ο Τσώρτσιλ ζήτησε να μείνει ο Γ. Παπανδρέου, δεν ήταν εύκολο να ληφθεί άλλη απόφαση.

«Πρέπει να μας βοηθήσετε στη δύσκολη θέση που βρισκόμαστε», δήλωσε ο Π. Κανελλόπουλος, ο οποίος, στο ανέκδοτο προσωπικό του Ημερολόγιο, στο σημείο αυτό προσθέτει (εγγραφή 10 Αυγούστου – βλ. Θ.Δ. Τσάτσου, *Αι Παραμοναί της Απε-*

λευθερώσεως, Αθήναι 1973, όπου και δημοσιεύεται το σχετικό απόσπασμα του ανεκδότου Ημερολογίου Π. Κανελλοπούλου, σελ. 259):

«...Ὁ Σολόντ, ἂν καὶ τόνισε γιὰ μιὰ στιγμὴ ὅτι δὲν θὰ εἶναι μόνον ἡ Ἀγγλία ποὺ θἄχη λόγο στὰ ἑλληνικὰ πράγματα, φάνηκε νὰ καταλαβαίνη τὴ δυσκολη θέσι μας καὶ ἔδειξε μάλιστα καὶ συγκίνηση. Δὲν ὁμολόγησε ὅτι παράτησε τὴ γνώμη μου γιὰ τὴν ἀνάγκη ν' ἀλλάξη ἀμέσως ὁ Πρωθυπουργός, ἀλλ' ἔπαψε νὰ ἐπιμένη.

»...Πιστεύω ὅτι ὅλα ὅσα τοῦ εἴπαμε τρεῖς ὁλόκληρες ὧρες τὰ καταχώρησε μέσα του ὅπως πρέπει καὶ θὰ ἀποτελέσουν ὑλικὸ γιὰ μιὰ ἔκθεσι ποὺ χωρὶς ἄλλο θὰ κάνη».

Το διάβημα

Ο Σολόντ πράγματι «τα καταχώρησε μέσα του». Και είτε έκανε έκθεση στην οποία πήρε αστραπιαία απάντηση, είτε ενήργησε αυτοβούλως, πραγματοποίησε μια αποφασιστική επέμβαση. Μετά πέντε ημέρες, κάλεσε τον καθηγητή Α. Αγγελόπουλο, μέλος της αντιπροσωπείας της ΠΕΕΑ που είχε παραμείνει στο Κάιρο, στον οποίο επανέλαβε όσα είχε διαβιβάσει στον Π. Ρούσο εκ μέρους του πρεσβευτή. Του υπογράμμισε ότι ισχύουν και μετά την αξίωση του Τσώρτσιλ να μείνει ο Παπανδρέου και τον εξουσιοδότησε να ειδοποιήσει σχετικά αμέσως την ΠΕΕΑ.

Έσπευσε ο Α. Αγγελόπουλος να μεταδώσει με τον ασύρματο στην ηγεσία των βουνών το διάβημα του Σολόντ. Και τη 17η Αυγούστου η ΠΕΕΑ ανακοίνωσε ότι αποδέχεται τον Γ. Παπανδρέου ως πρωθυπουργό και στέλνει τους υπουργούς. Η κρίση είχε υπερπηδηθεί.

Η αλλαγή

Η απότομη υποχώρηση των βουνών προκάλεσε έκπληξη. Πιο έκπληκτος ήταν ο Σαράφης, που το κείμενό του στο σημείο αυτό είναι πολύ χαρακτηριστικό (σελ. 382):

«Τὴν ἄλλη (1 Σεπτεμβρίου) πῆγα ἀμέσως στὴν ΠΕΕΑ γιὰ νὰ τὴν ἐνημερώσω γιὰ τὴν κατάσταση τῶν τμημάτων καὶ τὸ δυνατὸ τῶν ἐπιχειρήσεων κατὰ τοῦ Ζέρβα. Ἤμουν ἀπόλυτα ἱκανοποιημένος. Οἱ ἐπιχειρήσεις μποροῦσαν νὰ διεξαχθοῦν μὲ ἐπιτυχία... Στὴν ΠΕΕΑ βρέθηκα μπροστὰ σὲ νέα κατάσταση. Εἶχαν ἀποφασίσει νὰ μετάσχουν στὴν κυβέρνηση Παπανδρέου καὶ ἑτοιμάζονταν γιὰ ἀναχώρηση οἱ ὑπουργοὶ ποὺ θὰ ἔπαιρναν μέρος (Σβῶλος, Ἀσκούτσης, Τσιριμῶκος, Πορφυρογένης, Ζέβγος). Μαζί τους θὰ ἔφευγαν καὶ οἱ Ἀγγελόπουλος, Καρβούνης καὶ μερικοὶ ἄλλοι γιὰ βοηθοὶ καὶ τεχνικοὶ σύμβουλοι. Ἔτσι μέσα σὲ 15 μέρες ἄλλαξε ἡ πολιτικὴ κατάσταση. Βρέθηκα λίγο στενοχωρημένος. Μὲ τὸ ταξίδι μου προπαρασκεύαζα τὴν πολεμικὴ ἀτμόσφαιρα καὶ τωρα θὰ παίρναμε μέρος στὴν κυβέρνηση. Δὲν ἤμουν ἀπὸ κείνους ποὺ ἤθελαν τὶς ἐμφύλιες συγκρούσεις,

ἀλλὰ πάντοτε προσπάθησα νὰ ἐπιτύχη ἡ ἐθνικὴ ἑνότητα καὶ γι' αὐτὸ παρὰ τὴ στενοχώρια μου εὐχαριστήθηκα μὲ τὴ λύση ποὺ δόθηκε».

Την 24η Αυγούστου αναχωρούσαν οι υπουργοί για το Κάιρο. Με ανακούφιση λαός και αγωνιστές στην Ελλάδα υποδέχτηκαν την αλλαγή. Ασφαλώς και η μάζα των κομμουνιστών συμμετείχε στη γενική ελπίδα. Υπήρχαν όμως και πολλά στελέχη του ΚΚΕ που με δυσπιστία, έκπληξη και ανησυχία έβλεπαν όλες εκείνες τις εξελίξεις. Πίστευαν πως αποτελούσαν μιαν αλυσίδα από κεφαλαιώδη σφάλματα, που οφείλονταν σε αδικαιολόγητο πανικό, υποτιμούσαν τη δύναμη του ΕΛΑΣ και οδηγούσαν στην υποταγή και την καταστροφή. Με την τελευταία απόφαση του ΕΑΜ, αποκαταστάθηκε η γραμμή της εθνικής ενότητας που είχε διαμορφωθεί από τις αρχές του 1944. Αλλά ακριβώς αυτή τη γραμμή θεωρούσαν ολέθρια οι δύσπιστοι.

Διάσπαση της κυβέρνησης

Ωστόσο, στις 31 Αυγούστου έφταναν στο Κάιρο οι ΕΑΜικοί υπουργοί. Και βρήκαν μια κατάσταση αρκετά ανώμαλη. Από τις πρώτες ημέρες της κυβέρνησης Παπανδρέου, υπέβοσκε η αντιζηλία του πρωθυπουργού με τον Σοφοκλή Βενιζέλο, που θα τους παρακολουθούσε πεισματάρα και ανηλεής μέχρι τον θάνατο του Βενιζέλου το 1964. Οι δυο αυτοί άνδρες πάντα θα συνεργάζονται και πάντα θα βρίσκονται σε ρήξη. Η παράδοξη εκείνη λυκοφιλία 20 ετών κατά βάθος δεν είχε μόνον προσωπική έκφραση αλλά και κομματική. Το Κόμμα των Φιλελευθέρων ήταν ο σταθερός στόχος του Γ. Παπανδρέου και η παλαιά ηγετική φρουρά του αμυνόταν κατά του επήλυδος. Η πρώτη δε έκρηξη στις σχέσεις τους ξέσπασε τον Αύγουστο του 1944.

Τη 17η εκείνου του μηνός, ο πρωθυπουργός, υπό απόλυτη μυστικότητα, ήρθε στην Ιταλία, όπου στη Νεάπολη συνάντησε κρυφά τον Τσώρτσιλ. Κανείς υπουργός δεν γνώριζε την αναχώρηση και τον σκοπό της. Είχε διαδώσει ο πρωθυπουργός ότι είναι ασθενής και θα παραμείνει για λίγες ημέρες στο ξενοδοχείο *Μένα Χάουζ* των Πυραμίδων. Όταν μερικοί συνεργάτες του τον ζήτησαν σ' αυτό το ξενοδοχείο, με έκπληξη πληροφορήθηκαν από τη «ρεσεψιόν» ότι ουδέποτε είχε εμφανιστεί εκεί ο Παπανδρέου. Και μόνο την 21η Αυγούστου, όταν επέστρεψε από το μυστηριώδες ταξίδι του, αποκάλυψε τι είχε συμβεί. Έλυσε με τον Βρετανό πρωθυπουργό μερικά καίρια προβλήματα για την επικείμενη Απελευθέρωση.

Μεταξύ των κυριοτέρων ήταν η ρύθμιση της θέσης του βασιλιά. Θα αναχωρούσε ο Γεώργιος για το Λονδίνο και θα άφηνε τον διάδοχο ως αντιβασιλέα μέχρι την εγκατάσταση της κυβέρνησης στην Αθήνα, οπότε την αντιβασιλεία θα ασκούσε το Υπουργικό Συμβούλιο. Ταυτόχρονα ανήγγειλε στους συνεργάτες του ότι κατ' απαίτηση του Τσώρτσιλ η κυβέρνηση θα μεταφερόταν στη Νεάπολη της Ιταλίας, μέχρι την Απελευθέρωση.

Οι υπουργοί άκουσαν τον πρωθυπουργό με συγκαλυμμένη ή φανερή αγανάκτη-

ση. Τους είχε όλους αγνοήσει και αποφάσιζε μόνος του ερήμην τους. Δεν είχε καν ειδοποιήσει τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης Βενιζέλο για την αναχώρησή του. Ο ίδιος ο Βενιζέλος, ο Ρέντης και ο Μυλωνάς, που δεν παρέστησαν σ' εκείνη τη συνεδρίαση, του έστειλαν τις παραιτήσεις τους. Αργότερα, στις 9 Σεπτεμβρίου, τους ακολούθησε και ο Γεράσιμος Βασιλειάδης, που τότε βρισκόταν στο Λονδίνο. Ο Βενιζέλος είχε υποβάλει προηγουμένως παραίτηση, επειδή ο Άγγλος αρχιστράτηγος Μέσης Ανατολής τού απαγόρευσε να μεταβεί στην Κρήτη. Το θέμα του συζητείτο, αλλά τώρα, με το πραξικόπημα του Παπανδρέου, η αποχώρησή του ήταν οριστική.

Είχε και άλλες αιτίες προστριβών με τον πρωθυπουργό ο Βενιζέλος. Όπως ο διορισμός του στρατηγού Κ. Βεντήρη ως αρχιστρατήγου με υπουργικά δικαιώματα. Πάντως η κυβέρνηση τώρα είχε διασπαστεί. Ο Γ. Παπανδρέου έσπευσε να αντικαταστήσει τους παραιτηθέντες με τους Λαϊκούς Δ. Χέλμη ως υπουργό Σιδηροδρόμων και Αυτοκινήτων και Σπ. Τσακόπουλο άνευ χαρτοφυλακίου, καθώς και με τον Φιλελεύθερο Εμμ. Σοφούλη, επίσης άνευ χαρτοφυλακίου. Το Υπουργικό Συμβούλιο τώρα κατά πλειοψηφία αποτελούνταν από Λαϊκούς.

Λίγες ημέρες αργότερα, στις 3 Σεπτεμβρίου, παραιτήθηκε ένας ακόμη υπουργός, ο Σπύρος Θεοτόκης. Οι λόγοι όμως δεν είχαν σχέση με τις εσωτερικές διενέξεις. Οι Σύμμαχοι είχαν αρχίσει μυστικές διαπραγματεύσεις με τη Βουλγαρία, για να μεταβάλει, όπως η Ιταλία, προσανατολισμό και να θεωρηθεί συνεμπόλεμος. Ο Θεοτόκης το θεώρησε μειωτικό για την Ελλάδα και επιζήμιο για τις εθνικές βλέψεις.

Ήταν το δεύτερο μέλος των ελληνικών κυβερνήσεων του εξωτερικού που αντιδρούσε αποφασιστικά για θέματα αυτής της κατηγορίας. Είχε προηγηθεί τον Δεκέμβριο του 1942 ο Π. Κανελλόπουλος, αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Καΐρου και υπουργός Εθνικής Αμύνης. Είχε κάνει τότε στη Βουλή των Κοινοτήτων ο Βρετανός υπουργός Εξωτερικών Ήντεν μια δήλωση περί Αλβανίας, που άφηνε να υπονοηθεί ότι δεν επρόκειτο να θιγούν τα προπολεμικά της σύνορα. Αυτό σήμαινε ότι η ελληνική διεκδίκηση στη Βόρεια Ήπειρο παραμεριζόταν. Ποια άλλη όμως ευκαιρία μπορούσε να παρουσιαστεί;

Ο Π. Κανελλόπουλος εξαπέστειλε προς τον Ήντεν από το Κάιρο δύο μάλλον βίαια τηλεγραφήματα διαμαρτυρίας, απειλώντας να παραιτηθεί. Πιέστηκε τότε και από τους Άγγλους και από τον πρωθυπουργό Τσουδερό και από τον βασιλιά Γεώργιο να μην επιμείνει στην παραίτησή του. Κλήθηκε μάλιστα για τον σκοπό αυτό στο Λονδίνο. Τελικά υποχώρησε, αλλά θα ήταν προτιμότερο γι' αυτόν να είχε παραιτηθεί. Θα είχε αποφύγει τη θύελλα του κινήματος του Μαρτίου του 1943 και την άδοξη αποχώρησή του, που αδικούσε το έως τότε έργο του.

Οι ΕΑΜικοί ορκίζονται

Η παραίτηση του Σπ. Θεοτόκη, υπό άλλες συνθήκες θα εμφάνιζε ακόμη πιο σαθρή

την κυβέρνηση. Αλλά τώρα και η δική του αποχώρηση και η προηγούμενη της ομάδας Βενιζέλου υπερκαλύφθηκαν από ένα αποφασιστικό γεγονός. Τη 2α Σεπτεμβρίου γινόταν η ορκωμοσία των υπουργών του ΕΑΜ, ενώπιον του διαδόχου ως αντιβασιλέα (ο βασιλιάς είχε αναχωρήσει την προηγουμένη για το Λονδίνο). Και ο Παπανδρέου, που ήταν τώρα κύριος της κατάστασης, γεμάτος χαρά προσέφερε ως δώρο στο ΕΑΜ, πέραν των συμφωνημένων εδρών, το υφυπουργείο Οικονομικών για τον καθηγητή Α. Αγγελόπουλο. Επέτρεψε επιπλέον στους νέους υπουργούς να εκλέξουν ελεύθερα τους γενικούς γραμματείς των υπουργείων τους.

Διάγγελμα χαράς

Και είχε δίκιο να αισθάνεται περιχαρής ο πρωθυπουργός. Το γεγονός ήταν κολοσσιαίο. Επισφραγιζόταν επιτέλους μια πολιτική με την οποία αποτρεπόταν, εκ πρώτης όψεως, ο εμφύλιος πόλεμος. Αλλά αποτρεπόταν έτσι και η συντριβή από τον ΕΛΑΣ των μη αριστερών ενόπλων δυνάμεων μέσα στην Ελλάδα. Και έμπαινε υπό έλεγχο το ΕΑΜικό κίνημα. Με δικαιολογημένο θριαμβευτικό ύφος, την ίδια ημέρα ανήγγειλε τη μεγάλη είδηση από το ραδιόφωνο:

«Ι. Ἀναγγέλλοντες πρὸς τὸ Ἔθνος τὴν πραγματοποίησιν τῆς κυβερνήσεως τῆς πλήρους Ἐθνικῆς Ἑνώσεως εἴμεθα βέβαιοι ὅτι μεταδίδομεν χαρμόσυνον εἴδησιν, διότι ἀπετέλει αὕτη πάγκοινον πόθον τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ.

»ΙΙ. Πολιτικὸν πρόγραμμα τῆς κυβερνήσεως ἀποτελεῖ τὸ Ἐθνικὸν Συμβόλαιον. Δύο εἶναι οἱ μεγάλοι σκοποί μας! Ἡ Ἐθνικὴ Ἀπελευθέρωσις καὶ Ἀποκατάστασις καὶ ἡ Λαϊκὴ Κυριαρχία.

»ΙΙΙ. Διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς Ἐθνικῆς Ἀπελευθερώσεως ὁ Λαός μας παλαίει καὶ πάσχει. Ἐν μέσω σκληροτάτων στερήσεων, ὠργανωμένοι καὶ ἀνοργάνωτοι, εἰς τὰς πόλεις καὶ εἰς τὰ βουνά, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, καὶ πρὸ παντὸς οἱ νέοι μας, κατέχονται ἀπὸ φλογερὸν πάθος ἐλευθερίας καὶ ἀπαράμιλλον προθυμίαν αὐτοθυσίας. Ὑπάρχουν μορφαὶ ἀγῶνος τοῦ Λαοῦ μας ἐναντίον τῶν βαρβάρων κατακτητῶν, αἱ ὁποῖαι θὰ ἀνήκουν ὄχι μόνον εἰς τὰς ἐνδόξους σελίδας τῆς Ἱστορίας μας ἀλλὰ ἀκόμη καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἐθνικῶν μύθων. Ἐξ ὀνόματος τοῦ Ἔθνους ἡ κυβέρνησις θεωρεῖ καθῆκον νὰ ἐκφράση πρὸς τὸν ἥρωα καὶ μεγαλομάρτυρα Ἑλληνικὸν Λαὸν θαυμασμὸν καὶ εὐγνωμοσύνην, καὶ νὰ ὑποκλιθῆ εὐλαβῶς ἐνώπιον τῶν χιλιάδων θυμάτων τοῦ Ἐθνικοῦ μας Ἀγῶνος.

»IV. Ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ σκιαί. Ὑπάρχουν, πρῶτον, τὰ Τάγματα Ἀσφαλείας. Ἕλληνες ἐτέθησαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν κατακτητῶν ἐνα-

ντίον τῶν Ἑλλήνων. Τὸ Ἐθνικὸν Συνέδριον τοῦ Λιβάνου κατήγγειλε τὰ Τάγματα Ἀσφαλείας. Καὶ ἡ κυβέρνησις τῆς Ἐθνικῆς Ἑνώσεως, σήμερον, ἐπαναλαμβάνει τὴν καταδίκην των. Ἡ ὕπαρξις ἐνόπλων σωμάτων ὑπὸ οἱονδήποτε ὄνομα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἐχθροῦ ἀποτελεῖ ἔγκλημα κατὰ τῆς Πατρίδος.

»Παραγγέλλομεν εἰς τοὺς ἄνδρας τῶν Ταγμάτων Ἀσφαλείας ὅπως ἐγκαταλείψουν ἀμέσως τὰς θέσεις των.

»Ἡ κυβέρνησις τῆς Ἐθνικῆς Ἑνώσεως δὲν θὰ εἶχε λόγον ὑπάρξεως ἐὰν δὲν ᾐσθάνετο τὸ δικαίωμα καὶ τὴν δύναμιν ν' ἀξιώση καὶ νὰ ἐπαγγελθῇ πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν Λαὸν Τάξιν καὶ Ἐλευθερίαν. Εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς Ἐθνικῆς Ἑνώσεως, ἀντιπροσωπεύονται ὅλα τὰ πολιτικὰ κόμματα καὶ ὅλαι αἱ ἐθνικαὶ μαχόμεναι ὀργανώσεις, ἤτοι τὸ σύνολον τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ...

»VIII. Ἀπετέλεσε ἀτύχημα ἡ βραδύτης διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς πλήρους ἐθνικῆς μας ἑνώσεως. Ἀλλὰ διότι δυστυχῶς ἐβραδύναμεν, αἰσθανόμεθα σήμερον τὸ καθῆκον νὰ πολλαπλασιάσωμεν τὰς προσπαθείας μας διὰ νὰ δημιουργήσωμεν τὸ κλῖμα τῆς Ἐθνικῆς Ἑνώσεως ἐντὸς τοῦ ὁποίου, μὲ νέα κριτήρια, θὰ ἐκτιμηθῇ τὸ παρελθὸν καὶ θὰ ρυθμισθῇ τὸ μέλλον».

Τη νύχτα της 6ης προς 7η Σεπτεμβρίου 1944, η ελληνική κυβέρνηση μεταφέρθηκε αεροπορικώς στην Ιταλία. Ο τόπος όπου εγκαταστάθηκε δεν ήταν η Νεάπολη, αλλά η κωμόπολη Κάβα ντέι Τιρρένι, μεταξύ Σαλέρνο και Καζέρτας. Σ' αυτήν είχε μείνει ένα διάστημα η ιταλική κυβέρνηση του στρατάρχη Μπαντόλιο μετά την ανακωχή. Η έπαυλη όπου διέμενε ο στρατάρχης προσφέρθηκε στον πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου, ενώ οι υπουργοί και οι υπάλληλοι συσσωρεύθηκαν σε δύο μικρά ξενοδοχεία. Αυτή υπήρξε η επίσημη, «ντε γιούρε», πρωτεύουσα της Ελλάδας στην τελευταία πριν την Απελευθέρωση σύντομη περίοδο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΜΑΧΕΣ

ΚΡΙΣΗ ΠΥΡΟΜΑΧΙΚΩΝ ΣΤΟΥΣ ΑΝΤΑΡΤΕΣ • ΣΟΒΑΡΕΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ: ΑΜΦΙΣΣΑ, ΑΜΦΙΛΟΧΙΑ, ΚΑΡΟΥΤΕΣ, ΜΕΝΙΝΑ • ΣΧΕΔΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ • ΟΙ ΓΕΡΜΑΝΟΙ ΑΡΧΙΖΟΥΝ ΝΑ ΥΠΟΧΩΡΟΥΝ • ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ • ΤΑ ΕΞΟΠΛΙΣΜΕΝΑ ΒΟΥΛΓΑΡΟΧΩΡΙΑ • Ο ΚΑΛΤΣΕΦ • ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΠΙΘΕΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΑΠΟΧΩΡΟΥΝΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΩΝ • ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

ΕΝΩ ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΤΑΝ η πολύμηνη πολιτική μάχη μεταξύ βουνών και Καΐρου, μια άλλη μάχη ξετυλιγόταν σε όλη την Ελλάδα, από τον Έβρο έως το Ταίναρο. Οι αντάρτικες δυνάμεις έδιναν συνεχείς αγώνες εναντίον Γερμανων και Βουλγάρων, είτε με πρωτοβουλίες δικές τους –κατά μέγα μέρος σε εφαρμογή του σχεδίου «Κιβωτός»–, είτε λόγω εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του εχθρού. Και τον μεγάλο όγκο αυτής της μάχης τον διεξήγαγε ο ΕΛΑΣ.

Είχε όμως μια πηγή αδυναμίας τώρα ο ΕΛΑΣ: την έλλειψη πυρομαχικών. Η κρίση είχε αρχίσει από την άνοιξη. Παρά τη Συμφωνία της Πλάκας, που κατέπαυσε τον εμφύλιο πόλεμο, οι Άγγλοι σε ελάχιστο βαθμό τού χορηγούσαν πυρομαχικά. Η έλλειψή τους απασχόλησε και το Εθνικό Συμβούλιο τον Μάιο. Και προκάλεσε αίσθηση η απροσδόκητη πρόταση του εθνοσυμβούλου Εδέσσης Σαλ. Γρηγοριάδη να μεταφερθούν στην Ελεύθερη Ελλάδα από την Αθήνα τα αναγκαία μηχανήματα από το Πυριτιδοποιείο και Καλυκοποιείο. Ο γραμματέας Στρατιωτικών, στρατηγός Μάντακας, που εντυπωσιάστηκε κι αυτός, είπε: «Ομολογώ ότι βρίσκομαι μπροστά στο αβγό του Κολόμβου. Θα καταρτίσω αμέσως μια επιτροπή τεχνικών αξιωματικών, στην οποία θα λάβει μέρος και ο προτείνας εθνοσύμβουλος για να εξετάσει αν είναι εφαρμόσιμος η πρότασις».

Η επιτροπή συγκροτήθηκε, έκρινε πως είναι δυνατή η κατασκευή φυσιγγίων και μικρών βλημάτων, αρκεί να μπορούν να μεταφερθούν μηχανήματα. Δεν ήλπιζε ότι ήταν πρακτικά δυνατή μια τέτοια ενέργεια. Έστειλε ερώτημα στο Α' Σώμα Στρατού του ΕΛΑΣ (Αθηνών) αν αναλαμβάνει τη λαθραία μεταφορά του εξοπλισμού των δύο μεγάλων εργοστασίων Πυριτιδοποιείου και Καλυκοποιείου. Και ανέμενε ότι η

απάντηση θα ήταν απορριπτική. Προς μεγάλη όμως έκπληξη πάντων, ο καπετάνιος του Α΄ Σώματος Νέστωρας (Σπύρος Κωτσάκης) διαβεβαίωσε ότι ο ΕΛΑΣ Αθηνών και οι ΕΑΜικές οργανώσεις ήταν σε θέση, έως τον χειμώνα, να πραγματοποιήσουν τον άθλο που τους ζητούσαν.

Κανείς δεν έδινε πυρομαχικά

Αν η Κατοχή παρατεινόταν μέχρι το 1945, η απίθανη αυτή μεταφορά, που ασφαλώς θα ήταν μοναδική στα παγκόσμια χρονικά του πολέμου, κατά πάσα πιθανότητα θα είχε πραγματοποιηθεί. Τον Οκτώβριο του 1944, όταν έγινε η Απελευθέρωση, είχαν αρχίσει οι προεργασίες. Στο μεταξύ όμως η κρίση των πυρομαχικών γινόταν ολοένα οξύτερη. Μάχες εγκαταλείπονταν στη μέση και αγωνιώδεις εκκλήσεις απευθύνονταν στους Βρετανούς. Ένα χαρακτηριστικό σήμα του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ προς τη συμμαχική αποστολή είναι το εξής:

«Ἀριθ. 16, 31 Αὐγούστου 1944. Μετὰ βαθείας λύπης γνωρίζομεν τμήματα V ταξιαρχίας μας ἀγωνιζόμενα ἀπὸ ἡμερῶν κατὰ ὑπερτέρων δυνάμεων ἠναγκάσθησαν διακόψωσιν μάχην κατόπιν ἐντελοῦς ἐξαντλήσεως πυρομαχικῶν των. Κατόπιν τούτου οἱ γερμανοὶ κατέλαβον καὶ ἐπυρπόλησαν Λιδωρίκι. Ἀπευθύνομεν ὑστάτην ἔκκλησιν ἀμέσου ἐνισχύσεως ΕΛΑΣ διὰ πυρομαχικῶν πρὸς ἀποτελεσματικὴν ἐκπλήρωσιν ἀποστολῆς του κατὰ παρούσας ἀποφασιστικὰς στιγμάς.

»Σ. Σαράφης, Κ. Δεσποτόπουλος».

Απευθύνθηκε ο ΕΛΑΣ και προς την άλλη πλευρά. Ο Σαράφης γράφει (σελ. 366):

«Ἀπὸ τὸ Γενάρη τοῦ 1944 περίπου εἴχαμε πάρει ἐπαφὴ μὲ τὸ στρατάρχη Τίτο μὲ ἀσύρματο καὶ ἀνταλλάξαμε στρατιωτικὲς πληροφορίες γιὰ τὶς κινούμενες γερμανικὲς δυνάμεις... Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτά, ζητήσαμε ἀπὸ τὸν Τίτο ἂν μποροῦσε νὰ μᾶς ἐνισχύσει σὲ πυρομαχικὰ ποὺ εἴχαμε ἐξαιρετικὴ ἀνάγκη καὶ οἱ σύμμαχοι δὲ μᾶς ἐφοδίαζαν. Τὸν παρακαλέσαμε ἐν ἀνάγκη νὰ διαβιβάσει τὶς αἰτήσεις μας πρὸς τὸν Κόκκινο Στρατό. Ζήτησαν πληροφορίες ἂν εἴχαμε ἀεροδρόμια γιὰ προσγείωση ἀεροπλάνων καὶ χῶρο κατάλληλο γιὰ ρίψεις, τοὺς δόσαμε τὰ σχετικὰ στοιχεῖα ἀλλὰ δὲν πήραμε καμμιὰ βοήθεια. Τώρα μὲ τὴν ἄφιξη τῶν ρώσων ἀξιωματικῶν ἐλπίζαμε νὰ βελτιωθεῖ γενικὰ ἡ κατάσταση...

»(Ἡ Σοβιετικὴ Ἀποστολή) γιὰ τὸν ἐφοδιασμό μας ἐκ μέρους τοῦ Κόκκινου Στρατοῦ δὲν ἔδοσε καμμιὰ ὑπόσχεση γιατὶ δὲν εἶχε καμμιὰ ἐντολή. Θὰ διαβίβαζε τὶς ἀνάγκες μας στὴ Μόσχα μὲ τὸν ἀσύρματο κ' ἐκείνη θ' ἀπεφάσιζε. Ζήτησε κατάσταση μὲ τὶς ἀνάγκες τοῦ ΕΛΑΣ καὶ σὲ δὺο μέ-

ρες δόθηκαν οἱ καταστάσεις. Πάντως, ὥς τὸ τέλος δὲ μᾶς στάλθηκε καμμιὰ βοήθεια».

Μόνο όταν επρόκειτο για επιχειρήσεις αποκλειστικά του σχεδίου «Κιβωτός» οι Άγγλοι χορηγούσαν τοπικά ορισμένες ποσότητες πυρομαχικών. Παρά την έλλειψη όμως, οι αντάρτικοι σχηματισμοί δρούσαν σε ευρύτατη κλίμακα. Αλλά όχι πάντα με επιτυχίες. Υπήρχαν περιπτώσεις οδυνηρών πληγμάτων εκ μέρους των Γερμανών.

Στο Βέρμιο

Ένα ισχυρό χτύπημα κατάφεραν στο Βέρμιο την άνοιξη του 1944. Χάρη στο σχέδιο «Κιβωτός» είχε συγκροτηθεί το Απόσπασμα Βερμίου του ΕΛΑΣ, από το 16ο Σύνταγμα (Βεροίας) και από ένα τάγμα του 30ού Συντάγματος (Εδέσσης) και του 50ού (Κατερίνης). Ένα αγγλοαμερικανικό τμήμα κομάντος ισχυρά εξοπλισμένο, δυνάμεως 300 ανδρών, είχε προστεθεί στο απόσπασμα, αποστολή του οποίου ήταν να παρεμποδίσει τη διαφυγή των Γερμανών από τις στενωπούς Άγρας και Κατράνιτσας, κατά την αποχώρησή τους από την Ελλάδα.

Η παρουσία όμως τόσων σημαντικών δυνάμεων στο Βέρμιο επισημάνθηκε από τη γερμανική διοίκηση. Και εξαπέλυσε σφοδρότατες συγκεντρωτικές επιθέσεις από την Έδεσσα, Νάουσα και Πτολεμαΐδα. Σε δύο κύματα έγιναν οι επιχειρήσεις των Γερμανών. Το πρώτο, τον Μάρτιο, αποκρούσθηκε. Το δεύτερο όμως, από τις 22 Απριλίου, ήταν πολύ ισχυρότερο. Το απόσπασμα έκανε το λάθος να αντιτάξει άμυνα σε σταθερή τοποθεσία. Μετά διήμερη μάχη, οι Γερμανοί διέσπασαν τις αμυντικές γραμμές. Οι αντάρτες δυσκολεύτηκαν να διαφύγουν σε κακή κατάσταση κατά μικρά τμήματα προς το Πάικο, το Σινιάτσικο και τον Λόγγο της Έδεσσας. Οι απώλειές τους ήταν τεράστιες. Οι νεκροί ανήλθαν σε δεκάδες και υπήρχαν άλλες δεκάδες αιχμαλώτων. Μεταξύ των τελευταίων ήταν και ο μόνιμος ταγματάρχης Μεσημέρης, ο οποίος τουφεκίστηκε επιτόπου. Πάντως μετά δύο εβδομάδες τα τμήματα του αποσπάσματος ξαναγύρισαν στο Βέρμιο και ανασυγκροτήθηκαν.

Η μεγάλη επίθεση

Τη νύχτα της 1ης-2ας Ιουνίου, 5 τάγματα της Vης Ταξιαρχίας και της XIIIης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ, με συνολική δύναμη 1.700 ανδρών και υπό τη διοίκηση του αντισυνταγματάρχη Ρήγου, ενήργησαν ευρύτατη επίθεση σε έκταση 60-70 χιλιομέτρων, με κέντρο την Άμφισσα. Το σύνολο των Γερμανών στην περιοχή αυτή υπολογιζόταν σε 2.000 άνδρες με 14 πυροβόλα και 10 θωρακισμένα αυτοκίνητα. Ο αιφνιδιασμός του εχθρού υπήρξε πλήρης. Η Άμφισσα αποκόπηκε από όλες τις άλλες φρουρές, ενώ μέσα στην πόλη επιτέθηκαν 2 τάγματα. Κατέλαβαν τα κυριότερα σημεία της και παρέμειναν επί 15 ώρες, αν και δεν μπόρεσαν να εξοντώσουν τη γερ-

μανική δύναμη. Ταυτόχρονα εξαπολύονταν συντονισμένες επιθέσεις στα Καστέλλια στο 51ο χιλιόμετρο (στρατηγικότατο σημείο) της διάβασης Γραβιάς, στην Αράχωβα, στις Βρασταμίτες, στο Κακοσάλεσι και στη Ναύπακτο, όπου οι αντάρτες παρέμειναν επί πολλές ώρες.

Υπήρξε μια ενέργεια που αναστάτωσε όλη την Ανατολική Στερεά και κατέδειξε ότι ο ανταρτοπόλεμος έμπαινε σε νέο επιθετικό στάδιο. Οι νεκροί του ΕΛΑΣ έφτασαν τους 40, αλλά οι Γερμανοί ήταν περισσότεροι και οι καταστροφές που υπέστησαν τεράστιες. Η ΠΕΕΑ προήγαγε επ' ανδραγαθία στο πεδίο της μάχης σε συνταγματάρχη τον αντισυνταγματάρχη Ρήγο.

Μάχη της Αμφιλοχίας

Άλλη μια ευρεία, συντονισμένη επίθεση εξαπολύθηκε στην περιοχή της Αμφιλοχίας τη 12η-13η Ιουλίου 1944. Την ενήργησε η VIIη Ταξιαρχία με διοικητή τον ταγματάρχη Αρέθα, που την αποτελούσαν το 2/39 Σύνταγμα με διοικητή πάλι τον Αρέθα και το 24ο με διοικητή τον λοχαγό Γ. Κατεμή. Πήρε μέρος και το 3/40 Σύνταγμα Άρτας με διοικητή τον ταγματάρχη Παπασπύρου. Η επιχείρηση είχε ως στόχους, εκτός της Αμφιλοχίας, το Κρίκελο, το Ρόβιο και το Μοναστηράκι, ενώ κοβόταν κάθε επικοινωνία Αμφιλοχίας-Άρτας.

Η κύρια επίθεση κατευθύνθηκε κατά της Αμφιλοχίας και άρχισε στις 12:30'. Μετά από σφοδρό αγώνα από σπίτι σε σπίτι η κωμόπολη καταλήφθηκε. Η γερμανική φρουρά και ένα τμήμα Ταγμάτων Ασφαλείας εξοντώθηκαν. Μια φάλαγγα 18 στρατιωτικών κάρων με πυρομαχικά, που κατευθυνόταν προς τα εκεί, έπεσε στα χέρια των ανταρτών, ενώ η συνοδεία της (27 νεκροί, 8 αιχμάλωτοι) εξολοθρεύτηκε.

Γερμανικές δυνάμεις έσπευσαν από το Αγρίνιο και την Άρτα για να σώσουν τη φρουρά. Προσέκρουσαν όμως σε αποφασιστική αντίσταση αντάρτικων τμημάτων που κατείχαν τις κατάλληλες θέσεις. Έτσι, οι Γερμανοί της Αμφιλοχίας υπέκυψαν, αφού μάταια με κόκκινες φωτοβολίδες ζητούσαν βοήθεια. Τελικά, οι αντάρτες αποχώρησαν αφού παρέλαβαν άφθονα λάφυρα και κατέστρεψαν ό,τι δεν ήταν δυνατόν να ξεσηκωθεί. Οι απώλειες του ΕΛΑΣ ήταν βαριές: 42 νεκροί και πάνω από 100 τραυματίες.

Αλλά του εχθρού υπήρξαν πολλαπλάσιες. Οι ταγματάρχες Αρέθας και Παπασπύρου και ο υπολοχαγός Παπαγεωργίου προήχθησαν επ' ανδραγαθία.

Οι ευρείες αυτές επιθέσεις έγιναν όχι μόνο για να καταφερθούν εντυπωσιακά πλήγματα κατά του εχθρού αλλά και για ν' αποκτηθούν πυρομαχικά. Η συγκομιδή υπήρξε πλούσια. Και την ίδια ημέρα της άλωσης της Αμφιλοχίας ένα εξοπλισμένο καΐκι του αντάρτικου ναυτικού (ΕΛΑΝ, Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Ναυτικό) αιχμαλώτισε γερμανικό βενζινόπλοιο που μετέφερε 5.000 νάρκες ξηράς.

Εκκαθαρίσεις

Οι Γερμανοί αντιδρούσαν με άπαυτες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις. Και στις αρχές Ιουλίου εξακόντισαν μεγάλη επίθεση στη Βόρεια Πίνδο, εναντίον της VIIIης και ΙΧης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ. Συμμετείχαν 12-15.000 άνδρες που ανήκαν σε 3 μεραρχίες, με άφθονο ορειβατικό πυροβολικό, με συνοδεία αεροπορίας, και εφόρμησαν από την Κόνιτσα, την Πέτρα, τη Μπαλτούμα, το Μέτσοβο, την Κοζάνη, το Άργος Ορεστικό, την Καλαμπάκα και τη Νεάπολη. Επί 15 ημέρες διήρκεσε η ισχυρή εκείνη επίθεση. Τελικά αποχώρησαν πυρπολώντας τα Γρεβενά και τα χωριά Μόρφυ, Αυγερινό, Βυθό, Επταχώρι, Κυδωνιές, Δαμασκηνιό, Δραγασιά, Ροδοχώρι, Κρεμίνι, Μποχωρίνη, Αηδόνια, Λούβρη, Ομαλή, Αβδέλλα, Σμίξη, Φιλιππαίοι, Ζάκκα, Σπήλαιο. Οι απώλειες των ανταρτών έφτασαν τους 160 νεκρούς και αιχμαλώτους.

Στις αρχές Αυγούστου εξαπολύθηκε εκκαθαριστικό κύμα και στην Ανατολική Στερεά, μέχρι Αττικής. Στα πλαίσια αυτής της επιχείρησης, την 3η Αυγούστου, μια γερμανική διλοχία 300 ανδρών με δύο βαρείς όλμους και ένα ορειβατικό πυροβόλο κινήθηκε από την Άμφισσα προς τη Γκιώνα. Αφού ανέτρεψε ένα ή δύο φυλάκια ανταρτών, έφτασε στο χωριό Καρούτες, εκεί όπου είχαν πέσει οι πρώτοι Άγγλοι της αποστολής Έντυ Μάγερς πριν από δύο σχεδόν χρόνια. Το χωριό ήταν καμένο και εγκαταλειμμένο, αλλά οι Γερμανοί καταυλίστηκαν μέσα.

Τη νύχτα όμως ισχυρές δυνάμεις της Vης Ταξιαρχίας –700 άνδρες– κύκλωσαν την ανύποπτη διλοχία. Ο διοικητής συνταγματάρχης Ρήγος ήταν παρών. Και το πρωί, ενώ οι Γερμανοί έπαιρναν το συσσίτιό τους, ένα βλήμα όλμου που έπεσε και τσάκισε τον ασυρματό τους ήταν το σύνθημα της επίθεσης.

Ο εχθρός, αν και αιφνιδιάστηκε, αντιστάθηκε σκληρά. Ταμπουρώθηκε μέσα στο καμένο σχολείο και άλλα κτίρια για να αγωνιστεί απεγνωσμένα. Ώς το απόγευμα όμως είχαν σκοτωθεί πάνω από τους μισούς. Οι υπόλοιποι παραδόθηκαν. Ένας μόνο διέφυγε: ήταν Ιταλός, που κρύφτηκε για να πάρει τον κατήφορο μόλις νύχτωσε. Μετά από μακρά περιπλάνηση στο σκοτάδι, ανακάλυψε κάτι σαν τρύπα. Χώθηκε μέσα για να κρυφτεί και να κοιμηθεί. Αλλά δεν ήξερε πως αυτή η τρύπα ήταν ένας χωριάτικος φούρνος. Το πρωί μια γυναίκα πήγε με ένα δεμάτι κλαριά να τον ανάψει. Όταν έντρομη είδε μέσα τον Ιταλό, μπήγοντας φωνές έριξε το αναμμένο δεμάτι μέσα στον φούρνο. Έτρεξαν κι άλλες γυναίκες, έριξαν κι αυτές άλλα δεμάτια. Και ο άτυχος δραπέτης ψήθηκε ζωντανός. Σκληρότητα του πολέμου...

Η επιτυχία εκείνη ήταν σημαντική. Τα λάφυρα υπήρξαν πλούσια, αλλά και το τίμημα βαρύ. Σαράντα αντάρτες έπεσαν στη μάχη με τη διλοχία.

Επίθεση στη Στερεά

Εκείνες τις ημέρες αναπτυσσόταν σε γιγαντιαία κλίμακα η εκκαθαριστική επιχείρηση στη Στερεά. Από τη Λαμία εξόρμησε η 41η γερμανική Μεραρχία, από την Άμφισσα το 3ο Σύνταγμα των Es-Es και από το Αγρίνιο το 7ο και 8ο Σύνταγμα της IVης Μεραρχίας των Es-Es που μεταφέρθηκαν από τη Λάρισα. Συνολικά υπολογίζεται ότι 16.000-17.000 άνδρες με πολυάριθμα άρματα και πυροβόλα πήραν μέρος στην επιχείρηση αυτή, που ήταν η ισχυρότερη της Κατοχής, αν εξαιρέσουμε τη θύελλα του Οκτωβρίου 1943.

Οι Γερμανοί κατέλαβαν το Καρπενήσι, που το παρέδωσαν στις φλόγες, και μπήκαν στη Βίνιανη, την πρωτεύουσα της Ελεύθερης Ελλάδας. Δεν μπόρεσαν όμως να πατήσουν και στο Κεράσοβο, την έδρα του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ. Χάρη στην πλήρη μηχανοποίηση των δυνάμεών τους εκτελούσαν ταχύτατους ελιγμούς, μεταφέροντας τον όγκο τους πότε στην ανατολική πλευρά (Λαμία) και πότε στη δυτική (Αγρίνιο). Και οι αντάρτες, μολονότι κινούνταν κατά εσωτερικές γραμμές, δεν κατόρθωναν να τους προλάβουν. Η κυριότερη όμως αδυναμία των αντάρτικων τμημάτων ήταν η έλλειψη πυρομαχικών, που συχνά τα ανάγκαζε να διακόπτουν τη μάχη και να αποσύρονται.

Αν και υστερούσαν όμως τόσο εξουθενωτικά σε πυρ και κίνηση, οι δυνάμεις της XIIIης Μεραρχίας αγωνίστηκαν σκληρά, και σε πολλά σημεία, όπως στο Κεράσοβο, αναχαίτισαν την προέλαση του εχθρού. Ενήργησαν και ισχυρούς αντιπερισπασμούς στη διάρκεια της μάχης. Τη νύχτα της 8ης Αυγούστου μπήκαν στη Στυλίδα και τη Λαμία. Τη 15η Αυγούστου χτύπησαν την Ιτέα. Τελικά, στις 16, οι Γερμανοί άρχισαν να συμπτύσσονται προς το Λιανοκλάδι, εγκαταλείποντας όλη την περιοχή. Η θύελλα είχε περάσει. Τριακόσιοι όμως αντάρτες ήταν νεκροί ή τραυματίες.

Αποχώρηση

Οι εκκαθαριστικές εκείνες γερμανικές επιχειρήσεις είχαν εντυπωσιάσει με τη βιαιότητά τους. Γρήγορα όμως διαγράφηκε ο ελιγμός του εχθρού: οι Γερμανοί άρχισαν να εγκαταλείπουν την Ελλάδα. Και, για να εξασφαλιστεί η αποχώρηση του στρατού, προσπαθούσαν να εξαρθρώσουν τις αντάρτικες δυνάμεις, ώστε να μειωθεί η επιθετική τους ικανότητα. Ιδίως ενδιέφερε τη γερμανική διοίκηση να διατηρήσει ανοιχτή την κύρια συγκοινωνιακή αρτηρία σύμπτυξης από την Αθήνα προς Θεσσαλονίκη και σύνορα. Αυτήν που ακριβώς αποτελούσε τον κύριο στόχο του σχεδίου «Κιβωτός». Αλλά, ανεξάρτητα από τα αποτελέσματα, το μέγα γεγονός που προέκυπτε ήταν ότι σε λίγο θα άρχιζε η βαθμιαία απελευθέρωση του εθνικού εδάφους.

Δεν συγκέντρωνε όμως το ενδιαφέρον των Γερμανών μόνον η ανατολική πλευρά της Ελλάδας. Και η δυτική πλευρά ήταν επισφαλής, γιατί, αν και δεν περνούσε από

εκεί το κύριο ρεύμα της αποχώρησης, ήταν εκτεθειμένη στον κίνδυνο της συμμαχικής απόβασης από την Ιταλία, που θα μπορούσε να πλευροκοπήσει τον γερμανικό στρατό. Και φυσικά δεν γνώριζε η γερμανική διοίκηση ότι οι Σύμμαχοι είχαν από καιρό αποφασίσει να μη διασπείρουν τις δυνάμεις τους εκτελώντας σοβαρή ενέργεια στην Ελλάδα.

Η Χη Μεραρχία του ΕΔΕΣ

Στη δυτική όμως πλευρά δέσποζε ο ΕΔΕΣ. Οι δυνάμεις του οποίου, την άνοιξη-καλοκαίρι του 1944, είχαν την εξής διάταξη:

ΙΙΙ Μεραρχία, Διοικητής Συνταγματάρχης Παπαθανασίου Κωνσταντίνος. Διατεταγμένη κατά μήκος της δυτικής όχθης του Αράχθου, αντιμέτωπη του ΕΛΑΣ.

VIII Μεραρχία, Διοικητής Συνταγματάρχης Κωνσταντινίδης Απόστολος. Διατεταγμένη νοτίως των Ιωαννίνων.

IV Μεραρχία, Διοικητής Συνταγματάρχης Κοσίντας Νικόλαος. Διατεταγμένη βορείως Πρεβέζης.

Χ Μεραρχία, Διοικητής Συνταγματάρχης Καμάρας Βασίλ. Διατεταγμένη κατά μήκος του προγεφυρώματος που είχε η ίδια δημιουργήσει με την κατάληψη της περιοχής Θεσπρωτίας και περιλάμβανε την πόλη της Παραμυθιάς, την πόλη της Πάργας και όλη την παραλιακή ζώνη από την Πάργα μέχρι την Ηγουμενίτσα. Έδρα της Μεραρχίας η Παραμυθιά.

3/ 40 Σύνταγμα, Διοικητής Αντισυνταγματάρχης Αγόρος Γεώργιος. Εφεδρεία του Γεν. Αρχηγείου.

Ανεξάρτητο τάγμα, Διοικητής Ταγματάρχης Γαλάνης Δημήτριος. Ομοίως.

Οι δυνάμεις αυτές, την εποχή εκείνη –μέσα του 1944–, παρουσίαζαν μιαν αδράνεια. Μερικά γερμανικά έγγραφα που έπεσαν στα χέρια του ΕΛΑΣ (208/44 Απόρρητον Ι, έκθεση στρατού-διοικητού της γερμανικής πολεμικής αεροπορίας στην Ελλάδα 8813/44. Εμπιστευτική έκθεση του Γενικού Στρατηγείου του 22ου ορεινού Γερμανικού Σώματος Στρατού) μιλούσαν για «νομιμόφρονα στάση» του Ζέρβα έναντι των γερμανικών στρατευμάτων. Κατά πάσα πιθανότητα, τα έγγραφα αυτά συντάσσονταν σκόπιμα από τους Γερμανούς και αφήνονταν επίσης σκόπιμα να περιέλθουν στον ΕΛΑΣ. Γεννούσαν όμως και την υπόνοια μήπως πραγματικά ο ΕΔΕΣ «είναι ουδέτερος με τον γερμανικό στρατό». Τα έγγραφα διαβιβάστηκαν από τον Σαράφη στο Στρατηγείο Μέσης Ανατολής και εκείνο ίσως να καταλήφθηκε από ορισμένες υποψίες. Γιατί έστειλε αυστηρά σήματα προς τον Ζέρβα, ζητώντας του μαχητική δραστηριότητα. Και να αναλάβει μιαν απίθανη επιχείρηση για την οποία ανώτερος διοικητής του ΕΔΕΣ γράφει σχετικά:

«Τὴν 20ὴν Ἰουνίου 1944 ἐκλήθησαν οἱ Διοικηταὶ τῶν Μονάδων εἰς τὸ

Γεν. Ἀρχηγεῖον ὅπου ἀνεκοινώθη ὑπὸ τοῦ Ζέρβα ὅτι εἶχε λάβει ἐντολὴν τοῦ Συμμαχικοῦ Στρατηγείου Μέσης Ἀνατολῆς νὰ ὀργανώση καὶ ἐκτελέση ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἐξ Ἰωαννίνοις Γερμανῶν. Μία τοιαύτη ὅμως ἐνέργεια ἦτο ἐξωφρενικὴ καὶ ἰσοδυναμοῦσε πρὸς ὁλοσχερῆ καταστροφήν, χωρὶς μάλιστα καὶ τὸ παραμικρὸν ἀντιστάθμισμα. Ἡ πόλις τῶν Ἰωαννίνων ἦτο περιχαρακωμένη, διαθέτουσα μόνιμα πολυβολεῖα, πυροβολεῖα, ἰσχυρὰς δυνάμεις, ἅρματα μάχης κ.λ.π. Παρομοία ἐπίθεσις θὰ ἔφερεν εἰς δυσχερῆ θέσιν καὶ τακτικὸν ἀκόμη στρατόν, ἐφωδιασμένον μὲ ὅλα τὰ πολεμικὰ μέσα. Διὰ τοῦτο καὶ πρὶν ἢ οἱ συγκεντρωθέντες διατυπώσουν τοὺς ἐνδοιασμούς των, ὁ Ζέρβας τοὺς ἐπρόλαβεν καὶ τοὺς εἶπεν ὅτι εἶχε φέρει τὶς ἀντιρρήσεις του, πλὴν ὅμως, τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον Μέσης Ἀνατολῆς εἶχε μείνει ἀμετάπειστον, εἰς τὸ τελευταῖον του μάλιστα σῆμα εἶχε προσθέσει "καλὴ τύχη", τοῦθ' ὅπερ ἐδήλου ὅτι ἡ ἐντολὴ ἦτο ρητὴ καὶ κατηγορηματική.

»Κατόπιν τούτου, τοὺς συνέστησεν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰς Μονάδας των διὰ νὰ προπαρασκευασθοῦν διὰ τὴν ἐπιχείρησιν, προσθέσας ὅτι θὰ ἐπηκολούθει ἡ σχετικὴ διαταγὴ ἐπιχειρήσεων».

Το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής δεν επέμενε να αναλάβει μόνος του ο ΕΔΕΣ την εκπόρθηση των Ιωαννίνων. Δεν παραιτήθηκε όμως αμέσως από αυτόν τον στόχο. Τον Αύγουστο έφτασε στα βουνά ο Άγγλος ταξίαρχος Μπένφιλ, ο οποίος προσέφερε στον Σαράφη μια αγγλική διόπτρα μεγάλης εντάσεως, δώρο του στρατηγού Αλεξάντερ, αρχιστρατήγου της Μεσογείου. Και ανανέωσε την υπόθεση επίθεσης κατά των Ιωαννίνων, για την οποία ο Σαράφης γράφει (στο βιβλίο του, σελ. 388):

«Τὴν ἄλλη μέρα ὁ κ. Μπένφιλ ζήτησε νὰ μάθει ἂν εἴμαστε διατεθειμένοι νὰ κάνουμε κοινὴ ἐπιχείρηση μὲ τὸ Ζέρβα γιὰ νὰ καταλάβουμε τὰ Γιάννενα. Ἀπαντήσαμε πὼς εἴμαστε ἕτοιμοι γιὰ κάθε ἐπιχείρηση, ἀλλὰ πὼς αὐτὴ θὰ χρειαστεῖ περὶ τοὺς 15.000 ἄνδρες. Ὁ Ζέρβας δὲν διαθέτει περισσότερους ἀπὸ 5-6 χιλιάδες καὶ κατὰ συνέπεια θὰ χρειαστεῖ ὁ ΕΛΑΣ νὰ διαθέσει 9-10.000. Εἴμαστε ἕτοιμοι νὰ κάνουμε τὴν ἐπιχείρηση, ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν ἔχουμε ἐμπιστοσύνη στὸ Ζέρβα, τὸ σχέδιο τῆς ἐπιχείρησης θὰ γίνει ἀπὸ τὸ Γενικὸ στρατηγεῖο τοῦ ΕΛΑΣ σὲ συνεργασία μὲ τὴ Συμμαχικὴ ἀποστολή, τὴ διεύθυνση τῶν ἐπιχειρήσεων θὰ ἔχει τὸ ἴδιο στρατηγεῖο καὶ ὁ Ζέρβας θὰ διοικεῖ μόνον τὸν τομέα ὅπου θὰ δράσουν οἱ δυνάμεις του. Ὁ κ. Μπένφιλ συμφώνησε καὶ διαβίβασε τὶς ἀντιλήψεις μας στὸ Στρατηγεῖο Μέσης Ἀνατολῆς».

Τελικά η επιχείρηση δεν έγινε. Με την καχυποψία όμως της εποχής, μερικά ηγετικά στελέχη του ΕΛΑΣ θεώρησαν ότι απέβλεπε στο να εξουθενωθούν οι δυνάμεις

και του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ... Αλλά στο μεταξύ ο ΕΔΕΣ είχε αποδυθεί σε δράση. Η Χη Μεραρχία του, που με διοικητή τον συνταγματάρχη Καμάρα είχε συγκροτηθεί μόλις τον Απρίλιο του 1944, ανέλαβε τον σοβαρότερο στρατιωτικό ρόλο. Μολονότι στην αρχή δεν περιλάμβανε παρά το 16ο Σύνταγμα, ένα ανεξάρτητο τάγμα και μερικούς λόχους, της ανατέθηκε μια πολύ σημαντική αποστολή: κατ' εντολή του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, να δημιουργήσει ένα προγεφύρωμα στη Θεσπρωτία, για να υποδεχτεί αποβατική δύναμη των Συμμάχων, ή και για να παραπλανηθεί ο εχθρός.

Οι Γερμανοί κατείχαν πολλές οχυρωμένες θέσεις στην περιοχή αυτή: Παραμυθιά, Πάργα, Ηγουμενίτσα, Μενίνα, Παραπόταμο. Τους ενίσχυαν και 2.000 εξοπλισμένοι Αλβανοτσάμηδες που ήξεραν καλά την περιοχή και ήταν γεροί πολεμιστές. Η επιχείρηση διαγραφόταν δύσκολη, αλλά στα τέλη Ιουνίου οι γερμανικές δυνάμεις εγκατέλειψαν ξαφνικά την Παραμυθιά και την Πάργα. Οι Αλβανοτσάμηδες έμειναν μόνοι στην Παραμυθιά και οι αντάρτες εύκολα συνέτριψαν την αντίστασή τους καταλαμβάνοντας την κωμόπολη, όπως σε λίγο και την Πάργα.

Οι Γερμανοί είχαν συμπτυχθεί με κέντρο την οχυρωμένη θέση της Μενίνας. Από εκεί, την 30ή Ιουνίου, εξόρμησε ένα ισχυρό απόσπασμά τους προς την Παραμυθιά. Πέντε χιλιόμετρα όμως βορείως αυτής της κωμόπολης, στους Αγίους Θεοδώρους, προσέκοψε στην αντίσταση του 16ου Συντάγματος. Η δύναμη του αποσπάσματος περιλάμβανε 250 περίπου Γερμανούς, άλλους τόσους Τσάμηδες, μια πυροβολαρχία των 105 χιλιοστών και ένα αντιαρματικό πυροβόλο των 38 χιλιοστών. Η μηχανοκίνητη εχθρική φάλαγγα βρέθηκε κυκλωμένη και, παρά την αρχική αντίδρασή της, τράπηκε σε φυγή προς το Νεοχώρι και από εκεί προς τη Μενίνα. Το αντιαρματικό πυροβόλο με δύο αυτοκίνητα έλξης και 15 αιχμάλωτοι έπεσαν στα χέρια των ανταρτών του συνταγματάρχη Καμάρα.

Η Μενίνα

Η νίκη εκείνη σταθεροποίησε το προγεφύρωμα και προκάλεσε συναγερμό, με αθρόα κατάταξη νέων ανταρτών. Έτσι σχηματίστηκαν δύο νέα συντάγματα: το 28ο και το 65ο. Έμενε όμως η οχυρωμένη τοποθεσία της Μενίνας, που αποτελούσε ισχυρή βαση του εχθρού. Και το Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής ζήτησε την εκπόρθησή της.

Η Μενίνα ήταν συγκοινωνιακός κόμβος. Βρισκόταν στη διασταύρωση των οδών Ιωαννίνων-Ηγουμενίτσας και Παραμυθιάς-Φιλιατών. Ήταν σε αναπεπταμένο έδαφος που βαλλόταν καλά από τα σπίτια που ήταν ισχυρά οχυρωμένα. Η φρουρά της ανερχόταν σε 200-300 άνδρες και διέθετε πυροβολικό, καθώς και πολυάριθμα πολυβόλα. Θα ήταν παρακινδυνευμένη η επιχείρηση εκ μέρους της Χης Μεραρχίας,

που ελάχιστα βαριά όπλα διέθετε, πέραν του αντιαρματικού πυροβόλου το οποίο κυρίευσε στη μάχη των Αγίων Θεοδώρων. Επειδή όμως οι Άγγλοι επέμεναν, ο διοικητής συνταγματάρχης Καμάρας αποφάσισε να ενεργήσει την επίθεση. Ζήτησε μόνο ως ενίσχυση το 3/40 Σύνταγμα του Αγόρου.

Το σύνταγμα έφτασε πράγματι. Μαζί με τους αντάρτες προσήλθαν και όλοι οι Άγγλοι σύνδεσμοι της μεραρχίας καθώς και ένας νεοφερμένος ταγματάρχης, ο Νταίιβιντ Ουάλλας. Αυτός ήταν ειδικός απεσταλμένος του Φόρειν Όφις. Είχε έρθει στην Ελλάδα το 1943. Έφυγε μαζί με την «αποστολή των βουνών» το καλοκαίρι εκείνου του έτους στο Κάιρο, πέταξε στο Λονδίνο όπου ενημέρωσε τους προϊσταμένους του για την κατάσταση στα βουνά από τη δική του σκοπιά και είχε γυρίσει πριν από λίγες ημέρες. Τώρα ζήτησε να συμμετάσχει στη γραμμή του πυρός της επίθεσης κατά της Μενίνας, η οποία διεξήχθη ως εξής σύμφωνα με αναφορά αξιωματικού του ΕΔΕΣ:

> *«Ἡ ἐπιχείρησις ἄρχισεν τὴν 5.30 ὥραν τῆς 17ης Αὐγούστου. Οἱ Γερμανοί, αἰφνιδιασθέντες, ἀντέταξαν κατ' ἀρχὰς ἄμυναν ἀπὸ τῶν χαρακωμάτων τὰ ὁποῖα εἶχον κατασκευάσει πέριξ τοῦ χωρίου. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ θέσις τῶν ἐπιτιθεμένων ἦσαν εἰς τὰ γύρω ὑψώματα πλεονεκτικὴ καὶ αἱ βολαί των ἦσαν ἐμπηκτικαὶ μὲ βαρείας ἀπωλείας τῶν Γερμανῶν, ὑπεχρεώθησαν, μετὰ δίωρον ἀντίστασιν, νὰ ἀποσυρθοῦν εἰς τὰς ὀχυρωμένας οἰκίας τοῦ χωρίου. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης οἱ ἐπιτιθέμενοι ἦσαν πλέον ἀνίσχυροι, διότι δὲν διεθέταμεν πυροβολικὸν πρὸς καταστροφὴν τῶν οἰκιῶν. Τὸ μοναδικὸν πυροβόλον ὅπερ διαθέταμεν, τὸ ἀντιαρματικὸν τὸ κυριευθὲν ὑπὸ τῆς Μεραρχίας κατὰ τὴν πρώτην ἐπίθεσιν τῶν Γερμανῶν πρὸς ἀνακατάληψιν τῆς Παραμυθιᾶς τὴν 1ην Ἰουνίου, ἦτο ἀνίσχυρον νὰ κτυπήσῃ τὰς οἰκίας διότι αὗται ἐπροστατεύοντο ἀπὸ λοφίσκους, τὸ δὲ πυροβόλον, καθ' ὃ ἀντιαρματικόν, ἦτο εὐθυτενοῦς τροχιᾶς. Ἐξ ἄλλου ἦτο ἀδύνατος καὶ ἡ προώθησί του πρὸς τὸ χωρίον καθόσον, διὰ τὸν φόβον μήπως οἱ Γερμανοὶ διαθέσουν ἅρματα μάχης πρὸς ἀνακατάληψιν τῆς Παραμυθιᾶς, εἶχε ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου ἀνατινάξει τμῆμα τῆς ἁμαξιτῆς ὁδοῦ ἐγγὺς τῆς Μενίνας.*
>
> *»Οὕτως, ὁ ἀγὼν συνεχίσθη μέχρι τῆς μεσημβρίας τῆς ἑπομένης ὁπότε, περατωθείσης τῆς ἐπιχωματώσεως τοῦ ἀνατιναχθέντος τμήματος τῆς ὁδοῦ, προώθησα τὸ πολυβόλον εἰς ἀπόστασιν 200 μόνον μέτρων ἀπὸ τοῦ χωρίου, μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν δὲ ἱκανοῦ ἀριθμοῦ διατρητικῶν βολῶν, οἱ Γερμανοὶ ὕψωσαν λευκὰς σημαίας».*

Οι αντάρτες είχαν βαριές απώλειες: 25 νεκρούς και 40 τραυματίες.

Μεταξύ των νεκρών, ο Άγγλος ταγματάρχης Ουάλλας, που έπεσε μαχόμενος στην

πρώτη γραμμή. Επίσης οι ανθυπολοχαγοί Π. Λαλαγιάννης, Λ. Τρίμπος, Αχ. Μπαισής και ο ανθυπασπιστής Θ. Γαλάνης. Μεταξύ των τραυματιών ο λοχαγός Ν. Χονδρός, οι υπίλαρχοι Δ. Σούτσος, Χρ. Χριστόπουλος, ο υπολοχαγός Π. Γριβάκος, οι ανθυπολοχαγοί Κ. Μοσχονάκης, Θ. Κορμεντζάς, Σ. Σιτέλας και οι ανθυπασπιστές Γ. Ψωμάκης και Κ. Μπαρούτας.

Για τις γερμανικές απώλειες, η ίδια έκθεση αναφέρει:

«Ὁλόκληρος ἡ ἐκ τριακοσίων (300) περίπου Γερμανῶν φρουρὰ τῆς Μενίνης ἐξοντώθη (νεκροί, τραυματίαι, αἰχμάλωτοι). Οὐδεὶς ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ ἀπὸ τὸν κλοιὸν τῶν ἀνταρτῶν.

»Περιῆλθον εἰς χεῖρας μας καὶ μετεφέρθησαν εἰς Παραμυθιὰν ἄφθονα λάφυρα εἰς πυροβόλα, αὐτοκίνητα, ἵππους, κέλητας καὶ ἐλάσεως, ἐλαφρὸν ὁπλισμὸν κλπ.

»Κατεστράφησαν ὁλοσχερῶς ἐπὶ τόπου ὅσα, διὰ διαφόρους λόγους, δὲν ἠδύναντο νὰ μεταφερθοῦν εἰς Παραμυθίαν.

»Αὐτὴ ὑπῆρξεν ἡ μάχη τῆς Μενίνας. Μιὰ μάχη ἐκ παρατάξεως, ἐν πλήρει ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐκ τῶν πραγμάτων ἐπιβεβλημένην τακτικὴν τοῦ ἀνταρτοπολέμου, ἡ ὁποία συνίσταται, πολὺ ὀρθῶς, εἰς τὴν ἀποφυγὴν καθηλώσεως τῶν ἀνταρτικῶν ὁμάδων ἔναντι τοῦ ἀντιπάλου. Ἀλλὰ καὶ μιὰ μάχη τὴν ὁποίαν ἐπλήρωσεν ἡ Μεραρχία μὲ ἄφθονον αἷμα. Ἄλλην μάχην παρομοίαν μὲ αὐτὴν δὲν εἶχεν νὰ ἐπιδείξῃ ὁ ΕΔΕΣ καὶ διὰ τοῦτο μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ὁ Ζέρβας εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Γραφεῖον του εἶχεν ἀνηρτημένην πινακίδα ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐγράφοντο δύο μόνον λέξεις: ΓΟΡΓΟΠΟΤΑΜΟΣ-ΜΕΝΙΝΑ».

Και ο αρχηγός του κλιμακίου της Συμμαχικής Αποστολής λοχαγός Τζων Γκράχαμ, που παρακολούθησε τη μάχη, στην έκθεσή του προς την προϊσταμένη του Αρχή γράφει:

«Προσωπικῶς ἐμέτρησα 99 αἰχμαλώτους, 79 Γερμανοὺς νεκροὺς καὶ 23 τραυματίας, οἵτινες ἀφέθησαν εἰς Μενίνην. Οἱ ἄνδρες τοῦ 16ου Συντάγματος ἐκαλύφθησαν ἀπὸ δόξαν. Ἄνω τῶν 200 Γερμανῶν ἐτέθησαν ἐκτὸς μάχης καὶ ἐκυριεύθησαν πολλὰ λάφυρα, συμπεριλαμβανομένου ἑνὸς πυροβόλου καὶ πολλῶν ὀχημάτων».

Για τη μετέπειτα δράση της μεραρχίας, ο ίδιος Άγγλος σύνδεσμος συνεχίζει την έκθεσή του:

«Τὸν ἑπόμενο μῆνα, ἡ Χ Μεραρχία ἀντιμετώπισεν ἐπανειλημμένας ἐπιθέσεις τοῦ ἐχθροῦ, αἵτινες ἀπεκρούσθησαν μὲ βαρείας ἀπωλείας διὰ τοὺς Γερμανούς, ἀλλ' οὐχὶ καὶ χωρὶς σκληρὰς μάχας καὶ στιγμὰς κινδύνου. Καὶ πάλιν τὸ βάρος τοῦ ἀγῶνος ἔπεσεν ἐπὶ τοῦ θαυμασίου μαχητοῦ Συ-

> *νταγματάρχου Κρανιᾶ καὶ τοῦ 16ου Συντάγματος. Ἡ τελευταία Γερμανικὴ ἐπίθεσις ἐξαπελύθη μὲ 900 ἄνδρας καὶ ὑπεστηρίχθη μὲ Πυροβολικὸν καὶ καπνογόνα. Μετὰ τὴν ἀπόκρουσιν τῆς τελικῆς ταύτης ἐπιθέσεως, ἡ Χ Μεραρχία περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου, ἐξαπέλυσεν γενικὴν ἐπίθεσιν καὶ τάχιστα ὑπερφαλαγγίσθη ἡ Ἡγουμενίτσα. Τὸ 65ον Σύνταγμα τῆς Χ Μεραρχίας συνέλαβεν ἄνω τῶν 100 αἰχμαλώτων καὶ ἐφόνευσε 30 Γερμανούς. Ἡ ἐπίθεσις αὕτη ἐξεδίωξε τοὺς ὑποχωροῦντας Γερμανοὺς ἀπὸ τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς Ἑλλάδος. Μεταξὺ 8 καὶ 10 Ὀκτωβρίου, ἡ Χ Μεραρχία ἤρχισεν ἀποβατικὰς ἐπιχειρήσεις εἰς τὴν νῆσον Κέρκυρα, ὅπου συνελήφθησαν πολλοὶ αἰχμάλωτοι. Εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις ταύτας ἐφονεύθησαν 39 ἀξιωματικοὶ καὶ ἄνδρες καὶ 42 Ἀξιωματικοὶ καὶ ἄνδρες ἐτραυματίσθησαν. Θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἀναφέρω τὰ κάτωθι ὀνόματα ἀξιωματικῶν, οἵτινες διεκρίθησαν καὶ τοὺς ὁποίους θὰ ἐνθυμοῦμαι πάντοτε: 1. Συνταγματάρχης Καμάρας, διοικητὴς Χ Μεραρχίας, 2. Ἀντισυνταγματάρχης Βλάσσης, Ἐπιτελάρχης, 3. Ἀντ/ρχης Κρανιάς, διοικητής 16ου Συντάγματος.*
>
> *»ΤΖΩΝ ΓΚΡΑΧΑΜ».*

Στην αναφορά του αξιωματικού του ΕΔΕΣ που χρησιμοποιούμε αναγράφεται:

> *«Ἡ Χ Μεραρχία παραλλήλως πρὸς τὴν δρᾶσιν της κατὰ τοῦ κατακτητοῦ, ἐξεδίωξεν ἀπὸ τὴν Θεσπρωτίαν περὶ τὰς δεκαοκτὼ χιλιάδας (18.000) τουρκαλβανοὺς καὶ μετέβαλεν τὴν περιοχὴν ἐκείνην εἰς πράγματι Ἑλληνικήν. Ἐὰν δὲν ἐξεδιώκοντο τότε, οὐδέποτε θὰ καθίστατο δυνατὴ ἡ ἀπομάκρυνσίς των. Καὶ οὕτω ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς Θεσπρωτίας, ὁ ὁποῖος μέχρι τότε κατώκει κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος εἰς τὰ ὀρεινὰ καὶ ἄγονα ἐδάφη, ἐγκατεστάθη εἰς τὴν εὔφορον πεδινὴν ἔκτασιν τὴν ὁποίαν ἐνέμετο μέχρι τότε ἡ ὡς ἀνωτέρω Τουρκαλβανικὴ μειονότης».*

Ο βουλγαρικός κίνδυνος

Εκείνο το τελευταίο έτος της δράσης, ο ΕΛΑΣ αντιμετώπιζε στη Βόρεια Ελλάδα ένα πολιτικό και στρατιωτικό πρόβλημα που επέβαλλε άμεση λύση. Το πρόβλημα αυτό γεωγραφικά ήταν τοποθετημένο στη Μακεδονία, Ανατολική και Δυτική, και συνίστατο στη θέση που έπαιρνε το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ έναντι των Βουλγάρων και του βουλγαρικού επεκτατισμού στον μακεδονικό χώρο.

Για την Ανατολική Μακεδονία οι Βούλγαροι έτρεφαν σκοπούς σαφείς: κατοχή και τελεσίδικη προσάρτηση. Στη Δ. Μακεδονία, όπου η κατοχή ήταν γερμανική, υπό τη σκέπη της προσπαθούσαν να δημιουργήσουν συνθήκες προσάρτησης μετά τον πόλεμο. Και, με την ανοχή των Γερμανών, εγκαταστάθηκαν πολυάριθμοι ένοπλοι

Βούλγαροι, που οργάνωναν βουλγαρικά φρουραρχεία σε πόλεις και κεφαλοχώρια, τα οποία, με την τρομοκρατική πίεση ή την προσφορά οικονομικών ωφελημάτων, προσπαθούσαν να εξαναγκάσουν τους σλαβόφωνους κατοίκους της Μακεδονίας να εκδηλωθούν ως Βούλγαροι.

Οι σλαβόφωνοι

Αυτοί οι σλαβόφωνοι κατοικούσαν κυρίως στους νομούς Φλώρινας, Κοζάνης, Καστοριάς, Πέλλας, Κιλκίς. Αποτελούσαν μια μειονότητα γλωσσική που η εθνική τους συνείδηση ήταν στην πλειοψηφία της αναμφισβήτητα ελληνική. Στη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα (1890-1912), οι σλαβόφωνοι αποτελούσαν τον κορμό των σωμάτων των Μακεδονομάχων. Τα πολεμικά τους τραγούδια της εποχής εκείνης έχουν αδιάλλακτο ελληνικό παλμό και μίσος κατά των Βουλγάρων. Μια μικρή μόνο μερίδα τους είχε στραφεί και τότε και κατόπιν προς τη Βουλγαρία. Και το 1924-26, με τις συμφωνίες Καφαντάρη-Μολλώφ, μερικές εκατοντάδες ατόμων μετανάστευσαν στη χώρα που δέχτηκαν να θεωρούν μητρόπολή τους. Το 1941, με την Κατοχή, λίγες ακόμη εκατοντάδες, ακολουθώντας τα βουλγαρικά κηρύγματα, έφυγαν για τη Βουλγαρία. Η μεγάλη τους μάζα όμως δέχτηκε την Κατοχή σαν εθνική σκλαβιά και ήταν απολύτως ευθυγραμμισμένη με τον άλλο πληθυσμό.

Αυτούς τους ανθρώπους θέλησαν, παρά την αρνητική τους στάση, να προσεταιριστούν οι Βούλγαροι με τα τοπικά τους φρουραρχεία, τα οποία ήταν διοικήσεις «κομιτατζήδων». Και οπωσδήποτε ο κίνδυνος υπήρχε. Για την εξουδετέρωσή του, κινητοποιήθηκε το ελληνικό κράτος με τον εξαρθρωμένο του μηχανισμό και ιδρύθηκαν διάφορες οργανώσεις, αξιωματικών και άλλων πατριωτών (ΠΑΟ, ΥΒΕ, κλπ.). Όταν όμως το ΕΑΜ πέτυχε τη γενική του επικράτηση, ανέλαβε την αντιμετώπιση της βουλγαρικής διείσδυσης αποφασιστικά αλλά κατά τρόπο ατυχή.

Το ΚΚΕ είχε δείξει στο παρελθόν μια νοσηρή αρχική ροπή προς αυτονόμηση της Μακεδονίας, βασιζόμενη στη σύνθεση του μακεδονικού πληθυσμού προ του 1922. Και τότε (1912-1922) ήταν αδικαιολόγητη η αντίληψη πως οι κάτοικοι της ελληνικής Μακεδονίας ήταν μείγμα εθνικών μειονοτήτων. Μειονότητες υπήρχαν, αλλά υπερείχε το ελληνικό στοιχείο. Με την εγκατάσταση δε μαζών προσφύγων Μικράς Ασίας και Θράκης, την αποχώρηση των Τούρκων και των βουλγαριζόντων, η Μακεδονία απέκτησε ομοιογένεια εθνική, σπάνια στην Ευρώπη, ακόμη και αν όλοι οι σλαβόφωνοι θεωρούνταν μη Έλληνες.

Άργησε όμως το ΚΚΕ να το αντιληφθεί και στο μεταξύ προσέφερε ισχυρότατα όπλα στους αντιπάλους του. Με την κατάλληλη και εύκολη προπαγάνδα, το «κομμουνιστής» έγινε σχεδόν συνώνυμο του Βούλγαρος. Βέβαια το 1935-36 το ΚΚΕ δήλωσε ξεκάθαρα πια ότι θεωρεί τη Μακεδονία αναπόσπαστο τμήμα του ελληνικού

εδάφους. Και στη Βουλή του 1963 ο κοινοβουλευτικός του εκπρόσωπος Σκλάβαινας απερίφραστα το δήλωσε. Η εναντίον του όμως καταφορά συνεχιζόταν και ούτε η ηγεσία του εκτιμούσε ορθά πόσο ευαίσθητη ήταν η κοινή γνώμη των Ελλήνων σ' αυτό το θέμα.

Ο Κάλτσεφ

Η αλήθεια είναι ότι το ΚΚΕ από την πρώτη στιγμή της Κατοχής αντιτάχθηκε κατά των Βουλγάρων. Είδαμε ότι το «Μακεδονικό Γραφείο» οργάνωσε και εξαπέλυσε την ανεδαφική επανάσταση της Αν. Μακεδονίας, τον Σεπτέμβριο του 1941, άσχετα αν έπεσε σε βουλγαρική παγίδα. Και στη Δυτική Μακεδονία καταπολέμησε το ΕΑΜ τον κομιτατζηδισμό.

Στην περιοχή εκείνη (νομοί Πέλλας, Καστοριάς, Φλώρινας, Κοζάνης), αρχηγός των ένοπλων Βουλγάρων ήταν ο Κάλτσεφ. Αυτός ίδρυσε την οργάνωση ΝΟΦ, που τα αρχικά της σήμαιναν ό,τι και το ΕΑΜ: Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο. Στη ΝΟΦ προσπαθούσε ο Κάλτσεφ να ενσωματώσει με κάθε μέσο τούς σλαβόφωνους ως Βουλγάρους. Αλλά τότε εμφανίστηκε μια αντίρροπη κίνηση. Πολλοί σλαβόφωνοι εκδηλώθηκαν σαν ένα έθνος σλαβικό αλλά ξεχωριστό προς το βουλγαρικό και εχθρικό προς εκείνο, σε όσο βαθμό ήταν άλλα σλαβικά έθνη όπως οι Σέρβοι. Οι σλαβόφωνοι όμως έτσι ξέκοβαν και από τον ελληνικό εθνικό κορμό και μετατρέπονταν σε Σλαβομακεδόνες.

Οι ρίζες αυτής της κίνησης ήταν παλιές. Υπήρχαν επί τουρκοκρατίας, αλλά οφείλονταν σε ξένες προπαγάνδες, όπως και των ρουμανιζόντων κουτσοβλάχων. Από το 1912 είχαν όμως μαραθεί και αποσυντεθεί. Αλλά τώρα, με την επίδραση των συνθηκών, αναβίωσαν, και είδαμε τη Ρουμανική Λεγεώνα του Πριγκιπάτου της Πίνδου. Με τη βασική διαφορά ότι, ενώ η Βλαχική Λεγεώνα του Διαμάντη ήταν όργανο των κατακτητών, οι «Σλαβομακεδόνες» –όπως αυτοαποκαλούνταν– της Δυτικής Μακεδονίας αποτελούσαν δύναμη εχθρική προς τους Βούλγαρους.

ΣΝΟΦ και ΝΟΦ

Το ΚΚΕ έκανε το σφάλμα, αντί να καταπολεμήσει την κίνηση των «Σλαβομακεδόνων» που προσεταιρίστηκαν πολλούς σλαβόφωνους, να την αποδεχθεί και να την υιοθετήσει, για να την αντιτάξει κατά των κομιτατζήδων. Και ίδρυσε μια οργάνωση, τη ΣΝΟΦ, που ουσιαστικα ήταν το ΕΑΜ των σλαβόφωνων. Ταυτόχρονα, τους καλούσε στον ΕΛΑΣ, στον οποίο προσέρχονταν αθρόα.

ΣΝΟΦ κατά ΝΟΦ. Ποιος μπορούσε να ξεχωρίζει εύκολα τις δύο οργανώσεις εκτός από τους ίδιους τους σλαβόφωνους; Οι άλλοι κάτοικοι της Μακεδονίας, όπως συμβαίνει σε τέτοιες περιπτώσεις, ταύτιζαν τις δύο οργανώσεις. Έβλεπαν τη ΣΝΟΦ

όπως και τη ΝΟΦ, και μπροστά τους πρόβαλλε ενιαίος και στυγνός ο βουλγαρικός κίνδυνος που εκφραζόταν πρακτικά με τον κομιτατζηδισμό του Κάλτσεφ.

Το πρώτο αποτέλεσμα ήταν πολλοί να βλέπουν όχι μόνο τη ΣΝΟΦ αλλά και όλο το ΕΑΜ και τον ΕΛΑΣ με το πρίσμα της ΝΟΦ. Η συναίσθηση ότι η Μακεδονία κινδύνευε δυνάμωσε. Και διάφορα τουρκόφωνα στοιχεία, πρόσφυγες από τα βάθη της Μικράς Ασίας, εγκατεστημένα κυρίως στους νομούς Κοζάνης και Πιερίας, τα οποία διατηρούσαν οξείες ανταγωνιστικές σχέσεις με τους σλαβόφωνους των περιοχών τους, θεώρησαν πως απειλούνται με σφαγή από τη ΝΟΦ ή τη ΣΝΟΦ, αν δεν προλάβουν πρώτοι αυτοί να κάνουν το ίδιο.

Παλιοί οπλαρχηγοί με δράση κατά των Τούρκων στη Μικρά Ασία (Μιχάλ Αγάς, Κισσά Μπατζάκ, κ.ά.) παρέσυραν ομαδικά τους ομογλώσσους τους εναντίον του ΕΑΜ, που το έβλεπαν σαν την πηγή του κινδύνου, και οργάνωσαν ισχυρά ένοπλα αντιεαμικά Σώματα. Παρασυρόμενοι δε συνεχώς περισσότερο από τη φορά των πραγμάτων, γρήγορα έγιναν σύμμαχοι των δυνάμεων Κατοχής. Έτσι, σε πολλά σημεία της Μακεδονίας μαινόταν ένας ιδιότυπος εμφύλιος πόλεμος που δεν οφελούσε παρά τον κατακτητή.

Το δεύτερο αποτέλεσμα της ίδρυσης της ΣΝΟΦ και της συνεργασίας γενικά του ΕΑΜ με τους σλαβόφωνους ήταν να ανανεωθεί η καταφορά εναντίον του ΚΚΕ με την κατηγορία του φιλοβουλγαρισμού. Και προσφερόταν έτσι εύκολο υλικό για την εναντίον του προπαγάνδα.

Ένα «σύμφωνο»

Επί χρόνια, ένα ντοκουμέντο δημοσιευόταν και περιφερόταν και προκαλούσε έξαψη μεταξύ των Ελλήνων. Ένα συμφωνητικό των Κομμουνιστικών Κομμάτων Ελλάδας και Βουλγαρίας που υπογράφηκε τη 12η Ιουλίου 1943 στο Πετρίτσι από τους Γιάννη Ιωαννίδη εκ μέρους του ΚΚΕ και Ντουσάν Δασκάλωφ εκ μέρους του ΚΚΒ. Αυτό το «συμφωνητικό του Πετριτσίου Ιωαννίδη-Δασκάλωφ», όπως αποκαλούνταν, προέβλεπε ότι:

> *«Τελικὸς σκοπὸς τῶν δύο Κομμάτων καθορίζεται ἡ ἐγκαθίδρυσις στὴ Βαλκανική, Ἕνωσης Σοβιετικῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας, ποὺ θὰ περιλαμβάνη τὴν Βουλγαρία, Ἑλλάδα, Μακεδονία και Σερβία».*

«Πλαστό δημιούργημα ανθρώπων αδαών περί τα κομμουνιστικά», το χαρακτηρίζει ο Κομνηνός Πυρομάγλου. Και πράγματι, όποιος γνωρίζει τη φρασεολογία των κομμουνιστών, αποκλείει ένα ανώτατο στέλεχος του ΚΚΕ να κάνει τόσες φραστικές γκάφες. Στο συμφωνητικό αναφέρεται ο όρος Σερβία αντί της Γιουγκοσλαβίας. Ουδέποτε ένας κομμουνιστής θα έκανε παρόμοιο λάθος. Αναφέρεται αλλού στην «ΕΣΣΔ Ρωσίας». Αν υπήρχε κάτι που ήξερε άπταιστα ο κάθε κομμουνιστής, ήταν ο επίση-

μος τίτλος της Σοβιετικής Ένωσης. Άλλο η ΕΣΣΔ (Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών) και άλλο η ΣΣΔ Ρωσίας (Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία Ρωσίας), που είναι μία από τις χώρες (η Ρωσία) οι οποίες συγκροτούν την ΕΣΣΔ. Και αυτό το λάθος διατύπωσης αποκλείεται να το έκανε ένας Ιωαννίδης.

Η πλαστότητα του συμφωνητικού καταφαίνεται και από το γεγονός ότι ουδέποτε κυκλοφόρησε φωτοτυπία του πρωτοτύπου, ώστε και γραφολογικά να πιστοποιηθεί η υπογραφή του Ιωαννίδη, η οποία είναι πολύ γνωστή, στις Αρχές ιδίως, που διατηρούν ογκώδη φάκελό του. Αλλά το πρόβλημα δεν έγκειται απλώς στην ύπαρξη ή μη του συμφωνητικού. Είναι το βαρύ λάθος που διέπραξε το ΚΚΕ/ΕΑΜ με την υιοθέτηση της σλαβομακεδονικής κίνησης και την ίδρυση της ΣΝΟΦ.

Προβάλλουν όμως και τα δικά τους επιχειρήματα εκείνοι που ευθύνονται γι' αυτή την πολιτική. Λέγουν ότι, αν δεν συσσωμάτωναν τους σλαβόφωνους να τους αντιτάξουν κατά των Βουλγάρων, αργά ή γρήγορα ο Κάλτσεφ θα τους τύλιγε στα δίχτυα του. Και τότε θα γεννιόταν πραγματικός κίνδυνος για τη Μακεδονία. Αλλά θεωρείται γενικά ότι τα μειονεκτήματα αυτής της πολιτικής υπερκάλυπταν τα πλεονεκτήματά της.

Τα «βουλγαροχώρια»

Η ιστορική πάντως ακριβολογία επιβάλλει να αναγνωριστεί ότι ο ΕΛΑΣ στη Δυτική Μακεδονία διεξήγαγε σφοδρό ένοπλο αγώνα κατά των κομιτατζήδων του Κάλτσεφ. Και ότι στις τάξεις του υπήρχαν πολυάριθμοι σλαβόφωνοι.

Ήδη το καλοκαίρι του 1943, την εποχή που υποτίθεται ότι υπογράφηκε το «συμφωνητικό Ιωαννίδη-Δασκάλωφ», στα Λακώμματα της Καστοριάς και στο Άργος Ορεστικό ενήργησε αιματηρές επιθέσεις κατά των Βουλγάρων και βουλγαριζόντων. Αλλά η μεγάλη αναμέτρηση έγινε το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1944.

Ο Κάλτσεφ είχε στερεωθεί τότε κυρίως στον νομό Πέλλας, και ιδίως στα γύρω από το Βέρμιο χωριά. Με κέντρο την Έδεσσα, όπου διατηρούσε ισχυρή δύναμη, είχε μετατρέψει σε φρούρια τα Βρυτά (Γκούγκοβο), την Καρυδιά, τα Πλατάνια (Γιαβόριανη), αληθινά «βουλγαροχώρια». Ακριβώς εκεί όπου οι κομιτατζήδες την εποχή του Μακεδονικού Αγώνα είχαν το κέντρο της δύναμής τους. Και είχε προσεταιρισθεί αρκετούς σλαβόφωνους κατοίκους που θεωρούσαν εαυτούς Βουλγάρους και όχι «Σλαβομακεδόνες».

Η τρομοκρατία των κομιτατζήδων ήταν στυγνή. Μέσα στην Έδεσσα δολοφονήθηκαν πολλοί Έλληνες, μεταξύ των οποίων ο αντισυνταγματάρχης Αθανασόγλου. Πιο σκληρή ήταν φυσικά η βία στην ύπαιθρο. Εναντίον όμως των οχυρωμένων βουλγαρικών θέσεων ανέλαβε εκστρατεία το Απόσπασμα Βερμίου του ΕΛΑΣ, μόλις ανασυγκροτήθηκε μετά τις εκκαθαριστικές γερμανικές επιχειρήσεις του Απριλίου-Μαΐου.

«Ούρα» και «Αέρα»

Την 25η Μαΐου εξαπολύθηκε ορμητική επίθεση κατά του οχυρωμένου χωριού Πλατάνια, στα κράσπεδα του Λόγγου της Έδεσσας. Ο αγώνας υπήρξε σφοδρός και ολονύχτιος, αλλά το χωριό αλώθηκε. Η φωλιά των κομιτατζήδων καταστράφηκε, ενώ η διοίκηση του αποσπάσματος ανέφερε στην ΙΧη Μεραρχία του ΕΛΑΣ την επιτυχία με το εξής σήμα:

«Χθὲς ἀπόσπασμα ἐπετέθη κεραυνοβόλως, κατὰ σημαντικωτέρου κέντρου ἀντιστάσεως Πλατάνια καὶ ἔδωσε τὴν πρώτην ἑλληνοβουλγαρικὴν μάχην του. Ἐπὶ τετράωρον φανατικώτατον "ΟΥΡΡΑ" διεδέχετο ἐπιθετικὸν "ΑΕΡΑ" πρὸ ὠργανωμένων μὲ χαρακώματα καὶ συρματοπλέγματα θέσεων. Τελικῶς ἐνικήσαμεν.

»Ἡμέτεραι ἀπώλειαι, νεκρῶν τριάντα ἕξ. Στερούμεθα τῶν πάντων. Ἐχθρὸς ἐξασκεῖ μεγάλην πίεσιν.

»25.5.44. ΜΕΛΑΣ-ΒΕΡΜΙΩΤΗΣ».

Μετά μία εβδομάδα αλώθηκαν και τα Βρυτά, παρά την επέμβαση του γερμανικού πυροβολικού από την Άγρα (Βλάδοβο). Οι επιθέσεις συνεχίστηκαν και ήταν όλες πολύ αιματηρές. Μετά τους 36 νεκρούς αντάρτες στη μάχη των Πλατανιών, 15 έπεσαν στα Βρυτά, 180 συνολικά σε όλη αυτή τη φάση των επιχειρήσεων. Αλλά ο κομιτατζηδισμός ξεριζώθηκε από την ύπαιθρο του νομού Πέλλας. Οι άνδρες του Κάλτσεφ συμπτύχθηκαν στην Έδεσσα, όπου ζούσαν με το συναίσθημα της φυγής. Ο ίδιος ο Κάλτσεφ δεν μπόρεσε να διαφύγει. Τον συνέλαβε ο ΕΛΑΣ και μετά την Απελευθέρωση και τη Συμφωνία της Βάρκιζας τον παρέδωσε ως εγκληματία πολέμου στις κρατικές Αρχές.

Παρά την αντιβουλγαρική δράση του ΕΛΑΣ, όμως, στη Δυτική Μακεδονία, η υιοθέτηση του «Κινήματος των Σλαβομακεδόνων» είχε τους πικρούς καρπούς της. Πολλοί απ' αυτούς, με τη ρύμη της αδράνειας, άρχισαν να πιστεύουν στη θεωρία τους. Και εμφανίζονταν αυτονομιστικές τάσεις, αν και σε περιορισμένη κλίμακα. Είχαν όμως περισσότερη σημασία αυτές οι τάσεις γιατί αναπτύσσονταν και μέσα στον ΕΛΑΣ.

Οι αυτονομιστές

Είχε συγκροτηθεί πράγματι στην ΙΧη Μεραρχία ένα τάγμα του 28ου Συντάγματος αποκλειστικά από σλαβοφώνους με καπετάνιο τον Γκότση, ο οποίος μετονομάστηκε Γκότσεφ. Η τροποποίηση αυτή των επωνύμων ήταν συχνή και έπρεπε να βάλει σε σκέψεις την ηγεσία του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ. Και στο σλαβόφωνο τάγμα του ΕΛΑΣ οι άνθρωποι εκείνοι είχαν και όπλα.

Χρησιμοποίησαν καλά τα όπλα τους εναντίον των Γερμανών και των κομιτατζή-

δων. Ενώ όμως οι Γερμανοί αποχωρούσαν πια από τη Μακεδονία, αποκαλύφθηκε συνωμοσία του Γκότσεφ. Το τάγμα του θα εγκατέλειπε σύσσωμο τον ΕΛΑΣ και θα προσχωρούσε στις δυνάμεις του Τίτο. Αμέσως η διοίκηση της μεραρχίας (στρατηγός Καλαμπαλίκης και υπολοχαγός Καρατζάς) ανέφερε το γεγονός στην προϊσταμένη της διοίκηση, ζητώντας να καταστείλουν με τα όπλα την κίνηση. Η ανωτέρα διοίκηση συμφώνησε. Και ισχυρά τμήματα της ΙΧης Μεραρχίας κατέλαβαν θέσεις για να παρεμποδίσουν την κίνηση του τάγματος προς τη Γιουγκοσλαβία.

Όταν το τάγμα του Γκότσεφ έφτασε σε ένα πέρασμα, ενεργήθηκε εναντίον του γενική επίθεση. Πενήντα σλαβόφωνοι αυτονομιστές έπεσαν νεκροί. Το τάγμα διαλύθηκε. Ελάχιστοι κατόρθωσαν να διαφύγουν στο γιουγκοσλαβικό έδαφος. Με το κεραυνοβόλο εκείνο χτύπημα, καταπνίγηκε στη γέννησή της κάθε αυτονομιστική κίνηση και όλοι οι σλαβόφωνοι πειθάρχησαν. Αραιές μόνο διαφυγές στρατιωτικών και πολιτών προς τη Γιουγκοσλαβία παρατηρήθηκαν.

Η Βουλγαρική Ζώνη

Ενώ οι κομιτατζήδες ξεκαθαρίζονταν στη Δυτική Μακεδονία από τον ΕΛΑΣ, στην Ανατολική Μακεδονία παιζόταν η τελευταία πράξη της τραγωδίας της. Από την άνοιξη του 1944, καθώς ο σοβιετικός στρατός προσέγγιζε στα Βαλκάνια, το πρόβλημα της τύχης της Βουλγαρικής Ζώνης Κατοχής αποκτούσε πρωταρχική και ιδιάζουσα σημασία.

Δεν ήταν δύσκολο να αντιληφθούν οι κυβερνήτες της Βουλγαρίας ποια τύχη ανέμενε τη χώρα τους. Ήλπιζαν όμως ότι με τις μυστικές διαπραγματεύσεις που διεξήγαγαν με τους Δυτικούς Συμμάχους κάτι θα περιέσωζαν. Και, μέσα σ' αυτά, υπολόγιζαν να περιλαμβάνεται και η προσάρτηση της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης. Γι' αυτό, οι εντολές της Σόφιας προς το βουλγαρικό 2ο Σώμα Στρατού ήταν να διατηρηθεί η κατοχή της Βουλγαρικής Ζώνης σταθερά. Η διοίκηση του Σώματος όφειλε να ενεργεί απερίσπαστη από τα όσα θα συνέβαιναν στα Βαλκάνια και μέσα στην ίδια τη Βουλγαρία. Πίστεψαν οι Βούλγαροι ότι έτσι θα παρουσίαζαν την ώρα της ανακωχής μια «ντε φάκτο» κατάσταση στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη (σταθερή κατοχή και εκβουλγαρισμός), την οποία ή θα μονιμοποιούσαν ή θα χρησιμοποιούσαν ως μέσον παζαρέματος.

Πώς μπορούσε να αντιμετωπίσει αυτόν τον κίνδυνο η Ελλάδα; Βασικά, βέβαια, η τύχη της ακριτικής εκείνης περιοχής θα εξαρτάτο από τις συμφωνίες μεταξύ των Συμμάχων. Αλλά θα έπαιζε ουσιώδη ρόλο και η κατάσταση που θα είχε δημιουργηθεί όταν θα έφτανε η ώρα της εκκαθάρισης των λογαριασμών της Βουλγαρίας. Με άλλα λόγια, μεγάλο μέρος του κινδύνου θα είχε αυτομάτως εξαλειφθεί, αν την ώρα εκείνη η βουλγαρική κατοχή θα είχε καταλυθεί εν μέρει ή εν όλω. Και το μο-

ναδικό όπλο που διέθετε γι' αυτόν τον σκοπό η χώρα ήταν οι αντάρτες της Βουλγαρικής Ζώνης. Υπήρχαν αντάρτικες δυνάμεις αξιόλογες;

Η άστοχη και ανεδαφική εξέγερση του Σεπτεμβρίου 1941, που είχε πνιγεί στο αίμα, για μακρό διάστημα ενεργούσε σαν ανασταλτικός φραγμός. Ο τρόμος που γεννήθηκε από τα άγρια βουλγαρικά αντίποινα ήταν τόσο μεγάλος, ώστε οι κάτοικοι της Δερμιτζόγιαννης ζήτησαν από τη βουλγαρική διοίκηση όπλα για να εξοπλισθούν και να εξοντώσουν κάθε μεμονωμένον αντάρτη που περνούσε. Και χρειάστηκε να περάσει ολόκληρο έτος για να φανούν ξανά ένοπλα απελευθερωτικά Σώματα.

Οι αντάρτες

Προηγουμένως, μερικές μικρές ομάδες, υπολείμματα της αιματοπνιγμένης εξέγερσης του 1941, είχαν επιβιώσει στο Παγγαίο και στο δασωμένο Σύμβολο. Αλλά στον ορεινό όγκο του Τσαλ Νταγ, μεταξύ Καβάλας, Δράμας και Σταυρούπολης, ο Πόντιος υπαξιωματικός Αντώνιος Φωστερίδης συγκρότησε αξιόλογο Σώμα μέσα στο 1942, από Ποντίους και τουρκόφωνους πρόσφυγες. Οι τουρκόφωνοι εκείνοι της Ανατολικής Μακεδονίας ακολούθησαν τελειώς διαφορετική πορεία από τους τουρκόφωνους της Δυτικής Μακεδονίας, οι οποίοι, χάριν του αντιεαμισμού τους, δεν δίστασαν να συνεργαστούν ανοιχτά με τους Γερμανούς.

Υπήρχαν και άλλα Σώματα εθνικοφρόνων ανταρτών, που απλώθηκαν βορειότερα στο Μποζ Νταγ και Καρά Νταγ. Ο Φωστερίδης όμως δέσποζε και, βαθμιαία, κύρια βάση του έγινε η μεταξύ Δράμας και βουλγαρικών συνόρων περιοχή.

Τι έκανε όμως το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ;

Παρά τις συντριπτικές συνέπειες της εξέγερσης του 1941, η οργάνωση του ΚΚΕ και του ΕΑΜ μπόρεσε να απλωθεί και στη Βουλγαρική Ζώνη. Αλλά μόνο στα τέλη του 1942 εμφανίστηκαν πραγματικά τμήματα του ΕΛΑΣ. Και στα τέλη του 1943 συγκροτήθηκε το πρώτο σύνταγμα, το 26ο, που ανήκε στη Χη Μεραρχία, η οποία βρισκόταν στην, πέραν του Στρυμόνα, Γερμανική Ζώνη.

Η ανάπτυξη του ΕΛΑΣ υπήρξε ταχεία και στην περιοχή αυτή. Και, όπως συνέβη σε όλη τη χώρα, άρχισε να συγκρούεται με τους εθνικόφρονες αντάρτες. Πολύνεκρη υπήρξε η μακρά εκείνη διαμάχη. Και πολλοί την αποδίδουν στις ραδιουργίες του Βρετανού αξιωματικού Μύλερ. Η αλήθεια είναι πως ο Μύλερ πέτυχε τη συγκέντρωση και ενίσχυση των εθνικοφρόνων ανταρτών. Αλλά η εμφύλια σύγκρουση στη Βουλγαρική Ζώνη ήταν καθυστερημένη επέκταση του φαινομένου που απλώθηκε σε όλη την Ελλάδα. Μετά από μια σειρά όμως αιματηρών συγκρούσεων, ο ΕΛΑΣ υπερίσχυσε. Κυριάρχησε στο Παγγαίο, το Σύμβολο, το Μποζ Νταγ, ακόμα και στο Τσαλ Νταγ. Την άνοιξη του 1944 η δύναμη του 26ου Συντάγματος, με διοικητή τον λοχαγό Κωνσταντάρα, έφτασε τους 700 άνδρες. Και τον Ιούλιο τους 1.100. Συ-

γκροτούσε 4 τάγματα –με έναν λόχο στη νήσο Θάσο–, από τα οποία το ένα είχε τη βάση του στο πυκνότατο δάσος του Κοτζά Ορμάν, κοντά στις εκβολές του ποταμού Νέστου, το οποίο την εποχή εκείνη αποτελούσε αληθινή ζούγκλα.

Οι εθνικόφρονες αντάρτες, ολιγαριθμότεροι από τα μέσα του 1944, είχαν απωθηθεί σε όλη την περιοχή βορείως της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης-Αλεξανδρούπολης, έως τα βουλγαρικά σύνορα. Και είχαν αναγνωρίσει τον Τσαούς Αντών ως αρχηγό.

Οι Βούλγαροι

Και οι δύο δυνάμεις όμως, ενώ αλληλομάχονταν, πολεμούσαν συγχρόνως με τους Βουλγάρους. Άλλωστε ο κατοχικός βουλγαρικός στρατός εξαπέλυε συνεχώς κύματα εκκαθαριστικών επιχειρήσεων. Στόχος του ήταν και το πυκνότατο δάσος του Κοτζά Ορμάν, στο οποίο όμως δεν μπόρεσαν να εισχωρήσουν βαθιά. Αλλά στις 25 Μαρτίου 1944 οι Βούλγαροι πέτυχαν με ένα ισχυρό πλήγμα να εξοντώσουν μια σημαντική ομάδα ανταρτών στον Αλή Μπαμπά.

Τον Απρίλιο, με ισχυρές δυνάμεις, επέδραμαν στην περιοχή της Εικοσιφινίτσας στο Παγγαίο, που οι αντάρτες του ΕΛΑΣ αναγκάστηκαν να το εγκαταλείψουν διασπώντας τον κλοιό. Επέστρεψαν όμως σε λίγες ημέρες, αφού εξόντωσαν μέχρις ενός στη Ντρέσνα ένα βουλγαρικό απόσπασμα. Και την 29η Ιουλίου, στο Όλατζακ, συνέτριψαν έναν εχθρικό λόχο. Κατά μία περιγραφή:

> *«Οἱ δρόμοι καὶ οἱ πλαγιὲς γέμισαν σκοτωμένους, χλαῖνες, τουφέκια, γυλιούς, κράνη. Γλύτωσαν μόνο μερικοὶ ποὺ τρύπωσαν στὰ σπίτια καὶ στοὺς ἀχυρῶνες τῶν χωρικῶν».*

Οι βουλγαρικές όμως εκκαθαριστικές επιθέσεις συνεχίζονταν χωρίς διακοπή. Και αποκορυφώθηκαν τον Αύγουστο. Ήδη ο σοβιετικός στρατός, σε γιγαντιαία ανάπτυξη, προήλαυνε προς τον Προύθο και έκρουε τις πύλες της Ρουμανίας. Η σειρά της Βουλγαρίας δεν θ' αργούσε. Αλλά ακριβώς τότε το βουλγαρικό Β' Σώμα Στρατού, σύμφωνα προς την πολιτική της Σόφιας που προαναφέραμε, ενέτεινε τις προσπάθειές του για να εξοντώσει ή να εξαρθρώσει τους αντάρτες και να σταθεροποιήσει την Κατοχή.

Ενεργώντας μια ευρύτατη επιχείρηση, είχε ως κύριο στόχο του το Τσαλ Νταγ. Εκεί, σχεδόν όλο τον Αύγουστο, οι συμπλοκές μαίνονταν. Και μαζί με τον ΕΛΑΣ πολεμούσε ένα Σώμα εθνικοφρόνων ανταρτών με αρχηγό τον καπετάν Ανδρέα.

Επιδρομή στη Βουλγαρία

Στη διάρκεια εκείνου του αγώνα, ένα απόσπασμα του ΕΛΑΣ, με οδηγούς τρεις Πομάκους, πέρασε τα σύνορα και χτύπησε μέσα στο βουλγαρικό έδαφος την κωμόπολη Κιρλίκ του Κίρτζαλι. Ο αιφνιδιασμός υπήρξε πλήρης, η μικρή φρουρά εξοντώ-

θηκε. Οι αντάρτες κατέστρεψαν ό,τι βρήκαν και επέστρεψαν με αρκετά λάφυρα. Ήταν επιχείρηση αντιπερισπασμού. Αλλά η εκκαθαριστική προσπάθεια των Βουλγάρων συνεχίστηκε έως τις πρώτες ημέρες του Σεπτεμβρίου. Τότε οι βουλγαρικές δυνάμεις έσπευσαν να αναδιπλωθούν και να συγκεντρωθούν στις βάσεις τους. Γιατί η Ρουμανία είχε αρχίσει να κατακλύζεται από τον σοβιετικό στρατό. Και οι ρωσικές προφυλακές έφτασαν πια στις όχθες του Δούναβη.

Στην Ουδέτερη Ζώνη

Πέρα όμως από τη Βουλγαρική Ζώνη, υπήρχε στην περιοχή εκείνη της Ελλάδας η λωρίδα εδάφους που ονομαζόταν Ουδέτερη Ζώνη. Είδαμε πως παρεμβαλλόταν μεταξύ των βουλγαροκρατούμενων περιοχών και της Τουρκίας και κατεχόταν από γερμανικά στρατεύματα (ένα ενισχυμένο σύνταγμα με έδρα την Αλεξανδρούπολη και μερικές ακόμη μικρές μονάδες).

Στη ζώνη αυτή δεν υπήρχαν τα αντιστασιακά προβλήματα που δημιουργούσε η βουλγαρική κατοχή. Και το αντάρτικο μπορούσε να αναπτυχθεί ταχύτερα. Δεν υπήρχε όμως άλλη δύναμη από τον ΕΛΑΣ. Δεν υπήρχαν επίσης Άγγλοι. Αμερικανική στρατιωτική αποστολή είχε εγκατασταθεί με επικεφαλής τον Ελληνοαμερικανό ταγματάρχη Αλ. Γεωργιάδη. Και είχε χορηγήσει σημαντικό οπλισμό.

Έτσι ο ΕΛΑΣ, από μια 15μελή ομάδα το φθινόπωρο του 1942, έφτασε τις μερικές εκατοντάδες ανδρών το 1944 και συγκρότησε το 81ο Σύνταγμα της Χης Μεραρχίας (αργότερα το 81ο και το 26ο Σύνταγμα θα απαρτίσουν την VIη Μεραρχία). Στη μονοπωλιακή παρουσία του ΕΛΑΣ συντέλεσε και ο καπετάνιος του Οδυσσέας από την Καβάλα, που κατηγορήθηκε ότι εκτελούσε αδίστακτα κάθε αντιφρονούντα. Αλλά οι έξαλλοι εξτρεμισμοί αυτού του ανθρώπου τον οδήγησαν στο ανταρτοδικείο την άνοιξη του 1944 και τερμάτισε τις ημέρες του μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα.

Η δράση των ανταρτών, σποραδική το 1943, υπήρξε σημαντική το 1944. Τον Μάιο ανατίναξαν γέφυρες στη σιδηροδρομική γραμμή Αλεξανδρούπολης-Φιλιππούπολης, τον Ιούλιο αιχμαλώτισαν βουλγαρικά φυλάκια στη γραμμή διαχωρισμού των δύο ζωνών και τον Αύγουστο εξαπέλυσαν συνδυασμένη επίθεση κατά των Γερμανών.

Το πρώτο πλήγμα καταφέρθηκε την 28η Αυγούστου κατά των Φερών. Η μικρή γερμανική φρουρά παραδόθηκε χωρίς αντίσταση, αιφνιδιασμένη κυρίως από τον ξεσηκωμό και τις θυελλώδεις ιαχές όλων των κατοίκων.

Την ίδια ημέρα, οι αντάρτες μπήκαν στο Διδυμότειχο. Και πάλι η συμμετοχή του πληθυσμού έπαιξε σοβαρό ρόλο. Μετά από ολονύχτια μάχη, η γερμανική φρουρά διαλύθηκε. Οι 115 παραδόθηκαν αιχμάλωτοι, ενώ οι υπόλοιποι –πάνω από 200– έπεσαν στον Έβρο, όπου πνίγηκαν πολλοί, για να καταφύγουν στην Τουρκία.

Την επομένη, η φρουρά της Ορεστιάδας εγκατέλειψε την κωμόπολη, φεύγοντας στο τουρκικό έδαφος. Αλλά στο Σουφλί η αντίσταση υπήρξε σκληρή. Και εδώ είχε εξεγερθεί όλος ο πληθυσμός. Μάζες ανθρώπων από όλη την περιοχη συγκεντρώθηκαν, προσθέτοντας γραφικό αλλά και ουσιαστικό τόνο στην επίθεση, με την ορμητικότητά τους και τις ιαχές τους. Αλλά τη δεύτερη ημέρα της μάχης, ένα γερμανικό τάγμα από την Αλεξανδρούπολη κατόρθωσε να διασπάσει τους αλλεπάλληλους φραγμούς των ανταρτών και να μπει στην κωμόπολη. Την άλλη μέρα, οι Γερμανοί, αφού έθαψαν τους νεκρούς τους και έβαλαν φωτιά στον σιδηροδρομικό σταθμό, έφυγαν για την Αλεξανδρούπολη μαχόμενοι συνεχώς.

Διακόσιους πενήντα αιχμαλώτους είχαν συλλάβει οι αντάρτες, τους οποίους παρέδωσαν λίγο αργότερα στους Αμερικανούς. Άλλοι 150 είχαν καταφύγει στην Τουρκία, ενώ οι νεκροί ανέρχονταν σε μερικές δεκάδες. Είχε υποστεί αρκετό ακρωτηριασμό η γερμανική δύναμη της Ουδέτερης Ζώνης. Αλλά το κυριότερο ήταν πως η ζώνη αυτή είχε απελευθερωθεί ολόκληρη, εκτός από την Αλεξανδρούπολη. Αυτό υπήρξε το πρώτο τμήμα του εθνικού εδάφους που αποτίνασσε οριστικά τη σκλαβιά, έξω από την Ελεύθερη Ορεινή Ελλάδα. Και η απελευθερωτική δράση, σ' αυτή την τελευταία φάση, παρουσίαζε την ιδιόρρυθμη μορφή της συνδυασμένης ενέργειας των ανταρτών και του πληθυσμού.

Είχε έρθει πια το πλήρωμα του χρόνου για την εγκατάλειψη της χώρας από τους κατακτητές, που άρχιζε από την πιο ακραία περιοχή της. Γιατί και η γερμανική δύναμη της Αλεξανδρούπολης ετοιμαζόταν να τραπεί προς τα δυτικά. Μόλις προλάβαινε να διαφύγει, πριν κατεβούν οι Ρώσοι από τη Βουλγαρία. Εκείνες όμως τις ημέρες και η Βουλγαρική Ζώνη αντιμετώπιζε μια κατάσταση αποφασιστική. Τη νύχτα της 8ης προς 9η Σεπτεμβρίου η Ρωσία κήρυσσε τον πόλεμο κατά της Βουλγαρίας. Την ίδια ώρα, εκείνη συνθηκολογούσε. Και την επομένη κήρυσσε με τη σειρά της τον πόλεμο κατά της Γερμανίας, για να μετατραπεί από εχθρά σε συμπόλεμη.

Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Η Κρήτη, παρά τις μαχητικές παραδόσεις της και το εθνικό πνεύμα των κατοίκων της, παρουσίαζε μεγάλα βασικά εμπόδια στην ανάπτυξη ένοπλου αγώνα, τα οποία ήταν:

Η απουσία του πολεμικού άνθους του πληθυσμού. Οι κατοχικές δυνάμεις, ακριβώς για να αποτρέψουν την Αντίσταση, απαγόρευαν την κάθοδο στο νησί των ανδρών της Vης Μεραρχίας Κρητών. Υπήρχαν βέβαια πάντα και αξιωματικοί και απλοί μαχητές και ζωηροί οπλαρχηγοί. Αλλά η έλλειψη των 20.000

οπλιτών και βαθμοφόρων της μεραρχίας δημιουργούσε μεγάλο κενό.

Η απομόνωση του νησιού από τη λοιπή Ελλάδα και πολιτικά και γεωγραφικά.

Η παρουσία ισχυρότατων κατοχικών δυνάμεων. «Φρούριο Κρήτης» επονόμασαν οι Γερμανοί το νησί. Και ήταν πραγματικό φρούριο, ορμητήριο για τις γερμανικές επιθέσεις κατά της Μέσης Ανατολής και προμαχώνας για την απόκρουση των συμμαχικών διεισδύσεων στον ελληνικό χώρο. Δύο γερμανικές μεραρχίες ισχυρής σύνθεσης, με συνολική δύναμη 40.000 ανδρών και έδρες τα Χανιά-Ηράκλειο, και μία ιταλική (η «Σιένα»), με δύναμη 25.000 ανδρών, μαζί με διαφόρους σχηματισμούς μιας δεύτερης μεραρχίας, της «Λέτσε», που καταλάμβανε τον Νομό Λασηθίου, αποτελούσαν τη φρουρά του φρουρίου. Δηλαδή 65.000 κατοχικού στρατού, σε μια στενή περιοχή με 250.000 κατοίκους. Ένας Γερμανοϊταλός ανά 4 Έλληνες. Η αναλογία είναι τρομερή. Και κανονικά δεν έπρεπε να αφήνει κανένα περιθώριο για Αντίσταση.

Και όμως οι Κρήτες άρχισαν αδίστακτα τον Αγώνα. Ουσιαστικά μάλιστα από την πρώτη ημέρα της Κατοχής. Γιατί, ενώ η μάχη της Κρήτης την 1η Ιουνίου τερματιζόταν, ορισμένοι μαχητές από εκείνους που σχημάτισαν τα ένοπλα εθελοντικά Σώματα δεν θέλησαν να καταθέσουν τα όπλα. Αποτραβήχτηκαν στον Ψηλορείτη και σχημάτισαν ομάδες, κυριότερες από τις οποίες ήταν του Γεωργίου Πετρακογιώργη και του Εμμ. Μπαντουβά ή Μπαντουβομανώλη.

Οι ομάδες εκείνες ήταν ολιγάριθμες. Αλλά παράλληλα, σε όλο το νησί, σε πόλεις και χωριά, αναπτυσσόταν ραγδαία η εθνικοαπελευθερωτική οργάνωση του πληθυσμού. Στη σελίδα 102 δίνουμε περιληπτικά στοιχεία για τις αρχικές αντιστασιακές ζυμώσεις στην Κρήτη, οι οποίες σύντομα αποκρυσταλλώθηκαν στην ίδρυση της ΑΕΑΚ (Ανώτατη Επιτροπή Αγώνος Κρήτης) και κατόπιν της ΕΟΚ ή ΕΕΟΚ (Εθνική Εσωτερική Οργάνωση Κρήτης). Αργότερα εμφανίστηκε το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και μεταξύ των δύο παρατάξεων άρχισαν οι αντιθέσεις. Δεν προσέλαβαν όμως στην Κρήτη την οξύτητα των άλλων περιοχών της Ελλάδας. Υπήρχε μαχητική αντιδικία αλλά και διάθεση συνεργασίας κατά του κοινού εχθρού.

Και στο μεταξύ ο αγώνας ακολουθούσε την ανοδική του καμπύλη. Πρώτο μέλημα της Αντίστασης ήταν να φυγαδεύσουν στη Μέση Ανατολή τους Βρετανούς που ήταν κρυμμένοι στο νησί, υπολείμματα της μάχης της Κρήτης. Οι ένοπλοι σχηματισμοί απλώθηκαν και, εκτός από τον Πετρακογιώργη και τον Μπαντουβά, που ήταν οι αναγνωρισμένοι αρχηγοί, αναφάνηκαν και άλλοι ισχυροί οπλαρχηγοί: ο Αντ. Γρηγοράκης ή Σατανάς, ο Μιχ. Ξυλούρης, ο Δραμουντογιάννης, ο Εμ. Πατεράκης, ο συνταγματάρχης ε.α. Χρ. Τζιφάκης, ο Πέτρος Πέτρακας. Αλλά η συνολική δύναμη των ενόπλων ήταν πάντα πολύ περιορισμένη. Γιατί η κύρια αποστολή της κρητικής Αντίστασης ήταν η ενέργεια σαμποτάζ ώστε να παραλύει η επιθετική δύναμη του «Φρουρίου Κρήτης».

«Φορς 133»

Αυτό επεδίωκε το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής, το οποίο υπήγαγε το νησί σε μια ειδική βρετανική υπηρεσία, τη «Φορς 133». Η υπηρεσία εκείνη στρατολόγησε εύκολα εκατοντάδες ενθουσιώδεις Κρήτες. Διέθετε και εξαίρετους Βρετανούς σαμποτέρ και οργανωτές με επικεφαλής πολύ καλά και θαρραλέα στελέχη: τον Στόκμπριτζ, τον Χιουζ, τον Γουντχάους, τον Τομ Ταμπάμκιν (ψευδώνυμο Τομ), τον Πάτρικ Λη-Φέρμορ (ψευδώνυμο Μιχάλης) κ.ά. Και υπό την ηγεσία τους, αλλά με την αποφασιστική κάλυψη και συμμετοχή της Αντίστασης, η Κρήτη πέτυχε κατορθώματα κατά των Γερμανών με άμεση απήχηση στις επιχειρήσεις της Μεσογείου.

Το καλοκαίρι του 1942, ενώ ο Ρόμελ προχωρούσε ακάθεκτος κατά της Αιγύπτου υπό την εναέρια κάλυψη των αεροδρομίων της Κρήτης, Βρετανοί σαμποτέρ από την Αίγυπτο, με την απαραίτητη βοήθεια των Κρητών, κατάφεραν ισχυρά πλήγματα κατά των αεροδρομίων αυτών. Εκείνη υπήρξε η απαρχή της ουσιαστικής δράσης κατά των Γερμανών, που την επέστεφε τώρα σειρά επιθέσεων των ανταρτών.

Δεν ήταν όμως πάντα αρμονικές οι σχέσεις των ένοπλων Κρητών με τους Βρετανούς στα βουνά. Και, τον Μάιο του 1942, έγινε ένα σοβαρό όσο και χαρακτηριστικό επεισόδιο του Άγγλου ταγματάρχη Τομ με τον Μπαντουβά, που παραλίγο να είχε φονικές συνέπειες.

Το επεισόδιο συνέβη κατά την 8η ρίψη εφοδίων από βρετανικά αεροπλάνα στη θέση Παπά Λάκο της περιφέρειας Φουρφουρά Αμαρίου, στις υπώρειες του Ψηλορείτη. Σε ένα δέμα, που προερχόταν από τη Νέα Ζηλανδία, υπήρχε η εξής αφιέρωση: «Δώρο των κοριτσιών της Νέας Ζηλανδίας προς τα αδέλφια μας πολεμιστές, που μάχονται στη νήσο Κρήτη».

Σύγκρουση

Εκείνο το δέμα από τα βάθη του Ειρηνικού Ωκεανού υπήρξε η πέτρα του σκανδάλου. Ο οπλαρχηγός Μπαντουβάς, που παρίστατο κατά την παραλαβή –όπως και ο Πετρακογιώργης–, υπέθεσε ότι οι λέξεις της αφιέρωσης «προς τα αδέλφια μας» σήμαινε ότι το δέμα στελλόταν στους αντάρτες. Αλλά ο ταγματάρχης Τομ εξήγησε ότι προοριζόταν για τους Νεοζηλανδούς που είχαν παραμείνει στην Κρήτη. Και τότε συνέβη το επεισόδιο, που την περιγραφή του τη δίνει ο Α. Γ. Θεοδωράκης (στο έργο του *Η Εθνική Αντίσταση Κρήτης*, Α', σελ. 182-183):

> *«Ἀλλὰ ὁ Μπαντουβᾶς πολεμικὸς τύπος, ἀρνεῖται τὴν ἐξήγησιν αὐτὴ καὶ ἐπιχειρεῖ βιαίως ν' ἁρπάση τὰ δέματα ποὺ κράτησε ὁ Τὸμ διὰ τὴν ὑπηρεσίαν των.*
>
> *»Τότε παρὰ τὶς ἐπεξηγήσεις, ὁ Μπαντουβᾶς ἐπιμένει νὰ χειροδικήση, ἐπιτίθεται, ἀντιδρᾶ ὁ Τὸμ μὲ θάρρος παρὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνταρτῶν*

τοῦ Μπαντουβᾶ καὶ τοῦ ἰδίου ὡς δυνατοῦ ἀνδρός, καθίζει πάνω στὰ δέματά του ὁ Τὸμ καὶ παραπλεύρως του πηγαίνει εἰς βοήθειάν του ὁ Κ. Παραδεισανὸς σύνδεσμος τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως Καΐρου μετὰ τῶν ἐν Κρήτη Συμμαχικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ ἀντιστέκονται μὲ θάρρος καὶ ἀναφωνεῖ:

»"Ἐδῶ εἶναι ἡ παρουσία τῶν Συμμάχων καὶ τὰ πράγματα αὐτὰ εἶναι δικά μας καὶ δὲν τὰ παραδίνω".

»Τότε ὁ Μπαντουβᾶς διατάσσει τοὺς ἀντάρτες του: Γεμίσετε τὰ ὅπλα καὶ κτυπήσετε... Καὶ πραγματικὰ ὁ Κ. Κατσιφάρης ἀντάρτης τοῦ Μπαντουβᾶ γεμίζει τὸ ὅπλο του καὶ τὸ προτείνει κατὰ τοῦ Τὸμ καὶ Παραδεισανοῦ!

»Πρὸ τοῦ κινδύνου τούτου ὁ παριστάμενος Πετρακογιώργης παρεμβαίνει καὶ λέγει στὸ Μπαντουβᾶ: "Σύντεκνε ἡ ἐνέργειά σου δὲν εὑρίσκεται στὰ πλαίσια τῆς φιλικῆς συνεργασίας μας μετὰ τῶν Συμμάχων μας στὸ κρίσιμον αὐτὸ σημεῖον τοῦ ἀγῶνος μας. Ἀναθεώρησε τὴν ἀπόφασί σου διότι θὰ μὲ βρῆς κι' ἐμένα ἀντιμέτωπόν σου".

»Ἐπεκράτησε σιγή!... Καὶ ἀπεσοβήθη τελικὰ ὁ κίνδυνος ἐκ μιᾶς παρεξηγήσεως ἀσήμαντης, ὅμως ἐπῆλθε κάποιο σοβαρὸ ράγισμα στὶς σχέσεις τῶν Ἀγγλικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τοῦ Ἀρχηγοῦ Μπαντουβᾶ, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ ἔχη μελλοντικὲς συνέπειες δυστυχῶς».

Ο Μπαντουβομανώλης με τους άνδρες του αποχώρησε κατόπιν από τον Ψηλορείτη. Έστησε τα λημέρια του στη Δίκτη. Και εκεί τον βρήκε το καλοκαίρι του 1943 το συμμαχικό σχέδιο για την παραπλάνηση των Γερμανοϊταλών όσον αφορά το σημείο όπου θα γινόταν η συμμαχική απόβαση. Στην ηπειρωτική Ελλάδα, για τον σκοπό αυτόν εφαρμοζόταν ήδη η επιχείρηση «Ζώα». Στην Κρήτη, οι Βρετανοί σύνδεσμοι απλώς περιορίστηκαν να αναγγείλουν στους αντάρτες ότι θα γίνει απόβαση στο νησί με την πρόθεση να διαρρεύσει η ψευδής πληροφορία στους Γερμανοϊταλούς και να παραπλανηθούν. Εστάλησαν μάλιστα και 700 όπλα στον Μπαντουβά, για να ενεργήσει τοπική επιστράτευση μόλις ειδοποιηθεί ενόψει της απόβασης.

Αντίποινα

Η ψευδής πληροφορία δεν διέρρευσε στους κατακτητές. Αλλά ο ορμητικός και ανυπόμονος Μπαντουβάς, πιστεύοντας ότι ήρθε πια η μεγάλη ώρα, εξόρμησε κατά των Γερμανών μη περιμένοντας το σύνθημα. Ενώ Βρετανοί σαμποτέρ εξαπέλυαν κύματα σαμποτάζ κατά των αεροδρομίων, αυτός εξαπέλυσε τη δική του δράση. Εξόντωσε μάλιστα και ένα γερμανικό απόσπασμα στη Σύμη, συλλαμβάνοντας και 12 αιχμαλώτους. Και, όπως ισχυρίστηκε κατόπιν ο ίδιος, είχε ενεργήσει κατ' εντολήν των

Άγγλων. Αλλά οι Γερμανοί εφάρμοσαν φοβερά αντίποινα, και στις αρχές Σεπτεμβρίου 1943 κατέστρεψαν την περιοχή της Βιάννου. Τα χωριά πυρπολήθηκαν και εκατοντάδες κάτοικοι εκτελέστηκαν ομαδικά.

Τότε από το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής ήρθε η εντολή, ο Μπαντουβάς με την ομάδα του να προσέλθουν στη Μέση Ανατολή. Ο τραχύς οπλαρχηγός συμμορφώθηκε, αφού όμως οι 12 Γερμανοί αιχμάλωτοι εκτελέστηκαν. Μετά πολλές περιπέτειες επιβιβάστηκε τη 15η Οκτωβρίου 1943 στη θέση Τράχουλας της περιφέρειας Κρότου σε μια βρετανική κορβέτα μαζί με 10 συντρόφους του. Μεταφέρθηκαν στη Μέση Ανατολή, όπου παρέμειναν έως το τέλος του πολέμου. Αλλά ένας από τους οπλαρχηγούς του, ο Ι. Ποδιάς –όπως και ο Γιάννης Μπαντουβάς–, αρνήθηκε να επιβιβαστεί στην κορβέτα. Παρέμεινε στη Δίκτη και συγκρότησε δική του ομάδα που προσχώρησε στον ΕΛΑΣ, ο οποίος έτσι ενισχύθηκε σημαντικά.

Ιταλική μεραρχία

Στο μεταξύ έγινε η ιταλική συνθηκολόγηση. Ο διοικητής της Μεραρχίας «Σιένα» στρατηγός Κάρτα θέλησε να παραδοθεί στους Βρετανούς συνδέσμους. Τις διαπραγματεύσεις διεξήγαγε ο αρχηγός της ιταλικής αντικατασκοπίας λοχαγός Ταβάνα, που παρά την ιδιότητά του αποδείχτηκε ότι ήταν φανατικός αντιφασίστας και μανιώδης κατά των Γερμανών. Αλλά οι Γερμανοί πρόλαβαν και εξουδετέρωσαν την ιταλική μεραρχία, η οποία αναγκάστηκε να συνεργαστεί μαζί τους. Ο στρατηγός Κάρτα όμως, με λίγους αξιωματικούς του, διέφυγε στους αντάρτες και από εκεί εστάλη στη Μέση Ανατολή.

Η ένοπλη δράση στην Κρήτη το 1944 αναπτυσσόταν συνεχώς. Και τον Μάιο μια εκπληκτική είδηση σκορπίστηκε από τη Μέση Ανατολή σε όλον τον κόσμο: κομάντος Άγγλοι και Έλληνες αντάρτες απήγαγαν τον ίδιο τον διοικητή του «Φρουρίου Κρήτης» στρατηγό Κράιπε, ο οποίος βρισκόταν ήδη αιχμάλωτος στο Κάιρο. Η είδηση ήταν ακριβής. Λίγες εβδομάδες προηγουμένως είχε πραγματοποιηθεί εκείνο το εντυπωσιακό κατόρθωμα υπό τις εξής συνθήκες:

Η απαγωγή του Κράιπε

Την 4η Απριλίου 1944 έφτασε μια ομάδα καταδρομών από την Αίγυπτο (19η έως τότε αποστολή) με επικεφαλής τούς Άγγλους Μος και Λη Φέρμορ. Τρεις Έλληνες συμμετείχαν στην ομάδα, η οποία είχε σαφή σκοπό να απαγάγει τον Γερμανό διοικητή. Με τη βοήθεια Κρητών ανταρτών καταστρώθηκε το παράτολμο σχέδιο, που προέβλεπε να στηθεί ενέδρα στο σημείο Πέντε Δρόμοι, που απείχε 2 χιλιόμετρα από τις Αρχάνες, όπου βρισκόταν το στρατηγείο του Κράιπε, τις πρώτες νυχτερινές ώρες της 26ης Απριλίου. Για τις κινήσεις του στρατηγού είχαν ενημερωθεί χάρη στη

Φιλία Ακουμιανάκη, η οποία είχε πλησιάσει τον Άλμπερτ, τον σοφέρ του Κράιπε, και του είχε αποσπάσει όλες τις πληροφορίες.

Οι δύο Άγγλοι αξιωματικοί Λη Φέρμορ και Μος, φορώντας γερμανικές στολές, κατέβηκαν στο δρόμο, ενώ στη μια πλευρά του ήταν κρυμμένοι οι Έλληνες αντάρτες Εμμ. Πατεράκης, Γ. Τυράκης και Σ. Σαβιολάκης. Λίγο πιο πέρα ενέδρευε μια ομάδα ανταρτών ασφαλείας. Όπως προβλεπόταν, το αυτοκίνητο του στρατηγού Κράιπε έφτασε. Οι δύο Άγγλοι το σταμάτησαν. Και, καθώς ο Γερμανός διοικητής, ανύποπτος, θέλησε να ρωτήσει τι συμβαίνει, τον άρπαξαν, όπως και τον σοφέρ του, τον έδεσαν χειροπόδαρα και τον πέταξαν στο πίσω μέρος του αυτοκινήτου.

Ο σοφέρ παραδόθηκε στην ομάδα ασφαλείας. Και το αυτοκίνητο, με οδηγό τον Μος, με τον Λη Φέρμορ δίπλα του και τους τρεις αντάρτες πίσω που φύλαγαν τον Κράιπε –ένας είχε το στιλέτο του κολλημένο στον λαιμό του στρατηγού–, όρμησε στον δρόμο. Πέρασε από όλα τα γερμανικά φυλάκια, διέσχισε όλη την πόλη του Ηρακλείου, και βγήκε από την Πόρτα Χανίων, ενώ οι Γερμανοί φρουροί χαιρετούσαν. Έφτασαν κοντά στο Γενί Καβέ και εκεί ο έκπληκτος και συντετριμμένος Κράιπε, αφού απαλλάχθηκε από τα δεσμά του, οδηγήθηκε στον Ψηλορείτη. Ο Λη Φέρμορ με τον Πατεράκη συνέχισαν τη διαδρομή έως την Πάνορμο με το αυτοκίνητο, όπου το εγκατέλειψαν με ένα σημείωμα:

«Πρὸς τὰς Γερμανικὰς Ἀρχὰς

»Ὁ Στρατηγὸς Κράϊπε συνελήφθη αἰχμάλωτος ὑπὸ Βρεταννικῆς ὁμάδος. Τὴν στιγμὴν ποὺ θὰ διαβάζετε τὰς γραμμὰς αὐτὰς ὁ Στρατηγὸς καὶ ἡμεῖς θὰ πλέωμεν πρὸς Κάϊρον. Τονίζομεν δὲ ὅτι ἡ ἀπαγωγὴ ἔγινεν χωρὶς τὴν βοήθεια τοῦ Κρητικοῦ πληθυσμοῦ καὶ συνεπῶς ἀντίποινα κατὰ τοῦ πληθυσμοῦ θὰ ἦσαν ἀδικαιολόγητα καὶ ἄδικα. Ὁ Στρατηγός σας εἶναι αἰχμάλωτος πολέμου καὶ θὰ τὸν μεταχειρισθῶμεν ὡς ἁρμόζει δι' ἕνα Στρατηγόν.

»Πάτρικ Λῆ-Φέρμορ
Ταγ/χης
»Στάνλεϋ Μὸς
Λοχαγός

»Υ.Γ. Λυπούμεθα ποὺ δὲν μποροῦμεν νὰ πάρωμε καὶ τὸ ὡραῖον αὐτὸ αὐτοκίνητόν σας».

Προς απόδειξη ότι Άγγλοι κομάντος ενήργησαν την απαγωγή, ο Λη Φέρμορ άφησε στο αυτοκίνητο τον μανδύα του με το πιστόλι του. Ύστερα οι δύο άνδρες ανέβηκαν στη Νίδα του Ψηλορείτη, όπου συνάντησαν τους άλλους με τον αιχμάλωτο. Και, υπό την προστασία των ανταρτών του Πετρακογιώργη, η ομάδα με τη λεία της κα-

τόρθωσε να διασπάσει τον κλοιό των Γερμανών, που είχαν κινητοποιηθεί και «χτένιζαν» όλη την περιοχή, και να φτάσει στην ακτή Περιστερές Ροδακίνου. Εκεί τους παρέλαβε ένα βρετανικό πολεμικό, μετά από αγωνιώδη περιπλάνηση 18 ημερών στα βουνά.

Τα αντίποινα των Γερμανών υπήρξαν φοβερά. Εκθεμελιώθηκαν και τουφεκίστηκαν οι άρρενες κάτοικοι μιας σειράς χωριών των περιοχών Αμαρίου και Αγίου Βασιλείου. Και ο στρατηγός Μπρώγιερ, που αντικατέστησε τον Κράιπε, εξέδωσε την εξής ανακοίνωση:

«...Κατὰ μῆνα 'Απρίλιον 1944 ἀπήχθη ὁ Γερμανὸς Στρατηγὸς Κράϊπε ἀπὸ ἕνα 'Αγγλικὸ κομμάντο μὲ τὴν ὑποστήριξιν 'Ελλήνων Συμμοριτῶν.

»'Ο Διοικητὴς Φρουρίου Κρήτης εἶχε ζητήσει ἀπὸ ὁλόκληρον τὸν πληθυσμὸν διὰ προκηρύξεων καὶ ἀνακοινώσεων νὰ βοηθήση οὗτος τὰς ἀνακρίσεις πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν δραστῶν. 'Η πρόσκλησις ὅμως αὕτη ἔμεινε ἄνευ ἀποτελέσματος. Τώρα ἔγινε γνωστὴ κατόπιν λεπτομερῶν ἀνακρίσεων ἡ ἀκριβὴς ὁδὸς ἀπαγωγῆς τοῦ ὡς εἴρηται στρατηγοῦ.

»'Απεδείχθη ὅτι τὸ 'Αγγλικὸν Κομμάντο δὲν ἐνισχύθη μόνον ἀπὸ συμμορίτας "Ελληνας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν πληθυσμὸν τῶν χωρίων: 'Ανώγεια, Γερακάρι, Γουργούθι, Βρύσσες, "Ανω Μέρος, Κρύα Βρύση, Σταχτούρια πλησίον τῶν ὁποίων τὸν ἀπέκρυψαν, ὅστις εἶναι ἐξ ἴσου ἔνοχος καθ' ὅσον εὑρίσκετο ἐν πλήρει γνώσει τῆς ἀποκρύψεώς του. Τὰ χωρία ταῦτα καὶ οἱ κάτοικοι ἐπλήγησαν μὲ τὴν τότε ἐπιβληθεῖσαν τιμωρίαν των.

»'Ο πληθυσμός, ὁ ἀνόητος καὶ ὁ παρασυρθεὶς ριγμένος εἰς τὴν δυστυχίαν, ἂς ἐρωτήση ἐν ὄψει τῶν φονευθέντων καὶ τραυματιῶν καὶ τῶν ἐρειπίων ἂν ἦτο ὀρθὸν νὰ ἀκολουθήση τοὺς "Αγγλους καὶ συμμορίτας εἰς τὸ ἔργον των καὶ νὰ ὑποφέρη τόσον βαρειά».

Συμφωνία

Αλλά ήρθε το πλήρωμα του χρόνου για να απελευθερωθεί και η Κρήτη. Από τις αρχές Σεπτεμβρίου άρχισε η σύμπτυξη των Γερμανοϊταλών από τους ανατολικούς νομούς. Και τη 12η Δεκεμβρίου εγκατέλειψαν το Ηράκλειο, για να περιοριστούν στην περιοχή Χανίων. Αλλά, ενώ σε όλη την απελευθερωμένη Ελλάδα επικρατούσε ο φόβος του εμφυλίου πολέμου κάτω από την ατμόσφαιρα της εθνικής αγαλλίασης, στην Κρήτη είχε επικρατήσει συμβιβασμός και συμφωνία μεταξύ ΕΟΚ (εθνικοφρόνων) και ΕΑΜ, ύστερα από μερικές μικροσυγκρούσεις που ήταν μάλλον ρήξεις προσαρμογής.

Η κυβέρνηση έστειλε στρατιωτικό διοικητή στον νομό Ηρακλείου τον αντισυνταγματάρχη Ανδρέα Νάθενα, ο οποίος δεν δυσκολεύτηκε να θέσει υπό τον έλεγχό

του και τις δύο οργανώσεις. Και στις 15 Σεπτεμβρίου 1944 εξέδιδε την εξής χαρακτηριστική διαταγή, ενώ η πόλη του Ηρακλείου βρισκόταν ακόμη στα χέρια των Γερμανών:

«Σήμερον τὴν πρωΐαν ἐγένετο κοινὴ συνεδρίασις τῶν Νομ. Ἐπιτροπῶν ΕΟΚ-ΕΑΜ παρόντος τοῦ ὑποφαινομένου. Κατὰ ταύτην ἀπεφασίσθη ὅπως ἀπὸ κοινοῦ αἱ ἔνοπλοι δυνάμεις ΕΑΜ-ΕΟΚ ἀναλάβουν τὴν τήρησιν τῆς τάξεως κατὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων.

»Διὰ τὴν Διοίκησιν τῶν ἄνω δυνάμεων προσλαμβάνω εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον τῆς Στρ. Διοικήσεως τούς: 1. Ἀντ/ρχην Θεοδωράκην Ἐμ. τῆς ὀργανώσεως ΕΑΜ ὡς Διευθυντὴν του Ι Γραφείου, 2. Ἀντ/ρχην Καζαντζάκην Ἰωάννην τῆς ὀργανώσεως ΕΟΚ ὡς Διευθυντὴν τοῦ ΙΙΙ Γραφείου. Οἱ ἀνωτέρω ἀξιωματικοὶ ἅμα τῇ λήψει τῆς παρούσης νὰ ἔλθωσι πρὸς συνάντησίν μου, διὰ νὰ ἀναλάβωσι τὰ καθήκοντά των...

»Πᾶσαι αἱ ἀνταρτικαὶ ὁμάδες, Στρατ. Ὀργανώσεις καὶ λοιπαὶ ἔνοπλοι ὁμάδες νὰ ὑπακούωσι εἰς τὰς Διαταγὰς τῆς Στρ. Διοικήσεως καὶ ἐκτελῶσι ταύτας συμφώνως πρὸς τοὺς Στρατιωτικοὺς Κανονισμούς. Διὰ πᾶσαν παράβασιν ἢ ἀνυπακοὴν θὰ ἐφαρμόζονται αἱ διατάξεις τῶν Ἑλληνικῶν Στρατιωτικῶν Κανονισμῶν...

»Ἐκεῖνος ὅστις ἤθελε προβῇ εἰς ἀντεκδικήσεις ἢ ὁπωσδήποτε ἤθελε δώσει ἀφορμὴν εἰς δημιουργίαν ἀνωμαλιῶν εἰς βάρος τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς ποθητῆς γαλήνης τοῦ λαοῦ θὰ θεωρῆται ἐγκληματίας καὶ ὡς τοιοῦτος θὰ διώκεται συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους τοῦ Κράτους. Νὰ παύσωσι οἱ ἐκτελέσεις ὑπὸ ἀνευθύνων ἀτόμων διότι πολλάκις συμβαίνει νὰ παθαίνωσι ἀθῶοι ἄνθρωποι ἀντὶ τῶν κακῶν, καθότι δέον νὰ ἀποδεικνύεται πᾶσα ἐνοχὴ δι' ἀληθῶν στοιχείων.

»Οἱ ἀντεθνικῶς τυχὸν δράσαντες θὰ δώσωσιν λόγον τῶν πράξεών των ἐνώπιον Λαϊκοῦ Δικαστηρίου καὶ ἡ τιμωρία θὰ εἶναι ἀμείλικτος. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἔργον τοῦ καθ' ἑνὸς ὁπλοφόρου διότι θεωρεῖται αὐτοδικία. Ἔχω δὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἐπικρατήσῃ τάξις καὶ πειθαρχία πρὸς τὸ συμφέρον ὅλων μας».

Τραγωδία

Η εθνική ενότητα όμως που πραγματοποιήθηκε στον νομό Ηρακλείου παραλίγο να καταρρεύσει από ένα δραματικό επεισόδιο την ημέρα που η πόλη του Ηρακλείου απελευθερώθηκε. Ενώ οι αρχηγοί των ανταρτών προσέρχονταν στα γραφεία της Στρατιωτικής Διοίκησης, ο αντάρτης της ΕΟΚ Α. Μπουτζαλής έκανε δολοφονική επίθεση κατά του αρχηγού του ΕΛΑΣ Ι. Ποδιά. Με το αυτόματο έριξε ξαφνικά μια

ριπή εναντίον του. Δεν τον σκότωσε, αλλά τον τραυμάτισε στο δεξί χέρι. Και οι λόγοι ήταν οικογενειακοί. Το επεισόδιο προκάλεσε έκρηξη οργής των ΕΛΑΣιτών και φαινόταν πως ο εμφύλιος πόλεμος άρχισε. Οι αντάρτες αλληλομάχονταν, το τουφεκίδι σκέπασε τις ιαχές της Απελευθέρωσης και ο τρόμος κάλυψε την ανάστατη πόλη.

Επικράτησαν όμως οι ψύχραιμοι και η φωτιά έσβησε στη γένεσή της. Αλλά ο Μπουτζαλής υπέστη αμείλικτες τις συνέπειες. Συγκροτήθηκε αμέσως ανταρτοδικείο των δύο οργανώσεων ΕΛΑΣ και ΕΟΚ, που τον καταδίκασε σε θάνατο. Και, παρά τις έντονες παρεμβάσεις, εκτελέστηκε τη νύχτα στο νεκροταφείο του Ηρακλείου.

Έτσι δεν διαταράχθηκε η περίτεχνη ισορροπία που επιτεύχθηκε στην Κρήτη, η οποία ήταν τώρα πια ελεύθερη, εκτός από την περιοχή Χανίων-Ακρωτηρίου, όπου είχαν συγκεντρωθεί όλοι οι Γερμανοί του νησιού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΑΓΩΝΕΣ ΚΑΙ ΠΑΘΗ ΣΤΟΝ ΜΟΡΙΑ

ΑΠΑΡΧΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ • ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΕΝΟΠΛΟΙ • ΑΝΔΡΕΣ ΤΟΥ ΕΑΜ • ΟΙ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΙ ΣΥΓΚΡΟΤΟΥΝ ΟΜΑΔΕΣ ΑΝΤΑΡΤΩΝ • ΕΛΑΣ ΚΑΙ ΕΣ • ΤΟ ΣΥΜΦΩΝΟ ΠΑΠΑΔΟΓΚΩΝΑ • ΑΙΜΑΤΗΡΕΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ • ΤΑ ΤΑΓΜΑΤΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ • Ο ΑΡΗΣ ΒΕΛΟΥΧΙΩΤΗΣ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ • ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ • Ο ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ ΦΤΑΝΕΙ ΣΤΟΝ ΜΟΡΙΑ

ΤΗ ΝΥΧΤΑ ΤΗΣ 22ας ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1944, σε μια έρημη ακτή της Αιγιαλείας έφτανε ένα καΐκι από την απέναντι ακτή του Κορινθιακού και αποβίβαζε μέσα στο σκοτάδι 30 πάνοπλους πολεμιστές. Ήταν ο Άρης Βελουχιώτης με τους «μαυροσκούφηδές» του. Όπως είδαμε, κατ' εντολήν του Γ. Σιάντου εστάλη στην Πελοπόννησο ως εκπρόσωπος του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ με απεριόριστες στρατιωτικές δικαιοδοσίες. Ο ίδιος φαίνεται πως πίστευε ότι τον εξαπέστειλαν στον Μοριά υπό μορφήν δυσμένειας, για να απαλλαγούν από την παρουσία του. Ο Σιάντος όμως έλεγε ότι ήταν απαραίτητη η αποστολή του γιατί η κατάσταση στην Πελοπόννησο δεν ήταν καλή και το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ έπρεπε να αναπτυχθεί με ταχύτερους ρυθμούς. Πράγματι, άμα θεωρήσει κανείς το πανόραμα της ελληνικής Αντίστασης, διαπιστώνει ότι το απελευθερωτικό κίνημα στην Πελοπόννησο, και ιδίως ο ένοπλος αγώνας, παρουσίασε σημαντική καθυστέρηση σε σύγκριση με άλλα ελληνικά διαμερίσματα. Ποιοι ήταν οι λόγοι;

Η αυστηρή και πυκνή Κατοχή, που οφειλόταν στον φόβο των Γερμανών και Ιταλών μήπως ενεργηθεί απόβαση συμμαχικών δυνάμεων, έστω και περιορισμένων, για επιδρομικούς σκοπούς.

Η γεωγραφική διαμόρφωση και το πυκνό συγκοινωνιακό δίκτυο.

Η απομόνωση των ορεινών περιοχών του Μοριά από τη σπονδυλική στήλη της Ελλάδας, τον ορεινό όγκο που από τα παράλια του Κορινθιακού Κόλπου απλώνεται έως την Αλβανία.

Η ιταλική παροικία της Πάτρας, που κατά μέγα μέρος της προσέφερε τις υπηρεσίες της στην ιταλική διοίκηση. Και ήταν ιδιαίτερα σημαντικές οι υπηρεσίες της, γιατί γνώριζε άριστα πρόσωπα και πράγματα.

Ο πυρήνας

Βέβαια τα πρώτα απελευθερωτικά σκιρτήματα δεν άργησαν στην Πελοπόννησο. Στα τέλη Μαΐου 1941 έφτασαν οι πρώτοι κομμουνιστές εξόριστοι και συγκρότησαν δύο ομάδες. Η μία –η πολυαριθμότερη– κατευθύνθηκε στη Νότια Πελοπόννησο και η άλλη στους νομούς Αχαΐας και Ηλείας. Αυτοί οι άνθρωποι δημιούργησαν πυρήνες αγωνιστικών οργανώσεων. Έτσι έκαναν την παρουσία τους η «Νέα Φιλική Εταιρεία» στην Καλαμάτα και το «Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο» στον Πύργο (άσχετο με το ΕΑΜ), που μ' αυτόν τον τίτλο κυκλοφόρησε μια προκήρυξη στην περιοχή.

Αργότερα εμφανίστηκε το ΕΑΜ, που τη μεγαλύτερη αρχική επιτυχία σημείωσε στη Λακωνία, όπου έβγαλε, από τα μέσα του 1941, την εφημερίδα του *Επαναστάτης*. Αλλά, τους πρώτους κατοχικούς μήνες, εμβρυώδεις αντιστασιακές οργανώσεις είχαν συγκροτηθεί και έξω από το ΕΑΜ.

Στο μεταξύ η οικονομική κατάσταση ήταν φοβερή και στην Πελοπόννησο, όπου στις βόρειες περιοχές της η σταφίδα αποτελούσε τη βάση της διατροφής. Η Πάτρα υπέφερε ιδιαίτερα, ως μεγάλο αστικό κέντρο, αν και σε βαθμό μικρότερο από την Αθήνα. Και άρχισε η αντίδραση του λαού.

Πρώτα κρούσματα

Τον Ιούνιο του 1941, στην Πηνεία της Ηλείας, οι κάτοικοι σκότωσαν έναν μαυραγορίτη. Λίγο αργότερα, οι κτηνοτρόφοι αδελφοί Χανιάδες στην Κορινθία χτύπησαν τους Ιταλούς που λεηλατούσαν συνεχώς τα κοπάδια τους και βγήκαν στις κορυφές του Χελμού. Καταδιωκόμενοι συνεχώς από ιταλικά αποσπάσματα, διατηρήθηκαν έναν ολόκληρο χρόνο στο «κλαρί». Το φθινόπωρο όμως του 1942 ο ένας από τους Χανιάδες κατέφυγε σε τρεις εξαδέλφους του, στην Καστανιά της Κορινθίας. Εκείνοι τον έδεσαν και, αφού του έσπασαν κεφάλι και πόδια, τον φόρτωσαν σε ένα άλογο και τον παρέδωσαν στους Ιταλούς για να εισπράξουν την επικήρυξη (10 εκ. δραχμές της εποχής και δέκα τσουβάλια αλεύρι). Φυσικά οι Ιταλοί τον καταδίκασαν σε θάνατο και τον εκτέλεσαν.

Οι ένοπλοι

Μερικοί όμως αξιωματικοί έψαχναν μόνοι τους να βρουν διέξοδο αγωνιστική. Και ένας απ' αυτούς, στη Μεσσηνία, ο νεαρός εύελπις 2ας Ναπολέων Παπαγιαννόπουλος, ήρθε σε επαφή με τον «Προμηθέα ΙΙ» και ανέλαβε να έρθει σε επαφή με την ομάδα Κανελλόπουλου για να την εφοδιάσει με οπλισμό. Πράγματι, τον Οκτώβριο του 1942 δέχτηκε την πρώτη ρίψη από βρετανικό αεροπλάνο. Τα όπλα κρύφτηκαν και αργότερα δημιουργήθηκαν οι πρώτες ένοπλες ομάδες. Ο Παπαγιαννόπουλος αναδείχτηκε σε έναν από τους πρωτοπόρους του αντάρτικου της Πελοποννήσου.

Οι ΕΑΜικές οργανώσεις, με εράνους των μελών τους σε λάδι και άλλα τρόφιμα, από τις αρχές του 1942 συγκέντρωναν, αγοράζοντας, διάφορα όπλα και κυρίως απ' αυτά που εγκαταλείφθηκαν από τους Άγγλους κατά την αποχώρηση και απεκρύβησαν από τους χωρικούς. Η οργάνωση Άνω Μεσσηνίας, με συστηματική εργασία που την καθοδηγούσε ο παλιός εξόριστος Θανάσης Κούτρης από την Καλλιρρόη, είχε συγκεντρώσει πάνω από 10 όπλα και ένα αγγλικό οπλοπολυβόλο – αυτό ήταν το πρώτο του αντάρτικου της Πελοποννήσου.

Οι πρώτες ένοπλες συγκρούσεις δεν είχαν τον χαρακτήρα συστηματικής ένοπλης δράσης. Υπήρξαν αυθόρμητες εξεγέρσεις οργανωμένων στο ΕΑΜ χωριών, σε στιγμές καταθλιπτικής πίεσης των Ιταλών.

Τετοια πρώτη ένοπλη σύγκρουση έγινε στο χωριό Σαϊδώνα της Μάνης. Στην περιοχή κυκλοφορούσε ο Κύπριος Μιχάλης Μαύρος, του αγγλικού στρατού, που τον καταδίωκαν αγρίως οι Ιταλοί με αρκετούς καταδότες, και η περιοχή υφίστατο διωγμό. Έναν τέτοιο καταδότη σκότωσαν στις 24 Μαΐου 1942 ένοπλοι από το χωριό Σαϊδώνα. Οι Ιταλοί εξεστράτευσαν να τιμωρήσουν το χωριό. Δεκαεπτά Σαϊδωνίτες, όλοι συγγενείς, οι περισσότεροι από την οικογένεια Ξυδέα, μ' επικεφαλής τον έφεδρο ανθυπολοχαγό Ηλ. Νοέα, χτύπησαν τους Ιταλούς που υποχώρησαν. Σε δεύτερη σύγκρουση και πάλι οι Ιταλοί υποχώρησαν. Τελικά όμως μεγάλες δυνάμεις Ιταλών κατέφθασαν, έκαψαν τα χωριά Σαϊδώνα, Χρυσοχώρι και το μοναστήρι της Βοϊδονίτσας. Έκλεισαν όλους τους κατοίκους και τα ζώα τους μέσα στα χωριά και με υποσχέσεις αμνηστίας παραπλάνησαν τους ένοπλους να παραδοθούν. Ο Ηλ. Νοέας εκτελέστηκε στην Τρίπολη. Άλλοι εστάλησαν στην Ιταλία, κι άλλοι καταδικάστηκαν σε μικρότερες ποινές.

Λίγους μήνες αργότερα, στις 5 Αυγούστου 1942, στο χωριό Καλλιρρόη έγινε η δεύτερη, αυθόρμητη σύγκρουση με τμήματα καραμπινιέρων. Το χωριό πρωτοστατούσε στον εθνικό αγώνα με μερικούς πρωτοπόρους. Ο υπολοχαγός Κώστας Κανελλόπουλος και ο αδελφός του Μήτσος, ο παλιός αγωνιστής Θανάσης Κούτρης και ο αδελφός του Παναγιώτης, ο Όθων Δριβαλιάρης και αρκετοί άλλοι αποτελούσαν μια εξαιρετική ομάδα αγωνιστών-καθοδηγητών. Ο Θανάσης Κούτρης, άλλοτε φοιτητής της Νομικής, δραπέτευσε από τη Φολέγανδρο και υπήρξε από τους πρώτους και κύριους αγωνιστές της Μεσσηνίας. Ο υπολοχαγός Κανελλόπουλος κινήθηκε δραστήρια από την πρώτη ημέρα της Κατοχής και ήταν ο κύριος μοχλός δράσης του ΕΑΜ στους αξιωματικούς της Μεσσηνίας. Αργότερα ήταν ο πρώτος καπετάνιος του 9ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ. Οι Ιταλοί, έχοντας πληροφορίες ότι υπήρχαν όπλα στο χωριό, ασκούσαν επί ημέρες αφόρητη πίεση στους χωρικούς, οδηγημένοι και από ντόπιους καταδότες, για να τα παραδώσουν. Είχαν αρχίσει να δέρνουν γυναίκες και γέρους. Τότε η ομάδα της Καλλιρρόης χτύπησε, με αποτέλεσμα να σκοτωθεί ο διερμηνέας και να χαθούν μέσα στον ελαιώνα οι Ιταλοί. Η ομάδα αυτή υπέστη άγρια κα-

ταδίωξη, διαφύλαξε όμως τον οπλισμό της και αποτέλεσε από τις αρχές του 1943 τη βάση της δημιουργίας του αντάρτικου Πελοποννήσου.

Και η πρώτη ομάδα-βάση του αντάρτικου του Πάρνωνα ξεκίνησε από ένα τέτοιο επεισόδιο στο χωριό Αράχωβα. Οι Ιταλοί έκαναν βίαιη συγκέντρωση πατάτας από τα σπίτια του χωριού. Όταν όμως φόρτωσαν τα κάρα να φύγουν, χτυπήθηκαν από ένοπλη ομάδα του χωριού. Ήταν οι πρωτοπόροι του Πάρνωνα: ο γεωπόνος (έφεδρος αξιωματικός) Παρασκευάς Λεβεντάκης, ο πρώτος καπετάνιος του 8ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ, ο ανθυπίλαρχος Γ. Κονταλώνης, ο Θ. Πρεκεζές, ο Δ. Ντάρμος, ο Ν. Κερχουλάς, οι Κ. και Α. Κονταλώνης. Κινητοποιήθηκαν οι ιταλικές και κατοχικές Αρχές μα, παρ' όλη την τρομοκρατία τους, δεν κατάφεραν να συλλάβουν εκείνους τους πρωτοπόρους. Καθώς τελείωνε ο χειμώνας, θα στήσουν τα λημέρια μ' ανοιχτά μπαϊράκια στον Πάρνωνα.

Είχαν όμως ήδη αναφανεί μερικές νέες ομάδες μονίμων ανταρτών. Τον Απρίλιο του 1942 εμφανίστηκε μια ομάδα στην Κορινθία και από εκεί μεταστάθμευσε στα Γεράνεια (Περαχώρα). Σε μια συμπλοκή όμως με απόσπασμα Χωροφυλακής εξολοθρεύθηκε. Ένας που διέφυγε –ο Παντελής Λάσκας– ανέβηκε στη Ρούμελη, κατετάγη στο Σώμα του Άρη Βελουχιώτη και έγινε ένα από τα πρωτοπαλίκαρά του, γνωστός με το ψευδώνυμο Πελοπίδας.

Μια άλλη ομάδα, τον Μάιο, από 5-6 νέους με επικεφαλής έναν υπενωμοτάρχη, βγήκε στην Ανατολική Αργολίδα. Αλλά διαλύθηκε σύντομα από τις στερήσεις, «κάπου εκεί στις Λίμνες της Αργολίδας».

Γενικά όμως, ολόκληρο το 1942 δεν υπήρχε ένοπλος αγώνας στην Πελοπόννησο άξιος του ονόματος, ενώ, όπως είδαμε, στη Ρούμελη (Γοργοπόταμος), την Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, στα τέλη εκείνου του έτους, υπήρχε ήδη σημαντικής ανάπτυξης αντάρτικο.

Πρώτες ομάδες

Αλλά στο μεταξύ το ΕΑΜ, έστω και με βραδύ ρυθμό, επεξέτεινε τον μηχανισμό του. Και ενισχύθηκε αισθητά όταν στην Πελοπόννησο, στα τέλη του 1942, έφτασαν δύο δραστήρια στελέχη του ΚΚΕ: ο Κώστας Γαμβέτας, που μετατέθηκε από τη Θεσσαλία, όπου υπήρξε ο προκάτοχος του Κώστα Καραγιώργη, και ο Αχιλλέας Μπλάνας. Ο πρώτος, που ήρθε μεταμφιεσμένος σε σιδηροδρομικό, ανέλαβε γραμματέας του Γραφείου Πελοποννήσου. Ο δεύτερος, αντιπρόσωπος του γραφείου στους νότιους νομούς, με έδρα την Καλαμάτα.

Το ΕΑΜ έως τότε είχε το κέντρο βάρους του στη Μεσσηνία, που παρουσίαζε τη μαζικότερη και μαχητικότερη δράση, και στη Λακωνία, όπου ήταν ιδιαίτερα σφιχτοδεμένο και οργανωμένο. Από τις αρχές όμως του 1943 απέκτησε μεγάλη ανάπτυξη και στη Βόρεια Πελοπόννησο. Τον Μάρτιο, με το θέμα της πολιτικής επι-

στράτευσης, έγιναν θυελλώδεις κινητοποιήσεις, απεργίες και διαδηλώσεις στην Πάτρα, στην Καλαμάτα, στη Σπάρτη, οργανωμένες από το ΕΑΜ. Αλλά εκείνο στο οποίο έριξε το βάρος του ο Γαμβέτας ήταν η δημιουργία του ΕΛΑΣ. Ενίσχυσε και συγκέντρωσε τις μικρές, διάσπαρτες ομάδες που υπήρχαν, με κέντρο πάντοτε τον Ταΰγετο-Ολυμπία και τον Πάρνωνα. Και τον Μάιο είχαν μια πρώτη επιτυχία στον Κοσμά, όπου ένας ιταλικός λόχος διαλύθηκε.

Το ΕΑΜ με τις πρώτες ένοπλες ομάδες του ακολουθεί τώρα μια σωστή τακτική που δημιουργεί κατάλληλες συνθήκες για την ανάπτυξη ανοιχτής αντάρτικης δράσης. Στην πρώτη φάση προβαίνει σε μια βαθμιαία εκκαθάριση των συνεργατών του εχθρού και των κλεφτών που λυμαίνονταν τον αγροτικό πληθυσμό. Έτσι αναθαρρούν οι χωρικοί και δημιουργούν μια ηθική σύνδεση με τους ενόπλους. Ο χώρος εκτός των αστικών κέντρων εκκαθαρίζεται, ο χωρικός απαλλάσσεται από τον φόβο του καταδότη και του κλέφτη, παίρνει θάρρος και προχωρεί προς απελευθερωτική δράση. Σε μια δεύτερη φάση οι οργανώσεις –άνοιξη 1943– κατεβάζουν τους χωρικούς –υπό την προστασία των ενόπλων– στις μικρές πόλεις και μπροστά στα μάτια του εχθρού σπάζουν τις πόρτες των αποθηκών και παίρνουν όλα τα προϊόντα –λάδι, σύκα, σταφίδα, στάρι– που είχαν συγκεντρώσει οι Ιταλοί και τα όργανα των κατοχικών κυβερνήσεων. Έτσι ο λαός αποκτά συναίσθηση της δύναμής του, βλέπει την αδυναμία των κατακτητών, δένεται με τις οργανώσεις του ΕΑΜ και αποτελεί το υπόβαθρο του αντάρτικου.

Την ίδια εποχή, μία ακόμη ομάδα με επικεφαλής τον αντισμήναρχο Μίχο, ηλικίας 57 ετών τότε, εμφανίστηκε στην περιοχή Καλαβρύτων. Ξαφνικά έφτασαν εκεί από τη Ρούμελη δύο αντάρτες του ΕΛΑΣ, που η παρουσία τους τόνωσε την κίνηση. Ο ένας όμως εκτελέστηκε γιατί ερωτεύτηκε μια νεαρή δασκάλα που είχαν συλλάβει οι αντάρτες της ομάδας Μίχου ως συνεργάτιδα των Ιταλών. Και δραπέτευσε μαζί της, για να συλληφθεί λίγο αργότερα. Πάντως, στο Πυργάκι της Αιγιαλείας, τη 14η Απριλίου 1943, η ομάδα εκείνη έδωσε την πρώτη αξιόλογη συμπλοκή του αντάρτικου της Πελοποννήσου. Χτύπησε και διέλυσε μια μικρή ιταλική φάλαγγα με έμφορτα μεταγωγικά. Στο πεδίο της συμπλοκής μετρήθηκαν 22 πτώματα και τα μεταγωγικά έπεσαν στα χέρια των ανταρτών, για τους οποίους το φορτίο τους ήταν πολύτιμο, ζωογόνο υλικό.

Είχε λοιπόν θεμελιωθεί ήδη ο ΕΛΑΣ, ενώ το ΕΑΜ ανέπτυσσε διαρκώς ταχύτερα τον μηχανισμό και τη δύναμή του. Τι έκαναν όμως στο μεταξύ τα μη ΕΑΜικά στοιχεία της Πελοποννήσου;

Οι εθνικόφρονες

Είχαν εμφανιστεί πολλές οργανώσεις των εθνικοφρόνων (δεξιών). Οι κυριότερες ήταν:

Ο «Μοριάς», με έδρα του το χωριό Καμάρες του Αιγίου και καταφύγιο το μικρό χωριό Πιτίτσα, στις πλαγιές του Παναχαϊκού. Ιδρύθηκε τον Δεκέμβριο του 1942. Τους τελευταίους μήνες του 1943 έβγαλε μια μικρή ομάδα ανταρτών.

Η ΕΟΕ (Ελευθέρα Ορεινή Ελλάς) στην Αχαΐα. Ουσιαστικά ήταν παράρτημα του ΕΔΕΣ. Συγκροτήθηκε τον Ιούνιο του 1943, και τον Σεπτέμβριο του 1943 εμφάνισε μιαν ένοπλη ομάδα 80 ανδρών στο Καστρίτσι Πατρών.

Η ΕΟ (Εθνική Οργάνωσις) στις περιοχές Καλαβρύτων, Πύργου και Λακωνίας.

Η ΕΚΕΠ (Εθνικόν Κομιτάτον Ελλήνων Πατριωτών) στην Πάτρα.

Τα ΤΕΔ (Τάγματα Εθνικής Δράσεως).

Η ΕΟΒ (Εθνική Οργάνωσις Βασιλοφρόνων) και η ΕΚ (Εθνική Κίνησις), όλες στην Πάτρα.

Η ΕΔΕΜ (Εθνικόν Δημοκρατικόν Ελευθερωτικόν Μέτωπον) στην Καλαμάτα.

Η ΕΦ (Εθνική Φάλαγξ), η ΙΦ (Ιερά Φάλαγξ), η ΜΕ (Μεγάλη Ελλάς) στην Καλαμάτα. Ήταν παραρτήματα των «δυναμικών οργανώσεων» του στρατηγού Κ. Βεντήρη, οι οποίες αργότερα συγχωνεύτηκαν.

Η ΕΟΒ (Εθνική Οργάνωσις Βασιλοφρόνων) και το ΒΑΜ (Βασιλικόν Απελευθερωτικόν Μέτωπον) στην Καλαμάτα επίσης.

Το ΕΑΜΕ (Εθνικόν Αντικομμουνιστικόν Μέτωπον Ελλάδος), και αυτό στην Καλαμάτα.

Η ΠΑΟΚ (Πατριωτική Απελευθερωτική Οργάνωσις Κορίνθου) και το ΒΑΜ (Βασιλικόν Απελευθερωτικόν Μέτωπον) στην Κόρινθο.

Τέλος, ο ΕΔΕΣ εμφανίστηκε σε πολλές πόλεις και ιδίως στην Καλαμάτα, Πάτρα και Κόρινθο.

Όλες αυτές οι οργανώσεις, παρά τη δραστηριότητα των μελών τους, είχαν μικρή ανάπτυξη και απόδοση. Η κυριότερη αδυναμία τους ήταν τα στενά, τοπικά τους πλαίσια. Δεν μπορούσαν να ανταγωνιστούν το ΕΑΜ, με τον πανελλαδικό, ομοιόμορφο, μαζικό χαρακτήρα του. Και παρέμειναν οργανώσεις στελεχών.

Οι αξιωματικοί

Πολύ σημαντικότερες ήταν οι καθαρά στρατιωτικές οργανώσεις, που τις συγκροτούσαν αξιωματικοί.

Στην Καλαμάτα ιδρύθηκε η ΟΚΑ (Οργάνωσις Κατωτέρων Αξιωματικών), η οποία γρήγορα απλώθηκε στους τρεις νότιους νομούς. Επικεφαλής ήταν στη Μεσσηνία ο λοχαγός Ζαμπούρος, στη Λακωνία ο λοχαγός Κωστόπουλος και στην Αρκαδία ο λοχαγός Γιαννόπουλος.

Βασικό σκοπό της η οργάνωση έθετε την Απελευθέρωση με την κυβέρνηση Καΐρου και τον στρατό της Μέσης Ανατολής. Είχε ως έμβλημά της ότι «ο στρατός δεν πολιτεύεται». Γι' αυτό συμμετείχαν και ΕΑΜίτες αξιωματικοί, οι οποίοι όμως γρή-

γορα αποχώρησαν. Πάντως, έως τις αρχές του 1943, ήταν αρκετοί οι αξιωματικοί που προσχώρησαν στο ΕΑΜ, στη Νότια Πελοπόννησο κυρίως. Ανάμεσά τους ο ίλαρχος Τηλέμαχος Βρετάκος, που πήρε μέρος στη Νομαρχιακή Επιτροπή Λακωνίας. Και, στην Αρκαδία, από 42 μόνιμους αξιωματικούς εντάχθηκαν οι 15, με επικεφαλής τον λοχαγό Τούση, μέλος κι αυτός της εκεί Νομαρχιακής Επιτροπής.

Στην Πάτρα, τέλος, υπήρχε μόνον παράρτημα της Πανελλήνιας Ένωσης Εφέδρων Αξιωματικών με 100 περίπου στελέχη, που βρισκόταν σε στενή επαφή με το ΕΑΜ.

Οι σύνδεσμοι

Πρέπει τώρα να ασχοληθούμε σύντομα με μιαν άλλη κατηγορία στρατιωτικών. Είναι οι απεσταλμένοι των υπηρεσιών του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής και της κυβέρνησης του εξωτερικού.

Πρώτη αποστολή που έφτασε στην Πελοπόννησο ήταν του Τσιγάντε, η οποία, όπως έχουμε ήδη γράψει στο έργο μας αναλυτικά, αποβιβάστηκε τη 2α Αυγούστου 1942 στην ακτή Κότρωνα της Λακωνίας. Δεν υπήρχε ακόμη ελεύθερη περιοχή στην Πελοπόννησο και η άφιξη, όπως και η μετακίνηση των 9 εκείνων ανδρών με 12.500 λίρες και ορισμένα υλικά, υπήρξε περιπετειώδης και επικίνδυνη. Τελικά η ομάδα του Τσιγάντε έφυγε για την Αθήνα, και στον Μοριά απασχολήθηκε μόνο στον Ισθμό της Κορίνθου, τον οποίο σχεδίαζε να αχρηστεύσει.

Δεύτερη αποστολή υπήρξε του υπολοχαγού Ταβερναράκη. Για την ιστορική ακριβολογία, ο αξιωματικός αυτός επρόκειτο αρχικώς να αναλάβει την ανατίναξη του Ισθμού, σε συνεργασία με την ομάδα Τσιγάντε. Το σαμποτάζ εκείνο θεωρούνταν αναγκαίο από το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής. Γιατί τα εχθρικά πλοία που ανεφοδίαζαν τη στρατιά του Ρόμελ («Άφρικα Κορπ») στη Λιβύη και την Αίγυπτο θα αναγκάζονταν να περιπλέουν την Πελοπόννησο και θα ήταν ευκολότερη η εναντίον τους επίθεση από τα συμμαχικά υποβρύχια. Και νά τι γράφει ο στρατηγός Ταβερναράκης, σε επιστολή του προς την εφημερίδα *Ακρόπολις* της 17ης Οκτωβρίου 1973:

> *«Εἰς τὴν Ἀποστολὴν Τσιγάντε ἐδόθη ἀπὸ τὸ Συμμαχικὸν Στρατηγεῖον ΜΕΣΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ἡ ἐντολή:*
>
> *»Νὰ συλλέξῃ καὶ διαβιβάσῃ αὐτῷ λεπτομερεῖς πληροφορίας σχετικὰς μὲ τὰ μέτρα ἀσφαλείας τοῦ Ἰσθμοῦ (Δύναμις, ἀμυντικὰ Ἔργα κλπ.).*
>
> *»Νὰ ἀγοράσῃ παρὰ τὸν Ἰσθμὸν ἕνα ἀγρόκτημα.*
>
> *»Ἡ καταστροφή, τὸ φράξιμον τοῦ Ἰσθμοῦ, εἶχε ἀνατεθῆ εἰς μίαν ἄλλην Ὁμάδα, ὁμοίως τοῦ Μ.Ο.4. (ΦΟΡΣΕ 133), ἥτις τὸν χρόνον ἐκεῖνον συνέχιζε εἰς ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΝ, εἰδικὴν ἐκπαίδευσιν, διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν. Τῆς Ὁμάδος αὐτῆς Ἀρχηγὸς ἦτο ὁ ὑποφαινόμενος, Ὑπολοχαγὸς Πεζικοῦ τότε...*

»Κατὰ τὸ Σχέδιον ἐνεργείας, ἡ ὑπ' ἐμὲ Ὁμὰς θὰ εἰσέδυε, εἰς τὴν κατεχομένην Πελοπόννησον διὰ ὑποβρυχίου ἢ ἀπ' ἀέρος δι' ἀλεξιπτώτων. Θὰ συνεκεντρώνετο εἰς τὸ ἀγρόκτημα ὅπερ θὰ ἠγόραζε ἡ Ἀποστολὴ Τσιγάντε καὶ ὡς ἀγροτοεργάται τὰ μέλη της θὰ ἠσχολοῦντο μὲ τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀγροκτήματος. Ἐκεῖθεν, ἀνεξάρτητος πλέον καὶ ὡς μόνη ὑπεύθυνος ἡ Ὁμάς, θὰ ἐπεδίωκε τὴν ἐπιτυχῆ ἐκτέλεσιν τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς. Ἐὰν δὲν ἔκρινεν δυνατὸν ἄλλον τρόπον ἐνεργείας διὰ τὸ φράξιμον τοῦ Ἰσθμοῦ, εἶχε εἰδικῶς ἐκπαιδευθῆ ὅπως ἀνοίξει πηγάδι εἰς τὸ ἀγρόκτημα καὶ ἐκ τούτου δι' ὑπογείου στοᾶς νὰ πλησιάση τὸν Ἰσθμὸν καὶ νὰ ἀνατινάξη μέρος τούτου, διὰ μεγάλης ποσότητος ἐκρηκτικῶν, τὰ ὁποῖα θὰ προωθοῦσε τὸ Σ.Μ.Α.

»Ἡ ἀποστολὴ αὕτη δὲν ἐπραγματοποιήθη, ματαιωθεῖσα διότι, σὺν τοῖς ἄλλοις:

»Αἱ πληροφορίαι τῆς Ἀποστολῆς Τσιγάντε δὲν ἦσαν ἐνθαρρυντικαί.

»Δὲν ὑπῆρχεν κατάλληλον ἀγρόκτημα πρὸς ἀγοράν, ὡς ἀνέφερε ἡ Ἀποστολὴ Τσιγάντε.

»Τὸ Στρατηγεῖον Μέσης Ἀνατολῆς ἐξηκολούθει νὰ ἐνδιαφέρεται ζωηρῶς διὰ τὸ φράξιμον τοῦ Ἰσθμοῦ, ὥστε νὰ ἀναγκάζωνται τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα τὰ ὑποστηρίζοντα τὰς ἐπιχειρήσεις εἰς ΑΦΡΙΚΗΝ, νὰ περιπλέουν τὴν Νότιον Πελοπόννησον. Ἀπεφασίσθη νὰ ἀναληφθῆ τὸ ἐγχείρημα, ἀλλὰ μὲ ἄλλον Σχέδιον ἐνεργείας, τὸ ὁποῖον προέβλεπε:

»Νὰ φορτωθῆ ἕνα πλοῖον μὲ τσιμέντα, πέτρες, σίδερα κ.λπ. καὶ μὲ μεγάλας ποσότητας ἐκρηκτικῶν.

»Μὲ τὸ ἀπολύτως ἀπαραίτητον πλήρωμα, καὶ μὲ Γερμανικὴν Σημαίαν, νὰ πλεύση πρὸς τὸν Ἰσθμόν.

»Νὰ πυροδοτηθῆ, ἀνατιναχθῆ καὶ βυθιστῆ τὸ πλοῖον, ἐντὸς τοῦ Ἰσθμοῦ.

»Ὁ ὑποφαινόμενος, μὲ βοηθὸν τὸν Σμηνίτην Γαρδέλην Ἀλέξ., θὰ εἴμεθα μεταξὺ τοῦ πληρώματος, ὡς ὑπεύθυνοι ἐκτελεσταὶ τοῦ ἐγχειρήματος. Ἡ πυροδότησις μὲ πυροκροτητὰς μετ' ἐπιβραδύνσεως θὰ ἔδιδε χρόνον εἰς τὸ πλήρωμα νὰ ριφθοῦν εἰς τὴν θάλασσαν καὶ νὰ προσπαθήσουν νὰ σωθοῦν ἐὰν καὶ ὅσον θὰ ηὐνοοῦντο ἀπὸ τὴν τύχην...

»Τὸ πλοῖον προετοιμάσθη εἰς τὴν ΒΗΡΥΤΤΟΝ. Μετὰ ἀπὸ διαδοχικὰς ἀναβολὰς διὰ τὸν ἀπόπλουν, ἐματαιώθη τελικὰ καὶ ἡ ἀποστολὴ αὐτή. Ἕνας λόγος ματαιώσεώς της, ὡς ἐπληροφορήθην τότε, ἦτο καὶ τὸ γεγονὸς τῆς εὐνοϊκῆς ἐξελίξεως τῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὴν ΑΦΡΙΚΗΝ καὶ τῆς εἰς μεγάλο βάθος ὑποχωρήσεως τῶν ἐκεῖ ἐχθρικῶν δυνάμεων».

Τελικά ο υπολοχαγός Ταβερναράκης με τον ασυρματιστή Γαρδέλη αποβιβάστηκαν

με υποβρύχιο κοντά στη Μονεμβασιά τον Μάρτιο του 1943, με άλλη όμως αποστολή: τη συγκέντρωση πληροφοριών και την ενίσχυση του αντάρτικου αγώνα.

Τρίτη αποστολή ήταν του ανθυπολοχαγού Ν. Κουρκουτά και του ανθυπασπιστή Κ. Κόκκινου. Έπεσαν με αλεξίπτωτα τη νύχτα της 13ης Απριλίου 1943 στη θέση Λίμνη του Ταΰγετου, κοντά στα χωριά Λογκανίκου και Δυρράχι.

Λίγες ημέρες αργότερα, έφτανε συμμαχική αποστολή με τον ταγματάρχη Ρηντ, τον υπολοχαγό Βαν Τάτλεϋ και τον Έλληνα ανθυπολοχαγό Θ. Γιαννόπουλο. Έπεσαν τη νύχτα της 21ης Απριλίου 1943 στη Νάσια Καλαβρύτων. Ας σημειωθεί ότι ο Ρηντ προπολεμικά ήταν υπάλληλος της Εταιρείας Σελλ στην Ελλάδα.

Τον ίδιο μήνα κατέπλεε με καΐκι στη Μονεμβασιά ο λοχαγός Γ. Αργείτης, ως απεσταλμένος της ελληνικής κυβέρνησης.

Τον Μάιο έφτασαν ο αεροπόρος Μήνης, ο λοχαγός Π. Βαντουλάκης, οι υπολοχαγοί Μ. Καμπάνης και Ευ. Βαντουλάκης, και ο Άγγλος Χάριγκτον.

Τον Ιούνιο, ο καθηγητής της Οξφόρδης Άντριους, με κατ' απονομήν βαθμό ταγματάρχη, και ο λοχαγός Φρέιζερ. Τέλος, τον Αύγουστο, ο Άγγλος συνταγματάρχης Στήβενς, που έπεσε στην περιοχή Καλαβρύτων και ανέλαβε τη διοίκηση όλων των Βρετανών συνδέσμων Πελοποννήσου.

Ο προορισμός των αξιωματικών αυτών ήταν παρεμφερής προς εκείνον των μελών της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής που ήταν στα βουνά της ηπειρωτικής Ελλάδας. Αλλά έφταναν όταν πια ο ΕΛΑΣ της Πελοποννήσου είχε αρχίσει να ανδρώνεται. Και όλοι κατέβαλλαν προσπάθεια να ενισχύσουν κυρίως αντάρτικες δυνάμεις που θα είχαν προσανατολισμό έξω από το ΕΑΜ. Ήταν καταφανής η πρόθεση των Άγγλων να δημιουργήσουν αντίρροπη ένοπλη δύναμη, η οποία δεν άργησε να αναφανεί.

Ανάπτυξη

Ο ΕΛΑΣ ήδη παρουσίαζε αρκετά γρήγορη ανάπτυξη και αποκτούσε υπολογίσιμη δύναμη. Ενισχύθηκε αισθητά με την άφιξη από τη Ρούμελη μιας ομάδας από 80 παλαιμάχους Ρουμελιώτες αντάρτες, με αρχηγούς τούς Κρίτωνα, Πελοπίδα, Παπούα, Ησαΐα. Τους έστειλε ο Άρης Βελουχιώτης και διαπεραιώθηκαν τη 19η Ιουνίου 1943 στις ακτές της Αιγιαλείας. Και, λίγο αργότερα, ένας γηραιός απόστρατος, ο συνταγματάρχης Βλάσης Ανδρικόπουλος, σε ηλικία 62 ετών, έβγαινε κι αυτός στο βουνό.

Ήταν η δεύτερη φορά. Προηγήθηκε μια απόπειρά του να σχηματίσει αντάρτικη ομάδα κατ' εντολήν των «Τριών Άλφα». (Στο περιστατικό αυτό έχουμε ήδη αναφερθεί). Διαλύθηκε όμως εκείνη σύντομα από έλλειψη μέσων. Αλλά τώρα τα πράγματα ήταν ευνοϊκότερα. Βρήκε έτοιμο Σώμα του ΕΛΑΣ, το οποίο, με άλλα μαζί, αποτέλεσε το 12ο Σύνταγμα. Ήταν η πρώτη εμφάνιση ανταρτών της Πελοποννήσου με τίτλο τακτικού στρατού. Ο συνταγματάρχης Ανδρικόπουλος ανέλαβε διοικητής παρά τα

γεράματά του. Και το σύνταγμά του, που στην πραγματικότητα δεν παρέτασσε πάνω από 100-200 τουφέκια, είχε μια ηχηρή επιτυχία τη 16η Ιουλίου 1943: ήταν η εξόντωση μιας ιταλικής διλοχίας στο Λεόντιο (Γουργούμισα) (για την οποία γράφουμε στη σελίδα 314).

Ο ΕΣ

Στο μεταξύ όμως είχε αρχίσει η οργάνωση αντάρτικων ομάδων από τους αξιωματικούς στη Νότια Πελοπόννησο. Την κίνηση αυτή δεν ευνοούσε ο συνταγματάρχης Διονύσιος Παπαδόγκωνας, ο οποίος, από το καλοκαίρι του 1942, είχε αναλάβει τη διοίκηση των αξιωματικών Μεσσηνίας. Ο Παπαδόγκωνας, μονυελοφορών και φανατικός βασιλόφρων, θεωρούσε καταστρεπτική κάθε μορφή αντίστασης, ενώ αντίθετα ευνοούσε κάθε αντίδραση κατά της Αριστεράς. Πολλοί αξιωματικοί δεν τον άκουγαν όσον αφορά το πρώτο σκέλος των παραινέσεών του. Και άρχισαν να βγαίνουν στο βουνό. Τον άκουγαν όμως οι περισσότεροι όσον αφορά το δεύτερο σκέλος. Άλλωστε ήδη είχε αρχίσει να σημαίνει και στην Πελοπόννησο η καμπάνα του κινδύνου από την επιταχυνόμενη ανάπτυξη του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ.

Βάση του αντάρτικου των αξιωματικών ήταν ο Εθνικός Στρατός (ΕΣ). Επρόκειτο για μετονομασία της ΟΚΑ από τα τέλη του 1942. Και συγκρότησε ομάδες στον Ταΰγετο, πρώτα με αρχηγό τον συνταγματάρχη Αθαν. Γιαννακόπουλο, ο οποίος ανήγγειλε τη 17η Ιουλίου την ίδρυση των αντάρτικων ομάδων του με την εξής προκήρυξη:

«ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ (Ε.Σ.)

»Προκήρυξις

»Πρὸς τοὺς Μεσσηνίους καὶ Λάκωνας

»1. Ἐν ὀνόματι τῶν τιμίων ἀρχῶν τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ἀνασυγκροτοῦμεν τὸν Ἑλληνικὸν Στρατὸν εἰς τὴν περιοχήν μας διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος.

»2. Προσκαλοῦμεν τὰ διάφορα ἔνοπλα τμήματα τῆς ὑπαίθρου νὰ τεθῶσιν ὑπὸ τὰς διαταγὰς καὶ τὴν σκέπην τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ καὶ νὰ πειθαρχήσωσι εἰς τοὺς νόμους καὶ στρατιωτικοὺς κανονισμούς. Κάθε τοιοῦτος ποὺ δὲν θὰ δεχθῆ νὰ συμμορφωθῆ μὲ τὴν πρόσκλησίν μας καὶ θὰ ἐπιχειρήση νὰ ἀντιδράση εἰς τὸ ἔργον μας θὰ κτυπηθῆ καὶ θὰ διαλυθῆ διὰ τῆς βίας.

»3. Θὰ ἐξασφαλίσωμεν τὴν ἐλευθερίαν τῶν πολιτῶν...

»4. Θὰ ἐμπεδώσωμεν τὴν τάξιν.

»5. Θὰ ἐξασφαλίσωμεν τὴν ὁμαλὴν μετάβασιν ἀπὸ τὴν δουλείαν εἰς τὴν ἐλευθερίαν κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀποχωρήσεως τῶν ξένων στρατευμάτων καὶ θὰ κτυπήσωμεν πᾶσαν τρομοκρατικὴν προσπάθειαν πρὸς ἐπιβολὴν διὰ τῆς βίας ἀνατρεπτικῶν ἀρχῶν.

»6. Οἱ ἀξιωματικοὶ ξένοι πρὸς πᾶσαν πολιτικὴν διαμάχην, ἠγωνίσθησαν καὶ θ' ἀγωνισθῶσι ἐπὶ κεφαλῆς ἁπάντων τῶν ἐθνικοφρόνων Ἑλλήνων διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν ἐλευθεριῶν αὐτῶν καὶ τοῦ μεγαλείου τῆς Πατρίδος.

»7. Μέχρι τῆς ἡμέρας καθ' ἣν θὰ διέλθωσιν ἀπὸ τὰ χωρία τμήματα τοῦ ἐθνικοῦ στρατοῦ, διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν τάξιν καὶ νὰ καθαρίσουν τὴν ὕπαιθρον ἀπὸ τὰ κακοποιὰ καὶ ἀναρχικὰ στοιχεῖα, συνιστῶμεν εἰς τὸν λαὸν νὰ ὁπλισθῇ μὲ ὑπομονὴ καὶ ψυχικὴν ἀντοχὴν καὶ ν' ἀντιδράση δι' οἵων μέσων δύναται. Οἱ ἄνθρωποι τῶν πόλεων νὰ συνδράμωσι τὸ βαρὺ ἔργον μας.

»Ζήτω τὸ Ἔθνος.

»Ἀθαν. Γιαννακόπουλος
(Συνταγματάρχης)».

Κινητοποίηση

Η μαχητική και επιθετική αυτή προκήρυξη στρέφεται καταφανώς κατά του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Αλλά καμιά νύξη δεν κάνει κατά των Γερμανών και Ιταλών. Είχε πια μεταδοθεί και στην Πελοπόννησο η σύγκρουση της Αριστεράς και Δεξιάς, που συντάρασσε τους Έλληνες και άρχισε να συναγωνίζεται σε πάθος τον πόλεμο με τους κατακτητές. Και η Δεξιά, με ιδιαίτερη ανησυχία, προσέβλεπε τη γοργή άνοδο της Αριστεράς. Ο Μοριάς ήταν βάθρο του συντηρητισμού στην Ελλάδα. Δεν έπρεπε να απειληθεί από την άνοδο του αριστερισμού.

Έτσι, ενώ οι αξιωματικοί της Πελοποννήσου εξεστράτευαν στα βουνά, κατέφθαναν ενισχύσεις από την Αθήνα. Τον Ιούλιο του 1943 ήρθε στη Μεσσηνία μια ογκώδης ομάδα 48 αξιωματικών από την πρωτεύουσα για να ενταχθούν στον ΕΣ. Ανάμεσά τους ήταν ο ταγματάρχης Γ. Κοκκώνης (αργότερα διοικητής Τάγματος Ασφαλείας Πύργου) και οι λοχαγοί Γ. Θεοχαρόπουλος, Λ. Γαλατόπουλος, Γ. Κρίβας. Όλοι αυτοί ήθελαν χωρίς αμφιβολία να πολεμήσουν κατά του εθνικού εχθρού. Αλλά προσέβλεπαν και το ΕΑΜ/ ΕΛΑΣ σαν εθνικό εχθρό. Και, όπως αργότερα κατεδείχθη, η οξύτητα της διαμάχης τους με την Αριστερά, που τότε είχε αρχίσει να μπαίνει στη φάση της αποκορύφωσης, ώθησε μερικούς μέχρι του σημείου, στην προτεραιότητα των εθνικών εχθρών, να μην καταλαμβάνουν την πρώτη θέση οι κατακτητές.

Ο Βρετάκος

Στους αξιωματικούς αυτούς, που συγκροτούσαν τις εθνικόφρονες ομάδες ανταρτών, προσέρχονταν και μερικοί συνάδελφοί τους που έως τότε ήταν στο ΕΑΜ. Έτσι ο μαχητικός ίλαρχος Βρετάκος, μέλος της Νομαρχιακής Επιτροπής ΕΑΜ Λακωνίας, εγκατέλειψε ξαφνικά, τον Ιούλιο του 1943, την παράταξή του και ανέβηκε στη Βασιλική του Ταΰγετου με τμήμα του ΕΣ. Και η αποσκίρτησή του έκανε ιδιαίτερη αί-

σθηση. Ο άλλοτε ένθερμος ΕΑΜίτης εμφανιζόταν τώρα ως αδιάλλακτος αντιεαμίτης. Και έδειχνε μιαν αδικαιολόγητη αυτοπεποίθηση στη δύναμή του. Πίστευε ότι θα μπορούσε να συντρίψει τον ΕΛΑΣ και να ξεριζώσει το ΕΑΜ. Αυτή η λανθασμένη εκτίμηση του συσχετισμού των δυνάμεων έμελλε να τον ωθήσει στις πιο ακραίες ενέργειες, που κατέληξαν στον δραματικό του θάνατο.

Τον Ιούλιο του 1943, στην ηπειρωτική Ελλάδα επικρατούσε η δράση και η ενότητα. Το σχέδιο «Ζώα», που απέβλεπε στην παραπλάνηση των Γερμανοϊταλών ότι θα γινόταν απόβαση στην Ελλάδα, βρισκόταν στην πλήρη εφαρμογή του. Ενώ δονούσαν τη Ρούμελη και την Ήπειρο οι εκρήξεις, οι αντάρτες έδειχναν πνεύμα συνεργασίας. Είχε ιδρυθεί το Κοινό Γενικό Στρατηγείο και λειτουργούσε αρκετά αποδοτικά. Βέβαια, η δεύτερη διάλυση του Ψαρρού (Ιούνιος 1943) έδειχνε πόσο επίπλαστη και απατηλή ήταν η εικόνα αυτής της ενότητας και συνεργασίας, αλλά οπωσδήποτε η κατάσταση φαινόταν πως είχε αποβάλει την οξύτητα των εσωτερικών αντιθέσεων.

Στην Πελοπόννησο όμως, τότε ακριβώς ξέσπασε η μεγάλη σύγκρουση.

Το σύμφωνο

Η προκήρυξη του συνταγματάρχη Γιαννακόπουλου ήταν η σπίθα που άναψε τη φλόγα. Μια σειρά επεισοδίων οδήγησε σε άλλη σειρά συμπλοκών, όπου βρήκε τον θάνατο και ο λοχαγός Γ. Θεοχαρόπουλος. Ο εμφύλιος πόλεμος είχε πια ανάψει. Και τότε, μέσα στη βαριά εκείνη ατμόσφαιρα, εκτινάχθηκε ένας συγκλονιστικός πύραυλος: ένα έγγραφο που ήρθε στη δημοσιότητα και καταχωρήθηκε στην ιστορία ως «Συμφωνητικό Παπαδόγκωνα-Ντομένικο».

Στην Καλαμάτα είχε την έδρα του το 64ο Σύνταγμα Πεζικού του ιταλικού στρατού, με διοικητή τον συνταγματάρχη Ντόρια Ντομένικο. Και, στις αρχές Αυγούστου, μια ΕΑΜική παράνομη εφημερίδα δημοσίευσε φωτοτυπία του συμφωνητικού, που έφερε τις υπογραφές τόσο του Ιταλού όσο και του Έλληνα συνταγματάρχη. Το κείμενο που αναστάτωσε την Πελοπόννησο, ιδίως δε τους αξιωματικούς, είχε ως εξής:

«Διοίκησις Τομέως Μεσσηνίας

»Ἐμπιστευτικὸν Πρωτόκολλον 005856

»Καλαμάτα 20 Ἰουλίου 1943

ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ

»Ὁ ὑπογεγραμμένος συνταγματάρχης διοικητὴς τοῦ 64ου συντάγματος Πεζικοῦ ΝΤΟΡΙΑ ΝΤΟΜΕΝΙΚΟ καὶ ὁ συνταγματάρχης διοικητὴς Πεζικοῦ ΠΑΠΑΔΟΓΚΩΝΑΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ τῆς διοικήσεως Καλαμῶν, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὸν ἐκ κομμουνισμοῦ κίνδυνον καὶ τὴν δημιουργίαν ἐπεισοδίων εἰς βάρος τοῦ στρατοῦ κατοχῆς καὶ τοῦ ἐθνικοῦ στοιχείου Καλαμῶν καὶ διὰ τὴν πρόληψιν οἱασδήποτε ἐνεργείας ἐκ μέρους τῶν ἀναρχικῶν στοιχείων, ἔχοντες ἐξουσιοδοτηθῆ πρὸς τοῦτο ἀπὸ τὴν ἀνωτέραν διοίκησιν

ΑΠΟΦΑΣΙΖΟΜΕΝ:

»1. Τὴν παροχὴν οἱασδήποτε βοηθείας εἰς τὸν συνταγματάρχην Παπαδόγκωναν Διονύσιον, ἥτις, κατὰ τὴν ἀντίληψίν του θὰ ἦτο ἀναγκαία ὑπ' αὐτοῦ. Οὗτος (ὁ Παπαδόγκωνας) δεσμεύεται μὲ τὸν λόγον τῆς τιμῆς του διὰ συνεργασίαν μετὰ τοῦ ὑπογεγραμμένου (Ἰταλοῦ συνταγματάρχου) πρὸς ἐξαφανισμὸν τῶν ἐν τῇ Μεσσηνίᾳ δρώντων ὀργανώσεων. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ δέ, ὑπὸ τὴν ἄμεσόν του εὐθύνην, θὰ ὀργανώσῃ ἀποσπάσματα ἐθνικιστικά, ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ συνταγματάρχου Γιαννακοπούλου Ἀθανασίου μὲ τὸν ἀποκλειστικὸν σκοπὸν νὰ διαλύσῃ τὰς κομμουνιστικὰς ὀργανώσεις Ε.Α.Μ., Ε.Λ.Α.Σ. κλπ., συνεργαζόμενος μετὰ πλήρους συναδελφωσύνης μετὰ τῶν στρατευμάτων κατοχῆς.

»Ἐγράφη εἰς διπλοῦν καὶ εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν συμβαλλομένων ἐδόθη ἀνὰ ἕνα ἀντίτυπον δεόντως ὑπογεγραμμένον.

»Ὁ συνταγματάρχης διοικητὴς
Ντόρια Ντομένικο
(Τ.Σ. ὑπογραφή)
»Ὁ συνταγματάρχης διοικητὴς
τοῦ Ἐθνικοῦ Στρατοῦ Ἑλλάδος
Παπαδόγκωνας Διονύσιος
(ὑπογραφὴ ἰταλιστί)».

Ήταν γνήσιο αυτό το συμφωνητικό; Πολλοί το χαρακτήρισαν πλαστό και έφεραν μια σειρά επιχειρημάτων που δεν είναι ασθενέστερα από εκείνα τα οποία χαρακτηρίζουν ως πλαστό το Σύμφωνο Πετριτσίου Ιωαννίδη και Δασκάλωφ για την απόσπαση της Μακεδονίας. Πρέπει εξάλλου να έχουμε υπόψη το υψηλό επίπεδο στο οποίο Ιταλοί και Γερμανοί είχαν ανεβάσει την τέχνη του ψυχολογικού πολέμου, επιδιδόμενοι ιδίως στη σύνταξη και κυκλοφορία πλαστών κειμένων που είχαν έναν σαφή σκοπό: να σπείρουν δυσπιστία και διχόνοια μεταξύ των εχθρών τους.

Διάψευση

Ανεξάρτητα όμως αν ήταν ή όχι γνήσιο, το συμφωνητικό προκάλεσε έκρηξη οργής των αξιωματικών του ΕΣ που είχαν καθαρή εθνική συνείδηση. Πιο πολύ οργίστηκε, δικαιολογημένα, ο συνταγματάρχης Γιαννακόπουλος, που τον αναμείγνυε ο Παπαδόγκωνας στο συμφωνητικό, και έσπευσε να κάνει μια σαφή διάψευση:

«Ἑλληνικὸς Ἐπαναστατικὸς Στρατὸς

»Ἀρ. 4. Πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν.

»Εἰς τὸ δημοσιογραφικὸν ὄργανον τοῦ Ε.Α.Μ. ἐδημοσιεύθη τὴν 18-8-1943 συμφωνητικὸν μεταξὺ τοῦ συν/ρχου Παπαδόγκωνα καὶ τοῦ Ἰταλοῦ φρουράρχου Ντόρια, δυνάμει τοῦ ὁποίου ἡ Ἰταλικὴ ὑπηρεσία ἀναλαμ-

βάνει τὴν χορήγησιν εἰς τὸν συνταγματάρχην Παπαδόγκωνα ὅπλων, ὁ δὲ συνταγματάρχης Παπαδόγκωνας ἀναλαμβάνει τὴν συγκρότηση ἐνόπλων ὁμάδων ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν μου πρὸς διάλυσιν τοῦ ΕΑΜ.

»Τοῦ πρωτοκόλλου τούτου τὸ πρῶτον ἔλαβον γνῶσιν διὰ τῆς γενομένης δημοσιεύσεως. Δὲν παραδέχομαι τὴν γνησιότητα αὐτοῦ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ δηλώσω ἐγὼ ὡς καὶ ὅλοι οἱ ἀξιωματικοί μου καὶ ὁπλῖται μου, ὅτι ἀποδοκιμάζομεν τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ καὶ ὅτι καταγγέλομεν τοῦτο ὡς προδοτικὸν τῶν συμφερόντων τῆς πατρίδος μας...

»Συνταγματάρχης
Ἀθ. Γιαννακόπουλος».

Αργότερα ο συνταγματάρχης Γιαννακόπουλος έγραφε σε μια έκθεσή του:

«...Ἐνῶ ἐξούσαμεν αὐτὴν τὴν τρομακτικὴν ἀγωνίαν... λαμβάνομεν γνῶσιν ἑνὸς καταπληκτικοῦ δημοσιεύματος τοῦ παρανόμου τύπου τοῦ ΕΑΜ τὴν 21η Αὐγούστου (1943) εἰς βάρος μας. Ἐφερόμεθα ὅτι εἴχομεν συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ συνταγματάρχου Παπαδόγκωνα καὶ ὅτι αὐτὸς εἶχε συνεννοηθῇ μετὰ τῶν Ἰταλικῶν ἀρχῶν (Σύμφωνον Παπαδόγκωνα-Ντομένικο) νὰ μᾶς ὁπλίσουν μὲ ὅπλα ἰταλικὰ διὰ νὰ πολεμήσω καὶ νὰ διαλύσω τὸ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ... Κατηγορία βαρυτάτη ἡ ὁποία καὶ μόνη θὰ ἦτο ἱκανὴ νὰ διαλύσῃ τὰς ὁμάδας τοῦ ΕΣ... Τὸ σύμφωνον αὐτὸ ἦτο πλαστόν... Τὴν πλαστότητα τοῦ συμφώνου αὐτοῦ τὴν ἀντελαμβανόμουν ἐγὼ καὶ οἱ ἀξιωματικοί μου. Δὲν τὴν ἐγνώριζον ὅμως οἱ Ἄγγλοι σύνδεσμοι τοῦ ΣΜΑ καὶ μέγα μέρος τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας... Τὸ πλαστὸν αὐτὸ σύμφωνον ἐδικαιολόγει εἰς ὅλους, ὅσοι δὲν ἐγνώριζαν τὴν πλαστότητα αὐτοῦ, τὸν πόλεμον τοῦ ΕΑΜ ἐναντίον μας ὡς ἕνα πόλεμον ἐπιβαλλόμενον προκαταβολικῶς δι' αὐτοάμυναν... Τὸ πλαστὸν αὐτὸ σύμφωνον μετεδόθη ἀμέσως ὑπὸ τῶν Ἄγγλων συνδέσμων εἰς τὸ ΣΜΑ παρὰ τοῦ ὁποίου ἐστάλη ἀμέσως ἡ αὐστηρὰ ἀπάντησις: "Ἀναγκάζομαι θέσω ἀμέσως ὑπ' ὄψει στρατάρχου Οὐΐλσον πράξεις συνεργασίας μὲ ἄξονα καὶ συνεχείας συγκρούσεων μὲ ἄλλας ἀνταρτικὰς ὁμάδας προδοτικὰς ἐνεργείας ἀντιθέτους πρὸς τὰ συμφέροντα καὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν". Δηλαδὴ οὔτε ὀλίγον οὔτε πολὺ μᾶς ἔθεσε ὑπὸ κατηγορίαν διὰ πράξεις συνεργασίας μὲ τὸν ἐχθρὸν καὶ κατελόγιζε τὴν συνέχειαν τῶν συγκρούσεων ὡς πράξεις προδοσίας κλπ. Καὶ ἡ διαταγὴ αὐτὴ εἶναι κατατεθειμένη εἰς τὸ ΓΕΣ...

»...Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἀπέστειλα εἰς τὴν Ἀγγλικὴν ἀποστολήν... ἐπιστολήν μου μὲ ἡμερομηνίαν 21 Αὐγούστου διὰ τῆς ὁποίας ἠρνούμην πᾶσαν σχέσιν μου μὲ τὸ δημοσιευθὲν σύμφωνον καὶ παρεκάλουν αὐτὴν νὰ

ἔλθη εἰς τὸ στρατόπεδόν μου μετὰ ἀντιπροσώπων τοῦ ΕΑΜ πρὸς ἐπίλυσιν πάσης ὑφισταμένης διαφορᾶς».

Και οι Άγγλοι σύνδεσμοι Πελοποννήσου αγανάκτησαν για το σύμφωνο. Ο τότε υπολοχαγός Γ. Ταβερναράκης γράφει:

«Λόγω τῆς καταστάσεως ὅμως αὐτῆς ἀπεφάσισα... νὰ συναντήσω τὸν Χάριγκτον εἰς τὴν Ἀναστάσοβαν. Θὰ εὐχαριστεῖτο τότε ἐὰν ἤκουε τὴν διάλυσιν τοῦ ΕΣ λόγω τοῦ συμφωνητικοῦ τοῦ συνταγματάρχου Παπαδόγκωνα καὶ μὲ ἐδέχθη ψυχρότατα...»

Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι ο ίδιος ο Παπαδόγκωνας δεν έκανε καμιά διάψευση. Βέβαια, βρισκόταν στην ιταλοκρατούμενη Καλαμάτα και θα έπρεπε, αν προέβαινε σ' αυτή την ενέργεια, να βγει στα βουνά. Αλλά, οπωσδήποτε, έκανε κατόπιν εκδηλώσεις αλληλεγγύης προς τις κατοχικές Αρχές και τον ίδιο τον Χίτλερ εξίσου σοβαρές με το αναφερόμενο σύμφωνο. Και το σύμφωνο αυτό, είτε αποτελεί νόθο τέκνο του ψυχολογικού πολέμου των Ιταλών, είτε είναι γνήσιο όσον αφορά την υπογραφή του Παπαδόγκωνα, ο οποίος ενέπλεξε στο κείμενό του τον συνταγματάρχη Γιαννακόπουλο χωρίς ο ίδιος να έχει την παραμικρή ανάμειξη, έριξε λάδι στη φωτιά και προκάλεσε νέα όξυνση στις σχέσεις ΕΣ και ΕΛΑΣ.

Ο εμφύλιος

Είχαν προηγηθεί μερικές σοβαρές συγκρούσεις, με αρκετούς νεκρούς. Και ο ΕΣ σημείωσε στον Ταΰγετο ορισμένες αρχικές επιτυχίες. Τη 17η Αυγούστου συνέτριψε στην Αλαγωνία μια ομάδα του ΕΛΑΣ 70 ανδρών, σκοτώνοντας 22 και αιχμαλωτίζοντας 30 (Ηλ. Παπαστεριοπούλου, *Ο Μωριάς στα Όπλα*, Β΄, σελ. 61). Αλλά η αντεπίθεση του ΕΛΑΣ υπήρξε σφοδρότατη. Και στηριζόταν στην υποδομή που δεν διέθετε ο ΕΣ: τις οργανώσεις του ΕΑΜ που είχαν ήδη απλωθεί σαν απέραντο δίκτυο σε όλη την ύπαιθρο της Πελοποννήσου, με τον εφεδρικό ΕΛΑΣ που παρέτασσε μικρές ή μεγάλες ομάδες ενόπλων στα περισσότερα χωριά.

Συναδέλφωση

Έτσι η υπεροχή δυνάμεων του ΕΛΑΣ ήταν καταθλιπτική. Ο ΕΣ απωθήθηκε στο Δυρράχι, όπου ουσιαστικά πολιορκήθηκε. Είχε πια κακό ηθικό, που το επιδείνωσε το Συμφωνητικό Παπαδόγκωνα. Ο συνταγματάρχης Γιαννακόπουλος άρπαξε τη μοναδική λύση σωτηρίας. Πρότεινε ειρήνη και συνεργασία στον ΕΛΑΣ, που έγιναν δεκτές. Και στις 26 Αυγούστου 1943, στο Σιάμου, υπεγράφη συμφωνία μεταξύ των δύο δυνάμεων, οι κυριότερες διατάξεις της οποίας ήταν οι εξής:

«ΣΥΜΦΩΝΟΝ

»Μεταξὺ ὀργανώσεων ΕΣ και ΕΛΑΣ

»Κάπου σήμερον τὴν 28ην Αὐγούστου τοῦ ἔτους 1943 ἡμέραν Σάββατον

καὶ ὥραν 18ην οἱ ὑπογεγραμμένοι: 1. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ συν/ρχης Πεζικού και ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΣΤΑΥΡΟΣ λοχαγὸς ὡς ἐκπρόσωποι καὶ ἀρχηγοὶ τῆς ὀργανώσεως (ΕΣ) Ἑλληνικὸς Στρατός. 2. ΩΡΙΩΝ, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Γεν. Ἀρχηγείου ΕΛΑΣ Πελ/νήσου, ΦΡΑΓΚΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς ὀργανώσεως ΕΑΜ νοτιοανατολικῆς Πελ/νήσου ἐν ὄψει τῶν ἱστορικῶν ἀναγκῶν καὶ εὐθυνῶν πρὸς ἑνοποίησιν τοῦ Ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἡμῶν κινήματος πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ἀγῶνος συνεφώνησαν καὶ συναπεδέχθησαν τὰ κάτωθι:

»Ἄρθρον 1ον

»α. Οἱ πρῶτοι τῶν συμβαλλομένων ἀποκηρύσσουν καὶ καταγγέλλουν ἐνώπιον τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ τὸ εἰς τὸν συν/ρχην Παπαδόγκωνα Δ. ἀποδιδόμενον προδοτικὸν σύμφωνον μετὰ τοῦ Ἰταλοῦ διοικητοῦ τοῦ 64ου Συντάγματος πεζικοῦ ΝΤΟΡΙΑ ΝΤΟΜΕΝΙΚΟ ὡς ἄσχετον πρὸς αὐτοὺς καὶ ὡς ἀντιπροσωπεῦον μεγίστην ἐθνικὴν προδοσίαν πρᾶγμα ὅπερ δι' ἐπιστολῆς των ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς γνωστοποιήσεώς του ἀπεκήρυξαν.

»β. Ὁμοίως τὴν ὑπ' ἀριθ. 27 προκήρυξιν διὰ τῆς ὁποίας γνωστοποιεῖται ὅτι ὁ ΕΣ συνιστᾶται ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων ΓΕΩΡΓΙΟΥ Β' ὡς πρᾶξιν ἄγνωστον καὶ ἀντίθετον πρὸς τὰς ἰδιαιτέρας των ἀρχὰς καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς συστάσεως τοῦ ΕΣ.

....

»Ἄρθρον 4ον

»α. Παρὰ τῶν πρώτων ὡς ἄνω συμβαλλομένων ἀναγνωρίζονται αἱ ὀργανώσεις ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ὡς ὀργανώσεις ἀπελευθερωτικαὶ καὶ δηλοῦσιν ὅτι θὰ ἀγωνισθῶσι διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν σκοπῶν τοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ποὺ εἶναι:

»1. Ἀγὼν διὰ τὴν ἐθνικὴν ἀπελευθέρωσιν.

»2. Λύσις τοῦ ἐσωτερικοῦ Ἑλληνικοῦ προβλήματος διὰ τῆς ἐλευθέρας ἐκδηλώσεως τῆς θελήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ κατοχύρωσις τοῦ καθεστῶτος τούτου ἐναντίον παντὸς ἀντιδραστικοῦ ἀντιλαϊκοῦ στοιχείου.

»β. Ἀναγνωρίζουν καὶ δηλοῦν ὡσαύτως ὅτι ἡ μέχρι τοῦδε δρᾶσις τῶν ὀργανώσεων ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ὑπῆρξεν ἀπολύτως ἐθνικὴ καὶ ὁ κύριος συντελεστὴς τῆς προαγωγῆς καὶ ἀναπτύξεως τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἡμῶν κινήματος.

....

»Ἄρθρον 6ον

α. Τὸ ΕΣ δέχεται ὡς ἰδικούς του σκοποὺς τοὺς ὡς ἄνω διὰ τὸ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ἀναφερομένους καὶ διατηρεῖ τὰς ἤδη ὑφισταμένας ὁμάδας του ὑφ' ὅ, εἶναι γνωσταί, ἔμβλημα.

»Ἄρθρον 7ον

»α. Τοῦ λοιποῦ ἡ στρατολογία ἀνταρτῶν θὰ ἐνεργῆται μόνον διὰ τοῦ ΕΛΑΣ καὶ τῶν παραδεχομένων τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος ἀξιωματικῶν αἱ δὲ συγκροτούμεναι Μονάδες θὰ φέρουν τὴν ὀνομασίαν τοῦ ΕΛΑΣ καὶ θὰ δροῦν ὑπὸ τὴν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν αὐτοῦ πλαισίωσιν καὶ καθοδήγησιν.

....

»Ἄρθρον 10ον

»...β. Ἡ ὀργάνωσις ΕΣ θὰ δέχεται εἰς τοὺς κόλπους της ἀξιωματικοὺς οἵτινες θὰ παραδέχωνται τοὺς ὅρους τῆς παρούσης συμφωνίας καὶ οὐδέποτε θὰ θελήσουν νὰ τοὺς παραβοῦν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει δι' ἀμφοτέρους τοὺς συμβαλλομένους.

»γ. Ἐκφράζεται ἡ πεποίθησις ὅτι ὑπὸ τὰς ἐπιτακτικὰς ἐθνικὰς ἀνάγκας θὰ συντελεσθῆ ταχέως πλήρης συγχώνευσις τῶν ὀργανώσεων ΕΑΜ-ΕΛΑΣ καὶ ΕΣ ὡς ἐπιστέγασμα τοῦ ἤδη ἀρξαμένου ἐθνικοῦ ἀγῶνος.

»δ. Ἐφ' ὅσον δὲν πραγματοποιηθῆ ἀπόλυτος συγχώνευσις μὲ τὸ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ἡ ὀργάνωσις τοῦ ΕΣ ἀναλαμβάνει τὴν ὑποχρέωσιν, μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ πρώτου ὅρου τοῦ ἄρθρου 4ου: "Ἀγὼν διὰ τὴν ἐθνικὴν ἐλευθερίαν", ν' αὐτοδιαλυθῆ καὶ ὡς ἄτομα τὰ μέλη της νὰ ἀγωνισθοῦν διὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ 2ου ὅρου, δηλαδή: "ἐπικράτησις τοῦ καθεστῶτος τῆς θελήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ κατοχύρωσις τοῦ καθεστῶτος τούτου".

»ε. Τὸ ΕΣ ἀναλαμβάνει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τροφοδοτῆ τὸν ΕΛΑΣ μὲ ἀξιωματικούς, ἐφ' ὅσον ἤθελε ζητηθῆ τοῦτο, οἵτινες μετὰ τὴν εἰς τὸν ΕΛΑΣ ἔνταξίν των θὰ ἀνήκουν ἀποκλειστικῶς καὶ ὀργανικῶς εἰς τοῦτον.

»Ἄρθρον 11ον

»α. Τὰ μέλη ἀμφοτέρων τῶν συμβαλλομένων ὀργανώσεων εἶναι ἐλεύθερα νὰ διακηρύττουν δημοσίᾳ τὰς ἀρχάς, πεποιθήσεις καὶ ἰδεολογικάς των κατευθύνσεις ἀρκεῖ νὰ μὴν ἐκθέτουν πρόσωπα ἀνήκοντα εἰς μίαν τῶν συμβαλλομένων ὀργανώσεων.

»Ἄρθρον 12ον

»α. Διὰ τὴν ἑνιαίαν διεύθυνσιν καὶ ὀργάνωσιν τοῦ κινήματος καὶ τῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὴν Πελ/νησον συγκροτεῖται τριμελὲς Γενικὸν Ἀρχηγεῖον ἀπὸ Στρατιωτικόν, Πολιτικὸν καὶ Καπετάνιον.

»β. Ὡς στρατιωτικὸς ἀρχηγὸς τοῦ ἀνωτέρω Γενικοῦ Στρατηγείου τοποθετεῖται ὁ συν/ρχης Πεζικοῦ ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, ὡς

ἐκπρόσωπος τοῦ ΕΣ καὶ ΕΛΑΣ. Τὰ δύο ἕτερα μέλη θὰ ὁρισθοῦν ἀπὸ τὸ ἤδη ὑπάρχον Γενικὸν Ἀρχηγεῖον ΕΛΑΣ Πελ/νήσου.

»Ἄρθρον 13ον

»α. Ἅμα τῇ ἐγκρίσει τοῦ παρόντος συμφωνητικοῦ καὶ πρὸς πλήρη κατανόησιν καὶ ἀπόδειξιν ἀμοιβαίας συναγωνιστικῆς ἀδελφικότητος ὡς προπαρασκευαστικὸν στάδιον ὁλοκληροῦντος συγχώνευσιν τῶν συμβαλλομένων ὀργανώσεων, αἱ ὁμάδες τοῦ ΕΑΜ καὶ αἱ ὁμάδες τοῦ ΕΛΑΣ καὶ αἱ ὁμάδες τοῦ ΕΣ θὰ κινοῦνται, θὰ δροῦν καὶ θὰ διάγουν ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ κοινὴν διοίκησιν καὶ ἐπιμελητείαν.

»ΟΙ ΣΥΜΒΑΛΛΟΜΕΝΟΙ
»Διὰ τὸν ΕΣ
»ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ
Συν/ρχης
»ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΣΤΑΥΡΟΣ
Λοχαγὸς
»Διὰ τὸ ΕΑΜ ΝΑ Πελ/νήσου
»ΦΡΑΓΚΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
»Διὰ τὸ Ἀρχηγεῖον ΕΛΑΣ
»ΩΡΙΩΝ».

Απόπειρες

Ουσιαστικά επρόκειτο για συνθηκολόγηση του ΕΣ. Αλλά ο συνταγματάρχης Γιαννακόπουλος δεν έβλεπε άλλη διέξοδο, μπροστά στην υπεροχή δυνάμεων του αντιπάλου, ο οποίος είχε ήδη κινητοποιήσει, με τον μηχανισμό των οργανώσεών του, ολόκληρη την περιοχή. Αργότερα θα γράψει:

> *«...Ἦτο ἀκόμη ζήτημα ὀλίγων ἡμερῶν διὰ νὰ ἐπισφραγισθῇ τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα, τὸ τέλος τῆς ὁλοκληρωτικῆς καταστροφῆς...»*

Έτσι, ενώ στην ηπειρωτική Ελλάδα βασίλευε εκείνη την εποχή που η Ιταλία κατέρρεε φαινομενική αρμονία μεταξύ των αντάρτικων δυνάμεων, με επιστέγασμα τη λειτουργία του Κοινού Γενικού Στρατηγείου, στη Νότια Πελοπόννησο αναστελλόταν ο εμφύλιος πόλεμος.

Για την ακρίβεια, δεν ήταν η πρώτη φορά που οι δύο αντίπαλες ένοπλες παρατάξεις έκαναν απόπειρα ενότητας και συνεργασίας. Πριν από λίγες εβδομάδες είχαν συνάψει στην Τριφυλλία μια φευγαλέα συμφωνία, ορίζοντας κοινό αρχηγό τον συνταγματάρχη πυροβολικού Παν. Παπαδόπουλο, ο οποίος, ανεβαίνοντας για να αναλάβει τα καθήκοντά του, αποκόμισε την εξής εντύπωση, όπως τη διατύπωσε αργότερα (βλ. Η. Παπαστεριόπουλου, *Ο Μωρηάς στα Όπλα*, Β΄, σελ. 21):

«...Δὲν ὑπῆρχε τότε ἄνθρωπος σὲ χωριὸ ποὺ νὰ μὴν ἀνῆκε στὸ ΕΑΜ. Ἀκόμη κι' οἱ γυναῖκες καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ πειθαρχοῦσαν στὴν ὀργάνωση. Ἦταν ἕνα φαινόμενο ποὺ μὲ κατέπλησσε καὶ διερωτώμουνα ἂν ὑπ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους θὰ μποροῦσε ἄλλη ὀργάνωση ν' ἀναπτυχθῆ καὶ μὲ ποιοὺς νὰ δημιουργήση ἀντάρτικο».

Η συμφωνία της Τριφυλλίας υπήρξε βραχύβια. Την ίδια τύχη όμως επρόκειτο να έχει και το φιλόδοξο Σύμφωνο του Σιάμου της 28ης Αυγούστου 1943.

Οι αδιάλλακτοι του ΕΣ, που δεν είχαν συναίσθηση του συσχετισμού των δυνάμεων, εξεγέρθηκαν για την υπογραφή του. Ο ίλαρχος Τηλέμαχος Βρετάκος την επομένη έγραφε στον συνταγματάρχη Γιαννακόπουλο από το Δυρράχι:

«...Σᾶς ἀναφέρω ὑπευθύνως ὅτι τὰ τμήματά μας ἔχουν πλήρως ἐκνευρισθῆ καὶ εἶναι ἐνδεχόμενον ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν νὰ σαρώσουν διὰ μιᾶς ἐξορμήσεως τὰ τμήματα τοῦ ΕΛΑΣ».

Να σαρώσουν ποιους; Ο ορμητικός ίλαρχος ζούσε βέβαια έξω από την πραγματικότητα. Πειθάρχησε όμως στον αρχηγό του και ανέλαβε αρχηγός του ΕΣ, εφόσον ο Αθ. Γιαννακόπουλος αναλάμβανε Γενικός Αρχηγός ΕΣ και ΕΛΑΣ της Νότιας Πελοποννήσου. Αλλά τόσο αυτός, όσο και πολλοί αξιωματικοί του, δεν έπαυαν να βλέπουν τη συμφωνία ως παγίδευσή τους από τον ΕΛΑΣ, από την οποία έπρεπε να ξεφύγουν.

Διάλυση της συμφωνίας

Και στην άλλη παράταξη όμως δημιουργούνταν οι προϋποθέσεις για την κατάρρευση της ενότητας. Νά τι γράφει ο Η. Παπαστεριόπουλος στο βιβλίο του που προαναφέραμε (*Ο Μωρηάς στα Όπλα*, Β΄, σελ. 85-86) – το βιβλίο αυτό είναι απεριφράστως και καθαρώς ΕΑΜικό· η μαρτυρία του συνεπώς είναι απολύτως χαρακτηριστική:

«...Ὁ ΕΛΑΣ διαπράττει ταυτόχρονα ἕνα βαρύτατο σφάλμα τακτικῆς.

»Ὁ συν/ρχης Γιαννακόπουλος, ὁ νέος ἀρχηγὸς τῶν ἑνοποιημένων ἀνταρτικῶν δυνάμεων Πελοποννήσου, ο Βρεττάκος, ποὺ ἀπὸ τὴν ἴδια μέρα τοῦ συμφώνου ἀνέλαβε ἀρχηγὸς τοῦ ΕΣ... καὶ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ τοῦ ΕΣ μαζὶ μὲ τὸν Ὡρίωνα τράβηξαν γιὰ τὴ Βόρεια Πελοπόννησο γιὰ νὰ ἔλθουν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ Ἀρχηγεῖο τοῦ ΕΛΑΣ Μίχου καὶ λοιπούς. Ἡ ὑποδοχὴ ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐπιφυλαχθεῖ στὸν Γιαννακόπουλο καὶ στὴν ἀντιπροσωπεία ἔπρεπε νὰ ἦταν ἐνθουσιαστική. Ἡ συμφωνία ἔπρεπε νὰ χαιρετισθεῖ μέσα σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα ἐνθουσιασμοῦ μὲ λαϊκὴ συμμετοχὴ καὶ σὲ ἕνα ὑψηλὸ τόνο πατριωτικῆς ἐξάρσεως. Εἶχε συντελεσθεῖ ἕνα πολιτικὸ καὶ στρατιωτικὸ γεγονὸς μεγάλης σημασίας...

»Δυστυχῶς ἐκείνη τὴν ἐποχή –εἴμαστε στὰ μέσα Σεπτεμβρίου 43– σο-

βαρὰ γεγονότα συνέβαιναν στὴν Ἰταλία, ποὺ εἶχαν τὸν ἀντίκτυπό τους καὶ στὴν κατεχόμενη Ἑλλάδα... Στὶς 9/9/43 ἡ Ἰταλία συνθηκολόγησε, γεγονὸς ποὺ ἐδημιούργησε σοβαρὰ θέματα στὸ Ἀρχηγεῖο τοῦ ΕΛΑΣ στὸ Μωριά.

»Ἦταν μιὰ σοβαρὴ ἀποστολή. Ἀλλὰ μὲ κανένα λόγο δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀγνοηθεῖ καὶ τὸ θέμα τῶν συναντήσεων μὲ τὸν Γιαννακόπουλο, ποὺ ὁ ΕΛΑΣ, μὲ τὴν ὑπογραφή του, ἀνεγνώριζε γιὰ Ἀρχηγό του. Ποῦ ἦταν τὸ Ἀρχηγεῖο τοῦ ΕΛΑΣ Πελοποννήσου; Γιατί δὲν πῆγαν νὰ ὑποδεχθοῦν τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ ΕΣ, καὶ σὲ τελευταία ἀνάλυση τὸν ἀρχηγὸ τοῦ ΕΛΑΣ, τὸν ἀρχηγό τους, γιατί δὲν βγῆκαν νὰ τοὺς προϋπαντήσουν; Γιατί χιλιάδες λαός, σὲ μιὰ γιορτὴ συναδελφώσεως τῶν ἀντιπάλων ὅπλων, νὰ μὴ χειροκροτήσει τὴ συμφωνία; Ποῦ εἶναι ὁ Μίχου, οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ τοῦ ΕΛΑΣ στὸ Μωριὰ ποὺ ἀντὶ νὰ τρέξουν νὰ σφίξουν ἀδελφικὰ τὸ χέρι τοῦ Γιαννακόπουλου καὶ τοῦ Βρεττάκου τοὺς ἐγκατέλειψαν δέκα μέρες στὴ Στρέζοβα χωρὶς νὰ τοὺς ξαναδοῦνε πιὰ ποτέ;

»Πράγματι ὅταν οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ ΕΣ μὲ τὸν Ὠρίωνα ἔφθασαν στὴ Στρέζοβα ἔμειναν οἱ πρῶτοι ἐκεῖ κι' ὁ Ὠρίων προχώρησε γιὰ νὰ "ἀνακαλύψει" τὸ Ἀρχηγεῖο τοῦ ΕΛΑΣ. Ἀλλὰ τὸ Ἀρχηγεῖο δὲν ἔδινε σημεῖα ζωῆς. Κι' αὐτὸ μὲν μπορεῖ νὰ εἶχε ἥσυχη τὴ συνείδησή του ὅτι ἐκείνη τὴ στιγμὴ ἐπιτελοῦσε ἕνα ἄλλο ἐθνικῆς σημασίας ἔργο. Τὶς συνεννοήσεις του μὲ τὶς ἰταλικὲς φρουρὲς γιὰ τὴν παράδοσή τους. Ἀλλὰ τί ἔπρεπε νὰ φαντασθοῦν καὶ οἱ Γιαννακόπουλος-Βρεττάκος καὶ οἱ ἄλλοι ποὺ λίμναζαν στὴ Στρέζοβα χωρὶς καμμιὰ ἐπαφή;

»Ἄρχισαν νὰ δουλεύουν ξανὰ οἱ συνωμοσίες δίπλα τους. Μέχρι πρὶν λίγες μέρες σκληρὸς ἀγῶνας καὶ ἄσβεστο μῖσος τοὺς χώριζε μὲ τὸν ΕΛΑΣ. Καὶ τώρα μᾶς ἀπομόνωσαν οἱ Ἐλασίτες γιὰ νὰ μᾶς σκοτώσουν. Κοντὰ καὶ οἱ Ἄγγλοι. Κοντὰ καὶ οἱ σκοτεινοὶ κύκλοι. Ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ ἑνοποιημένου ἀντάρτικου Γιαννακόπουλος καὶ οἱ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ τοῦ ΕΣ ποὺ τὸν συνόδευαν, δικαιολογημένα ἄρχισαν νὰ πιστεύουν ὅτι κάτι ἑτοιμαζόταν εἰς βάρος τους...»

Το αποτέλεσμα ήταν να εγκαταλείψουν ο Αθ. Γιαννακόπουλος με τους αξιωματικούς τού ΕΣ τη Βόρεια Πελοπόννησο, εγκαταλείποντας ταυτόχρονα και το σύμφωνο· και γυρίζουν στη Νότια Πελοπόννησο, στην παλιά περιοχή του ΕΣ. Εκεί ο συνταγματάρχης Γιαννακόπουλος (τον οποίο το ίδιο βιβλίο τον χαρακτηρίζει «καλοπροαίρετο και έντιμο δημοκρατικό αξιωματικό»), απογοητευμένος, αφήνει τα πάντα και φεύγει για την Καλαμάτα. Δεν θέλησε να αναμειχθεί περισσότερο, προβλέποντας ότι τα πράγματα βάδιζαν στον εμφύλιο πόλεμο. Ούτε σκέψη όμως έκανε να συνταχθεί με τον Δ. Παπαδόγκωνα ή να συνεργαστεί με τα Τάγματα Ασφαλείας. Αλλά, αποφεύγοντας τη θύελλα που προσέγγιζε, αποτραβήχτηκε μελαγχολικός και σιωπηρά μα-

κριά από κάθε δράση. Η μοίρα δεν θέλησε να γίνει ο Γιαννακόπουλος ο Σαράφης του Μοριά.

Πολλοί από τους αξιωματικούς του ΕΣ πέρασαν τότε στον ΕΛΑΣ και αγωνίστηκαν επικεφαλής μεγάλων τμημάτων του. Αναφέρουμε τον συνυπογράψαντα το συμφωνητικό λοχαγό Σταύρο Νικολόπουλο, τον Κ. Μπασακίδη, τον Κ. Παναγόπουλο, τον Αθ. Καρδάση, τον Ι. Μητσάκο – αλλά και πολλοί άλλοι.

Το τέλος του Βρετάκου

Έτσι όμως ο ίλαρχος Βρετάκος, ορμητικός και απερίσκεπτος, έμεινε μόνος. Και, πιστεύοντας ότι είναι σε θέση να συντρίψει τον ΕΛΑΣ, βάδισε προς την αναμέτρηση.

Αλλά γρήγορα έπεσε στο κενό. Αφού σημείωσε ορισμένη δράση κατά του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, με φονικά επεισόδια, άρχισε να χάνει έδαφος. Δεν είχε καμιά βάση. Παντού η ΕΑΜική οργάνωση της υπαίθρου τον κύκλωνε. Οι άνδρες του ΕΣ, βλέποντας να τους περιβάλλει το αδυσώπητο, κινητό τείχος του ΕΑΜ, διέρρεαν. Τον εγκατέλειψε και ένα Σώμα εθνικοφρόνων από την Ηλεία με αρχηγό τον ταγματάρχη Καραχάλιο. Τελικά, αρχίζοντας να αποκτά συναίσθηση της πραγματικότητας, αλλά πάντα αδάμαστος, τράπηκε προς τη Μάνη, έχοντας μόνο 70 άνδρες. Εκεί ήλπιζε να βρει άσυλο ώσπου να ανασυγκροτήσει τις δυνάμεις του.

Στην Παληοχώρα όμως, κοντά στην Καλαμάτα, την 25η Οκτωβρίου, ο ΕΛΑΣ τον κύκλωσε. Στις 27 ενήργησε έφοδο και μετά σύντομη μάχη κατέβαλε την αντίσταση του ΕΣ. Ο Βρετάκος πολέμησε απεγνωσμένα. Μέσα από το σπίτι ενός Τηρέα, έβαλλε με χειροβομβίδες κατά των ΕΛΑΣιτών, έως ότου μια σφαίρα τού τρύπησε το στήθος και τον έριξε χάμω. Μισοπεθαμένο τον βρήκαν οι αντάρτες του ΕΛΑΣ που εισόρμησαν μέσα. Τον τοποθέτησαν σε μια ξύλινη πόρτα για φορείο και τον μετέφεραν στο μοναστήρι της Δημιόβης, όπου κλήθηκαν γιατροί και από την Καλαμάτα για να τον σώσουν. Και στην εφημερίδα *Εθνικός Κήρυξ* των Αθηνών (15 Δεκ. 1961) δίνεται ένα από τα τελευταία στιγμιότυπα της ζωής του:

> *«Ἐνῶ μετέφερον τὸν ἡρωϊκὸν ἴλαρχον πρὸς τὴν Μονὴν τῆς Διμιόβης συνῆλθε ἀπὸ τὴν ἀφασίαν ποὺ εἶχε περιπέσει. Τότε τὸν ἐπλησίασε ὁ ὑπίλαρχος Ἠλ. Καραμούζης, ἀρχηγὸς τῶν Ἐλασιτῶν ποὺ ἐπετέθησαν ἐναντίον του εἰς τὴν Παληοχώραν καὶ προσφέροντάς του ἕνα τσιγάρο, τὸν ἐρώτησε:*
>
> *»"Δέχεσαι ἕνα τσιγάρο ἀπὸ ἕναν κομμουνιστή;"*
>
> *»"Τὸ δέχομαι", τοῦ ἀπήντησε ὁ Βρετᾶκος. Καὶ ἐν συνεχείᾳ τὸν ἐρώτησε ἐκεῖνος: "Δέχεσαι ἕνα ἀναπτῆρα, ἐνθύμιον ἀπὸ ἕναν ἁγνὸν Ἕλληνα;"*
>
> *»"Τὸ δέχομαι", τοῦ ἀπήντησε ὁ Καραμούζης. Καὶ πῆρε τὸν ἀναπτῆρα ποὺ τοῦ προσέφερε...»*

Μόνη δύναμη ο ΕΛΑΣ

Δεν επέζησε όμως ο Τηλέμαχος Βρετάκος. Μαζί του εξέλιπε ουσιαστικά και ο ΕΣ. Λίγες ημέρες αργότερα, το Σώμα του ταγματάρχη Καραχάλιου αυτοδιαλύθηκε. Και, στην Κορινθία, ο ταγματάρχης Βαζαίος, που διοικούσε ένα άλλο Σώμα, του «Φαρμακά», προσχώρησε στον ΕΛΑΣ. Έτσι, το φθινόπωρο του 1943 δεν υπήρχαν ουσιαστικά άλλες αντάρτικες δυνάμεις άξιες λόγου στην Πελοπόννησο έξω από τον ΕΛΑΣ. Οι εθνικόφρονες είχαν χάσει ακόμα και το ίδιο τους το οχυρό, τον συντηρητικό Μοριά. Αλλά απέμενε ως αντίρροπη μια άλλη δύναμη: τα Τάγματα Ασφαλείας.

Καθώς ανέτελλε το 1944, η Πελοπόννησος παρουσίαζε την εικόνα της υπόλοιπης Ελλάδας. Τα 3/4 της έκτασής της είχαν ουσιαστικά απαλλαγεί από την Κατοχή και βρίσκονταν υπό τον έλεγχο του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Και στην απελευθερωμένη εκείνη περιοχή συναντούσε κανείς τη γνώριμη μορφή της Ελεύθερης Ελλάδας, με τις πολιτικές, πολιτιστικές και κοινωνικές εκδηλώσεις της. Οι Γερμανοί είχαν κλειστεί στις βασικές πόλεις. Και εξαπέλυαν συνεχώς εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, χωρίς αισθητά αποτελέσματα. Ολόκληρη η Πελοπόννησος ήταν τυλιγμένη στο απέραντο δίκτυο των ΕΑΜικών οργανώσεων, που σφιχτοτύλιγε και τις πόλεις. Και η Καλαμάτα ήταν το επίκεντρο της πολιτικοκοινωνικής δραστηριότητας του ΕΑΜ στον Μοριά.

Τα Τάγματα

Αλλά και η αντίδραση στην ΕΑΜική δύναμη ήταν ισχυρή, ισχυρότερη παρά αλλού. Εδώ πήραν τη μεγαλύτερη ανάπτυξη τα Τάγματα Ασφαλείας. Και η σύγκρουση ΕΛΑΣ και Ταγμάτων, στην οποία συμμετείχαν με πάθος μεγάλες μάζες λαού, στην Πελοπόννησο προσέλαβε τη δραματικότερη, αιματηρότερη ένταση της.

Η ιστορία των πελοποννησιακών Ταγμάτων Ασφαλείας αρχίζει τον Οκτώβριο του 1943 στην Καλαμάτα. Τότε ο συνταγματάρχης Παπαδόγκωνας, κατόπιν ορισμένων συνεννοήσεων που διεξήγαγε με πολιτικούς και στρατιωτικούς παράγοντες, συγκρότησε μέσα στην πόλη τις πρώτες ένοπλες ομάδες, που γενικά υπήχθησαν στη διοίκηση του στρατηγού των Es-Es Σιμάνα –όπως και τα τάγματα της λοιπής Ελλάδας– και ανέλαβαν αντιεαμικό αγώνα. Αλλά η αντίδραση του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ υπήρξε βιαιότατη. Ένοπλες επιθέσεις άρχισαν μέσα στην Καλαμάτα. Τη 13η Οκτωβρίου στόχος υπήρξε ο ίδιος ο Παπαδόγκωνας, που μόλις κατόρθωσε να γλιτώσει. Τη 16η Οκτωβρίου ο μοίραρχος Ζερβόπουλος, με έναν φίλο του και δύο σωματοφύλακες, έπεσε σε ενέδρα ομάδας του ΕΛΑΣ. Κυνηγημένος στους δρόμους της πόλης, κατέφυγε με τους τρεις συνοδούς του στο σπίτι του στη συνοικία Ράχη. Αλλά η ομάδα του ΕΛΑΣ κατέλαβε το σπίτι με έφοδο και εκτέλεσε και τους τέσσερις. Τα επεισόδια αυτά ανάγκασαν τον συνταγματάρχη Παπαδό-

γκωνα να εγκαταλείψει την Καλαμάτα και να μεταβεί στην Αθήνα, όπου προσπάθησε να πείσει τους Γερμανούς και την κυβέρνηση Ράλλη ότι έπρεπε να πάρουν πολύ περισσότερο στα σοβαρά την υπόθεση αυτή.

Στη Σπάρτη όμως τα πράγματα υπήρξαν ευνοϊκά. Μια δύναμη ανδρών ήρθε από την Αθήνα και την 22α Δεκεμβρίου ιδρύθηκε επίσημα το πρώτο Τάγμα Ασφαλείας Πελοποννήσου, το «Τάγμα Εθελοντών Λεωνίδας», που για τη γερμανική διοίκηση αποτελούσε την κωδικοποιημένη μονάδα 41.048, η οποία υπαγόταν στη γερμανική μονάδα 40.028. Η δύναμη που προβλεπόταν ήταν 1.000 όπλα. Ανώτατος αρχηγός ορίστηκε ο Λ. Βρετάκος, στρατιωτικός διοικητής ο αντισυνταγματάρχης Σπ. Παπαηλιού και φρούραρχος ο ταγματάρχης Κ. Κωστόπουλος.

Ταυτόχρονα ιδρύονταν Τάγματα στο Γύθειο και τους Μολάους, στους οποίους μάλιστα, τον Νοέμβριο, εμφανίστηκε μια επιτροπή που αυτοαποκαλούνταν «Προσωρινή Κυβέρνησις Πελοποννήσου», η οποία μετονομάστηκε σε «Αντικομμουνιστική Επιτροπή». Παρόμοιες επιτροπές συγκροτούνταν σε λίγο παντού όπου ιδρυόταν Τάγμα.

Πυρήνες Ταγμάτων εμφανίστηκαν και στην Τρίπολη, Πάτρα, Κόρινθο, Πύργο. Αυτή ήταν η νεοσύστατη ένοπλη δύναμη στα τέλη του 1943 στον Μοριά, που επρόκειτο να αποτελέσει έναν νέο σοβαρό πολιτικό και στρατιωτικό παράγοντα...

Εννέα Τάγματα, 9.000 άνδρες...

Ο παράγοντας αυτός απέκτησε ξαφνικά μεγάλες διαστάσεις από τις αρχές του 1944. Οι προσπάθειες του συνταγματάρχη Παπαδόγκωνα καρποφόρησαν. Με διαταγή του στρατηγού Σιμάνα ιδρύθηκαν στην Πελοπόννησο δύο αρχηγεία Ταγμάτων: το α΄ περιλάμβανε τους νομούς Αχαΐας και Ηλείας με έδρα την Πάτρα και αρχηγό τον συνταγματάρχη Κουρκουλάκο· το β΄ είχε τους υπόλοιπους νομούς με έδρα την Τρίπολη και αρχηγό τον συνταγματάρχη Παπαδόγκωνα. Το αρχηγείο Πατρών διέθετε δύο Τάγματα: στην Πάτρα και τον Πύργο. Το αρχηγείο Τρίπολης επτά Τάγματα: Τρίπολης, Σπάρτης, Γυθείου, Καλαμών, Μελιγαλά, Γαργαλιάνων, Κορίνθου. Η συνολική δύναμη, θεωρητικά, έφτανε τις 9-10 χιλιάδες, στην πραγματικότητα όμως ανερχόταν σε 5.000 άνδρες, μέτρια εξοπλισμένους. Διέθεταν και μερικά γερμανικά κανόνια, όχι σε πολύ καλή κατάσταση. Οι γερμανικές Αρχές δίσταζαν να τους οπλίσουν ισχυρά.

Απέναντί τους ο ΕΛΑΣ είχε οργανωθεί στην ΙΙΙη Μεραρχία, που διέθετε τέσσερα συντάγματα (δύο ταξιαρχίες), δύο ανεξάρτητα τάγματα, δύναμη 2.500 άνδρες και οπλισμό παρεμφερή προς των Ταγμάτων Ασφαλείας.

Κατά των Γερμανών

Όταν η δύναμη των Ταγμάτων έγινε αξιόλογη, εξαπολύθηκαν σε σκληρότατη εκστρατεία κατά του ΕΛΑΣ, μαζί με τους Γερμανούς. Ο ΕΛΑΣ απάντησε με την ίδια

σκληρότητα. Και η βία που ασκήθηκε κι από τις δύο πλευρές ήταν πρωτοφανής στην Ελλάδα. Κατά εκατοντάδες συσσωρεύονταν τα θύματα της σφαγής και ο Μοριάς γνώρισε τις τρομερότερες ημέρες της Κατοχής. Τα Τάγματα, όμως, χωρίς αμφιβολία, είχαν την πρωτοβουλία και την πρωτοπορία σ' εκείνη την εκστρατεία του αφανισμού των Ελλήνων. Και ο εξοντωτικός ζήλος τους ξεσπούσε συχνά για λογαριασμό των Γερμανών.

Το δραματικό περιστατικό της Πρωτομαγιάς του 1944 είναι χαρακτηριστικό: διακόσιους ομήρους –όπως γράψαμε– τουφέκισαν στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής (Αθήνα) την ημέρα εκείνη οι Γερμανοί, ως αντίποινα για τον φόνο ενός Γερμανού στρατηγού στην Πελοπόννησο. Και πράγματι, τη 12η Απριλίου, ένας λόχος του ΕΛΑΣ έστησε ενέδρα στη θέση Γκαγκανιά, κοντά στη Μονεμβασιά, σε μια μικρή φάλαγγα Γερμανών. Η φάλαγγα εξοντώθηκε: δεκαέξι στρατιώτες νεκροί και τέσσερις αξιωματικοί. Μεταξύ των αξιωματικών όμως υπήρχε ένας πολύ σπουδαίος, ο αντιστράτηγος Κρεζ, στρατιωτικός διοικητής Πελοποννήσου. Η θυσία των 200 ήταν το βαρύ τίμημα. Αλλά η σχετική γερμανική ανακοίνωση, που όπως είδαμε δημοσιεύτηκε στις εφημερίδες της 1ης Μαΐου, είχε και μια παράγραφο ακόμη:

> *«Ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ κακουργήματος τούτου Ἕλληνες ἐθελονταὶ ἐφόνευσαν αὐτοβούλως 100 ἄλλους κομμουνιστάς...»*

Είναι αναρίθμητα τα τρομακτικά περιστατικά της άγριας σύγκρουσης Ταγμάτων Ασφαλείας και ΕΛΑΣ την περίοδο εκείνη, τα οποία δημιουργούσαν αβύσσους και εξαπέλυαν κύματα άσβεστου μίσους. Αλλά στο μεταξύ ο ΕΛΑΣ δεν έπαυε να μάχεται με αποφασιστικότητα κατά των Γερμανών, εναντίον των οποίων κατάφερε ισχυρά πλήγματα. Ένα τέτοιο πλήγμα έδωσε στη Γλόγοβα την 20ή Απριλίου, μια εβδομάδα δηλαδή μόλις μετά την εξόντωση του στρατιωτικού διοικητή Πελοποννήσου.

Γλόγοβα

Στη Γλόγοβα ένα τάγμα του 6ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ έστησε ενέδρα σε γερμανικό απόσπασμα (ενισχυμένη διλοχία) που κινούνταν προς την Τρίπολη. Στην ενέδρα οδήγησε τους Γερμανούς με αυτοθυσία ένας γέρος κάτοικος του χωριού Κερπινή, ο Κώστας Παΐκουλος, που τον πήραν για οδηγό τους και τους έφερε ίσια στους αντάρτες. Πρώτος ο καπετάνιος του τάγματος Ηρακλής Τζάθας άνοιξε πυρ από τα 50 μέτρα. Και, μετά ολιγόωρη μάχη, η γερμανική διλοχία καταστράφηκε. Εκατόν ογδόντα πτώματα καταμετρήθηκαν στο πεδίο της σύγκρουσης. Αλλά έπεσαν και 13 αντάρτες.

Πολεμική ζώνη

Η κατάσταση που δημιουργήθηκε από τη δράση του ΕΛΑΣ αποκαλύπτεται από τη

σπασμωδική αντίδραση της γερμανικής στρατιωτικής διοίκησης Ελλάδας. Έσπευσε τη 19η Μαΐου 1944 να κηρύξει ολόκληρη την Πελοπόννησο πολεμική ζώνη. Μια ανακοίνωση που δημοσιεύτηκε στις εφημερίδες της 20ής Μαΐου αποκαλύπτει, με τα αφάνταστα αυστηρά μέτρα των Γερμανών, πόσο δύσκολη έγινε η θέση τους στον Μοριά. Νά το κείμενο της εύγλωττης ανακοίνωσης:

«Λόγω τῶν πολλαπλασιαζομένων ἐπιθέσεων ἐξ ἐνέδρας, τῶν δολοφονιῶν καὶ τῶν πράξεων σαμποτὰζ τῶν διαπραττομένων ὑπὸ κομμουνιστικῶν συμμοριῶν, ὁλόκληρος ἡ Πελοπόννησος ἐκηρύχθη πολεμικὴ ζώνη. Διατάσσω σχετικῶς τὰ ἑξῆς:

»1. Αἱ ὧραι διακοπῆς τῆς κυκλοφορίας δι' ὁλόκληρον τὴν Πελοπόννησον καθορίζονται ἀπὸ τῆς 18.00 μέχρι τῆς 06.00 ὥρας.

»2. Ὅλα τὰ καφενεῖα καὶ τὰ ζαχαροπλαστεῖα, ὅλα τὰ κέντρα καὶ τὰ οἰνοπωλεῖα, ὅλοι οἱ κινηματογράφοι καὶ τὰ θέατρα ὀφείλουν νὰ κλείσουν, καθὼς καὶ ὅλαι αἱ ἐκκλησίαι. Ἡ θεία λειτουργία ἐπιτρέπεται νὰ τελῆται μόνον τὴν Κυριακὴν πρὸ μεσημβρίας.

»3. Ἀπαγορεύεται πᾶσα συνάθροισις πέραν τῶν πέντε προσώπων, ὡς καὶ αἱ συγκεντρώσεις, ἐπίσης δὲ καὶ αἱ ἀγοραί, εἰς ὑπαιθρίους τόπους καὶ ἐντὸς κτιρίων.

»4. Ἀπαγορεύεται εἰς τὸν ἀστικὸν πληθυσμὸν οἱαδήποτε ταχυδρομικὴ καὶ τηλεγραφικὴ ἐπικοινωνία ὡς καὶ ἡ ἐπικοινωνία διὰ τηλεφώνου. Ἐπιτρέπεται μόνον ἡ λειτουργία τοῦ ὑπηρεσιακοῦ ταχυδρομείου τῶν νομαρχῶν. Ἡ μεταφορὰ θὰ διενεργῆται ἀποκλειστικῶς μέσῳ τῆς Φέλντκομμανταντοὺρ 1042.

»5. Διακόπτεται πᾶσα συγκοινωνία διὰ τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐκ Πελοποννήσου ἀπὸ τῆς 18/5/44, ὥρα 06.00.

»6. Ἀναστέλλεται πᾶσα σιδηροδρομικὴ συγκοινωνία διὰ τὸν ἀστικὸν πληθυσμόν.

»7. Ἀπαγορεύεται πᾶσα συγκοινωνία δι' αὐτοκινήτων καὶ τροχοφόρων, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ποδηλάτων, εἰς τὴν Πελοπόννησον. Αἱ ὑπόλοιποι συγκοινωνίαι τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον ὑπόκεινται εἰς τοὺς ἑξῆς περιορισμούς:

»α. Ἀπεριόριστος ἐλευθερία κινήσεων ὑφίσταται μόνον ἐντὸς τῶν χωρίων, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἀνηκόντων εἰς αὐτὰ ἀγρῶν.

»β. Ἔξω τῶν χωρίων ἡ ἐπιβατικὴ συγκοινωνία ἐπιτρέπεται μόνον ἐπὶ ὁδῶν καὶ ἁμαξητῶν δρόμων, ἀποκλειομένων τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν. Κάθε προσέγγισις εἰς τὰς παρυφὰς τῶν ὀρέων συνεπάγεται τὸν κίνδυνον ἀμέσου συλλήψεως ἢ τυφεκισμοῦ. Ἐντὸς τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν ἀπαγορεύεται ἐπίσης καὶ ἡ ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μετάβασις.

»8. Ἀπαγορεύεται πᾶσα ἀστικὴ διὰ πλοίων συγκοινωνία. Ὡς πρὸς τὴν ἁλιείαν θὰ ἐκδοθῶσιν εἰδικαὶ διαταγαί.

»9. Ἡ ἰσχὺς τῶν μέτρων τούτων ἄρχεται τὴν ἑσπέραν τῆς 19/5/44 ὥραν 18.00.

»10. Περὶ τῶν κινήσεων τοῦ Διεθνοῦς Ἐρυθροῦ Σταυροῦ πρὸς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ θὰ ἐκδοθῶσιν εἰδικαὶ διατάξεις.

»Ὁ Ἀρχηγὸς τῆς Ἀμύνης τῆς ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

»19/5/1944».

Τα πρωτοφανή αυστηρά αυτά μέτρα προκάλεσαν την αντίδραση και του Νοϋμπάχερ, «Ειδικού Πληρεξουσίου του Υπουργείου Εξωτερικών του Ράιχ διά την Νοτιοανατολήν», όπως ήταν ο τίτλος του. Επρόκειτο για έκτακτο απεσταλμένο από το Βερολίνο με πλήρεις διοικητικές αρμοδιότητες για τα πολιτικά και οικονομικά θέματα της Ελλάδας. Ο Νοϋμπάχερ απαίτησε από τη στρατιωτική διοίκηση να άρει τον αποκλεισμό της Πελοποννήσου γιατί ισοδυναμούσε με καταδίκη της σε θάνατο. Οι στρατιωτικοί υποχώρησαν και ο αποκλεισμός ήρθη μετά 15 ημέρες, αλλά ήταν φανερή η πίεση που υφίσταντο οι Γερμανοί στον Μοριά από τη δράση των ανταρτών.

Αντώνιος και Άρης

Δεν έπαυε επίσης το ΕΑΜ να σημειώνει και πολιτικές επιτυχίες, παρά την τρομοκρατία. Και την 25η Μαρτίου 1944 ο Μητροπολίτης Ηλείας Αντώνιος έβγαινε στο αντάρτικο. Προηγουμένως, είχε κάνει δοξολογία στην αρχαία Ολυμπία, με συρροή χιλιάδων λαού και με παρουσία όλων των Αρχών ΕΑΜ και ΕΛΑΣ της Βόρειας Πελοποννήσου. Ο Αντώνιος ανέλαβε πρόεδρος του ΕΑΜ Πελοποννήσου και τον επόμενο μήνα αναχώρησε για τους Κορυσχάδες ως εθνοσύμβουλος Ηλείας.

Οπωσδήποτε όμως, ο πληθυσμός υπέφερε από τις επιθέσεις Γερμανών και Ταγμάτων Ασφαλείας και η κατάσταση είχε γίνει φοβερή. Τότε έφτασε ο Άρης Βελουχιώτης, με σκοπό να συντονίσει και να ενισχύσει τη δράση εναντίον τους. Και η απόδοσή του υπήρξε πράγματι σοβαρή.

Προς τον Χίτλερ

Αλλά τα Τάγματα, παρά την ένταση των αντάρτικων επιθέσεων, παρά τις αλλεπάλληλες αποκηρύξεις τους από την κυβέρνηση του εξωτερικού και το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής, συνέχιζαν τις ενέργειές τους. Ταυτόχρονα όμως εμφανίζονταν ολοένα περισσότερο εξαρτημένα από τους Γερμανούς. Και κορυφώθηκε αυτή η εξάρτηση όταν, τον Ιούλιο του 1944, συγκλονίστηκε ο κόσμος από την είδηση ότι έγινε δολοφονική απόπειρα κατά του Χίτλερ μέσα στο στρατηγείο του. Μετά 2 ημέρες, ο συνταγματάρχης Παπαδόγκωνας, που στο μεταξύ είχε αναλάβει τη διοίκηση όλων των Ταγμάτων του Μοριά, έστελνε στον Χίτλερ το εξής συγχαρητήριο τηλεγράφημα για

τη διάσωσή του, που μεταδόθηκε από τον Ραδιοφωνικό Σταθμό Αθηνών, στην εκπομπή των 22:15΄ της 26ης Ιουλίου 1944:

«Οἱ 5.000 ἀξιωματικοὶ καὶ ἄνδρες τῶν ἑλληνικῶν ἐθελοντικῶν τμημάτων τῆς Πελοποννήσου μὲ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πελοποννήσου ὄπισθεν αὐτῶν, ἐκφράζουν τὴν βαθυτάτην ἀγανάκτησίν των διὰ τὴν ἐναντίον σας ἀπόπειραν σχεδιασθεῖσαν καὶ ἐπιχειρηθεῖσαν ὑπὸ ὑποκειμένων, τὰ ὁποῖα δὲν ἤθελαν νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ ἀγῶνος κατὰ τοῦ κομμουνισμοῦ καὶ τῶν πλουτοκρατῶν συνεργατῶν των. Ἐκφράζουν τὴν χαράν των διὰ τὴν θαυμαστὴν διάσωσίν σας καὶ κλίνουν μὲ εὐγνωμοσύνην τὸ γόνυ ἐνώπιον τοῦ Παντοδυνάμου Θεοῦ, ὅστις ἥπλωσε προστατευτικὴν χεῖρα ἐπάνω ἀπὸ τὴν ζωήν σας διὰ νὰ σᾶς διαφυλάξῃ εἰς τὸ γερμανικὸν ἔθνος καὶ εἰς τὴν ἐν τῷ ἀγῶνι κατὰ τῆς κομμουνιστικῆς πανώλους ἡνωμένην Εὐρώπην. Διὰ τοὺς ἕλληνας ἐθελοντὰς τῆς Πελοποννήσου ἡ ἔνδειξις αὐτὴ εἶναι μία παρόρμησις, ὅπως συνεχίσουν δι' ὅλων τῶν δυνάμεων μέχρις ἐσχάτων τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν ξένων πρὸς τὴν χώραν μπολσεβικικῶν ὀρδῶν ἐν Ἑλλάδι. Ἀπὸ τῆς ἱερᾶς γῆς τῆς ἀρχαίας Σπάρτης, ἐκ τῆς ὁποίας προῆλθεν ἡ δρὰξ τῶν ἡρώων τοῦ Λεωνίδου, ἡ ὁποία ἔσωσε τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν, ὑψοῦται ἡ προσευχή μας:

»"Κύριε, διαφύλασσε τὸν Φύρερ"».

Και στις εφημερίδες της 13ης Αυγούστου δημοσιευόταν η απάντηση του Χίτλερ:

«ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ ΤΟΥ ΚΑΓΚΕΛΑΡΙΟΥ ΧΙΤΛΕΡ ΚΑΙ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΟΥ ΤΟΥ ΡΑΪΧ ΧΙΜΛΕΡ ΠΡΟΣ ΤΟΝ κ. ΠΑΠΑΔΟΓΚΩΝΑΝ

»Ὁ Φύρερ ἔδωσε διαταγὴν ὅπως ἀνακοινώσουν πρὸς τὸν διοικητὴν ἐθελοντικῶν τμημάτων Πελοποννήσου συνταγματάρχην Παπαδόγκωναν, ὅτι ἐχάρη ἐγκαρδίως διὰ τὰ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς διασώσεώς του ἀποσταλέντα συγχαρητήρια τηλεγραφήματα τῶν ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τοῦ μπολσεβικισμοῦ μαχομένων ἐθελοντῶν.

»Ὁ Φύρερ διαβιβάζει τὰς θερμάς του εὐχαριστίας καὶ τοὺς χαιρετισμούς του εἰς ὅλους τοὺς ἐθελοντάς. Ἐξ ἄλλου ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἔς-Ἔς, ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν τοῦ Ράϊχ Χίμλερ, ἔδωσεν ἐντολὴν ὅπως διαβιβασθοῦν πρὸς τὸν συνταγματάρχην Παπαδόγκωναν καὶ αἱ ἰδικαί του εὐχαριστίαι».

Ο ΕΛΑΣ Πελοποννήσου έδωσε σωρεία μαχών με τους Ιταλούς στην αρχή, με τους Γερμανούς αργότερα. Και όταν πια είχαν δημιουργηθεί τα Τάγματα Ασφαλείας, οι Γερμανοί μέχρι την τελευταία ημέρα δέχονταν τα πυρά του ΕΛΑΣ. Και οι κυριότερες από τις συγκρούσεις εκείνες συνέβησαν:

Στο Πυργάκι Αιγιαλείας στις 14.4.43. Στο Κακό Χωριό (Δάφνες) στις 11.5.1943.

Στην Αγία Λαύρα στις 13.6.1943. Στα Φίλια στις 20.6.1943. Στον Κοσμά στις 28.7.1943, που έγινε τραγούδι το οποίο τραγουδήθηκε σ' όλο τον Μοριά. Στην Αρτεμισία (Ταΰγετος) στις 5.8.1943. Στο Λεόντιο στις 16/17.7.1943. Στη Χαλανδρίτσα στις 25.7.1943. Στην Ερωμάνθεια στις 26 και 27.7.1943. Στον Αετό Τριφυλλίας στις 20.8.1943. Στον Άγιο Φλώρο Μεσσηνίας (δύο μάχες) τον Φεβρουάριο του 1944. Στη Χώρα τον Ιούλιο του 1944, όπου μαζί με πολλούς ΕΛΑΣίτες έπεσε νεκρός ο διοικητής ταγματάρχης Ηλίας Σφακιανάκης. Στον Βουρλιά, με την προσωπική παρακολούθηση του Άρη, τον Αύγουστο του 1944, και δεκάδες άλλες.

Οι Γερμανοί αποχωρούν

Ήρθε όμως κάποτε το πλήρωμα του χρόνου. Οι Γερμανοί άρχισαν την αναδίπλωσή τους από την Ελλάδα. Και φυσικά εγκατέλειψαν πρώτα την Πελοπόννησο. Οι αρχικές κινήσεις τους σημειώθηκαν στα τέλη Αυγούστου. Με την είσοδο του Σεπτεμβρίου του 1944, διαγραφόταν πια καθαρά η αποχώρηση. Και τότε γεννήθηκε το καταθλιπτικό πρόβλημα:

Τι θα διαδεχόταν τη γερμανική Κατοχή;

Θα καταλάμβανε την εξουσία ο ΕΛΑΣ;

Θα μπορούσαν να τον αποκρούσουν τα Τάγματα Ασφαλείας;

Θα έφταναν εγκαίρως ισχυρές δυνάμεις Βρετανών για να επιβάλουν την τάξη;

Θα αναλάμβανε η ελληνική εθνική κυβέρνηση ομαλά τη διοίκηση;

Τριών ετών προσπάθειες των εθνικοφρόνων για να διασωθεί το αστικό καθεστώς, όταν θα δημιουργούνταν το κενό, τώρα θα έμπαιναν υπό δοκιμή στην πράξη.

Αλλά και το ΚΚΕ, που διέθετε τη μόνη απελευθερωτική ένοπλη δύναμη στον Μοριά, θα αποδείκνυε αν είναι σε θέση να ασκήσει την εξουσία του. Τι εξουσία όμως; Προσωρινή έως ότου φτάσουν οι Άγγλοι και η κυβέρνηση; Ή οριστική, «ντε φάκτο», που να δημιουργήσει τελεσίδικο, τετελεσμένο γεγονός;

Όλα αυτά τα προβλήματα θα μπορούσε να τα επιλύσει μια σημαντική βρετανική απόβαση. Αλλά η γερμανική αποχώρηση δεν γινόταν υπό τοπική στρατιωτική πίεση. Αιτία της ήταν η εισβολή των Ρώσων στα Βαλκάνια. Και, όπως είναι γνωστό, οι Σύμμαχοι είχαν αποφασίσει να την αφήσουν να πραγματοποιηθεί αφ' εαυτής. Θα ήταν τώρα περιττή η μεγάλη απόβαση για στρατιωτικούς λόγους. Μόνο πολιτικοί λόγοι θα την υπαγόρευαν, και οπωσδήποτε δεν γνώριζε κανείς αν θα γινόταν ή όχι και πότε. Στο μεταξύ όμως τα γεγονότα έτρεχαν. Ο Μοριάς άδειαζε από κατοχικές δυνάμεις. Και, μέσα από τον ενθουσιασμό του λαού, διαγραφόταν από την πρώτη μέρα η σύγκρουση των δυνάμεων που άφηναν οι Γερμανοί πίσω τους –τα Τάγματα Ασφαλείας– με τον επερχόμενο ΕΛΑΣ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΤΗΣ ΚΑΖΕΡΤΑΣ

Η ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΣΤΡΑΤΟΥ ΚΑΙ ΣΤΟΛΟΥ • ΜΟΝΟ ΜΙΑ ΤΑΞΙΑΡΧΙΑ ΑΞΙΟΜΑΧΗ • ΤΟ ΡΙΜΙΝΙ ΠΑΡΑΔΙΔΕΤΑΙ ΣΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ • ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ ΣΑΡΑΦΗ ΚΑΙ ΖΕΡΒΑ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ • ΤΟ ΣΥΜΦΩΝΟ ΤΗΣ ΚΑΖΕΡΤΑΣ • Ο ΤΣΩΡΤΣΙΛ ΔΙΑΘΕΤΕΙ 10.000 ΑΝΔΡΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ • Ο ΡΟΥΣΒΕΛΤ ΣΥΜΦΩΝΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΑΓΓΛΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ • Ο ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΣΚΟΜΠΥ ΑΡΧΙΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ • Η ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ • ΟΙ ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

ΕΝΩ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ξετυλιγόταν η τελευταία φάση του αγώνα κατά των Γερμανών, Βουλγάρων και Ταγμάτων Ασφαλείας, αλλά ταυτόχρονα γινόταν η τελική συγκρότηση Αριστεράς και Δεξιάς, στο εξωτερικό –Μέση Ανατολή και Ιταλία– διεξάγονταν οι τελευταίες προπαρασκευαστικές διαδικασίες που οδηγούσαν στην Απελευθέρωση.

Το πιο φλέγον πρόβλημα στη Μέση Ανατολή ήταν η ανασυγκρότηση των ενόπλων δυνάμεων μετά το εξουθενωτικό κίνημα του Απριλίου 1944 και η χρησιμοποίησή τους στον πόλεμο.

Στο Πολεμικό Ναυτικό δεν παρουσιάστηκαν σοβαρές δυσκολίες, ούτε μεγάλη απώλεια χρόνου. Η εξαιρετική του οργάνωση του επέτρεψε να ξαναβρεί γρήγορα τον ρυθμό του, παρά τη σφοδρότητα του σάλου που δοκίμασε, ο οποίος δεν ήταν ασθενέστερος από εκείνον του στρατού ξηράς. Οι θεωρούμενοι ως στασιαστές μεταφέρθηκαν σε στρατόπεδα αιχμαλώτων της περιοχής Άμρια και Τζενέιφα. Η εκκαθάριση έγινε γρήγορα με ευρύτητα αντίληψης. Τα πληρώματα ανασχηματίζονταν με ταχύτητα. Την 7η Μαΐου ήταν πλήρως επανδρωμένο το πρώτο πολεμικό σκάφος, που τη 10η του ίδιου μήνα απέπλεε σε εκτέλεση αποστολής. Ήταν το αντιτορπιλικό *Κρήτη*. Την 6η Ιουλίου ήταν καθ' όλα έτοιμο και το τελευταίο σκάφος: το πλωτό συνεργείο *Ήφαιστος*. Ο στόλος ήταν ήδη αξιόμαχος και είχε κατανεμηθεί στα διάφορα θέατρα ναυτικού πολέμου.

Τα πράγματα όμως ήταν δυσκολότερα στον στρατό. Οι μονάδες έπρεπε να διαλυθούν τελείως και κατόπιν να ανασυγκροτηθούν. Αλλά από όλον τον όγκο εκείνο, που αρχικά φιλοδοξούσε να επανδρώσει δύο μεραρχίες, μόνο μία ταξιαρχία μάχιμη μπόρεσε να σχηματιστεί και επιπλέον ο Ιερός Λόχος να αναπτυχθεί σε πλήρες σύνταγμα.

Οι «έξαλλοι της Δεξιάς»

Το έργο αυτό το ανέλαβε ο στρατηγός Κ. Βεντήρης ως αρχιστράτηγος με επιτελάρχη τον στρατηγό Λιώση. Φυσικά ο στρατός θα ήταν τώρα ξεκαθαρισμένος από κάθε αριστερό στοιχείο. Αλλά θα αποκτούσε αρμονία και ομοιογένεια; Θα γινόταν στρατός εθνικοφρόνων, το πάθος όμως που επικρατούσε λόγω των κινημάτων, δημιουργούσε τώρα άλλον σάλο. Και ο στρατηγός Θ. Τσακαλώτος, που κάθε άλλο παρά συμπαθών τους αριστερούς μπορεί να θεωρηθεί, γράφει χαρακτηριστικά στο βιβλίο του (*40 Χρόνια Στρατιώτης*, Α΄, σελ. 480):

«Ἔπρεπε δυστυχῶς –τὸ κυριώτερον– νὰ σωφρονισθοῦν καὶ νὰ πειθαρχήσουν οἱ ἔξαλλοι τῆς λεγομένης "Δεξιᾶς", οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴν συντριβὴν τῶν κομμουνιστῶν ἦσαν ἀσυγκράτητοι εἰς ἐκδικητικότητα καὶ παραλογισμούς, καίτοι οὐδὲν ἔπραξαν διὰ τὴν πρόληψιν τῶν κομμουνιστικῶν κινημάτων καὶ παρ' ὀλίγον νὰ ἐδημιούργουν παρόμοιον μὲ τοὺς κομμουνιστὰς καὶ πάλιν ἔγκλημα. Ὠργανώθησαν εἰς ὁμάδας, ἀναλόγως τῶν συμπαθειῶν των πρὸς ὡρισμένους ἀνωτάτους καὶ ἀνωτέρους ἀξιωματικούς, ἀπεμάκρυναν τοὺς προσωρινοὺς διοικητάς των καὶ ἐπεχείρησαν νὰ ἐπιβάλουν ἐκ τῶν κάτω τὰς διοικήσεις τῆς ἀρεσκείας των, χωρὶς ἄλλως τε νὰ εἶνε σύμφωνοι καὶ δι' ὡρισμένον πρόσωπον. Κατηγόρουν ἐθνικόφρονας καὶ ἀρίστους ἀξιωματικοὺς ὡς κομμουνιστὰς καὶ ἐζήτουν τὴν ἀπομάκρυνσίν των καὶ γενικῶς, ἐδημιούργησαν τοιοῦτον σάλον, ὥστε παρ' ὀλίγον νὰ σταματήσῃ, χάρις εἰς τοὺς τρελλοὺς τούτους, κάθε προσπάθεια ὀργανώσεως νέων Μονάδων».

Χρειάστηκαν δραστήριες προσπάθειες έξι εβδομάδων έως ότου συγκροτηθεί η νέα ταξιαρχία, που επονομάστηκε ΙΙΙη Ορεινή. Και ο στρατηγός Θρ. Τσακαλώτος λέγει πάλι (σελ. 486):

«Εἶναι ἀληθές, ὅτι κατεβλήθησαν καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς προσπάθειαι διαλύσεώς της, ἀλλὰ εἶχον ληφθῇ ὑπὸ τῆς Ταξιαρχίας, τῇ ἐπιμόνῳ ἐπιβλέψει καὶ τοῦ ἐπιτελάρχου της, δρακόντεια μέτρα καὶ πᾶς ἐπιχειρῶν διείσδυσιν, ἐπυροβολεῖτο ἀδιστάκτως. Ἀλλὰ καὶ ὁ στρατηγὸς Βεντήρης τηρῶν τὴν ὑπόσχεσίν του ἐπεστράτευσε, λόγῳ καὶ τῶν ἐπιμόνων διαδόσεων περὶ ἀποπείρας διαλύσεώς της ὑπὸ τῶν κομμουνιστῶν, πολλοὺς ἀστυνομικοὺς διὰ τὴν παρακολούθησιν τῶν προσεγγιζόντων τὴν Ταξιαρχίαν ὑπόπτων».

Τέλος, την 9η Ιουνίου, ανέλαβε τη διοίκησή της ο Θ. Τσακαλώτος, με τον βαθμό του συνταγματάρχη, ο οποίος επωνόμασε την μονάδα του «Ταξιαρχία Εξαγνισμού». Ποια ήταν η ποιότητά της; Την απάντηση τη δίνει ο διοικητής της (στο ίδιο, σελ. 482):

«Ἡ Ταξιαρχία, συγκεκριμένως, ἀπετελεῖτο: Ἐξ ὑπολειμμάτων τῆς Ταξιαρχίας Ἕβρου (συμπτυχθείσης εἰς Τουρκίαν) συνεχῶς ὑπηρετούντων ὡς ἐφέδρων ἀπὸ τοῦ 1938 ἢ τοῦ 1940. Ἐξ Αἰγυπτιωτῶν καὶ Δωδεκανησίων ὑποχρεωτικῶς στρατευθέντων. Ἐκ καταφυγόντων εἰς Μ. Ἀνατολὴν καὶ ὑποχρεωτικῶς στρατευθέντων, καταγομένων δὲ ἐκ πάσης γῆς Ἑλλάδος. Ὑπῆρχον ὁπλῖται 50 ἐτῶν καὶ 18 ἐτῶν. Ἴσως οὐδεὶς γνωρίζει τὸ γεγονός, ὅτι ἐκ τῶν 16.000 ὁπλιτῶν τῶν ἐγγεγραμμένων, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συγκροτήσεως τῆς Ταξιαρχίας εἰς τὰ μητρῷα τοῦ στρατοῦ τῆς Μ.Α., μόνον 3.500 κατωρθώθη νὰ συγκεντρωθῶσι πρὸς συγκρότησιν τῆς Ταξιαρχίας ταύτης. Οἱ λοιποὶ καὶ εἶνε κρῖμα ποὺ ἀποτελεῖ πραγματικότητα (πλὴν ἐκείνων ποὺ συνεκρότουν διαφόρους ὑπηρεσίας καὶ κέντρα) ἦσαν ἢ στασιασταὶ ἀριστεροὶ ἢ φυγοπόλεμοι. Εἰς τὸ γεγονὸς τοῦτο ἔγκειται βασικῶς ἡ ἠθικὴ ἀξία τῶν ὁπλιτῶν τῆς Ταξιαρχίας.

»Ἕνα μικρὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα Ἑλληνικὸ δημιουργήθηκε, γιατὶ δυστυχῶς οἱ κομμουνισταὶ γνωρίζοντες τί ἐπιζητοῦν καὶ οἱ ἐθνικόφρονες ἀσυνειδήτως ἐνεργοῦντες, ἠμπόδισαν νὰ συγκροτηθῇ ἕνα ὁλόκληρο Σῶμα Στρατοῦ».

Στην Ιταλία

Αντί λοιπόν Σώματος Στρατού, μια ταξιαρχία. Αν εξετάσει κανείς από ταξική πλευρά το έργο της ΑΣΟ, υπήρξε καταπληκτικό. Κατόρθωσε να εξαρθρώσει δύο φορές την κυβέρνηση, να επιβάλει πολιτικές λύσεις δικές της και να περιορίσει τον στρατό στο 1/4 ή 1/5 της δύναμής του...

Αλλά οπωσδήποτε ώς τα τέλη Ιουλίου η ΙΙΙη Ταξιαρχία ήταν έτοιμη, και την 5η Αυγούστου 1944 επιβιβαζόταν στο ολλανδικό υπερωκεάνειο *Ρούις*, με προορισμό το ιταλικό Μέτωπο. Η σύνθεσή της ήταν τώρα (στο ίδιο, σελ. 496):

«Λόχος Στρατηγείου, 3 τάγματα, Σύνταγμα Πεδινοῦ Πυροβολικοῦ, Πεδινὸν Χειρουργεῖον, Ἀπόσπασμα Διαβιβάσεων, Διμοιρία Προστασίας, Στρατονομικὸν Ἀπόσπασμα, Μουσική, Συνεργεῖον Ἐπισκευῶν, Ἀνεξάρτητος Λόχος Ἐνισχύσεων καὶ μὲ συνολικὴν δύναμιν 3.377 ἐξ ὧν 213 ἀξιωματικοὶ καὶ 70 ἀνθυπασπισταί, 24 πυροβόλα τῶν 25 λιβρῶν, 150 ὁπλοπολυβόλα Μπρέν, 873 Στέν, 18 ὅλμους τῶν 3'', 27 ὅλμους τῶν 2'', 2.014 τυφέκια, 123 περίστροφα, 70 Πίατ, 662 αὐτοκίνητα καὶ 98 δίκυκλα».

Την 11η Αυγούστου έφτασε στον Τάραντα και, μετά ολιγοήμερη παραμονή, μετακινήθηκε στην πρώτη γραμμή του πυρός αφού διήνυσε 650 χιλιόμετρα, όπου ετάχθη υπό τις διαταγές της ΙΙης Νεοζηλανδικής Μεραρχίας, της οποίας διοικητής ήταν ο

στρατηγός Φράιμπεργκ. Βρισκόταν μπροστά στην περίφημη γοτθική γραμμή, όπου οι Σύμμαχοι παρέτασσαν 20 μεραρχίες και 8 ταξιαρχίες, ενώ ο αντίπαλός τους Γερμανός στρατάρχης Κέσσερλιγκ διέθετε 28 μεραρχίες με μικρότερη σύνθεση. Εκεί η ΙΙΙη Ορεινή Ταξιαρχία έλαβε το βάπτισμα του πυρός και την 21η Σεπεμβρίου έμπαινε μαχόμενη στην ιταλική πόλη Ρίμινι. Ο δήμαρχος της πόλης προσέφερε τα κλειδιά της στον διοικητή των προκεχωρημένων ελληνικών τμημάτων και συνετάχθη το πρωτόκολλο παράδοσης που έχει για τους Έλληνες ιστορική σημασία. Μια ιταλική πόλη να παραδίδεται στον στρατό μας! Το πρωτόκολλο είχε ως εξής:

«Ἐν Σάντα Μαρία ντὲ λὰ Κολονέλι, σήμερον τὴν 21ην Σεπτεμβρίου ἡμέραν τῆς ἑβδομάδος Πέμπτην τοῦ χιλιοστοῦ ἐννεακοσιοστοῦ τεσσαρακοστοῦ τετάρτου ἔτους (1944) καὶ ὥραν 7.30 ἡ κάτωθι ὑπογεγραμμένη ἐπιτροπὴ ἀποτελουμένη ἐκ τοῦ Μπορτόνι Γκομπέριο ὡς Προέδρου καὶ 1. Μπορτόνε Ρόμολο, 2. Ντὲλ Πράτο Μπάντζιο, ὡς μελῶν, ἁπάντων μελῶν τοῦ ἀντιφασιστικοῦ κόμματος ἀπελευθερώσεως τῆς πόλεως (τῶν λοιπῶν ἐγκαταλειψάντων ταύτην) παρουσιασθέντες εἰς τὰς προπορευομένας Ἑλληνικὰς δυνάμεις, ἤτοι εἰς τὸν Διοικητὴν τοῦ 2ου λόχου 3ου τάγματος ΙΙΙ ΕΟΤ, λοχαγὸν Ἀποστολάκην Ν.

Παραδίδομεν

τὴν πόλιν τοῦ Ρίμινι ἄνευ ὅρων εἰς τὰς Ἑλληνικὰς δυνάμεις. Ἐπαφίεται ἐν λευκῷ ἡ τήρησις τῆς τάξεως καὶ ἡ προστασία τοῦ πληθυσμοῦ».

Ρούσβελτ και Τσώρτσιλ

Στο μεταξύ, καθώς η ώρα της Απελευθέρωσης προσέγγιζε, οι κυβερνήσεις Ελλάδας και Αγγλίας έκαναν τις διπλωματικές και πολιτικές προπαρασκευές τους. Και φυσικά τον κύριο λόγο τον είχε η αγγλική κυβέρνηση.

Πρώτο πρόβλημα που αντιμετώπιζε η Αγγλία ήταν: Θα είχε ελευθερία ενέργειας στον ελληνικό χώρο; Την ελευθερία αυτή έπρεπε να την εξασφαλίσουν όχι μόνον από την πλευρά του Στάλιν αλλά και του Ρούσβελτ. Με τον Στάλιν είχε ήδη σιωπηρά συναφθεί είδος συμφωνίας από την εποχή της Τεχεράνης. Ανταλλαγή ασυδοσίας: οι Ρώσοι στη Ρουμανία, οι Άγγλοι στην Ελλάδα. Δεν είχε επισημοποιηθεί ακόμη και δεν καθορίζονταν τα όρια της ασυδοσίας. Αλλά δεν υπήρχε καμιά ένδειξη ότι η Ρωσία θα αντιδρούσε σε μια βρετανική στρατιωτική και πολιτική επέμβαση.

Αλλά ο Ρούσβελτ; Για τη στάση του υπάρχει το εξής τμήμα των πρακτικών του Πολεμικού Συμβουλίου της Μ. Βρετανίας στη συνεδρίαση της 19ης Μαΐου 1944 (*Μυστικά Αρχεία Φόρεϊν Όφις*, σελ. 336):

«Ὁ Πρωθυπουργὸς (ὁ Τσῶρτσιλ) ἐπληροφόρησε τὸ Πολεμικὸ Συμβούλιο, ὅτι ὁ πρόεδρος Ροῦσβελτ κατ' ἀρχὴν εἶδε κάποιον κίνδυνον εἰς τὴν

πρότασιν ὅπως οἱ Ρῶσοι παίξουν τὸν μεγαλύτερον ρόλον εἰς ρουμανικὰς ὑποθέσεις καὶ ἡ βρεττανικὴ κυβέρνησις τὸν μεγαλύτερον ρόλον εἰς τὰς ἑλληνικὰς ὑποθέσεις. Τώρα εἶχε συμφωνήσει μὲ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ἡ τακτοποίησις αὐτὴ θὰ ἀναθεωρεῖτο ἐντὸς τριμήνου καὶ θὰ καταβάλομεν κάθε προσπάθεια νὰ ἀποσαφηνίσωμεν ὅτι δὲν ἐγκαθιστοῦμεν μεταπολεμικὰς σφαῖρας ἐπιρροῆς. Ἐζήτησεν ὅπως εἰς τὴν σοβιετικὴν κυβέρνησιν, ἡ ὁποία εἶχε ζητήσει ἐπιβεβαίωσιν ὅτι αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι δὲν εἶχον ἀντίρρησιν εἰς τὴν πρότασίν μας κατανομῆς τῆς εὐθύνης βάσει τῶν ἀνωτέρω γραμμῶν, δοθῇ ἤδη πληροφορία διὰ τῆς διπλωματικῆς ὁδοῦ, ὅτι αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι συγκατετίθεντο.

»Τὸ Πολεμικὸν Συμβούλιον:

»Ἔλαβεν ὑπὸ σημείωσιν μὲ ἱκανοποίησιν τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ Πρωθυπουργοῦ καὶ ἐκάλεσε τὸν ὑπουργὸν Ἐξωτερικῶν νὰ πληροφορήσῃ σχετικῶς τὴν σοβιετικὴν κυβέρνησιν».

10.000 Άγγλοι στην Ελλάδα

Αλλά πλησίαζε πια η 12η ώρα. Και τις δύο κυβερνήσεις –Αγγλίας και Ελλάδας– τις απασχολούσε ένα στρατιωτικό και πολιτικό πρόβλημα: Πώς θα αντιμετωπιζόταν ο ΕΛΑΣ χωρίς την παρουσία βρετανικών ενόπλων δυνάμεων;

Και οι δύο πρωθυπουργοί ήταν σύμφωνοι ότι ήταν απαραίτητη η αποστολή αγγλικού στρατού. Για σημαντική απόβαση όμως δεν μπορούσε να γίνει λόγος. Είχε καταδικαστεί αμετάκλητα αυτή η ιδέα από την εποχή της Διάσκεψης της Τεχεράνης.

Αλλά ο Τσώρτσιλ θα προσπαθούσε να περισυλλέξη ό,τι δυνάμεις βρετανικές ήταν διαθέσιμες εδώ κι εκεί για να στείλει ένα στρατιωτικό Σώμα στην Ελλάδα. Οι διαστάσεις του θα ήταν περιορισμένες. Μόλις θα ήταν δυνατόν να συγκεντρωθούν 10.000-12.000 άνδρες. Ήταν όμως προτιμότερες από το τίποτα. Και την 5η Αυγούστου 1944 τηλεγραφούσε στον αρχηγό του Βρετανικού Αυτοκρατορικού Επιτελείου:

«Εἶναι ἐνδεχόμενον ἐντὸς μηνὸς ἢ περίπου νὰ χρειασθῇ νὰ εἰσάγωμεν εἰς τὰς Ἀθήνας 10.000-12.000 ἀνδρῶν μὲ ὀλίγα τάνκς, πυροβόλα και θωρακισμένα αὐτοκίνητα. Ἔχετε μίαν Μεραρχίαν εἰς Ἀγγλίαν ἡ ὁποία ἀριθμεῖ πλέον τῶν 13.000 στρατιωτῶν. Μία τοιαύτη δύναμις θὰ πρέπει νὰ ἐπιβιβασθῇ τώρα διὰ νὰ φθάσῃ πιθανὸν ἐγκαίρως διὰ τὴν πολιτικὴν κρίσιν, ἡ ὁποία εἶναι πρωταρχικῆς σημασίας ἀπὸ ἀπόψεως συνεπειῶν διὰ τὴν πολιτικὴν τῆς Βασιλικῆς Βρεταννικῆς Κυβερνήσεως. Μία τοιαύτη δύναμις θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῇ ἀπὸ στρατεύματα τῶν ἀεροδρομίων τοῦ Δέλτα καὶ ἀπὸ τμήματα ἐκ τῶν 200.000, ποὺ ἔχομεν εἰς τὴν Αἴγυπτον...»

Αμέσως το Πολεμικό Συμβούλιο της Μ. Βρετανίας συνήλθε σε δύο συνεχείς συνεδριάσεις, την 8η και 9η Αυγούστου. Και στα πρακτικά της 8ης Αυγούστου (W.P. 44-433) καταχωρείται υπόμνημα του υπουργού των Εξωτερικών Άντονυ Ήντεν με θέμα: «Αποστολή Βρετανικών Δυνάμεων εις την Ελλάδα».

Παπανδρέου: «Θα παραιτηθώ»

Το υπόμνημα, που αποτέλεσε τη βάση της συζήτησης του συμβουλίου, έλεγε:

«Ὁ σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς βρεττανικῶν στρατευμάτων εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Γερμανῶν θὰ ἦτο:

»α. Νὰ προληφθῇ ἐμφύλιος πόλεμος ἢ ἀναρχία καὶ νὰ διασφαλισθῇ ἡ ταχεία ἀποκατάστασις τῆς τάξεως ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ εἰσαγωγὴ καὶ διανομὴ ἐφοδίων.

»β. Νὰ προστατευθῇ ἡ πατροπαράδοτος σχέσις μεταξὺ Μεγάλης Βρεττανίας καὶ Ἑλλάδος, ἡ ὁποία εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν πολιτικὴν ἐπιρροήν μας εἰς τὴν Ν.Α. Εὐρώπην καὶ διὰ τὴν στρατηγικὴν θέσιν μας εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον, διὰ τῆς ἐγκαίρου ἐγκαταστάσεως κυβερνήσεως φιλικῆς εἰς ἡμᾶς.

»2. Οἱ ἐν Ἑλλάδι Βρεττανοὶ ἀξιωματικοὶ συμφωνοῦν ὅλοι ὅτι ἂν δὲν φθάσουν βρεττανικὰ στρατεύματα κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀποχωρήσεως τῶν Γερμανῶν, θὰ ὑπάρξουν σοβαραὶ ταραχαὶ ἢ ἐμφύλιος πόλεμος εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς Ἑλλάδος. Ὁ κ. Παπανδρέου ἔχει τὴν ἰδίαν γνώμην καὶ τελευταίως ἠπείλησεν νὰ παραιτηθῇ ἐὰν δὲν τοῦ δοθῇ διαβεβαίωσις ὅτι θὰ σταλλοῦν βρεττανικὰ στρατεύματα. Ἡ πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ θὰ θεωρήσῃ ὅτι ἔχομεν τὴν εὐθύνην προλήψεως ταραχῶν ἢ ἐμφυλίου πολέμου, δεδομένου ὅτι ἡμεῖς ἐξωπλίσαμεν τοὺς ἀντάρτας. Ἐπὶ πλέον θὰ εἶναι ἀδύνατος ἡ διεξαγωγὴ ἐλευθέρου καὶ πειστικοῦ δημοψηφίσματος διὰ τὸ μελλοντικὸν καθεστὼς τῆς Ἑλλάδος μέχρις ὅτου ἐπιβληθοῦν καὶ διατηρηθοῦν ὁ νόμος καὶ ἡ τάξις».

«Οι εξτρεμιστές του ΕΑΜ»

Το υπόμνημα του Ήντεν συνεχίζει:

«Ἐὰν πρόκειται νὰ διατηρήσωμεν ἐπιρροὴν εἰς τὴν Ν.Α. Εὐρώπην καί, πρὸ παντός, τὴν στρατηγικὴν θέσιν μας εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον μετὰ τὸν πόλεμον, πρέπει ἡ Ἑλλὰς νὰ κυβερνηθῇ ὑπὸ κυβέρνησιν φιλικὴν πρὸς ἡμᾶς. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ ἐξτρεμισταὶ ἡγέται τοῦ ΕΑΜ σχεδιάζουν νὰ ἁρπάσουν τὴν ἐξουσίαν ὅταν ἀποσυρθοῦν οἱ Γερμανοὶ καὶ μολονότι ὑποστηρίζονται ἀπὸ μειοψηφίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λα-

οῦ, εἶναι πιθανὸν νὰ ἐπιτύχουν τὸν σκοπόν των, ἐὰν δὲν προλάβουν τὰ βρεττανικὰ στρατεύματα. Λόγω τῶν πολιτικῶν ἀπόψεων τῶν ἀρχηγῶν τοῦ ΕΑΜ καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ σοβιετικὴ ἐπιρροὴ θὰ κατέχῃ ἐν πάσῃ περιπτώσει κυριαρχοῦσαν θέσιν εἰς τὴν Ρουμανίαν, Γιουγκοσλαβίαν καὶ Βουλγαρίαν, κυβέρνησις τοῦ ΕΑΜ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀναποφεύκτως θὰ στραφῆ πρὸς τὴν Ρωσίαν μᾶλλον παρὰ πρὸς ἡμᾶς διὰ τὴν παροχὴν ὑποστηρίξεως.

»Θεωρῶ οὐσιῶδες ὅτι ἡ βρεττανικὴ ἐπιρροὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὁ πατροπαράδοτος δεσμὸς μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν πρέπει νὰ διατηρηθῆ, ἀλλὰ ἐὰν δὲν σταλοῦν βρεττανικὰ στρατεύματα ὑπάρχει σοβαρὸς κίνδυνος ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαός, ὁ ὁποῖος ἀποβλέπει ἀκόμη πρὸς ἡμᾶς διὰ βοήθειαν, νὰ χάσῃ τὴν πίστιν του εἰς τὴν Μεγάλην Βρεττανίαν καὶ ὅτι θὰ ἔλθῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν κυβέρνησις, ἡ ὁποία θὰ φέρῃ τὴν χώραν ὑπὸ σοβιετικὴν κυριαρχίαν».

Το υπόμνημα του υπουργού Εξωτερικών συνοδευόταν με παράρτημα για τη θέση του βασιλιά των Ελλήνων:

«Ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ἀνήγγειλεν ὅτι δὲν θὰ λάβῃ ἀπόφασιν περὶ τῆς ἐπιστροφῆς του εἰς τὴν Ἑλλάδα μέχρις ὅτου ἀπελευθερωθῆ ἡ χώρα καὶ ὅτι τότε θὰ ἐνεργήσῃ ἐν συμφωνίᾳ μὲ τὴν κυβέρνησή του. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀνήγγειλε τὴν 12η Ἰουνίου ὅτι κατὰ τὴν γνώμην της ὁ Βασιλεὺς ἔπρεπε νὰ περιμένῃ τὸ ἀποτέλεσμα δημοψηφίσματος. Ἐφ' ὅσον δὲν μεταβληθοῦν ριζικῶς αἱ συνθῆκαι μεταξὺ σήμερον καὶ τοῦ χρόνου ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ κυβέρνησις θὰ συμβουλεύσῃ τὸν Βασιλέα νὰ μὴν ἐπιστρέψῃ ἀμέσως καὶ ὅτι θὰ ἀποδεχθῆ τὴν συμβουλὴν αὐτήν. Τὸ ζήτημα πρέπει νὰ τακτοποιηθῆ μεταξὺ τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ δὲν θὰ ὑπῆρχεν αἰτία δι' εἰδικήν μας ἐπέμβασιν. Ἡ ἀποστολὴ βρεττανικῆς δυνάμεως εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Γερμανῶν δὲν θὰ ἐπηρεάσῃ ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ πρόβλημα».

Το Πολεμικό Συμβούλιο συνήλθε, όπως είδαμε, πάλι την επομένη 9 Αυγούστου. Και στα πρακτικά της συνεδρίασης (CAB 65/47) αναγράφεται ότι ο Ήντεν ήταν και αυτή τη φορά εισηγητής, ο οποίος είπε ότι:

«Ἀνεγνώριζε τὴν δυσχέρειαν τῆς ἐξευρέσεως στρατευμάτων εἰς τὸ ἐγγὺς μέλλον, ἐὰν οἱ Γερμανοὶ ἀπεχώρουν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἐπίσης δυσχέρειαν τῆς λήψεως ἀποφάσεως ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῆς δυνάμεως ἡ ὁποία θὰ σταλῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἠσθάνετο, ὅμως, ὅτι ἡ ἀνάγκη τῆς ἀποστολῆς δυνάμεως (μὲ βάσιν τὰς Ἀθήνας καὶ μὲ μικροτέραν ἴσως

δύναμιν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην) ἦτο πολὺ μεγάλη. Ἀσφαλῶς δὲν ἐτίθετο ζήτημα νὰ ἐπιβάλωμεν διὰ τῆς εἰδικῆς μορφῆς διακυβέρνησιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἢ νὰ ἐπέμβωμεν εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν της νὰ ἐκλέξη τὸ σύστημα ὑπὸ τὸ ὁποῖον θὰ ζήση εἰς τὸ μέλλον. Οὔτε ἀνελάβομεν οἱανδήποτε ὑποχρέωσιν ὅσον ἀφορᾶ τὴν θέσιν τοῦ Βασιλέως. Ἀλλ' ἦτο σημαντικὸν νὰ διατηρηθοῦν ὁ νόμος καὶ ἡ τάξις μέχρις ὅτου ὀρθοποδήση ἡ κυβέρνησις...

»Ἐὰν ἀπεφασίζετο νὰ ἀποσταλοῦν βρεττανικὰ στρατεύματα εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀμέσως μετὰ τὴν γερμανικὴν ἀποχώρησιν, θὰ ἐπρότεινε νὰ γνωστοποιήσωμεν τὰς προθέσεις μας πρὸς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας, ἀλλὰ δὲν θὰ ἐπρότεινε νὰ λεχθῆ ὁ,τιδήποτε τὴν στιγμὴν αὐτὴν εἰς τοὺς Ρώσους.

80.000 άνδρες

»Ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Ἐπιτελείου συνεφώνησεν ὅτι ἦτο σημαντικόν, ἀπὸ στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς ἀπόψεως, νὰ διατηρηθῆ φιλικὴ ἡ Ἑλλάς. Πάντως οἱ Ἐπιτελάρχαι ἐφοβοῦντο ὅτι δύναμις 10.000 ἀνδρῶν ὡς ἡ προτεινομένη, πιθανὸν νὰ ἀπεδεικνύετο ἀνεπαρκής. Ἐὰν π.χ. ἡ κατάστασις ἐξετραχύνετο καὶ ἐτίθετο ζήτημα διεξαγωγῆς δημοψηφίσματος ὑπὸ συνθήκας εὐνομίας, θὰ ἐχρειάζετο ἴσως δύναμις μέχρις 80.000 ἀνδρῶν. Τοῦτο θὰ ἦτο δυσχερὲς ἂν οἱ Γερμανοὶ ἀπεσύροντο τώρα, διότι τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τὴν Ἑλλάδα στρατεύματα θὰ ἠδύναντο νὰ ἐξοικονομηθοῦν μόνον εἰς βάρος τῆς Ἰταλίας.

»Ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, εἶπεν ὅτι εὑρίσκετο εἰς συνεννόησιν μὲ τὰς στρατιωτικὰς ἀρχὰς εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολὴν ἐπὶ τοῦ ζητήματος. Ἐσχεδιάζετο ὅτι τμῆμα τῆς μεραρχίας ποὺ εἶχεν ἐπιστρέψει ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν καὶ ἀνεπαύετο τώρα εἰς τὴν Παλαιστίνην, θὰ ἀπεστέλλετο εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ μεραρχία αὐτὴ ὅμως θὰ ἐχρειάζετο πάλιν διὰ τὴν Ἰταλίαν βραδύτερα. Ἐναλλακτικὸν σχέδιον εὑρισκόμενον ἤδη ὑπὸ ἐπεξεργασίαν, προέβλεπε τὴν σύστασιν ἐθνικῆς δυνάμεως εἰς τὴν Μεσόγειον.

»Ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Ἀεροπορικοῦ Ἐπιτελείου εἶπεν ὅτι ὡς ἐφρόνει θὰ ἠδύνατο νὰ σταλοῦν δύο μοῖραι εἰς τὴν Ἑλλάδα, μὲ δυνατότητα τρίτης εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Αὐτὴ ἡ δύναμις δύο ἢ τριῶν μοιρῶν, ἐνισχυμένη ἀκόμη μὲ 50-60 ἀεροπλάνα θὰ ἐδημιούργει καλὴν ἐντύπωσιν.

»Ὅσον ἀφορᾶ τὸ Ναυτικόν, ἐπροτάθη νὰ σταλοῦν ὅσα πλοῖα ἦσαν διαθέσιμα.

Να παραμερίσει ο βασιλιάς

»Ὁ ὑπουργὸς τῶν Κτήσεων εἶπεν ὅτι ὅσον βαθέως ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἐξασφαλίσωμεν ὅτι τὸ ΕΑΜ δὲν θὰ ἐλέγχῃ τὸ δημοψήφισμα, ἄλλο τόσον θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ Βασιλεὺς πρέπει νὰ παραμερίσῃ καὶ νὰ μὴν ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα μέχρι τῆς διεξαγωγῆς τοῦ δημοψηφίσματος. Ἡ θέσις του θὰ ἐνισχύετο ἴσως, ἐὰν παραμέριζε καὶ παρέμενεν εἰς Ἀγγλίαν μέχρις ἀποσαφηνίσεως τῆς καταστάσεως.

»Διεπιστώθη γενικὴ συμφωνία ὅτι ἡ ἄμεσος ἀποστολὴ δυνάμεως βάσει τῶν προτεινομένων γραμμῶν –με το πρόσχημα ὅτι ἔρχονται διὰ τὴν διανομὴν τῆς βοηθείας– ἐδημιούργει τὴν καλυτέραν εὐκαιρίαν διὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἐγκατάστασις σταθερᾶς κυβερνήσεως συμφώνως πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, χωρὶς νὰ ἐμπλακῶμεν ἀσκόπως εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις».

Ο Ρούσβελτ σύμφωνος

Αυτή λοιπόν την ισχνή δύναμη διέθετε η Αγγλία για να εξουδετερώσει τον ΕΛΑΣ: 10.000 άνδρες, δύο ή τρεις μοίρες αεροπορίας, με επιπλέον 50-60 ναυτικά πυροβόλα. Θα ήταν επαρκής; Πολύ προβληματικό.

Αλλά η ηγεσία της Αριστεράς στην Ελλάδα δεν γνώριζε πόση θα ήταν η ένοπλη δύναμη των Άγγλων. Υπολόγιζε πάντα ότι θα ήταν ισχυρότατη. Οπωσδήποτε, μόλις ελήφθη η απόφαση του Πολεμικού Συμβουλίου, ο Τσώρτσιλ έσπευσε να ενημερώσει τον πρόεδρο Ρούσβελτ:

«Προσωπικόν, ἄκρως ἀπόρρητον.

»Ἀρ. 755 17-8-44

»1. Ἐβαδίσαμεν πάντοτε μαζὶ ἐν πλήρῃ συμφωνίᾳ ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς καὶ ἀπευθύνομαι πρὸς ὑμᾶς ἐπὶ κάθε σημαντικοῦ ζητήματος. Τὸ Πολεμικὸν Συμβούλιον καὶ ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν σκέπτονται πολὺ τί θὰ συμβῇ εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ γενικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅταν σπάσουν οἱ Γερμανοὶ ἢ ὅταν αἱ μεραρχίαι των προσπαθήσουν νὰ ἐκκενώσουν τὴν χώραν. Ἐὰν ὑπάρξῃ μακρὸν διάστημα μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν γερμανικῶν ἀρχῶν ἀπὸ τὴν πόλη προτοῦ καταστῇ δυνατὴ ἡ δημιουργία ὠργανωμένης κυβερνήσεως, φαίνεται λίαν πιθανὸν ὅτι τὸ ΕΑΜ καὶ οἱ ἐξτρεμισταὶ κομμουνισταὶ θὰ προσπαθήσουν νὰ ἁρπάσουν τὴν πόλιν καὶ νὰ συντρίψουν πᾶσαν ἄλλην μορφὴν ἑλληνικῆς ἐκφράσεως, πλὴν τῆς ἰδικῆς των.

»2. Σεῖς καὶ ἐγὼ συνεφωνήσαμεν πάντοτε ὅτι αἱ τύχαι τῆς Ἑλλάδος εὑρίσκονται εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ ἔχῃ πλήρη

ἐλευθερία νὰ ἀποφασίση μεταξὺ μοναρχίας ἢ δημοκρατίας, εὐθὺς ὡς ἀποκατασταθῆ ἡ ἠρεμία, ἀλλὰ δὲν νομίζω ὅτι ἀνησυχεῖτε περισσότερον ἀπὸ ἐμένα ἐπὶ τῆ προοπτικῆ εἴτε χάους καὶ ὁδομαχιῶν ἢ ἐγκαθιδρύσεως τυραννικῆς κομμουνιστικῆς κυβερνήσεως. Τοῦτο μόνον ἐπιβράδυνσιν καὶ ἐμπόδια δύναται νὰ παρεμβάλη εἰς τὰ σχέδια ποὺ καταρτίζει ἡ ΟΥΝΡΑ διὰ τὴν διανομὴν βοηθείας εἰς τὸν πικρῶς δοκιμασθέντα ἑλληνικὸν λαόν.

»Νομίζω ὡς ἐκ τούτου ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ προβῶμεν εἰς προετοιμασίας διὰ τοῦ Συμμαχικοῦ Στρατηγείου τῆς Μεσογείου, νὰ ἔχωμεν ἑτοίμην βρεττανικὴν δύναμιν, μὴ ὑπερβαίνουσα τοὺς 10.000 ἄνδρας, ἡ ὁποία θὰ σταλῆ διὰ τῶν ταχυτέρων μέσων εἰς τὴν πρωτεύουσαν ὅταν ὡριμάση ὁ καιρός. Ἡ δύναμις θὰ περιλαμβάνη ἀλεξιπτωτιστάς, διὰ τοὺς ὁποίους θὰ χρειασθῆ ἡ βοήθεια τῆς ἀεροπορίας σας. Δὲν περιμένω ὅτι θὰ συμβῆ τίποτε ἐντὸς μηνὸς καὶ ἴσως περισσότερον, ἀλλὰ καλὸν εἶναι νὰ εἴμεθα ἕτοιμοι. Καθ' ὅσον βλέπω, δὲν θὰ ὑπάρξη ἀνυπέρβλητος δυσχέρεια. Ἐλπίζω, λοιπόν, νὰ συμφωνήσητε ὅτι τὰς προετοιμασίας αὐτὰς δυνάμεθα νὰ κάμωμεν διὰ τῶν Ἐπιτελείων ἐδῶ, κατὰ τὸν συνήθη τρόπον. Ἐὰν συμφωνεῖτε, οἱ Βρεττανοὶ Ἐπιτελάρχαι θὰ ὑποβάλλουν εἰς τὰ Κοινὰ Ἐπιτελεῖα σχέδια ὁδηγιῶν πρὸς τὸν στρατηγὸν Οὐΐλσον».

Η απάντηση του Ρούσβελτ ήρθε αμέσως:

«Ἀρ. 698 26.8.1944.

»Προσωπικόν.

»Ἐπὶ ὑμετέρου 755.

»Δὲν ἔχω ἀντίρρησιν νὰ προβῆτε εἰς ἑτοιμασίας διὰ νὰ ἔχετε ἑτοίμην ἐπαρκῆ βρεττανικὴν δύναμιν πρὸς διατήρησιν τῆς τάξεως εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅταν αἱ γερμανικαὶ δυνάμεις ἐκκενώσουν τὴν χώραν. Δὲν ὑπάρχει ἐπίσης ἀντίρρησις νὰ χρησιμοποιήση ὁ στρατηγὸς Οὐΐλσον ἀμερικανικὰ μεταγωγικὰ ἀεροπλάνα εὑρισκόμενα εἰς τὴν διάθεσίν του τὴν στιγμὴν ἐκείνην καὶ τὰ ὁποῖα δύναται νὰ ἐξοικονομήση ἀπὸ τὰς ἄλλας ἐπιχειρήσεις του».

Πρόσκληση στην Ιταλία

Απερίσπαστες τώρα οι κυβερνήσεις Ελλάδας και Αγγλίας ετοίμαζαν τις τελευταίες διαδικασίες. Έπρεπε να καταβάλουν κάθε προσπάθεια για να δεσμεύσουν τον ΕΛΑΣ. Και το καλύτερο μέσον ήταν να τον θέσουν υπό τις διαταγές ενός Βρετανού αρχιστρατήγου. Το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής όρισε τον στρατηγό Σκόμπυ ως ανώτερο διοικητή των αγγλικών δυνάμεων που θα στέλνονταν στην Ελλάδα. Και τη

15η Σεπτεμβρίου οι στρατηγοί Σαράφης και Ζέρβας πήραν τηλεγραφήματα από τον αρχιστράτηγο Ουίλσων, με τα οποία τους καλούσε να έρθουν αμέσως στην Καζέρτα της Ιταλίας για συνεννοήσεις. Ουσιαστικά ο Ζέρβας ήταν το δόλωμα. Ο Σαράφης ήταν ο στόχος. Αλλά έλαβε εντολή από τον Γ. Σιάντο να συμμορφωθεί. Έτσι έφτασε στην Καζέρτα την 23η Σεπτεμβρίου. Και νά τι γράφει ο ίδιος (στο βιβλίο του, σελ. 39):

«Τὸ πρωὶ στὶς 24 Σεπτέμβρη 1944 πήγαμε μὲ τὸν Κ. Δεσποτόπουλο στὰ ἀνάκτορα τῆς Γκαζέρτας, ὅπου ἦταν ἐγκαταστημένο τὸ Συμμαχικὸ στρατηγεῖο. Ἐκεῖ ἦρθε καὶ ἡ ἀντιπροσωπεία τοῦ ΕΔΕΣ. Ὕστερα ἔφτασε ὁ στρατηγὸς Σκόμπυ μὲ τὸν ἐπιτελάρχη του καὶ τὸν ταξίαρχο Μπένφιλ. Τὸ διερμηνέα θὰ ἔκανε ὁ ταγματάρχης Μάθιους. Ἔγινε ἡ παρουσίαση στὸ στρατηγὸ Σκόμπυ καὶ κατόπι καθήσαμε σ' ἕνα μεγάλο τραπέζι ὅπου ἦταν καθορισμένες οἱ θέσεις ποὺ θὰ ἔπαιρνε ὁ καθένας. Ὁ στρατηγὸς διάβασε τὶς διαταγὲς ποὺ εἶχε ἕτοιμες γιὰ μᾶς καὶ τὸ σχέδιο ποὺ ἑτοίμασε γιὰ τὶς ἐπιχειρήσεις στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ τέλος μᾶς εἶπε: "αὐτὲς εἶναι οἱ διαταγές μου· μὲ τὸ ἐπιτελεῖο μου μπορεῖτε νὰ κανονίσετε τὶς λεπτομέρειες γιὰ νὰ κανονιστοῦν τελικὰ τὰ ζητήματα". Ὕστερα ἀπ' αὐτὸ ἀπεχώρησε. Ὁ ἐπιτελάρχης τοῦ στρατηγοῦ μᾶς ρώτησε ἂν θέλουμε νὰ συζητήσουμε μπροστὰ στοὺς ἄγγλους ἢ θέλουμε νὰ μείνουμε μόνοι. Ἐμεῖς δηλώσαμε πὼς πρὶν ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἄλλη συζήτηση θέλουμε νὰ ἐπικοινωνήσουμε μὲ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση καὶ τοὺς ὑπουργοὺς τῆς ΠΕΕΑ...

"Περίεργα πράγματα"

»Τὸ ἀπόγεμα ἀσχοληθήκαμε μὲ τὸ διάβασμα τῶν διαταγῶν τοῦ στρατηγοῦ Σκόμπυ, ποὺ εἶχαν διάφορα περίεργα πράγματα, ἤτοι: 1. Ὁ στρατηγὸς Σκόμπυ διορίζονταν ἀρχηγὸς τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων στὴν Ἑλλάδα καὶ ἐκτὸς ἀπὸ τ' ἄλλα, σκοπός του θὰ ἦταν καὶ ἡ ἐπιβολὴ τοῦ νόμου καὶ τῆς τάξης. 2. Ἡ Ἑλλάδα χωρίζονταν σὲ διάφορες περιοχές. α. Ἀττικῆς (περιλαμβάνονταν Ἀθήνα, Πειραιᾶς) ὅπου θὰ διορίζονταν στρατιωτικὸς διοικητὴς ἀπὸ τὴν κυβέρνηση καὶ θὰ ἦταν στὶς ἄμεσες διαταγὲς τοῦ στρατηγοῦ Σκόμπυ· β. Πελοποννήσου ὑπὸ τὶς ἄμεσες διαταγὲς τοῦ στρατηγοῦ Σκόμπυ. Στὴν περιοχὴ αὐτὴ ποὺ ἀνῆκε ὅλη στὸν ΕΛΑΣ θὰ διορίζονταν στρατιωτικὸς διοικητὴς ἀπὸ τὸ Γενικὸ στρατηγεῖο τοῦ ΕΛΑΣ μὲ τὴν ἔγκριση τῆς κυβέρνησης. Δηλώθηκε προφορικὰ πὼς ὁ Ἄρης δὲν ἦταν ἀνεκτός· γ. περιοχὴ Ζέρβα (περιελάμβανε καὶ τὶς πόλεις Ἄρτα, Πρέβεζα, Γιάννενα καθὼς καὶ τὸ Μέτσοβο καὶ τὴν Κέρκυρα)· δ.

δλη ἡ Στερεά, Θεσσαλία, Μακεδονία, Θράκη καὶ τὸ κομμάτι τῆς Ἠπείρου τοῦ ΕΛΑΣ ὑπὸ τὶς διαταγὲς τοῦ στρατηγοῦ Σαράφη. Βόρεια τῆς περιοχῆς Δράμας μιὰ μικρὴ περιοχὴ καθορίζονταν σὰν περιοχὴ τοῦ Τσαοὺς Ἀντών. Στὴν Ἤπειρο, στοὺς Φιλιάτες ὁρίζονταν σὰν περιοχὴ τσάμηδων. Ἀργότερα καὶ μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἀπελευθέρωσης θὰ διόριζε ἕνα στρατιωτικὸ διοικητὴ Θεσσαλονίκης ποὺ ἡ δικαιοδοσία του θὰ ἦταν ἀνατολικὰ τοῦ Ἀξιοῦ καὶ ἕως τὸν Ἕβρο· ε. τὰ νησιὰ Λευκάδα, Κεφαλληνία, Ζάκυνθο στὴν περιοχὴ τοῦ ΕΛΑΣ. Γιὰ τ' ἄλλα νησιὰ θὰ ἔβγαιναν νεότερες διαταγές· στ. ἀφοπλισμὸς τῶν ταγμάτων καὶ σωμάτων ἀσφαλείας κανονίζονταν ὅπως καὶ στὴ διαταγὴ ποὺ εἶχε σταλεῖ στὸ Γενικὸ στρατηγεῖο· ζ. ἀπαγορεύονταν κάθε σύλληψη καὶ αὐτοδικία. Τὸ ζήτημα αὐτὸ θὰ τὸ κανόνιζε ἡ κυβέρνηση· η. τὰ λάφυρα κάθε εἴδους θὰ καταγράφονταν, θὰ παραδίνονταν κατάσταση καὶ δὲ θὰ χρησιμοποιοῦνταν παρὰ ὕστερα ἀπὸ ἔγκριση τοῦ στρατηγοῦ Σκόμπυ καὶ ἐφ' ὅσον ἦταν ἀνάγκη.

»Δηλαδὴ μὲ τὶς διαταγὲς αὐτὲς ὁ στρατηγὸς Σκόμπυ εἶχε δικαίωμα νὰ κανονίζει ὅλα τὰ ζητήματα καὶ τὰ ἐσωτερικά μας ἀκόμα, ποὺ εἶχαν σχέση μὲ τὴν τάξη καὶ τὸ νόμο καὶ λαμβάνονταν ἰδιαίτερη πρόνοια νὰ μὴν πάθουν τίποτα οἱ προδότες καὶ συνεργάτες τῶν γερμανῶν. Ἐπίσης στὸ Ζέρβα δίνονταν ὁριστικὰ ὄχι μονάχα ἡ περιοχὴ τοῦ 24 συντάγματος ἀλλὰ καὶ ἡ Ἄρτα, Γιάννενα καὶ Μέτσοβο, ἤτοι σχεδὸν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Ἠπείρου μὲ ἐπιθετικὴ αἰχμὴ πρὸς Θεσσαλία καὶ Μακεδονία, ἀφοῦ τοῦ δίνονταν ὁ κόμβος Μέτσοβο.

»Τὸ πρωὶ στὶς 25 Σεπτέμβρη 1944 στὸ ἴδιο γραφεῖο συναντηθήκαμε μόνοι οἱ ἕλληνες. Ἐκεῖ ἦρθε ὁ πρωθυπουργὸς Παπανδρέου μὲ τοὺς ὑπουργοὺς Σβῶλο, Ζέβγο, Τσάτσο καὶ Σγουρίτσα. Ὁ πρωθυπουργὸς πρότεινε νὰ μιλήσουν πρῶτα οἱ ἀντιπροσωπεῖες μὲ τοὺς ὑπουργοὺς τῆς παράταξής τους κ' ὕστερα νὰ γίνει κοινὴ συνεδρίαση. Πραγματικὰ ἔτσι κ' ἔγινε. Ἐνημερώσαμε τοὺς ὑπουργοὺς Σβῶλο καὶ Ζέβγο πάνω στὶς διαταγὲς τοῦ Σκόμπυ καὶ ἐπιστήσαμε τὴν προσοχή τους πάνω στὰ δικαιώματα τοῦ Σκόμπυ σὰν ἀρχιστρατήγου ποὺ ἔχει καὶ ἁρμοδιότητα πολιτικὴ στὰ ἐσωτερικά. Ἄλλο ἀρχιστράτηγος καὶ ἄλλο στρατιωτικὸς ἀρχηγὸς γιὰ τὶς ἐπιχειρήσεις. Ἐπίσης γιὰ τὸ ζήτημα τῆς περιοχῆς Ζέρβα ποὺ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ δεχτοῦμε ὅλες οἱ πόλεις τῆς Ἠπείρου νὰ δοθοῦν στὸ Ζέρβα καὶ ἐπὶ πλέον τὸ Μέτσοβο, ποὺ εἶχε στρατηγικὴ σημασία γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν ἐπιχειρήσεων. Ἐπίσης γιὰ τὸ ζήτημα τῶν συλλήψεων καὶ δίκης τῶν δοσιλόγων κλπ.

«Θα κάναν κατοχή»

»Ὁ συναγωνιστὴς Σβῶλος εἶπε πὼς πρέπει νὰ εἴμαστε ὑποχωρητικοὶ μιὰ ποὺ μπήκαμε στὴν κυβέρνηση καὶ πρέπει νὰ μὴ συζητᾶμε γιὰ μικρὰ πράγματα. Ὅτι πρέπει νὰ ξαίρουμε ὅτι ἂν δὲν μπαίναμε στὴν κυβέρνηση οἱ ἄγγλοι ἑτοίμαζαν νὰ κάνουν κατοχὴ στὴν Ἑλλάδα καὶ κατὰ συνέπεια νὰ πάρουν τὰ μέτρα τους γιὰ ν' ἀντιμετωπίσουν τὸν ΕΛΑΣ. Μὲ τὴ συμμετοχή μας διαρκῶς κερδίζουμε ἔδαφος καὶ θὰ ἔρθη στιγμὴ ποὺ θὰ μᾶς κατανοήσουν καλύτερα καὶ θὰ μᾶς ἔχουν ἐμπιστοσύνη ὥστε νὰ καταλήξουν σὲ κυβέρνηση Σβώλου. Ὑπὸ τὸ ἴδιο πνεῦμα μίλησε καὶ ὁ συναγωνιστὴς Ζέβγος. Πάντως ἐπιμείναμε γιὰ τὴ δικαιοδοσία τοῦ Σκόμπυ ποὺ πρέπει νὰ ξεκαθαριστοῦν τὰ δικαιώματά του, νὰ κανονιστεῖ τὸ ζήτημα τῶν δοσιλόγων καὶ τέλος καμμιὰ ὑποχώρηση δὲν ἐπιτρέπεται γιὰ τὸ Μέτσοβο. Ἀπὸ τὴ συζήτηση ποὺ κάναμε φάνηκε πὼς ὁ πρωθυπουργὸς δὲν τοὺς εἶχε ἐνημερώσει στὴν κατάσταση καὶ σὰν ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν ἔκανε ἐνέργειες ποὺ μελλοντικὰ θ' ἀπέβαιναν κατὰ τοῦ ΕΛΑΣ. Δηλαδὴ δὲν εἶχε εἰλικρίνεια, ἀλλ' ἀντικειμενικός του σκοπὸς ἦταν ἡ ἐξουδετέρωση τοῦ ΕΛΑΣ καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῶν ἀπόψεών του.

»Ὕστερα ἀπὸ τὴ συζήτηση αὐτὴ ἔγινε κοινὴ συνεδρίαση καὶ ὁ Παπανδρέου ἀνάπτυξε τὶς ἀντιλήψεις του καθὼς καὶ τὸ σχέδιο συμφωνίας ποὺ θὰ ὑπογράφονταν. Ρωτήσαμε γιὰ τὰ δικαιώματα τοῦ στρατηγοῦ Σκόμπυ καὶ ἀπάντησε πὼς θὰ εἶχε δικαιοδοσία ἀρχιστρατήγου. Τότε τοῦ προσθέσαμε πὼς ὁ ἕλληνας ἀρχιστράτηγος ἔχει καὶ πολιτικὴ ἐξουσία στὴν περιοχή του καὶ θέλαμε νὰ ξαίρουμε ἂν τὰ ἴδια δικαιώματα θὰ εἶχε ὁ στρατηγὸς Σκόμπυ. Τοῦ κακοφάνηκε γιὰ τὴ συζήτηση καὶ μιὰ στιγμὴ εἶπε πὼς ἔμπαινε ζήτημα κυβέρνησης. Τέλος μὲ τὴ συζήτηση ἀποφασίστηκε πὼς θὰ βρίσκονταν τρόπος νὰ ξεκαθαριστεῖ τὸ ζήτημα».

Η συμφωνία

Την ίδια ημέρα, παρά τις αντιρρήσεις του Σαράφη, η συμφωνία ουσιαστικά είχε γίνει. Και εξεδίδετο το παρακάτω ανακοινωθέν:

«Σύσκεψις ἔλαβε χώραν τελευταίως εἰς τὸ Α.,Η.Σ. ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἀνωτάτου συμμαχικοῦ ἀρχιστρατήγου, καθ' ἣν παρέστησαν ὁ στρατηγὸς Σκόμπυ, στρατηγὸς διοικῶν τὰς ἐν Ἑλλάδι δυνάμεις, ὁ ἕλλην πρωθυπουργὸς Παπανδρέου μετ' ἄλλων μελῶν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ οἱ δύο ἕλληνες ἀρχηγοὶ τῶν ἀνταρτῶν στρατηγοὶ Σαράφης καὶ Ζέρβας. Οἱ δύο στρατηγοὶ διοικοῦντες τὰς δυνάμεις τῶν ἑλλήνων ἀνταρτῶν ἐδήλωσαν ὅτι ἀποδέχονται πλήρως τὰς διαταγὰς τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσε-

ως καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ ἀνωτάτου συμμαχικοῦ ἀρχιστρατήγου, ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ὁποίου ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔθεσεν ὅλας τὰς ἐν Ἑλλάδι δρῶσας ἑλληνικὰς δυνάμεις. Ἐλήφθησαν ἀποφάσεις συμφωνούντων ἁπάντων, διὰ τὸν συντονισμὸν τοῦ ἀγῶνος καὶ διὰ τὴν ταχυτέραν δυνατὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος».

Την άλλη ημέρα –26 Σεπτεμβρίου– υπογραφόταν μεταξύ των εκπροσώπων της αγγλικής και της ελληνικής κυβερνήσεως, από τη μια μεριά, και των οργανώσεων ΕΔΕΣ και ΕΛΑΣ, από την άλλη, το εξής συμφωνητικό, που καταχωρήθηκε στην ιστορία με την επωνυμία «Συμφωνία της Καζέρτας»:

«ΕΞΑΙΡΕΤΙΚΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ

»Πρακτικὰ ἀποφάσεων ληφθεισῶν κατὰ σύσκεψιν λαβοῦσαν χώραν εἰς Α.,Η.Ĩ., κατὰ τὴν 26ην Σεπτεμβρίου 1944.

»Κατὰ σύσκεψιν προεδρευθεῖσαν παρὰ τοῦ Ἀνωτάτου Συμμαχικοῦ Ἀρχιστρατήγου τοῦ Θεάτρου Μεσογείου, εἰς Α.,Η.Ĩ., καθ' ἣν παρευρέθησαν ὁ Ἕλλην Πρωθυπουργὸς μετ' ἄλλων μελῶν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καθὼς καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Ἑλλήνων Ἀνταρτῶν Στρατηγοὶ Σαράφης καὶ Ζέρβας. Αἱ κάτωθι ἀποφάσεις κατεχωρήθησαν εἰς τὰ Πρακτικά, ὡς γενόμενοι παρὰ πάντων ἀποδεκταί.

»1. Ὅλαι αἱ ἀνταρτικαὶ ὁμάδες αἱ δρῶσαι ἐν Ἑλλάδι τίθενται ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως Ἐθνικῆς Ἑνότητος.

»2. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις θέτει τὰς δυνάμεις ταύτας ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Στρατηγοῦ Σκόμπυ, ὅστις ὠνομάσθη ὑπὸ τοῦ ἀνωτάτου Συμμαχικοῦ Ἀρχιστρατήγου, ὡς Στρατηγὸς Διοικῶν τὰς Δυνάμεις ἐν Ἑλλάδι.

»3. Συμφώνως πρὸς τὴν προκήρυξιν, ἐκδοθεῖσαν παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ὅτι οἱ Ἀρχηγοὶ τῶν Ἑλλήνων ἀνταρτῶν θὰ ἀπαγορεύσουν πᾶσαν ἀπόπειραν τῶν ὑπ' αὐτοὺς μονάδων νὰ ἀναλάβουν τὴν ἀρχὴν ἀνὰ χεῖρας. Τοιαύτη προκήρυξις θὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἔγκλημα καὶ θὰ τιμωρηθῇ ἀναλόγως.

»4. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς Ἀθήνας, οὐδεμία ἐνέργεια θὰ ἀναληφθῇ ἐκτὸς ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τοῦ Στρατηγοῦ Σκόμπυ, Στρατηγοῦ Διοικοῦντος τὰς ἐν Ἑλλάδι δυνάμεις.

»5. Τὰ Τάγματα Ἀσφαλείας θεωροῦνται ὡς ὄργανα τοῦ ἐχθροῦ. Θὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἐχθρικοὶ σχηματισμοί, ἐκτὸς ἐὰν παραδοθοῦν συμφώνως πρὸς διαταγὰς ἐκδοθησομένας παρὰ τοῦ Στρατηγοῦ Διοικοῦντος τὰς ἐν Ἑλλάδι δυνάμεις.

»6. Ὅλαι αἱ Ἀνταρτικαὶ Ἑλληνικαὶ Δυνάμεις, πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως

τεθῆ τέρμα εἰς τὰς διαμάχας τοῦ παρελθόντος, δηλοῦν ὅτι θὰ σχηματίσουν Ἐθνικὴν Ἕνωσιν ἵνα συντονίσουν τὴν δρᾶσιν των διὰ τὸ καλύτερον συμφέρον τοῦ κονοῦ ἀγῶνος.

»7. Κατόπιν τῆς αὐτῶ παραχωρηθείσης ὑπὸ τοῦ Ἀνωτάτου Συμμαχικοῦ Ἀρχιστρατήγου ἐξουσίας καὶ ἀπὸ συμφώνου μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ὁ στρατηγὸς Σκόμπυ ἐξέδωσε τὰς συνημμένας διαταγὰς ἐπιχειρήσεων:

»Σύντομοι διαταγαὶ ἐπιχειρήσεων ἐκδοθεῖσαι παρὰ τοῦ Στρατηγοῦ Διοικοῦντος τὰς ἐν Ἑλλάδι δυνάμεις.

»1. Ὁ Στρατηγὸς Διοικῶν τὰς ἐν Ἑλλάδι δυνάμεις ἐξήγησε ὅτι ὁ σκοπός του ἦτο ἡ ἀνασυγκρότησις τῆς χώρας, νὰ δυνηθῆ νὰ ἀναληφθῆ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, καθ' ὃν χρόνον ὑλικὸν περιθάλψεως θὰ διενέμετο εἰς τὸν λαόν.

»2. Ὅσον ἀφορᾶ τὰς ἐν Ἑλλάδι δρῶσας σήμερον δυνάμεις, ἡ στρατιωτική των ὀργάνωσις θέλει εἶναι ἡ κάτωθι:

»α. Ὁ Στρατηγὸς Ζέρβας θὰ συνεχίση νὰ δρᾶ ἐντὸς τῶν ἐδαφικῶν ὁρίων τῆς συμφωνίας τῆς Πλάκας καὶ θὰ συνεργάζεται μετὰ τοῦ Στρατηγοῦ Σαράφη διὰ τὴν παρενόχλησιν τῆς γερμανικῆς ὑποχωρήσεως ἐντὸς τῆς περιοχῆς μεταξὺ τῶν βορείων ὁρίων τῆς συμφωνίας Πλάκας καὶ τῆς Ἀλβανίας.

»β. Ὁ Στρατηγὸς Σαράφης θὰ συνεχίση νὰ δρᾶ εἰς τὴν ὑπόλοιπον Ἑλλάδα ἐξαιρέσει:

»I. Περιφερείας Ἀττικῆς. Ὅλα τὰ στρατεύματα εἰς τὴν περιφέρειαν ταύτην θὰ διοικῶνται ὑπὸ τοῦ Στρατηγοῦ Σπηλιωτοπούλου, δρῶντος ἐν στενῆ συνεργασία μετὰ τῶν ἐν Ἀθήναις μελῶν τῆς Κυβερνήσεως καὶ βοηθουμένου ὑπό τινος Ἀξιωματικοῦ Συνδέσμου, ὀνομασθησομένου παρὰ τοῦ Στρατηγοῦ Σαράφη. Θὰ εἶναι ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῆς Δυνάμεως 140.

»II. Πελοποννήσου. Στρατεύματα εἰς τὴν περιφέρειαν ταύτην θὰ διοικῶνται παρά τινος ἀξιωματικοῦ ὑποδειχθησομένου ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Σαράφη τῆ ἐγκρίσει τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ ὅστις θὰ βοηθῆται ὑπὸ Ἀγγλικῆς Ἀποστολῆς Συνδέσμου. Θὰ εἶναι ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῆς Δυνάμεως 140.

»III. Βραδύτερον ἡ Θράκη (συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Θεσσαλονίκης) θὰ εἶναι ὑπὸ τὴν διοίκησιν ἑνὸς ἀξιωματικοῦ ὑποδειχθησομένου ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

»3. Σκοποί.

»α. Ἀμφότεροι οἱ Διοικηταὶ θὰ παρενοχλοῦν τὴν γερμανικὴν ὑποχώ-

> *ρησιν καὶ θὰ ἐξουδετερώνουν τὰς γερμανικὰς φρουράς.*
>
> *»β. Καθ' ὃν χρόνον θὰ ἀπελευθεροῦται τὸ ἔδαφος, ἀμφότεροι οἱ Διοικηταὶ θὰ εἶναι ὑπεύθυνοι προσωπικῶς εἰς τὸν Διοικητὴν τῆς Δυνάμεως 140 (Σκόμπυ) διά:*
>
> *»Ι. Τὴν τήρησιν τοῦ Νόμου καὶ τῆς τάξεως εἰς τὰ ἐδάφη ὅπου δροῦν αἱ δυνάμεις των.*
>
> *»ΙΙ. Τὴν ἀποφυγὴν ἐμφυλίου πολέμου καὶ τῶν φόνων Ἑλλήνων παρ' Ἑλλήνων.*
>
> *»ΙΙΙ. Τὴν παράλειψιν ἐπιβολῆς οἱασδήποτε ποινῆς καὶ ἀδικαιολογήτων συλλήψεων.*
>
> *»IV. Τὴν συνδρομήν των εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς νομίμου πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ τὴν διανομὴν περιθάλψεως».*

Με τη Συμφωνία της Καζέρτας, τουλάχιστον θεωρητικά, οι Άγγλοι και ο Γ. Παπανδρέου δέσμευαν τον ΕΛΑΣ, που όφειλε να υπακούει στον στρατηγό Σκόμπυ. Και τον καθήλωναν μπροστά στην Αθήνα και τις άλλες πόλεις, ενώ και η Πελοπόννησος ολόκληρη ξέφευγε από τη δικαιοδοσία του. Έτσι, ύστερα από τον Λίβανο, το ΚΚΕ φαινόταν πως έπεσε σε μια νέα παγίδα. Και η Καζέρτα έχει προκαλέσει διχογνωμίες μεταξύ των στελεχών και των μελών του εξίσου βαθιές με εκείνες που γέννησε ο Λίβανος.

«Σοβαρό λάθος»

Το βιβλίο *Στ' άρματα*, που εκδόθηκε το 1961 και εξιστορεί την Κατοχή με πρίσμα και πνεύμα καθαρά και επίσημα ΕΑΜικό, γράφει απερίφραστα (Β΄, σελ. 145):

> *«Ἡ συμφωνία τῆς Καζέρτας ἦταν μιὰ καινούργια ὑποχώρηση τῆς ἡγεσίας τοῦ κινήματος τῆς ἀντίστασης.*
>
> *»Τὸ ἐαμικὸ κίνημα τῆς ἀντίστασης δέχτηκε τὸν Βρεττανὸ στρατηγὸ Σκόμπυ σὰν στρατηγὸ διοικητὴ τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων ποὺ δροῦσαν στὴν Ἑλλάδα καὶ τὶς διαταγὲς ποὺ ἐξέδωσε, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες ἀποκλείονταν ἡ κάθοδος τῶν δυνάμεων τοῦ Ε.Λ.Α.Σ. σὲ πολλὲς μεγάλες πόλεις καὶ σὲ καίρια στρατηγικὰ σημεῖα.*
>
> *»Καὶ ἡ συμφωνία αὐτὴ ἦταν ἕνα ἀπὸ τὰ σοβαρώτερα λάθη τῆς ἡγεσίας τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ κινήματος, γιατὶ διευκόλυνε ἀντικειμενικὰ τὰ σχέδια τῶν Ἄγγλων γιὰ τὴ στρατιωτική τους ἐπέμβαση στὴν Ἑλλάδα, τὴν ὁποία ἤδη προετοίμαζαν ἐντατικά».*

Καταδικάζει λοιπόν το έργο αυτό την τότε ηγεσία του ΚΚΕ για την υποχωρητική πολιτική της. Αλλά και ο Κομνηνός Πυρομάγλου εξανίσταται. Και μάλιστα στρέφεται και κατά του Ζέρβα, που δέχτηκε τους όρους της Καζέρτας (*Γ. Καρτάλης*, Α΄, σελ. 431):

«Εἰς τὴν πραγματικότητα οἱ στρατηγοὶ Σαράφης καὶ Ζέρβας, ὑπέγραψαν εἰς τὴν Καζέρταν τὴν καταδίκην καὶ τὴν ταχυτέραν, δυνατὴν διάλυσιν τῶν δύο Ὀργανώσεων τῆς Ἐνόπλου Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως καὶ ὄχι τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος...»

Ο δρόμος του Λιβάνου

Η Συμφωνία της Καζέρτας όμως δεν στρεφόταν κατά του ΕΔΕΣ. Απλώς τον χρησιμοποιούσε ως προκάλυμμα για να παρασύρει τον ΕΛΑΣ στην αποδοχή των όρων της. Δεν υπήρχε μέτωπο Άγγλων-Παπανδρέου κατά των αντιστασιακών οργανώσεων, αλλά κατά του ΕΛΑΣ. Οπωσδήποτε όμως, η πειθήνια υποταγή του ΚΚΕ στον Λίβανο και την Καζέρτα θεωρείται από πολλούς ότι υπήρξε η βασική αιτία της συντριβής της Αριστεράς. Αλλά εκείνοι οι οποίοι οδήγησαν σ' αυτόν τον δρόμο την Αριστερά μπορούν να επικαλεστούν ένα επιχείρημα:

Εφόσον το ΚΚΕ έπρεπε να αποφύγει τον πειρασμό της επίθεσης –για λόγους που εκθέσαμε–, όφειλε να κάνει το παν για να μη δώσει στόχο στους αντιπάλους του, ώστε να εκδηλώσουν εκείνοι επιθετική πρωτοβουλία. Και, σ' αυτή την πολιτική, ο Λίβανος και η Καζέρτα αποτελούν αναγκαίους σταθμούς.

Οπωσδήποτε όμως, την 26η Σεπτεμβρίου ο Βρετανός αντιστράτηγος Σκόμπυ αναγνωριζόταν αρχιστράτηγος των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων και –εκείνο που είχε την αποφασιστική σημασία– του ιδίου τού ΕΛΑΣ. Ο στρατηγός Σαράφης γινόταν υποταγμένος διοικητής.

Στο μεταξύ η Απελευθέρωση είχε αρχίσει. Την ημέρα της υπογραφής της συμφωνίας, στις δύο άκρες της Ελλάδας, την Πελοπόννησο και την Αν. Μακεδονία - Θράκη, οι Γερμανοί είχαν σχεδόν εξ ολοκλήρου εξαφανιστεί. Και είχε δημιουργηθεί μια νέα, σοβαρή κατάσταση.

Η μάχη με τα Τάγματα

Στον Μοριά η αναδίπλωση των Γερμανών αφήνει τις πόλεις στα χέρια των Ταγμάτων Ασφαλείας και καμιά μεταβολή στις κατοχικές συνθήκες δεν υπάρχει. Τα Τάγματα καμιά απόπειρα δεν έκαναν να παρενοχλήσουν τον υποχωρούντα κατακτητή. Και η θεωρία τους, ότι θα χρησιμοποιούσαν τα όπλα που θα τους έδιναν οι Γερμανοί εναντίον τους, καμιά επαλήθευση δεν είχε στην πράξη. Τουναντίον, τα Τάγματα, αντικειμενικά, χρησιμοποιήθηκαν ως οπισθοφυλακή τους. Και, μέσα στις πόλεις που είχαν τις βάσεις τους, η συμπεριφορά τους προς τον πληθυσμό δεν είχε παρουσιάσει καμιά ουσιαστική μεταβολή. Ώσπου εμφανιζόταν ο ΕΛΑΣ.

Πρώτη πόλη που απαλλάχθηκε από τους Γερμανούς ήταν ο Πύργος, στις 4 Σεπτεμβρίου. Το εκεί Τάγμα Ασφαλείας, με διοικητή τον ταγματάρχη Κοκκώνη, είχε

δύναμη 700 περίπου ανδρών, με αρκετά ισχυρό οπλισμό. Ο Κοκκώνης κήρυξε την πόλη σε κατάσταση πολιορκίας και καλούσε τον λαό να συμμορφωθεί με τις διαταγές του «εν ονόματι της Α.Μ. του Βασιλέως και της κυβερνήσεώς του». Η κυβέρνηση όμως κάθε μέρα επαναλάμβανε την αποκήρυξη των Ταγμάτων και καλούσε τους άνδρες τους να τα εγκαταλείψουν.

Στο μεταξύ, ισχυρές δυνάμεις του ΕΛΑΣ είχαν κυκλώσει την πόλη. Το Τάγμα κλήθηκε να καταθέσει τον οπλισμό του και να παραδοθεί. Οι διαπραγματεύσεις διήρκεσαν επί δύο ημέρες, αλλά ναυάγησαν. Και την αυγή της 8ης Σεπτεμβρίου εξαπολύθηκε η επίθεση του ΕΛΑΣ.

Αμύνθηκε απεγνωσμένα το Τάγμα. Ο διοικητής Κοκκώνης σκοτώθηκε, αλλά οι άνδρες του συνέχισαν τον αγώνα και χρειάστηκαν διήμερες οδομαχίες για να καμφθούν. Μόνο 200-250 διέφυγαν στην Πάτρα. Οι υπόλοιποι σκοτώθηκαν (120) ή αιχμαλωτίστηκαν. Αλλά και στον ΕΛΑΣ στοίχισε η άγρια εκείνη μάχη ακριβά: σε 42 έφτασαν οι νεκροί και σε 97 οι τραυματίες.

Σχεδόν ταυτόχρονα ο ΕΛΑΣ καταλάμβανε την Καλαμάτα (8 Σεπτεμβρίου). Εδώ η αντίσταση του Τάγματος υπήρξε μάλλον ασθενής. Αλλά στην επίθεση εναντίον τους σκοτώθηκε ο συνταγματάρχης Ι. Σέρβος του ΕΛΑΣ, διοικητής του 9ου Συντάγματος. Οι άνδρες του τάγματος διέρρευσαν και κατέφυγαν στους Γαργαλιάνους και τον Μελιγαλά. Ο τελευταίος ήταν ισχυρό σημείο στηρίγματος των «Ευζώνων». Και τον Απρίλιο του 1944 μάταια επιχείρησε ο ΕΛΑΣ να τον εκπορθήσει. Η επίθεσή του εκείνη κατέληξε σε ήττα. Τώρα όμως, μετά την εκκαθάριση της Καλαμάτας, όλο το 8ο Σύνταγμα στράφηκε κατά του Μελιγαλά. Ακολούθησε τριήμερη μάχη, αποτέλεσμα της οποίας ήταν να αλωθεί η ισχυρότατη θέση και να σφαγούν όλοι οι υπερασπιστές της. Αλλά και ο ΕΛΑΣ είχε πάνω από 100 νεκρούς (13-15 Σεπτεμβρίου).

Η σειρά των Γαργαλιάνων ήρθε στις 20 Σεπτεμβρίου. Και εκεί συνετρίβησαν τα Τάγματα. Η δύναμη της Σπάρτης, με διοικητή τον Ζαριχλιώτη, κατέφυγε στον Μυστρά, όπου εξοντώθηκε από τον ΕΛΑΣ.

Τα πλήγματα αυτά ανάγκασαν τις υπολοιπόμενες κατεσπαρμένες δυνάμεις των «Ευζώνων» να ζητήσουν καταφύγιο στην Τρίπολη και δευτερευόντως στην Πάτρα. Στην πρώτη συγκεντρώθηκαν περίπου 3.000, που διέθεταν και πολυάριθμα πολυβόλα, υπό τη διοίκηση του Παπαδόγκωνα. Στην Πάτρα ήταν 1.800, με διοικητή τον Κουρκουλάκο. Τα Τάγματα αντιλήφθηκαν ότι είχαν χάσει τη μάχη, μολονότι μάχονταν γερά, και ο ΕΛΑΣ τώρα είχε τις μεγαλύτερες απώλειες από όλη την Κατοχή. Και όλες οι προοπτικές που είχαν στηριχτεί επάνω τους διαλύονταν οικτρά.

Η επίθεση του ΕΛΑΣ εναντίον τους ήταν ισχυρότατη και την υποστήριζε υπό μορφή εξέγερσης μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Το μίσος σαν χείμαρρος ακράτητος παρέσυρε τα πάντα και ο Άρης Βελουχιώτης, που διοικούσε, δεν έδειχνε διαθέσεις

να κατευνάσει τα εξαγριωμένα πλήθη. Ενώ η Πελοπόννησος πανηγύριζε την απελευθέρωσή της, γινόταν συστηματική αναζήτηση –και συχνά â̂ξόντωση– όσων θεωρούνταν συνεργάτες των Γερμανών, ενώ η μήνις στρεφόταν κυρίως κατά των Ταγμάτων. Και τώρα, μετά την εκκαθάριση των άλλων πόλεων, οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ συνέκλιναν προς τη μεγάλη τους βάση, την Τρίπολη. Εκεί προμηνυόταν η αποφασιστική μάχη για την εξόντωσή τους.

Άφιξη του Π. Κανελλόπουλου

Αλλά, στο μεταξύ, κάποια νέα εξουσία αναφάνηκε στον Μοριά. Την 27η Σεπτεμβρίου αποβιβαζόταν στην Καλαμάτα ο υπουργός της κυβέρνησης Παν. Κανελλόπουλος. Έφτασε από τα Κύθηρα με αγγλική τορπιλάκατο, πρώτο σταθμό στην Ελλάδα αφ' ότου, στις 24 Σεπτεμβρίου, ξεκίνησε από τον Τάραντα. Τον υποδέχτηκαν οι Αρχές με τον διοικητή της Ταξιαρχίας Νοτίου Πελοποννήσου συνταγματάρχη Πετροπουλάκη. Ο Π. Κανελλόπουλος μπόρεσε από την πρώτη στιγμή να αντιληφτεί τη δύναμη και τον δυναμισμό του ΕΑΜ. Ήρθε την ημέρα που γιορταζόταν η τρίτη επέτειος του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου, και βρέθηκε μέσα σε έξαλλο ενθουσιασμό των οπαδών του.

Ο εκπρόσωπος της εθνικής κυβέρνησης μίλησε από τον εξώστη της Νομαρχίας σε ένα τεράστιο, οργανωμένο και δυναμικό πλήθος. Αλλά κατόρθωσε να του επιβληθεί. Ο λόγος του, «μαστορεμένης πολιτικότητας», όπως τον χαρακτήρισε ένα στέλεχος του ΕΑΜ που τον άκουσε, επέφερε την προσέγγισή του με την ΕΑΜική μάζα. Και, την επομένη, συναντήθηκε με τον Βελουχιώτη, ο οποίος στις 6 το πρωί έμπαινε στο ξενοδοχείο του συνοδευόμενος από τους «μαυροσκούφηδές» του.

Ο Βελουχιώτης

Ο Π. Κανελλόπουλος ίσως να ένιωσε έκπληξη όταν αντίκρισε τον άνθρωπο αυτόν που τον περιέβαλλε η φήμη της σκληρότητας και που, ιδίως εκείνες τις ημέρες, λεγόταν στο εξωτερικό ότι είχε βυθίσει την Πελοπόννησο σε λουτρό αίματος. Και αντίκρισε έναν σεμνό, ευγενικό, μειλίχιο άνδρα, συνεργάσιμο και πειθήνιο. Ο Άρης ήξερε να είναι ραφιναρισμένος και νομοταγής όπου δεν χρειαζόταν να είναι τίγρης. Και συνεννοήθηκαν αμέσως καλά οι εκπρόσωποι της «ντε γιούρε» (κυβέρνηση) και της «ντε φάκτο» (ΕΛΑΣ) εξουσίας του Μοριά. Ο Π. Κανελλόπουλος, στο βιβλίο του *Τα Χρόνια του Μεγάλου Πολέμου*, γράφει (σελ. 91-92):

> *«Ὀφείλω νὰ παραδεχθῶ, ὅτι ὁ ἀδίστακτος εἰς αἱματηρὰς πράξεις Ἄρης Βελουχιώτης ἐσταμάτησεν, ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς μου εἰς τὴν Πελοπόννησον (27 Σεπτεμβρίου 1944) καὶ τῆς συναντήσεώς μου μετ' αὐτοῦ, τὰς ἐκτελέσεις καὶ τὰς σφαγάς. Αἱ τελευταῖαι σφαγαὶ ἐσημειώθησαν, ἐν ᾗ δύο εἰκο-*

σιτετράωρα πρὸ τῆς ἀφίξεώς μου, εἰς τὴν Πύλον. Ἡ πολιορκία τῆς Τριπόλεως κατόπιν διημέρου ἀγωνιώδους παρεμβάσεώς μου, ἐλύθη ὁμαλῶς διὰ τῆς παραδόσεως τοῦ ἰσχυροῦ ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην Παπαδόγκωνα Τάγματος Ἀσφαλείας. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Τάγματος καὶ ὅλοι οἱ ἀξιωματικοὶ ἐστάλησαν, φέροντες τὰ ἀτομικά των ὅπλα, εἰς τὰς Σπέτσας, ὅπου ὑπῆρχε βρετανικὸν τμῆμα καταδρομῶν, οἱ δὲ ἄνδρες ἐπέστρεψαν σῶοι εἰς τὰ σπίτια των. Ἡ Τρίπολις, εἰς τὴν ὁποίαν εἰσῆλθα μαζὶ μὲ τὸν Ἄρην Βελουχιώτην –καὶ μὲ ὑπεδέχθη, εἰς τὴν εἴσοδον τῆς πόλεως, ὁ μητροπολίτης–, δὲν ὑπέστη τὸ παραμικρόν».

Η νομιμοφροσύνη του Βελουχιώτη γίνεται χαρακτηριστική, γιατί ο Π. Κανελλόπουλος δεν διέθετε καμιά ουσιαστική δύναμη. Τον συνόδευε μόνον ο λοχαγός Μπούρας με 7 άνδρες και ένα μικρό αγγλικό απόσπασμα 28 ανδρών από τα Κύθηρα. Επιπλέον οι τρεις υπασπιστές του υπουργού.

Ο Παπαδόγκωνας

Ο Π. Κανελλόπουλος από την Καλαμάτα έσπευσε στην Τρίπολη. Με αγωνία ήθελε να αποτρέψει τη μεγάλη σφαγή που επίκειτο. Ο ΕΛΑΣ πολιορκούσε την πόλη, αφού τη 17η Σεπτεμβρίου είχε εκπορθήσει το Βαλτέτσι, χωριό που προσχώρησε στα Τάγματα, ήταν ισχυρά οργανωμένο και διέθετε 300 ενόπλους. Κατόπιν όμως παράκλησης του Παπαδόγκωνα, ο υπουργός δέχτηκε τον αρχηγό των πολιορκούμενων Ταγμάτων, που προσήλθε για να διαπραγματευτεί την παράδοσή τους. Η συνάντηση έγινε στις 5 το απόγευμα της 30ής Σεπτεμβρίου, σε ένα φυλάκιο του ΕΛΑΣ, μπροστά στην Τρίπολη. Ο Άρης Βελουχιώτης δεν παρίστατο. Ήταν όμως εκεί ο Π. Κανελλόπουλος, ο συνταγματάρχης του ΕΛΑΣ Τσικλητήρας, ο σμήναρχος Βήλος, ο Άγγλος σύνδεσμος Κρίστι-Μίλλερ και ο καπετάνιος του 11ου Εφεδρικού ΕΛΑΣ Αθ. Παπαγεωργίου. Ο Παπαδόγκωνας δέχτηκε να παραδοθεί. Και κατά μία ΕΑΜική πηγή (τον Αθ. Παπαγεωργίου, που κράτησε πρακτικά της συζήτησης, βλ. *Ο Μωρηάς στα Όπλα*, σελ. 297) δήλωσε πικρά:

«...Εὔχομαι νὰ φθάσῃ ἡ ἡμέρα τῆς ἀπολογίας μου διὰ νὰ δηλώσω τίς πταίει καὶ πόσον κατεπατήθη ὁ ἔντιμος στρατιώτης Παπαδόγκωνας. Ἐξ ὅλων τῶν σημείων, τολμῶ νὰ τὸ εἴπω, ἀπὸ τοὺς πολιτικοὺς καὶ στρατιωτικοὺς κύκλους Ἀθηνῶν, Καΐρου καὶ περὶ τὸν Βασιλέα, εἴχομεν συνεχῶς τὴν ἐνθάρρυνσιν ὅτι ἡ ἀποστολή μας εἶναι πατριωτική, νὰ προβαίνομεν ἀδιστάκτως εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ὑψίστου πατριωτικοῦ ἔργου ἐναντίον τῆς ἀπειλῆς τοῦ κομμουνισμοῦ. Δὲν μπορῶ αὐτὴν τὴν στιγμὴν νὰ ἀναφέρω καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀτόμου, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξε σύνδεσμός μας. Κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς δίκης μου θὰ μιλήσω ἀνοικτὰ διὰ νὰ μάθῃ ὁ κόσμος τὴν ἀλήθειαν...»

Δεν επρόκειτο όμως να φτάσει ώς τη δίκη του. Μεταφέρθηκε στην Αθήνα ως υπόλογος. Και κατά τα Δεκεμβριανά σκοτώθηκε από αδέσποτη σφαίρα.

Στο μεταξύ όλη η Πελοπόννησος είχε απελευθερωθεί εκτός από την Πάτρα και την Κόρινθο. Στην Πάτρα υπήρχε γερμανική φρουρά, αλλά, όπως είδαμε, και ισχυρή δύναμη 1.800 ανδρών των Ταγμάτων Ασφαλείας με διοικητή τον Κουρκουλάκο. Τη νύχτα όμως της 1ης Οκτωβρίου ο Κουρκουλάκος με τους άνδρες του βγήκε κρυφά από την πόλη και στις θέσεις Ψαροφάι και Εγλυκάδα παραδόθηκε στον ΕΛΑΣ. Το πρωί οι Γερμανοί –350 περίπου– έκπληκτοι ανακάλυψαν ότι ήταν μόνοι. Δεν υπέκυψαν όμως και χρειάστηκε διήμερος αγώνας για να εγκαταλείψουν την πρωτεύουσα του Μοριά με πλοιάρια για την Στερεά. Το πρωί της 4ης Οκτωβρίου 1944, η Πάτρα ήταν ελεύθερη.

Στην επίθεση κατά της γερμανικής φρουράς πήρε μέρος και το Βρετανικό Σώμα Καταδρομών του Τζέλικο (600 περίπου άνδρες), που μόλις είχε φτάσει μέσω του αεροδρομίου του Άραξου. Ήταν η μόνη αγγλική μαχητική δύναμη που είχε εμφανιστεί έως τότε στην Πελοπόννησο, εκτός από μερικές μικρές ομάδες μηχανικού και επιμελητείας και το μικρό απόσπασμα που συνόδευε τον Π. Κανελλόπουλο.

Η εξουσία

Πέντε μέρες αργότερα είχε εκκενωθεί η Κόρινθος. Όλος ο Μοριάς ήταν πια ελεύθερος. Αλλά ποιος τον εξουσίαζε;

Είχε αναλάβει ως στρατιωτικός διοικητής με έγκριση του στρατηγού Σκόμπυ και ως υποτεταγμένος του ο συνταγματάρχης Ν. Παπασταματιάδης, ενώ ο Άρης Βελουχιώτης είχε επιστρέψει στην έδρα του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ. Υπήρχε και η Επιτροπή της ΠΕΕΑ ως πολιτική εξουσία, με προέδρο τον Μητροπολίτη Ηλείας Αντώνιο. Υπήρχε και η Περιφερειακή Επιτροπη του ΕΑΜ Πελοποννήσου, με γραμματέα τον Ι. Βουρνά. Και στο βάθος υπήρχε το Γραφείο Περιοχής Πελοποννήσου του ΚΚΕ. Η ένοπλη δύναμη όμως που υφίστατο ήταν για την ώρα ο ΕΛΑΣ, γιατί κι αυτό το περιορισμένο σε αριθμό αγγλικό απόσπασμα Τζέλικο έφυγε για την ηπειρωτική Ελλάδα.

Επικρατούσε όμως τάξη μετά τη θύελλα των πρώτων ημερών και της μάχης με τα Τάγματα Ασφαλείας. Ήταν τάξη ουσιαστική; Ή υπέκρυπτε τον σεισμό; Αυτό θα εξαρτιόταν από τη γενική πορεία των πραγμάτων στην Ελλάδα.

Πάντως η εκμηδένιση των Ταγμάτων Ασφαλείας στην Πελοπόννησο είχε προσπορίσει πολλά κέρδη στον ΕΛΑΣ:

- Απέκτησε αυτός τον οπλισμό τους, που περιλάμβανε και πολυάριθμα πυροβόλα.
- Εξέλιπε, χάρη στις απώλειές τους, ένα μεγάλο μέρος της δύναμής τους που θα μπορούσε να επανοπλισθεί εναντίον του ΕΛΑΣ.

• Καταρρακώθηκε το ηθικό των ακραίων δεξιών κύκλων, που ήλπιζαν ότι η δυναμική αντιμετώπιση της Αριστεράς ήταν ευκολη.

Οι συνέπειες αυτές ζύγιζαν τώρα στην πλάστιγγα του συσχετισμού των δυνάμεων, ενόψει της πιθανής μεγάλης αναμέτρησης μετά την Απελευθέρωση. Και το όπλο που οι ακραίοι δεξιοί κύκλοι εξαπέλυσαν κατά του ΕΛΑΣ –τα Τάγματα– μεταβαλλόταν σε «μπούμεραγκ» το οποίο έκανε τον κύκλο του και στρεφόταν εναντίον τους.

Μακεδονία-Θράκη

Ενώ όμως οι Πελοποννήσιοι απολάμβαναν την εθνική τους ελευθερία, δεν συνέβαινε το ίδιο στην άλλη άκρη της Ελλάδας, τη βουλγαροκρατούμενη ζώνη. Εκεί είχε γίνει μια μεταβολή τις ημέρες που εγκατέλειπαν τον Μοριά οι Γερμανοί. Ακριβώς ένα χρόνο μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας, έκανε το ίδιο η Βουλγαρία, μόνο με κάποιο διαφορετικό ελιγμό: την 8η Σεπτεμβρίου 1944 η Σοβιετική Ένωση της κήρυξε τον πόλεμο. Την ίδια ημέρα ξεσπούσε επανάσταση μέσα στη Βουλγαρία. Την εξουσία καταλάμβανε ο Κίμων Γκεοργκίεφ, ο οποίος διέτασσε κατάθεση των όπλων και ένταξη της χώρας του στο πλευρό των Ρώσων. Ο Στάλιν, που ήταν προσυνεννοημένος, κήρυξε τη Βουλγαρία συνεμπόλεμη και ο βουλγαρικός στρατός διετάχθη να κάνει στροφή 180°. Από σύμμαχος των Γερμανών έστρεψε αστραπιαία τα όπλα εναντίον τους.

Τι θα συνέβαινε όμως με το Β΄ Σώμα του βουλγαρικού στρατού που κατείχε την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη;

Είναι αυτονόητο πως έπρεπε να παραδώσει την περιοχή αυτή στους Έλληνες και να αποσυρθεί μαζί με τους Βούλγαρους εποίκους και τις βουλγαρικές πολιτικές Αρχές πίσω στα σύνορα.

Και αυτό φαινόταν στην αρχή πως θα συνέβαινε.

Αμέσως μετά την απροσδόκητη και αστραπιαία βουλγαρική αλλαγή –από τις 13 Σεπτεμβρίου–, άρχισε η κάθοδος των ανταρτών του ΕΛΑΣ στις πόλεις και στα χωριά. Στην Καβάλα μπήκαν τη 13η Σεπτεμβρίου, την ίδια ημέρα στις Σέρρες, την 15η στην Δράμα, τη 17η στην Ξάνθη και Χρυσούπολη. Και ταυτόχρονα σε όλα τα χωριά βόρεια της Δράμας εμφανίζονταν οι αντάρτες του Τσαούς Αντών.

Η κάθοδος των ανταρτών σήμαινε και ουσιαστική ανάληψη της εξουσίας. Οι βουλγαρικές Αρχές δεν αντιδρούσαν. Ο στρατός παρέμενε κλεισμένος στους στρατώνες και τα καταστήματά του, οι πολιτικές Αρχές διαλύονταν. Φυσικά ο λαός, που είχε τόσα υποφέρει από τη βουλγαρική διοίκηση, αλλιώς ανέμενε επί τρία χρόνια την αντιστροφή των πραγμάτων: να εκδιώκουν με τις χειροβομβίδες οι αντάρτες τους Βούλγαρους. Οπωσδήποτε όμως αποδεχόταν την απελευθέρωσή του ως γεγονός, μέσα σε ακράτητο ενθουσιασμό. Και η απελευθέρωση δεν ήταν εικονική. Οι Βούλγα-

ροι παρέδιδαν και πανικόβλητοι έφευγαν στη χώρα τους εγκαταλείποντας τα πάντα.

Μόνο ο βουλγαρικός στρατός παρέμενε. Αλλά η παρουσία του δεν επισκίαζε τα πράγματα. Ήταν δύναμη αδρανής, που δεν αντιδρούσε ακόμη και όταν ο ΕΛΑΣ συνελάμβανε μέσα στις πόλεις Βούλγαρους ως εγκληματίες πολέμου. Ορισμένοι μάλιστα από αυτούς, όπως ο διοικητής της Βουλγαρικής Μυστικής Υπηρεσίας «Οχράνα» Καβάλας Γρηγόρωφ, ο Γενικός Διοικητής Κλέτσκωφ, κ.ά., εκτελέστηκαν πανηγυρικά στις πλατείες της Δράμας, της Ξάνθης, της Καβάλας, του Δοξάτου.

Οι Βούλγαροι μένουν

Η Απελευθέρωση πήρε επίσημη μορφή όταν κατέφθασαν δύο υπουργοί της νέας βουλγαρικής κυβέρνησης, οι Νόικωφ και Τερπέτσεφ, για να παραδώσουν την πολιτική και στρατιωτική εξουσία στις ελληνικές Αρχές. Και δεν υπήρχαν σε όλη την άλλοτε Βουλγαρική Ζώνη Κατοχής άλλες ελληνικές Αρχές από τον ΕΛΑΣ και την Αυτοδιοίκηση του ΕΑΜ, εκτός από τη μικρή περιοχή που ήλεγχε ο Αντών Τσαούς. Οι Βούλγαροι υπουργοί όμως αναχώρησαν, αλλά ο βουλγαρικός στρατός δεν μετακινούνταν. Η Σόφια φαινόταν πως είχε αλλάξει διαθέσεις. Γιατί ο Σοβιετικός στρατάρχης Τολμπούκιν, αρχιστράτηγος του Μετώπου των Βαλκανίων, διέταξε να μη θιγεί η διάρθρωση του βουλγαρικού στρατού, για να μπορέσει να μπει αμέσως σε δράση κατά των Γερμανών. Και πράγματι, από τις 15 Σεπτεμβρίου άρχισαν οι συγκρούσεις των Βουλγάρων στη Γιουγκοσλαβία με τις γερμανικές δυνάμεις που αποσύρονταν. Αυτό το γεγονός θέλησε να αξιοποιήσει η κυβέρνηση της Σόφιας και, αναθεωρώντας προηγούμενες αποφάσεις της, διέταξε το Β΄ Σώμα Στρατού να παραμείνει στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη.

Ρώσοι και σύνορα

Καθώς οι ημέρες περνούσαν χωρίς οι Βούλγαροι να αποσύρονται, ανησυχία επικρατούσε και στον ελληνικό πληθυσμό και στην ελληνική κυβέρνηση. Και τα πράγματα περιπλέκονταν γιατί η Βουλγαρία είχε τακτοποιήσει τις σχέσεις της με τη Ρωσία, όχι όμως με τους Δυτικούς Συμμάχους και την Ελλάδα, με τους οποίους, τυπικά, εξακολουθούσε να βρίσκεται σε εμπόλεμη κατάσταση. Περιεπλάκησαν δε ακόμη περισσότερο όταν, στις 27 Σεπτεμβρίου, μια είδηση που αναστάτωσε τους πάντες σκορπίστηκε στην Ελλάδα: στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα είχε φτάσει ο ρωσικός στρατός· ελαφρές θωρακισμένες δυνάμεις εμφανίστηκαν στο Πετρίτσι.

Με ανάμικτα αισθήματα οι Έλληνες υποδέχτηκαν την αληθινή αυτή πληροφορία. Οι αριστεροί θα σκίρτησαν από την προσδοκία («ο Μόσκοβας που φέρνει το σεφέρι»). Οι δεξιοί είδαν τις σκιές των ρωσικών θωρακισμένων σαν φοβερό κίνδυνο. Τι έκαναν όμως οι ίδιοι οι Ρώσοι; Θα μπορούσαν ίσως να προχωρήσουν, να κατα-

λάβουν και τη Θεσσαλονίκη ακόμη, για να αποκόψουν την υποχώρηση των Γερμανών –και στρατιωτικά έτσι έπρεπε να κάνουν–, εκτός αν ήταν ήδη σαφώς διαχωρισμένες οι σφαίρες στρατιωτικής (άρα και πολιτικής) δράσης με τους Συμμάχους στα Βαλκάνια. Είχαν όμως πράγματι διαχωριστεί σαφώς οι σφαίρες. Και οι σοβιετικές προφυλακές δεν πάτησαν στο ελληνικό έδαφος ούτε βήμα.

Αλλά οι Βούλγαροι; Παρέμεναν στο ελληνικό έδαφος, παρά τις ανήσυχες εκκλήσεις της ελληνικής κυβέρνησης προς την Αγγλία να παρέμβει. Και στο μεταξύ φήμες διαδίδονταν ότι είχε συναφθεί στην επίμαχη περιοχή συμφωνία μεταξύ βουλγαρικών Αρχών και ΚΚΕ για την παραμονή του Β΄ Σώματος Στρατού. Οι φήμες αυτές διαψεύστηκαν από τα πράγματα. Και ο ίδιος ο Κρις Γουντχάουζ άλλωστε, ο οποίος δεν χαριζόταν σε τίποτα στο ΚΚΕ και το ΕΑΜ, γράφει στο βιβλίο του *Το Μήλον της Έριδος* (σελ. 208):

> *«Εἶχαν κυκλοφορήσει φῆμες περὶ συμφωνιῶν μεταξὺ ΚΚΕ καὶ Βουλγάρων, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες ἕνα μέρος τῆς Βορειοανατολικῆς Ἑλλάδος θὰ παρέμενε σὲ Βουλγαρικὰ χέρια καὶ ἕνα ἄλλο μέρος θὰ προσετίθετο στὸ αὐτόνομο κράτος τῆς Μακεδονίας, τὸ χαϊδεμένο παιδὶ τοῦ βαλκανικοῦ κομμουνισμοῦ... Ὁ ἴδιος ὁ στρατηγὸς Οὐίλσων διέψευσε τὴν ὕπαρξη μιᾶς τέτοιας συμφωνίας ἐκ μέρους οἱασδήποτε ἀρχῆς...»*

Το πρόβλημα πάντως της πρώην Βουλγαρικής Ζώνης Κατοχής έμελλε να λυθεί στη Μόσχα, στις 10-20 Οκτωβρίου 1944. Εκεί έγινε το μεγάλο παζάρεμα για το μοίρασμα των Βαλκανίων μεταξύ Αγγλίας και Ρωσίας. Και ο Στάλιν συμφώνησε να αποτραβήξει τους Βούλγαρους από τα ελληνικά εδάφη. Η συμφωνία τηρήθηκε. Την 25η Οκτωβρίου άρχισε η εκκένωση της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης από τον βουλγαρικό στρατό.

Στο μεταξύ όμως ελευθερωνόταν και η πρωτεύουσα της Ελλάδας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

ΑΠΟΚΟΡΥΦΩΜΑ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ • Ο ΕΛΑΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ • Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟΣ • ΜΙΑ ΟΚΑ ΨΩΜΙ 155 ΕΚ. ΔΡΑΧΜΕΣ • Ο ΒΟΜΒΑΡΔΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΙΑ • Ο Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΖΗΤΕΙ ΑΓΓΛΙΚΟ ΣΤΡΑΤΟ • ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΗΣ • ΣΥΛΛΗΨΗ ΤΟΥ Ι. ΡΑΛΛΗ • ΟΙ ΓΕΡΜΑΝΟΙ ΦΕΥΓΟΥΝ • ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΤΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ • Η ΔΥΝΑΜΗ ΤΟΥ ΕΛΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΕΝΟΠΛΩΝ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΩΝ • Ο ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ • Ο ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΕΝΩ ΡΟΔΟΧΑΡΑΖΕ Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, οι τελευταίοι μήνες της Κατοχής στην Ελλάδα, αλλά ιδιαίτερα στις πόλεις και κατ' εξοχήν στην πρωτεύουσα, ήταν οι σκληρότεροι και τρομακτικότεροι. Η αιχμή της τρομοκρατίας σημειώθηκε γύρω από την Πρωτομαγιά του 1944. Αλλά οι ομαδικές εκτελέσεις συνεχίστηκαν με αμείωτο ρυθμό.

Την 22α Ιουλίου ο Φελντκομμαντάντ Αθηνών ανήγγειλε τον απαγχονισμό 50 κομμουνιστών στην οδό Ραφήνας-Αθηνών κοντά στο Χαρβάτι: στο σημείο όπου τη 12η Ιουλίου είχαν σκοτωθεί σε ενέδρα 2 Γερμανοί αξιωματικοί και 1 δεκανέας.

Την 9η Αυγούστου δημοσιευόταν η εξής ανακοίνωση της γερμανικής διοίκησης:

«Τὴν 27 Ἰουλίου 1944, συνεπείᾳ μιᾶς δειλῆς κομμουνιστικῆς ἐνέδρας ἐκ μέρους τῶν συμμοριτῶν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀθηνῶν-Θηβῶν βορείως τῆς Μάνδρας ἐφονεύθη εἷς Γερμανὸς συνταγματάρχης, ἐτραυματίσθη εἷς ὑπολοχαγὸς καὶ ἀπήχθη εἷς ἀνθυπολοχαγὸς μετὰ τοῦ Ἰταλοῦ σωφέρ του.

»Αἱ Γερμανικαὶ Στρατιωτικαὶ Ἀρχαὶ ἀνεκοίνωσαν ὅτι δὲν θὰ προβοῦν εἰς ἀντίποινα διὰ τὸ ἔγκλημα τοῦτο, ἐὰν μέχρι τῆς 6ης Αὐγούστου 1944 ὥραν 12ην μεσημβρινὴν ὁ ἀπαχθεὶς ἀνθυπολοχαγὸς μετὰ τοῦ σωφέρ του ἐπέστρεφον εἰς μίαν γερμανικὴν ὑπηρεσίαν.

»Ἡ προθεσμία παρῆλθε. Ἡ ἀπελευθέρωσις δὲν ἔλαβε χώραν.

»Εἰς ἀντίποινα ἐτυφεκίσθησαν σήμερον εἰς τὸν τόπον τοῦ ἐγκλήματος 50 κομμουνισταί».

Την 27η Αυγούστου, ο στρατηγός Σιμάνα, ανώτατος αρχηγός των Ταγμάτων Ασφαλείας, ανακοίνωσε ότι διέταξε τον τουφεκισμό 20 κομμουνιστών ως αντίποινα για τον φόνο Γερμανού χωροφύλακα και τον βαρύ τραυματισμό Γερμανού αξιωματικού της αστυνομίας.

Την 1η Σεπτεμβρίου, 30 πολίτες της Καλλιθέας τουφεκίστηκαν. Την 5η Σεπτεμβρίου 50 όμηροι από το Χαϊδάρι, μεταξύ των οποίων 8 γυναίκες 18-24 ετών. Την 8η Σεπτεμβρίου άλλοι 80 όμηροι –με δύο γυναίκες– που εκτελέστηκαν με πολυβόλα στο Δαφνί.

Και μόνο στις τελευταίες εβδομάδες του Σεπτεμβρίου, όταν είχε αρχίσει η σταδιακή απελευθέρωση της Ελλάδας με αφετηρία την Πελοπόννησο, σταμάτησαν οι μαζικοί φόνοι ομήρων.

Πόλη πολιορκημένη

Στο μεταξύ, στην πρωτεύουσα δέσποζαν οι επιθέσεις των Ταγμάτων Ασφαλείας και του Μηχανοκίνητου Σώματος της αστυνομίας («μπλόκα»). Αλλά εκδηλωνόταν έντονη η ένοπλη αντίδραση. Έτσι η Αθήνα και ο Πειραιάς συχνά αναστατώνονταν από πολύωρο τουφεκίδι και τον βρόντο των όλμων και των οβίδων, που έδιναν την εικόνα πόλης πολιορκημένης. Σημαντικότερα από τα «μπλόκα» αυτής της σκληρής περιόδου ήταν:

• Την 23η Ιουλίου 1944 στην Καλλιθέα. Οι δυνάμεις της επιδρομής συνάντησαν διήμερη ένοπλη αντίσταση που το επίκεντρό της ήταν σε ένα μονώροφο σπίτι στην οδό Μπιζανίου 10. Οκτώ νεαροί ένοπλοι αποκλείστηκαν και πολέμησαν μέχρι θανάτου, αρνούμενοι να παραδοθούν. Αγωνίστηκαν επί πολλές ώρες, έως ότου σίγησαν και τα όπλα τους και ο εθνικός ύμνος που τραγουδούσαν μέχρι την τελευταία στιγμή τους. Δεν έμειναν ανώνυμοι εκείνοι οι νεαροί αγωνιστές. Ήταν οι Ι. Ιωακειμίδης, 17 ετών, Σπύρος Πουλημένος, 17 ετών, Δημ. Γαλάτσος, 18 ετών, Δημ. Βασιλειάδης, 19 ετών, Ιορδ. Παπαδόπουλος, 20 ετών, Στέλ. Βιντζέντζος, 20 ετών, Γεώργιος Γυμνόπουλος, 21 ετών, Γαβρ. Μυριδιννός, 25 ετών.

• Στις 17 Αυγούστου 1944 στη Νίκαια του Πειραιά. Ο συνοικισμός κυκλώθηκε, οι άρρενες πάνω από 15 ετών συγκεντρώθηκαν στην πλατεία Οσίας Ξένης, όπου 150 υποδείχθηκαν από «μασκοφόρους». Οι 76 σύρθηκαν στη μάντρα της Οσίας Ξένης όπου εκτελέστηκαν με τουφεκιές και λογχισμούς. Την ίδια τύχη είχαν οι υπόλοιποι σε άλλη μάντρα. Χιλιάδες από τους συγκεντρωμένους μεταφέρθηκαν στο Χαϊδάρι. Ήταν μια σαρωτική επιδρομή κατά του πολύπαθου συνοικισμού, με σκοπό να συντριβεί ο μηχανισμός του ΕΑΜ.

Αλλά η ένοπλη αντίσταση μέσα στην Αθήνα δυνάμωνε συνεχώς. Και μια χα-

ρακτηριστική περίπτωσή της μας παρέχεται με μια ανακοίνωση του υπουργείου Εσωτερικών στις εφημερίδες της 14ης Σεπτεμβρίου 1944:

«Καθ' ἣν στιγμὴν ὁμιλοῦν περὶ συμφιλιώσεως οἱ ἀναρχικοὶ λύκοι, οἱ ἐρχόμενοι ἐν σχήματι προβάτων, ἐπετέθηκαν προχθὲς Δευτέραν μετὰ μεσημβρίαν κατὰ μικροῦ τμήματος χωροφυλακῆς 60 ἀνδρῶν διαταχθέντος νὰ μεταβῇ εἰς τὸ Παγκράτι, ὅπως προστατεύσῃ τὸ κτίριον τοῦ αὐτόθι Γυμνασίου, ὅπερ εἶχον ἀρχίσει νὰ λεηλατοῦν, ἀφαιρέσαντες τὴν βιβλιοθήκην καὶ αὐτὰς τὰς θύρας καὶ τὰ παράθυρα. Τὸ μηχανοκίνητον τῆς Ἀσφαλείας καὶ τμῆμα τῆς Εὐζωνικῆς φρουρᾶς τοῦ Ἀγνώστου Στρατιώτου ἔσπευσαν ἀμέσως ἐπὶ τόπου πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἐν λόγῳ τμήματος χωροφυλακῆς ὅπερ διέτρεχεν κίνδυνον κυκλώσεως ὑπὸ πολλῶν ἐνόπλων. Πράγματι ἄνω τῶν 200 ἐνόπλων μὲ βαρύτατον ὁπλισμὸν ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ὀργάνων τῶν διαταχθέντων νὰ ἀποκαταστήσουν τὴν τάξιν καὶ ἐφονεύθησαν, ὑπὸ τῶν ἀνάνδρων σφαιρῶν τῶν ἀναρχικῶν, ὁ γενναῖος Ὑποδιοικητὴς τῆς Φρουρᾶς τοῦ Ἀγνώστου Στρατιώτου Κρὴς Ἀντισυνταγματάρχης Γ. Ὀρφανός, ἀξιωματικὸς διακριθεὶς εἰς ὅλους τοὺς πολέμους, ὁ Ὑπαστυνόμος Στέφ. Γαλιῶτος, ὁ Εὔζωνος Κων. Κόντος καὶ ὁ Ἀστυφύλαξ Φωτ. Παπαλάμπρου, ἐτραυματίσθησαν δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον σοβαρῶς οἱ ἀρχιφύλακες Δημοσθ. Δημητρέλλης καὶ Θεόδωρος Ταβουλάρης καὶ οἱ ἀστυφύλακες Ἀντ. Φλουτσᾶκος, Ἰωάν. Ἀλεβιζόπουλος, Νικ. Ταβουλάρης καὶ Γεώργ. Κωστῆς.

»Χθὲς καθ' ἣν ὥραν ἐκηδεύοντο τὰ ἀτυχῆ θύματα τῆς ἐρυθρᾶς θηριωδίας, ἀναρχικὰ στοιχεῖα, κρυπτόμενα εἰς τοὺς περὶ τὸ Α΄ Νεκροταφεῖον λόφους, ἔβαλλον κατὰ τῆς νεκρικῆς πομπῆς καὶ ἐφόνευσαν τὸν ἀρχιφύλακα Δημοσθ. Σάρδην. Ἡ νεκρικὴ πομπὴ καὶ καθ' ἣν ὥραν ἀκόμη διήρχετο διὰ τῶν διαδρόμων τοῦ Νεκροταφείου ἐξηκολούθει νὰ βάλλεται ὑπὸ τῶν μυσαρῶν ὑπανθρώπων, τῶν μὴ σεβομένων οὐδ' αὐτὴν τὴν ἱερότητα τοῦ θανάτου, προκειμένου νὰ ἱκανοποιήσουν τὰ κακοῦργα καὶ ἄγρια ἔνστικτά των».

Ο ΕΛΑΣ Αθηνών

Ποια όμως ήταν η δύναμη που αντιτασσόταν με τα όπλα μέσα στην πρωτεύουσα στα όργανα του κατοχικού κράτους; Δεν ήταν άλλη από τον ΕΛΑΣ Αθηνών-Πειραιώς, που συγκροτούσε το Α΄ Σώμα Στρατού.

Τους τελευταίους μήνες του 1944, παρουσίασε μεγάλη ανάπτυξη. Από ΕΑΜική πηγή (το βιβλίο Στ΄ *Άρματα*, Αθήναι 1961, Γ΄, 142) παρέχονται τα εξής στοιχεία:

Δύναμις 1944

	Ἀθῆναι	Πειραιεὺς	Σύνολο
Ἰούνιος	4.500	1.500	6.000
Σεπτέμβριος	12.000	3.500	15.500
Ὀκτώβριος	17.500	5.500	23.000

Ὁπλισμὸς 1944

	Αὐτόματα	Τυφέκια	Πιστόλια
Ἰούνιος	30	550	400
Σεπτέμβριος	30	1.500	800
Ὀκτώβριος	;	3.700	1.300

Από τη δύναμη των 23.000 ανδρών που παρέτασσε ονομαστικά τον Οκτώβριο του 1944 το Α΄ Σώμα Στρατού, οι μαχητές του ήταν εκείνοι που διέθεταν όπλα και ανέρχονταν σε 5.000 περίπου. Οι άλλοι εκτελούσαν χρέη βοηθητικών υπηρεσιών, συνδέσμων κλπ.

Διοικητής του Α' Σώματος, μετά την άνοδο του στρατηγού Νεόκοσμου Γρηγοριάδη στο βουνό, ανέλαβε ο στρατηγός Χατζημιχάλης με επιτελάρχη τον αντισυνταγματάρχη Πυριόχο. Καπετάνιος παρέμενε ο Σπύρος Κωτσάκης (Νέστορας). Το Σώμα υπαγόταν διοικητικά απευθείας στη Γραμματεία Στρατιωτικών της ΠΕΕΑ.

Ο ΕΛΑΣ των Αθηνών-Πειραιά, που αρχικά περιοριζόταν στην προστασία των λαϊκών κινητοποιήσεων, χωρίς να εγκαταλείψει αυτό τον ρόλο άρχισε από τα μέσα του 1944 τις συγκρούσεις με τα Τάγματα Ασφαλείας κατά τα «μπλόκα». Για να ανταποκριθεί στη νέα του προσπάθεια, αναπροσάρμοσε την οργάνωσή του. Συγκρότησε σε κάθε συνοικία έναν πυρήνα μόνιμης δύναμης, ο οποίος στρατωνιζόταν συγκεντρωμένα και έτρωγε σε κοινό συσσίτιο. Τα τμήματα αυτά ονομάστηκαν «φρουραρχεία». Αρχικά η δύναμή τους ανερχόταν σε 10-15 άνδρες και σε όλη την πρωτεύουσα το σύνολό τους δεν υπερέβαινε τους 200-250 μαχητές. Βαθμιαία όμως διογκώνονταν και στις παραμονές της Απελευθέρωσης κάθε «φρουραρχείο» περιλάμβανε 250-300 άνδρες.

Προορισμός του «φρουραρχείου» ήταν να αντιμετωπίζει τον εχθρό αμέσως μόλις εμφανιζόταν και να δίνει έτσι τον καιρό στην υπόλοιπη δύναμη της μονάδας της περιοχής να κατεβαίνει στη μάχη. Αποτελούσε τη δύναμη κρούσης της μονάδας και

ένα είδος σχολής βαθμοφόρων. Είχε εκδοθεί και ειδικός κανονισμός οργάνωσης, λειτουργίας και ασφάλειας των φρουραρχείων.

Η δράση του ΕΛΑΣ Αθηνών-Πειραιά ήταν αποτελεσματική. Ο ανταρτοπόλεμος που εξαπέλυε κατά των Γερμανών και των δυνάμεων ασφαλείας τούς καταπονούσε και η αντεπίθεσή τους με ομαδικές εκτελέσεις και τα «μπλόκα» αποδεικνυόταν ατελέσφορη. Η περιγραφή που δίνει το υπουργείο Εσωτερικών για τη συμπλοκή στο Παγκράτι είναι αψευδής μάρτυρας. Δεν θα μπορούσαν όμως τα τμήματα του Α΄ Σώματος Στρατού να έχουν τόση απόδοση χωρίς την ενίσχυση των οργανώσεων του ΕΑΜ και γενικότερα την αποφασιστική συμπαράσταση μεγάλου μέρους των κατοίκων.

ΟΠΛΑ

Σοβαρά πλήγματα κατά των ανδρών που υπηρετούσαν στον μηχανισμό της Κατοχής και ιδίως των «Ευζώνων» κατάφερε και η ΟΠΛΑ (Οργάνωση Προστασίας Λαϊκών Αγωνιστών). Ο μηχανισμός της και η αποστολή της ήταν τρομοκρατικός. Και η δράση της ήταν φοβερή. Στρεφόταν εναντίον παντός ο οποίος χαρακτηριζόταν ως συνεργάτης –εμμέσως ή αμέσως– των Γερμανών. Και η έννοια που έδινε η ΟΠΛΑ στη λέξη συνεργασία ήταν ευρύτατη. Μόνη κύρωση που εφάρμοζε ήταν ο θάνατος. Και είχαν σπείρει τον φόβο οι αδυσώπητοι εκείνοι εκτελεστές.

Το χαρακτηριστικό όμως ήταν πως ούτε τα Τάγματα, ούτε ο ΕΛΑΣ και η ΟΠΛΑ δάμαζαν την εχθρική παράταξη. Η πάλη διεξαγόταν πάντα με αμείωτη σκληρότητα. Οι άνδρες των Ταγμάτων δεν παρέλυαν και δεν χαλάρωναν τη δράση τους. Και το ΕΑΜικό κίνημα δεν παρουσίαζε κάμψη. Τα «μπλόκα» συναντούσαν ζωηρή αντίσταση με συμμετοχή μεγάλων μαζών του λαού. Τα «φρουραρχεία» του ΕΛΑΣ πλήθαιναν. Αλλεπάλληλες απεργίες ξεσπούσαν κατά της τρομοκρατίας. Η τρίτη επέτειος του ΕΑΜ την 27η Σεπτεμβρίου 1944 γιορτάστηκε στους συνοικισμούς με πλήρη άνεση, με εκδηλώσεις κάθε φύσεως, ακόμη και με παρελάσεις ενόπλων τμημάτων του ΕΛΑΣ. Και την 23η Σεπτεμβρίου οι ακροατές του ραδιοφωνικού σταθμού Αθηνών, που υποτίθεται ότι ήταν ένα από τα καλύτερα φρουρούμενα και ελεγχόμενα σημεία της πρωτεύουσας, τον άκουσαν έκπληκτοι να μεταδίδει πολεμικό μήνυμα του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ κατά των Γερμανών και των Ταγμάτων. Ο εκφωνητής διέκοψε την εκπομπή ξαφνικά, για να εκπέμψει το σύνθημα:

«Προσοχή! Προσοχή! Σας μιλά το ΕΑΜ. Έλληνες! Όλοι επί ποδός πολέμου!»

Ο μεγάλος πληθωρισμός

Αλλά, παράλληλα προς την τρομοκρατία, με την προσέγγιση της Απελευθέρωσης, αποκορυφωνόταν το οικονομικό δράμα του πληθυσμού των πόλεων και ιδίως της

πρωτεύουσας. Η ύπαιθρος είχε ήδη προσαρμοστεί προς ορισμένη εξισορρόπηση. Η ελεύθερη περιοχή, που τον Σεπτέμβριο του 1944 περιλάμβανε πια το 85% της έκτασης της Ελλάδας, είχε δημιουργήσει μια δική της, ανεκτή οικονομική πραγματικότητα. Οι μικρές επαρχιακές πόλεις είχαν υπεισέλθει και αυτές στο σύστημα της ελεύθερης περιοχής. Αλλά στις μεγάλες πόλεις, με αποκορύφωμα την Αθήνα-Πειραιά, η οικονομική τραγωδία προσέλαβε διαστάσεις απίθανες.

Δεν είχε χειροτερέψει ακόμη περισσότερο η επισιτιστική κατάσταση. Έως τις τελευταίες ημέρες της Κατοχής έφταναν στον Πειραιά τα ξένα πλοία με φορτία τροφίμων. Η τελευταία άφιξη έγινε την 20ή Σεπτεμβρίου, με τα σουηδικά φορτηγά *Φορμόζα* και *Σάγκατ*, που είχαν 16.527 τόνους ειδών διατροφής. Αλλά τώρα μια νεα καταιγίδα σάρωνε τα πάντα, συνέτριβε ό,τι είχε απομείνει και βύθιζε το σύνολο στο χάος: ο πληθωρισμός.

Η δραχμή είχε ήδη καταρρεύσει εξευτελιστικά, όπως είδαμε. Αλλά κανένας δεν μπορούσε να προμαντεύσει έως τα τέλη του 1943 το κύμα του πληθωρισμού που θα κατακάλυπτε το κατεχόμενο τμήμα της Ελλάδας, και προπαντός την πρωτεύουσα. Είχε εκμηδενιστεί σε τέτοιο βαθμό η δραχμή, ώστε τα τυπογραφεία που λειτουργούσαν για λογαριασμό της Τράπεζας της Ελλάδος, εργαζόμενα νύχτα και ημέρα με τρεις «βάρδιες», δεν πρόφταιναν να παράγουν τα χαρτονομίσματα που ήταν αναγκαία. Αλλά η τράπεζα αντιμετώπιζε ένα ασύγκριτα μεγαλύτερο πρόβλημα: πώς να κάνει την κατανομή εκείνων των αστείρευτων χειμάρρων τραπεζογραμματίων, που ήταν κατά βάση απλό τυπωμένο χαρτί, αλλά το οποίο εξακολουθούσε να είναι απαραίτητο για την οικονομική λειτουργία. Δημόσιες υπηρεσίες και οργανισμοί, ιδιωτικές επιχειρήσεις, και προπαντός στρατιωτικές υπηρεσίες των δυνάμεων κατοχής, απαιτούσαν τεράστιες ποσότητες χαρτονομισμάτων, που ήταν αδύνατο να ικανοποιηθούν. Και φυσικά οι Γερμανοί οικονομικοί αξιωματικοί που ήταν εγκατεστημένοι στην Τράπεζα της Ελλάδος είχαν την προτεραιότητα. Όταν ήθελαν, άρπαζαν όσα τραπεζογραμμάτια υπήρχαν στα ταμεία, αδιαφορώντας για κάθε άλλη ανάγκη.

Τον Μάιο του 1944 το υπουργείο Οικονομικών επιχείρησε να βάλει κάποια τάξη στη διανομή του χρήματος. Συγκρότησε μια «Επιτροπή εγκρίσεως χορηγήσεως μετρητών», η οποία καθόριζε τα ποσά που δικαιούνταν να λάβει κάθε νομικό ή φυσικό πρόσωπο. Και κάθε ημέρα συντασσόταν από τον Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος, μετά από συνεννόηση με τους Γερμανούς παρατηρητές Χαν και Φόκμερ, κατάσταση των ποσοτήτων τραπεζογραμματίων που έπρεπε να δοθούν στους διάφορους δικαιούχους. Η κατάσταση αυτή, κάθε πρωί, παρουσίαζε ιλιγγιώδεις αλλαγές, καθώς από ώρα σε ώρα ο πληθωρισμός, ακράτητος, πραγματοποιούσε νέο γιγαντιαίο άλμα.

Αναρχία στην τράπεζα

Τα πράγματα επιδεινώθηκαν σε εφιαλτικό βαθμό τον Σεπτέμβριο του 1944, όταν οι Γερμανοί ανέλαβαν τον απόλυτο έλεγχο στην παραγωγή και διανομή των τραπεζογραμματίων και των χρηματαποστολών στις επαρχίες. Αυτές οι τελευταίες, παρά τις απεγνωσμένες εκκλήσεις, ελάχιστα πραγματοποιούνταν. Και, καθώς οι γερμανικές Αρχές άρπαζαν το μεγαλύτερο μέρος του διαθέσιμου χρήματος, δεν υπήρχε περιθώριο για στοιχειώδη ικανοποίηση των ελληνικών αναγκών.

Μέσα στην τράπεζα άρχισαν να γίνονται βίαια επεισόδια. Συχνά η τάξη διασαλεύτηκε, ενώ οι ταμίες υφίσταντο προσωπικά κινδύνους και απειλές. Ακόμη και διαρπαγές από τα ταμεία ήταν συνηθισμένες. Και στις 8 Σεπτεμβρίου ο διευθυντής Ιουλιανός Γρηγορίου υπέβαλε προς τον διοικούντα τότε την τράπεζα την εξής χαρακτηριστική αναφορά (Ηλία Βενέζη, *Χρονικόν της Τραπέζης της Ελλάδος*, Αθήναι 1955, σελ. 304):

«Προπηλακίζομαι καὶ ἀπειλοῦμαι τηλεφωνικῶς, πολιορκεῖται τὸ Γραφεῖον μου καθημερινῶς, καὶ ἀπειλεῖται ἡ βιαία εἰσροὴ ἐντὸς αὐτοῦ ἀλλοφρόνων ἀνθρώπων ἀξιούντων ἀπὸ ἐμὲ ἄμεσον πληρωμήν. Καταγγέλλομαι ἐγγράφως ὑπὸ τῶν ἀστυνομικῶν ἀρχῶν, ὑπὸ τῶν ἀρχῶν χωροφυλακῆς, ὑπὸ τῶν στρατιωτικῶν, ἐν ἑνὶ λόγῳ ὄχι μόνον ἀπειλεῖται πλέον σοβαρῶς ἡ προσωπική μου ἀκεραιότης ἀλλ' ὅπερ σπουδαιότερον, ἀπειλεῖται ἀναποφεύκτως, ὡς ἐδήλωσα ἤδη ὑμῖν ἐπανειλημμένως προφορικῶς, ἡ διατάραξις τῆς τάξεως ἐν αὐτῇ τῇ Τραπέζῃ ὡς καὶ εἰς τὰ Δημόσια Ταμεῖα. Ὡς εἰκὸς δέ, ὑπὸ τὰς σημερινὰς κρισίμους συνθήκας, τοιαύτη διατάραξις δυνατὸν νὰ ἔχῃ ἀνυπολογίστου ἐκτάσεως συνεπείας.

»Αἰσθάνομαι διὰ τοῦτο τὴν ὑποχρέωσιν καὶ τὸ καθῆκον ὅπως καὶ ἐγγράφως, ἐν συνεχείᾳ, πρὸς τὰ ἐπανειλημμένα συνεχῆ, ἔντονα, καὶ μετὰ φορτικότητος γενόμενα παρ' ὑμῖν διαβήματά μου, ἐπικαλεσθῶ τὴν ἄμεσον καὶ ἄνευ ἀναβολῆς, οὐδ' ἐπὶ μίαν στιγμήν, ὑμετέραν ἐνέργειαν παρὰ τῷ κ. Ὑπουργῷ τῶν Οἰκονομικῶν καὶ τῷ κ. Γερμανῷ Ἐπιτρόπῳ παρὰ τῇ Τραπέζῃ, πρὸς ἐξεύρεσιν ἀμέσου λύσεως πρὸς θεραπείαν τῆς τοιαύτης καταστάσεως. Αὔριον, 9 Σεπτεμβρίου, ἡμέραν Σάββατον, ἐὰν δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν ὅπως διατεθῶσιν διὰ τὰς ἐνεργουμένας ὑπὸ τῆς Διευθύνσεώς μου πληρωμὰς τοὐλάχιστον 30 τρισεκατομμύρια δραχμῶν, ἡ Τράπεζα ἡμῶν δέον νὰ κλείσῃ τὰς πύλας αὐτῆς εἰς τὸ κοινόν, νὰ ἐπιτρέψῃ δὲ μόνον τὴν εἴσοδον εἰς τοὺς διαχειριστὰς τῶν ὑπηρεσιῶν ἐκείνων τοῦ Δημοσίου ὧν ἡ λειτουργία ἐπιβάλλεται νὰ μὴ ἀνακοπῇ, ἵνα εἰς αὐτοὺς καὶ μόνον διατεθῶσιν ὅσα θὰ ὑπῆρχον διαθέσιμα μετρητά...»

153 εκατομμύρια το ψωμί

Η τραγωδία όμως ήταν μεγαλύτερη στην αγορά. Οι τιμές ανέβαιναν από ώρα σε ώρα. Κατέβαινε κανείς να ψωνίσει και έβλεπε να ανατρέπονται οι υπολογισμοί του, ακόμη και στη διάρκεια του χρόνου που παρέμενε μέσα σε ένα κατάστημα. Ήταν αδύνατος πια οποιοσδήποτε υπολογισμός σε δραχμές μέσα στην οικονομική διαδικασία. Και η τιμή του ψωμιού (μια οκά) είχε την εξής διακύμανση στη διάρκεια της Κατοχής:

	Δραχμές
1941 Απρίλιος:	10
1942 Ιανουάριος:	230
1943 Ιούλιος:	2.000
1944 Ιανουάριος:	38.000
1944 Σεπτέμβριος:	153.000.000

Η ζοφερή οικονομική κατάσταση της Ελλάδας στους τελευταίους δραματικούς μήνες της Κατοχής φαίνεται από τους εξής ψυχρούς αριθμούς. Είναι οι δείκτες κυκλοφορίας τραπεζογραμματίων, της τιμής χρυσής λίρας και του τιμάριθμου κόστους ζωής στην Αθήνα (Ηλ. Βενέζη, στο ίδιο έργο, σελ. 305):

	Κυκλοφορία τραπεζογραμματίων	Τιμή χρυσής λίρας	Τιμάριθμος κόστους ζωής
Απρίλιος 1941	1	1	1
Δεκέμβριος 1942	15,7	127,7	156,5
Δεκέμβριος 1943	135,5	1.319,2	1.522,7
Οκτώβριος 1944	8.276.320	1.633.540.989	2.305.984.911

Σε καμιά κατεχόμενη χώρα της Ευρώπης ο πληθωρισμός δεν προσέλαβε τέτοιες διαστάσεις. Όπως και η τρομοκρατία και η πείνα. Η Ελλάδα κατείχε ατράνταχτα αυτά τα ρεκόρ σε παγκόσμια κλίμακα. Μετά τη Μεγάλη Πείνα η Μεγάλη Τρομοκρατία. Μετά τη Μεγάλη Τρομοκρατία ο Μεγάλος Πληθωρισμός.

«Δις» και «τρις»

Το κοινό είχε εθιστεί με το φοβερό χάος. Και νέα μεγέθη υπεισήλθαν στην κοινή χρήση. Τα «δις» και τα «τρις» (δισεκατομμύρια και τρισεκατομμύρια). Όροι που χρη-

σιμοποιούσαν με άνεση και οι τελευταίες νοικοκυρές. Φυσικά, μέσο συναλλαγών και μέτρο αξιών είχε γίνει η χρυσή λίρα, με ουραγό το χρυσό εικοσόφραγκο. Ακόμη και οι Γερμανοί, όταν πια δεν μπορούσαν να συνεχίσουν την απομύζηση της οικονομίας με χαρτονομίσματα, άρχισαν από τον Νοέμβριο του 1943 να πουλούν στην αγορά των Αθηνών χρυσά νομίσματα. Και υπήρξε ευτύχημα για την Ελλάδα ότι το βρετανικό θησαυροφυλάκιο είχε διοχετεύσει στη χώρα, χάριν της Αντίστασης, πάνω από 1,5 εκατομμύριο χρυσές λίρες. Η χρυσή εκείνη βροχή επέτρεψε να διατηρηθεί στη ζωή η διψασμένη ελληνική οικονομία, μέσα στους τελευταίους οδυνηρούς σπασμούς της Κατοχής.

Μέσα σε εκείνο το χάος, δεν έπαψε ούτε στιγμή η ανηλεής αφαίμαξη της Ελλάδας από τους Γερμανούς. Από το Βερολίνο είχε σταλεί με απεριόριστες εξουσίες στην οικονομική σφαίρα –όπως έχουμε γράψει– ως Έκτακτος Πληρεξούσιος του Ράιχ ο Νοϋμπάχερ, που έλαβε διάφορα μέτρα για την ανόρθωση της ελληνικής οικονομίας. Στην ουσία όμως οργάνωσε συστηματικότερα την απορρόφηση της ελληνικής παραγωγής, η οποία, εκτός από τις απευθείας επιτάξεις και αγορές, διεξαγόταν μέσω του ελληνογερμανικού «κλήριγκ». Υποτίθετο, δηλαδή, πως οι Γερμανοί αντάλασσαν τα προϊόντα μας όχι με χρήματα, αλλά με δικά τους προϊόντα. Έτσι, υποτίθετο πάλι, ότι δεν απογύμνωναν τη χώρα και διενεργούνταν ζωηρό εμπόριο «επ' ωφελεία και των δύο χωρών».

Στην πραγματικότητα, επρόκειτο για άλλη μια μορφή αρπαγής. Γιατί, έναντι των ελληνικών προϊόντων, η Γερμανία μάς απέστελλε ελάχιστα δικά της. Τη διαφορά την καταχωρούσε ως «χρέος του Ράιχ προς την Ελλάδα». Το «κλήριγκ», δηλαδή, απέβαινε υπερβολικά παθητικό εις βάρος της ελληνικής οικονομίας. Αλλά και εκείνη η χορήγηση λίγων γερμανικών προϊόντων ήταν εικονική. Γιατί τα έπαιρναν και τα κατανάλωναν οι γερμανικές δυνάμεις Κατοχής.

Λεηλασία

Η λεηλασία της Ελλάδας με το ελληνογερμανικό «κλήριγκ» ήταν ένας μηχανισμός που εφαρμοζόταν σε όλη την κατεχόμενη Ευρώπη. Αλλά εδώ απέβαινε πολύ πιο απομυζητικός γιατί η οικονομία βρισκόταν σε πλήρη εξάρθρωση και η παραγωγή σε πλήρη κατάρρευση. Το παθητικό υπόλοιπο σε βάρος της Ελλάδας, στα τέλη του 1944, λογιστικά ανερχόταν σε 264.194.981 γερμανικά μάρκα (μη πληθωρικά). Αλλά, στην πραγματικότητα, το σύνολο των ποσών που έπρεπε να αναγνωριστούν υπέρ της Ελλάδας ως καθαρή διαφορά υπολογίστηκε σε 929.328.391 γερμανικά μάρκα (έκθεση επιτροπής που συνεστήθη με την υπ' αριθ. 69.884/17.4.1945 απόφαση του υπουργού Οικονομικών).

Στον όγκο αυτόν των μάρκων περιλαμβάνεται ως αξία των εισαχθέντων από τη

Γερμανία εμπορευμάτων –τα οποία κατανάλωσαν οι ίδιοι οι Γερμανοί– το ποσόν των 219.098.724 μάρκων. Η αξία των εξαχθέντων στη Γερμανία καπνών που πληρώθηκε με πληθωριστικές δραχμές εκτός «κλήριγκ» αντί 124.521.700 μάρκων κλπ.

Συνεχιζόταν, τέλος, η απομύζηση της οικονομίας υπό μορφήν εξόδων κατοχής και πιστώσεων που χορηγούσε το ελληνικό δημόσιο στις κατοχικές Αρχές. Τον Μάρτιο του 1942, είχε κανονιστεί, κατόπιν συμφωνίας Βερολίνου και Ρώμης, να καταβάλει η Ελλάδα ως έξοδα κατοχής στα γερμανικά και ιταλικά στρατεύματα 1,5 δισεκατομμύριο δραχμές μηνιαία. Με τα πέραν αυτών των καταβολών ποσά, θα χρεώνονταν στα βιβλία της Τράπεζας της Ελλάδος οι κυβερνήσεις της Γερμανίας και Ιταλίας. Υποτίθετο, δηλαδή, ότι πέραν του 1,5 δισεκατομ. δραχμών τον μήνα η Ελλάδα δάνειζε στους κατακτητές της (τους χορηγούσε πιστώσεις) όσα ποσά παραπάνω τής ζητούσαν εκείνοι. Τον Νοέμβριο του 1942 και τον Ιούλιο του 1943, με τροποποιήσεις στην παραπάνω συμφωνία, αναθεωρήθηκε το ποσόν των εξόδων κατοχής. Αλλά, με τον ακράτητο πληθωρισμό που εισήλθε, δεν είχε καμιά σημασία πια το ποσόν αυτό, που ουσιαστικά αποτελούσε σταγόνα. Οι πιστώσεις που χορηγούσε το ελληνικό δημόσιο κατείχαν όλο τον χώρο.

Συνολικά, τα έξοδα κατοχής και οι πιστώσεις προς τη Γερμανία και την Ιταλία που κατέβαλλε η Ελλάδα ανέρχονταν στα εξής ποσά, υπολογιζόμενα τόσο σε τρέχουσες δραχμές, όσο και σε χρυσές λίρες Αγγλίας. Η χρυσή λίρα υπολογίζεται με βάση τη μέση μηνιαία τιμή της στο Χρηματιστήριο Αθηνών.

		Σε δραχμές	Σε χρυσές λίρες
Α΄.	Έξοδα Κατοχής		
	α. Γερμανία	87.747.791.120.000	2.002.663
	β. Ιταλία	63.425.551.480	1.378.338
	Σύνολο	87.811.216.671.480	3.381.001
Β΄.	Πιστώσεις		
	α. Γερμανία	1.520.033.302.528.819	3.670.610
	β. Ιταλία	157.053.637.000	835.616
	Σύνολο	1.530.190.356.165.819	4.506.226
Γ΄.	Σύνολο καταβολών		
	α. Γερμανία	1.617.781.093.648.819	5.673.273
	β. Ιταλία	220.479.188.480	2.213.954
	Σύνολο	1.618.001.572.837.299	7.887.227

Το ποσό αυτό των 7,9 εκατομμυρίων χρυσών λιρών ήταν τεράστιο για την κατεχόμενη Ελλάδα, αν λάβουμε υπόψη οτι η αγοραστική αξία της χρυσής λίρας ήταν πολύ μεγαλύτερη από τη σημερινή (1975). Αυτές οι καταβολές του ελληνικού δημοσίου μετουσιώνονταν σε αγαθά που οι κατακτητές αποσπούσαν από την απογυμνωμένη Ελλάδα.

Ο βομβαρδισμός

Μεταξύ των δεινών της πρωτεύουσας κατά τους σκληρούς μήνες του 1944, πρέπει να συμπεριλάβουμε έναν σφοδρό βομβαρδισμό του Πειραιά από τη συμμαχική αεροπορία, το μεσημέρι και το απόγευμα της 12ης Ιανουαρίου. Σε πέντε κύματα, από τις 12:35΄ έως τις 23:15΄, επιτέθηκαν τα αεροπλάνα. Στόχοι τους ήταν οι λιμενικές εγκαταστάσεις, αλλά επλήγησαν και οι γύρω πυκνοκατοικημένες ζώνες. Μια βόμβα έπεσε στην εισαγγελία Πειραιώς και σκότωσε όλους όσοι ήταν μέσα. Άλλη στα γραφεία του ΙΚΑ, με ίδια αποτελέσματα. Μια τρίτη γκρέμισε το μεγάλο και ιστορικό εστιατόριο του Βίλβα, σκοτώνοντας τους πάντες, μαζί με τον ιδιοκτήτη και τους γιους του. Μεταξύ των νεκρών ήταν και οι 16 προσκεκλημένοι ενός νεαρού ζεύγους μνηστευμένων που γλεντούσαν θορυβωδώς. Μόνον ένας ξέφυγε, που λίγα λεπτά προηγουμένως βγήκε για να πάρει τσιγάρα.

Οι νεκροί υπερέβησαν τους 400 και οι τραυματίες τους 700. Μέσα σε κύματα πανικού το κέντρο του Πειραιά σχεδόν εκκενώθηκε, όπως και οι γύρω συνοικίες. Πόλη και λιμάνι νεκρώθηκαν. Μεταξύ δε των συνεπειών υπήρξε και ένα απροσδόκητο πλήγμα που δέχτηκε το Α΄ Σώμα Στρατού του ΕΛΑΣ.

Η δύναμη, πράγματι, του Σώματος στα τέλη του 1943 ανερχόταν στον Πειραιά σε 5.000 άνδρες, ενώ τον Ιούνιο του 1944, όπως φαίνεται στον πίνακα που δημοσιεύουμε παραπάνω, είχε πέσει στους 1.500 άνδρες. Το βιβλίο *Στ΄ Άρματα* (Γ΄, σελ. 143) αποδίδει την πτώση αυτή:

> *«...στὴ διαρροὴ 2.500 περίπου Ἐλασιτῶν τοῦ Πειραιᾶ ὕστερα ἀπὸ τὸν βομβαρδισμὸ τῆς πόλης τους ἀπὸ τοὺς Ἀγγλοαμερικάνους...»*

Εξήγηση ευλογοφανής, γιατί το Κεφάλαιο για τον ΕΛΑΣ Αθηνών στο βιβλίο αυτό το έγραψε ένα ανώτατο στέλεχος του Α΄ Σώματος Στρατού, που γνώριζε τα πράγματα.

Αγωνία

Οι ώρες όμως της Απελευθέρωσης της πρωτεύουσας προσέγγιζαν πια με τη δύναμη νομοτέλειας. Αλλά την αγαλλίαση που καταλάμβανε τους πάντες τη διατάρασσε η αγωνία. Τι θα συνέβαινε μόλις οι Γερμανοί αποχωρούσαν; Θα κατέβαινε ο ΕΛΑΣ και θα συγκρουόταν με τις δυνάμεις των Ταγμάτων Ασφαλείας; Θα ξεσπούσε αιματηρή εμφύλια σύγκρουση;

Σε ποιον τελικά θα περιερχόταν η εξουσία στην πρωτεύουσα;

Οι ΕΑΜικές οργανώσεις και μάζες προσδοκούσαν την άφιξη του ΕΛΑΣ για να γίνει κύριος της κατάστασης. Οι εθνικόφρονες ανέμεναν την έγκαιρη άφιξη της κυβέρνησης και ισχυρών βρετανικών δυνάμεων για να αναλάβουν την εξουσία. Οι πιο ανήσυχοι όμως ήταν οι δεύτεροι. Είχαν ήδη συναίσθηση της δύναμης του ΕΛΑΣ μέσα και έξω από την πόλη. Και δεν αισθάνονταν πως ήταν ασφαλείς. Πάντως η ατμόσφαιρα του εμφυλίου πολέμου επικρατούσε ζοφερή.

Στην Ιταλία, ενώ γίνονταν οι προετοιμασίες για την κάθοδο στην πρωτεύουσα, ο πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου συμμεριζόταν τις ανησυχίες των μη αριστερών και με αυξανόμενη αγωνία έβλεπε πόσο ισχνή θα ήταν η στρατιωτική παρουσία των Άγγλων. Στις 22 Σεπτεμβρίου 1944 τηλεγραφούσε στον Τσώρτσιλ και τον Ήντεν:

«Ἀπὸ τὴν Νεάπολιν τῆς Ἰταλίας, ὅπου ἀπὸ δεκαπενθημέρου εὑρίσκεται ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις χάρις εἰς τὴν ἐμπνευσμένην προσφοράν Σας, παρακαλῶ νὰ δεχθῆτε τὰς θερμοτάτας εὐχαριστίας μου διὰ τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι μεριμνᾶτε καὶ σκέπτεσθε τὰ ἑλληνικὰ προβλήματα καὶ ὅτι ἐξακολουθῶ νὰ ἔχω τὴν πλήρη ὑποστήριξίν Σας.

»Ἠμπορῶ νὰ Σᾶς διαβεβαιώσω ὅτι ἡ σταθερότης τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως θὰ διατηρηθῆ ἀκλόνητος ἐνώπιον τῶν κρισίμων στιγμῶν τὰς ὁποίας ἀντιμετωπίζομεν.

»Μᾶς ἐμπνέει ὅμως σοβαρὰς ἀνησυχίας ἡ κατάστασις ὅπως διαμορφοῦται εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου αἱ ὑπὸ τῶν Γερμανῶν ἐκκενούμεναι περιφέρειαι καταλαμβάνονται ὑπὸ τοῦ ΕΑΜ ἐν ὀνόματι δῆθεν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

»Δὲν γνωρίζω τοὺς λόγους τῆς Βρεταννικῆς ἀπουσίας. Ἀλλὰ θεωρῶ καθῆκον νὰ Σᾶς ἀνακοινώσω τὴν πεποίθησίν μου ὅτι ἐνώπιον τῆς διαμορφωθείσης κρισίμου καταστάσεως τὰ πολιτικὰ μέσα πρὸς ἀντιμετώπισίν της δὲν εἶναι πλέον ἐπαρκῆ».

Έκκληση

Αλλά τα μηνύματα της ανησυχίας έφταναν στον Γ. Παπανδρέου πυκνά από την Αθήνα. Πρωτοστατούσε ο Θεμ. Σοφούλης. Ο γηραλέος αρχηγός των Φιλελευθέρων είχε συλληφθεί μαζί με τον υπαρχηγό του κόμματος Στ. Γονατά και άλλους πολιτικούς τον Μάιο του 1944. Κλείστηκαν άλλοι στο Χαϊδάρι και άλλοι στου Αβέρωφ, στα μέσα όμως Σεπτεμβρίου αποφυλακίστηκαν. Και την 24η Σεπτεμβρίου ο Σοφούλης και ο Καφαντάρης έστελναν με μυστικό ασύρματο στον πρωθυπουργό το εξής ταραγμένο τηλεγράφημα:

«Ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὴν κατάστασιν τῆς ἀπομονώσεως εἰς τὴν ὁποίαν οἱ πολιτικοὶ Ἀρχηγοὶ ἔχουν καταδικασθῆ κατ' αὐτὴν τὴν κρίσιμον περίοδον,

> *εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ σᾶς ζητήσωμεν νὰ διευκρινήσετε ὡρισμένα σημεῖα: Ποῖοι εἶναι οἱ λόγοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεσθε, ὅταν λέγετε εἰς τὸν Λαόν, μὲ τὰ πλέον ρόδινα χρώματα, ὅτι ἡ Κυβέρνησις εἶναι εἰς θέσιν νὰ διατηρήση τὴν τάξιν κατὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Γερμανῶν; Ἡμεῖς, ζῶντες εἰς μίαν ἀτμόσφαιραν μεγίστης ἀγωνίας καὶ συγχύσεως, δὲν δυνάμεθα νὰ συμμερισθῶμεν τὰς αἰσιοδόξους γνώμας σας. Ἐνῶ οἱ ἀδελφοκτόνοι ἀγῶνες συνεχίζονται σκληρότατα, αἱ διαβεβαιώσεις σας ἀναγκάζουν τὸν πολιτικὸν κόσμον νὰ ἀπόσχη πάσης ἐνεργείας, ἡ ὁποία ἐνδείκνυται, πρὸς ἀποφυγὴν μεγαλυτέρας συγχύσεως. Δεδομένου ὅτι οἱ ἐπικρεμάμενοι κίνδυνοι εἶναι θανάσιμοι καὶ ἀνεπανόρθωτοι, οὐδεὶς δύναται νὰ θεωρήση ἑαυτὸν ὡς τὸν μόνον καὶ ἀνεξέταστον ρυθμιστὴν τῆς Χώρας καὶ διὰ τοῦτο ἐπιμένομεν εἰς τὸ δικαίωμα νὰ σᾶς ζητήσωμεν ἄμεσον ἀπάντησιν».*

Και ο Γ. Παπανδρέου τούς απαντούσε:

> *«Εἰς προηγούμενα τηλεγραφήματά μου σᾶς ἀνέπτυξα ἐκτενῶς τὰς ἀπόψεις καὶ ἐνεργείας μου. Γνωρίζω τὴν ὑφισταμένην κατάστασιν. Ἀλλὰ πιστεύω ὅτι δὲν ὑπάρχει παρὰ μόνον μία πολιτικὴ πρὸς ἀντιμετώπισίν της: Ἡ προσπάθεια τῆς Ἐθνικῆς Ἑνώσεως καὶ ἡ βοήθεια τῶν Συμμάχων μας. Καὶ κάμνω πᾶν τὸ δυνατὸν πρὸς ἀξιοποίησιν ἀμφοτέρων. Ἐὰν σεῖς φρονῆτε ὅτι ὑπάρχει ἄλλη ὁδὸς ἄγουσα ἀσφαλέστερον εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν συμφερόντων τοῦ Ἔθνους καὶ τῆς ἀσφαλείας τοῦ Λαοῦ, σᾶς παρακαλῶ νὰ μᾶς τὴν ὑποδείξετε καὶ σᾶς βεβαιῶ ὅτι θὰ τὴν ἐξετάσωμεν μὲ ὅλον τὸν σεβασμὸν ποὺ σᾶς ὀφείλομεν».*

Ακολούθησε η Συμφωνία της Καζέρτας, η οποία, θεωρητικά τουλάχιστον, δημιουργούσε τους όρους για να δαμαστεί το χάος των πρώτων ημερών της Απελευθέρωσης και θα απέτρεπε τον εμφύλιο πόλεμο ευθύς εξ αρχής. Ως προϋπόθεση όμως έθετε ότι ο ΕΛΑΣ θα πειθαρχούσε στη συμφωνία, και θα απέφευγε να μπει νικητής και τροπαιούχος στην πρωτεύουσα, καταλαμβάνοντας την εξουσία. Θα τηρούσε όμως την υπογραφή του; Θα υπάκουε στις εντολές του Άγγλου αρχιστρατήγου Σκόμπυ;

Το κενό

Αλλά υπήρχε και το κενό που θα μεσολαβούσε από την αποχώρηση του τελευταίου Γερμανού μέχρι την άφιξη της κυβέρνησης. Έστω και αν ο ΕΛΑΣ του βουνού παρέμενε πειθαρχικός στα όρια που καθόριζε η Συμφωνία της Καζέρτας: μέσα στην Αθήνα, ήταν οι συμπαγείς δυνάμεις του Α΄ Σώματος Στρατού του ΕΛΑΣ, από τη μια μεριά, και από την άλλη τα Τάγματα Ασφαλείας, τα Σώματα Ασφαλείας και οι «Δυναμικές Οργανώσεις», από τις οποίες η κυριότερη ήταν η «Χ» του συνταγματάρχη Γ. Γρίβα. Αυτές οι αντίπαλες δυνάμεις ήταν έτοιμες ν' αρπαχτούν. Και, ανεξάρτητα από

το γεγονός ότι η υπεροχή του Α΄ Σώματος ήταν αναμφισβήτητη, θα διεξαγόταν μια εμφύλια μάχη που θα μπορούσε να καταστρέψει την πόλη και σαν δαυλός να μεταδώσει τη φωτιά ενός αληθινού εμφυλίου πολέμου.

Η κυβέρνηση έλυσε, κατά έναν τρόπο, αυτό το πρόβλημα. Αποφάσισε να στείλει ένα κλιμάκιό της στην Ελλάδα από τους υπουργούς Θ. Τσάτσο και Γ. Ζεύγο, που μαζί με τον Φιλ. Μανουηλίδη θα ήταν έτοιμοι να μπουν στην Αθήνα ευθύς αμέσως. Ταυτόχρονα θα στελλόταν ο Π. Κανελλόπουλος στην Πελοπόννησο και ο Λέων Μακκάς στα Ιόνια νησιά.

Το αποφασιστικότερο όμως κυβερνητικό μέτρο ήταν ο διορισμός του στρατηγού Χ. Σπηλιωτόπουλου –αρχηγού της Χωροφυλακής επί κυβερνήσεως Τσολάκογλου– ως στρατιωτικού διοικητή πρωτευούσης, με απόλυτες δικαιοδοσίες, μέχρις ότου εμφανιστεί το κυβερνητικό κλιμάκιο. Ο στρατηγός Σκόμπυ τηλεγραφούσε στον στρατηγό Σπηλιωτόπουλο την 27η Σεπτεμβρίου τον διορισμό του:

«1. Διωρίσθητε Στρατιωτικὸς Διοικητὴς Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς καὶ περιοχῆς αὐτῶν ὑπὸ Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ ἐτέθητε ὑπὸ τὰς διαταγάς μου. Θὰ εἶσθε ὑπεύθυνος διὰ τὴν τήρησιν τῆς τάξεως καὶ θὰ ἀναλάβετε τὸν ἔλεγχον τῶν περιοχῶν αὐτῶν μέχρις ἀφίξεως τῶν Βρεταννικῶν στρατευμάτων.

»2. Ὅταν οἱ Γερμανοὶ ἀποχωρήσουν ἢ παραδοθοῦν, τὰ Τάγματα Ἀσφαλείας θὰ λάβουν ὁδηγίας σας ἢ νὰ λιποτακτήσουν πρὸς τὰς οἰκίας των ἢ νὰ παραδοθοῦν εἰς ὑμᾶς. Θὰ ἐργασθῆτε ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸν Διευθυντὴν τῆς Ἀστυνομίας ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω ζητήματος, καὶ θὰ ἀποφασίσετε ἐν καιρῷ ποία ἐκ τῶν δύο περιπτώσεων εἶναι προτιμητέα. Εἰς περίπτωσιν ὁμαδικῆς παραδόσεως, τὸ προσωπικὸν τῶν Ταγμάτων Ἀσφαλείας θὰ ἀφοπλισθῆ καὶ θὰ κρατηθῆ αἰχμάλωτον μέχρις ὅτου ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις λάβη ἀποφάσεις ὡς πρὸς τὴν διάθεσίν των.

»3. Τὸ ΕΛΑΣ διετάχθη ὅπως κρατήσῃ τὰς δυνάμεις του ἐκτὸς τῆς περιοχῆς Ἀττικῆς, ἵνα ἀποφευχθῆ ἡ σύγχυσις».

Η διαταγή αυτή τοιχοκολλήθηκε στους δρόμους της Αθήνας και δημοσιεύτηκε στις παράνομες εφημερίδες. Αλλά συγχρόνως και ο Γ. Παπανδρέου τηλεγραφούσε στον Χρ. Σπηλιωτόπουλο:

«Χθὲς καὶ σήμερον εἴχομεν συσκέψεις εἰς Συμμαχικὸν Στρατηγεῖον μὲ Ζέρβαν καὶ Σαράφην. Εἶμαι εὐχαριστημένος καὶ αἰσιόδοξος. Ἐντὸς ἑβδομάδος θὰ εὑρίσκωνται εἰς Ἀθήνας μὲ σαφεῖς ὁδηγίας δύο ὑπουργοί, οἵτινες μετὰ Φιλίππου Μανουηλίδου θ' ἀποτελέσουν τριμελῆ ἐπιτροπὴν συντονισμοῦ καὶ διευθύνσεως Ἀγῶνος Ἀθηνῶν καὶ ἀμέσου καταλήψεως ἐξουσίας ἐπ' ὀνόματι Κυβερνήσεως. Παραμένετε Στρατιωτικὸς Διοικητὴς Ἀττικῆς. Θὰ ἔλθη καὶ ἀνώτερος Βρεταννὸς ἀξιωματικός. Καλὴν ἐπιτυχίαν καὶ καλὴν ἀντάμωσιν».

Το διάγγελμα

Και, την επομένη, ο πρωθυπουργός απηύθυνε ένα πανηγυρικό διάγγελμα προς τον ελληνικό λαό. Το κείμενό του είναι σχεδόν το ίδιο με τον λόγο του της Απελευθέρωσης που παραθέτουμε πιο κάτω.

Ο Γεώργιος

Στο μεταξύ είχε ρυθμιστεί και το θέμα του βασιλιά. Ο Τσώρτσιλ και ο Γ. Παπανδρέου είδαμε πως είχαν τελεσίδικα συμφωνήσει: δεν θα επέστρεφε στην Ελλάδα προτού γίνει δημοψήφισμα. Αλλά εκείνος την τελευταία στιγμή δημιούργησε μια περιπλοκή: εφόσον ο ίδιος δεν μπορούσε να βρεθεί στην Αθήνα την ώρα της Απελευθέρωσης, να στείλει τον διάδοχο, μολονότι η συμφωνία των δύο πρωθυπουργών (Αγγλίας και Ελλάδας) καθόριζε πως ούτε αυτός θα ερχόταν. Έτσι, από το Λονδίνο ο Γεώργιος τηλεγράφησε στον Παύλο, που τότε παρέμενε στο Κάιρο, να σπεύσει στην Ιταλία, στην Κάβα Ντέι Τιρένι, και εκεί να εκβιάσει την έγκριση για να ακολουθήσει την κυβέρνηση στη θριαμβευτική της επιστροφή. Αλλά ο πρεσβευτής της Αγγλίας Λήπερ γράφει στο βιβλίο του *Όταν Έλληνας συναντά Έλληνα*, σελ. 72:

> *«Καθ' ὃν χρόνον ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις εὑρίσκετο ἀκόμη εἰς τὴν Κάβα ντέϊ Τιρένι ὁ Διάδοχος ἔφθασεν ἐξ Αἰγύπτου κατόπιν παραγγελίας τοῦ Βασιλέως. Ὁ Βασιλεὺς δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐγκαταλείψει τὴν ἐπιθυμίαν νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰς Ἀθήνας μαζὶ μὲ τὴν Κυβέρνησίν του, ἀλλὰ ἐὰν αὐτὸ δὲν ἦτο δυνατόν, θὰ ἐπεθύμει νὰ τὸν ἀναπληρώσῃ ὁ Διάδοχος. Δὲν ἦτο συνεπῶς καθόλου εὐχάριστον δι' ἡμᾶς νὰ εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἀντιταχθῶμεν εἰς τὰς ἐπιθυμίας των. Διότι, ἂν ἐδεχόμεθα μία τοιαύτην ἐπιθυμίαν, ἡ ἐξ ὅλων τῶν κομμάτων Κυβέρνησις θὰ διελύετο. Τὴν τελευταίαν στιγμὴν δὲν θὰ ὑπῆρχεν Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις καὶ χωρὶς ἀμφιβολίαν, τὸ ΕΑΜ θὰ κατελάμβανε τὴν Ἐξουσίαν εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὁ Διάδοχος παρέμεινε μίαν ἢ δύο ἡμέρας εἰς Ἰταλίαν καὶ κατόπιν μετέβη εἰς Λονδῖνον νὰ παραμείνῃ μὲ τὸν Βασιλέα. Μόνον περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου, ὁ Βασιλεὺς συνεφιλιώθη τελικὰ μὲ τὸν φοβερὰ δυσάρεστον ρόλον τοῦ θεατοῦ τῆς ἐξελίξεως τῶν γεγονότων ἀπὸ τὸ Λονδῖνον. Ἠρνήθη νὰ ὀνομάσῃ Ἀντιβασιλέα, ὥστε νὰ τὸν ἀναπληρώνῃ (εἰς Ἀθήνας) καὶ οὕτω πᾶσα Κυβερνητικὴ ἀλλαγὴ θὰ ἀπήτει τὴν ἔγκρισίν του ἀπὸ τὸ Λονδῖνον...»*

Ο στρατηγός Σπηλιωτόπουλος

Τι συνέβαινε όμως στην Αθήνα;

Ο στρατηγός Σπηλιωτόπουλος, μόλις ανέλαβε το επικίνδυνο και αποφασιστικό αξίωμά του, συγκρότησε το επιτελείο του και εγκαταστάθηκε σε ένα σπίτι της οδού

Υψηλάντου. Άρχισε αμέσως να καταρτίζει τα σχέδιά του για την τήρηση της τάξης μόλις θα απομακρύνονταν οι Γερμανοί. Και, από τη στιγμή εκείνη, όλες οι ελληνικές δημόσιες υπηρεσίες, με πρώτες την Αστυνομία και τη Χωροφυλακή, τάχθηκαν υπό τις διαταγές του. Η κυβέρνηση Ράλλη ουσιαστικά είχε πάψει να υπάρχει. Ακόμα και τα Τάγματα Ασφαλείας σταμάτησαν κάθε εμφανή δράση και ανέμεναν σιωπηρά εντολές από τον στρατιωτικό διοικητή.

Σ' εκείνο το σπίτι της οδού Υψηλάντου ήρθε την επομένη –28 Σεπτεμβρίου– ένας ψηλός, ξερακιανός ξένος και τον συνάντησε: ήταν ο Άγγλος συνταγματάρχης Σέπαρντ, ο «Χιλλς» των βουνών, που τώρα ερχόταν από τη Μέση Ανατολή ως επίσημος εκπρόσωπος του Συμμαχικού Στρατηγείου και Σύνδεσμος με τον στρατηγό Σπηλιωτόπουλο. Ο Σέπαρντ συνοδευόταν από τρεις βοηθούς του αξιωματικούς και εγκαταστάθηκε στο ίδιο κτίριο με το επιτελείο του Έλληνα στρατιωτικού διοικητή.

Οι Γερμανοί πληροφορήθηκαν την ανάληψη της στρατιωτικής διοίκησης από τον Χ. Σπηλιωτόπουλο. Προσπάθησαν να ανακαλύψουν και να συλλάβουν αυτόν τον μυστηριώδη διοικητή στον οποίο υπάκουαν οι πάντες μέσα στην πρωτεύουσα. Απέτυχαν όμως τελείως. Αλλά στις αρχές Οκτωβρίου ένας Γερμανός καθηγητής συναντήθηκε με κάποιον γνωστό του Έλληνα αξιωματικό σε κάποιο μικρό επιπλοποιείο της οδού Βερανζέρου.

«Ενεργώ εκ μέρους του Διοικητού των γερμανικών στρατευμάτων στη Νότιο Ελλάδα», του είπε. «Θέλει οπωσδήποτε να συναντηθεί με τον δικό σας διοικητή, τον στρατηγό Σπηλιωτόπουλο, για ένα ζήτημα υψίστης σπουδαιότητος τόσον για την Ελλάδα όσο και για τον γερμανικό στρατό. Είμαι διατεθειμένος να περιμένω εδώ ή οπουδήποτε αλλού οσεσδήποτε ώρες χρειασθούν για να λάβω την απάντηση. Και ο στρατηγός διοικητής μου είναι διατεθειμένος να προσέλθη, με οποιεσδήποτε εγγυήσεις ασφαλείας και μυστικότητος, σε οποιοδήποτε σημείο ορίσει ο στρατηγός Σπηλιωτόπουλος».

Γερμανός διοικητής ήταν τότε ο στρατηγός της αεροπορίας Φέλμυ. Αυτό που ήθελε να προτείνει ήταν: να αφεθεί ο υπολοιπόμενος γερμανικός στρατός ανενόχλητος να αποχωρήσει· και σε αντάλλαγμα καμιά καταστροφή δεν θα κάνει στην πρωτεύουσα.

Άγγλοι και Γερμανοί

Αλλά η απάντηση του στρατηγού Σπηλιωτόπουλου ήταν αρνητική. Δεν δεχόταν διαπραγματεύσεις, ούτε συνάντηση. «Αν ο στρατηγός Φέλμυ επιθυμεί να παραδοθεί σ' εμένα ή στους Συμμάχους, ξέρει τι πρέπει να κάνει».

Κατόρθωσε όμως ο Γερμανός διοικητής να έρθει σε επαφή με τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό. Του έκανε την ίδια πρόταση κι εκείνος τη διαβίβασε απευθείας στον

αρχιστράτηγο της Μεσογείου στρατηγό Ουίλσων, προσθέτοντας και τη δική του συνηγορία. Όρος του στρατηγού Φέλμυ ήταν οι Άγγλοι να ακολουθούν σε απόσταση δύο ημερών πορείας. Και ο Ουίλσων όμως απάντησε αρνητικά, με το εξής τηλεγράφημά του προς τον Δαμασκηνό:

«Ἔλαβον τὸ μήνυμά Σας τὸ ἀφορῶν τὴν μεταβίβασιν τῶν Ἀθηνῶν εἰς χεῖρας τῶν δυνάμεών μου. Εἰς τὸ παρελθὸν οἱ Γερμανοὶ ἀπέδειξαν ἄνευ ἐξαιρέσεως ὅτι εἶναι ἀνειλικρινεῖς, καὶ δὲν δύναται νὰ βασίζεταί τις ἐπ' αὐτῶν. Κατ' ἀκολουθίαν, οἱαδήποτε συνεννόησις μετ' αὐτῶν, ἐκτὸς τῆς περιπτώσεως τῆς ἄνευ ὅρων συνθηκολογήσεως, εἶναι ἀδύνατος. Εὐθὺς ὡς λάβω τὴν εἴδησιν ὅτι αἱ Ἀθῆναι ἐξεκενώθησαν ἀπὸ τὸν ἐχθρόν, αἱ δυνάμεις μου θὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν πόλιν. Ὅσον συντομώτερον λάβω τὴν εἴδησιν αὐτήν, τόσον περισσότερον ὑπάρχουν ἐλπίδες νὰ παρεμποδισθοῦν ταραχαὶ καὶ καταστροφαί. Δεδομένου ὅτι ὅλα τὰ κόμματα εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπεσχέθησαν νὰ ὑποστηρίξουν τὴν Ἐθνικὴν Κυβέρνησιν, δύναμαι νὰ ἀναφερθῶ εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῆς Ὑμετέρας Μακαριότητος καὶ τῶν ἐκπροσώπων τῆς Κυβερνήσεως διὰ νὰ κρατηθῇ ἡ κατάστασις εἰς αὐτὸ τὸ μικρὸν χρονικὸν διάστημα».

Οι καταστροφές

Τι θα έκαναν όμως τώρα οι Γερμανοί; Θα εκτελούσαν καταστροφές στην πρωτεύουσα; Πριν από λίγες ημέρες, την 20ή Σεπτεμβρίου, ο Φέλμυ είχε δημοσιεύσει στις εφημερίδες –ακριβέστερα, στη μοναδική εφημερίδα που έβγαινε τότε στην Αθήνα, τον *Ημερήσιο Τύπο*– την εξής ανακοίνωση:

«Ἐξ ἀφορμῆς διαδόσεων καὶ ἰσχυρισμῶν διεσαφηνίσθη διὰ τοῦ Τύπου πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἡμερῶν, ὅτι ὁ Γερμανικὸς Στρατὸς οὔτε σχεδιάζει, οὔτε προπαρασκευάζει ἀνατινάξεις ἢ καταστροφὰς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Πρωτευούσης, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἐξετίθετο εἰς κίνδυνον ἡ ἰδιοκτησία ἢ ἡ ζωὴ τῶν κατοίκων. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἐξακολουθοῦν νὰ διαδίδωνται παρόμοιαι φῆμαι καὶ σκόπιμοι ψευδεῖς εἰδήσεις μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ ἐξερεθίζεται ὁ πληθυσμὸς ἐναντίον τῆς Δυνάμεως κατοχῆς καὶ νὰ παρασύρεται εἰς ἀπερισκέπτους ἐνεργείας.

»Οὕτω, π.χ., διατυποῦται ὁ ἀνόητος ἰσχυρισμὸς ὅτι ἡ λίμνη τοῦ Μαραθῶνος πρόκειται ν' ἀνατιναχθῇ ὑπὸ τῶν Γερμανῶν.

»Διαβεβαιῶ ἀκόμη μίαν φοράν, ὅτι ἅπασαι αἱ τοιαύτης φύσεως διαδόσεις εἶναι ἀναληθεῖς καὶ ὅτι ἐμφοροῦνται ὑπὸ κακῆς πίστεως. Τὰ γερμανικὰ στρατεύματα δὲν ἀποσκοποῦν νὰ ἐγκαταλείψουν οὔτε καὶ τώρα βεβαίως τὴν σύμφωνον πρὸς τὸ Διεθνὲς Δίκαιον καὶ φιλικὴν ἔναντι τοῦ

> *ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀνέκαθεν ἐπιδειχθεῖσαν στάσιν των καὶ νὰ ρίψουν τὴν χώραν εἰς τὴν φρίκην καὶ τὰς καταστροφὰς τοῦ πολέμου. Ἀπαραίτητος προϋπόθεσις πρὸς τοῦτο εἶναι φυσικὰ ὅτι καὶ ὁ πληθυσμὸς δὲν θὰ λάβῃ ἐχθρικὴν ἔναντι τοῦ Γερμανικοῦ Στρατοῦ στάσιν. Οὐδεὶς Ἀθηναῖος, ὅστις ἐπιδεικνύει ἥσυχον καὶ σώφρονα διαγωγήν, πρέπει νὰ φοβῆται διὰ τὴν πόλιν του ἢ νὰ γίνεται περίφροντις διὰ τὴν ζωὴν καὶ περιουσίαν του».*

Αυτή η ανακοίνωση όμως δεν δέσμευε τους Γερμανούς. Και διάχυτη ήταν η ανησυχία μήπως αφήσουν πίσω τους ερείπια και συμφορές.

Στο μεταξύ, καθώς οι Αθηναίοι πληροφορούνταν ότι άρχισε η εγκατάλειψη της Πελοποννήσου, ανέμεναν πια την εκκένωση και της πρωτεύουσας από ημέρα σε ημέρα. Το χαρακτηριστικό προμήνυμα ήταν ότι επαναλαμβανόταν το γνώριμο φαινόμενο των παραμονών της ιταλικής συνθηκολόγησης. Πολλοί Γερμανοί εκποιούσαν στρατιωτικά είδη. Μερικοί έδιναν και όπλα έναντι λιρών. Αλλά ακόμη και ολόκληρες υπηρεσίες που διαλύονταν πουλούσαν τα υπάρχοντά τους σε μαυραγορίτες. Και η πλατεία Κλαυθμώνος παρουσίαζε εκπληκτικό θέαμα, καθώς η υπηρεσία που ήταν εγκατεστημένη στο κτίριο του υπουργείου Ναυτικών πουλούσε τα έπιπλά της.

Ωστόσο, ήρθε η 11η Οκτωβρίου. Ο αρχιεπίσκοπος, ο στρατηγός Σπηλιωτόπουλος, η κατοχική κυβέρνηση είχαν πληροφορηθεί πως έφτασε πια το πλήρωμα του χρόνου. Το πρωί της επομένης θα εγκατέλειπε ο γερμανικός στρατός την Αθήνα. Μέσα στην πόλη είχε ήδη εισέλθει η τριμελής Κυβερνητική Επιτροπή (Θ. Τσάτσος, Γ. Ζεύγος, Μανουηλίδης) και είχε αναλάβει ουσιαστικά την εξουσία στα χέρια της. Η κατοχική κυβέρνηση είχε πια διαλυθεί. Και εκείνο το βράδυ, ο πρωθυπουργός-σκιά Ι. Ράλλης ειδοποίησε με τον διευθυντή της Αστυνομίας Άγγ. Έβερτ την επιτροπή ότι από την επομένη θα είναι στη διάθεσή της. Αλλά η επιτροπή αποφάσισε να τον συλλάβει αμέσως. Και ειδοποιήθηκε ο Έβερτ να τον εγκλείσει στις φυλακές Αβέρωφ. Έτσι έπεφτε η αυλαία στην κωμικοτραγική παράσταση των κατοχικών κυβερνήσεων και άρχιζε η αδυσώπητη διαδικασία της κάθαρσης του δωσιλογισμού. Ο Ι. Ράλλης έμπαινε στις φυλακές, από τις οποίες, όπως ο Πεταίν, δεν θα έβγαινε ζωντανός.

Τη νύχτα εκείνη πυρετώδης κίνηση παρατηρούνταν στις γερμανικές εγκαταστάσεις. Καίγονταν αρχεία, φορτώνονταν διάφορα είδη, όλη η ανήσυχη δραστηριότητα ενός αναχωρούντος στρατού. Και ο στρατηγός Φέλμυ έστελνε στον δήμαρχο Αθηναίων το εξής σημείωμα:

> *«Ἔχω τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ἀνακοινώσω ὅτι ὁ Γερμανικὸς στρατὸς ἐκήρυξε τὰς Ἀθήνας ἀνοχύρωτον πόλιν. Ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν Γερμανικῶν στρατευμάτων ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως ἤρχισεν ἤδη. Τὸ μέτρον αὐτὸ λαμβάνεται μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἐκτιμηθῇ ἀπὸ τὸν ἐχθρόν».*

Κανείς δεν έκλεισε μάτι μέσα στην Αθήνα. Όλοι ήξεραν το πασίγνωστο μυστικό και όλα τα σπίτια ετοίμαζαν γαλανόλευκες σημαίες. Ανάμικτα αισθήματα κατείχαν τους Αθηναίους. Γενική βέβαια ήταν η χαρά, αλλά υπήρχαν και πανικόβλητες ομάδες και οργισμένα στρώματα. Το φάσμα του ΕΛΑΣ τάρασσε τη μια πλευρά, το δέος του δωσιλογισμού πτοούσε ορισμένους, και όλοι αφουγκράζονταν μήπως ακούσουν τις εκρήξεις των καταστροφών να δονούν την ατμόσφαιρα.

Αυτές οι εκρήξεις ακούστηκαν μόνο στον Πειραιά, αλλά την επομένη. Η γερμανική οπισθοφυλακή, αποχωρώντας, αχρήστευσε τον Προλιμένα και τον Κεντρικό Λιμένα. Ανατίναξε κρηπιδώματα, κατέστρεψε τον εξοπλισμό και βύθισε μια πλωτή δεξαμενή καθώς και ένα σκάφος 3.000 τόνων. Επιχείρησε να καταστρέψει και τις εγκαταστάσεις του Αγίου Γεωργίου (Κερατσίνι) μαζί με το ηλεκτρικό εργοστάσιο, οπότε οι συνέπειες θα ήταν ανυπολόγιστες για την πρωτεύουσα. Αλλά το Σύνταγμα Πειραιά του ΕΛΑΣ κινητοποιήθηκε και έδωσε σκληρή μάχη. Το εργοστάσιο έμεινε σχεδόν άθικτο, με τίμημα τον θάνατο εννέα μαχητών. Για την ιστορία, τα ονόματά τους είναι: Δ. Μαργαρώνης, Ι. Ηλιόπουλος, Π. Κοσμίδης, Α. Κούνουπας, Ν. Γεωργιάδης, Π. Μαυρομάτης, Γ. Γκόρδας, Ακρ. Τορουσιάδας, Αντ. Καλαποθάκος.

Ελευθερία

Το πρωί της 12ης Οκτωβρίου, υπό λαμπρό ουρανό, η Αθήνα πλημμύρισε από ελληνικές σημαίες. Μια γαλανόλευκη θάλασσα που τη διέστιζαν τα συμμαχικά χρώματα. Ο λαός χύθηκε στους δρόμους και παρακολουθούσε την αποχώρηση των τελευταίων κατακτητών.

Όλη τη νύχτα μικρές φάλαγγες γερμανικών αυτοκινήτων ξεκινούσαν προς τον Βορρά. Το πρωί στις 6:30΄ άρχισε η αποχώρηση του κύριου Σώματος. Και στις 8 έγινε μια μικρή, βιαστική τελετή στο μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη. Ο στρατηγός Φέλμυ κατέθεσε στεφάνι. Ειρωνεία; Ειλικρινής σεβασμός από έναν πραγματικό στρατιώτη; Προσπάθεια εξευμενισμού των Ελλήνων για να μην παρενοχληθεί ο αποχωρών στρατός;

Δεν έγινε όμως καμιά τελετή στην Ακρόπολη, όπου υπήρχε ένας εκκρεμής λογαριασμός: η σημαία. Σιωπηλά, η μικρή φρουρά του Ιερού Βράχου στις 9:15΄ υπέστειλε το μαυροκόκκινο σύμβολο, που πριν από 3,5 χρόνια το είχαν γκρεμίσει κάτω ο Γλέζος και ο Σάντας. Ένας στρατιώτης περιμάζεψε τη σημαία. Και το απόσπασμα έφυγε βουβό, ασήμαντο.

Τη στιγμή εκείνη έληγε η Κατοχή, που είχε διαρκέσει 1.625 ημέρες, από την 27η Απριλίου 1941. Η έπαρση και η υποστολή της γερμανικής σημαίας καθορίζουν τα χρονικά της όρια.

Οι Άγγλοι

Τι συνέβη στην Αθήνα εκείνη την ημέρα; Πανζουρλισμός χαράς, μέσα στην οποία άλλοι περίμεναν τον ΕΛΑΣ να μπαίνει θριαμβευτής και άλλοι προσδοκούσαν την εμφάνιση αγγλικού στρατού. Η 12η Οκτωβρίου όμως πέρασε χωρίς να φανούν ούτε ο ΕΛΑΣ, ούτε οι Άγγλοι. Στα όρια της Αττικής παρέμενε πάνοπλη η ΙΙη Μεραρχία, αλλά δεν κινήθηκε προς την πρωτεύουσα. Και οι μόνοι Άγγλοι που παρουσιάστηκαν ήταν 30 αλεξιπτωτιστές που είχαν πέσει στα Βίλια, την προηγούμενη νύχτα. Ο λοχαγός Μακάσκυ, που βρισκόταν τότε στην Αθήνα και είχε παρακολουθήσει μαζί με τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό την αποχώρηση των Γερμανών, πήγε και τους παρέλαβε. Απογοητευμένοι οι εθνικόφρονες είδαν τη μικρή εκείνη ομάδα να καταφθάνει, αντί του ισχυρού στρατού που περίμεναν. Και μόνο την επομένη ήρθε από την Πελοπόννησο το Σώμα Καταδρομών του Τζέλικο, δυνάμεως 600 ανδρών, με λίγο πυροβολικό. Αλλά έφυγε αμέσως κυνηγώντας τους Γερμανούς.

Απόλυτη τάξη όμως επικράτησε στην πρωτεύουσα. Η τριμελής Κυβερνητική Επιτροπή γινόταν παντού δεκτή με ενθουσιασμό και πειθαρχία. Είχε πραγματοποιηθεί κάτι για το οποίο πολλοί αμφέβαλλαν: η αναίμακτη απελευθέρωση. Μόνο που στις συνοικίες τα «φρουραρχεία» του ΕΛΑΣ έκαναν την επίσημη εμφάνισή τους, υψώνοντας την ελληνική σημαία και με πλήρη λειτουργία στρατιωτικού καταστήματος. Και σε ένα κτίριο στο κέντρο της Αθήνας, στην οδό Σίνα, εγκαθίστατο το Στρατηγείο του Α΄ Σώματος Στρατού. Ενώ ταυτόχρονα, λίγα μέτρα πιο πέρα, στην οδό Σόλωνος, ύψωνε τη σημαία του ένα από τα δύο κέντρα της οργάνωσης «Χ». Και τα ξενοδοχεία της πλατείας Ομονοίας ήταν επιταγμένα από μέλη των «Δυναμικών Οργανώσεων», ή των Ταγμάτων Ασφαλείας που εγκατέλειψαν τις μονάδες τους. Έκφραση της επικείμενης αναμέτρησης...

Το ΕΛΑΝ

Και τι απέγινε ο γερμανικός στρατός που αποχωρούσε;

Δεν αφέθηκε ανενόχλητος. Το Σχέδιο «Κιβωτός» λειτούργησε αρκετά αποδοτικά. Χτυπήθηκε σε πολλά σημεία από αντάρτες και Άγγλους και πολλές συγκρούσεις συνόδευαν την αναδίπλωσή του διαμέσου της Ελλάδας.

Ένα από τα χαρακτηριστικότερα επεισόδια της εγκατάλειψης της Ελλάδας συνέβη στον Μαλιακό Κόλπο. Ένα πλοιάριο που μετέφερε μιαν ομάδα 85 Γερμανών, με επικεφαλής λοχαγό, από τη Χαλκίδα στη Θεσσαλονίκη, χτυπήθηκε από αγγλικό αεροπλάνο. Οι Γερμανοί κατόρθωσαν να αποβιβαστούν στο Αργυρονήσι, στην είσοδο του Παγασητικού Κόλπου, όπου υπάρχει μεγάλος επανδρωμένος φάρος, και οχυρώθηκαν περιμένοντας τη διέλευση κανενός άλλου δικού τους πλοιαρίου για να τους παραλάβει. Και τότε έγινε για πρώτη φορά από τους αντάρτες μια συνδυασμέ-

νη επιχείρηση δυνάμεων ξηράς και θάλασσας που είχε όλα τα γνωρίσματα τακτικής μάχης.

Πήραν μέρος το Απόσπασμα Αν. Φθιώτιδας του ΕΛΑΣ (καπετάνιος ο Σ. Μπεγνής), ένας λόχος όλμων (λοχαγός Ζέρβας) και η 5η Μοίρα του ΕΛΑΝ (διοικητής Σ. Γρηγοριάδης) με 4 εξοπλισμένα καΐκια. Το Αργυρονήσι βομβαρδίστηκε με τους όλμους και ακολούθησε κανονική απόβαση ισχυρού αγήματος του Αποσπάσματος Φθιώτιδας και του ΕΛΑΝ. Τα πάντα λειτούργησαν άριστα και μετά από σύντομη αντίσταση οι Γερμανοί παραδόθηκαν με τον οπλισμό τους.

Η επιχείρηση αυτή θεωρήθηκε τόσο σημαντική από τον Σαράφη, ώστε στο βιβλίο του (σελ. 509) της αφιερώνει μισή σελίδα:

> *«Ἀπὸ τὰ τέλη Αὐγούστου ποὺ ἀρχίζει ἡ ἀποχώρηση τῶν γερμανῶν, ἡ πυκνότητα τῶν θαλασσίων ἐχθρικῶν μεταφορῶν ἐντείνεται ἰδιαίτερα στὸν Εὐβοϊκὸ καὶ Μαλιακὸ κόλπο. Παράλληλα ἐντείνεται καὶ ἡ δράση τοῦ ΕΛΑΝ. Μὲ εἰδικὴ διαταγὴ τοῦ Γενικοῦ στρατηγείου συγκροτεῖται προσωρινὰ 5η μοίρα τοῦ ΕΛΑΝ ἀπὸ τὸν ἀνεξάρτητο στολίσκο Μαλιακοῦ καὶ τὸ στολίσκο βορείου Εὐβοϊκοῦ μὲ ἀποστολὴ νὰ προσβάλλει τὶς ἐχθρικὲς νηοπομπὲς στὸ εὐπαθέστερο σημεῖο, δηλ. στὴ συμβολὴ Εὐβοϊκοῦ καὶ Μαλιακοῦ κόλπου. Ἡ ἐπιχείρηση αὐτή, μολονότι ἡ σύλληψη καὶ ὀργάνωσή της ἦταν καλή, δὲν ἀπέδωσε πολλὰ λόγω κακῆς συνεννόησης μὲ τὴ διοίκηση τοῦ στολίσκου βορείου Εὐβοϊκοῦ.*
>
> *»Ὡστόσο ἡ 5η μοίρα σημείωσε μερικὲς ἐπιτυχίες. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἑξῆς ἐπιχείρηση. 85 γερμανοὶ προερχόμενοι ἀπὸ τὶς φρουρὲς τῶν Κυκλάδων ἀποβιβάστηκαν στὰ μέσα Ὀχτώβρη μὲ τὰ ἐφόδια καὶ τὸν ὁπλισμό τους στὸ νησὶ Ἀργυρόνησο μεταξὺ Τρίκερι καὶ βόρειας Εὔβοιας. Ὕστερα ἀπὸ βύθιση τοῦ σκάφους τους ἀπὸ τὴ συμμαχικὴ ἀεροπορία, ὁ ἐχθρὸς ἔδειχνε διαθέσεις νὰ ἐγκατασταθεῖ στὸ νησί. Ἡ 5η μοίρα τοῦ ΕΛΑΝ σὲ συνεργασία μὲ τὸ ἀπόσπασμα ἀνατολικῆς Φθιώτιδος καὶ λόχο ὅλμων τοῦ 36 συντάγματος τοῦ ΕΛΑΣ ἀνάλαβε νὰ ἐξοντώσει τὴ γερμανικὴ δύναμη. Τὴ νύχτα 22-23 τοῦ Ὀχτώβρη, ὕστερα ἀπὸ βολὴ προπαρασκευαστικὴ τῶν ὅλμων καὶ τῶν πυρῶν τοῦ ΕΛΑΝ, ἐνεργήθηκε ἀπόβαση μὲ δύο διμοιρίες πεζοναυτῶν ὑπὸ τὴν ἄμεση προστασία καὶ ὑποστήριξη τῶν τεσσάρων σκαφῶν τῆς μοίρας. Ἡ ἀπόβαση ὑπῆρξε ἐπιτυχὴς καὶ ὕστερα ἀπὸ γρήγορον ἀγώνα ὁ ἐχθρὸς παραδόθηκε μὲ ὅλο τὸν ὁπλισμό του ποὺ περιλάβαινε ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα 2 ταχυβόλα καὶ 7 πολυβόλα».*

Ο γερμανικός στρατός πάντως, παρά τις απώλειές του, διατήρησε καλά τη συνοχή του και τον όγκο του. Όπως, άλλωστε, και διαμέσου της Γιουγκοσλαβίας. Πάντως το τελευταίο τμήμα του, το απόγευμα της 4ης Νοεμβρίου 1944, περνούσε τα σύνορα

στον τομέα της Φλώρινας. Μόνο στην Κρήτη και στη Μήλο υπήρχαν πια απομονωμένοι Γερμανοί. Ουσιαστικά η απελευθέρωση της Ελλάδας είχε ολοκληρωθεί. Με τη λαχτάρα των Ελλήνων ότι είχαν τα δεινά τους τερματιστεί, η οποία έμελλε –αλίμονο– τόσο οδυνηρά να διαψευσθεί.

Οι ένοπλες δυνάμεις

Σε ποια κατάσταση έβρισκε η Απελευθέρωση την Ελλάδα;

Η χώρα ήταν σε κατάσταση επιστράτευσης και πολεμικής κινητοποίησης. Υπήρχαν υπό τα όπλα 170.000 περίπου άνδρες, που αναλύονταν ως εξής:

ΕΛΑΣ:	Μόνιμη δύναμη	75.000
	Εφεδρική	44.000
	Σύνολο	119.000
ΕΔΕΣ-ΕΟΕΑ:	Μόνιμη δύναμη	12.000
	Εφεδρική	7.000
	Σύνολο	19.000
Άνδρες στη Μέση Ανατολή:	Ναυτικό	9.000
	Στρατός	10.000
	Αεροπορία	2.000
	Σύνολο	21.000
Τσαούς Αντών (Φωστερίδης)		3.000
Οργανώσεις Αντιστάσεως στην Κρήτη		3.000
Δυναμικές οργανώσεις		2.000
Μυστικές οργανώσεις (σαμποτάζ-πληροφορίες)		1.000
Σύνολο		168.000

Ο αριθμός αυτός είναι επιβλητικός. Αντιπροσωπεύει πάνω από το 50% του τακτικού στρατού τον οποίο μπόρεσε να παρατάξει η Ελλάδα την άνοιξη του 1941 (300.000 άνδρες). Και δεν συνυπολογίζουμε τους άνδρες των οργανώσεων και σχηματισμών οι οποίοι κατά έναν οιονδήποτε τρόπο είχαν αποκηρυχθεί από τους Συμμάχους και την εθνική κυβέρνηση. Οι τελευταίες αυτές δυναμεις (Τάγματα Ασφαλείας καθώς και διάφορα άλλα Σώματα που θεωρούνταν ως συνεργαζόμενα με Γερμανούς και Βουλγαρους) υπερέβαιναν τις 35.000 άνδρες. Ώστε οι υπό τα όπλα Έλληνες έφταναν τις 200.000 άνδρες. Ουσιαστικά λοιπόν η χώρα βρισκόταν «επί ποδός πολέμου».

Ο ΕΛΑΣ

Η ισχυρότερη και μεγαλύτερη δύναμη, ο ΕΛΑΣ, τις ημέρες της Απελευθέρωσης είχε την εξής σύνθεση, κατά τα στοιχεία που δίνει ο αρχηγός της Στ. Σαράφης (στο βιβλίο του, σελ. 416-421):

	Δύναμις	
1. Γενικὸ Στρατηγεῖο		
Τάγμα Γ.Σ.	*500*	
	500	
2. Ὁμὰς Μεραρχιῶν Στερεᾶς Ἑλλάδος		
Λόχος Στρατηγείου	*200*	
ΙΙ Μεραρχία (Ἀττικῆς)	*4.000*	
ΧΙΙΙ Μεραρχία (Στερεᾶς Ἑλλάδος)	*5.000*	
	9.200	
3. Ὁμὰς Μεραρχιῶν Μακεδονίας		
Λόχος Στρατηγείου	*200*	
ΙΧ Μεραρχία (Δυτικῆς Μακεδονίας)	*5.500*	
ΧΙ Μεραρχία (Θεσσαλονίκης)	*3.000*	
Χ Μεραρχία (Κεντρικῆς Μακεδονίας)	*4.500*	
VI Μεραρχία (Ἀν. Μακεδονίας-Θράκης)	*3.000*	
	16.200	
4. Ι Μεραρχία (Θεσσαλίας)	*8.000*	
5. ΙΙΙ Μεραρχία (Πελοποννήσου)	*6.000*	
6. VIII Μεραρχία (Ἠπείρου)	*5.000*	
7. V Μεραρχία (Κρήτης)	*2.000*	
8. Ταξιαρχία Ἱππικοῦ	*1.100*	
	22.100	
Γενικὸ σύνολο	*48-49.000*	
Ἡ δύναμις αὐτὴ κατενέμετο ὡς ἑξῆς:		
Συνολικὴ δύναμη ΕΛΑΣ:		
1. Ἀξιωματικοὶ μόνιμοι ἐνεργοῦ στρατοῦ	*700*	*περίπου*
Ἀξιωματικοὶ ἔφεδροι ἐκ μονίμων	*100*	»
Ἀξιωματικοὶ ἔφεδροι σχολῆς ΕΛΑΣ	*1.270*	»
Ἀξιωματικοὶ παλιοῦ στρατοῦ	*1.500*	»
Καπεταναῖοι	*1.070*	»
Ἀξιωματικοὶ ὑπηρεσιῶν ὀνομασίας ΠΕΕΑ	*600*	»
Σύνολο	*5.240*	
2. Ὁπλίτες	*43.700*	
Σύνολο ἀξιωματικῶν καὶ ὁπλιτῶν	*48.940*	

Σ' αυτή τη δύναμη πρέπει να προσθέσουμε το Α΄ Σώμα Στρατού, που διέθετε 22.000-25.000 άνδρες, από τους οποίους τουλάχιστον 5.000 ήταν ένοπλοι μαχητές. Όπως επίσης και τον εφεδρικό ΕΛΑΣ, ο οποίος, τον Σεπτέμβριο-Οκτώβριο, διογκώθηκε απότομα και φαίνεται πως προσέγγιζε τις 45.000 άνδρες.

Τον ΕΛΑΣ συμπλήρωνε το ΕΛΑΝ, που ο πρώτος πυρήνας του, εντελώς αυτοσχέδιος, εμφανίστηκε τον Μάρτιο του 1943 στον Μαλιακό Κόλπο. Ανδρώθηκε το 1944 και κατά την Απελευθέρωση παρέτασσε 100 εξοπλισμένα μηχανοκίνητα πλοιάρια, μεταξύ των οποίων ορισμένα πάνω από 200 τόνους, ένα μεγάλο ρυμουλκό και μια τορπιλάκατο. Το συνολικό του εκτόπισμα έφτανε τους 4.000 τόνους. Τα πλοιάρια έφεραν ταχυβόλα Έρλιγκτον των 2,2 εκ., πολυβόλα, αυτόματα, ακόμη και όλμους. Η δύναμη του προσωπικού σε αξιωματικούς, καπεταναίους και ναύτες (αντάρτες) ανερχόταν σε 1.200 άνδρες. Το ΕΛΑΝ ασκούσε πραγματικό έλεγχο σε όλες σχεδόν τις ακτές και τα περισσότερα λιμεναρχεία.

Ο οπλισμός του ΕΛΑΣ ήταν πια σημαντικός. Η κρίση πυρομαχικών είχε σχεδόν υπερπηδηθεί χάρη στα λάφυρα από τους αποχωρούντες Γερμανούς και από τα συντριφθέντα Τάγματα Ασφαλείας. Παρέτασσε και πάνω από 100 πυροβόλα, ενώ είχε στοιχειώδη μέσα διαβιβάσεων.

Η άλλη παράταξη

Απέναντι αυτής της δύναμης τι υπήρχε;

Ο πίνακας που δίνουμε παραπάνω επιτρέπει τη σύγκριση. Οι εσωτερικές μη αριστερές εξοπλισμένες δυνάμεις δεν μπορούσαν να τον αντιμετωπίσουν. Η προοπτική να συντριβεί ο ΕΛΑΣ με τα Τάγματα Ασφαλείας αποδείχτηκε ουτοπική. Και ο Γ. Παπανδρέου, μετά την πρωθυπουργία του, απαντώντας σε ορισμένες επικρίσεις είχε δηλώσει:

> *«Όπου συνεκρούσθησαν –εἰς Πύργον, Καλάμας, Μελιγαλά, Γαργαλιάνους (καὶ Κιλκίς)– τὰ Τάγματα ὄχι μόνον ἡττήθησαν καὶ ἐσφάγησαν ἀλλὰ ὡδήγησαν εἰς τὴν σφαγὴν καὶ πληθυσμοὺς τῶν πόλεων. Καὶ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰς Ἀθήνας θὰ συνέβαινεν τὸ ἴδιον, ὅπου ἡ δύναμις τῶν Ταγμάτων ἀνήρχετο εἰς 1.500 ἄνδρας...»*

Μήπως οι άλλες οργανώσεις, οι «δυναμικές», ήταν σε θέση να αναχαιτίσουν τον ΕΛΑΣ, έστω μέσα στην Αθήνα; Ο Γ. Παπανδρέου δίνει πάλι την απάντηση:

> *«...Οἱ ἐπικριταὶ μᾶς ὑπενθυμίζουν ὅτι ὑπῆρχαν καὶ ἐσωτερικαὶ δυνάμεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἠδυνάμεθα νὰ στηριχθῶμεν. Ἐνθυμίζουν, πρῶτον, τὴν ὕπαρξιν τῶν "Ἐθνικῶν Ὀργανώσεων". Ἐγνωρίζαμεν καὶ ἡμεῖς τὴν ὕπαρξίν των καὶ ἐμεριμνήσαμεν μάλιστα ἀπὸ τὸ Κάϊρον, κατὰ τὸν σύντομον χρόνον τῆς Κυβερνήσεώς μας, νὰ τὰς ἐνισχύσωμεν. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐνίσχυσιν αἱ δυνάμεις των ἦσαν ἀσήμαντοι».*

Μόνο άξιο του ονόματος ένοπλο Σώμα στη μη αριστερή παράταξη ήταν οι ΕΟΕΑ του ΕΔΕΣ. Αλλά βέβαια δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει τον ΕΛΑΣ, ο οποίος έτσι ή αλλιώς υπερίσχυε στον εσωτερικό συσχετισμό δυνάμεων. Και έμενε ο εξωτερικός συσχετισμός, ο οποίος είχε βέβαια ως κορμό τον αγγλικό στρατό και τη RAF.

Θυσία αίματος

Αλλά, αν το πολεμικό δυναμικό του έθνους ήταν τόσο σημαντικό την ώρα της Απελευθέρωσης, ο συνολικός απολογισμός της Κατοχής ήταν πολύ οδυνηρός.

Οι θυσίες σε αίμα ήταν τεράστιες. Κατά μια επίσημη στατιστική του κράτους, αν περιλάβουμε και τους δύο πολέμους (ελληνοϊταλικό και ελληνογερμανικό), οι απώλειες του πληθυσμού (νεκροί) το 1941-1944 ανέρχονται στα εξής μεγέθη:

1. Απώλειες του ελληνικού στρατού στη διάρκεια των δύο πολέμων	13.400
2. Απώλειες των ενόπλων δυνάμεων της εθνικής αντίστασης	10.000
3. Απώλειες των ενόπλων δυνάμεων Μέσης Ανατολής	1.100
4. Απώλειες πληρωμάτων εμπορικής ναυτιλίας	3.500
5. Εκτελεσθέντες κατά την Κατοχή	50.000
6. Θάνατοι από πείνα και στερήσεις	260.000
7. Απώλειες εβραϊκού πληθυσμού και άλλων Ελλήνων στα στρατόπεδα συγκέντρωσης	60.000
8. Νεκροί από βομβαρδισμούς της αξονικής ή συμμαχικής αεροπορίας	7.000
ΣΥΝΟΛΟ	405.000

Κατά την απογραφή του 1940, ο πληθυσμός της Ελλάδας το 1940 ανερχόταν σε 7.344.860 άτομα. Συνεπώς οι απώλειες του πληθυσμού από πολεμικές και κατοχικές αιτίες το 1940-1944 ανέρχονται στα 5,6% του πληθυσμού.

Οι αριθμοί αυτοί ίσως να είναι εν μέρει υπερβολικοί και αυθαίρετοι. Δεν θα απέχουν όμως χονδρικά πολύ από την αλήθεια. Η θυσία αίματος των Ελλήνων υπήρξε η βαρύτερη της κατεχόμενης Ευρώπης εκτός της Πολωνίας.

Οικονομικός απολογισμός

Σε ποια οικονομική κατάσταση άφηνε η Κατοχή την Ελλάδα;

Την τραγωδία της δραχμής με τον τερατώδη πληθωρισμό την εξιστορήσαμε. Αλλά, για να συλλάβουμε την έκταση του αφανισμού και της εξάρθρωσης της οικονομίας, πρέπει να κάνουμε συγκριτική παράθεση των μεγεθών της προ και μετά την κατοχική θεομηνία.

Η καταστρεπτικότητα της Κατοχής περιλάμβανε, εκτός από τη λεηλασία, τη νομι-

σματική κατάρρευση και τον ακράτητο πληθωρισμό, που εξανέμισε τα πάντα, και βαρύτατες καταστροφές και φθορά του πάγιου κεφαλαίου, την εξόντωση μεγάλου μέρους του ειδικευμένου και τεχνικού προσωπικού της βιομηχανίας και βιοτεχνίας, την καταστροφή και εξάρθρωση των συγκοινωνιών και μεταφορικών μέσων, καθώς και τη μεγάλη μείωση του ζωοκομικού κεφαλαίου και του γεωργικού εξοπλισμού.

Σε τι ύψη ανέρχονται αυτές οι ζημιές, δεν είναι δυνατόν να υπολογιστεί ακριβώς. Έχουν γίνει διάφορες εκτιμήσεις από κρατικές Αρχές και ξένες υπηρεσίες, αλλά οι περισσότερες είναι επισφαλείς.

Πιο προσεγγίζοντες προς την πραγματικότητα είναι ίσως οι υπολογισμοί του Χρ. Ευελπίδη, ο οποίος δίνει την εξής εικόνα (*Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Ελλάδος*, Αθήναι, 1950, σελ. 72):

«Όσον ἀφορᾶ τὰς ὑλικὰς ζημίας ἔχομεν:

»α. Διαρπαγὴν τοῦ γεωργικοῦ καλλιεργητικοῦ κεφαλαίου καὶ μείωσιν τῆς παραγωγῆς, ἡ ὁποία ὑπελογίσθη κατὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου εἰς 40% διὰ τὰ δημητριακά, 80% τὸν καπνόν, 70% τὸ βαμβάκι, 60% τὴν σταφίδα, 50% τὰς ἀμπέλους κ.ο.κ.

»β. Μείωσιν τοῦ κτηνοτροφικοῦ κεφαλαίου ὑπολογισθεῖσαν εἰς 50% διὰ τὰ μεγάλα ζῶα καὶ εἰς 30% διὰ τὰ μικρά.

»γ. Ἐλάττωσιν τῶν δασῶν μας κατὰ 20%.

»δ. Νέκρωσιν τῆς μεταλλευτικῆς κινήσεως καὶ καταστροφὴν τῶν μεταλλευτικῶν ἐγκαταστάσεων.

»ε. Ἐλάττωσιν τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς κατὰ τὸ ἥμισυ σχεδὸν μὲ ἀρκετὰς ζημίας εἰς τὸ βιομηχανικὸν κεφάλαιον.

»στ. Καταστροφὴν τῶν συγκοινωνιῶν, δηλ. τοῦ πλείστου σιδηροδρομικοῦ ὑλικοῦ, τοῦ σιδηροδρομικοῦ δικτύου καὶ τῶν γεφυρῶν, μεγάλας βλάβας εἰς τὸ ὁδικὸν δίκτυον καὶ διαρπαγὴν τῶν 70% τῶν αὐτοκινήτων, καταστροφὴν τῶν λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων καὶ τῆς διώρυγος τῆς Κορίνθου.

»ζ. Ἀπώλειαν τῶν 72% τῆς ἐμπορικῆς καὶ ἐπιβατηγοῦ ναυτιλίας τῆς Χώρας».

14 δισ. δολάρια

Πάντως και με αυτές τις μετριοπαθείς εκτιμήσεις η καταστροφή της Ελλάδας είναι υπέρμετρη. Στη Διάσκεψη Επανορθώσεων στο Παρίσι το 1950 οι γενικές (άμεσες) ζημίες της Ελλάδας το 1940-44 αναγνωρίστηκαν σε 4.391 εκατομμ. δολάρια του 1938 (ισοδυναμούν προς διπλάσια περίπου δολάρια του 1973) από τα οποία: 2.268 εκατ. ζημίες κεφαλαίου, 1.200 εκατ. ζημίες λόγω έλλειψης συντήρησης, 293 εκατ. ζημίες της παραγωγής. Οι συνολικές, θετικές και αρνητικές, ζημίες υπολογίστηκαν σε 14 δισ. δολάρια του 1938.

Κατά τον ΟΗΕ, οι θετικές πολεμικές ζημίες σε σύγκριση με το ετήσιο εισόδημα έχουν στην Ελλάδα δείκτη υψηλότερο και από της Γερμανίας: 170% είναι ο ελληνικός δείκτης, 135% ο γερμανικός. Οι άλλες εμπόλεμες χώρες έχουν: Γαλλία 92%, Βέλγιο 61%, Αυστρία 19%, Αγγλία 20% (βλ. Στ. Στεφανόπουλου, «Οικονομική Ανασυγκρότηση Ελλάδος», *Λεξικόν Ηλίου*, τόμος Ελλάς).

Μερικοί πιο συγκεκριμενοποιημένοι συγκριτικοί αριθμοί δίνουν το μέτρο της κατοχικής θεομηνίας:

ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ (σε τόνους)		
	1940	1944
Σιτάρι	904.600	350.000
Καπνός	47.300	20.000
Σταφίδα	166.400	90.000
ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ		
	1939	1944
Βόδια	481.761	240.880
Αγελάδες	485.000	243.180
Αίγες	4.356.000	3.049.200
Πρόβατα	8.138.000	5.697.600
Άλογα	350.000	175.000

Καταστράφηκαν εξάλλου ολοκληρωτικά 121.683 οικοδομές (αστικές και αγροτικές), δηλαδή το 7% των οικοδομών του 1940, και μερικώς 65.928.

Η φθορά των μεταφορών υπήρξε μεγίστη. Από 17.200 αυτοκίνητα (επιβατικά, φορτηγά, λεωφορεία) που υπήρχαν το 1939 στην Ελλάδα, απωλέσθηκαν στη διάρκεια του πολέμου και της Κατοχής χωρίς δυνατότητα αντικατάστασης τα 14.575, δηλαδή το 84,7%.

Από 232 ατμομηχανές του σιδηροδρομικού δικτύου απωλέσθηκαν οι 190, δηλαδή το 82%. Από 5.270 σιδηροδρομικά βαγόνια κάθε κατηγορίας απωλέσθηκαν τα 4.631, δηλαδή το 91%.

Αλλά υπήρχαν και άλλες συνέπειες. Οι τραπεζικές εργασίες και οι καταθέσεις στο διάστημα της Κατοχής είχαν εκμηδενισθεί. Όταν ήρθε η Απελευθέρωση, στην κυριότερη εμπορική τράπεζα, την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, το σύνολο των καταθέσεων ανερχόταν στο ισόποσο 187 χρυσών λιρών, έναντι 14.000.000 χρυσών λιρών πριν από τον πόλεμο.

Οι βιομήχανοι

Ο εκμηδενισμός όμως της δραχμής επέφερε και μερικά απροσδόκητα αποτελέσματα. Το βιομηχανικό κεφάλαιο της Ελλάδας απηλλάγη αυτομάτως από τα χρέη του προς τις τράπεζες, τα οποία ήταν τεράστια. Το 1940 το «Πυριτιδοποιείον-Καλυκοποιείον» απολάμβανε πιστώσεις 1.091.000.000 δραχμών, η «Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων» 631.000.000 δραχμών, η «Ελληνικη Εριουργία» 283.000.000 δραχμών, η «Εταιρεία Παπαστράτος» 222.000.000 δραχμών, αι «Ελαιουργείαι της Ελλάδος» 138.000.000 δραχμών, η «Εριοβιομηχανία Ναούσης Λαναρά-Κύρτση» 119.000.000 δραχμών. Ο εξανεμισμός της δραχμής απάλλαξε τις επιχειρήσεις αυτές από τα πιστωτικά βάρη τους. Διασπάστηκε έτσι το χρηματιστικό κεφάλαιο, και το βιομηχανικό κεφάλαιο στη φάση της ανασυγκρότησης μετά την Κατοχή κατέλαβε την ηγετική θέση στο πλέγμα του καπιταλισμού.

Οι κοινωνικές αλλοιώσεις και ανακατατάξεις όμως δεν υπήρξαν ανατρεπτικές. Παρά τη δημιουργία ενός στρώματος μεγαλομαυραγοριτών και πλουτισάντων δωσιλόγων, δεν κλονίστηκε αισθητά η διάρθρωση της αστικής τάξης. Αυτό καταφάνηκε κατά την ειρήνη και ανασυγκρότηση, όταν οι περισσότεροι από τους προπολεμικούς ηγετικούς οικονομικούς παράγοντες ήταν και πάλι επικεφαλής του κόσμου των επιχειρηματιών. Μόνο η ναυτιλία παρουσίασε ριζική ανανέωση και μια νέα ομάδα εφοπλιστών ηγήθηκε στη μεταπολεμική ανάπτυξή της.

Μεγαλύτερες κοινωνικες ανακατατάξεις πραγματοποιήθηκαν στις άλλες τάξεις και στρώματα, που είχαν όμως μικρότερη έκταση από όσο θα περίμενε κανείς να συμβεί μέσα σε εκείνη την κοσμοχαλασιά. Πολλοί μικροαστοί και κτηματίες προλεταριοποιήθηκαν, οι όγκοι τους όμως διατήρησαν την ταξική τους υπόσταση. Η αγροτική τάξη ιδίως δεν έπαθε βαθιές αλλοιώσεις με αγοραπωλησίες και βίαιες ενέργειες. Και σ' αυτό συνετέλεσε το γεγονός ότι η εξουσία της Αντίστασης που κυριάρχησε στην ύπαιθρο απέφυγε τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς στη διάρκεια του Αγώνα, δεν επέβαλε αγροτική μεταρρύθμιση με αναδιανομή της γης και περιφρούρησε το «στάτους κβο» που υπήρχε.

Το ΕΑΜ, ιδίως, ρητά δήλωσε –και εφάρμοσε– ότι δεν πρόκειται να θίξει την έγγεια ιδιοκτησία. Και ακριβώς επειδή πολύ νωρίς –από τις αρχές του 1942– άρχισε να επιβάλλει τον έλεγχό του σε ολοένα ευρύτερες αγροτικές εκτάσεις, αποτράπηκαν αλλαγές που είχαν ήδη σημειωθεί το 1941 και θα συνεχίζονταν αν το καθεστώς της υπαίθρου δεν περνούσε από τα χέρια του κατοχικού κράτους και των κατακτητών στην αντιστασιακή εξουσία. Το μόνο σχετικά ριζοσπαστικό μέτρο που ελήφθη, πολύ αργά άλλωστε –το 1944–, ήταν ότι επετράπη σε ακτήμονες να καλλιεργήσουν γαίες εγκαταλειμμένων μεγάλων κτημάτων, με τη ρητή προειδοποίηση ότι πρόκειται για παραχώρηση που θα ισχύσει μόνο στη διάρκεια της Κατοχής.

Την 22α Μαΐου 1944, 9η ημέρα της συνόδου του Εθνικού Συμβουλίου, στους Κορυσχάδες, έγινε η συζήτηση για το αγροτικό πρόβλημα. Την προηγουμένη είχε συνέλθει μυστικά η ομάδα («φράξια») των 40 περίπου Εθνοσυμβούλων που ήταν μέλη του ΚΚΕ. Και εκεί ο Γ. Σιάντος δήλωσε σαφώς: «Δεν πρόκειται να επιχειρήσουμε τώρα λύση του αγροτικού προβλήματος, γιατί θα αποτελούσε βαρύ πολιτικό σφάλμα. Μόνον ορισμένες διευκολύνσεις θα δοθούν στους αγρότες. Και θα επιτραπεί σε ακτήμονες να καλλιεργήσουν εγκαταλειμμένα τσιφλίκια, αλλά μόνο μέχρι της Απελευθερώσεως, ή ακόμη μέχρι της επανεμφανίσεως του ιδιοκτήτου». ΒΛΑΝΤΑΣ (με ζωηρότητα): «Άμα εγκατασταθούν αυτοί εκεί, ας βρεθεί μετά κυβέρνηση που θα μπορέσει να τους βγάλει». ΣΙΑΝΤΟΣ: «Αυτό είναι άλλο ζήτημα. Έτσι βέβαια δημιουργείται, στην περίπτωση αυτή, μια κατάσταση ντε φάκτο υπέρ του λαού και ορθώς χαίρει ο σύντροφος Βλαντάς. Αλλά δεν πάμε για εκεί. Αγροτική μεταρρύθμιση θα κάνουμε σύμφωνα με τους γνωστούς κανόνες μας και το πρόγραμμά μας όταν αναλάβουμε την εξουσία. Τώρα όχι».

Στη συζήτηση που επακολούθησε στο Εθνικό Συμβούλιο για το αγροτικό ζήτημα, αφού μίλησε ο γραμματέας του Αγροτικού Κόμματος Κ. Γαβριηλίδης, πήρε τον λόγο ο Κώστας Καραγιώργης, ο οποίος, εκφράζοντας την άποψη του ΕΑΜ, όπως είπε, τόνισε: «Θα μπορούσε αυτό το συμβούλιο, θα μπορούσε η ΠΕΕΑ, μέσα σε 24 ώρες να λύσει το αγροτικό πρόβλημα της Ελλάδας. Τόσο χρόνο χρειάστηκε και στη Γαλλική Επανάσταση η Συντακτική Συνέλευση το 1789 για να καταργήσει τη φεουδαρχική ιδιοκτησία στη γη. Αλλά ακολουθούμε άλλο δρόμο και δεν πρόκειται στη διάρκεια του Αγώνα να θίξουμε αυτό το πρόβλημα».

Πνευματικός απολογισμός

Η Κατοχή στην Ελλάδα θεωρείται ότι υπήρξε η σκληρότερη όλης της Ευρώπης. Αποτελεί όμως κοινοτοπία να πει κανείς ότι δεν έκαμψε το αγωνιστικό πάθος του λαού, που μετουσιωνόταν όχι μόνο στην άμεση αντιστασιακή δράση, αλλά και σχεδόν σε όλες τις μορφές ατομικής και κοινωνικής δραστηριότητας, κυρίως τις πνευματικές, που δονούσαν τους κατοίκους των πόλεων.

Έχουμε αναφέρει τον εκδοτικό, θεατρικό, καλλιτεχνικό οργασμό, την επέκταση του αναγνωστικού κοινού, τη φιλολογική γενικά έξαρση. Ποιαν άλλη ερμηνεία μπορεί να τους δώσει κανείς; Αν δεν τις αποδώσει στο γενικό γαλβάνισμα του λαού, θα αναγκαστεί να καταφύγει στην εξήγηση ότι οι άνθρωποι της Κατοχής ήταν τόσο ικανοποιημένοι υλικά από τις συνθήκες που επικρατούσαν, ώστε αγκάλιαζαν με πάθος τη λογοτεχνία, το θέατρο, τις τέχνες, επειδή ήταν απαλλαγμένοι από τις βιοτικές συνθήκες και περιδιάβαζαν αμέριμνοι στις σφαίρες της κουλτούρας.

Ήταν όμως άμεση η αντανάκλαση των κατοχικών γεγονότων, που είχαν ως θεμέ-

λιο και επιστέγασμα τον αγώνα για την επιβίωση και την Αντίσταση, στην πνευματική και καλλιτεχνική παραγωγή της εποχής;

Πολλοί εκφράζουν την απογοήτευσή τους, γιατί οι συγγραφείς και καλλιτέχνες της Κατοχής δεν δείχνουν όση ευαισθησία έπρεπε. Τα δημιουργήματά τους δεν έχουν αφομοιώσει τα κοινωνικά και μαχητικά προβλήματα που γεννούσαν η δουλεία και η εξέγερση. Και είναι αλήθεια πως τουλάχιστον η πεζογραφία παρουσιάζει πάμπολλα έργα, αλλά τα περισσότερα έχουν χαρακτηριστεί ως «έργα φυγής» (*Νέα Εστία*, τεύχος 431/1945): «Η λογοτεχνία των πολεμικών χρόνων στην Ελλάδα ήταν μια λογοτεχνία φυγής και ενδοστροφής», γράφει ο Αιμ. Χουρμούζιος.

Πράγματι, είδαν το φως στην Κατοχή πεζογραφήματα εξαίρετα, αλλά χωρίς να απασχολούνται με την Αντίσταση ή με το δράμα γενικά του λαού. Τέτοια έργα είναι πολυάριθμα.

Ο Άγγελος Τερζάκης εξέδωσε τα διηγήματα *Του Έρωτα και του Θανάτου* (1942) και τη νουβέλα *Στοργή* (1944).

Ο Καραγάτσης τη *Νυχτερινή Ιστορία* (1943), το *Χαμένο Νησί* (1943) και τον *Κοτζάμπαση του Καστρόπυργου* (1944).

Ο Στρατής Μυριβήλης τον *Βασίλη τον Αρβανίτη* (1943).

Ο Ηλίας Βενέζης την *Αιολική Γη* (1943) και τους *Άνεμους* (1944).

Ο Κοσμάς Πολίτης τις *Τρεις Γυναίκες* (1943).

Ο Παύλος Φλώρος τους *Νοσταλγούς* (1943).

Ο Μενέλαος Λουντέμης την *Έκσταση* (1943) και το *Γλυκοχάραγμα* (1944).

Ο Θανάσης Πετσάλης την *Κυρία των Τιμών* (1944).

Ο Πέτρος Χάρης τον *Μακρυνό Κόσμο* (1944).

Ο Φώτης Κόντογλου τα έργα *Φημισμένοι Άντρες* και *Λησμονημένοι* (1943), *Ο Θεός Κόνανος* (1943) και *Ιστορίες και Περιστατικά* (1944).

Ο Θράσος Καστανάκης τον *Καιρό της Ειρήνης* (1942) και *Εφτά Ιστορίες* (1944).

Θα μπορούσε να αναφέρει κανείς και πολλούς ακόμη, όπως τον Τάσο Αθανασιάδη, τον Ναπολέοντα Παπαγεωργίου, τον Αστέρη Κοβατζή, τον Αντώνη Βουσβούνη, τον Άλκη Αγγελόγλου, τον Στέλιο Ξεφλούδα, τον Αλκιβιάδη Γιαννόπουλο.

Και ακόμη συγγραφείς όπως ο Πέτρος Πικρός (*Σοπενχάουερ*), ο Κώστας Παράσχος (*Ψηλά στις Κορφές*), ο Ανδρόνικος Τζώρας (*Η Ξωτική Πολιτεία*), ο Γιάννης Τρίκκης (*Γράμματα σε Γυναίκες*), ο Γ. Λογοθέτης (*Μαίανδρος*) κ.ά. που πρόσθεσαν την παραγωγή τους σε διάφορα είδη του λόγου.

Δεν βρίσκει κανείς σ' αυτά τα έργα ούτε αντιστασιακές περιγραφές, ούτε βαθιές αντανακλάσεις κοινωνικών προβλημάτων. Το ίδιο παρατηρείται με τους θεατρικούς συγγραφείς της εποχής –Ψαθά, Σακελλάριο, Γιαλαμά, Γιαννακόπουλο, Ευαγγελίδη,

Λιδωρίκη κ.ά.–, που έχουν πληθωρική παραγωγή, αλλά η οποία περιορίζεται στην προσφορά προς το κοινό απλής ψυχαγωγίας.

Αλλά οι επικριτές ξεχνάνε ότι υπήρχε και η αδυσώπητη λογοκρισία. Και ότι, αν ήθελαν να εκφράσουν τις ψυχικές δονήσεις τους από την πραγματικότητα της Κατοχής, οι μεν θεατρικοί συγγραφείς δεν είχαν καμιά πρακτική δυνατότητα να τις υλοποιήσουν, οι δε άλλοι θα έπρεπε να καταφύγουν σε παράνομες εκδόσεις που ούτε τεχνικά ούτε κυκλοφοριακά ήταν δυνατές. Εξάλλου, δεν μπορεί να έχει κανείς την αξίωση κάθε συγγραφέας να είναι και ήρωας, έτοιμος να αντικρίσει το εκτελεστικό απόσπασμα, ή να βυθιστεί στην παράνομη ζωή. Αλλά και μόνο το ότι συνέχισαν –και μάλιστα εντονότερη από πριν– τη συγγραφική τους δημιουργία, διατηρώντας ψηλά την πνευματική στάθμη και ανταποκρινόμενοι στη δίψα ενός συνεχώς διευρυνόμενου κοινού που, παρά τα αγχώδη προβλήματα της εποχής, έβρισκε καιρό να απασχολείται με τα γράμματα, αποτελεί σπουδαία συνεισφορά.

Πρέπει όμως να εξετάσουμε τα πράγματα και από άλλη σκοπιά, η οποία είναι ίσως η κυριότερη. Ο πνευματικός δημιουργός δεν μπορεί να μείνει μακριά από τα βασικά γεγονότα του χώρου και του χρόνου όπου ζει και κινείται. Δέχεται τις αντανακλάσεις τους, ισχυρότερα μάλιστα –λόγω της ευαισθησίας του– από τους κοινούς ανθρώπους. Και η Κατοχή, σαν περίοδος συγκλονιστικών γεγονότων, ασκούσε την αντίστοιχη επίδρασή της στους συγγραφείς, τους ποιητές, τους καλλιτέχνες.

Υπό την επίδραση αυτή, ο δημιουργός μπορεί, αν είναι στρατευμένος, να δράσει πολιτικά ευθύς αμέσως. Μπορεί όμως και να εκφραστεί αμέσως; Κατά μία ορισμένη άποψη, χρειάζεται μια πίστωση χρόνου, έως ότου η επίδραση που υπέστη του γίνει βίωμα. Χρειάζεται μια «αποστασιοποίηση των γεγονότων», όπως την αποκαλεί ο συνθέτης Μάνος Χατζηδάκις (συνέντευξή του προς τον Γιάννη Μαρή στην εφημερίδα *Ακρόπολις*, 28.10.1973), για να εκφραστεί αισθητικά. Η άποψη αυτή, αν γίνει αποδεκτή, εξηγεί πώς η «τέχνη της Αντίστασης» διαμορφώθηκε ουσιαστικά μετά την Αντίσταση. Πεζογράφοι, ποιητές, καλλιτέχνες εμφανίστηκαν από το 1943 και έπειτα, όπως ο Θέμος Κορνάρος, ο Δημήτρης Χατζής, ο Χρύσανθος Γάιος, ο Σωτήρης Πατατζής, ο Μενέλαος Λουντέμης, ο Άλκης Τροπαιάτης, η Μέλπω Αξιώτη, ο Κώστας Κοτζιάς, ο Γιάννης Σφακιανάκης, ο Κώστας Σούκας, ο Ασημάκης Πανσέληνος, ο Γιάννης Μπεράτης, η Ρίτα Μπούμη-Παπά, ο Απ. Σπήλιος, ο Γιάννης Ρίτσος, η Κατίνα Παΐζη, ο Νίκος Παπάς, ο Βασίλης Ρώτας, ο Ν. Βρετάκος, ο Αλ. Κοτζιάς (αν και βλέπει με διαφορετικό πρίσμα την Αντίσταση). Ακόμη και ο Μήτσος Δημητρίου και ο Λεωνίδας Μωραΐτης, μαχητές του Αγώνα που κατόπιν επιδόθηκαν στη λογοτεχνία. Σχεδόν όλοι αυτοί οι δημιουργοί είχαν συνειδητοποιήσει την Αντίσταση από τον καιρό της Κατοχής, και είχαν παίξει ενεργό ρόλο στο δράμα της. Χρειάστηκε όμως η «αποστασιοποίηση» για να εκφραστούν.

Είναι η θεωρία της «αποστασιοποίησης» ορθή; Οφείλεται, τουναντίον, σε πρακτικούς λόγους η αποφυγή των κοινωνικών, εθνικών και αγωνιστικών προβλημάτων της Κατοχής, στην επίσημη φανερή δημιουργία των συγγραφέων του 1941-1944; Οπωσδήποτε η δημιουργία αυτή ήταν άφθονη και γόνιμη, όπως πληθωρική ήταν και η ανταπόκριση του κοινού. Κοινό στοιχείο αυτής της πνευματικής δραστηριότητας ήταν, βέβαια –όπως εξηγούμε–, η γενική ανάταση του λαού.

Τα θούρια

Αλλά δεν έπαψε να υπάρχει και μια μεγάλη μερίδα δημιουργών που άμεσα έκανε την προσφορά της στα γράμματα και τις τέχνες της Αντίστασης. Αυτό συνέβη ιδιαίτερα στον τομέα του ποιητικού λόγου. Υπήρξαν ποιητές ολκής, που εκείνα τα χρόνια διοχέτευαν τον οίστρο τους σε σελίδες οι οποίες φαίνονται ξένες προς τα μεγάλα γεγονότα. Ο Σεφέρης έγραφε το *Μυθιστόρημα* και ο Ελύτης τον *Ήλιο* τον *Πρώτο*. Πολλοί όμως άλλοι άφησαν τον εαυτό τους να παρασυρθεί από τα κύματα της οδύνης και του ενθουσιασμού κατευθείαν στην αντιστασιακή έκφραση. Και πρώτος ο Άγγελος Σικελιανός.

Τότε υψώθηκαν οι βροντεροί στίχοι του στην κηδεία του Παλαμά. Και ύμνησε τους αντάρτες η μούσα του με ποιήματα συναρπαστικά:

«Δὲν εἶναι τοῦτο πάλαιμα σὲ μαρμαρένια ἁλώνια,
ἐκεῖ νὰ στέκει ὁ Διγενὴς καὶ μπρὸς νὰ στέκει ὁ χάρος...
Ἐδῶ σηκώνετ' ὅλη ἡ γῆ μὲ τοὺς ἀποθαμένους
καὶ μὲ τὸν ἴδιο θάνατο πατάει τὸ θάνατό της...

Κι ἀπάνω ἀπάνω στὰ βουνά, κι ἀπάνω στὶς κορφές τους,
φωτάει μὲ μιᾶς Ἀνάσταση, ξεσπάει ἀχὸς μεγάλος...
Ἡ Ἑλλάδα σέρνει τὸ χορὸ ψηλὰ μὲς τοὺς ἀντάρτες,
– χιλιάδες δίπλες ὁ χορός, χιλιάδες τὰ τραπέζια –
κι εἶν' οἱ νεκροί, στὰ ξέγναντα, πρωτοπανηγυριῶτες».

Τότε αναφάνηκαν πολλά θούρια και εμβατήρια του Αγώνα, που έγιναν κτήμα των πατριωτών και ορισμένα είχαν πανελλήνια απήχηση. Σχεδόν η ολότητά τους προερχόταν από το ΕΑΜ. Όχι μόνο γιατί το ΕΑΜ κατείχε τον μεγαλύτερο χώρο στην Αντίσταση, αλλά και γιατί η κολοσσιαία οργάνωσή του περιέλαβε και τους ανθρώπους των γραμμάτων, που τους κινητοποιούσε συστηματικά αξιοποιώντας τον οίστρο τους για αγωνιστικούς σκοπούς. Οργάνωσε συχνά και διαγωνισμούς. Σε έναν τέτοιο διαγωνισμό, που προκήρυξε το τμήμα Λογοτεχνών και Μουσικών του ΕΑΜ, βραβεύτηκε το θούριο της ποιήτριας Σοφίας Μαυροειδή-Παπαδάκη *Εμπρός ΕΛΑΣ*.

Μελοποιήθηκε από τον Νίκο Τσάκωνα και έγινε το εμβατήριο του ΕΛΑΣ.

Ισχυρότατη απήχηση είχε και το θούριο του δημοσιογράφου Νίκου Καρβούνη *Στ' Άρματα! Στ' Άρματα!* Το μελοποίησε ο ανταρτομουσικός Αστραπόγιαννος. Ο Ύμνος της ΕΠΟΝ επίσης υπήρξε από τα πιο διαδεδομένα αντιστασιακά τραγούδια, δημιούργημα και αυτό της Σοφίας Μαυροειδή-Παπαδάκη, με διαφορετικές μουσικές συνθέσεις. Στην ελεύθερη Ελλάδα τραγουδιόταν με μουσική του Α. Ξάνθου. Στην Αθήνα, με μουσική του Φοίβου Ανωγειαννάκη και με στίχους και μουσική του Βασίλη Ρώτα, τραγουδήθηκε ο ύμνος του ΕΑΜ.

Τα τραγούδια του Αγώνα είναι αναρίθμητα και προσέφεραν ουσιαστική συνδρομή. Τα περισσότερα είναι άτεχνα, ορισμένα πρωτόγονα. Ήταν έργα έξαρσης αγωνιστικής, αλλά και πρακτικής ανάγκης. Ίσως έλειπε και η «αποστασιοποίηση των γεγονότων» για να καταστούν πραγματικά έργα τέχνης υψηλής στάθμης. Ακόμη και εκείνα που ήταν καρποί διαγωνισμών, δύσκολα μπορεί κανείς να τα θεωρήσει εξαίρετα. Ήταν όμως όλα ενθουσιώδη, ανταποκρίνονταν και εξέφραζαν τον παλμό της εποχής. Μεταδόθηκαν σε όλη την Ελλάδα, μεταλαμπαδεύτηκαν όμως και στη Μέση Ανατολή, στις ένοπλες δυνάμεις και στις ελληνικές παροικίες. Αλλά και η Μέση Ανατολή εξαπέστειλε στην πατρίδα τα δικά της θούρια, που μερικά είχαν απήχηση σε όλη την Ελεύθερη Ελλάδα, όπως το *Είμαστε 'μείς Ελλάδα τα Παιδιά σου.*

Σημαντική ήταν και η συμβολή του δημοτικού αντιστασιακού τραγουδιού, που ανάβρυζε από κάθε περιοχή της Ελλάδας. Αλλά η αντιστασιακή ποίηση θεμελιώθηκε στην πρωτεύουσα. Και είχε τόση ανάπτυξη γιατί διέθετε την υποδομή της παρανομίας που προσέφερε η τεράστια οργάνωση του ΕΑΜ.

Δεν περιορίστηκε όμως στην ποίηση η παράνομη, οργανωμένη πνευματική δραστηριότητα. Η μουσική, η ζωγραφική, η χαρακτική, μπόρεσαν να βρουν πεδίο αγωνιστικής συνωμοτικής δράσης. Και πολυάριθμα λευκώματα εκδόθηκαν, με καλλιτεχνική διακόσμηση και εικόνες που δεν διεκδικούν πρωτεία στην τέχνη, αλλά αντανακλούσαν το αγωνιστικό πάθος. Εκεί η Βάσω Κατράκη, ο Α. Αστεριάδης, ο Δ. Μεγαλείδης, ο Μαννουσάκης, ο Πλακωτάρας, η Σεμερτζίδη, ο Α. Τάσσος και άλλοι έκαναν τη γόνιμη προσφορά τους.

Με λίγα λόγια, ενώ στην επιφάνεια εκδηλωνόταν μια πρωτοφανής πνευματική δραστηριότητα, πίσω από τον πέπλο της παρανομίας η δραστηριότητα αυτή μετουσιωνόταν κατά μεγάλο μέρος σε υλική δύναμη για τους σκοπούς του Αγώνα. Και, μεταφερόμενη στις απελευθερωμένες περιοχές, σκόρπιζε έναν πολιτισμό άγνωστο στους τραχείς κατοίκους τους.

Ο παράνομος Τύπος

Κλάδος της πνευματικής αλλά και της αγωνιστικής δραστηριότητας υπήρξε ο παρά-

νομος Τύπος της Κατοχής, ο οποίος στην Ελλάδα απέκτησε διαστάσεις εκπληκτικές και έπαιξε ρόλο τεράστιο. Διαπαιδαγώγησε τον λαό, εξύψωσε το εθνικό, αντιστασιακό του πνεύμα, και συνετέλεσε σημαντικότατα στην κινητοποίηση, οργάνωση και καθοδήγηση του έθνους κατά των κατακτητών.

Υπήρχε όμως και ο νόμιμος Τύπος. Όταν μπήκαν οι Γερμανοί στην Αθήνα, έκλεισαν και επίταξαν την εφημερίδα *Έθνος* για να χρησιμοποιήσουν τις εγκαταστάσεις της προς έκδοση του δικού τους Τύπου. Οι άλλες εφημερίδες στην πρωτεύουσα, τη Θεσσαλονίκη και τις επαρχίες συνέχισαν την έκδοσή τους. Κρίθηκε σκόπιμο να μην κλείσουν, για να συντηρηθεί το προσωπικό, αλλά και για να μην αφεθούν στη διάθεση οργάνων των κατοχικών Αρχών, τα οποία θα τις εξέδιδαν οπωσδήποτε και θα τις χρησιμοποιούσαν κατά τρόπο χειρότερο. Οι ιδιοκτήτες παραχώρησαν τα έσοδά τους στους εργαζόμενους. Ούτε άλλωστε άφηνε η έκδοσή τους το παραμικρό κέρδος.

Οι περισσότεροι από τους επαγγελματίες δημοσιογράφους, υπαλλήλους και τυπογράφους των εφημερίδων εντάχθηκαν σε αντιστασιακές οργανώσεις, ή εργάστηκαν στον παράνομο Τύπο. Οι ίδιοι οι ιδιοκτήτες δεν έμειναν αδρανείς. Ο Αχ. Κύρου συνελήφθη επανειλημμένα, ο Δ. Λαμπράκης αναμείχθηκε σε πολλές εθνικές ζυμώσεις. Και ο διευθυντής της *Ακρόπολης* Νάσος Μπότσης προσέφερε ένα εξαίρετο παράδειγμα πατριωτισμού: όταν η κατοχική λογοκρισία έστειλε προς δημοσίευση την πρώτη ανακοίνωση εναντίον των ανταρτών, αρνήθηκε να την παραλάβει. Προειδοποιήθηκε από την ιταλική καραμπινιερία ότι, αν δεν τη δημοσιεύσει, θα συλληφθεί. Αρνήθηκε πάλι, συνελήφθη και εστάλη σε στρατόπεδα και σε φυλακές στην Ιταλία. Ύστερα από δραπέτευση και άλλες περιπέτειες, γύρισε το 1945. Ο συνδιευθυντής της εφημερίδας Διονύσιος Μπότσης, αδελφός του, δημοκρατικός αξιωματικός του Β. Ναυτικού, ανήκε σε μυστική υπηρεσία και συνελήφθη ενώ επρόκειτο να διαφύγει στην Αίγυπτο, για να παραμείνει και αυτός σε γερμανικό στρατόπεδο έως το τέλος του πολέμου.

Οι νόμιμες εφημερίδες της Αθήνας εκδόθηκαν έως τη 15η Σεπτεμβρίου 1944. Τότε αντικαταστάθηκαν από δύο εκδόσεις του προσωπικού τους: τον *Ημερήσιο Τύπο* (πρωινή έκδοση) και τα *Βραδυνά Νέα*. Και αυτές έκλεισαν την 28η Σεπτεμβρίου. Όταν τερματιζόταν η Κατοχή, δεν υπήρχε στην πρωτεύουσα παρά ο παράνομος Τύπος.

Ποιες υπήρξαν οι πρώτες μυστικές εφημερίδες, δεν είναι εύκολο να εξακριβωθεί. Πάντως πολύ σύντομα από τις απαρχές της Κατοχής επιβλήθηκε ο Τύπος του ΚΚΕ, που ενσωματώθηκε αργότερα στη γιγαντιαία εκδοτική προσπάθεια του ΕΑΜ, η οποία, αφού θεμελιώθηκε στις πόλεις, εξαπλώθηκε κατόπιν στις απελευθερωμένες περιοχές, όπου προσέλαβε ανάπτυξη κολοσσιαία. Εκεί όμως επρόκειτο βέβαια όχι

για παράνομο, αλλά για αντιστασιακό Τύπο. Και αυτός είναι ο ακριβής ορισμός του Τύπου ο οποίος εκδιδόταν κρυφά ή φανερά, έξω από τον έλεγχο των κατοχικών Αρχών, των κατοχικών κυβερνήσεων και των οργάνων τους.

Δεν περιλάμβανε όμως μόνο εφημερίδες. Εκδίδονταν και περιοδικά και βιβλία και λευκώματα, αλλά και κάθε φύσεως επαναστατικό υλικό, σε τεράστιες ποσότητες: προκηρύξεις, τρικ, αφίσες, φέιγ-βολάν, γελοιογραφίες, ένσημα εράνων κλπ. Τα βιβλία και οι μπροσούρες που είδαν το φως ανέρχονται σε δεκάδες και κυκλοφορούσαν σε περισσότερα από 10.000 αντίτυπα. Ρεκόρ κυκλοφορίας είχε το μικρό βιβλίο του Δημήτρη Γληνού *Τι Είναι και τι Θέλει το ΕΑΜ* που κατακάλυψε την Ελλάδα. Στις ελεύθερες ΕΑΜικές περιοχές εκδόθηκαν και δύο αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου: τα *Αετόπουλα* και η *Ελεύθερη Ελλάδα*. Επίσης το *Δελτίο Πράξεων και Αποφάσεων της ΠΕΕΑ* –η εφημερίδα της κυβέρνησης των βουνών– καθώς και προκηρύξεις στη γερμανική και ιταλική. Αλλά και βιβλία ιστορικά, κριτικές μελέτες, επιστημονικές εργασίες κυκλοφορούσαν τόσο στην κατεχόμενη όσο και στην ελεύθερη Ελλάδα.

Η ποσότητα χαρτιού που καταναλίσκετο από τον παράνομο Τύπο ήταν μεγάλη και βρισκόταν ή από διαρπαγές κατοχικών αποθηκών, ή από εκούσια προσφορά χαρτεμπόρων, αλλά και των νομίμων εφημερίδων, οι οποίες διέθεταν ένα μερος του χαρτιού που λάμβαναν.

Το τεχνικό πρόβλημα υπήρξε δύσκολο, αλλά επιλύθηκε. Στις κατεχόμενες πόλεις, προσφέρονταν ορισμένα τυπογραφεία που λειτουργούσαν ελεύθερα, όπως των αδελφών Ξένου στην Αθήνα. Αλλά οι αντιστασιακές οργανώσεις συγκροτούσαν δικά τους παράνομα τυπογραφεία, που τα εξόπλιζαν «εκ των ενόντων» χάρη στη συνεισφορά των νόμιμων τυπογραφείων. Στις απελευθερωμένες περιοχές, μεταφέρονταν άφθονες εγκαταστάσεις από τις πόλεις. Και, εκεί όπου ήταν οι έδρες των αντάρτικων ή πολιτικών εθνικοαπελευθερωτικών οργανώσεων, δημιουργούνταν κέντρα μεγάλης δημοσιογραφικής δραστηριότητας. Σε χωριά των Αγράφων και της Πίνδου, στα βουνά της Μακεδονίας, της Θεσσαλίας, της Πελοποννήσου, λειτουργούσαν άρτια οργανωμένα τυπογραφεία.

Η τρομοκρατία και η έλλειψη μέσων δεν παρέλυσαν ούτε στιγμή τον αντιστασιακό Τύπο. Τα βασικά δημοσιογραφικά όργανα του ΕΑΜ ούτε μία φορά δεν ανέστειλαν την έκδοσή τους και εκδίδονταν σε μεγάλο σχήμα. Η *Ελεύθερη Ελλάδα* είχε διαστάσεις 28x42, ο *Ριζοσπάστης* και η *Μάχη* 27x37. Στην ελεύθερη περιοχή ο *Ρήγας* της Θεσσαλίας έβγαινε τετρασέλιδος και σε σχήμα 35x50, με εξαιρετική εμφάνιση. Φωτογραφικά κλισέ δύσκολα μπορούσαν να δημοσιεύσουν. Κάλυπταν όμως την έλλειψη άφθονες ξυλογραφίες που φιλοτεχνούσαν πολυάριθμοι ειδικοί.

Έως ότου φτάσουν όμως οι αντιστασιακές εφημερίδες σε τόση ανάπτυξη, χρειάστηκε τιτάνια προσπάθεια για να ανδρωθούν. Πολλές ήταν αρχικά πολυγραφημέ-

νες, δακτυλογραφημένες ή και χειρόγραφες. Διενέμονταν από χέρι σε χέρι. Αλλά γρήγορα μπήκαν σε ανώτερο στάδιο, χάρη κυρίως στον μηχανισμό του ΕΑΜ, που διέθετε ένα πανελλαδικό σύστημα οργάνωσης, με δίκτυα ανταποκριτών και δυνατότητες ευρείας διανομής.

Δεν είχε όμως το μονοπώλιο του Τύπου η Αριστερά. Και ο ΕΔΕΣ και άλλες οργανώσεις απέκτησαν βαθμιαία εφημερίδες. Και το *Ελληνικόν Αίμα*, που άρχισε να εκδίδεται την 1η Ιουνίου 1942 και ανήκε στη Δεξιά, εξέδωσε 65 φύλλα που είχαν πληρότητα και εμφάνιση πολύ αξιόλογη. Υπήρχαν όμως και ορισμένα έντυπα, της άκρας Δεξιάς τα περισσότερα, που και μέσα στα πλαίσια της κατοχικής παρανομίας πρέπει να χαρακτηριστούν λαθρόβια. Εκδίδονταν σε ελάχιστα φύλλα και αντίτυπα, τα περισσότερα στις τελευταίες ημέρες της Κατοχής, μόνο για να κάνουν μια εμφάνιση σε ορισμένους κύκλους.

Ο στρατιωτικός Τύπος επίσης αναπτύχθηκε πολύ. Ο ΕΛΑΣ και ο ΕΔΕΣ εξέδιδαν πολλές εφημερίδες στις έδρες των μεγάλων μονάδων τους.

Πώς επανδρωνόταν όμως ο αντιστασιακός Τύπος; Επαγγελματίες δημοσιογράφοι και τυπογράφοι έσπευσαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους. Αλλά η τεράστια εκδοτική διεύρυνση γεννούσε κολοσσιαίες ανάγκες προσωπικού. Καλύφθηκαν από ερασιτέχνες συντάκτες, που αρκετοί μετά την Απελευθέρωση μπόρεσαν να παραμείνουν ως επαγγελματίες δημοσιογράφοι και τεχνικοί. Και οι θυσίες των ανθρώπων του Τύπου στη διάρκεια της Αντίστασης υπήρξαν μεγάλες. Πολλοί εκτελέστηκαν από τους Γερμανοϊταλούς, αλλά και δολοφονήθηκαν από Έλληνες.

Σημαντική υπήρξε και η αντιστασιακή δράση της Ένωσης Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών-Πειραιώς (ΕΣΗΕΑΠ), ιδίως το 1944 υπό την προεδρία του Γεωργίου Καράντζα.

Στην πληθώρα των νεκρών του δημοσιογραφικού αντιστασιακού αγώνα, θα έπρεπε να ξεχωρίσει κανείς:

Τον Κώστα Χατζήμαλη, μέλος της ΚΕ του ΚΚΕ. Τουφεκίστηκε μαζί με άλλους 100 ομήρους στη Θεσσαλονίκη την 6η Ιουνίου 1944.

Την Ηλέκτρα Αποστόλου, αδελφή του πρωτεργάτη του ΕΑΜ Λευτέρη Αποστόλου. Υπέκυψε στα γερμανικά βασανιστήρια τον Ιούλιο του 1944.

Τον Χρ. Χωμενίδη, του Σοσιαλιστικού Κόμματος (ΣΚΕ). Ήταν, όπως είδαμε, από τους ιδρυτές του ΕΑΜ και ο «νονός» του. Τον Μάιο του 1944 έφτασε στην Πάτρα, ως απεσταλμένος της ΠΕΕΑ. Συνελήφθη όμως και στις 10 του μηνός εκτελέστηκε. Η σύζυγός του, την ίδια ώρα, αυτοκτόνησε στο σπίτι του.

Τον Δημήτριο Γιαννακόπουλο και τον Μ. Λιτίνα του ΕΔΕΣ. Εξέδιδαν τη *Δημοκρατική Σημαία*. Δολοφονήθηκαν διαδοχικά από ανθρώπους που θεωρήθηκαν όργανα των Ταγμάτων Ασφαλείας και του αντι-ζερβικού ΕΔΕΣ.

Τον Ευάγγελο Βουτσαδόπουλο, που έβγαζε τη *ΡΑΦ*, εφημερίδα της αντίστοιχης οργάνωσης.

Ο αντιστασιακός Τύπος αποτελεί την έντυπη ιστορία της Κατοχής. Υπήρξε ένα από τα αποτελεσματικότερα όπλα στα χέρια του αγωνιζόμενου λαού. Όχι μόνο γαλβάνισε τις μάζες, αλλά και συνετέλεσε δραστικά στην οργάνωση της πάλης σε όλα τα στάδια και τις μορφές: από τις μαχητικές κινητοποιήσεις των πόλεων, έως την ένοπλη δράση στα βουνά.

Τα κυριότερα έντυπα

Υπολογίζονται σε 200 οι αντιστασιακές εφημερίδες που εκδόθηκαν το 1941-1944 (μερικοί τις ανεβάζουν σε 300-320). Ένας πλήρης πίνακας δεν θα μπορέσει να συνταχθεί αν δεν δημιουργηθούν πολιτικές συνθήκες που θα επέτρεπαν την άνετη προβολή της Αντίστασης, οπότε πολλά στοιχεία θα έρθουν στο φως. Μια επιλογή μόνο των κυριότερων κάνουμε:

Εφημερίδες της Αριστεράς (ΕΑΜ, ΚΚΕ):

1. *Ριζοσπάστης*, όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ. Δεν είχε πάψει να εκδίδεται και στη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου, αλλά τότε θεωρούνταν η πηγή του ύποπτη (υπό τον έλεγχο του υφυπουργείου Ασφαλείας). Ως όργανο της νέας Κεντρικής Επιτροπής, που συγκροτήθηκε μετά την κατάρρευση του 1941, άρχισε να εκδίδεται τον Ιούλιο του έτους εκείνου. Από το 1943 έβγαινε και στην Αθήνα και στην Ελεύθερη Ελλάδα, αλλά οι δύο εκδόσεις είχαν κοινό μόνο το κύριο άρθρο και ορισμένα άλλα κείμενα.
2. *Ελεύθερη Ελλάδα*, όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΑΜ. Από το 1943 έβγαινε και στην απελευθερωμένη περιοχή.
3. *Απελευθερωτής*, όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΛΑΣ. Εκδόθηκε τον Φεβρουάριο του 1942. Από την Απελευθέρωση έως το τέλος του 1944 ήταν όργανο της ΚΕ του ΕΑΜ.
4. *Μάχη*, όργανο της ΕΛΔ.
5. *Εθνική Αλληλεγγύη*, όργανο της Κεντρικής Επιτροπής της «Εθνικής Αλληλεγγύης» (ΕΑΜ).
6. *Νέα Γενιά*, όργανο της Κεντρικής Επιτροπής της ΕΠΟΝ.
7. *Νέος Δρόμος*, όργανο του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδας (ΑΚΕ).
8. *Δελτίο Πράξεων και Αποφάσεων της ΠΕΕΑ*. Εκδόθηκε σε 26 φύλλα (Μάρτιος - 30 Σεπτεμβρίου 1944) στην Ελεύθερη Ελλάδα.
9. *Σοσιαλιστική Φλόγα*, όργανο του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΣΚΕ).
10. *Ελευθερία*, όργανο της Παμμακεδονικής Επιτροπής του ΕΑΜ.
11. *Λαϊκή Φωνή*, όργανο της Επιτροπής Περιοχής Μακεδονίας-Θράκης του ΚΚΕ.

12. *Λεύτερος Μωριάς*, όργανο της Επιτροπής Περιοχής Πελοποννήσου του ΕΑΜ.
13. *Οδηγητής*, όργανο της Επιτροπής Περιοχής Πελοποννήσου του ΚΚΕ.
14. *Ο Αριστερός Φιλελεύθερος*, όργανο της Ομάδας των Αριστερών Φιλελευθέρων.
15. *Κόκκινη Σημαία*, όργανο περιοχής Θεσσαλίας του ΚΚΕ.
16. *Ο Ρήγας*, εβδομαδιαίο όργανο της Επιτροπής Περιοχής Θεσσαλίας του ΕΑΜ.
17. *Λευτεριά*, όργανο της Επιτροπής Πόλης Αθήνας του ΚΚΕ.
18. *Η Φωνή της Κρήτης*, όργανο της Επιτροπής Περιοχής Κρήτης του ΚΚΕ.

Μεταξύ των πολυάριθμων άλλων εφημερίδων του ΕΑΜ, διακρίνει κανείς μερικές που αντικαθρεφτίζουν τη δραστηριότητά του προς κάθε κατεύθυνση. Κάθε κλάδος είχε την ΕΑΜική εφημερίδα του. Οι δημόσιοι υπάλληλοι την *Υπαλληλική*. Οι επαγγελματίες τον *Επαγγελματία*. Οι εφημεριδοπώλες τον *Εφημεριδοπώλη*. Αξιοπρόσεκτη περίπτωση είναι η εφημερίδα *Αστυνομικό Βήμα*, όργανο του ΕΑΜ αστυνομικών, που δείχνει τη διείσδυσή του ακόμη και στα Σώματα Ασφαλείας. Την απήχηση επίσης του ΕΑΜ στους ανθρώπους των γραμμάτων τη διαπιστώνουμε από τις πολυάριθμες εφημερίδες που τους αφορούν:

Καλλιτέχνης, της Επιτροπής Λογοτεχνών, Καλλιτεχνών και Διανοουμένων του ΕΑΜ.

Ο Θεατρίνος, της Επιτροπής Ηθοποιών και Εργατών Θεάτρου.

Λεύτερη Τέχνη, της εθνικής κατεύθυνσης της ελληνικής λογοτεχνίας.

Ελευθερία, της ομάδας λογοτεχνών Αθήνας, και μια σατιρική ΕΑΜική εφημερίδα, η *Μπόμπα*.

Για τις γυναίκες υπήρχε επίσης πληθώρα εκδόσεων:

Γυναικεία Δράση, δεκαπενθήμερη έκδοση.

Λεύτερη Νέα, της ομώνυμης γυναικείας οργάνωσης.

Η Φωνή της Γυναίκας, των γυναικών Πειραιά, που πρωτοεκδόθηκε το 1943 σε 5.000 φύλλα.

Ρουμελιώτισσα, της Οργάνωσης Γυναικών Ανατολικής Στερεάς - Εύβοιας.

Θύελλα, της Οργάνωσης Γυναικών Θεσσαλίας.

Γυναικείος Αγώνας, των γυναικών Βόλου.

Συναγωνίστρια, της Επιτροπής Περιοχής Δ. Μακεδονίας του ΕΑΜ γυναικών.

Ηπειρώτισσα, των γυναικών του ΕΑΜ Ηπείρου.

Φωνή της Γυναίκας, των γυναικών του ΕΑΜ Άρτας.

Σημειώνουμε ακόμη τη φροντίδα για την προβολή της Ρωσίας. Δύο εκδόσεις, η μηνιαία *Η Αλήθεια για τη Σοβιετική Ένωση* και η εβδομαδιαία *Σοβιετικά Νέα*, περιείχαν σχετικές πληροφορίες.

Αλλά και ο θεωρητικός ΕΑΜικός Τύπος είχε μεγάλη ανάπτυξη. Τρία περιοδικά σοβαρού περιεχομένου κυκλοφορούσαν σε 7.000 αντίτυπα:

Η Κομμουνιστική Επιθεώρηση (ΚΟΜΕΠ), δεκαπενθήμερο πολιτικό-θεωρητικό όργανο του ΚΚΕ.

Οι Πρωτοπόροι, λογοτεχνικό περιοδικό.

Η Νέα Ελλάδα, θεωρητικό όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΑΜ.

Το επιστέγασμα του αντιστασιακού Τύπου του ΕΑΜ ήταν η ίδρυση του «Πρακτορείου Ελεύθερη Ελλάδα». Λειτούργησε από τον Απρίλιο του 1944 και μετέδιδε δελτίο ειδήσεων ή διάφορα ανακοινωθέντα με τον ασύρματο, στην ελληνική και γαλλική, στις 9:10΄ το πρωί (ελληνική ώρα), σε χιλιοκύκλους 7.408, και στις 6:10΄ το απόγευμα (ελληνικής ώρας), στο ίδιο μήκος.

Ο ΕΑΜικός όμως αντιστασιακός Τύπος έχει και τη στρατιωτική του διακλάδωση: ο ΕΛΑΣ εξέδιδε 37 γνωστές εφημερίδες, με αρχαιότερη τον *Αντάρτη* της XIIIης Μεραρχίας και τη μηνιαία του έκδοση *Μηνιάτικος Αντάρτης*. Σημειώνουμε ιδιαίτερα τον *Λαϊκό Στρατό*, όργανο του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ, τη *Μακεδονική Φάλαγγα*, όργανο της Ομάδας Μεραρχιών Μακεδονίας του ΕΛΑΣ, τον *Ελευθερωτή*, όργανο του ΕΛΑΣ Πελοποννήσου, το *Αντάρτικο Νοσοκομείο*, όργανο της Υγειονομικής Υπηρεσίας του ΕΛΑΣ, και τον *Κόκκινο Μαχητή*, εσωτερικό δελτίο του Κεντρικού Κομματικού Πυρήνα της Κομμ. Οργάνωσης της Ιης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ.

Τέλος, στη Μέση Ανατολή είδαν το φως 12 αριστερές (αντιφασιστικές) παράνομες εφημερίδες. Οι κυριότερες ήταν:

Η Ελευθερία, όργανο της Κεντρικής Επιτροπής της Αντιφασιστικής Οργάνωσης Ελλήνων Εξωτερικού.

Ο Αντιφασίστας, όργανο της Κεντρικής Επιτροπής της Αντιφασιστικής Στρατιωτικής Οργάνωσης (ΑΣΟ).

Η Αλήθεια, όργανο της Κεντρικής Επιτροπής της Αντιφασιστικής Οργάνωσης Χωροφυλακής.

Στον Τύπο της μη Αριστεράς όλων των αποχρώσεων, δεσπόζουν οι εφημερίδες του ΕΔΕΣ, από τις οποίες οι κυριότερες ήταν:

Δημοκρατική Σημαία, το επίσημο όργανο του ΕΔΕΣ.

Εθνική Φλόγα, όργανο του Γενικού Αρχηγείου των ΕΟΕΑ.

Άλλες αξιόλογες εφημερίδες της οργάνωσης αυτής ήταν ο *Ελληνικος Αγών*, η *Φλόγα* («όργανο νεοδημοκρατικής πρωτοπορίας», δηλαδή των νέων του ΕΔΕΣ) και ο *Λαμιακός Τύπος*.

Από τις εφημερίδες των υπόλοιπων παρατάξεων, ομάδων και οργανώσεων, οι κυριότερες ήταν:

Το Ελληνικόν Αίμα, με σαφώς δεξιά απόκλιση, που πρωτοβγήκε την 1η Ιουνίου 1943 και μέχρι τις 12 Οκτωβρίου 1944 εξέδωσε 65 φύλλα.

Η Δόξα, όργανο της ΠΕΑΝ.

Η Απελευθέρωση, όργανο της ΕΚΚΑ (Καρτάλη-Ψαρρού).

Ακολουθεί μεγάλος αριθμός βασιλοφρόνων εφημερίδων, οι οποίες εκδίδονταν σε ελάχιστα αντίτυπα και σε ελάχιστα φύλλα. Ενδεικτικά αναφέρουμε την *Έφοδο* (της οργάνωσης Εθνική Δράσις), την *ΕΕ* (της οργάνωσης Εθνοκοινωνική Επανάστασις), τον *Εθνικόν Δρόμον* (της ΕΒΕΜ, δηλαδή Ενώσεως Βασιλοφρόνων Εθνικιστών Ελλήνων), τη *Σημαία* (της Βασιλικής Νεολαίας Ελλάδος), τον *Εθνικόν Αγωνιστή* (της ΟΒΑ, δηλαδή Οργανώσεως Βασιλοφρόνων Αγωνιστών), τον *Δεσμώτην Έλληνα* (του ΚΕΑ, δηλαδή Κόμματος Εθνικοκοινωνικής Ανασυγκροτήσεως), την *Ελεύθερη Σκέψη* (του Εθνικού Κομμιτάτου) κ.λπ. Σοβαρότερες όμως ήταν η *Ελευθερία* και τα *Καθημερινά Νέα*, που αμέσως μετά την Απελευθέρωση εκδόθηκαν ως καθημερινές πρωινές εφημερίδες.

Τι προσέφερε η Αντίσταση;

Με τον τερματισμό της Κατοχής, η Αντίσταση προσέφερε ολοκληρωμένο το έργο της. Ήταν τυλιγμένο στους ατμούς του εμφυλίου πολέμου, της ταξικής πάλης για την εξουσία, που συσκότιζαν την εικόνα της. Και ήταν πολλοί οι αρνητές της, που δεν περιλαμβάνουν μόνο το στρώμα εκείνων οι οποίοι, ανεξάρτητα από τα κίνητρά τους, υπήρξαν συνεργάτες των κατακτητών. Αλλά οπωσδήποτε, στο βάθος των πραγμάτων, η Αντίσταση αποτελούσε μια ιστορική αναγκαιότητα της εποχής.

Τι προσέφερε και τι δημιούργησε;

Επέτρεψε τη συνέχιση του πολέμου κατά των δυνάμεων του Άξονα μετά την κατάρρευση του 1941. Και αν θεωρείται ως δεδομένο ότι ήταν ορθό και επιβεβλημένο να εξακολουθήσει, π.χ., το Πολεμικό Ναυτικό τη δράση του και μετά την Κατοχή, είναι εξίσου δεδομένο ότι και μέσα στην Ελλάδα έπρεπε να ανασυγκροτηθεί και να κινητοποιηθεί ξανά το ελληνικό πολεμικό δυναμικό, που είχε συντριβεί το 1941.

Την απόδοση αυτού του πολεμικού δυναμικού πρέπει να την τοποθετήσουμε στο σύνολο του πολέμου. Ο Χίτλερ, σε πείσμα των αρχών της ορθόδοξης στρατηγικής και των υποδείξεων των στρατηγών του, επέμενε να εφαρμόζει την αρχή ότι κάθε χώρα που καταλαμβάνονταν έπρεπε να κρατηθεί μέχρι τέλους. Έτσι προκαλούσε διασπορά των δυνάμεών του, αλλά εκείνος είχε, όπως φαίνεται, τη δογματική άποψη ότι με την κατοχή μιας χώρας απέτρεπε την κινητοποίησή της εναντίον του Άξονα. Και συνεπώς, έναντι των δυνάμεων που διετίθεντο για την κατοχή, επιτύγχανε αφαίρεση πολύ περισσότερων δυνάμεων από το εχθρικό σκέλος της πλάστιγγας.

Στην Ελλάδα, χάρη στην Αντίσταση, αυτός ο όρος αντιστράφηκε. Οι κατοχικές δυνάμεις, που το καλοκαίρι του 1943 έφτασαν συνολικά τις 23 μεραρχίες, ήταν πολύ ανώτερες από εκείνες που θα προσέφερε η Ελλάδα στη συμμαχική παράταξη αν ήταν ελεύθερη και κινητοποιούνταν. Έτσι, το ισοζύγιο Κατοχή-Αντίσταση άφηνε παθητικό σε βάρος του Άξονα.

Το γεγονός αυτό –η απασχόληση τόσων εχθρικών δυνάμεων– δεν οφειλόταν βέβαια αποκλειστικά στον ένοπλο αγώνα των Ελλήνων. Αλλά οι αντάρτες και οι αγωνιστές του μυστικού πολέμου υπεισέρχονταν στους στρατηγικούς συνδυασμούς της Ανατολικής Μεσογείου και δημιούργησαν αληθινό μέτωπο στον ελληνικό χώρο, που διευκόλυνε τους Συμμάχους στην άσκηση της μεσογειακής τους δράσης. Απόδειξη αδιαμφισβήτητη η επιχείρηση «Ζώα» το καλοκαίρι του 1943, που παραπλάνησε τη γερμανοϊταλική διοίκηση όσον αφορά τον στόχο της συμμαχικής επίθεσης (Σικελία).

Η Αντίσταση, όμως, ταυτόχρονα, συνέβαλε ενεργά στην επιβίωση του λαού κάτω από τις τρομερές συνθήκες της εποχής. Απέτρεψε την πολιτική επιστράτευση και ανάγκασε τους κατακτητές να κάνουν ορισμένες υποχωρήσεις επισιτιστικής φύσεως.

Η Αντίσταση, τέλος, πέτυχε την απελευθέρωση μεγάλων περιοχών, οι οποίες τελικά περιέλαβαν τα 3/4 της έκτασης και τα 2/3 του πληθυσμού της χώρας. Και στις περιοχές εκείνες ο λαός ξέφυγε από τις συνθήκες της Κατοχής, δημιουργώντας μια νέα πραγματικότητα την οποία έχουμε περιγράψει.

Τι θα συνέβαινε αν δεν είχε αναπτυχθεί καθόλου η αντίσταση στην Ελλάδα;

Ασφαλώς δεν θα υφίστατο ορισμένα δεινά ο ελληνικός λαός. Θα απέφευγε τις ομαδικές εκτελέσεις και τις πυρπολήσεις των χωριών.

Θα πάθαινε όμως μεγαλύτερα δεινά με τον ραγιαδισμό. Οι Γερμανοί χωρίς αμφιβολία θα συγκροτούσαν στρατιωτικό Σώμα που θα το έστελναν στο Ανατολικό Μέτωπο. Και θα αφανιζόταν όπως αφανίστηκαν όλα τα αντίστοιχα Σώματα τα οποία αναγκάστηκαν να αποστείλουν τόσες άλλες χώρες. Θα τροφοδοτούσε επίσης με μυριάδες Έλληνες εργάτες τη γερμανική πολεμική βιομηχανία, που θα εξοντώνονταν από τους μαζικούς συμμαχικούς βομβαρδισμούς της Γερμανίας σε μεγάλη έκταση, όπως συνέβη με τους εργάτες τόσων άλλων χωρών. Πιθανότατα, δε, οι απώλειες εργατών και μαχητών θα ξεπερνούσαν τις απώλειες του ένοπλου αγώνα μέσα στην Ελλάδα και τα θύματα των εκτελέσεων.

Χωρίς αντίσταση, επίσης, οι αποσχιστικές κινήσεις, όπως των Κουτσόβλαχων της Πίνδου, των Τσάμηδων της Θεσπρωτίας, των Βουλγάρων της Δυτικής Μακεδονίας, θα αποκτούσαν τεράστιες διαστάσεις και θα δημιουργούσαν τρομερά εθνικά και εδαφικά προβλήματα στη χώρα μετά την Απελευθέρωση. Χωρίς αντίσταση, τέλος, η Γερμανία –σύμφωνα προς τα παραπάνω– δεν θα διατηρούσε τόσες δυνάμεις στην Ελλάδα. Και είναι πολύ πιθανό η Τουρκία να έβγαινε στον πόλεμο με τις γνωστές υπέρογκες αξιώσεις, που, εκτός από τα Δωδεκάνησα, έριχναν τη σκιά τους και στα νησιά του Αιγαίου.

Αν σταθμίσουμε συνεπώς τα πλεονεκτήματα της Αντίστασης και τα μειονεκτήματα της ενδεχόμενης απουσίας της, βλέπουμε πόσο κλίνει η πλάστιγγα προς την

πλευρά της και αποστομώνει τους επικριτές και τους αρνητές της.

Βέβαια στην πορεία της διαπράχθηκαν σφάλματα και πολιτικά εγκλήματα που ρίχνουν ζοφερές σκιές και σχηματίζουν αντίρροπα ρεύματα. Αν όμως δεν βλέπουμε τα δέντρα αλλά βλέπουμε το δάσος, θα διακρίνουμε ότι το έργο της υπήρξε τεράστιο, δημιουργικό, προοδευτικό, εθνικό, και ανταποκρινόταν στις ανάγκες και στο αίσθημα των Ελλήνων. Και η διαπίστωση αυτή ισχύει πρώτιστα για το ΕΑΜ, που πρωταγωνίστησε στον αγώνα.

Η Αντίσταση άντλησε πολλές δυνάμεις από το εξωτερικό. Η Αγγλία την ενίσχυσε με όπλα, σαμποτέρ και χρυσό. Οι επιτυχίες των Συμμάχων στη Μεσόγειο –ιδίως μετά την εκδίωξη του Ρόμελ– και των Ρώσων στο Ανατολικό Μέτωπο –ιδίως μετά τη μάχη του Στάλινγκραντ– γαλβάνισαν το ηθικό του λαού και διέλυσαν την ηττοπάθεια. Αλλά οι κύριες πηγές των δυνάμεών της ήταν μέσα στη χώρα. Ανάβρυζαν από τα σπλάχνα της Ελλάδας και από την ψυχή του λαού της. Τα όπλα που χρησιμοποίησε, αν συνυπολογίσουμε εκείνα που προσέφεραν οι Ιταλοί, μόνον κατά 20-25% καλύφθηκαν από τους Βρετανούς. Και τα οικονομικά ποσά που διατέθηκαν υπερέβαιναν κατά πολύ την αγγλική συνεισφορά.

Η Αντίσταση κατά βάση υπήρξε ελληνική, έγινε με παλλαϊκή συμμετοχή όλων των τάξεων, στρωμάτων, επαγγελμάτων, ομάδων. Αλλά το κύριο μέρος της ηγεσίας της και των κινητήριων δυνάμεών της δεν ανήκε στην παλιά ιθύνουσα τάξη. Δεν πρέπει να θεωρηθεί εντελώς αμελητέα η συμμετοχή των αστών στον Αγώνα. Η Αριστερά έχει χαρακτηρίσει τη στάση τους σε όλη την Κατοχή ως αρνητική, σε σημαντικό βαθμό προδοτική και στην καλύτερη περίπτωση ουδέτερη, με λίγες προσωπικές εξαιρέσεις. Ας μη λησμονούμε όμως ότι τον Σεπτέμβριο του 1942, ενώ ο Άρης Βελουχιώτης εγκαινίαζε την ένοπλη δράση του ΕΑΜ (μάχη στα Ρυκά), στην Αθήνα η οργάνωση των αστών ΠΕΑΝ συνέτριβε τις προδοτικές οργανώσεις, με αποκορύφωμα την πολύνεκρη ανατίναξη της ΕΣΠΟ στην οδό Πατησίων. Εξάλλου, ο Ναπολέων Ζέρβας ελάχιστους μήνες καθυστέρησε στην έξοδό του στο βουνό από τον Άρη Βελουχιώτη.

Αν κατόπιν η αστική Αντίσταση ξέπεσε σε δεύτερο επίπεδο, κατά τους συνηγόρους της, αυτό δεν οφειλόταν στη βίαιη μονοπώληση του Αγώνα από το ΕΑΜ. Αλλά, κατά την έναρξη της Κατοχής, η αστική τάξη διέθετε τα πάντα για μια αντίσταση (στελέχη, μέσα, επικοινωνία με τους Συμμάχους κλπ.), ενώ η Αριστερά δεν διέθετε τίποτα. Και, αν κινητοποιούσε το τεράστιο δυναμικό της έγκαιρα, θα κυριαρχούσε απόλυτα στον αντιστασιακό χώρο, οπότε ασφαλώς θα έκλεινε την πόρτα στην Αριστερά. Οι αστοί όμως του 1941, ως τάξη, δεν είχαν τη δυναμική ακμή των αστών του 1821. Και κινήθηκαν πολύ χλιαρά, πολύ αργά. Έτσι υπερφαλαγγίστηκαν στον αγώνα από το ΕΑΜ, που με σπονδυλική στήλη το ΚΚΕ βρέθηκε ακράτητο στην πρωτοπορία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ

ΤΟ ΔΡΑΜΑΤΙΚΟ ΤΡΙΠΤΥΧΟ (ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ-ΔΕΚΕΜΒΡΙΑΝΑ-ΒΑΡΚΙΖΑ)

Η ΕΙΣΟΔΟΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ • Ο ΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ • Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΑΓΓΛΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΚΕ • ΑΜΥΝΤΙΚΗ Η ΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ • Η ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΤΣΩΡΤΣΙΛ ΚΑΙ ΣΤΑΛΙΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ • Η ΑΠΟΣΤΡΑΤΕΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΑΣ ΚΑΙ Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ • 33 ΗΜΕΡΩΝ ΜΑΧΗ • Ο ΤΣΩΡΤΣΙΛ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ • ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΑΣ Ο ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ΚΑΙ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ Ο Ν. ΠΛΑΣΤΗΡΑΣ • ΗΤΤΑ ΤΟΥ ΕΛΑΣ • Η ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΤΗΣ ΒΑΡΚΙΖΑΣ

Η 12η ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1944, όταν υπό έναν ζεστό φθινοπωρινό ήλιο η Αθήνα ανακτούσε την ελευθερία της ύστερα από 1.625 ημέρες Κατοχής, χαιρετίστηκε με ενθουσιασμό σαν Ανάσταση του Έθνους. Στο ιταλικό μέτωπο, η 8η Βρετανική Στρατιά έβαλλε με 500 πυροβόλα κατά των γερμανικών θέσεων επί 2 λεπτά για να γιορτάσει το γεγονός. Όλα τα ελληνικά πλοία και πολλά συμμαχικά που βρίσκονταν εν πλω ούρλιαζαν με τις σειρήνες τους επί πολλή ώρα στο πέλαγος, όταν τα ερτζιανά μετέδωσαν στους ασυρμάτους τους τη σπουδαία είδηση. Μια νέα εποχή άρχιζε. Αλλά, μέσα από τους ατμούς της γενικής χαράς, διαγραφόταν το φάσμα της αναμέτρησης.

Η κυβέρνηση από την Ιταλία έφτασε μετά 6 ημέρες. Γιατί καθυστέρησε τόσο; Πιθανόν γιατί ο πρωθυπουργός ήθελε πρώτα να βεβαιωθεί ότι ο ΕΛΑΣ θα συμμορφωνόταν με τις διαταγές του Βρετανού αρχιστράτηγου Σκόμπυ; Ή θα καταλάμβανε την πρωτεύουσα, δημιουργώντας τετελεσμένο γεγονός και μεταβάλλοντας την κυβέρνηση σε σκιά;

Αλλά ο ΕΛΑΣ πειθάρχησε απόλυτα. Και η κυβέρνηση εγκατέλειπε τη 14η Οκτωβρίου τη Νεάπολη. Έφτασε στον Τάραντα όπου επιβιβάστηκε στο καναδικό πολεμικό *Πρενς Νταίηβιντ*, με το οποίο κατέπλευσε στον Πόρο τη 17η Οκτωβρίου. Εκεί ανέμενε το θωρηκτό *Αβέρωφ* που την παρέλαβε. Και, το απόγευμα της ίδιας ημέρας, η γηραλέα και ιστορική ελληνική ναυαρχίδα, που την κυβερνούσε ο γιος του ναυάρχου Κουντουριώτη, πλοίαρχος Θ. Κουντουριώτης, ξεκινούσε για την ελεύθερη πρωτεύουσα. Τη συνόδευε όλος σχεδόν ο στόλος. Και, με θριαμβευτική θεαματι-

κότητα, το βράδυ έφταναν και αγκυροβολούσαν στον όρμο του Φαλήρου, μπροστά στην κατασκότεινη Αθήνα.

Στον *Αβέρωφ*

Η αποβίβαση είχε κανονιστεί να γίνει την επομένη το πρωί από τον όρμο του Αγίου Γεωργίου. Στο μεταξύ, ο υπουργός Θεμ. Τσάτσος, που βρισκόταν στην Αθήνα, έσπευσε να συναντήσει τον πρωθυπουργό του. Και κάνει την εξής περιγραφή (Θ. Τσάτσου, *Αι Παραμοναί της Απελευθερώσεως*, Αθήναι 1973, σελ. 204):

> *«Τὴν ἑσπέραν τῆς 17ης ἐπληροφορήθημεν ὅτι ἔφθασεν ὁ Πρωθυπουργὸς καὶ εὑρίσκεται ἔξω τοῦ Πειραιῶς ἐπιβαίνων τοῦ "Ἀβέρωφ".*
>
> *»Κατήλθομεν εἰς τὸν Πειραιᾶ ὁ κ. Φ. Μανουηλίδης, ὁ Στρατηγὸς Σπηλιωτόπουλος καὶ ἐγὼ καί, μετὰ πολλὰς περιπετείας εἰς τὸ σκότος καὶ ἐπὶ τῆς κατεστραμμένης προκυμαίας, ἐφθάσαμεν, ἐπιβαίνοντες πλοιαρίου τοῦ Ε.Λ.Α.Ν., εἰς τὸν "Ἀβέρωφ", ἀφ' οὗ ἐπλησιάσαμεν προηγουμένως δεκάδα ὁλόκληρον πολεμικῶν σκαφῶν, τὰ ὁποῖα δὲν διεκρίναμεν, τόσον σκοτεινὴ συνέπεσε νὰ εἶναι ἡ νὺξ ἐκείνη. Σημειωτέον ὅτι διαρκούσης τῆς περιπλανήσεώς μας δὲν εἴχομεν καμμίαν ἰδέαν ποῦ εὑρίσκοντο τὰ ναρκοπέδια. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀνήλθομεν ἐπὶ τοῦ "Ἀβέρωφ" καὶ ἐπληροφορήθημεν ὅτι ὁ Πρωθυπουργὸς ἐκοιμᾶτο. Τὸν ἐξυπνήσαμεν καὶ διαδοχικῶς τοῦ ἐξεθέσαμεν τὴν κατάστασιν, ὅπως ἕκαστος ἐξ ἡμῶν τὴν ἀντελαμβάνετο. Ὁ Πρωθυπουργὸς μᾶς ἀνέγνωσε τὸν λόγον, τὸν ὁποῖον ἐπρόκειτο νὰ ἐκφωνήσῃ τὴν ἐπομένην. Τοῦ εἶπον ὅτι θὰ ἔδιδε μάχην. Τὸ Ε.Α.Μ. θὰ ἔδιδε κομμουνιστικὸν χαρακτῆρα εἰς τὴν ὑποδοχήν του. Οἱ ἐθνικισταί, παρὰ τὸ σύνθημα τῆς ἀποχῆς ἀπὸ τὴν ὑποδοχήν, τὸ ὁποῖον ἔδωσαν οἱ ἰθύνοντες τὰς ἐθνικὰς ὀργανώσεις, καὶ δὴ οἱ τοῦ ΕΔΕΣ, θὰ προσεπάθουν ν' ἀκουσθῇ ἡ κραυγὴ "Μεγάλη Ἑλλάς". Ἀλλ' ἡ ὀργάνωσίς των ἦτο ἀνεπαρκής. Ἀπὸ τὸν λόγον του θὰ ἐχειροκροτοῦντο ὅσα μέρη συνέπιπτον μὲ τὰς διακηρύξεις τοῦ Ε.Α.Μ. Τ' ἄλλα ἔπρεπε νὰ τὰ ἐπιβάλῃ. Ὁ Γ. Παπανδρέου μοῦ ἀπήντησεν, ὅτι καὶ αὐτὸς ὡς εἶδος μάχης ἀντελαμβάνετο τὴν αὐριανὴν ἡμέραν, μάχης εἰς τὴν ὁποίαν θὰ θελήσῃ νὰ ἐπιβάλῃ, νὰ καταστῇ συνείδησις τοῦ ἔθνους, τὸ πνεῦμα τῆς ἐθνικῆς ἑνώσεως...*
>
> *»Τὴν ἑπομένην κατήλθομεν ὅλοι εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Ἡρακλέους ἐν τῷ μέσῳ μιᾶς ἑαμικῆς παρατάξεως. Μετ' ὀλίγον ἀπεβιβάσθη ὁ Πρωθυπουργὸς καὶ ὁ Στρατηγὸς Σκόμπι. Μεγάλη συγκίνησις, ἐνθουσιασμὸς καὶ ἀρκετὴ ἀταξία. Ἐν πάσῃ περιπτώσει διὰ μέσου τῆς ἑαμικῆς παρατάξεως ἀνήλθομεν εἰς τὰς Ἀθήνας ἐπευφημούμενοι κομμουνιστί».*

Η άφιξη

Η πομπή ήταν μεγαλοπρεπής. Σε ανοιχτά αυτοκίνητα επέβαιναν η κυβέρνηση και οι άλλοι επίσημοι. Στο πρώτο βρίσκονταν ο Γ. Παπανδρέου και ο στρατηγός Σκόμπυ. Αλλά, στο πλήθος εκείνο των αξιωματούχων που συμμετείχαν στην παρέλαση, δεν υπήρχε κανείς εκπρόσωπος της Αντίστασης. Ούτε και ο Γουντχάουζ, που ήταν τότε στην Αθήνα. Το πρόγραμμα, του είχαν εξηγήσει, δεν προέβλεπε αυτές τις περιπτώσεις...

Ο λόγος της Απελευθέρωσης

Πρώτος σταθμός της πομπής ήταν η Ακρόπολη, όπου ο πρωθυπουργός ανύψωσε την ελληνική σημαία, μέσα στην ακράτητη συγκίνηση ενός πελώριου πλήθους. Ύστερα κατευθύνθηκε στη Μητρόπολη, όπου έγινε δοξολογία, και κατόπιν στην πλατεία Συντάγματος, όπου από τον εξώστη του υπουργείου Συγκοινωνίας ο Γ. Παπανδρέου εκφώνησε τον ιστορικό λόγο της Απελευθέρωσης, μπροστά σε μια ανθρωποθάλασσα που αποτελούσε τη μεγαλύτερη έως τότε συγκέντρωση λαού στην Αθήνα.

Ο λόγος εκείνος δημοσιεύτηκε στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, ως πρώτο επίσημο κείμενο του ελεύθερου κράτους (τεύχος Α΄, αριθ. 1, 18 Οκτωβρίου 1944). Και, αν αφαιρέσουμε τις λυρικές φράσεις που τον διάνθιζαν, έχει στα κυριότερα σημεία του ως εξής:

> *«Ἡ Κυβέρνησις, ἐπανερχομένη εἰς τὴν ἐλευθέραν Πατρίδα, ὀφείλει νὰ λογοδοτήσῃ διὰ τὸ παρελθὸν καὶ νὰ χαράξῃ τὰς κατευθύνσεις τοῦ μέλλοντος.*
>
> *»Ἀχάριστος εἶναι σήμερον ἡ ἀναδρομὴ εἰς τὸ παρελθόν. Ἀρκούμεθα εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἐκληρονομήσαμεν ἐρείπια εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολὴν καὶ ἔνοπλον διαίρεσιν εἰς τὴν δούλην Πατρίδα... Σύμφωνα μὲ τὸν πικρὸν λόγον τοῦ ἡγέτου τῆς Μεγάλης Βρετανίας "ἡ αἴγλη τῆς Ἑλλάδος εἶχεν ἀμαυρωθῆ".*
>
> *»Καὶ σήμερον ἡ Κυβέρνησις, εὑρισκομένη ἐνώπιον τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ διακηρύξῃ ὅτι καὶ ἡ συμμαχικὴ θέσις τῆς Ἑλλάδος ἔχει ἐπανεύρει τὴν παλαιάν της αἴγλην. Καὶ αἱ ἔνοπλοι δυνάμεις μας, παλλόμεναι ἀπὸ πίστιν πρὸς τὴν Πατρίδα, καθ' ἡμέραν δοξάζονται.*
>
> *»Καὶ ἡ σημερινὴ πάνδημος συγκέντρωσις ἀποδεικνύει ὅτι ἔχομεν ὑπερνικήσει τὸν ἐμφύλιον πόλεμον καὶ ὅτι ἔχει ἐπιβληθῆ ἡ ἰδέα τῆς Ἐθνικῆς Ἑνώσεως.*
>
> *»Περισσότερον ὅμως ἐνδιαφέρει τὸ μέλλον...*

»Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Λιβάνου διεκηρύξαμεν ὅτι κύριος σκοπὸς τῆς Κυβερνήσεως εἶναι ἡ Ἐθνικὴ Ἀπελευθέρωσις καὶ Ἀποκατάστασις. Ἡ Ἐθνικὴ Ἀπελευθέρωσις, εὐτυχῶς, συντελεῖται. Ὑπολείπονται ἀκόμη εἰς τὴν χώραν μας βάρβαροι, ἀλλὰ δὲν εἶναι μακρὰν ἡ ἡμέρα τῆς πλήρους ἀπολυτρώσεως...

Διεκδικήσεις

»Ἀλλὰ σκοπός μας δὲν εἶναι μόνον ἡ Ἐθνικὴ Ἀπελευθέρωσις. Εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ Ἐθνική μας Ὁλοκλήρωσις. Τὸ Συμβόλαιον τοῦ Λιβάνου, τὸ ὁποῖον ἔχουν συνυπογράψει ὅλα τὰ Κόμματα, ὅσα μετέχουν εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ὁρίζει ὡς περιεχόμενον τοῦ ἐθνικοῦ μας προγράμματος "τὴν πλήρη ἐθνική μας ἀποκατάστασιν καὶ τὴν πλήρη ἀσφάλειαν τῶν νέων συνόρων μας".

»Ἡ Βόρειος Ἤπειρος ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον τμῆμα τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ἔχει προσφάτως καθαγιασθῆ καὶ ἀπὸ τοὺς τάφους τῶν ἡρώων μας. Τὰ Δωδεκάνησα θὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

»Ἀλλὰ ὑπάρχει ἀκόμη ἐπὶ πλέον καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἀσφαλείας. Γνωρίζομεν ὅτι χωρὶς καθολικὸν σύστημα Ἀσφαλείας, ἡ τοπικὴ ἀσφάλεια τῶν συνόρων δὲν ἠμπορεῖ ν' ἀποτελέση ἐπαρκῆ ἐγγύησιν. Ἐφ' ὅσον ὅμως καὶ μετὰ τὴν καθιέρωσιν τοῦ συστήματος τῆς γενικῆς ἀσφαλείας πρόκειται νὰ διατηρηθοῦν τὰ σύνορα τῶν Κρατῶν καὶ ἡ Ἑλλὰς θὰ διατηρήση τὰ σύνορά της καὶ θὰ διεκδικήση τὴν πλήρη ἀσφάλειάν των. Διότι ὑπέστη, ἐντὸς μιᾶς γενεᾶς, τρεῖς εἰσβολὰς ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους καὶ μίαν ἀπὸ τὸν Ἰταλικὸν Φασισμόν. Καὶ ἔχει τὸ δικαίωμα, ἔπειτα ἀπὸ τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς θυσίας της, νὰ ἀποκτήση, ἐπὶ τέλους, τὸ αἴσθημα τῆς πλήρους τοπικῆς ἀσφαλείας διὰ τὸ μέλλον.

»Ὁμιλῶν διὰ τὰ Ἑλληνικὰ σύνορα τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος εἶχεν εἴπει: "Ἡ Ἑλλὰς στερεῖται σπονδυλικῆς στήλης". Ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ τὴν ἀποκτήση.

»Παραλλήλως πρὸς τὴν ἐθνικήν μας ἀποκατάστασιν ἡ Κυβέρνησις τάσσει εἰς τοὺς πρώτους σκοπούς της τὴν μέριμναν διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀποκατάστασιν τῆς Χώρας.

»Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Δουλείας καθολικὴ ὑπῆρξεν ἡ κατάρρευσις τῆς Ἐθνικῆς μας οἰκονομίας καὶ ἀπάνθρωποι αἱ στερήσεις τοῦ Λαοῦ μας. Ἡ Κυβέρνησις, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς παραμονῆς μας εἰς τὸ ἐξωτερικόν, κατέβαλεν ἀδιαλείπτους προσπαθείας διὰ τὴν ἐξασφάλισιν ἐπαρκοῦς βοηθείας πρὸς τὴν Ἑλλάδα.

Η λαοκρατία

»Πιστεύομεν εἰς τὴν Λαοκρατίαν. Καὶ Λαοκρατία δὲν σημαίνει μόνον τὸ δικαίωμα ψήφου.

»Σημαίνει ἐπίσης δικαίωμα ζωῆς, δικαίωμα εὐημερίας, δικαίωμα πολιτισμοῦ. Καὶ ὁ Λαός μας, μὲ τοὺς ἀπαραμίλλους ἀγῶνας καὶ τὰς σκληροτάτας θυσίας του, κατέκτησε τὸ δικαίωμα νὰ τοῦ ἀνήκη τὸ Μέλλον...

»Νέος κόσμος θὰ ὑψωθῆ ἀπὸ τὰ ἐρείπια...

»Ἀλλὰ διὰ τὴν ἐπιδίωξιν καὶ τῆς ἐθνικῆς καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀποκαταστάσεως θὰ χρειασθῆ τὸ ἀπαραίτητον ὄργανον: τὸ Κράτος. Ἀνήκει διὰ τοῦτο εἰς τοὺς ἀμέσους καὶ θεμελιώδεις σκοπούς μας ἡ ἀποκατάστασις τῆς λειτουργίας τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ Κράτους. Ἐπὶ μίαν ὀκταετίαν τὸ Ἐλεύθερον Ἑλληνικὸν Κράτος ἔχει καταλυθῆ ἀπὸ τὴν Δικτατορίαν καὶ τὴν Κατοχήν. Ἦλθεν ὁ καιρὸς νὰ ὑπάρξη...

»Εἰς τὸ Κράτος δικαίου κύριος εἶναι ὁ Νόμος.

»Τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος εἰς τὸ παρελθὸν δὲν ὑπενομεύθη μόνον ἀπὸ τὸν Φασισμόν. Ὑπενομεύθη καὶ ἀπὸ τὴν Συναλλαγήν. Ὑπῆρξαν εἰς τὸ παρελθὸν περίοδοι ἀκμῆς καὶ περίοδοι πτώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Ἡ Κυβέρνησις τῆς Ἐθνικῆς Ἑνώσεως ἔχει ἀπόφασιν νὰ ἐπαναφέρη τὰς λαμπροτέρας ἡμέρας του. Ἡ τάξις, ἡ προσωπικὴ ἀσφάλεια καὶ ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία τοῦ Λαοῦ θὰ κατοχυρωθοῦν. Τὸ σύνθημα θὰ εἶναι: Ἐλευθερία καὶ Νόμος. Διότι τὰ αἰώνια, ἀμετακίνητα συστατικὰ τῆς ἀληθοῦς Πολιτείας εἶναι ἡ Ἐλευθερία καὶ ἡ Δικαιοσύνη.

Ο στρατός

»Ἐν τῇ μερίμνῃ πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ Ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ Κράτους, ἡ Κυβέρνησις θὰ ἐπιδιώξη τὴν ἀνασύνταξιν τῶν ἐνόπλων δυνάμεων τοῦ Ἔθνους, μὲ κριτήρια ἀποκλειστικῶς Ἐθνικὰ καὶ Στρατιωτικά, ὅπως προσδιορίζει τὸ Ἐθνικὸν Συμβόλαιον τοῦ Λιβάνου.

»Θὰ ἀποδοθοῦν αἱ δίκαιαι τιμαὶ εἰς τοὺς γενναίους ἀγωνιστὰς τῶν ἀνταρτικῶν μας δυνάμεων, καὶ τὰ στελέχη των θὰ εὕρουν τὴν πρέπουσαν θέσιν εἰς τὸν ἀνασυντασσόμενον τακτικόν μας Στρατόν.

»Βάσις τοῦ ἐθνικοῦ μας Στρατοῦ διὰ τὸ μέλλον, ὅπως συνέβαινεν ἀνέκαθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὅπως συμβαίνει εἰς ὅλους τοὺς Ἐλευθέρους Λαούς, θὰ εἶναι ἡ τακτικὴ στρατολογία. Ὁλόκληρος ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς διεκδικεῖ τὴν τιμὴν νὰ εἶναι ὑπερασπιστὴς τῆς Πατρίδος...

»Θὰ ἐπιδιωχθῆ ἐπίσης ἡ ἀνασύνταξις τῶν Σωμάτων τῆς Δημοσίας Ἀσφαλείας.

»Καὶ κατὰ τὰς περιόδους τῆς δουλείας τοῦ Ἔθνους, τῆς ἐσωτερικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς, εἰς τὰ Σώματα τῆς Δημοσίας Ἀσφαλείας, καὶ ἰδίως εἰς τὴν Χωροφυλακήν, παρουσιάσθησαν συμπτώματα ἠθικῆς κρίσεως.

»Δὲν ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ τὰ καταδικάσωμεν ἐν τῷ συνόλῳ των, διότι ὑπῆρξαν πολλοί, καὶ ἀξιωματικοὶ καὶ ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι, ἐν μέσῳ δυσχερεστάτων καταστάσεων, ἐπετέλεσαν μ' ὅλα ταῦτα τὸ Ἐθνικόν των καθῆκον.

»Θὰ εἶναι ὅμως αὐστηροτάτη ἡ ἐκκαθάρισις καὶ ἡ ἀνασύνταξις, ὥστε νὰ ἐμπνεύσουν διὰ τὸ μέλλον πλήρη ἐμπιστοσύνην ὅτι δὲν θὰ εἶναι ὄργανα τυράννων πρὸς δίωξιν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ φρουροὶ τῆς τάξεως καὶ τῆς ἀσφαλείας τῶν πολιτῶν.

»Θὰ γίνη ἐπίσης γενικὴ ἀνασύνταξις τῶν Δημοσίων Ὑπηρεσιῶν μας. Καὶ τῆς Δικαιοσύνης καὶ τῆς Διοικήσεως καὶ τῶν Πνευματικῶν Ἱδρυμάτων μας, καθὼς καὶ τῶν ἄλλων Ὀργανισμῶν Δημοσίου Δικαίου. Κατὰ τὴν σκοτεινὴν περίοδον τῆς δουλείας τοῦ Ἔθνους, ὁ Λαός μας ὑπῆρξεν ἀξιοθαύμαστος. Ἔδωκεν ἀπαράμιλλα δείγματα Ἰδεαλισμοῦ καὶ Αὐτοθυσίας. Ἀλλὰ ὑπῆρξε κρίσις τῆς Ἡγεσίας.

»Ἡ Ἡγέτις Τάξις, κατὰ μέγα μέρος, δὲν ἀπεδείχθη ἀξία τοῦ Λαοῦ. Εἰς τὸν καιρὸν τῆς Δικτατορίας, καὶ τὸ Πανεπιστήμιον καὶ ὁ Ἄρειος Πάγος καὶ τὸ Συμβούλιον Ἐπικρατείας, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα Ἀνώτατα Ἱδρύματά μας, ἐκτὸς ὀλίγων λαμπρῶν ἐξαιρέσεων, περίπου ἐχρεωκόπησαν.

»Ἐπροτίμησαν νὰ γίνουν Ἐπαγγελματικὰ Σωματεῖα μεριμνῶντα διὰ τὰ βιοτικὰ συμφέροντα τῶν μελῶν των...

»Διὰ τοῦτο θὰ προνοηθῆ ὥστε ἡ Ἡγέτις Τάξις νὰ μὴ ἔχη μόνον ἐπαγγελματικὴν ἐπάρκειαν. Νὰ ἔχη κατ' ἐξοχὴν χαρακτῆρα. Νὰ ἔχη ὑψηλὸν φρόνημα. Ν' ἀποτελῆται ἀπὸ Ἐθνικὰς καὶ Ἠθικὰς προσωπικότητας, αἱ ὁποῖαι νὰ γνωρίζουν νὰ προμαχοῦν εἰς τὰς ἐπάλξεις τῶν Ἰδεῶν, καὶ νὰ πίπτουν, ὅταν χρειασθῆ, καὶ νὰ γίνωνται τὸ παράδειγμα...

»Ἀλλὰ τὸ Κράτος τοῦ Δικαίου δὲν ἠμπορεῖ νὰ θεμελιωθῆ διὰ τὸ μέλλον, ἐὰν δὲν ἔχη συντελεσθῆ ἡ ἠθικὴ κάθαρσις τοῦ παρελθόντος. Καὶ διὰ τοῦτο, ἐκτὸς τῶν ἐκκαθαρίσεων τῶν Δημοσίων Ὑπηρεσιῶν, ἐκτὸς τῶν πειθαρχικῶν ποινῶν, θὰ χρειασθῆ ἐπίσης καὶ ἡ ἱκανοποίησις τοῦ ἐθνικοῦ αἰτήματος πρὸς ἐπιβολὴν τῶν δικαίων ποινικῶν κυρώσεων.

Νέμεσις

»Τὸ Ἐθνικὸν Συμβόλαιον τοῦ Λιβάνου ἐπαγγέλλεται τὴν ἐπιβολὴν σκληρῶν κυρώσεων κατὰ τῶν προδοτῶν τῆς Πατρίδος καὶ τῶν ἐκμεταλ-

λευτῶν τῆς δυστυχίας τοῦ Λαοῦ μας. Μὲ τὸ Διάγγελμα τῆς 4ης Σεπτεμβρίου ἡ Κυβέρνησις ἐπανέλαβε τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι ἡ "Ἐθνικὴ Νέμεσις θὰ εἶναι ἀδυσώπητος". Καὶ τώρα θὰ τηρήση τὴν ὑπόσχεσίν της.

»Ὁ νόμος τῆς ἐπιβολῆς τῶν δικαίων κυρώσεων ἔχει δημοσιευθῆ καὶ θὰ τεθῆ ἀμέσως εἰς ἐφαρμογήν.

»Ἔχουν προνοηθῆ ὅλαι αἱ ἐγγυήσεις, ὥστε νὰ μὴ μεταβληθῆ εἰς ὄργανον ἐκδικήσεων καὶ ἱκανοποιήσεως παθῶν.

Εκλογές και δημοψήφισμα

»Ἡ ἀποκατάστασις τῆς Λαϊκῆς Κυριαρχίας ἀνήκει κατ' ἐξοχὴν εἰς τοὺς πρώτους καὶ θεμελιώδεις σκοπούς μας.

»Ὁ Λαὸς ἀνακτᾶ τὴν ἐλευθερίαν του καὶ γίνεται ὁ κυρίαρχος τῆς Χώρας του. Ἡ Κυβέρνησις τῆς Ἐθνικῆς Ἑνώσεως ἔχει ἀπόφασιν νὰ χωρήση εἰς τὴν ταχυτέραν δυνατὴν ἐνέργειαν καὶ Δημοψηφίσματος καὶ ἐκλογῶν Συντακτικῆς Συνελεύσεως, καθὼς καὶ Δημοτικῶν καὶ Κοινοτικῶν ἐκλογῶν. Καὶ ἀποτελεῖ ζήτημα τιμῆς διὰ τὴν Κυβέρνησιν, ὅπως ἡ Λαϊκὴ ἐτυμηγορία ἐκδηλωθῆ κατὰ τρόπον ἀπολύτως γνήσιον. Εἶναι πλέον καιρός, ἔπειτα ἀπὸ τὴν μακρὰν περίοδον τῆς δουλείας, ὅπως ὁ Ἑλληνικὸς Λαός, ἀπηλλαγμένος πάσης καὶ ὑλικῆς καὶ ψυχολογικῆς βίας, ἀποφασίση κυριάρχως καὶ διὰ τὸ Πολίτευμα καὶ διὰ τὸ Κοινωνικὸν καθεστὼς καὶ διὰ τὴν Κυβέρνησιν τῆς ἀρεσκείας του, καθὼς ἐπίσης καὶ διὰ τοὺς Δημοτικοὺς καὶ Κοινοτικοὺς ἄρχοντάς του.

»Δὲν ἠμποροῦμεν νὰ προχωροῦμεν μὲ τὰ τεκμήρια τοῦ παλαιοῦ παρελθόντος, τὰ ὁποῖα εὐλόγως τίθενται ὑπὸ ἀμφισβήτησιν. Ὑπάρχει ἐπείγουσα ἀνάγκη νομιμότητος.

»Τὸ Ἔθνος χρειάζεται ὁριστικὸν Πολίτευμα καὶ Λαοπρόβλητον Κυβέρνησιν, ὥστε ν' ἀναληφθῆ μετὰ σταθερότητος ἡ προσπάθεια τῆς Μεγάλης δημιουργίας τοῦ Μέλλοντος...»

Ο λόγος του Γ. Παπανδρέου εντυπωσίασε. Στην αρχή τον διέκοπταν θυελλώδη ομαδικά συνθήματα των ΕΑΜικών, αλλά τελικά επιβλήθηκε. Έδωσε ως πρώτη εικόνα την εντύπωση ηγήτορος. Και ήταν τότε όχι μόνο πρωθυπουργός, αλλά, από τη στιγμή που πάτησε το χώμα της Ελλάδας, αποκτούσε και τα καθήκοντα του αντιβασιλέα.

Την 23η Οκτωβρίου ανασχημάτισε ο Γ. Παπανδρέου την κυβέρνησή του, η σύνθεση της οποίας είχε ως εξής:

Γ. Παπανδρέου, πρόεδρος, Ν. Αβραάμ, Δικαιοσύνης και Αεροπορίας, Φιλ. Μανουηλίδης, Εσωτερικών, Αλ. Σβώλος, Οικονομικών και προσωρινά Εφοδιασμού, Ηλ. Τσιριμώκος, Εθνικής Οικονομίας, Ν. Ασκούτσης, Δημοσίων Έργων, Στ. Στεφα-

νόπουλος, Μεταφορών, Ι. Ζεύγος, Γεωργίας, Κ. Μαρούλης, Υγιεινής και προσωρινά Προνοίας, Πέτρος Ράλλης, Εμπορικής Ναυτιλίας, Μ. Πορφυρογένης, Εργασίας, Παν. Κανελλόπουλος, Ναυτικών και προσωρινά Παιδείας, Γ. Καρτάλης, υπουργός άνευ χαρτοφυλακίου, Κ. Βλαχοθανάσης, υφυπουργός παρά τω πρωθυπουργώ, Φιλ. Δραγούμης, υφυπουργός Τύπου και Διαφώτισης, Άγγελος Αγγελόπουλος, υφυπουργός Οικονομικών, Αύγ. Θεολογίτης, υφυπουργός ΤΤΤ, και Λάμπρος Λαμπριανίδης, υφυπουργός Στρατιωτικών.

Υπό τη νέα της συγκρότηση, η κυβέρνηση διατηρούσε την ίδια αναλογία δυνάμεων. Το 25% των εδρών ανήκαν στην Αριστερά, η οποία κρατούσε τα ανάλογα υπουργεία. Θα κατόρθωνε να συμβιβάσει τώρα τις τρομερές αντιθέσεις και να επιβάλει μιαν εξισορρόπηση αμοιβαίας ανοχής, που θα επέτρεπε την ειρηνική συνύπαρξη;

Η Δεξιά

Όλοι γνώριζαν ότι υπό το περικάλυμμα του κοινού κυβερνητικού σχήματος υπέβοσκε η αποφασιστική αναμέτρηση με στόχο την εξουσία. Τι ήθελαν οι δύο παρατάξεις; Και τι προοπτικές διανοίγονταν;

Για τον αστικό κόσμο και την Αγγλία, τα πράγματα ήταν σαφή και απλά. Σκοπός σταθερός του Τσώρτσιλ, ο οποίος ήταν ο αποφασιστικός παράγοντας της παράταξης, παρέμενε να αποτρέψει με κάθε μέσο την επικράτηση της Αριστεράς στην Ελλάδα. Το θέμα του βασιλιά δεν ήταν αποφασιστικό. Θα επιθυμούσε να επανερχόταν ο Γεώργιος στον θρόνο του, γιατί θεωρούνταν σταθερά αγγλόφιλος. Και η απόφασή του να μην εμφανιστεί στην Ελλάδα πριν γίνει δημοψήφισμα κατά μέγα μέρος θα απέβλεπε να εξυπηρετήσει τον ίδιο τον Γεώργιο, ώστε να καταστεί περισσότερο δυνατή η επιστροφή του. Αλλά με την ευλυγισία αίλουρου που διέκρινε τον Τσώρτσιλ στην πολιτική του, η οποία συναγωνιζόταν την ορμητικότητά του, δεν θα δυσκολευόταν να εγκαταλείψει τον βασιλιά αν η υποστήριξή του δημιουργούσε επικίνδυνες αντιδράσεις.

Αλλά ο αστικός κόσμος, οι εθνικόφρονες, η μη Αριστερά γενικά; Είδαμε ότι ενόψει της Απελευθέρωσης επιθυμούσε την εγκαθίδρυση μιας αστικής δημοκρατίας, βασιλευομένης ή αβασίλευτης, υπό τον όρο όμως η Αριστερά να μην είναι σε θέση να διεκδικήσει την εξουσία.

Με την Απελευθέρωση, ο στόχος αυτός παρέμενε. Αντιλήφθηκαν όμως ότι η Αριστερά, παρά τις συμφωνίες και τα σχήματα, ήταν ισχυρότερη απ' όσο φοβούνταν. Ενώ στα 9/10 της Ελλάδας επικρατούσε ΕΑΜοκρατία, στην πρωτεύουσα ενέσπειρε δέος η κολοσσιαία, οργανωμένη δυναμικότητα του ΕΑΜ. Και ο αστικός κόσμος απέβλεπε πρώτα απ' όλα στη συντριβή ή τη διάλυση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ από τους Άγγλους.

Η Αριστερά

Τι έκανε όμως το ΚΚΕ; Εδώ τα πράγματα είναι περίπλοκα. Είχε έρθει το πλήρωμα του χρόνου να βρεθεί απροσδόκητα τόσο ισχυρό, ώστε να διεκδικήσει πια την εξουσία. Και όμως, μέσα σε λίγους μήνες μετά την Απελευθέρωση, βρέθηκε συντριμμένο. Το κόμμα που κινούσε το ισχυρότερο αριστερό κίνημα της Ευρώπης υπέστη τη μεγαλύτερη εκμηδένιση της ηπείρου. Και μια τέτοια ιλιγγιώδης μετάπτωση προκαλεί απορίες και προβληματισμούς.

Η γενική εικόνα της πολιτικής του ΚΚΕ μπορεί να διατυπωθεί ως εξής: Δέχτηκε μετά την Απελευθέρωση την ένοπλη αναμέτρηση και συνετρίβη. Γιατί δεν απέφυγε την πρώτη, άρα και τη δεύτερη; Δεν υπάρχουν σαφείς πηγές για την τακτική και τη στρατηγική που εφάρμοσε κατά και μετά την Κατοχή. Τα επίσημα έγγραφά του –αποφάσεις κλπ.– προορίζονταν για τη δημοσιότητα, και φυσικά δεν θα αποκάλυπτε τους σκοπούς του. Οι ηγέτες της εποχής εκείνης έχουν οι περισσότεροι εκλείψει και οι επιζώντες δεν παύουν να βρίσκονται στρατευμένοι στην ενεργό δράση (Δ. Παρτσαλίδης κ.ά.), ώστε δεν μπορεί να ληφθεί σοβαρά υπόψη η μαρτυρία τους. Αλλά από τον κυκεώνα των στοιχείων και των αντιφάσεων της πολιτικής του μπορούν να εξαχθούν μερικά βασικά συμπεράσματα.

Έχουμε αναλύσει τις αντιλήψεις των ηγετών του ΚΚΕ ενόψει της Απελευθέρωσης. Επειδή το θέμα αυτό είναι αποφασιστικό, ας το συνοψίσουμε πάλι: Το ΚΚΕ βέβαια, σαν κόμμα επαναστατικό, κομμουνιστικό, λενινιστικό, απέβλεπε κατ' αρχήν, όταν οι κατακτητές αποχωρούσαν, να καταλάβει την εξουσία. Αλλά αντιλαμβανόταν, από τα τέλη του 1943, το «βέτο» που είχαν αποκτήσει οι Άγγλοι στον ελληνικό χώρο. Ήλπιζε όμως ότι το «βέτο» αυτό δεν ήταν απεριόριστο. Ότι, αν το ΚΚΕ επιτίθετο πρώτο για να αρπάξει την εξουσία, οι Άγγλοι είχαν το δικαίωμα να κάνουν χρήση της ένοπλης δύναμής τους. Αλλά, αν ο αγγλικός στρατός επιτίθετο με δική του πρωτοβουλία, ένοπλα, κατά της Αριστεράς για να τη συντρίψει, τότε θα επενέβαιναν οι Ρώσοι για να τη διασώσουν. Οπότε, υπό την κάλυψη της σοβιετικής προστασίας, θα μπορούσε το ΚΚΕ να γίνει κύριο της εξουσίας. Ή να διαπραγματευτεί από ισχυρές θέσεις.

Άμυνα

Η εκδήλωση του ραδιοφωνικού σταθμού της Μόσχας, τον Απρίλιο του 1944, υπέρ του κινήματος του στρατού και του στόλου στη Μέση Ανατολή αποτελούσε ένδειξη ότι πράγματι μπορούσε η Σοβιετική Ένωση, που κατά την Απελευθέρωση τα άρματά της διέγραφαν τη σκιά τους στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, να επέμβει αν οι Άγγλοι εξαπέλυαν πρώτοι επίθεση εναντίον της ελληνικής Αριστεράς. Οι ηγέτες του ΚΚΕ δεν γνώριζαν ότι εκείνη η εκδήλωση αποτελούσε μια βραχύβια διαπραγμα-

τευτική πίεση. Η παρέμβαση κατόπιν του Σοβιετικού συμβούλου στο Κάιρο Σολόντ, για να συμμετάσχουν στην κυβέρνηση Παπανδρέου, δεν αποτελούσε στοιχείο που να ανατρέπει την πολιτική τους, η οποία παρέμενε: έπρεπε να φανεί ότι αυτοί έκαναν κάθε δυνατή υποχώρηση και ότι, ευρισκόμενοι σε άμυνα, αναγκάζονταν να κάνουν χρήση της δύναμής τους.

Αυτές τις γενικότητες πρέπει κανείς να τις αναγνωρίσει. Γιατί αλλιώς θα παρέβλεπε κάθε πραγματικότητα, όσον αφορά ένα κομμουνιστικό κόμμα, το οποίο καμιά ένδειξη δεν υπάρχει ότι μεταβλήθηκε σε σοσιαλιστικό ή σοσιαλδημοκρατικό κόμμα.

Επικρίσεις

Έτσι εξηγούνται οι διαδοχικές απροσδόκητες υποχωρήσεις του ΚΚΕ, που εκφράζονται με τις Συμφωνίες του Λιβάνου και ιδίως της Καζέρτας και με τη μη κατάληψη της Αθήνας τον Οκτώβριο του 1944. Όδευε αμυντικά, αποτραβώντας τις καίριες επιθετικές αιχμές του. Και πιστεύοντας ότι, εφόσον δεν θα εμφάνιζε επιθετικές προθέσεις, τότε οι Άγγλοι δεν θα τολμούσαν να χτυπήσουν, ή, αν χτυπούσαν, θα προκαλούσαν τη σοβιετική –και σε δευτερεύοντα βαθμό την αμερικανική– αντίδραση.

Φυσικά, κατηγορήθηκε η ηγεσία του ΚΚΕ από πολλούς οπαδούς του, ή και κατοπινούς ηγέτες του (Ζαχαριάδης), ότι έπρεπε, παραβλέποντας την αγγλική δικαιοδοσία στην Ελλάδα, να εφορμούσε για την εξουσία κατά την Απελευθέρωση και να δημιουργούσε τετελεσμένο γεγονός, το οποίο η Αγγλία κατόπιν δεν θα μπορούσε να ανατρέψει. Γιατί, ανεξάρτητα των διακανονισμών με τους Άγγλους, θα έβρισκε ο Στάλιν τρόπο να αξιοποιήσει μια τέτοια κατάσταση και να περιφρουρήσει το καθεστώς που θα δημιουργούνταν.

Ή, έστω και αν αποφάσιζε το ΚΚΕ την τήρηση αμυντικής τακτικής, δεν έπρεπε να συρθεί στον Λίβανο και την Καζέρτα. Οι παραχωρήσεις που έκανε σ' εκείνες τις συμφωνίες υπερέβαιναν κάθε έννοια υποχωρητικότητας και κατά την Απελευθέρωση έφεραν το ΚΚΕ σε δύσκολη θέση, σε βαθμό που να είναι αδύνατη και η άμυνά του ακόμη.

Θα μπορούσαν όμως να προβληθούν και στις επικρίσεις αυτές αντιρρήσεις, που πρώτη απ' όλες είναι η συμμαχική συνέπεια της Ρωσίας. Θα έσπευδε ο Στάλιν να επωφεληθεί από ένα τετελεσμένο γεγονός που θα δημιουργούσε το ΚΚΕ; Ή χάρη της συμμαχικής αλληλεγγύης θα το εγκατέλειπε ανυπεράσπιστο στην αγγλική στρατιωτική αντίδραση, προς την οποία η ελληνική Αριστερά δεν θα μπορούσε να αντεπεξέλθει;

Οπωσδήποτε όμως, την ώρα της Απελευθέρωσης, το ΚΚΕ διατηρούσε την αντίληψη: υπό την προϋπόθεση ότι η Αριστερά θα τηρούσε αρχικά άμυνα, δεν θα έμεναν οι Ρώσοι αδιάφοροι σε μια ένοπλη επίθεση των Άγγλων εναντίον της.

Αλλά αυτά αποτελούσαν ουσιαστικά εικασίες. Δεν είχε το ΚΚΕ υπεύθυνη σύνδεση και καθοδήγηση με το ΚΚΣΕ το φθινόπωρο του 1944, όταν η Ελλάδα απαλλασσόταν από τους Γερμανούς και τους Βούλγαρους;

Η Σοβιετική Στρατιωτική Αποστολή εξακολουθούσε να τηρεί γριφώδη σιγή και η Σοβιετική Πρεσβεία του Καΐρου είχε διακόψει την επαφή. Πάντως τις ημέρες της Απελευθέρωσης το ΚΚΕ έθετε τις βάσεις της επικοινωνίας του με τη Μόσχα διά του ασυρμάτου.

Η επικοινωνία αυτή γινόταν μέσω Σόφιας, όπου την κατάσταση ήλεγχε πια το ΚΚ Βουλγαρίας. Στη Μόσχα ήταν εγκατεστημένος ο Γκιόργκι Δημητρώφ (άλλοτε Γεν. Γραμματέας της Γ' Διεθνούς), ο οποίος, με το ψευδώνυμο «Παππούς», ανέλαβε τη σύνδεση του ΚΚΕ με το ΚΚ Σοβ. Ένωσης. Τα σχετικά σήματα θα διαβιβάζονταν από τον Γραμματέα της ΚΕ του ΚΚ Βουλγαρίας Κοστώφ, με το ψευδώνυμο «Σπυριδόνωφ». Την ευθύνη της δι' ασυρμάτου επαφής του ΚΚΕ την είχε ο Λεωνίδας Στρίγγος, γραμματέας της περιοχής Μακεδονίας-Θράκης (βλ. *Το ΚΚΕ στον Πόλεμο και την Αντίσταση 1940-1945*, έκδ. ΚΚΕ εσωτ., Αθήνα 1974, σελ. 324).

Αλλά, όταν απελευθερώθηκε η Αθήνα, δεν είχε αρχίσει να λειτουργεί αυτή η σύνδεση. Και το ΚΚΕ παρέμενε ακαθοδήγητο, εκτιμώντας την κατάσταση μόνο με βάση τις εικασίες και τη λογική της ηγεσίας του.

Η συμφωνία Τσώρτσιλ-Στάλιν

Υπάρχει όμως και ένα άλλο στοιχείο που υπεισερχόταν στους παράγοντες του ελληνικού προβλήματος της εποχής. Ακριβώς τις ημέρες της απελευθέρωσης της Αθήνας –10 έως 20 Οκτωβρίου 1944– συνερχόταν στη Μόσχα η διάσκεψη Στάλιν και Τσώρτσιλ. Και έχει γραφεί επανειλημμένα ότι οι δύο ηγέτες, ύστερα από σύντομο παζάρι, μοίρασαν μεταξύ τους τα Βαλκάνια. Ή, ακριβέστερα, καθόρισαν σφαίρες στις οποίες η καθεμιά χώρα (ΕΣΣΔ ή Αγγλία) θα είχε το δικαίωμα να ρυθμίζει τα στρατιωτικά και πολιτικά πράγματα.

Ο Τσώρτσιλ στα *Απομνημονεύματά* του έχει το περίφημο κείμενο:

«Ἀπεβιβάσθημεν εἰς Μόσχαν τὸ ἀπόγευμα τῆς 9 Ὀκτωβρίου. Εἰς τὰς 10 τὴν νύκτα ἐκείνην εἴχομεν τὴν πρώτην σημαντικὴν σύσκεψίν μας εἰς τὸ Κρεμλῖνον. Ἦσαν μόνον οἱ Στάλιν, Μολότωφ, ὁ Ἤντεν κι' ἐγώ. Ὁ ταγματάρχης Μπὶρς καὶ ὁ Παυλὼφ ἐξετέλουν χρέη διερμηνέων.

»Ἡ στιγμὴ ἦτο κατάλληλος διὰ σοβαρὸν ἔργον. Οὕτω, εἶπον: "Ἄς ξεκαθαρίσωμε τὰς ὑποθέσεις μας εἰς τὴν Βαλκανικήν. Οἱ στρατοί σας εἶναι εἰς τὴν Ρουμανίαν καὶ Βουλγαρίαν. Ἔχομε συμφέροντα, ἀποστολὰς καὶ πράκτορας ἐκεῖ. Ἄς μὴ ἐμπλακοῦμε εἰς σύγχυσιν διὰ μικροζητήματα. Καθ' ὅσον ἀφορᾶ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Ρωσίαν, πῶς θὰ σᾶς ἐφαίνετο νὰ

ἔχετε τὰ 90% ἐπιρροῆς εἰς Ρουμανίαν καὶ ἡμεῖς νὰ ἔχωμεν τὰ 90% τοῦ ἐλέγχου εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ τὰ μοιρασθοῦμε κατὰ τὸ ἥμισυ εἰς τὴν Γιουγκοσλαβίαν;" Ἐνῶ μετεφράζοντο αὐτὰ ἔγραφα εἰς ἥμισυ φύλλον χάρτου:
ΡΟΥΜΑΝΙΑ:
Ρωσία 90%.
Οἱ ἄλλοι 10%.
ΕΛΛΑΣ:
Μεγ. Βρεταννία (ἐν συμφωνίᾳ μὲ ΗΠΑ) 90%. Ρωσία 10%.
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ: 50%-50%.
ΟΥΓΓΑΡΙΑ: 50%-50%.
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ: Ρωσία 75%. Οἱ ἄλλοι 25%.

»Ἔσπρωξα τὸ φύλλον χάρτου πρὸς τὸν Στάλιν, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἤδη ἀκούσει τὴν μετάφρασιν. Ὑπῆρξε σύντομος σιωπή. Καὶ μετὰ ἐπῆρε τὸ μπλὲ μολύβι του, ἐσημείωσε τὴν ἔγκρισί του καὶ μοῦ τὸ ἐπέστρεψεν. Ὅλα εἶχαν κανονισθῆ εἰς διάστημα ὅσον ἀπαιτεῖται διὰ νὰ ἀρχίσωμεν.

»Μετὰ ταῦτα ἠκολούθησε μακρὰ σιωπή. Τὸ φύλλον χάρτου μὲ τὴν σημείωσιν μὲ τὸ μολύβι εὑρίσκετο εἰς τὸ μέσον τῆς τραπέζης. Κατόπιν εἶπον: "Μήπως θὰ φανῆ κυνικόν, ἐὰν ἐφαίνετο ὅτι εἴχομεν διακανονίσει τὰ ζητήματα αὐτά, τόσον μοιραῖα δι' ἑκατομμύρια ἀνθρώπων, κατὰ τόσον πρόχειρον τρόπον;"

"Ὄχι, κρατῆστε το", εἶπεν ὁ Στάλιν».

Αν το κείμενο του Τσώρτσιλ είναι αληθινό, η Ελλάδα παραδόθηκε στο έλεος της Αγγλίας «κατά 90%». Και γενικά επικρατεί η πίστη ότι ο Τσώρτσιλ λέγει την πραγματικότητα. Λογικά όμως εγείρονται ζωηρότατες αμφιβολίες. Είναι δυνατόν να έγινε έτσι –από μνήμης!– ένας τέτοιος διαχωρισμός; Θα έπρεπε να υπάρχει κάποια συμφωνία, κάποιο πρωτόκολλο, κάποιο έγγραφο, που ποτέ δεν αποκαλύφθηκε. Ούτε ο Τσώρτσιλ λέγει ότι συντάχθηκε. Έπειτα, πώς είναι δυνατόν να προσδιοριστούν και να τηρηθούν στην πολιτική τέτοια ποσοστά (90%, 10%, 50%...); Τέλος, υπάρχει σοβιετική διάψευση. Στην επίσημη *Ιστορία του Μεγάλου υπέρ Πατρίδος Πολέμου της Σοβιετικής Ενώσεως, 1941-1945*, αναγράφεται (ρωσική έκδοση 1962, τόμος IV, σελ. 667, επιλογή Κ. Πυρομάγλου· *Γ. Καρτάλης*, σελ. 464):

«Βασικὸν διὰ τὸν Τσῶρτσιλ ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἐξητάσθη εἰς τὴν Μόσχαν, ἦτο τὸ ζήτημα τῆς πολιτικῆς ἔναντι τῶν Βαλκανικῶν χωρῶν. Κατὰ τὴν πρώτην ἤδη συνάντησιν μὲ τὸν Στάλιν ὁ Τσῶρτσιλ τὸν ἐπληροφόρησε ὅτι "συνέταξε ἕνα ἀρκετὰ βρώμικο καὶ ὠμὸ ἔγγραφο, τὸ ὁποῖον ἀπεικονίζει τὴν κατανομὴν τῆς ἐπιρροῆς μεταξὺ τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως καὶ τῆς Μεγάλης Βρεταννίας εἰς τὴν Ρουμανίαν, τὴν Ἑλλάδα, τὴν Γιουγκο-

σλαβίαν, τὴν Βουλγαρίαν. Ὁ πίναξ συνετάχθη, διὰ νὰ δείξῃ τί σκέπτονται ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ζητήματος οἱ Ἄγγλοι".

»Ἡ Σοβιετικὴ κυβέρνησις, ἡ ὁποία ἐφήρμοζε ἀκλόνητα πολιτικὴν μὴ ἀναμίξεως εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις τῶν ἄλλων λαῶν καὶ σεβασμοῦ τῆς ἐθνικῆς τους κυριαρχίας, δὲν ἦτο δυνατόν, φυσικά, νὰ δεχθῇ τὴν πρότασιν τοῦ Τσῶρτσιλ καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς Ἄγγλους ἰμπεριαλιστὰς νὰ ὑπαγορεύουν τὴν θέλησίν των εἰς τοὺς ἀπελευθερωθέντας λαούς. Ἡ δήλωσις τοῦ Τσῶρτσιλ εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του ὅτι εἰς τὴν Μόσχαν, κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1944, εἶχεν ἐπιτευχθῇ συμφωνία διὰ τὴν κατανομὴν σφαιρῶν ἐπιρροῆς ΕΣΣΔ καὶ Ἀγγλίας εἰς τὰς Βαλκανικὰς χώρας, ἀποτελεῖ ἐπινόησιν».

Βέβαια η διάψευση έγινε 9 χρόνια μετά τον θάνατο του Στάλιν. Αλλά δεν παύει να ισχύει. Και οπωσδήποτε το λογικότερο είναι να πιστέψουμε ότι μεταξύ των δύο ηγετών θα συζητήθηκε γενικά θέμα διαχωρισμού ζωνών επιχειρήσεων στα Βαλκάνια, που είναι απαραίτητος σε οποιονδήποτε συμμαχικό πόλεμο. Υπ' αυτήν την έννοια και μόνο πρέπει να λήφθηκαν κατ' αρχήν αποφάσεις που θα ίσχυαν μόνο όσο διαρκούσε ο πόλεμος. Παρόμοιοι διαχωρισμοί ζωνών επιχειρήσεων σε όλα τα μέτωπα έγιναν και μεταξύ των Δυτικών συμμάχων.

Αλλά αναπότρεπτα ο στρατός που αναλαμβάνει την ευθύνη των επιχειρήσεων σε μια περιοχή, δεν μπορεί να μην έχει και την ευθύνη του πολιτικού ελέγχου στην περιοχή αυτή όσο διαρκεί η πολεμική κατάσταση. Και η Αγγλία, αναλαμβάνοντας τη στρατιωτική ευθύνη στην Ελλάδα, είχε και το πολιτικό «βέτο». Θα το χρησιμοποιούσε για να επιβάλει, είτε ειρηνικά –αν μπορούσε– είτε διά πυρός και σιδήρου, το πολιτικό καθεστώς της Δεξιάς. Αυτό επιβεβαιώνει και ο Λήπερ, που γράφει (*Όταν ο Έλλην συναντά Έλληνα, σελ. XVI*):

«...Ἡ Ἑλλὰς εἶχεν ἀφεθῆ ὡς Βρεταννικὴ σφαῖρα ἐπιχειρήσεων καὶ τὸ Κρεμλῖνον δὲν ἦτο διατεθειμένον νὰ ἀναπτύξῃ δρᾶσιν ἐναντίον μας εἰς τὴν Ἑλλάδα, μολονότι ἦτο φυσικὸν νὰ μὴ κάνῃ τίποτα διὰ νὰ διακόψῃ τὴν προσπάθειάν μας».

Το ΚΚΕ όμως δεν είχε πληροφορηθεί τη συμφωνία. Η επικοινωνία του δι' ασυρμάτου με τη Μόσχα θα αργούσε ακόμη να πραγματοποιηθεί. Από όσα είναι γνωστά, το πρώτο ραδιογράφημα με αυτόν τον δρόμο έχει ημερομηνία 5 Δεκεμβρίου 1944 και είναι ένα πληροφοριακό δελτίο προς το ΚΚ Βουλγαρίας, καταχωρημένο στο προαναφερόμενο βιβλίο *Το ΚΚΕ στον Πόλεμο και την Αντίσταση* (σελ. 287). Πιθανόν να προηγήθηκαν μερικά άλλα, ασφαλώς όμως όχι τόσο σημαντικά όσο θα ήταν η ενημέρωση του ΚΚΕ για κοσμοϊστορικά θέματα όπως οι μυστικές συμφωνίες της Τεχεράνης.

Γιατί όμως δεν είχε ενημερωθεί το ΚΚΕ για τις αποφάσεις της Σοβ. Ένωσης; Τη βασική ευθύνη φέρει η ίδια η Σοβ. Ένωση, ή ακριβέστερα το ΚΚΣΕ (μπ.), δηλαδή το Σοβιετικό Κ. Κόμμα. Είχε βέβαια λόγους να θέλει να αποφύγει τη δι' ασυρμάτου επικοινωνία. Αλλά είχε τότε κάθε δυνατότητα να στείλει κάποιο υπεύθυνο πρόσωπο να προειδοποιήσει το ΚΚΕ: «Μην περιμένετε από μας τίποτα. Και προσαρμοστείτε». Άφησε όμως τους ηγέτες του ελληνικού κόμματος στα σκοτάδια. Και προσπαθούσαν εκείνες τις ιστορικές ημέρες για την Ελλάδα και το κόμμα να μαντέψουν την πραγματικότητα από την ειδησεογραφία των εφημερίδων.

«Θα έχωμεν σύγκρουσιν»

Αλλά ο Τσώρτσιλ, με λυμένα τα χέρια, τηλεγραφούσε στις 11 Νοεμβρίου 1944 προς τον υπουργό του των Εξωτερικών Ήντεν:

«1. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ τιμήματος τοῦ ὁποίου κατεβάλαμεν διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν ἀπὸ τὴν Ρωσίαν νὰ ἔχωμεν ἐλευθέρας τὰς χεῖρας εἰς τὴν Ἑλλάδα, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ διστάσωμεν νὰ χρησιμοποιήσωμεν βρεταννικὰ στρατεύματα διὰ νὰ ὑποστηρίξωμεν τὴν ἑλληνικὴν βασιλικὴν κυβέρνησιν τοῦ κ. Παπανδρέου.

»2. Τοῦτο συνεπάγεται τὴν βεβαίαν ἐπέμβασιν ὡρισμένων ἐκ τῶν βρεταννικῶν αὐτῶν στρατευμάτων διὰ νὰ ἐμποδίσουν ἐνδεχομένας ταραχάς. Ὁ κ. Παπανδρέου δύναται ἀσφαλῶς ν' ἀπαγορεύσῃ τὴν ἔκδοσιν ἐφημερίδων τοῦ Ε.Α.Μ., ἐὰν πρόκειται νὰ προκαλέσῃ ἀπεργίαν τῶν τυπογράφων.

»3. Ἡ ἑλληνικὴ ταξιαρχία θὰ φθάσῃ συντόμως ἐλπίζω καὶ δὲν θὰ διστάσῃ νὰ ἀνοίξῃ πῦρ ἐὰν εἶναι τοῦτο ἀναγκαῖον. Διατί ἀποστέλλεται μόνον μία ταξιαρχία τῆς ἰνδικῆς μεραρχίας; χρειαζόμεθα 8-10.000 ἄνδρας τοῦ πεζικοῦ ἐπὶ πλέον, διὰ νὰ κρατήσουν τὴν τάξιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ τὴν Θεσσαλονίκην ἐν ὀνόματι τῆς παρούσης κυβερνήσεως. Θὰ πρέπει νὰ μελετήσωμεν ἐν συνεχείᾳ τὸ θέμα τῆς ἐπεκτάσεως τῆς ἑλληνικῆς ἐξουσίας. Εἶμαι ἀπολύτως πεπεισμένος ὅτι θὰ ἔχωμεν σύγκρουσιν μὲ τὸ ΕΑΜ καὶ ὅτι δὲν πρέπει νὰ προσπαθήσωμεν νὰ τὴν ἀποφύγωμεν, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ἐκλέξωμεν καλῶς τὸ ἔδαφος».

Κατάσκοπος;

Πώς ο Τσώρτσιλ ήταν σχεδόν βέβαιος ότι θα γινόταν η ένοπλη σύγκρουση με τον ΕΛΑΣ είναι άγνωστο. Μερικοί παρατήρησαν ότι και στα *Απομνημονεύματά* του σε ορισμένα σημεία κάνει «προφητικές διαπιστώσεις» για ενέργειες του ΚΚΕ. Και δεν διστάζουν να συμπεράνουν ότι κάποιο ανώτατο στέλεχος του κόμματος θα ήταν πράκτορας των Άγγλων και τους μετέδιδε όλα τα σχέδια και τις αποφάσεις της κομ-

μουνιστικής ηγεσίας. Μέχρι σήμερα όμως τίποτα δεν έχει αποκαλυφθεί. Και πρέπει να δεχτούμε ότι πρόκειται απλώς για προβλέψεις που ίσως να είχαν διαψευσθεί αν το ΚΚΕ είχε συναίσθηση ότι δεν διέθετε κανέναν προστάτη έναντι της Αγγλίας, την οποία με μόνες τις δικές του δυνάμεις δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει. Οπότε, απλούστατα, δεν θα κατέφευγε στα όπλα.

Στο μεταξύ η κατάσταση εκτραχυνόταν στην Αθήνα. Το ΕΑΜ έκανε γιγαντιαίες κινητοποιήσεις και ο ΕΛΑΣ του Α΄ Σώματος Στρατού εμφάνιζε την ένοπλη δύναμή του στους συνοικισμούς.

Αλλά και η αντίθετη παράταξη ήταν προκλητική και τα επεισόδια ήταν συνεχή. Το κυριότερο όμως ήταν ότι ενισχύονταν αδιάκοπα οι δυνάμεις της Δεξιάς και των Άγγλων.

Στην ανώτατη συμμαχική διοίκηση έγινε μια κορυφαία αλλαγή. Ο αρχηγός των Συμμάχων στην Ιταλία στρατηγός Αλεξάντερ προήχθη σε στρατάρχη και ανέλαβε την ηγεσία όλων των δυνάμεων της Μεσογείου. Το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής διαλύθηκε και ο στρατηγός Ουίλσων ανέθεσε την αρχηγία της αγγλικής στρατιωτικής αποστολής στον Αμερικανό πρόεδρο Ρούζβελτ. Ο νέος αρχιστράτηγος της Μεσογείου έδειχνε μεγαλύτερη διάθεση να ενισχύσει τον βρετανικό στρατό της Ελλάδας και επιτάχυνε την αποστολή των 10.000 ανδρών που είχε αποφασιστεί να διατεθούν στη χώρα μας.

Ενώ στις πρώτες ημέρες της Απελευθέρωσης δεν υπήρχαν παρά 600 Βρετανοί (το απόσπασμα Τζέλικο), άρχισε να καταφθάνει μια αγγλική ταξιαρχία, που απέστελλε μικρά τμήματά της στις επαρχιακές πόλεις. Ακολούθησε μια ινδική ταξιαρχία που στάλθηκε στη Θεσσαλονίκη και συνεχίστηκε η συρροή ενισχύσεων.

Η ΙΙΙη Ταξιαρχία

Ταυτόχρονα ο Αλεξάντερ αποδέσμευσε την ΙΙΙη Ορεινή Ταξιαρχία από το ιταλικό μέτωπο και την απέστειλε επίσης στην Ελλάδα. Η ταξιαρχία, με διοικητή τον συνταγματάρχη Θρ. Τσακαλώτο, είχε δύναμη 205 αξιωματικών, 56 ανθυπασπιστών και 2.530 οπλιτών. Ήταν στο είδος της καλά εξοπλισμένη. Έφτασε την 9η Νοεμβρίου στην Αθήνα, όπου της έγινε πανηγυρική υποδοχή. Και υπήρξε μια ευκαιρία για τους εθνικόφρονες να κάνουν ογκώδη, μαζική συγκέντρωση, που διακρινόταν για τον ενθουσιασμό της. Είχαν δίκιο: η ΙΙΙη Ορεινή Ταξιαρχία, με σύνθεση ακραιφνώς δεξιά, αποτελούσε την πρώτη πραγματική στρατιωτική μονάδα που διέθετε η κυβέρνηση στην Αθήνα. Και μονάδα ισχυρή, αν και το πυροβολικό της και μέρος των όλμων της έφτασε μόλις την 31η Δεκεμβρίου. Υπήρχε και ο Ιερός Λόχος, αλλά με δύναμη ασύγκριτα ασθενέστερη.

Η ενίσχυση των κυβερνητικών δυνάμεων γινόταν και από άλλες πλευρές. Η Αστυ-

νομία Πόλεων ανασυγκροτείται και, μολονότι είχε καταργηθεί η κατοχική Χωροφυλακή, γινόταν συρροή χωροφυλάκων και αξιωματικών από όλη την Ελλάδα στους στρατώνες του Μακρυγιάννη και στη Σχολή Χωροφυλακής όπου ημιεπίσημα και αθόρυβα συντελούνταν ο εξοπλισμός τους.

Κινητοποίηση

Συνύπαρξη υπήρχε στην πρωτεύουσα, ενώ έβραζε η πόλη από τις μερικές ή γενικές κινητοποιήσεις. Το ΕΑΜ παρουσίαζε μια δραστηριότητα αγνώστων διαστάσεων έως τότε στην Ελλάδα, πρωτοφανή σε δυναμισμό και εκπληκτική σε εκδηλώσεις, σε συναρπαστικότητα, σε μορφές. Και τρανταζόταν η πόλη από τη μαχητικότητά τους.

Καμιά φορά όμως την πάθαινε. Την 16η Νοεμβρίου βρέθηκαν τρία πτώματα σ' έναν υπόνομο. Διαδόθηκε ότι επρόκειτο για δολοφονημένους ΕΛΑΣίτες και αμέσως οργανώθηκε μια τεράστια ΕΑΜική διαδήλωση. Τα πτώματα φέρονταν σε φορεία στην αρχή γιγαντιαίας πομπής, που επικεφαλής της βάδιζαν δύο ανάπηροι ιερείς με δεκανίκια. Μεγάλα πλακάτ με την επιγραφή «Τους σκότωσαν οι Χίτες» διέστιζαν τη μάζα, η οποία εξέπεμπε συνεχώς βροντερά συνθήματα που μετέδιδαν διάφοροι νέοι με χωνιά: «Εκδίκηση», «Θάνατος στους Χίτες», κλπ. Η απειλητική διαδήλωση διέσχισε το κέντρο της Αθήνας και προκάλεσε ζωηρή εντύπωση. Αλλά το βράδυ αποκαλύφθηκε η ταυτότητα των νεκρών. Ήταν άνδρες των Ταγμάτων Ασφαλείας που εκτελέστηκαν από ΕΛΑΣίτες. Η ψυχρολουσία υπήρξε οδυνηρή. Πάντως δεν ανακόπηκε η θυελλώδης ορμή των κινητοποιήσεων.

Διάλυση

Η αναμέτρηση ήταν φανερό ότι πλησίαζε, και μέσα από τους ατμούς της έξαψης διαμορφωνόταν ταχέως το πρόβλημα: ο ΕΛΑΣ. Για την κυβέρνηση μία λύση υπήρχε: να διαλυθεί το ταχύτερο και στη θέση του να συγκροτηθεί ένας νέος κρατικός τακτικός στρατός. Φυσικά η διάλυση θα περιλάμβανε και τον ΕΔΕΣ, γιατί αλλιώς δεν θα ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθεί μονομερώς. Θα περιλάμβανε και την Ορεινή Ταξιαρχία και τον Ιερό Λόχο. Αλλά μόνον έτσι το θηρίο θα εξαφανιζόταν. Και βιαστικά ο πρωθυπουργός, στις 5 Νοεμβρίου, δήλωνε:

«Μετὰ τὴν συντελεσθεῖσαν πλήρη Ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος λήγει καὶ ἡ ἡρωϊκή μας Ἀντίστασις. Εἶναι ἑπομένως φυσικὸν ὅτι ἐπακολουθεῖ καὶ ἡ ἀποστράτευσις τῶν ἀνταρτικῶν μας ὁμάδων ἀντιστάσεως ΕΛΑΣ καὶ ΕΔΕΣ, ἡ ὁποία καὶ ὡρίσθη διὰ τὴν 10 Δεκεμβρίου.

»Οἱ μόνοι ἀξιωματικοὶ τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων ἐπανέρχονται εἰς τὸν τακτικόν μας στρατόν, ὅπου θὰ εὕρουν θέσιν ἀνάλογον μὲ τὰς ἐθνικάς των ὑπηρεσίας.

»Οἱ ἔφεδροι ἀξιωματικοί, ἐὰν ἐπιθυμοῦν νὰ μονιμοποιηθοῦν, θὰ εἰσέλθουν εἰς εἰδικὴν Σχολὴν Ἐκπαιδεύσεως.

»Αἱ λεπτομέρειαι τοῦ τρόπου τῆς ἀποστρατεύσεως θὰ καθορισθοῦν ἐν συνεννοήσει μὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἀνταρτικῶν ὁμάδων στρατηγοὺς Σαράφην καὶ Ζέρβαν».

Η δήλωση εκείνη, που θα μορφοποιούσε τη διάχυτη έως τότε κατάσταση, είχε καίρια σημασία. Είχε γίνει με συμφωνία και των ΕΑΜικών υπουργών. Και, αν πραγματοποιούνταν, η Ελλάδα θα απέφευγε τον εμφύλιο πόλεμο και θα βάδιζε προς την ομαλότητα. Θα την αποδεχόταν όμως ο ΕΛΑΣ; Θα την αποδεχόταν ο Τσώρτσιλ;

Ο νέος, κρατικός στρατός, σύμφωνα προς τη δήλωση αυτή, θα περιλάμβανε τους 1.500 μόνιμους αξιωματικούς και τους 500 εφέδρους εκ μονίμων του ΕΛΑΣ. Ταυτόχρονα, εφόσον θα συγκροτούνταν με νεοσύλλεκτους ορισμένων κλάσεων, θα περιλάμβανε μεγάλο ποσοστό ΕΑΜιτών στρατιωτών –κατ' αντανάκλαση της επιρροής του ΕΑΜ στον λαό–, οι οποίοι ασφαλώς θα έσπευδαν να σχηματίσουν ΕΑΜικές οργανώσεις μέσα στον στρατό.

Θα ήταν συνεπώς μια δύναμη που κατ' αρχήν δύσκολα θα μπορούσε να στραφεί κατά του ΕΑΜ. Τόσο μάλλον όσο αρχιστράτηγος, με κοινή συναίνεση, διορίστηκε ο στρατηγός Οθωναίος, δημοκρατικός φιλελεύθερος και έχοντας στενή ιδιαίτερη επαφή με το ΕΑΜ.

Αλλά τον στρατό αυτόν θα τον αποδεχόταν πράγματι το ΚΚΕ; Υπήρχαν και από την άλλη πλευρά πολλοί που επιθυμούσαν όχι στρατό συνύπαρξης αλλά στρατό κυριαρχίας. Και γι' αυτό η σύνθεση και η δομή του νέου τακτικού στρατού τούς ήταν ανεπιθύμητη. Οι κύκλοι εκείνοι βέβαια θα προσπαθούσαν να τον τορπιλίσουν. Αλλά την κύρια ευθύνη την έφεραν οι ηγέτες του ΚΚΕ. Αυτοί κρατούσαν στα χέρια τους το αντικείμενο της διαπραγμάτευσης, τον ΕΛΑΣ. Από αυτούς εξαρτιόταν αν θα παραχωρούσαν ή όχι το αντικείμενο τούτο. Και, αν είχαν πράγματι σκοπό να αναγνωρίσουν την πραγματικότητα στην οποία δέσποζε η ισχύς της Αγγλίας, θα δέχονταν τη συμφωνία. Αλλιώς, θα την τορπίλιζαν.

Εθνοφυλακή

Γύρω από αυτόν τον άξονα –10 Δεκεμβρίου χρονικό όριο για τη διάλυση των αντάρτικων δυνάμεων, δηλαδή του ΕΛΑΣ– περιστρέφονταν οι περίτεχνες και επικίνδυνες κινήσεις και των δύο παρατάξεων. 10 Δεκεμβρίου ήταν το κρίσιμο ορόσημο. Τα γεγονότα επιταχύνθηκαν μεν, αλλά η ουσία τους παρέμενε η ίδια: να παραδώσει τα όπλα του ο ΕΛΑΣ. Όλα τα άλλα αποτελούσαν λεπτομέρειες.

Λεπτομέρεια, ουσιαστικά, ήταν μια νέα απόφαση της κυβέρνησης που την ανήγγειλε πάλι ο πρωθυπουργός την ίδια ημέρα:

«Ἡ πραγματικὴ κατάστασις τὴν ὁποίαν εὗρεν ἡ Κυβέρνησις ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς της εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι ὅτι ἡ Χωροφυλακὴ σχεδὸν πανταχοῦ ἔχει παύσει ὑφισταμένη καὶ ἔχει ὑποκατασταθῆ ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Πολιτοφυλακῆς τοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς λειτουργίας τοῦ Κράτους ἐλήφθησαν ὁμοφώνως ὑφ' ὁλοκλήρου τῆς Κυβερνήσεως αἱ ἀκόλουθοι ἀποφάσεις:

»1. Ἡ Ἐθνικὴ Πολιτοφυλακὴ τοῦ Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. τάσσεται ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν ἀντιπροσώπων της μέχρι τῆς 1 Δεκεμβρίου ὁπότε θὰ παραδώσῃ ὑπηρεσίαν καὶ θὰ παύσῃ ὑφισταμένη καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα. Ἐξαιρεῖται ἡ περιφέρεια τῆς πρωτευούσης (Ἀθηνῶν-Πειραιῶς-Περιχώρων), ὅπου λειτουργεῖ ἡ Ἀστυνομία Πόλεων καὶ ὅπου ἡ Ἐθνικὴ Πολιτοφυλακὴ ἔπαυσεν ἤδη ὑφισταμένη.

»2. Συνιστᾶται Σῶμα "Προσωρινῆς Ἐθνοφυλακῆς". Καλεῖται πρὸς τοῦτο ἡ κλάσις τοῦ 1936 κατὰ ἐπαρχίας. Θὰ προσέλθῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἑκάστης ἐπαρχίας τὴν 24 Νοεμβρίου καὶ θὰ παραλάβῃ ὑπηρεσίαν τὴν 1 Δεκεμβρίου. Θὰ τελῆ ὑπὸ τὰς διαταγὰς ἀξιωματικῶν τῆς ξηρᾶς, μονίμων καὶ ἐφέδρων. Ἀνώτερος ἀξιωματικὸς τῆς ξηρᾶς θὰ ὁρισθῆ ἀρχηγὸς τῆς Ἐθνοφυλακῆς, ὑπαγόμενος ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν...»

Η δημιουργία της Εθνοφυλακής παρεμβάλλει ένα νέο πρόβλημα, αλλά και προάγει τη λύση. Γιατί αυτό το νέο στρατιωτικό Σώμα, που θα συσταθεί την 1η Δεκεμβρίου, θα αποτελέσει μια γέφυρα με την αγωνιώδη 10η Δεκεμβρίου, οπότε υποτίθεται ότι θα κριθούν τα πάντα. Η Προσωρινή Εθνοφυλακή θα είναι η μεταβατική κατάσταση από τη διάλυση των αντάρτικων δυνάμεων –δηλαδή του ΕΛΑΣ– έως τη συγκρότηση του τακτικού στρατού. Λύση ευφυής αλλά και γενναία. Θα πραγματοποιούνταν όμως;

Ο Οθωναίος παραιτείται

Οι αντιρρήσεις άρχισαν να εκδηλώνονται τόσο από τη μία όσο και από την άλλη πλευρά. Πρώτο αποτέλεσμα των αντιδράσεων ήταν η παραίτηση του στρατηγού Οθωναίου από την αρχιστρατηγία. Όταν ήρθε η ώρα να αναλάβει τα καθήκοντά του, ζήτησε να έχει επιτελάρχη του τον στρατηγό Σαράφη. Ο Σκόμπυ αρνήθηκε. Και διόρισε μάλιστα τον στρατηγό Βεντήρη. Ο Οθωναίος διαμαρτυρήθηκε. Αλλά ο Βρετανός στρατηγός τού υπέδειξε ξερά ότι κατά τη Συμφωνία της Καζέρτας αυτός είναι ο αρχιστράτηγος όλων των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων και δεν εννοεί να παραχωρήσει τα δικαιώματά του.

Η παραίτηση του Οθωναίου, τη 15η Νοεμβρίου, υπήρξε σφάλμα. Εγκατέλειψε

για λόγους ευθιξίας μια θέση που, όσο και αν δέσποζε σ' αυτήν το «βέτο» του Σκόμπυ, δεν έπαυε να είναι θέση-κλειδί. Πιθανότατα, ο ίδιος ο Σκόμπυ, κατ' εντολήν του Τσώρτσιλ, τον έφερε σε τόσο δύσκολη θέση, ώστε ν' αναγκαστεί να φύγει. Έτσι ο στρατηγός Οθωναίος, μολονότι ήταν συνηθισμένος στους πολιτικούς ελιγμούς λόγω παρελθόντος, έπαιξε το παιχνίδι του Βρετανού στρατιωτικού τοποτηρητή του Τσώρτσιλ. Πάντως εκείνος υπήρξε ο πρώτος εκ βάθρων κλονισμός του οικοδομήματος της συνύπαρξης.

Σε λίγο ακολούθησε δεύτερος κλονισμός: ο μηχανισμός της Προσωρινής Εθνοφυλακής μπήκε σε κίνηση. Άρχισε η προσέλευση κληρωτών στα έμπεδα Αθηνών και των επαρχιών. Τότε όμως τα προβλήματά της βγήκαν στο φως. Και νά τι γράφει ο Σαράφης στο βιβλίο του (σελ. 525-527):

«Ὕστερα ἀπὸ μερικὲς μέρες πῆρα πρόσκληση τοῦ στρατηγοῦ Σκόμπυ νὰ βρίσκομαι στὴν Ἀθήνα στὶς 26 Νοέμβρη 1944 γιὰ συζήτηση διάλυσης τῶν ἀντάρτικων στρατῶν. Εἶχαν κληθεῖ καὶ ὁ στρατηγὸς Μάντακας καὶ ὁ συνταγματάρχης Παπασταματιάδης... Τὸ πρωΐ στὶς 26 τοῦ Νοέμβρη τὴν ὡρισμένη ὥρα πήγαμε μὲ τὸ στρατηγὸ Μάντακα καὶ τὸ συνταγματάρχη Παπασταματιάδη στὸ ἀγγλικὸ στρατηγεῖο. Ὁ Ζέρβας θὰ ἐρχόταν τὸ ἀπόγευμα...»

Ο Σαράφης αρνείται

Εκείνη η σύσκεψη ήταν ιστορική. Ήρθε πια η κρίσιμη ώρα που ο ΕΛΑΣ θα αποφάσιζε αν θα διαλυθεί ή όχι. Και ο στρατηγός Σαράφης θα αντίκριζε αυτές τις αποφασιστικές στιγμές τον άνθρωπο –τον Σκόμπυ– που πριν από δύο μόλις μήνες δέχτηκε να είναι αρχιστράτηγός του. Αλλά ο αρχιστράτηγος διατάσσει, οι στρατηγοί υπακούουν. Τι θα έκανε τώρα ο Σαράφης; Σε λίγη ώρα θα παιζόταν η τύχη του ΕΛΑΣ, η τύχη της Ελλάδας.

Μόνο που ούτε στην Καζέρτα, ούτε τώρα, ο Σαράφης αποφάσιζε ο ίδιος. Άλλοι έφεραν την ευθύνη: οι ηγέτες του ΚΚΕ. Και τώρα όφειλαν να αντιμετωπίσουν την αμείλικτη πραγματικότητα. Αλλά ο αρχηγός του ΕΛΑΣ συνεχίζει:

«Πήραμε τὶς θέσεις μας γύρω ἀπὸ ἕνα μεγάλο τραπέζι, ἐμεῖς, ὁ ταγματάρχης Μπέης-Ἀντωνόπουλος τοῦ Ε.Δ.Ε.Σ., ὁ στρατηγὸς Σκόμπυ, ὁ ἐπιτελάρχης του, τρεῖς ἄγγλοι ταξίαρχοι διευθυντὲς ὑπηρεσιῶν τοῦ Σκόμπυ καὶ ὁ ταγματάρχης Μάθιους σὰν διερμηνέας. Φωτογράφοι πῆραν φωτογραφίες καὶ ὁ στρατηγὸς Σκόμπυ ἄνοιξε τὴ συνεδρίαση. Εἶπε ὅτι οἱ νεοσύλλεκτοι ποὺ κλήθηκαν γιὰ τὴν ἐθνοφυλακὴ προσέρχονται μὲ ἐνθουσιασμό. Εἶνε ἀκόμα ἀρχὴ καὶ θὰ χρειαστεῖ πολλὴ δουλειά. Εἶδε τὸν κ. πρωθυπουργὸ σχετικὰ μὲ τὴν ἀποστράτευση καὶ γρήγορα θὰ δημοσι-

ευθεῖ ἡ σχετικὴ διαταγή. Σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο ποὺ ἔχει ἑτοιμάσει θὰ γίνουν οἱ παρακάτω ἐργασίες:

»Θὰ συγκροτηθεῖ ἐθνοφυλακὴ μὲ ἀρχηγεῖο στὴν Ἀθήνα. Θὰ συγκροτηθοῦν 35 τάγματα. Κάθε τάγμα θὰ ἔχει δύναμη 30 ἀξιωματικοὺς καὶ 600 ἄνδρες. Κάθε τάγμα θὰ ἔχει 4 λόχους καὶ κάθε λόχος 5 διμοιρίες. Ἡ συγκρότηση θὰ γίνει σὲ δύο φάσεις: α΄ φάση, σὲ ὁρισμένες περιοχὲς θὰ κληθοῦν οἱ ἔφεδροι κλάσεως 1936 ἀπὸ 24 Νοέμβρη ὥς 1 Δεκέμβρη· β΄ φάση, στὶς ὑπόλοιπες περιοχὲς 1-17 Δεκέμβρη. Σὲ κάθε πόλη θὰ σταλεῖ πυρήνας ἀξιωματικῶν στὶς 24 καὶ οἱ ὑπόλοιποι στὶς 28 Νοέμβρη. Οἱ ἀγγλικὲς δυνάμεις διατάχτηκαν νὰ δώσουν κάθε βοήθεια στοὺς πυρῆνες τῶν ταγμάτων καὶ νὰ διευκολύνουν τὴ μεταφορὰ τῶν ἐφέδρων. Οἱ ἄνδρες τῶν ὀργανώσεων ποὺ ἀνήκουν στὴν κλάση 1936 θὰ σταλοῦν στὴν ἐθνοφυλακὴ γιὰ κατάταξη. Ἡ ἐθνικὴ πολιτοφυλακὴ θὰ δώσει ὁδηγίες καὶ θὰ παραδώσει τὴν ὑπηρεσία της στὴν 1 τοῦ Δεκέμβρη 1944 στὶς περιοχὲς τῆς πρώτης φάσης καὶ στὶς 17 Δεκέμβρη στὶς περιοχὲς τῆς δεύτερης φάσης καὶ θ' ἀποστρατευθεῖ. Οἱ διαταγὲς θὰ δοθοῦν μὲ τὸ ραδιόφωνο.

Απόλυση

»Ὅλοι οἱ ἄνδρες ΕΛΑΣ, ΕΔΕΣ κλπ. θ' ἀπολυθοῦν ἀπὸ 10-20 Δεκέμβρη σὲ δύο φάσεις: α΄ φάση, θὰ πᾶν οἱ ἄνδρες στὰ κέντρα ἀποστράτευσης· σὲ κάθε κέντρο ἀποστράτευσης θὰ σταλεῖ ἀντιπρόσωπος τῆς κυβέρνησης ποὺ θὰ κανονίζει ὅλα τὰ ζητήματα, αὐτὸς θὰ πληρώνει τὴν πρώτη δόση καὶ θὰ κρατήσει τὶς διευθύνσεις τῶν ἀνταρτῶν, γιὰ νὰ στείλει τὴν δεύτερη δόση· β΄ φάση, οἱ μονάδες θὰ παραδώσουν τὸν ὁπλισμό τους καὶ θὰ διαλυθοῦν. Κάθε ἀντάρτης παραδίνοντας τὸ ὅπλο του θὰ παίρνει 1.400 δραχμές, ἤτοι μισὴ λίρα, καὶ μετὰ 6 μῆνες θὰ πάρει ἄλλες 1.400 δραχμές...

»Αὐτὰ σὲ γενικὲς γραμμές. Οἱ στρατηγοὶ Σαράφης καὶ Ζέρβας θὰ κανονίσουν τὶς λεπτομέρειες γιὰ τὰ τμήματά τους.

»Γιὰ νὰ λάβουν γνώση γρήγορα οἱ μονάδες καὶ οἱ ἄνδρες ἔχει ἕτοιμη (ὁ Σκόμπυ) μιὰ ἡμερήσια διαταγὴ γιὰ τὴν ἀποστράτευση ποὺ πρέπει νὰ ὑπογράψουν ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸν καὶ οἱ στρατηγοὶ Σαράφης καὶ Ζέρβας καὶ νὰ ριχθῆ μὲ ἀεροπλάνα σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα».

Οι διαταγές

Όταν ο Βρετανός αρχιστράτηγος σώπασε, βαθιά σιωπή επικράτησε στην αίθουσα. Όλοι κοίταζαν με αγωνία τον Σαράφη. Θα δεχόταν; Εκείνες τις στιγμές επωμιζόταν

μια κολοσσιαία ευθύνη, έστω και αν εκτελούσε αποφάσεις άλλων. Και ο Σαράφης ουσιαστικά είπε ΟΧΙ. Δήλωσε πως ο ίδιος δεν αναλάμβανε να διατάξει την αποστράτευση. Είναι αρμοδιότητα της κυβέρνησης.

Η συνεδρίαση διακόπηκε για το απόγευμα, για να μελετήσει καλύτερα το ζήτημα. Και πάλι ο Σαράφης αρνήθηκε. Ο Σκόμπυ έχασε την ψυχραιμία του και φώναξε: «Ώστε αρνείσθε να εκτελέσετε τη διαταγή μου;»

Με τη μεσολάβηση των παρόντων, αποφασίστηκε να ξανασυνέλθουν την επομένη, σε στενότερο κύκλο, στο σπίτι του Σκόμπυ. Αλλά ο Σαράφης είπε πάλι ΟΧΙ. Είχε λήξει το θέμα. Και στο σημείο αυτό υπάρχουν οι σφοδρότατοι επικριτές τής τότε ηγεσίας του ΚΚΕ, οι οποίοι τονίζουν: «Γιατί, αφού έβαλαν τώρα τον Σαράφη να πει ΟΧΙ, τον έβαλαν να πει ΝΑΙ στον Σκόμπυ στην Καζέρτα και να τον αποδεχτεί ως αρχιστράτηγο; Τώρα κήρυσσε ανταρσία. Θα ήταν χίλιες φορές προτιμότερο να μην είχε ωθηθεί ο αρχηγός του ΕΛΑΣ στην Καζέρτα».

Φαινόταν όμως πως η ηγεσία του ΚΚΕ τώρα πια παρέπαιε. Δεν μπορούσε να αντεπεξέλθει στα γεγονότα και στους χειρισμούς της υψηλής πολιτικής. Και δεν είχε κανένα σαφές σχέδιο και πρόγραμμα.

Οπωσδήποτε όμως το οικοδόμημα είχε πια εξαρθρωθεί. Λίγη απόσταση υπήρχε ώς την κατάρρευση. Και έμελλε να διανυθεί συντομότατα. Βαριές οι ημέρες κυλούσαν προς τη μοιραία 10η Δεκεμβρίου. Η κάθε μία βυθιζόταν περισσότερο στον ζόφο. Και θα χρειαζόταν τώρα μια υπερφυσική δύναμη για να συγκρατήσει τα γεγονότα.

Οι 250 αξιωματικοί

Εκείνη την ίδια ημέρα ξέσπασε απότομα νέος σάλος. Αποκαλύφθηκε ότι ο υφυπουργός Στρατιωτικών Λαμπριανίδης, χωρίς να έχει αρμοδιότητα, χωρίς να ρωτήσει κανέναν, ούτε τον Γεώργιο Παπανδρέου, που ήταν και υπουγός Στρατιωτικών, χωρίς να συμβουλευθεί το Γενικό Επιτελείο, τον Γενικό Διευθυντή και τον προσωπάρχη του υπουργείου, υπέγραψε διαταγή με την οποία τοποθετούνταν 250 αξιωματικοί στα Τάγματα της Εθνοφυλακής. Κανείς από τους αξιωματικούς αυτούς δεν ήταν του ΕΛΑΣ. Η αποκάλυψη τάραξε και τον Γ. Παπανδρέου, που αμέσως αφαίρεσε το υπουργείο από τον Λαμπριανίδη, ο οποίος παρέμεινε άνευ χαρτοφυλακίου. Και, για να κατευνάσει τους αριστερούς, τοποθέτησε στη θέση του τον στρατηγό Πτολεμαίο Σαρηγιάννη του ΕΛΑΣ.

Ήταν εκείνη η απροσδόκητη τοποθέτηση σπουδαίο δώρο για την Αριστερά, που δεν την ικανοποίησε όμως. Γιατί ισχυριζόταν ότι η κυβέρνηση προσπαθεί να συγκροτήσει την Εθνοφυλακή πρώτα, τον νέο τακτικό στρατό έπειτα, σαν όργανο καθαρά της Δεξιάς, Σώμα αντιεαμικό. Προσετίθετο ο ισχυρισμός ότι και κατά την προ-

σέλευση των κληρωτών στην Εθνοφυλακή γίνονταν δεκτοί όσοι προέρχονταν από περιοχές κατά τεκμήριο αντιεαμικές, ενώ αποκλείονταν οι κάτοικοι των συνοικισμών της πρωτεύουσας και της Θεσσαλονίκης, που ήταν γνωστή η μαζική προσχώρησή τους στην Αριστερά.

Αν οι συγκεκριμένες εκείνες κατηγορίες ήταν ακριβείς ή όχι, είναι άγνωστο. Πάντως αποτελούσαν λεπτομέρειες του όλου προβλήματος, τις οποίες έπρεπε να παραβλέψει η ηγεσία του ΚΚΕ αν ήθελε να συγκροτηθεί τακτικός στρατός.

Γεγονός όμως αποτελεί ότι ξαφνικά το μεγάλο παιχνίδι με τον στρατό μπήκε σε μια νέα φάση όχι και τόσο απροσδόκητη, η οποία τα τίναξε όλα στον αέρα. Και ήρθε η καταστροφή.

Η Ορεινή Ταξιαρχία

Βασική προϋπόθεση για τον αφοπλισμό των ανταρτών ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ ήταν να διαλυθούν και η Ορεινή Ταξιαρχία και ο Ιερός Λόχος. Αυτό προέβλεπε και η συμφωνία που εξαγγέλθηκε από τον πρωθυπουργό την 5η Νοεμβρίου 1944. Αλλά ξαφνικά, κατά τις 25 Νοεμβρίου, ο στρατηγός Σκόμπυ ειδοποίησε τον Γ. Παπανδρέου ότι ο Τσώρτσιλ αξιώνει να μη διαλυθεί η Ορεινή Ταξιαρχία.

Ο Γ. Παπανδρέου το αποδέχεται. Το ανακοινώνει στους ΕΑΜικούς βουλευτές, οι οποίοι καταταράζονται. Αντιλαμβάνονται ότι έτσι, αν παραμείνει η ταξιαρχία ενώ οι αντάρτες θα διαλυθούν, μαζί με τους Άγγλους θα έμενε κυρία του πεδίου και θα επιβαλλόταν καθεστώς αντιεαμικό.

Τα πράγματα φαίνεται πως ωθούνταν στο αδιέξοδο. Ως σανίδα σωτηρίας οι ΕΑΜικοί υπουργοί επινοούν ένα σχέδιο, το εγκρίνει ο Γ. Σιάντος και το υποβάλλουν στον πρωθυπουργό. Τι περιλαμβάνει το σχέδιο;

> *«Τὴν 10ην Δεκεμβρίου 1944 θὰ ἀποστρατευθοῦν αἱ δυνάμεις Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως ΕΛΑΣ καὶ ΕΔΕΣ, καθὼς καὶ οἱ στρατιωτικοὶ σχηματισμοὶ οἱ εὑρισκόμενοι εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν.*
>
> *»Θὰ καταρτισθῇ τμῆμα Ἐθνικοῦ Στρατοῦ, ἵνα συνεχίσῃ συμβολικῶς τὴν συμμετοχήν του εἰς τὸν κοινὸν Συμμαχικὸν ἀγῶνα καὶ λάβῃ ἐπίσης μέρος, ἂν ἀπαιτηθῇ, εἰς τὰς περιοχὰς Κρήτης καὶ Δωδεκανήσων. Εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ Ἐθνικοῦ Στρατοῦ, τὸ ὁποῖον θὰ συμβολίζῃ ἐπίσης τὴν Ἐθνικὴν Ἑνότητα, θὰ μετάσχουν ἡ ὑφισταμένη Ὀρεινὴ Ταξιαρχία, ὁ Ἱερὸς Λόχος καὶ τμῆμα τοῦ Ε.Δ.Ε.Σ., καθὼς καὶ μία Ταξιαρχία τοῦ ΕΛΑΣ ἔχουσα δύναμιν ἴσην πρὸς τὸ ἄθροισμα τῶν ἄνω δυνάμεων καὶ ἴσον ὁπλισμόν...»*

Ήταν 11 το βράδυ της 28ης Νοεμβρίου όταν ο Γ. Παπανδρέου έλαβε το ΕΑΜικό σχέδιο. Και το ενέκρινε. «Από εμέ καμία αντίρρησις», δήλωσε. «Θα το θέσω υπ'

όψιν και των υπουργών και των άλλων συνεργαζομένων κομμάτων».

Το σχέδιο εγκρίθηκε και από εκείνους ομόφωνα. Φαινόταν ότι έτσι υπερνικάτο η κρίση και βάραινε πια προς την οριστική λύση του προβλήματος ΕΛΑΣ. Αλλά την επομένη ο πρωθυπουργός εγχειρίζει στους ΕΑΜικούς υπουργούς ένα αντισχέδιο, του οποίου βασικός όρος έλεγε:

«1. Τὴν 10ην Δεκεμβρίου θὰ ἀποστρατευθοῦν αἱ δυνάμεις Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως ΕΛΑΣ, ΕΛΑΝ καὶ ΕΔΕΣ.

»Οἱ στρατιωτικοὶ σχηματισμοὶ οἱ εὑρισκόμενοι εἰς Μέσην Ἀνατολήν, θὰ ἀποστρατευθοῦν ἐπίσης πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς των.

»2. Πρὸς συνέχισιν τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν κοινὸν Συμμαχικὸν ἀγῶνα, μέχρι τῆς ὀργανώσεως τοῦ τακτικοῦ μας Στρατοῦ, ἐκτὸς τῆς Ὀρεινῆς Ταξιαρχίας καὶ τοῦ Ἱεροῦ Λόχου, θὰ σχηματισθοῦν ἐπίσης ἐκ τῶν δυνάμεων τῆς Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως μία Ταξιαρχία τοῦ ΕΛΑΣ καὶ ἀνάλογος μονὰς τοῦ ΕΔΕΣ».

Τι διαφορές παρουσίαζε το αντισχέδιο Παπανδρέου από το σχέδιο του ΕΑΜ;

Οι ΕΑΜικοί υπουργοί πρότειναν τον σχηματισμό μιας ενιαίας μεγάλης μονάδας με πλήρη ανάμειξη των ανδρών.

Ο πρωθυπουργός προτείνει να παραμείνουν χωριστές μονάδες του ΕΛΑΣ, του ΕΔΕΣ, της Ορεινής Ταξιαρχίας και του Ιερού Λόχου.

Αυτό σήμαινε ότι ο ΕΛΑΣ θα είχε δύναμη ίση προς το 1/4 της συνολικής. Και επιπλέον, με μια απλή διαταγή του Επιτελείου ή του Σκόμπυ, η μοναδική αυτή ταξιαρχία του ΕΛΑΣ θα εξαποστελλόταν οπουδήποτε για να παραμείνουν οι άλλες τρεις κύριες του πεδίου στην Αθήνα.

Η διάσπαση

Και τότε έγινε η ρήξη. Η κυβέρνηση διασπάστηκε. Νά πώς ο Γ. Παπανδρέου αναφέρει το γεγονός:

«Τὴν ἑπομένην, Παρασκευὴν 1 Δεκεμβρίου, ἡ Ἐαμικὴ Πολιτοφυλακὴ ὤφειλε νὰ παραδώσῃ ὑπηρεσίαν εἰς τὴν Ἐθνοφυλακήν. Λαβοῦσα ὅμως ἀντιθέτους διαταγὰς ἀπὸ τὴν Διοίκησιν τοῦ ΕΑΜ, ἠρνήθη νὰ παραδώσῃ. Ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ἐπρότεινε τότε νὰ καταρτισθῇ ἀπόφασις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου διατάσσουσα τὴν Ἐαμικὴν Πολιτοφυλακὴν νὰ παραδώσῃ εἰς τὴν Ἐθνοφυλακήν. Εἰς τὸ κείμενον τῆς ἀποφάσεως ἀνεγράφετο ὅτι ἡ ὑπογραφὴ ἀπετέλει θέμα ἐμπιστοσύνης. Ἅπαντες οἱ ὑπουργοὶ τῆς Ἄκρας Ἀριστερᾶς, ἐκτὸς τοῦ στρατηγοῦ Σαρηγιάννη, ἀρνηθέντες νὰ ὑπογράψουν ὑπέβαλον τὰς παραιτήσεις των. Καὶ ἐπῆλθεν ἡ κρίσις».

Οι παραιτηθέντες υπουργοί ήταν: Μ. Πορφυρογένης, Ι. Ζεύγος, Α. Σβώλος, Ηλ. Τσιριμώκος, Α. Αγγελόπουλος, Ν. Ασκούτσης. Ο στρατηγός Σαρηγιάννης παραιτήθηκε τη μεθεπομένη. Ήταν φανερό ότι το ΚΚΕ εξανάγκασε τους υπουργούς του ΕΑΜ να εγκαταλείψουν τις θέσεις τους. Και είχε αποφασίσει: όχι πια άλλη υποχώρηση. Έκρινε ότι η άμυνα είχε τερματιστεί και ήρθε η ώρα της αντεπίθεσης; Ή καταλήφθηκε πράγματι από απόγνωση, βλέποντας ότι σκοπός των Άγγλων ήταν η συγκρότηση στρατού αντιεαμικού με κάθε μέσον;

Γεγονός πάντως είναι ότι εκείνη τη νύχτα της 1ης προς 2α Δεκεμβρίου ο κύβος είχε ριφθεί. Η ηγεσία του ΚΚΕ ανέλαβε την ευθύνη μιας άνισης μάχης, εναντίον εχθρού συντριπτικά υπέρτερου, αν ληφθούν υπόψη το σύνολο των βρετανικών διαθέσιμων δυνάμεων. Και θα ανέμενε μάταια τη σωτήρια επέμβαση της Ρωσίας.

Τι έπρεπε να κάνει; Να αποδεχθεί τους όρους των Άγγλων και της κυβέρνησης; Η απάντηση είναι: Γιατί όχι; Τι χειρότερο μπορούσε να πάθει από όσα έπαθε κατόπιν της ήττας;

Η καθυστερημένη εντολή

Το τραγικό για το ΚΚΕ ήταν ότι αυτό ακριβώς θα συμβούλευε το ΚΚ Σοβ. Ένωσης αν είχε προφτάσει να επικοινωνήσει μαζί του. Αλλά η «συμβουλή» ήρθε πολύ αργά: μόνο τη 19η Δεκεμβρίου 1944 ο Δημητρώφ τηλεγραφούσε προς τον Γ. Σιάντο (*Το ΚΚΕ κλπ.*, σελ. 325· το πλήρες κείμενο του τηλεγραφήματος βλ. στο Παράρτημα, σελίδα 704):

> *«Ὁ Παππούς νομίζει ὅτι μὲ τὴν σημερινὴ διεθνῆ κατάσταση, ἡ ἔνοπλη ἐνίσχυση πρὸς τοὺς Ἕλληνες συντρόφους ἀπέξω γενικὰ (εἶναι) ἀδύνατη... Ἕλληνες καὶ ΕΛΑΣ πρέπει νὰ καθορίσουν τὰ περαιτέρω βήματά τους, ξεκινώντας ἀπὸ αὐτὴ ἀκριβῶς τὴν κατάσταση, ὄχι εὐνοϊκὴ γι' αὐτούς. Δὲν πρέπει νὰ τραβήξουν σχοινί... Νὰ περιμένουν εὐνοϊκότερη στιγμὴ γιὰ πραγματοποίηση δημοκρατικοῦ τους προγράμματος...»*

Οπωσδήποτε, στο μεταξύ 1ης-2ας Δεκεμβρίου ο μηχανισμός του πολέμου έμπαινε πια μπροστά. Η Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ συγκαλούνταν κατεπειγόντως τη 2α Δεκεμβρίου και εξέδιδε απόφαση:

- Να απευθύνει έκκληση στις κυβερνήσεις των Συμμάχων Μ. Βρετανίας, Σοβιετικής Ένωσης και Ην. Πολιτειών.
- Να οργανωθεί συλλαλητήριο διαμαρτυρίας στην πλατεία Συντάγματος την επομένη, ημέρα Κυριακή, ώρα 11 π.μ.
- Να ανασυγκροτηθεί η Κεντρική Επιτροπή του ΕΛΑΣ.

Αυτή η τελευταία απόφαση σήμαινε ότι ο ΕΛΑΣ έπαυε πια να δέχεται διαταγές από τον στρατηγό Σκόμπυ.

Πρέπει να σημειωθεί ότι την τυπική ευθύνη της ιστορικής αυτής απόφασης τη φέρει η Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ. Γιατί αυτή πια αποτελεί τη μόνη πολιτική έκφραση της Αριστεράς. Η ΠΕΕΑ και το Εθνικό Συμβούλιο είχαν αυτοδιαλυθεί την 5η Νοεμβρίου. Τα μέλη τους –εκτός από εκείνα που ήταν ταυτόχρονα εντεταγμένα σε άλλες θέσεις, όπως ο στρατηγός Μάντακας ή ο Ηλίας Τσιριμώκος– ιδιώτευαν.

28 νεκροί

Η κυβέρνηση αρχικά έδωσε την άδεια του συλλαλητηρίου. Ύστερα, την Κυριακή το πρωί, αποφάσισε να αρνηθεί. Στο μεταξύ όμως είχε αρχίσει η μαζική προσέλευση του πλήθους κατά οργανωμένους ή ανοργάνωτους χειμάρρους που κατέκλυζαν τη μεγάλη πλατεία. Και σε λίγο μια μαινόμενη ανθρωποθάλασσα έκανε να τραντάξει το κέντρο της Αθήνας με τις βροντερές εκδηλώσεις της. Αλλά τη 12η ακούστηκαν οι πρώτοι πυροβολισμοί. Ο απολογισμός ήταν βαρύς: 28 νεκροί, δεκάδες τραυματίες.

Ποιοι πυροβόλησαν το πλήθος;

Πολλά χρόνια αργότερα, στις 12.12.1958, ο τέως διευθυντής της Αστυνομίας Αθηνών Άγγελος Έβερτ αποκάλυπτε σε δημοσιογραφική συνέντευξη μιλώντας για το συλλαλητήριο:

«Δὲν ὑπῆρχε λοιπὸν σκιὰ ἀμφιβολίας ὅτι ἐὰν ἐσυνεχίζετο ἡ ἀνεκτικὴ στάσις τῶν ὀργάνων τῆς τάξεως θὰ ὑπῆρχε ἄμεσος κίνδυνος καταλήψεως τῶν νευραλγικῶν σημείων τῆς πρωτευούσης τὰ ὁποῖα εὑρίσκοντο εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων μέτρων τὸ ἓν ἀπὸ τὸ ἄλλο (Ἀστυνομικὴ Διεύθυνσις, ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν, Παλαιὰ Ἀνάκτορα). Αὐτὸ ἦτο τὸ σχέδιον τοῦ ΚΚΕ. Ἡ κατάληψις δηλαδὴ τῶν σημείων τούτων ἀπὸ ἀνευθύνους ἀόπλους καὶ "εἰρηνικοὺς" διαδηλωτάς.

»Ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ κράτος θὰ κατελύετο ὁριστικῶς ἐκείνας τὰς στιγμὰς ἂν κατελαμβάνοντο τὰ σημεῖα αὐτά;

»Ἐκείνην δὲ τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς καὶ βάσει τῶν διαταγῶν τὰς ὁποίας εἶχον, διέταξα ὑπευθύνως καὶ ἐγὼ τὴν βιαίαν διάλυσιν τῶν ἐπιτεθεμένων διαδηλωτῶν οἱ ὁποῖοι ὅπως ἀπεδείχθη κι ἀπὸ τὸν φόνον τοῦ ἀρχιφύλακος δὲν ἦσαν καθόλου ἄοπλοι».

Αλλά ο ομαδικός εκείνος φόνος, όσο και αν είναι συγκλονιστικός, δεν είχε ιδιαίτερη σημασία. Δεν προκάλεσε αυτός τη σύγκρουση. Ο εμφύλιος πόλεμος είχε ήδη αρχίσει να κυλά ανεξάρτητα από το συλλαλητήριο.

Νύχτα τρόμου

Η ψυχρή νύχτα της 3ης προς 4η Δεκεμβρίου 1944 ήταν στην Αθήνα γεμάτη τρόμο. Έρημοι ήταν οι δρόμοι, έτρεχαν στα σπίτια τους οι αμέτοχοι Αθηναίοι. Πυροβολι-

σμοί ακούγονταν απόμακρα. Βρετανικά άρματα κυλούσαν βροντερά. Και νωρίτερα το απόγευμα, έξω από το Πανεπιστήμιο, μια ομάδα φοιτητών και φοιτητριών τραγουδούσε επίμονα ένα πρόχειρο επίκαιρο τραγουδάκι των ημερών:

«Τα όπλα δεν τα δίνουμε
ένα δύο τρία τέσσερα
ελάτε να τα πάρετε
πέντε έξη εφτά...»

Παγίδευση

Λίγα χιλιόμετρα πιο βόρεια όμως, μέσα στο σκοτάδι, παιζόταν ένα δράμα: οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ, που έως τότε παρέμεναν έξω από την Αθήνα, κατά τη Συμφωνία της Καζέρτας, άρχισαν να κατηφορίζουν προς την πρωτεύουσα. Η μάχη σε λίγο θα άρχιζε. Ανάμεσα σ' εκείνες τις μονάδες, όλες επίλεκτες, εμπειροπόλεμες, γαλβανισμένες, ήταν και το 2ο Σύνταγμα της IIης Μεραρχίας: το σύνταγμα του νεαρού, μαχητικού και διάσημου καπετάνιου Νικηφόρου (Δημ. Δημητρίου). Χίλιοι άνδρες καλά συντεταγμένοι, με διοικητή τον ταγματάρχη Μιχάλη Παπαζήση.

Το σύνταγμα παραβίασε τη γραμμή που είχε καθορίσει ο Σκόμπυ ως απαγορευτική και συνέχισε την πορεία του προς την Αθήνα. Έφτασαν στη Φιλοθέη, όπου η τοπική ΕΑΜική οργάνωση τους είχε ετοιμάσει συσσίτιο με ψάρι. Οι άνδρες στριμώχτηκαν σε μια μάντρα και κοιμήθηκαν βαθιά. Αλλά ξαφνικά εκθαμβωτικοί προβολείς τούς ξύπνησαν. Αγγλικά άρματα τους είχαν κυκλώσει. Και, ενώ οι κάννες τους σκόπευαν ίσια επάνω τους, ο επικεφαλής Βρετανός αξιωματικός δήλωσε: «Ή θα παραδώσετε τον οπλισμό σας και θα φύγετε ή θα βάλουμε εναντίον σας».

Κάθε αντίσταση ήταν μάταιη. Το επίλεκτο σύνταγμα παρέδωσε τα όπλα του και συντεταγμένα, αλλά άοπλοι, οι άνδρες πήραν τον δρόμο της επιστροφής, ενώ οι αξιωματικοί και καπεταναίοι συλλαμβάνονταν. Ο Νικηφόρος δεν βρισκόταν εκεί. Είχε πάει στην Κηφισιά να αφοπλίσει τον σταθμό Χωροφυλακής. Και, αν ήταν στη θέση του, ίσως να μην είχε συμβεί το κακό. Ο διοικητής ταγματάρχης Παπαζήσης ήταν μόνος. Και, όπως αποκάλυψε μετά 5 έτη ο τότε υφυπουργός Λέων Σπαής, ήταν μυημένος σε μια συνωμοσία που απέβλεπε στην παράδοση δυνάμεων του ΕΛΑΣ στους Άγγλους.

Αλλά άραγε οι τραχείς εκείνοι βετεράνοι αντάρτες, αν είχαν κυκλωθεί όχι από Βρετανούς αλλά από Γερμανούς, θα παραδίδονταν έτσι αμαχητί σαν αμνοί; Ασφαλώς οι περισσότεροι θα ορμούσαν σαν ελατήρια κατά των αρμάτων. Και ένα μεγάλο μέρος τους θα διέφευγε με τα όπλα του. Υπήρχε λοιπόν ήδη μια βαθιά αλλαγή, την οποία φαίνεται το ΚΚΕ δεν είχε ακόμη συνειδητοποιήσει.

ΕΠΑΝΩ: Ο Άρης Βελουχιώτης (δεξιά) με τον Θωμά, έναν από τους πρώτους συντρόφους του, καπετάνιο της VII Ταξιαρχίας όταν βγήκε η φωτογραφία. Ίδιοι σκούφοι, ίδια γένια, ίδιο πέτσινο σακάκι, ίδια έκφραση! Η αφοσίωση του παλαιού συντρόφου προς τον αρχηγό. Όλοι οι άνδρες του περιβάλλοντος του Βελουχιώτη έτρεφαν προς αυτόν πίστη μέχρι θανάτου.

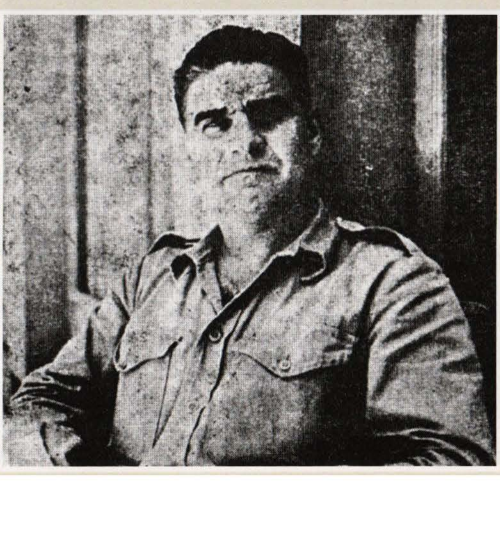
ΔΕΞΙΑ: Το δημοτικό σχολείο των Κορυσχάδων της Ευρυτανίας, όπου συνήλθε το Εθνικό Συμβούλιο.

ΕΠΑΝΩ ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο Ηλίας Μανιάτης, γραμματέας του Γραφείου Περιοχής Στερεάς Ελλάδας του ΚΚΕ το 1942-44 και πολιτικός του Γενικού Αρχηγείου Στερεάς του ΕΛΑΣ το 1943. Παλαιό στέλεχος του Κόμματος, έπαιξε σημαντικό ρόλο κατά την πρώτη φάση του ανταρτοπόλεμου. Έπασχε από προχωρημένη φυματίωση, που ήταν καρπός των κακουχιών του στις εξορίες και τις φυλακές.

ΕΠΑΝΩ ΔΕΞΙΑ: Ο υπολοχαγός των SS Χάιντζ Τζάμπελ, ο κυρίως υπεύθυνος της σφαγής του Διστόμου, όπως ήταν με τις χειροπέδες όταν συνελήφθη για να δικαστεί ως εγκληματίας πολέμου.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο Γενικός υπαρχηγός του ΕΔΕΣ και των ΕΟΕΑ Κομνηνός Πυρομάγλου με την πραγματική του φυσιογνωμία, χωρίς την πελώρια κατάμαυρη γενειάδα που έφερε στα βουνά. Ο λόγιος που αναδείχθηκε πολεμιστής, πολιτικός και συγγραφέας. Δεξί χέρι του Ζέρβα, υπήρξε στόχος των «δεξιών» του ΕΔΕΣ.

ΕΠΑΝΩ: Ο Γ. Σιάντος υπογράφει τη Συμφωνία της Βάρκιζας.
Δεξιά κι αριστερά ο Δ. Παρτσαλίδης και ο Ηλ. Τσιριμώκος.

ΚΑΤΩ: Ο Θεμιστοκλής Σοφούλης τον Νοέμβριο του 1945, όταν ανέλαβε πρωθυπουργός της κυβέρνησης του Δημοκρατικού Κέντρου. Ήταν το «πείραμα Μπέβιν». Η κυβέρνηση των Άγγλων Εργατικών έκανε προσπάθεια να επιβάλει σταθεροποίηση του καθεστώτος χωρίς βασιλιά.

ΕΠΑΝΩ: Στους δρόμους της Αλεξάνδρειας το 1944. Εικόνα της Αθήνας, με τις επιγραφές του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Μόνη παραφωνία η παρουσία των Αιγυπτίων με τις κελεμπίες.

ΔΕΞΙΑ: Ο Γ. Σιάντος και ο Ηλίας Τσιριμώκος (δεξιά), οι δύο κορυφαίες φυσιογνωμίες του ΕΑΜ. Ο Σιάντος χαρακτήριζε τον Τσιριμώκο συναρχηγό της οργάνωσης και, πράγματι, ο ρόλος του γενικού γραμματέα της ΕΛΔ υπήρξε τεράστιος. Χωρίς τον Τσιριμώκο δεν θα μπορούσε το ΕΑΜ να διατηρηθεί στα πρώτα του βήματα. Πάντοτε η προσφορά του υπήρξε σπουδαιότατη. Οι δύο άνδρες είχαν στενές σχέσεις και συνεργάζονταν αρμονικότατα. Ούτε και όταν διαφωνούσαν σκίασε τη φιλία και την αμοιβαία τους εκτίμηση το παραμικρό σύννεφο.

ΕΠΑΝΩ: Την 27η Σεπτεμβρίου 1944, λίγες ημέρες πριν ν' απελευθερωθεί και επίσημα η Αθήνα, το ΕΑΜ γιόρτασε την τρίτη επέτειό του. Ουσιαστικά ήδη η πρωτεύουσα ήταν σχεδόν ελεύθερη. Οι Γερμανοί παρέμεναν σε ορισμένα σημεία της. Ο γιορτασμός υπήρξε τεράστιος, φανερός και ενθουσιώδης στα 3/4 της πόλης. Στη φωτογραφία, συγκέντρωση της ημέρας εκείνης στην Καισαριανή.

ΚΑΤΩ: Στις 9:30' το πρωί της 12ης Οκτωβρίου 1944, ενώ αποχωρούσαν από την Αθήνα τα τελευταία γερμανικά τμήματα, η φρουρά της γερμανικής σημαίας στην Ακρόπολη την περιμάζεψε αθόρυβα και έφυγε. Στη φωτογραφία, ο Γερμανός στρατιώτης που κουβαλά μαζί του το σύμβολο της Κατοχής.

ΕΠΑΝΩ: Αμέσως μετά τη Βάρκιζα άρχισε ο εξοπλισμός διάφορων παρακρατικών ομάδων για να συντρίψουν τον μηχανισμό της Αριστεράς στην ύπαιθρο. Αργότερα, όταν ο σκοπός αυτός περίπου επιτεύχθηκε, επεκτάθηκε με τον εξοπλισμό των εθνικοφρόνων κατοίκων των χωριών, ώστε να μην καταστεί δυνατή η επανασύσταση του μηχανισμού της Αριστεράς. Τότε ιδρύθηκαν τα σώματα των ΜΑΥ και ΜΑΔ. Στη φωτογραφία, ένοπλοι χωρικοί το 1945.

ΔΕΞΙΑ: Ο δημοσιογράφος Κώστας Βιδάλης. Πολιτικός συντάκτης της εφημερίδας «Ριζοσπάστης», δολοφονήθηκε από άγνωστους παρακρατικούς το 1946 κατά δημοσιογραφική περιοδεία του στη Θεσσαλία. Έως σήμερα δεν έχει εξακριβωθεί ποιοι ακριβώς ήταν οι δράστες.

ΔΕΞΙΑ: Ο συνταγματάρχης Ψαρρός, στρατιωτικός αρχηγός της ΕΚΚΑ, διοικητής του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων σε προπολεμική φωτογραφία του.

ΚΑΤΩ: Ο πολιτικός κόσμος της Δεξιάς και της Κεντροδεξιάς το 1945-46. Διακρίνονται στην πρώτη σειρά από δεξιά ο Π. Κανελλόπουλος, αρχηγός του Εθνικού Ενωτικού Κόμματος, ο Κ. Τσαλδάρης, ηγέτης του Λαϊκού Κόμματος, και ο Στυλ. Γονατάς, αρχηγός των Εθνικών Φιλελευθέρων. Στη δεύτερη σειρά, ακριβώς πίσω από τον Κανελλόπουλο, είναι ο Τζων Θεοτόκης, ηγέτης επίσης του Λαϊκού Κόμματος, και δεξιά του ο Γ. Παπανδρέου, αρχηγός του Δημ. Κόμματος, ο Σταμ. Μερκούρης, στέλεχος του Λαϊκού Κόμματος, και ο Σοφοκλής Βενιζέλος, αρχηγός των Βενιζελικών Φιλελευθέρων.

ΕΠΑΝΩ: Η τρισυπόστατη εξουσία της Ελλάδας μετά τη Βάρκιζα: ο πρωθυπουργός αντιναύαρχος Πέτρος Βούλγαρης (δεξιά), ο αντιβασιλιάς αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός (στη μέση) και ο Άγγλος υποστράτηγος Σκόμπυ, διοικητής των βρετανικών στρατευμάτων Ελλάδας (αριστερά). Το στιγμιότυπο πάρθηκε σε μια τελετή μπροστά στο μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Νεόκοσμος Γρηγοριάδης, ηγέτης των «Αριστερών Φιλελευθέρων». Υπήρξε ο μόνος πολιτικός της Αριστερής παράταξης που διαφώνησε για την αποχή από τις εκλογές του Μαρτίου του 1946. Και προειδοποίησε: «Η αποχή είναι καταστροφή. Είναι πρόδρομος ή της υποδουλώσεως της Αριστεράς, ή του εμφυλίου πολέμου».

Ο αφοπλισμός του 2ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ είχε σοβαρές συνέπειες. Εκείνη η επίλεκτη μονάδα κρούσης, αν έφτανε στην Αθήνα στην ώρα της, θα μπορούσε να δράσει ως δύναμη εφόδου από τις πρώτες στιγμές, με κατεύθυνση προς το κέντρο της πόλης. Έτσι προβλεπόταν. Αλλά το ατύχημά της έκανε να αρχίσει η επίθεση χλιαρά και να κατατριβούν οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ σε μικροεπιθέσεις κατά των περιφερειακών αστυνομικών τμημάτων. Πάντως το πρωί της 4ης Δεκεμβρίου η μάχη είχε αρχίσει.

Ο Σοφούλης

Τι συνέβαινε στο μεταξύ στην Αθήνα;

Ο Γ. Παπανδρέου συγκάλεσε τη μονόπλευρη πια κυβέρνηση κι εκείνη εξέδωσε διάταγμα που καταργούσε τις αντάρτικες δυνάμεις ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ.

Ταυτόχρονα υπέβαλε στον βασιλιά την παραίτησή του προτείνοντας να τον αντικαταστήσει ο Θεμ. Σοφούλης. Ο Σοφούλης δέχτηκε, με συμφωνία και της Αριστεράς, αλλά ο Τσώρτσιλ απέρριψε την αντικατάσταση του Γ. Παπανδρέου.

Και ο ίδιος ο Άγγλος πρωθυπουργός τηλεγραφούσε στον Λήπερ:

> *«Δὲν εἶναι καιρὸς διὰ πολιτικολογίας. Εἶναι ζήτημα ζωῆς καὶ θανάτου. Νὰ σωθῇ ἢ νὰ μὴ σωθῇ ἡ πρωτεύουσα τῶν Ἀθηνῶν. Ἀνελάβομεν τὸ ἔργο νὰ τὴν σώσωμεν. Μεταβολὴ Κυβερνήσεως τώρα εἶναι ἀπαράδεκτος. Θέλω τὸν Παπανδρέου εἰς τὸ πηδάλιον καὶ θὰ τοῦ δώσω τὴν πλήρη καὶ ἀνεπιφύλακτον ὑποστήριξίν μου. Πρὸς τοῦτο ἐδόθησαν εἰς τὸν στρατηγὸν Σκόμπι εὐρύταται δυναταὶ ἐξουσίαι νὰ σώσῃ τὴν κατάστασιν καὶ θὰ ἔχῃ ἀκεραίαν τὴν ὑποστήριξιν τῆς Βρεταννικῆς Κυβερνήσεως διὰ πᾶν μέτρον τὸ ὁποῖον θὰ λάβῃ, ἀκόμη καὶ ἂν ὑπάρξῃ αἱματοχυσία».*

Ο Βρετανός πρωθυπουργός έβλεπε τη μάχη εκείνη σαν ευκαιρία για τη συντριβή της Αριστεράς. Δεν θα άφηνε να του διαφύγει. Και ήταν αποφασισμένος να καταφέρει την πυγμή του.

Αλλά έπρεπε πρώτα να εξασφαλίσει την έγκριση των δύο Μεγάλων Συμμάχων του. Για τη Ρωσία δεν υπήρχε ζήτημα. Ήταν βέβαιος ότι θα ακολουθούσε τη συνέπεια των συμφωνιών τους περί ζωνών επιρροής. Και την 11η Δεκεμβρίου 1944 έγραφε προς τον Ήντεν:

> *«Μοῦ κάμνει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐξαιρετικὴν ἐντύπωσιν μέχρι σήμερον ἡ τιμιωτάτη συνέπεια, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Στάλιν παρὰ τὸν πειρασμὸν καὶ τὴν πιθανωτάτην πίεσιν ἀπέφυγε τὴν ἀνάμιξιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, τηρῶν πλήρως τὴν συμφωνίαν μας. Καὶ πιστεύω, ὅτι θὰ κερδίσωμεν εἰς ἐπιρροὴν καὶ θὰ ἐνισχύσωμεν μίαν μετριοπαθῆ πολιτικὴν ἔναντι τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως, ἀποδεικνύοντες εἰς αὐτὴν κατὰ ποῖον τρόπον σκεπτόμεθα...»*

Οι Αμερικανοί

Έμενε ο Αμερικανός πρόεδρος. Ούτε και εκείνος παρουσίασε δυσκολίες. Την 6η Δεκεμβρίου ο Τσώρτσιλ έδωσε μάχη στη Βουλή για να επιτύχει την έγκρισή της όσον αφορά τη δράση στην Ελλάδα. Εξασφάλισε μεγάλη πλειοψηφία και ο Ρούσβελτ έσπευσε να τον συγχαρεί.

Αλλά και οι αμερικανικές Αρχές της Μεσογείου έδειχναν προθυμία να βοηθήσουν τους Άγγλους. Ο Βρετανός στρατηγός Γκάμπελ, μέλος του Συμμαχικού Στρατηγείου στην Ιταλία, υπέβαλε το εξής σχετικό υπόμνημά του στο Πολεμικό Συμβούλιο (W.P., 144/756, 21 Δεκ. 1944):

«1. Ἐπιστρέψας μόλις ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν νομίζω ὅτι ἴσως θὰ ἦτο ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ Ἐπιτελείου νὰ γνωρίζουν τὴν στάσιν τῶν κατὰ θάλασσαν, ξηρὰν καὶ ἀέρα Ἀμερικανικῶν Ὅπλων εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον τῶν Συμμαχικῶν Δυνάμεων ὅσον ἀφορᾶ τὴν κατάστασιν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

»2. Ἐξ ἀρχῆς (Σ.Ε. Οἱ Ἀμερικανοί) ἐξεδήλωσαν τὴν πλήρη συμπάθειάν των πρὸς τὴν Βρεταννικὴν ἄποψιν καὶ ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ὑποστηρίξουν τὰς Βρεταννικὰς προσπαθείας εἰς τὸν βαθμὸν ποὺ θὰ ἦτο δυνατὸν δι' αὐτούς.

»3. Πρὸ μερικῶν ἑβδομάδων, καὶ προτοῦ ἡ κατάστασις εἰς τὴν Ἑλλάδα ὀξυνθῇ, ὁ Ἀμερικανὸς ἀναπληρωτὴς τοῦ Ἐπιτελείου, στρατηγὸς Ρούκς, ἐδήλωσε κατὰ τὴν διάρκειαν συσκέψεως τῶν Ἀνωτάτων Συμμαχικῶν Διοικητῶν ὅτι, κατὰ τὴν ἄποψίν του, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν Συμμαχικῶν συμφερόντων ἦτο ἀναγκαῖον νὰ ἐπιλεγῇ μία προσωρινὴ Κυβέρνησις διὰ τὴν Ἑλλάδα τὸ ταχύτερον δυνατὸν καὶ ὑποστηριχθῇ διὰ τῆς βίας μέχρις ὅτου θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ διεξαχθοῦν ἐλεύθεραι ἐκλογαί. Ἄλλως καὶ ἐν ὄψει τῶν γνωστῶν προθέσεων τοῦ ΕΑΜ θὰ ὑπῆρχε σύγχυσις καὶ χάος χωρὶς καμμίαν ἐλπίδα διὰ προσφορὰν Ἀμερικανικῆς περιθάλψεως ἢ τὴν διεξαγωγὴν ἐλευθέρων ἐκλογῶν.

»4. Ὁ Στρατηγὸς Μακνάρνυ συνήνεσεν ἄνευ σχολίων μὲ τὴν ἀποστολὴν τῆς 4ης Βρεταννικῆς Μεραρχίας εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ μοῦ εἶπεν ὅτι ἐφ' ὅσον ἀρχίσαμε τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν εἶναι ἀνάγκη νὰ τὴν φέρωμεν εἰς πέρας.

»5. Ὅσον ἀφορᾶ τὰς ἀεροπορικὰς δυνάμεις ὁ Στρατηγὸς Ἤκερ, πέραν τῆς ἀντικαταστάσεως Βρεταννικῶν ἀεροσκαφῶν ὑπὸ Ἀμερικανικῶν διὰ νὰ ἐλευθερωθοῦν τὰ πρῶτα δι' ὑπηρεσίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀπέστειλαν ἐπίσης καὶ Ἀμερικανικὰ Ἱπτάμενα Φρούρια διὰ ρίψεις ἐφοδίων καὶ πυρομαχικῶν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Ἀθηνῶν, παρὰ τὸ γεγονὸς πὼς ἐὰν κα-

τερρίπτετο οἱονδήποτε ἀπὸ τὰ σκάφη αὐτὰ ὁ ἴδιος θὰ περιήρχετο εἰς πολὺ δύσκολον θέσιν.

»6. Ὁ ναύαρχος Χιούιτ, διοικητὴς τοῦ 8ου Στόλου, ἠνωχλήθη πολὺ ἀπὸ ἕνα τηλεγράφημα τοῦ Ἀρχιστρατήγου, ποὺ ἐπέτρεπε τὴν χρησιμοποίησιν Ἀμερικανικῶν μεταγωγικῶν διὰ τὴν μεταφορὰν στρατευμάτων καὶ ἐφοδίων εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐξήγησεν ὅμως εἰς τὸν ναύαρχον Κάννιγκαμ ὅτι οὗτος δὲν ἠδύνατο νὰ μὴν ὑπακούσῃ εἰς ἄμεσον διαταγὴν ἀπὸ τὸν ἀνώτερόν του εἰς τὴν αὐτὴν Ὑπηρεσίαν. Ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευράν, ἐφ' ὅσον εἶχε φθάσει διφορουμένη διαταγή, ποὺ ἠκύρωσεν τὴν προηγουμένην ἀπαγόρευσιν, ὁ ναύαρχος Χιούιτ διέταξε τὰ μεταγωγικά του σκάφη νὰ ἀποπλεύσουν διὰ τὸν Πειραιᾶ ἀμέσως».

Αυτή η στάση των Αμερικανών υπευθύνων ερχόταν σε αντίφαση με πολλούς επιφανείς παράγοντες των Ην. Πολιτειών, που την εποχή του Φραγκλίνου Ρούσβελτ μπόρεσαν να αναπτύξουν τις φιλελεύθερες, δημοκρατικές ιδέες τους. Εξεγείρονταν οι ευαίσθητοι εκείνοι Αμερικανοί από την πολιτική της Αγγλίας. Και είναι χαρακτηριστική η κατωτέρω επιστολή, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Ουάσιγκτον Ποστ* την 9η Δεκεμβρίου 1944. Εστάλη από τον Ελληνοαμερικανό Γεώργιο Βουρνά, ύπατο πρόεδρο της ΑΧΕΠΑ:

«Κανένα ὑπεύθυνο πρόσωπο δὲν μπορεῖ ἔστω καὶ γιὰ ἕνα λεπτὸ νὰ σκεφθῇ νὰ ἐξασθενήσῃ τὴν μεγάλη συμμαχία κατὰ τοῦ Χίτλερ. Ὅμως εὐρύτεροι ὁρίζοντες ἀνοίγονται καὶ πρέπει νὰ ἐξετασθοῦν.

»Κάθε πληροφορημένος ἄνθρωπος γνωρίζει ὅτι ὁ Ἀτλαντικὸς Χάρτης κατεδίκασε τὴν βία στὴν διεθνῆ πολιτική. Τὸ Λονδῖνο ὅμως δὲν τὸν ἐτίμησε οὔτε μὲ μία εὐπρεπῆ κηδεία. Ἔτσι ὁ ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν τῆς Μεγάλης Βρεταννίας Ἤντεν ἐπιφυλάσσει στὸν ἑαυτό του τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνει στὶς Εὐρωπαϊκὲς χῶρες.

»Αὐτὸ σημαίνει –γιατὶ ἡ σύνδεση εἶναι ἄμεση– ὅτι ἡ ὑλικὴ βοήθεια ποὺ δίνεται ἀπὸ τὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, βάσει τοῦ Νόμου Δανεισμοῦ-ἐκμισθώσεως, προορίζεται νὰ χρησιμοποιηθῇ γιὰ νὰ κρατῇ τοὺς λαοὺς σὲ ὑποταγή. Αὐτὸς εἶναι ὁ μεταπολεμικὸς κόσμος γιὰ τὸν ὁποῖον πολεμοῦμε; Αὐτὴ εἶναι ἡ ὑπόσχεση στὴν ὁποία θὰ μποροῦσαν νὰ βασισθοῦν, ὅπως τοὺς ἐλέχθη μὲ ἱερὸ ὅρκο, οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης; Αὐτὴ εἶναι ἡ ἱερὴ συμφωνία γιὰ τὴν ὁποία ἑκατοντάδες χιλιάδες ἔχασαν τὴ ζωή τους;

»Ἡ κρίση εἶναι ἐδῶ – καὶ εἶναι πιὸ μεγάλη ἀπὸ ἐκείνη τῶν Βερσαλλιῶν. Οἱ Βέλγοι ἀντιπρόσωποι καλύφτηκαν ἀπὸ τὰ Βρεταννικὰ τεθωρακισμένα – στὴν ἰταλικὴ ἐλεύθερη ἐκλογὴ τοῦ κόμητος Σφόρτσα προτάθηκε ἀγγλικὸ βέτο – καὶ κατόπιν ἀμέσων διαταγῶν τοῦ Πρωθυπουργοῦ –

Ἕλληνες πατριῶτες – οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι πού πολέμησαν τόν Χίτλερ 4 χρόνια – ὄχι κομμουνιστές – προσφωνούμενοι γιά χρόνια σάν δοξασμένοι σύμμαχοι ὅπως μέχρι καί πρό μηνός – σκοτώνονται καθημερινά ἀπό τά Βρεταννικά ἀποικιακά στρατεύματα στήν Ἀθήνα. Οἱ Βρυξέλλες, ἡ Ρώμη, ἡ Ἀντίς Ἀμπέμπα, ὅλοι ἔχουν δῆ τήν λαβή τοῦ Βρεταννικοῦ ἰμπεριαλιστικοῦ σπαθιοῦ.

»Τά ὅπλα πού προτείνονται ἀπό τούς Βρεταννούς κατά τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης μπορεῖ νά φέρουν τό σῆμα – "Κατασκευασθέν εἰς ΗΠΑ".

»Ἀλλά ἡ πολιτική γιά τήν ὁποία χρησιμοποιοῦνται δέν ἔγινε ἐδῶ. Αὐτή ἀποφασίστηκε ἀπό λίγους ἀντιδραστικούς – κατά τόν Ἀτλαντικόν Χάρτην, κατά τῶν δοθεισῶν ἱερῶν ὑποσχέσεων καί πιστεύουμε – κατά τῆς Θελήσεως τοῦ Βρεταννικοῦ λαοῦ.

»Τί ζημιά μπορεῖ νά γίνη μέ τήν ἀλήθεια; Ποιός ἔντιμος ἄνθρωπος φοβᾶται τό φῶς;

»Ἄς ἐρευνήση τό Κογκρέσσο τώρα τόν Νόμο Δανεισμοῦ-ἐκμισθώσεως καί τούς μεταπολεμικούς σκοπούς του. Ἄν δέν χρησιμοποιεῖται γιά τήν δημοκρατία, τό μόνο πού κάνει εἶναι νά προετοιμάζη τόν ἑπόμενο πόλεμο.

»Ἡ ὑλική βοήθεια μέσω τοῦ Δανεισμοῦ-ἐκμισθώσεως ἀπετέλεσε τήν ἑρμηνεία τοῦ Ἀτλαντικοῦ Χάρτου. Ἐάν πρέπει νά συμφωνήσουμε στήν ταφή τοῦ Ἀτλαντικοῦ χάρτου, ποία ἡ ἀνάγκη νά συνεχίζεται ὁ νόμος Δανεισμοῦ-ἐκμισθώσεως;

»Γεώργιος Χ. Βουρνᾶς
»Ὕπατος Πρόεδρος ΑΧΕΠΑ».

Ο επιστολογράφος κατέχεται από ευγενή ιδεαλισμό και συγκεντρώνει τις επιθέσεις του κατά του βρετανικού ιμπεριαλισμού. Αλλά η πολιτική δεν έχει σχέση με τον ιδεαλισμό. Και αν υπήρχαν τότε πολλοί φιλελεύθεροι Αμερικανοί, η πολιτική της χώρας τους ακολουθούσε τον δικό της ρεαλιστικό δρόμο. Η Αμερική, με επικεφαλής τον πρόεδρό της, είχε ταχθεί στο πλευρό του Τσώρτσιλ. Η Σοβιετική Ένωση του παρείχε απόλυτη ελευθερία δράσης. Το αποτέλεσμα ήταν πως, στη μάχη του Δεκεμβρίου 1944, η Αριστερά στην Ελλάδα πολεμούσε μόνη.

Ο ΕΛΑΣ

Πώς αντιμετώπιζε την κατάσταση το ΚΚΕ;

Το βάρος της μεγάλης μάχης το ανέλαβε προσωπικά ο Γιώργης Σιάντος. Η Κεντρική Επιτροπή του ΕΛΑΣ, που είδαμε ότι συγκροτήθηκε τη 2α Δεκεμβρίου, απαρτιζόταν από τον ίδιο και τους στρατηγούς Μάντακα και Χατζημιχάλη. Και περιέλα-

βε υπό την άμεση διοίκησή της τις εξής δυνάμεις του ΕΛΑΣ: το Α΄ Σώμα Στρατού Αθηνών, την ΙΙΙη Μεραρχία και την Ομάδα Μεραρχιών Στερεάς Ελλάδας (ΙΙη και ΧΙΙΙη).

Στη διοίκηση του Γενικού Στρατηγείου άφηνε την VIIIη Μεραρχία, την Ιη Μεραρχία και την Ομάδα Μεραρχιών Μακεδονίας (ΙΧη, Χη, ΧΙη, VIIη Μεραρχίες). Και η εντολή που δόθηκε προς τον Σαράφη ήταν: να εκκαθαρίσουν το ταχύτερο τον Ζέρβα και τον Τσαούς Αντών.

Η Κεντρική Επιτροπή (ΚΕ) του ΕΛΑΣ εγκαταστάθηκε στη Φιλοθέη. Και από εκεί ο Γ. Σιάντος διηύθυνε τα πάντα. Γιατί αυτός ήταν ο πραγματικός αρχιστράτηγος.

Οι αντίπαλοι

Τι δυνάμεις όμως αντιπαρατάσσονταν;

Κατά μία έκθεση του Α΄ Σώματος Στρατού, η παράταξη κυβέρνησης και Άγγλων διέθετε:

α.	Ταξιαρχία Ρίμινι	2.500
β.	Ανασυγκροτούμενοι άνδρες που προέρχονταν από διαλυθέντα Τάγματα Ασφαλείας	1.500
γ.	Χωροφυλακή υπό ανασυγκρότηση	5.700
δ.	Αστυνομία	4.500
ε.	Χωροφυλακή προαστίων	500
στ.	Εθνοφυλακή	1.000
ζ.	Μία αγγλική μηχανοκίνητη ταξιαρχία	2.500
η.	ΕΜ-ΕΛ και ΟΥΝΡΑ	2.500
	ΣΥΝΟΛΟ	20.700

Όσον αφορά τον ΕΛΑΣ, την κύρια ενέργεια θα την αναλάμβανε το Α΄ Σώμα Στρατού με δύναμη 6.300 ανδρών. Και θα τον ενίσχυαν η ΙΙη Μεραρχία με 3.500 άνδρες και η ΧΙΙΙη Μεραρχία με δύναμη 3.500. Συνολικά, 13.300 άνδρες θα λάβαιναν μέρος στην επίθεση κατά της Αθήνας. Αλλά τους 18.000 άνδρες των αγγλικών και κυβερνητικών δυνάμεων θα τους ενίσχυαν μέχρι τέλους Δεκεμβρίου άλλοι 10.000 Άγγλοι. Συνολικά η δύναμη αυτή θα ανέλθει σε 28.000 άνδρες, με πολύ ανώτερο οπλισμό, που περιλάμβανε άρματα, ισχυρό πυροβολικό, αεροπορία και τα κανόνια πολλών πολεμικών πλοίων.

Ήταν φανερό πως η επιχείρηση που αναλάμβανε η ΚΕ του ΕΛΑΣ, με τον Γ. Σιάντο επικεφαλής, θα διεξαγόταν με δυσμενή συσχετισμό δυνάμεων. Και αποτελούσε προσπάθεια παρακινδυνευμένη, που παρουσίαζε μικρές πιθανότητες επιτυχίας.

Αλλά η θέση του ΕΛΑΣ γινόταν ακόμη δυσμενέστερη λόγω της κακής στρατηγικής που εφάρμοζε.

Με μια σύσσωμη επίθεση, που θα είχε ως συγκεντρωτική κατεύθυνση το κέντρο της πόλης, θα μπορούσε τις πρώτες ημέρες ο ΕΛΑΣ να καταφέρει καίριο πλήγμα εναντίον των ασθενών αρχικά δυνάμεων που την υπερασπίζονταν και να θέσει υπό τον έλεγχό του όλη την Αθήνα. Βέβαια δεν θα λυνόταν το πρόβλημα. Ο Τσώρτσιλ θα αποσπούσε έτσι ή αλλιώς όλες τις απαιτούμενες δυνάμεις από το ιταλικό μέτωπο για να τις ρίξει στην Ελλάδα. Η γερμανική κάμψη ήταν πια καταφανής σε όλο το θέατρο του πολέμου και θα μπορούσαν να εξοικονομηθούν 2 και 3 βρετανικές μεραρχίες στην Αθήνα. Αλλά ο ΕΛΑΣ θα καταλάμβανε καίριες θέσεις, που θα χρησίμευαν στο ΕΑΜ ως διαπραγματευτικό στοιχείο.

Αφέθηκε όμως όλη η προσπάθεια στο Α΄ Σώμα Στρατού του ΕΛΑΣ, με περιορισμένη, σταδιακή και άρρυθμη ενίσχυσή του από τις μεραρχίες της υπαίθρου.

Όλα αυτά τα σφάλματα στρατηγικής και τακτικής μία εξήγηση έχουν: η ηγεσία του ΚΚΕ παρέπαιε. Δεν είχε αποκρυσταλλωμένα σχέδια. Να καταφύγει στα όπλα ή όχι. Για πολύ διάστημα απέβλεπε στη δεύτερη λύση, γνωρίζοντας ότι η πλειοψηφία του λαού ακολουθούσε το ΕΑΜ και ότι εκλογική αναμέτρηση θα το έφερνε ομαλά στην εξουσία. Ήθελε κυρίως να καταλάβει ισχυρές διαπραγματευτικές θέσεις και δεν θεωρούσε αναπότρεπτη μια μάχη στην Αθήνα. Γι' αυτό διατήρησε τον όγκο του ΕΛΑΣ στην Ήπειρο και βρέθηκε ανέτοιμη στην πρωτεύουσα, χωρίς κανένα σχέδιο επιχειρήσεων, κάνοντας πρόχειρους αυτοσχεδιασμούς.

Μόνο την τελευταία στιγμή αποφάσισε σπασμωδικά να δώσει τη μάχη, χωρίς καμιά ουσιαστική προετοιμασία, ενώ ο αντίπαλος –οι Άγγλοι– είχε πλήρες και σαφές σχέδιο δράσης που, σε τελευταία ανάλυση, απέβλεπε στο να στήσει πελώρια παγίδα στο ΕΑΜ, να το παρασύρει στην ένοπλη αναμέτρηση και να το συντρίψει διά πυρός και σιδήρου, για να ανοίξει ο δρόμος στην κυριαρχία της Δεξιάς.

Και το ΚΚΕ την έπαθε. Έδωσε τη μάχη που ήθελε ο Τσώρτσιλ, τη χειρότερη στιγμή και από τις χειρότερες θέσεις.

Το πρώτο χτύπημα του ΕΛΑΣ καταφέρθηκε την 4η Δεκεμβρίου στο κέντρο της οργάνωσης Χ στο Θησείο. Μέσα σε λίγες ώρες καταλήφθηκε και οι υπερασπιστές του εξοντώθηκαν. Ακολούθησε μια σειρά μικροεπιθέσεων εναντίον αστυνομικών τμημάτων, ενώ την 5η Δεκεμβρίου κυριεύονταν οι φυλακές Αβέρωφ. Την 7η Δεκεμβρίου άρχισε η κάθοδος της ΙΙης Μεραρχίας στη μάχη. Δυνάμεις της ενήργησαν επίθεση στο Γουδί εναντίον της ΙΙΙης Ορεινής Ταξιαρχίας, αλλά κατέρρευσε με σοβαρές απώλειες (80 νεκρούς). Επίθεση κατά των στρατώνων του Μακρυγιάννη καθηλώθηκε επίσης. Αλλά στο μεταξύ τμήματα του Α΄ Σώματος κατόρθωσαν να πλησιάσουν και να περισφίξουν την περιοχή της πλατείας Ομονοίας. Οι αιχμές τους

έφτασαν στην οδό Σόλωνος και την οδό Σωκράτους. Ο ΕΛΑΣ βρισκόταν ήδη στην καρδιά της πρωτεύουσας. Φαινόταν όμως να μην υπάρχει κεντρικό σχέδιο ενέργειας με ιδέα ελιγμών. Αν ήταν διαθέσιμες εφεδρείες και ρίχνονταν στο καίριο εκείνο σημείο, πιθανότατα να πραγματοποιούνταν αποφασιστικό ρήγμα και η κατάσταση να ανατρεπόταν.

Στο μεταξύ η Ορεινή Ταξιαρχία, την 11η Δεκεμβρίου, εξαπέλυε αντεπίθεση από το Γουδί, καταλάμβανε το σανατόριο Σωτηρία και εκμηδένιζε ένα πλήρες τάγμα της ΙΙης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ, ενώ η αγγλική αεροπορία έκανε τη μαζική της επέμβαση.

Εγκατάλειψη;

Τη 10η-12η Δεκεμβρίου, η κατάσταση έφτασε στο κρισιμότερο σημείο της. Οι βρετανικές ενισχύσεις που ανέμενε ο Σκόμπυ δεν έφταναν ακόμη με ικανοποιητικό ρυθμό. Και η πίεση που υφίστατο στο κέντρο ήταν ισχυρή. Με μεγάλη προσπάθεια κρατούσε την περιοχή της πλατείας Συντάγματος έως την οδό Σόλωνος. Και φοβούμενος ότι, αν ο εχθρός έριχνε τις εφεδρείες του προς την κατεύθυνση εκείνη, θα μπορούσε να την καταλάβει εξ εφόδου και να έχει ίσως ο ίδιος την τύχη του στρατηγού Γόρδονος στο Χαρτούμ, κατέληξε σε μια δραματική σκέψη: να συμπτυχθεί στο Φάληρο και στην περιοχή του αεροδρομίου (Χασάνι), έως ότου καταφθάσουν επαρκείς ενισχύσεις.

Ο στρατηγός Ακράιτ, διευθυντής των επιχειρήσεων, προειδοποίησε για την πρόθεση του αρχιστρατήγου τις ελληνικές Αρχές, οι οποίες αναστατώθηκαν. Έντρομη η κυβέρνηση προσπάθησε να πείσει τον στρατηγό Σκόμπυ να μεταβάλει αποφάσεις. Και ενώ πανικός επικρατούσε μεταξύ των Ελλήνων που είχαν περιοριστεί στη στενή ζώνη του «κράτους των Αθηνών» όπως αποκαλούνταν, έφτασε μέσα σε ατμόσφαιρα αγωνίας ο αρχιστράτηγος της Μεσογείου στρατάρχης Αλεξάντερ.

Η παρουσία του συγκράτησε τα πράγματα. Ενθάρρυνε τον Σκόμπυ και ανέλαβε να επικοινωνήσει απευθείας με τον Τσώρτσιλ. Γιατί έπρεπε να αποφασιστεί η απόσπαση από το ιταλικό μέτωπο και η αποστολή στο «μέτωπο των Αθηνών» μιας ακόμη τουλάχιστον βρετανικής μεραρχίας. Μετά από μια σπασμωδική ανταλλαγή τηλεγραφημάτων, δόθηκε, τέλος, στον στρατηγό Σκόμπυ εντολή να κρατήσει τις θέσεις του στην πόλη με κάθε θυσία και με υποσχέσεις ότι θα σταλούν αμέσως ενισχύσεις.

Το έγγραφο

Το δραματικό όμως είναι πως την ίδια εκείνη ημέρα –11 Δεκεμβρίου– έπεφτε στα χέρια των Άγγλων ένα έγγραφο που αποκάλυπτε ότι και ο ΕΛΑΣ είχε εξαντληθεί από τη συνεχή και αιματηρή προσπάθεια περισσότερο από τις κυβερνητικές και βρετανικές δυνάμεις. Αυτό βεβαιώνει τουλάχιστον ο στρατηγός Θρ. Τσακαλώτος, δι-

οικητής τότε της ΙΙΙης Ταξιαρχίας, ο οποίος στο βιβλίο του (Α΄, σελ. 669) γράφει:

«Τὴν 17ην ὥραν τῆς 11ης Δεκεμβρίου, ο Νεοζηλανδὸς ἀντισυνταγματάρχης ΕΫΚΕΤ, Σύνδεσμος παρὰ τῇ Ταξιαρχίᾳ, προσεκόμισεν, ἐν ἀντιγράφῳ, ἐκτίμησιν τῆς καταστάσεως, συντεταγμένην ὑπὸ ἀνωτέρου ἀξιωματικοῦ τοῦ ΕΛΑΣ μὲ ἡμερομηνίαν 11 Δεκεμβρίου, ὥρα 11, ὁ ὁποῖος ἐφαίνετο ὅτι κατεῖχε πλήρως τὴν στρατιωτικὴν τέχνην. Ἀπεδίδετο εἰς ἕνα τῶν τεσσάρων ἀξιωματικῶν τοῦ ΕΛΑΣ Μάντακαν, Σαράφην, Πυριόχον, Λαγκουράνην.

»Εἰς τὸ ἔγγραφο τοῦτο ἐξετίθετο μὲ πᾶσαν εἰλικρίνειαν καὶ ἀντικειμενικότητα ἡ κατάστασις τοῦ στρατοῦ τοῦ ΕΛΑΣ ἐν Ἀθήναις καὶ αἱ μέγισται δυσκολίαι, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζοντο, λόγῳ τῆς ἡρωϊκῆς ἀντιστάσεως τῆς ΙΙΙ Ταξιαρχίας καὶ τῆς συνεχοῦς ἐνισχύσεως τῶν Βρεταννικῶν στρατευμάτων. Καὶ κατέληγε μὲ τὴν πρότασιν, ὅτι εἶχε ἀνάγκη νὰ ζητηθῇ εἰρηνικὴ διευθέτησις, διότι δὲν ὑπῆρχε δυνατότης ἐνόπλου ἐπικρατήσεως.

»Ἦτο ἡ πρώτη γιὰ μᾶς ἀπόδειξις τῆς ἥττης των».

Αλλαγή

Τις επόμενες ημέρες, πράγματι, ο ρυθμός της άφιξης βρετανικών ενισχύσεων εντάθηκε. Ο φαληρικός όρμος γέμισε πλοία. Και η πίεση των Άγγλων δυνάμωνε προς όλες τις πλευρές. Από κει και πέρα, η δυνατότητα του ΕΛΑΣ να καταφέρει καίριο πλήγμα, εξουδετερώνοντας τις βασικές δυνάμεις του αντιπάλου, καταλαμβάνοντας το κέντρο της πρωτεύουσας και ανατρέποντας την κατάσταση, εξέλιπε τελείως. Δεν απέμενε παρά η σύμπτυξη, που στην αρχή, επί μία εβδομάδα, είχε τη μορφή ελαστικής άμυνας, αλλά κατόπιν πήρε ραγδαίο ρυθμό και στο τέλος μετατράπηκε σε αληθινή φυγή.

Μια επιτυχία εντυπωσιακή αλλά όχι ουσιαστική σημείωσε ο ΕΛΑΣ σ' αυτή τη φάση. Στην Κηφισιά ήταν καταυλισμένοι σε διάφορα ξενοδοχεία 1.000 περίπου Βρετανοί της αεροπορίας (RAF). Υπήρχαν και ορισμένες αποθήκες υλικού (ιματισμός κλπ.). Τη 18η Δεκεμβρίου, δυνάμεις του ΕΛΑΣ κατέλαβαν αυτό το βρετανικό κέντρο και συνέλαβαν το μεγαλύτερο μέρος των Άγγλων αεροπόρων, που ήταν άοπλοι. Οι αιχμάλωτοι οδηγήθηκαν «οδοιπορικώς» στη Λαμία. Και μια γραφική εικόνα παρουσίαζε η πτήση αγγλικών αεροπλάνων, που τους συνόδευαν, κατέβαιναν χαμηλά και τους έριχναν διάφορα εφόδια.

Τα οδοφράγματα

Αλλά παρόμοια επεισόδια δεν μπορούσαν πια να ανατρέψουν τον ρου των γεγονότων. Ο βρετανικός στρατός, διογκούμενος σταθερά σαν χιονοστιβάδα, προήλαυνε

συντριπτικά. Ο ΕΛΑΣ απωθήθηκε πρώτα από τον Πειραιά, όπου παραλίγο να εγκλωβιστούν οι δυνάμεις της ΧΙΙΙης Μεραρχίας που μάχονταν εκεί. Ύστερα, από τη ζώνη της λεωφόρου Συγγρού, που έτσι αποτέλεσε τον άξονα εισβολής προς την Αθήνα. Και βαθμιαία εγκατέλειπε το κέντρο της πρωτεύουσας, αποσυρόμενος προς τις βόρειες και δυτικές συνοικίες.

Απόπειρες να αναχαιτιστούν οι θωρακισμένες βρετανικές φάλαγγες με οδοφράγματα που στήνονταν με το γκρέμισμα των γύρω σπιτιών, απέτυχαν. Τα βαριά άρματα «Σέρμαν» άνοιγαν εύκολα τον δρόμο. Η προέλαση των Άγγλων ήταν βραδεία αλλά συστηματική. Και τότε η Κεντρική Επιτροπή του ΕΛΑΣ αντιλήφθηκε ότι δεν υπήρχε πια καμιά ελπίδα νίκης.

Τι έγιναν, όμως, οι άλλες μεραρχίες, που υπάγονταν στο Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ; Γιατί δεν έσπευδαν στην Αθήνα, να ριχτούν στη μάχη ως εφεδρείες; Ο όγκος τους ήταν απασχολημένος με την επίθεση εναντίον του ΕΔΕΣ στην Ήπειρο. Και, άσχετα αν μπορούσαν ή όχι να σώσουν την κατάσταση στη μάχη της Αθήνας, τις κρίσιμες ημέρες που παίζονταν εκεί τα πάντα, αυτές απουσίαζαν από τη σκηνή χάριν της δευτερεύουσας εκείνης επιχείρησης.

Ο αγώνας συνεχίστηκε έτσι έως τα Χριστούγεννα. Και τότε μια εκπληκτική είδηση αναστάτωσε τους πάντες: «Ο Τσώρτσιλ βρίσκεται στην Αθήνα!»

Άφιξη του Τσώρτσιλ

Το πρωί της 25ης Δεκεμβρίου 1944, ημέρα των Χριστουγέννων, ενώ οι κάτοικοι των Αθηνών με μελαγχολία αντάλασσαν την καθιερωμένη ευχή: «Χρόνια πολλά! Καλά Χριστούγεννα», αποβιβάζονταν στο αεροδρόμιο του Καλαμακίου ο Βρετανός πρωθυπουργός Τσώρτσιλ και ο υπουργός των Εξωτερικών Ήντεν. Την προηγουμένη είχαν έρθει από τη Νεάπολη ο στρατάρχης Αλεξάντερ και ο υπουργός Μακ Μίλλαν. Μαζί με τον Λήπερ περίμεναν τους δύο κορυφαίους της κυβέρνησης στο αεροδρόμιο, και στην παράγκα που χρησίμευε για γραφεία είχαν μια τρίωρη σύσκεψη.

Η στρατιωτική κατάσταση είχε στραφεί πια σαφώς υπέρ των Βρετανών. Παρέμεναν όμως ακόμη στις δυτικές και βόρειες συνοικίες της Αθήνας δυνάμεις του ΕΛΑΣ. Και, επιπλέον, υπήρχε το ενδεχόμενο ότι, αφού απωθείται από την πόλη, ή και από την Αττική, θα συνέχιζε εκείνος τον πόλεμο στην υπόλοιπη Ελλάδα. Αυτή η προοπτική ήταν δυσάρεστη τόσο για τον στρατάρχη Αλεξάντερ όσο και για τον Τσώρτσιλ. Ο Άγγλος αρχιστράτηγος της Μεσογείου πριν από 4 ημέρες –στις 21 Δεκεμβρίου– είχε εκφράσει τις γνώμες του στον πρωθυπουργό του (Τσώρτσιλ, *Απομνημονεύματα*, αγγλ. τ. VI, σελ. 269):

> *«Ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ΕΛΑΣ συνεχίζει νὰ μάχεται, κρίνω ὅτι θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκκαθαρίσωμεν τὴν περιοχὴ Ἀθηνῶν-Πειραιῶς καὶ ὕστερα*

νὰ τὴν κρατήσωμεν, τὴν περιοχήν, ἀσφαλῶς. Ἀλλ' αὐτὸ δὲν θὰ νικήσῃ τὸν ΕΛΑΣ καὶ δὲν θὰ τὸν ὑποχρεώσῃ νὰ παραδοθῇ. Δὲν εἴμεθα ἀρκετὰ ἰσχυροὶ ὥστε νὰ ἐπεκταθῶμεν πέραν τούτου καὶ νὰ ἀναλάβωμεν ἐπιχειρήσεις εἰς ὅλην τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα. Διαρκούσης τῆς γερμανικῆς κατοχῆς οἱ Γερμανοὶ διετήρησαν εἰς τὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα ἓξ ἕως ἑπτὰ μεραρχίας καὶ ἐπιπροσθέτως τέσσαρας ἀκόμη εἰς τὰς νήσους. Καὶ ἐν τούτοις δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ διατηρήσουν ἀνεπάφους τὰς συγκοινωνίας των ὅλον τὸν χρόνον καί, φοβοῦμαι, ὅτι καὶ ἡμεῖς δὲν θὰ εἴμεθα εἰς θέσιν, ἐὰν ἀντιμετωπίσωμεν δύναμιν καὶ ἀποφασιστικότητα ὁμοίαν μὲ ἐκείνης ποὺ ἀντιμετώπισαν...

»...Ἡ γνώμη ἡ ἰδική μου εἶναι ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Πρόβλημα δὲν δύναται νὰ λυθῇ μὲ στρατιωτικὰ μέτρα. Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Πρόβλημα θὰ πρέπει νὰ ληφθῇ ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ πεδίου... Εἶμαι πεπεισμένος ὅτι περαιτέρω στρατιωτικὴ ἐνέργεια μετὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς περιοχῆς Ἀθηνῶν-Πειραιῶς εἶναι πέραν τῶν δυνάμεών μας ποὺ ἔχομεν αὐτὴν τὴν στιγμήν».

Ο στρατάρχης Αλεξάντερ έκαμε τότε εκτίμηση της στρατιωτικής κατάστασης –όπως αποδείχθηκε εκ των υστέρων– δυσμενέστερη από την πραγματικότητα. Δεν λάμβανε υπόψη τη φθορά και την κόπωση του αντιπάλου. Είχε πάντα προσηλωμένα τα μάτια του στο ιταλικό μέτωπο, του οποίου σήκωνε την ευθύνη, αλλά και εκεί υπερτιμούσε –όπως και πάλι αποδείχθηκε εκ των υστέρων– την αντοχή του εχθρού.

Πολιτική λύση

Ο Τσώρτσιλ, με την ασυνήθη οξυδέρκειά του, ζύγιζε καθαρότερα τον συσχετισμό δυνάμεων. Και οπωσδήποτε ήταν αποφασισμένος να κάνει το παν για την επικράτηση στην Ελλάδα. Σε ένα όμως σημείο συμφωνούσε με τον αρχιστράτηγο της Μεσογείου: να επιδιώξει πολιτική λύση. Γι' αυτό άλλωστε είχε έρθει τώρα στην Αθήνα. Με τη διαφορά ότι, ενώ ο στρατάρχης εννοούσε πολιτική λύση που να οδηγεί σε συμβιβασμό με το ΕΑΜ, ο πρωθυπουργός εννοούσε πολιτική λύση που να άγει σε υποταγή του ΕΑΜ. Αλλιώς, η στρατιωτική δράση θα συνεχιζόταν μέχρι τη συντριβή του.

Το απόγευμα της ημέρας εκείνης, μετά την πολύωρη σύσκεψη με τους Βρετανούς αξιωματούχους, ο Τσώρτσιλ και οι άλλοι διαπεραιώθηκαν στο καταδρομικό Άζαξ που ναυλοχούσε στο Φάληρο. Εκεί έφτασαν σε λίγο ο πρωθυπουργός Παπανδρέου και ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός.

Για τον Γ. Παπανδρέου ο Βρετανός πρωθυπουργός είχε πια λάβει τις αποφάσεις του: θα τον αντικαθιστούσε. Χρειαζόταν, για μια οποιαδήποτε πολιτική λύση, έναν

αρχηγό κυβέρνησης πολύ πιο αντιπροσωπευτικό. Έμενε μόνο το πρόβλημα του προσώπου το οποίο θα τον αντικαθιστούσε.

Αλλά ο Τσώρτσιλ αντιμετώπιζε ένα μεγαλύτερο πρόβλημα. Για να σταθεροποιηθεί η κατάσταση στην Ελλάδα, έπρεπε να υπάρχει κεφαλή του κράτους. Σταθερή απόφαση υπήρχε πάντα να μην κατέχει τη θέση αυτή ο βασιλιάς Γεώργιος πριν από τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος. Αντιβασιλιάς θα ασκούσε τα καθήκοντα αυτά, και χρειαζόταν για έναν τέτοιο ρόλο ένας άνδρας με κύρος και πυγμή. Όλες όμως οι υπεύθυνες κρίσεις συνέκλιναν στο πρόσωπο του Δαμασκηνού.

Ο Δαμασκηνός

Το πρόβλημα αυτό, που είχε τεθεί πριν από τη δεκεμβριανή μάχη, είχε μπει στην αποφασιστική του φάση μετά την έναρξη των επιχειρήσεων. Ο Μακ Μίλλαν πρώτος πρότεινε τον Αρχιεπίσκοπο και την πρότασή του υιοθέτησαν αμέσως όλοι οι Βρετανοί υπεύθυνοι, εκτός από τον Τσώρτσιλ, που είχε τις αντιρρήσεις του γιατί θεωρούσε ότι ο Δαμασκηνός έτρεφε ζωηρές συμπάθειες για την Αριστερά.

Αλλά το μεγάλο κώλυμα για τον διορισμό του Δαμασκηνού ως Αντιβασιλέα δεν ήταν οι επιφυλάξεις του Τσώρτσιλ. Ήταν η άρνηση του βασιλιά Γεωργίου να εγκρίνει αυτή τη λύση. Ο Γεώργιος για κανένα λόγο δεν ήθελε βέβαια να υπάρχει ουσιαστικός αντιβασιλιάς. Ακόμη περισσότερο, να είναι αντιβασιλιάς ένας άνθρωπος με γνωστή, ισχυρή προσωπικότητα, όπως ο Δαμασκηνός. Έτσι η υπόθεση περιπλεκόταν και προσλάμβανε τη μορφή μάχης μεταξύ του Έλληνα βασιλιά και της βρετανικής κυβέρνησης.

Η μάχη

Για πρώτη φορά το θέμα αυτό τέθηκε προς συζήτηση στο Πολεμικό Συμβούλιο της Αγγλίας στη συνεδρίαση της 12ης Δεκεμβρίου 1944.

Τα σχετικά πρακτικά αναγράφουν (*Μυστικά Αρχεία Φόρεϊν Όφις*, σελ. 352-354):

> *«Τὸ Πολεμικὸν Συμβούλιον συνῆλθε διὰ νὰ ἐξετάση τὴν κατάστασιν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἶχε πρὸ αὐτοῦ τηλεγράφημα ἀπὸ τὸν κ. Λῆπερ ὑπ' ἀριθ. 549 καὶ ἀπὸ 10ης Δεκεμβρίου, περιλαμβάνον κοινὴν ἐκτίμησιν καὶ συστάσεις ὑπὸ τοῦ Στρατηγοῦ Σκόμπυ καὶ τοῦ ἰδίου.*
>
> *»Τὰ κύρια σημεῖα εἰς τὸ τηλεγράφημα αὐτὸ εἶχον ὡς ἀκολούθως:*
>
> *»Ὁ κ. Λῆπερ καὶ ὁ στρατηγὸς Σκόμπυ συνιστοῦσαν, διὰ λόγους τόσον στρατιωτικοὺς ὅσον καὶ πολιτικούς, τὸν διορισμὸν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν ὡς Ἀντιβασιλέως. Ὑπῆρχον λόγοι νὰ πιστεύη κανεὶς ὅτι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐπιβάλη ὅρους διὰ "κατάπαυσιν τοῦ πυρὸς" καὶ τὸν τελικὸν ἀφοπλισμόν, ποὺ ὁ στρατηγὸς Σκόμπυ θὰ ἠδύ-*

νατο νὰ ἀποδεχθῆ. Εἶχον λόγους νὰ γνωρίζουν ὅτι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος θὰ ἀπεδέχετο καὶ ὅτι ἦτο ὁλοψύχως Ἀγγλόφιλος. Τὰ πολιτικὰ κόμματα, ὅπως καὶ τὸ ΕΑΜ, τὸν εἶχαν πιέσει νὰ ἀποδεχθῆ τὸν ρόλον αὐτὸν πρὸς ἄρσιν τοῦ παρόντος πολιτικοῦ ἀδιεξόδου. Θὰ ἦτο καλύτερον ἐὰν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος διωρίζετο Ἀντιβασιλεὺς πρὸ τῆς διεξαγωγῆς δημοψηφίσματος. Ἐὰν ὁ Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος δὲν συνεφώνει διὰ μίαν τοιαύτην περίοδον, ὁ κ. Λῆπερ καὶ ὁ στρατηγὸς Σκόμπυ ἠρώτων κατὰ πόσον θὰ ἔπρεπε νὰ διορισθῆ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ὡς Ἀντιβασιλεὺς μέχρις ὅτου κατὰ τὴν γνώμην του (τοῦ Ἀρχιεπισκόπου) ἐτερματίζετο ἡ παροῦσα κατάστασις ἀνάγκης...

»...Ὁ Πρωθυπουργὸς εἶπεν ὅτι κατόπιν διαβουλεύσεων καὶ συμφώνου γνώμης τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν εἶχε διατυπώσει τὰς προτάσεις, ποὺ περιλαμβάνονται εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 549 τηλεγράφημα τοῦ κ. Λῆπερ, ὅπως ὑποστηρίχθηκαν ὑπὸ τοῦ στρατάρχου Ἀλεξάντερ καὶ τοῦ κ. Μὰκ Μίλλαν, ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος τὴν 12.30' μ.μ. τὴν πρωΐαν ἐκείνην καὶ ἀνέγνωσε ἀμφότερα τὰ τηλεγραφήματα εἰς τὴν αὐτοῦ Μεγαλειότητα. Ὁ Βασιλεὺς ὑπέμνησεν εἰς τὸν Πρωθυπουργὸν ὅτι πρὸ δεκαπενθημέρου εἶχεν ὁ ἴδιος θελήσει νὰ μεταβῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ διακινδυνεύση τὴν ζωή του διὰ τὸ στέμμα του. Σεβόμενος τὰς ἐπιθυμίας μας συνεφώνησε νὰ μὴ πράξη αὐτό. Συνεφώνει τώρα ὅτι εἴχαμε δίκαιον καὶ ὅτι ἡ παρουσία του εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν θὰ ἐβοήθει οὔτε τὴν δυναστείαν του οὔτε τὴν κατάστασιν. Ὁ Βασιλεὺς ἐζήτησε προθεσμίαν δύο ὡρῶν διὰ νὰ σκεφθῆ τὰς προτάσεις...»

Ο βασιλιάς αρνείται

Μετά από δύο ώρες, πράγματι, ακριβώς στις 2:45΄, ο Γεώργιος συναντούσε πάλι τον Τσώρτσιλ και του έφερνε εγγράφως την απάντησή του. Μπροστά στην πίεση των Άγγλων προσπαθούσε να εκτελέσει ελιγμό. Απέρριπτε τον διορισμό του Δαμασκηνού ως αντιβασιλέα. Δεχόταν όμως να ορισθεί πρωθυπουργός. Στην περίπτωση αυτή, καθήκοντα αντιβασιλιά θα εξακολουθούσε να ασκεί ο πρόεδρος της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου, ο οποίος και θα όρκιζε τον νέο πρωθυπουργό. Φυσικά, μόλις ο Δαμασκηνός θα ανακηρυσσόταν πρόεδρος της κυβέρνησης, θα αναλάμβανε και καθήκοντα αντιβασιλιά, δεν θα ήταν όμως πραγματικός αντιβασιλιάς...

Ο Τσώρτσιλ φαίνεται πως δεν απέκρουσε την εισήγηση του Γεωργίου. Και έσπευσε να την ανακοινώσει στο Πολεμικό Συμβούλιο, που συνήλθε για δεύτερη φορά εκείνη την ημέρα.

Το Πολεμικό Συμβούλιο επηρεάστηκε, όπως και ο Τσώρτσιλ, από το βασιλικό

υπόμνημα και συμφώνησε μαζί του. Έστειλε τότε τηλεγράφημα στις βρετανικές Αρχές των Αθηνών για να ενεργήσουν σχετικά.

Αντεπίθεση

Ο βασιλιάς Γεώργιος φαινόταν πως είχε παρ' ελπίδα παρακάμψει τον σκόπελο. Θα ήταν ενθουσιασμένος από την αποτροπή του άμεσου κινδύνου. Αλλά οι Βρετανοί υπεύθυνοι στην Αθήνα, μόλις πήραν το τηλεγράφημα του Πολεμικού Συμβουλίου, αντεπιτέθηκαν με δραματική ορμή. Μακ Μίλλαν, Λήπερ, Σκόμπυ, επέμεναν με έμφαση να γίνει ο Δαμασκηνός αντιβασιλιάς και όχι πρωθυπουργός. Έκαναν έκκληση στον πρωθυπουργό και το Πολεμικό Συμβούλιο να κάμψουν την άρνηση του βασιλιά με κάθε μέσο και εν ανάγκη να προχωρήσουν χωρίς να λάβουν υπόψη την αντίδρασή του. Και το Πολεμικό Συμβούλιο όπως και ο Τσώρτσιλ πείθονται.

Ο Βρετανός πρωθυπουργός έκανε μια νέα προειδοποιητική προσπάθεια να πείσει τον Γεώργιο. Το μόνο που αποκόμισε όμως ήταν ένα ακόμη υπόμνημα του βασιλιά και μια προσωπική του επιστολή προς τον Τσώρτσιλ, γεμάτη πικρία. Υπόμνημα και επιστολή κατατέθηκαν στο Πολεμικό Συμβούλιο και αναγνώσθηκαν στη συνεδρίαση της 15ης Δεκεμβρίου 1944.

Η πικρή επιστολή

Η βασιλική επιστολή στα κύρια σημεία της έχει ως εξής:

«Ξενοδοχεῖον Κλάριτζ, Λονδῖνον,

»14 Δεκεμβρίου 1944.

»Ἀγαπητέ μου Πρωθυπουργέ,

»Νομίζω ὅτι πρέπει νὰ σᾶς ἐκφράσω τὴν βαθεῖαν λύπην που μοῦ ἐπροκάλεσαν αἱ χθεσιναὶ συζητήσεις. Κατόπιν κοινῆς προσπαθείας τόσων πολλῶν ἐτῶν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων δὲν ἐφείσθην τοῦ ἑαυτοῦ μου ἢ τοῦ λαοῦ μου, δὲν ἀνέμενα ὅτι θὰ ἤρχετο ποτὲ ὁ καιρὸς νὰ ἀκούσω τὰ ὅσα ἤκουσα χθές...

»...Ἐκεῖνο ποὺ ζητεῖτε ἀπὸ ἐμένα εἰς τὴν πραγματικότητα ἀνάγεται εἰς τοῦτο: ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἐμπιστευθῶ τὴν Ἀντιβασιλείαν εἰς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον μὲ ὅλας τὰς συνεπείας ποὺ συνεπάγεται τοιαύτη ἐνέργεια, χωρὶς νὰ μοῦ ἔχη λεχθῆ ποίας συγκεκριμένας ὑποχρεώσεις θὰ ἀνελάμβαναν οἱ ἀντάρται ἔναντι τῆς παραχωρήσεως αὐτῆς. Δὲν μὲ διεβεβαιώσατε ὅτι θὰ ἐπικολούθει ἀναγκαστικῶς ἀφοπλισμὸς τῶν ἀνταρτῶν, ἢ ὅτι θὰ ἐγίνοντο ἀποδεκτοὶ οἱ ὅροι τοῦ στρατηγοῦ Σκόμπυ, ἀλλὰ οὔτε καὶ μὲ ἐνημερώνετε ἐπὶ τῶν ὅρων τῆς συμφωνίας ποὺ ἐπιδιώκετε τώρα μὲ τοὺς ἀντάρτας. Ποῖα θὰ ἦτο ἡ κατάστασις ἐάν, μετὰ τὴν ἀναγγελίαν τῆς Ἀντιβασιλείας,

οἱ ἀντάρται ἐπέμεινον εἰς τὴν ἄρνησίν των νὰ ἀφοπλισθοῦν ἢ ἐὰν προέβαλλον νέους ὅρους; Καὶ ποῖα θὰ ἦτο ἡ ἰδική μου εὐθύνη ἐὰν παρεχώρουν τώρα τὴν ἐξουσίαν μου εἰς Ἀντιβασιλέα, ποὺ θὰ ἠδύνατο νὰ λαμβάνει ἀποφάσεις ἐν ὀνόματί μου, χωρὶς νὰ εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ μεγάλη ἀλλὰ ἄοπλος πλειοψηφία τοῦ λαοῦ μου δὲν θὰ παρεδίδετο αὔριον εἰς τὴν καλὴν θέλησιν ἐνόπλου μειοψηφίας;

»...Καὶ ὅμως ἀναμένετε ἀπὸ ἐμὲ νὰ λάβω τόσον σημαντικὴν ἀπόφασιν ἁπλῶς βάσει τῶν συστάσεων τοῦ κ. Μὰκ Μίλλαν, χωρὶς νὰ συμβουλευθῶ καὶ τὴν κυβέρνησίν μου καὶ εἰς τὴν πραγματικότητα ἀντιθέτως πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ Πρωθυπουργοῦ μου καὶ πολλῶν ἄλλων πολιτικῶν ἡγετῶν...»

Τα όπλα του ΕΛΑΣ

Ο βασιλιάς ήταν φανερό ότι προσπαθούσε τώρα να παρελκύσει το ζήτημα. Αλλά ευθύς αμέσως ενεργούσε και μια επίθεση κατά των Άγγλων:

«...Ἐκεῖνο ποὺ μὲ ἐλύπησε περισσότερον ὅλων κατὰ τὴν διάρκειαν ὅλων αὐτῶν τῶν συζητήσεων ἦσαν αἱ παρατηρήσεις σας περὶ τῶν θυσιῶν ποὺ ὑφίστανται τὰ βρεταννικὰ στρατεύματα εἰς τὴν Ἑλλάδα σήμερον διὰ νὰ ἐπιβάλουν τὴν τάξιν. Δύναμαι νὰ σᾶς διαβεβαιώσω ὅτι αἴσθημα φρίκης μὲ καταλαμβάνει ὅταν σκέπτωμαι τὴν ἀπίστευτον αὐτὴν τραγωδίαν. Εἰς τί θὰ ἐχρησίμευε τώρα νὰ ἐξετάσωμεν πῶς συνέβη τοῦτο καὶ πῶς εὑρίσκονται τόσον πολλὰ ὅπλα εἰς τὰ χέρια ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι ἀφοῦ τὰ ἐχρησιμοποίησαν διὰ νὰ ἀποκτήσουν δύναμιν, δὲν ἔχουν τώρα δισταγμὸν νὰ τὰ στρέψουν ἐναντίον τῶν καλυτέρων φίλων τῆς Ἑλλάδος;...

»...Μέχρις ὅτου πραγματοποιηθῇ ὁ ἐξοπλισμὸς τῶν κυβερνητικῶν δυνάμεων καὶ κατοχυρωθῇ ἡ ἀσφάλεια τοῦ λαοῦ, δὲν πιστεύω νὰ ὑπάρχῃ οὔτε ἕνας ἄνθρωπος εἰς τὴν χώραν αὐτὴν (τὴν Ἀγγλίαν) ποὺ θὰ ἤθελε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν καὶ τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ πληθυσμοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι πιστὸν εἰς αὐτὴν εἰς τὸ ἔλεος τῶν ἐνόπλων συμμοριῶν, ποὺ ἔχουν ἐφοδιασθῇ δι' ὅπλων ὑπὸ τῶν βρεταννικῶν ἀρχῶν...»

Υπήρξε όμως μάταιη η προσπάθεια του Γεωργίου. Το Πολεμικό Συμβούλιο τη 15η Δεκεμβρίου και ο Τσώρτσιλ είχαν λάβει πια αμετάκλητες και υψίστης σημασίας αποφάσεις. Θα ανακηρυσσόταν ο Δαμασκηνός αντιβασιλιάς είτε το δεχόταν ο βασιλιάς είτε όχι. Δεν συγκινήθηκαν ούτε από τους σαφείς υπαινιγμούς του Γεωργίου για τον εξοπλισμό του ΕΛΑΣ από τους Άγγλους. Και όταν, την 24η Δεκεμβρίου, ο

Τσώρτσιλ και ο Ήντεν αναχωρούσαν για την Αθήνα, ο σκοπός τους ήταν να επιδιώξουν την πολιτική λύση που θα περιλάμβανε τον διορισμό του Αρχιεπισκόπου ως αρχηγού του ελληνικού κράτους.

Η συνάντηση

Το απόγευμα της 25ης Δεκεμβρίου, επί του καταδρομικού *Άzaξ*, ο Άγγλος πρωθυπουργός για πρώτη φορά αντίκριζε τον γιγαντόσωμο προκαθήμενο της Ελληνικής Εκκλησίας που επρόκειτο να αχθεί στην κορυφή της πολιτικής δράσης. Φαίνεται ότι ο Τσώρτσιλ με κρύα καρδιά είχε καταλήξει στην απόφαση να τον χρίσει αντιβασιλιά. Φοβόταν πάντα ότι έρρεπε προς την Αριστερά. Αλλά υπολόγιζε ότι η στρατιωτική ήττα του ΕΑΜ θα εξανάγκαζε τον Δαμασκηνό να πολιτευτεί κατά τρόπο που να στρέφεται εναντίον του ΚΚΕ. Και στις 22 Δεκεμβρίου τηλεγραφούσε στον στρατάρχη Αλεξάντερ (Τσώρτσιλ, *Απομνημονεύματα*, VI, σελ. 269):

> *«... Προσωπικῶς ἐγὼ ἔχω μεγάλας ἐπιφυλάξεις διὰ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον, ὁ ὁποῖος ἐνδέχεται, πολὺ λογικά, νὰ ἀναδείξῃ ἑαυτὸν εἰς δικτάτορα, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τῆς Ἀριστερᾶς. Ἐν τούτοις αἱ ἀμφιβολίαι μου αὗται, ἐνδέχεται νὰ ἀρθοῦν ἐντὸς τῶν προσεχῶν ἡμερῶν καὶ εἶμαι πλήρης ἐλπίδων, ὅτι κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτὰς θὰ ὁλοκληρώσωμεν τὴν κυριαρχίαν μας εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ τὴν ἐκκαθάρισιν τῶν Ἀθηνῶν».*

Οι φίλοι

Αλλά οι επιφυλάξεις του Τσώρτσιλ για το πρόσωπο του Δαμασκηνού έλιωσαν όπως το χιόνι στον ήλιο, μόλις τον συνάντησε εκείνο το απόγευμα στο *Άzaξ*. Ο Λήπερ, που παρευρισκόταν, έγραψε (*Όταν ο Έλλην συναντά Έλληνα*, σελ. 122):

> *«Κατὰ τὴν πρώτην των συνάντησιν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος καὶ ὁ Τσῶρτσιλ – οἱ δύο ἄνδρες ἔγιναν ἀμέσως φίλοι. Ὁ Τσῶρτσιλ ἐξετίμησε τὴν ἐπιβλητικὴν ἐμφάνισίν του ἡ ὁποία καθίστατο ἀκόμη περισσότερον ἐντυπωσιακὴ ἀπὸ τὴν ἀρχιεπισκοπική του περιβολὴ καὶ ἡ ὁποία προσέθετεν ἀρκετὰ ἑκατοστόμετρα εἰς τὸ γνωστὸν καὶ ὄχι κοινὸν ἀνάστημά του...»*

Αντικομμουνιστής

Δεν άλλαξε όμως αντιλήψεις ο Τσώρτσιλ από το επιβλητικό ανάστημα του Δαμασκηνού. Εκείνο που τον επηρέασε ήταν ότι ο Αρχιεπίσκοπος εκδηλώθηκε ως έντονα αντικομμουνιστής και αντιεαμίτης. Σε τηλεγράφημα που έστειλε ο Βρετανός πρωθυπουργός προς τα μέλη του Πολεμικού Συμβουλίου, την 26η Δεκεμβρίου, έλεγε σχετικά:

> *«Ὅταν (ὁ Δαμασκηνός) ἦλθε νὰ μᾶς ἐπισκεφθῇ ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ*

"Ἄζαξ", ὡμίλησε μὲ μεγάλην πικρίαν ἐναντίον τῶν ὠμοτήτων τοῦ ΕΛΑΣ καὶ διὰ τὸ σκοτεινὸν καὶ ἀποτρόπαιον χέρι πίσω ἀπὸ τὸ ΕΑΜ. Καθὼς τὸν ἠκούαμεν ὁμιλοῦντα, ἦτο ἀδύνατο νὰ ἀμφιβάλλωμεν ἐπὶ τοῦ ὅτι ἐφοβεῖτο πάρα πολὺ τὴν Κομμουνιστικὴν ἢ τὴν Τροτσκιστικήν, ὡς τὴν ἀπεκάλει, ἀνάμιξιν εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Μᾶς εἶπεν ὅτι ἔδωσε σήμερον μιὰν ἀρχιεπισκοπικὴν ἐγκύκλιον διὰ τῆς ὁποίας κατεδίκαζε τὸν ὄχλον τοῦ ΕΛΑΣ, διότι συνέλαβεν ὀκτὼ χιλιάδας ὁμήρων, μεσαίας τάξεως ἀνθρώπους, πολλοὺς ἀπὸ αὐτοὺς ἐξ Αἰγύπτου καὶ διότι κάθε ἡμέραν ἐξετέλει μερικοὺς ἀπὸ αὐτοὺς καὶ ὅτι ἐδήλωσεν ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ γεγονότα θὰ τὰ ἐξέθετεν εἰς τὸν παγκόσμιον τύπον, ἐὰν αἱ γυναῖκες δὲν ἀφίνοντο ἐλεύθεραι. Ὕστερα ἀπὸ σχετικὴν ὀξεῖαν συζήτησιν ἀντελήφθη ὅτι αἱ γυναῖκες θὰ ἀφεθοῦν ἐλεύθεραι ἐν τῷ συνόλῳ, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος μοῦ ἐνέπνευσε ἐμπιστοσύνην εἰς μεγάλον βαθμόν. Εἶναι μιὰ μεγαλειώδης μορφή...»

Ο Τσώρτσιλ θέλησε να γίνει μια συνάντηση όλων των πολιτικών κομμάτων με αντιπροσώπους του ΕΑΜ για την εξεύρεση πολιτικής λύσης. Φυσικά, η λύση αυτή προϋπέθετε την υποταγή του ΕΑΜ. Ο Δαμασκηνός θα προήδρευε και στην έναρξή της θα παρευρίσκονταν οι Άγγλοι επίσημοι. Η σύσκεψη ορίστηκε για το απόγευμα της 26ης Δεκεμβρίου στο υπουργείο Εξωτερικών. Και όλοι ήταν βέβαιοι ότι το ΕΑΜ θα έσπευδε να προσέλθει, όπως και έγινε.

Με τι διαθέσεις όμως ερχόταν η αντιπροσωπεία του ΕΑΜ; Το ΚΚΕ εξακολουθούσε να μάχεται και να αποφασίζει ακατατόπιστο. Είδαμε ότι μόνο στις 19 Δεκεμβρίου ο Δημητρώφ έστειλε από τη Μόσχα τις «συμβουλές» του, που στην πραγματικότητα ήταν εντολές του ΚΚ Σοβιετικής Ένωσης. Αλλά στις 19 Δεκεμβρίου η μάχη δεν έχει απλώς αρχίσει, βρισκόταν ήδη στο κορύφωμά της. Το ΚΚΕ, λοιπόν, είχε λάβει ακαθοδήγητο τις ιστορικές αποφάσεις του, που κατέληξαν στην ολέθρια σύγκρουση.

Το ακόμη τραγικότερο για το ΚΚΕ: ούτε και τότε –στις 19 Δεκεμβρίου– έλαβε γνώση των όψιμων συμβουλών του «Παππού». Το ραδιογράφημα, πράγματι, ελήφθη από τον Λ. Στρίγγο την ώρα 08:00΄ της 20ής Δεκεμβρίου 1944. Αλλά μεταδόθηκε με λανθασμένο κώδικα και δεν έγινε δυνατή η αποκρυπτογράφησή του. Ο Στρίγγος ζήτησε αναμετάδοσή του, η οποία έγινε μόνο στις 15 Ιανουαρίου 1945, οπότε και έλαβε γνώση του αποκρυπτογραφημένου κειμένου του το Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ.

Έτσι όμως, την 26η Δεκεμβρίου, οι κομμουνιστές ηγέτες εξακολουθούσαν να είναι ακατατόπιστοι. Και συνέχιζαν την ανεδαφική γραμμή τους: μαχητικότητα, αδιαλλαξία. Αποτέλεσμα: δεν μπόρεσαν να αντιληφθούν την απροσδόκητη ευκαι-

ρία που προσέφερε η άφιξη του Τσώρτσιλ και η σύσκεψη εκείνη. Θα μπορούσαν να διαπραγματευτούν, να περισώσουν πολλά. Η αντιπροσωπεία του ΕΑΜ, όμως, προσήλθε με ύφος και νοοτροπία νικητή, αναμένοντας πάντα τη σωτήρια παρέμβαση της Ρωσίας.

Η σφαίρα

Στο μεταξύ, ενώ ο Τσώρτσιλ παρέμενε στο *Άζαξ*, ο Αλεξάντερ, ο Μακ Μίλλαν και ο Λήπερ ανέβηκαν στην Αθήνα και μετέβησαν στην Αγγλική Πρεσβεία, που ήταν εγκατεστημένη στην πλατεία Κλαυθμώνος.

Τώρα η κατάσταση ήταν ασύγκριτα πιο βελτιωμένη παρά κατά την προηγούμενη επίσκεψη του Βρετανού αρχιστρατήγου της Μεσογείου την 11η Δεκεμβρίου. Τότε, όπως γράφει στα απομνημονεύματά του ο ίδιος ο Αλεξάντερ:

> *«Τὴν ἴδια νύχτα τὴν πέρασα μὲ τὸν πρεσβευτή μας κ. Ρέντζιναλ Λῆπερ, ὁ ὁποῖος ἦταν πολιορκημένος στὴν πρεσβεία του. Πράγματι μιὰ σφαῖρα διέτρησε τὸ παράθυρο τοῦ δωματίου, ὅπου καθόμουν μὲ τὸν Μὰκ Μίλαν καὶ τὸν πρεσβευτή μας».*

Αλλ' αυτή τη φορά ο ΕΛΑΣ ήταν απωθημένος πέρα από το Βρεφοκομείο και την πλατεία Κολιάτσου. Οι σφαίρες των ΕΛΑΣιτών δεν έφταναν ώς εκεί.

Ένας τόνος δυναμίτιδας

Δεν είχε όμως καταρρεύσει ακόμη η αντίστασή του στη φλεγόμενη πρωτεύουσα. Και, εκείνη την ίδια νύχτα, παρ' ολίγο ο ΕΛΑΣ να χαιρέτιζε την άφιξη του Τσώρτσιλ κατά τρόπο καταστρεπτικό και συγκλονιστικό. Ένας ουλαμός ΕΛΑΣιτών ανέλαβε να πραγματοποιήσει τεράστιο σαμποτάζ: να τινάξει στον αέρα το ξενοδοχείο της *Μεγάλης Βρετανίας*, στο οποίο ήταν εγκατεστημένος ο Σκόμπυ με το επιτελείο του και ο Γ. Παπανδρέου με τη σκιώδη κυβέρνησή του.

Με βάση ένα σχεδιάγραμμα του αρχιμηχανικού του Δήμου, οι ΕΛΑΣίτες από ένα φρεάτιο κοντά στις φυλακές Χατζηκώστα χώθηκαν στο δίκτυο των υπονόμων. Κατόρθωσαν σερνάμενοι στα βρομερά νερά να φτάσουν ώς τους αγωγούς αποχέτευσης του ξενοδοχείου. Εκεί τοποθέτησαν δέματα με δυναμίτιδα βάρους ενός τόνου. Προκειμένου όμως να γίνει έκρηξη, θέλησαν να έχουν έγκριση από τη διοίκηση του Α΄ Σώματος Στρατού. Βγήκαν πάλι από τους υπονόμους. Αλλά η υπηρεσία ασφαλείας του στρατηγείου της *Μεγάλης Βρετανίας* είχε υπόψη της και το ενδεχόμενο σαμποτάζ διαμέσου του δικτύου υπονόμων. Και κάθε πρωί έκανε έρευνα στους αγωγούς αποχέτευσης του κτιρίου. Έτσι, με έκπληξη ανακάλυψε τα ξημερώματα της 26ης Δεκεμβρίου την τεράστια εκείνη ποσότητα εκρηκτικών υλών, για την οποία ο Τσώρτσιλ, σε επιστολή προς τη σύζυγό του που έστειλε αυθημερόν, έγραφε:

«Θὰ ἔχεις ἀναγνώσει σχετικῶς μὲ τὴν συνωμοσία τῆς ἀνατινάξεως τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου στο Ξενοδοχεῖο τῆς Μεγάλης Βρεταννίας. Δὲν νομίζω πὼς ἦταν γιὰ τὸ καλό μου. Ἕνας τόνος δυναμίτιδος εἶχε τοποθετηθῆ στὶς ὑπονόμους ἀπὸ χέρια πολὺ ἐπιδέξια καὶ μὲ γερμανικὸ μηχανισμό (πυρσοκροτήσεως), στὸ χρονικὸ διάστημα μεταξὺ τῆς στιγμῆς ποὺ ἐγνώσθη ἡ ἄφιξίς μου καὶ τῆς ἐλεύσεως τῆς ἡμέρας».

Η κρίσιμη συνάντηση

Ωστόσο, το απόγευμα της ίδιας ημέρας έγινε η μεγάλη σύσκεψη στο υπουργείο Εξωτερικών, με την υπόκρουση της μάχης, η οποία συνεχιζόταν άπαυτη με εντατικό ρυθμό. Και ο Τσώρτσιλ, στην παραπάνω επιστολή προς τη σύζυγό του, δίνει μια ζωηρή περιγραφή της:

«Ἡ σύσκεψις εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν ἦτο ἐντατικῶς δραματική. Ὅλα αὐτὰ τὰ βλοσυρὰ πρόσωπα τῶν Ἑλλήνων, γύρω ἀπὸ τὸ τραπέζι, καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος, τὸν ὁποῖον ἐπείσαμεν νὰ προεδρεύσῃ, μὲ τὸ τεράστιον καλυμμαύκιον, τὸ ὁποῖον ἐνόμιζα ὅτι τὸν ἔκανε ἑπτὰ πόδας ὑψηλόν, ὁ Ἀμερικανός, ὁ Ρῶσος καὶ ὁ Γάλλος Πρεσβευταὶ ἦσαν πολὺ εὐχαριστημένοι ποὺ προσεκλήθησαν. Ἀναμφιβόλως θὰ ἀκούσητε λόγους εἰς τὸ ραδιόφωνον ἢ θὰ τοὺς ἰδῆτε εἰς τὰς ἐφημερίδας τῆς Τετάρτης. Ὁ ΕΛΑΣ ἔφθασεν ἀργά. Ἐν συνόλῳ τρεῖς. Ἐξεφράσθησαν πρὸς ἡμᾶς εὐχαριστίαι καὶ συγχαρητήρια διὰ τὴν ἐπίσκεψίν μας, ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀντιπροσώπου τοῦ ΕΛΑΣ, ὁ ὁποῖος προσέθεσεν, ἀναφερόμενος εἰς τὴν Μεγάλην Βρεταννίαν, "τὸν Μεγάλον μας σύμμαχον", καὶ ὅλα αὐτὰ μὲ τὰ ὅπλα βάλλοντα ἐναντίον ἀλλήλων, ὄχι πολὺ μακρυὰ ἀπὸ ἡμᾶς.

»Ὕστερα ἀπὸ ὀλίγην σκέψιν ἔσφιξα τὸ χέρι τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ΕΛΑΣ καὶ μὲ τὸν τρόπον ποὺ ἀνταπεκρίθησαν ἦτο φανερὸ ὅτι ἐκολακεύθησαν. Εἶναι οἱ ὑψηλότερον ἱστάμενοι. Τώρα τοὺς ἔχομεν ἀφήσει ὅλους μαζύ, διότι ἦτο μία Ἑλληνικὴ "παράστασις". Εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ διαλυθοῦν εἰς κάθε στιγμήν. Θὰ ἀναμείνωμεν μίαν ἢ δύο ἡμέρας, ἐν ἀνάγκῃ, διὰ νὰ ἴδωμεν τί θὰ γίνῃ. Τοὐλάχιστον ἐκάμαμεν ὅ,τι δυνατὸν καλύτερον, ἐκ μέρους μας...»

Νά όμως λεπτομερώς ο κατάλογος εκείνων που πήραν μέρος στη σύσκεψη:

Έλληνες: ο Δαμασκηνός (ως πρόεδρος), ο πρωθυπουργός Παπανδρέου, οι αρχηγοί κομμάτων και πολιτικοί Σοφούλης, Καφαντάρης, Μάξιμος, Κ. Τσαλδάρης, Στ. Στεφανόπουλος, Ι. Θεοτόκης, Π. Ράλλης, Αλ. Μυλωνάς, Ι. Σοφιανόπουλος, Απ. Αλεξανδρής, Π. Κανελλόπουλος, Στ. Γονατάς, Ν. Πλαστήρας. Από την Αριστερά πα-

ρευρέθησαν οι: Σιάντος, Παρτσαλίδης και ο στρατηγός Μάντακας. Και ξένοι: ο Άγγλος πρωθυπουργός με τον υπουργό Εξωτερικών Ήντεν, τον υφυπουργό για τα ζητήματα της Μεσογείου Μακ Μίλαν, ο Αλεξάντερ, ο Σκόμπυ, ο πρεσβευτής Λήπερ, ο Αμερικανός πρεσβευτής Μακ Βη, ο Γάλλος πρεσβευτής και ο Σοβιετικός συνταγματάρχης Ποπώφ.

Οι Ρώσοι

Ιδιαίτερα αξιοσημείωτη είναι η παρουσία στη σύσκεψη δύο προσώπων που έχουν αποφασιστική σημασία.

Το πρώτο πρόσωπο: ο Ρώσος συνταγματάρχης Ποπώφ (ο γνωστός αρχηγός της σοβιετικής στρατιωτικής αποστολής στα βουνά), ο οποίος τώρα εκτελούσε χρέη Σοβιετικού επιτετραμμένου. Πρεσβευτής δεν υπήρχε. Γιατί μόνο στις 3 Ιανουαρίου η κυβέρνηση της Μόσχας θα διόριζε πρεσβευτή στην Αθήνα τον Μιχαήλ Σεργκέιεφ. Αυτό όμως δεν σήμαινε ότι η Ρωσία είχε επιφυλάξεις για την κατάσταση στην Ελλάδα. Τουναντίον, ο Ποπώφ έδειχνε με κάθε ευκαιρία την μη ανάμειξη της χώρας του στα Δεκεμβριανά. Και ο Άγγλος δημοσιογράφος Κέννεθ Μάθιους, ανταποκριτής του Ραδιοφωνικού Σταθμού Λονδίνου («Μπι-Μπι-Σι»), που τότε βρισκόταν στην Αθήνα, έγραφε (Κέννεθ Μάθιους, *Ελλάς 1944-1949*, Λονδίνο 1972, σελ. 89):

> *«Οἱ Ρῶσοι εἶχαν τὸν ἄνθρωπό τους στὴν Ἀθήνα, ἕναν συνταγματάρχη Ποπώφ, ποὺ ἀποτελοῦσε τὴν ζωντανὴ εἰκόνα τῆς μὴ ἐπεμβάσεως. Καθόταν σὲ ἕνα τραπέζι τῆς "Μεγάλης Βρεταννίας" μασώντας τὸ περιεχόμενο τῶν ἀγγλικῶν κονσερβῶν, ἀπρόσιτος, σιωπηλός, ἀπαθής».*

Ο Ρώσος συνταγματάρχης Ποπώφ προσκλήθηκε από τον Τσώρτσιλ στη σύσκεψη μαζί με τον Αμερικανό πρεσβευτή για να πιστοποιηθεί ότι οι Άγγλοι ενεργούσαν ως εκπρόσωποι και των δύο άλλων Συμμάχων: της Αμερικής αλλά και της Ρωσίας. Η αποδοχή της πρόσκλησης εκ μέρους του Ποπώφ έδειχνε ότι η Σοβιετική Ένωση δεν διαμαρτυρόταν γι' αυτή την τοποθέτηση. Και η παρουσία του στην αίθουσα της συνεδρίασης έπρεπε να πείσει τους εκπροσώπους του ΚΚΕ ότι η πολιτική τους, που εκφραζόταν με τη «Μάχη του Δεκεμβρίου», παρέμενε μετέωρη στο κενό.

Ο Πλαστήρας

Η δεύτερη φυσιογνωμία ήταν ο Νικόλαος Πλαστήρας. Ξαφνικά, στις 13 Δεκεμβρίου, έφτανε από τη Γαλλία στην Αθήνα, μετά 12 ετών απουσία, και η άφιξή του αναγγέλθηκε από την εφημερίδα *Η Ελλάς* ως εξής:

> *«Ὁ Στρατηγὸς κ. Πλαστήρας μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἐξεδήλωσε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἐπανέλθη εἰς τὴν πατρίδα του ἀπὸ τὴν ὁποίαν*

ἔλειπε 12 περίπου ἔτη. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀνταπεκρίθη εὐχαρίστως εἰς τὴν ἐπιθυμίαν του ταύτην καὶ διηυκόλυνε τὴν ἐπάνοδόν του ἡ ὁποία κατέστη δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ σήμερον.

»Ὁ κ. Πλαστήρας ἐδέχθη χθὲς τὸν Ὑφυπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν κ. Λεων. Σπαῆν».

Και τη 18η Δεκεμβρίου έκανε δηλώσεις, όπου τόνιζε:

«Μία ὀλιγάριθμος κακοποιὸς σπεῖρα ἐξ ἀναρχικῶν στοιχείων παρεσκεύασε ἀπὸ μακροῦ χρόνου καὶ ἐξαπέλυσε κατὰ τοῦ ἔθνους ἄγριον ἐμφύλιον πόλεμον, ἀφοῦ παρέσυρε ἕναν ἀριθμὸν πατριωτῶν Ἑλλήνων εἴτε διὰ δόλου, εἴτε διὰ τῆς βίας».

Δεν ήρθε όμως με δική του εντελώς πρωτοβουλία ο Νικόλαος Πλαστήρας στην Ελλάδα. Από καιρό η προσωπικότητά του απασχολούσε πολλούς Έλληνες, όπως και τους Άγγλους. Όχι υπό την τυπική ιδιότητα του αρχηγού του ΕΔΕΣ, αλλά ως ανθρώπου ο οποίος θα μπορούσε να αξιοποιηθεί σε υψίστου επιπέδου ρόλους. Και τον Φεβρουάριο του 1944, όταν διεξάγονταν στην Πλάκα οι διαπραγματεύσεις για την εξεύρεση κοινού αρχηγού όλων των αντάρτικων δυνάμεων, ο Άντονυ Ήντεν είχε σκεφτεί τον Πλαστήρα. Αυτό διαπιστώνεται από τηλεγράφημά του (R 2706/G) της 23ης Φεβρουαρίου 1944 προς τον Λήπερ, όπου υπογραμμίζει:

«Ἡ μόνη λύσις ποὺ βλέπω μετὰ τὸ δημιουργηθὲν ἀδιέξοδον εἶναι νὰ πληροφορήσῃ ὁ ἀρχιστράτηγος τῆς Μέσης Ἀνατολῆς τοὺς ἀντάρτας ὅτι προτίθεται νὰ διορίσῃ Βρεταννὸν ἀνώτατον διοικητήν, ὁ ὁποῖος βεβαίως θὰ βοηθῆται ἀπὸ ἕνα ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον ἀπαρτιζόμενον ἀπὸ ὅλας τὰς ὀργανώσεις. Ἡ λύσις αὐτὴ θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποστηριχθῇ μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἐπείγει ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ σχεδίου νέων ἀνταρτικῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὅτι ὁ Βρεταννὸς διοικητὴς θὰ δύναται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ ἀντικατασταθῇ ἀπὸ Ἕλληνα διοικητὴν ἐὰν ἐξευρεθῇ κάποιος ποὺ νὰ εἶναι παραδεκτὸς εἰς ὅλας τὰς πλευράς. Πρὸς ὑμετέραν ἀποκλειστικῶς πληροφορίαν, φρονοῦμεν ὅτι ὁ στρατηγὸς Πλαστήρας θὰ ἦτο κατάλληλος ἐὰν δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ διαφυγή του ἀπὸ τὴν Γαλλίαν».

Τον Νοέμβριο του 1944, ενώ η θύελλα του εμφυλίου πολέμου πλησίαζε, ο Γεώργιος Καρτάλης πρότεινε στον Λήπερ να κληθεί ο Πλαστήρας στην Ελλάδα. Μια κυβέρνηση με πρωθυπουργό εκείνον θα είχε πολύ ευρύτερο βάθρο από του Γ. Παπανδρέου. Και, αν δυσαρεστούσε την άκρα Δεξιά, θα είχε ευμενέστατη απήχηση στις δημοκρατικές μάζες, που θα μπορούσε να τις αποσπάσει από την επιρροή του ΕΑΜ.

Η πρόταση υιοθετήθηκε. Και ο Πλαστήρας έφτασε ως υποψήφιος πρωθυπουργός.

Ναυάγιο

Η σύσκεψη στο υπουργείο Εξωτερικών έληξε μάλλον άδοξα. Αφού οι Άγγλοι επίσημοι μίλησαν για την έννοια της παρουσίας του, αποσύρθηκαν μαζί με τους άλλους ξένους, αφήνοντας τους Έλληνες «να τακτοποιηθούν αναμεταξύ τους».

Δεν κατέληξαν όμως πουθενά. Για το ΚΚΕ ήταν μια σπάνια ευκαιρία να περισωθεί, κάνοντας τις αναγκαίες υποχωρήσεις που θα καθιστούσαν δυνατό έναν συμβιβασμό. Παραδόξως, όμως, οι αντιπρόσωποί του έδειξαν μιαν απροσμέτρητη αδιαλλαξία. Ο Γ. Σιάντος διατύπωσε τις εξής απόψεις για τη σύναψη ανακωχής:

Σχηματισμός νέας κυβέρνησης εθνικής ενότητας, στην οποία να παραδώσει ο ΕΛΑΣ τα όπλα υπό τους εξής όρους:

1. Τιμωρία δωσιλόγων. 2. Εκκαθάριση κρατικού μηχανισμού. 3. Διάλυση Χωροφυλακής. 4. Δημιουργία Εθνικού Στρατού με αποστράτευση όλων των εθελοντικών σχηματισμών και επιστράτευση 2-3 ηλικιών. 5. Παραχώρηση του 40-50% των κυβερνητικών εδρών στο ΕΑΜ, στις οποίες θα περιλαμβάνονται τα υπουργεία Εσωτερικών και Δικαιοσύνης και τα υφυπουργεία Στρατιωτικών και Εξωτερικών. 6. Δημοψήφισμα την πρώτη Κυριακή του Φεβρουαρίου και εκλογές τον Απρίλιο.

Οι όροι του Σιάντου δεν έγιναν δεκτοί ούτε τότε, ούτε την επομένη 29 Δεκεμβρίου που η σύσκεψη επαναλήφθηκε. Παρόμοιοι περίπου όροι είχαν διατυπωθεί και τη 10η Δεκεμβρίου από τον Μ. Πορφυρογένη, ο οποίος εκ μέρους του ΕΑΜ συνάντησε τον Σκόμπυ. Τότε ο Άγγλος αρχιστράτηγος του απάντησε: Πριν από κάθε συζήτηση, ο ΕΛΑΣ έπρεπε να εγκαταλείψει την Αθήνα και την Αττική. Το ΚΚΕ δεν δέχτηκε και η μάχη συνεχίστηκε. Αλλά τότε ο ΕΛΑΣ βρισκόταν στην Ομόνοια και ο Τσώρτσιλ στο Λονδίνο. Τώρα ο ΕΛΑΣ βρισκόταν στο τέρμα Πατησίων και ο Τσώρτσιλ στην Αθήνα.

Οι ηγέτες του ΚΚΕ δεν αντιλήφθηκαν τη διαφορά ή «μπλόφαραν» στο διαπραγματευτικό παιχνίδι; Όπως και να είναι, οι όροι τους και τώρα απορρίφτηκαν. Και δεν απέμενε παρά η συνέχιση του πολέμου, αλλά με προκαθορισμένο τώρα πια το αποτέλεσμά του.

Μια απόπειρα των Σιάντου και Παρτσαλίδη να συναντηθούν ιδιαιτέρως με τον Τσώρτσιλ και τον Ήντεν απέτυχε και αυτή. Ο Βρετανός πρωθυπουργός τούς απάντησε ευγενικά:

«Κύριοι,

»Ἔλαβα τὴν προτασίν σας νὰ σᾶς συναντήσω καὶ τοὺς δύο ἰδιαιτέρως. Καίτοι προσωπικὰ θὰ ἤμουν πρόθυμος νὰ δεχθῶ, αἰσθάνομαι ὅτι ἡ σύσκεψη ὡς ἐξ ὁλοκλήρου Ἑλληνικὴ στὸ χαρακτῆρα δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἀνακατευθῶ σὲ κάτι, ποὺ θὰ φαίνεται σὰν κατ' ἰδίαν διαπραγμάτευση

ἀπὸ τὴ σύσκεψη, στὴ διάθεση τῆς ὁποίας ἐξ ὁλοκλήρου ἐγὼ καὶ ὁ συνεργάτης μου ἔχουμε διαθέσει τοὺς ἑαυτούς μας.

»Ἐπιτρέψατέ μου νὰ προσθέσω τὴ θερμή μου ἐλπίδα ὅτι οἱ συνομιλίες ποὺ ἔλαβαν χώρα καὶ οἱ ἐπαφὲς ποὺ ἔχουν γίνει θὰ καταλήξουν σ' ἕνα γρήγορο τέλος στὴ θλιβερὴ σύγκρουση ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς Χώρας...»

Η αντιβασιλεία

Την 28η Δεκεμβρίου 1944, ο Τσώρτσιλ και ο Ήντεν έφευγαν για το Λονδίνο. Το μόνο κέρδος που προέκυψε από τις συσκέψεις των Αθηνών ήταν η ομόθυμη συμφωνία για την ανάθεση της αντιβασιλείας στον Δαμασκηνό. Και οι εκπρόσωποι της Αριστεράς επικροτούσαν. Αλλά ο Άγγλος πρωθυπουργός ήξερε πια τι να κάνει. Έδωσε δύο στρατιωτικές διαταγές: στον Σκόμπυ, να συνεχίσει τη δράση με μεγαλύτερη ορμή έως ότου ο ΕΛΑΣ δεχτεί τους όρους του, δηλαδή να εγκαταλείψει την Αττική· και στον Αλεξάντερ, να αποσπάσει αμέσως από το ιταλικό μέτωπο την 4η Βρετανική Μεραρχία και να τη ρίξει στη μάχη της Αθήνας.

Φτάνοντας στο Λονδίνο, ο Τσώρτσιλ συγκάλεσε το Πολεμικό Συμβούλιο και έκανε έκθεση για την επίσκεψή του στην Αθήνα. Και τα πρακτικά της συνεδρίασης:

«Ἡ πρόοδος τῶν στρατιωτικῶν μας ἐπιχειρήσεων ἦτο ἱκανοποιητική: Κατέχομεν τώρα τὰ πέντε ἕκτα τοῦ Πειραιῶς καὶ περὶ τὰ τρία τέταρτα τῶν Ἀθηνῶν, ποὺ περιελάμβανον μᾶλλον ἄνω τοῦ ἑνὸς ἑβδόμου ὁλοκλήρου τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος...

»Ὁ πρωθυπουργὸς ἦτο ἱκανοποιημένος ὅτι τὸ ζήτημα τῆς Ἀντιβασιλείας εἶχε λάβει ἀποφασιστικὴν μορφὴν καὶ ὅτι ὁ μόνος ὑποψήφιος διὰ τὴν Ἀντιβασιλείαν ἦτο ὁ Ἀρχιεπίσκοπος. Ἡ διάσκεψις τῶν ἡγετῶν, ποὺ περιέλαβεν ἀντιπροσώπους τοῦ ΕΛΑΣ καὶ τοῦ ΕΑΜ, ἐτάχθη ὁμοφώνως ὑπὲρ τῆς γνώμης αὐτῆς (ἂν καὶ τὰ μέλη τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος εἶχον τὴν γνώμην ὅτι ἡ Ἀντιβασιλεία δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐγκαθιδρυθῇ προτοῦ ὁ ΕΛΑΣ ἀποδεχθῇ τοὺς ὅρους συνθηκολογήσεως τοῦ στρατηγοῦ Σκόμπυ)· τὸ γεγονὸς δὲ ὅτι ὁ ΕΛΑΣ καὶ τὸ ΕΑΜ εἶχον συμφωνήσει θὰ τοὺς ἐδυσκόλευε νὰ δημιουργήσουν προβλήματα ἐὰν καὶ ὅταν διορισθῇ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀντιβασιλεὺς ὑπὸ τοῦ Βασιλέως. Ὁ κ. Παπανδρέου ἀφοῦ ἤλλαξε γνώμην τρίς, ἐτηλεγράφησε πρὸς τὸν Βασιλέα συνιστῶν τὸν διορισμὸν Ἀντιβασιλέως καὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου...

Πρωθυπουργός ο Πλαστήρας

»Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἐθεώρει ὅτι ἐκεῖνο ποὺ ἐχρειάζετο τώρα ἦτο ἐκτελε-

στικὸν σῶμα, ποὺ θὰ συνεσπείρωνε τὸν στρατὸν καὶ θὰ ἠδύνατο νὰ λειτουργήση ὡς κυβέρνησις τῆς χώρας. Εἶχε ὑπ' ὄψιν του ἕνα μικρὸν ὑπουργικὸν συμβούλιον ἐκ τῶν καλυτέρων ἀνδρῶν, ποὺ νὰ περιλαμβάνη ὑπευθύνους ἡγέτας τῆς Ἀριστερᾶς πλὴν τῶν Κομμουνιστῶν, εἰς τὴν συμμετοχὴν τῶν ὁποίων ἀντετίθετο πλήρως. Ἡ κατάστασις ἴσως θὰ ἐξωμαλύνετο ἐντὸς ὀλίγων ἑβδομάδων, ὅταν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ διευρυνθῆ καὶ νὰ ἐπεκταθῆ ἡ κυβέρνησίς του, ἴσως διὰ νὰ σχηματισθῆ ἄλλη πλέον φυσιολογικοῦ χαρακτῆρος. Ὁ Πρωθυπουργὸς δὲν ἐθεώρησε ὀρθὸν νὰ πιέση τὸν Ἀρχιεπίσκοπον ἐπὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς συνθέσεως τῆς κυβερνήσεώς του. Ἦτο πάντως σαφὲς ὅτι εἶχε ὑπ' ὄψιν του τὸν στρατηγὸν Πλαστήραν (ποὺ εἶχε ἐντυπωσιάσει τὸν Πρωθυπουργὸν ὡς βλοσυρός, λεπτὸς ἀνὴρ μεγάλης ἀποφασιστικότητος) ὡς Πρωθυπουργόν του καὶ ὅτι ὁ κ. Παπανδρέου (ἂν καὶ θὰ ἐλαμβάνοντο μέτρα διὰ τὴν προσωπικήν του ἀσφάλειαν, κλπ.) δὲν ἦτο πιθανὸν νὰ εἶναι μέλος της...»

Κατόπιν ο Τσώρτσιλ στράφηκε στο θέμα του βασιλιά. Και υπήρξε πολύ τραχύς και ανένδοτος απέναντι του Γεωργίου:

«Ὁ Πρωθυπουργὸς προσέθεσεν ὅτι ἡ σύστασις εἰς τὴν ὁποίαν προέβαινεν οὗτος καὶ ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν πρὸς τὸ Πολεμικὸν Συμβούλιον ἦτο ὅπως πραγματοποιηθῆ μὲ τὸν Βασιλέα τῆς Ἑλλάδος ἐπαφὴ σήμερον τὴν ἑσπέραν. Θὰ ἀνεφέρετο εἰς τὴν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα ἡ ἐκτίμησις τῆς καταστάσεως τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀποκομίσει ὁ Πρωθυπουργὸς καὶ θὰ τοῦ ἐλέγετο πόσο πεπεισμένοι εἴμεθα ὅτι παρίστατο ἀναγκη νὰ διορίση τὸν ἀρχιεπίσκοπον Δαμασκηνὸν ὡς Ἀντιβασιλέα ἄνευ περαιτέρω καθυστερήσεως· ὅτι ἐὰν δὲν ἦτο ἕτοιμος νὰ πράξη τοῦτο δὲν θὰ εἴχωμεν ἄλλην λύσιν παρὰ νὰ συμβουλεύσωμεν τὸν Ἀρχιεπίσκοπον νὰ προχωρήση ὡσὰν νὰ εἶχε πράγματι διορισθῆ ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, θὰ ἀνεγνωρίζαμεν τὸν Ἀρχιεπίσκοπον ὡς Ἀντιβασιλέα καὶ θὰ ἀνεγνωρίζαμε, βεβαίως, τὴν κυβέρνησιν ποὺ θὰ διώριζε».

Ολονύχτια συζήτηση

Το ίδιο απόγευμα, ο Τσώρτσιλ και ο Ήντεν συνάντησαν τον βασιλιά και του εξέθεσαν ωμά την κατάσταση. Επί 6 και πλέον ώρες, από τις 10 το βράδυ της Παρασκευής έως τις 4:30΄ του Σαββάτου, διεξήχθη δραματική συζήτηση στο πρωθυπουργικό γραφείο. Ο Γεώργιος ζήτησε ένα σημείωμα του Άγγλου πρωθυπουργού, που να περιλαμβάνει τους όρους με τους οποίους κατά την κρίση του ο Δαμασκηνός θ' ασκούσε την εξουσία του. Ο Τσώρτσιλ τού το παραχώρησε, αφού ο βασιλιάς τού έδωσε τον λόγο της τιμής του ότι δεν θα το παρέδιδε στη δημοσιότητα.

Ο Ρούσβελτ

Τελικά, ο Γεώργιος, κατάκοπος από την εξαντλητική συζήτηση, απογοητευμένος, με τη μορφή του συσπασμένη από την υπερένταση, υπέκυψε. Εκείνο που συνετέλεσε σοβαρά στην απόφασή του ήταν η στάση του προέδρου Ρούσβελτ, που, κατόπιν παράκλησης του Τσώρτσιλ (τηλεγραφήματα 859 και 860 της 28ης Δεκεμβρίου), πρόσθεσε και αυτός τη φωνή του, για να αποδεχθεί ο «φίλος του βασιλιάς τη λύση της αντιβασιλείας του Δαμασκηνού».

Ο Τσώρτσιλ, ανακουφισμένος, αναχώρησε για να κοιμηθεί λίγες ώρες, προκειμένου να αναφέρει στο Πολεμικό Συμβούλιο τη συμφωνία με τον Γεώργιο. Και ο βασιλιάς έστειλε στον Δαμασκηνό, το μεσημέρι της 31ης Δεκεμβρίου 1944, την εξής επίσημη δήλωση:

«Ἡμεῖς Γεώργιος Β΄ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων,

»Ἐξετάσαντες ἐπισταμένως τὴν τρομερὰν κατάστασιν εἰς ἣν περιέστη ἡ προσφιλὴς Ἡμῶν χώρα, συνεπεία περιστάσεων ἄνευ προηγουμένου καὶ ἐκτὸς παντὸς ἐλέγχου καὶ ὄντες ἀποφασισμένοι νὰ μὴ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰμὴ κατόπιν ἐλευθέρας καὶ εἰλικρινοῦς ἐκδηλώσεως τῆς ἐθνικῆς θελήσεως, ἔχοντες δὲ πλήρη ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν νομιμοφροσύνην καὶ ἀφοσίωσιν Ὑμῶν, ΔΙΟΡΙΖΟΜΕΝ Ὑμᾶς, Ἀρχιεπίσκοπον Δαμασκηνόν, διὰ τῆς παρούσης δηλώσεως, ὡς Ἀντιβασιλέα διὰ τὴν περίοδον τῆς παρούσης ἀρρύθμου καταστάσεως.

»Κατ' ἀκολουθίαν Σᾶς ἐξουσιοδοτοῦμεν καὶ ἐξαιτούμεθα ὅπως λάβητε πάντα τὰ ἀναγκαῖα μέτρα, πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως καὶ γαλήνης ἐν τῷ Βασιλείῳ.

»Σᾶς δηλοῦμεν ἐπιπροσθέτως τὴν ἐπιθυμίαν μας ὅπως ἐξακριβωθῇ διὰ δημοκρατικῶν μεθόδων ἡ ἐλευθέρα ἐκδήλωσις τῆς θελήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, εὐθὺς ὡς παρέλθῃ ἡ παροῦσα θύελλα καὶ οὕτω συντομευθῶσι τὰ πληγώνοντα τὴν ψυχήν μας δεινὰ τῆς φιλτάτης μας Πατρίδος.

»ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β΄».

Το βράδυ της ίδιας ημέρας, ο Δαμασκηνός έδινε τον όρκο του αντιβασιλιά. Το 1944 έκλεινε με αυτήν τη δραματική παρένθεση στην τραχεία εξέλιξη της πολιτικής σύγκρουσης στην Ελλάδα.

Η «βασιλική τιμή»

Η βασιλική εξουσία του Γεωργίου εκλεινε την ημέρα εκείνη μια ταραχώδη φάση της. Την τελευταία στιγμή όμως είχε μια περίεργη αναλαμπή.

Μαζί με τη δήλωσή του προς τον Δαμασκηνό, ο Γεώργιος τηλεγραφούσε στην

Αθήνα και το περιεχόμενο του εμπιστευτικού, ιδιόχειρου σημειώματος του Τσώρτσιλ, προσθέτοντας τη δική του ερμηνεία, σύμφωνα προς την οποία ο Δαμασκηνός στις αποφάσεις του θα συμβουλευόταν τον βασιλιά, πράγμα που παρερμήνευε τις φράσεις του Άγγλου πρωθυπουργού.

Ήταν όμως εκείνο το τελευταίο απεγνωσμένο παιχνίδι του Γεωργίου. Ο Τσώρτσιλ έγινε έξω φρενών. Και στο Πολεμικό Συμβούλιο της 2ας Ιανουαρίου εξεστόμισε μια βαρύτατη κατηγορία, ουσιαστικά ύβρη, για τον ατυχή βασιλιά των Ελλήνων: «Παρέβη τη βασιλική τιμή», εκραύγασε έξαλλος ο Βρετανός πρωθυπουργός, «παραδίδοντας στη δημοσιότητα, και μάλιστα παραποιημένο, το εμπιστευτικό μου σημείωμα».

Και ταυτόχρονα διευκρίνιζε ότι ο Αρχιεπίσκοπος ως αντιβασιλιάς δεν είχε καμιά δέσμευση απέναντι στον βασιλιά. Θα ενεργούσε αυτοβούλως χωρίς να έχει καμιά επαφή μαζί του, ούτε καν να τον ενημερώσει.

Κυβέρνηση Πλαστήρα

Ο αντιβασιλιάς, πράγματι, δεν ενημέρωσε τον βασιλιά όταν, την 3η Ιανουαρίου 1945, όρκιζε νέα κυβέρνηση υπό τον Νικόλαο Πλαστήρα, η σύνθεση της οποίας είχε ως εξής:

ΝΙΚ. ΠΛΑΣΤΗΡΑΣ: Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, Ναυτικῶν, Ἀεροπορίας καὶ προσωρινῶς Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας.

ΙΩΑΝ. ΣΟΦΙΑΝΟΠΟΥΛΟΣ: Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ προσωρινῶς Τύπου καὶ Διαφωτίσεως.

Ν. ΚΟΛΥΒΑΣ: Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης καὶ προσωρινῶς τῆς Κοινωνικῆς Προνοίας καὶ Ὑγιεινῆς.

ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΡΑΛΛΗΣ: Ὑπουργὸς Ἐσωτερικῶν καὶ προσωρινῶς Παιδείας.

Γ. ΣΙΔΕΡΗΣ: Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν καὶ προσωρινῶς Ἐφοδιασμοῦ καὶ Ἐργασίας.

ΙΩΑΝ. ΓΚΛΑΒΑΝΗΣ: Ὑπουργὸς Γεωργίας καὶ προσωρινῶς Ἐθν. Οἰκονομίας.

Λ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ: Ὑπουργὸς Δημοσίων Ἔργων καὶ Μεταφορῶν καὶ προσωρινῶς Τ.Τ.Τ.

ΜΙΧ. ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ: Ὑφυπουργὸς παρὰ τῷ Πρωθυπουργῷ.

ΓΕΩΡΓ. ΜΕΛΑΣ: Ὑφυπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν.

ΛΕΩΝ. ΣΠΑΗΣ: Ὑπηρεσιακὸς Ὑφυπουργὸς Στρατιωτικῶν.

ΘΕΟΔ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗΣ: Ὑπηρεσιακὸς Ὑφυπουργὸς Ναυτικῶν.

Π. ΒΗΛΟΣ: Ὑπηρεσιακὸς Ὑφυπουργὸς Ἀεροπορίας.

Την ημέρα εκείνη, ο ΕΛΑΣ ουσιαστικά είχε πια απωθηθεί από όλη την Αθήνα. Ο χείμαρρος των αγγλικών επιθέσεων ανέτρεπε κάθε αντίστασή του. Εξαρθρωμένος, με κακό ηθικό, σχεδόν σε διάλυση, αναγκάστηκε την επομένη να συμπτυχθεί προς την Πάρνηθα. Οι Άγγλοι, ανενόχλητοι πια σχεδόν, προωθήθηκαν στην εθνική οδό προς την κατεύθυνση των Θηβών.

Στις 8 Ιανουαρίου έμπαιναν στην πόλη. Αλλά, λίγη ώρα προηγουμένως, ένα αυτοκίνητο από την Αράχωβα, με λευκή σημαία, όδευε αντίθετα. Έως ότου συναντηθεί με τους Άγγλους, διέσχιζε πλαγιές και κάμπους που τους κάλυπτε το θορυβώδες και κουρασμένο κύμα ενός φεύγοντος στρατού. Και ως επιβατες είχε τον Δ. Παρτσαλίδη και τον ταγματάρχη Θ. Μακρίδη. Προσέρχονταν μελαγχολικοί στον Σκόμπυ για να ζητήσουν τη σύναψη ανακωχής.

Χρειάστηκαν τριήμερες συνομιλίες, αλλά τελικά ο ΕΛΑΣ κατέπαυσε τη μάχη χωρίς όρους. Τα μεσάνυχτα της 13ης προς 15η Ιανουαρίου η γαλήνη βασίλευε στην Ελλάδα. Είχε λήξει η πρώτη ένοπλη αναμέτρηση της Αριστεράς με τους Άγγλους και τον αστικό κόσμο, κατά την οποία η πρώτη νικήθηκε συντριπτικά. Ο «Δεκέμβριος» τερματιζόταν κατά τον χειρότερο για το ΚΚΕ τρόπο, μέσα σ' ένα κύμα από απορίες για την ατελείωτη σειρά κακών εκτιμήσεων και σφαλμάτων που διέπραξε η ηγεσία του.

Οι όμηροι

Καθώς όμως κατέπαυε ο σάλαγος της μάχης στην Αθήνα, ακουγόταν η βοή ενός κύματος οργής που ανέβαινε από την ερειπωμένη πρωτεύουσα. Ξεσήκωναν το κύμα αυτό οι αγριότητες που διαπράχθηκαν από την Πολιτοφυλακή του ΕΑΜ κατά τη διάρκεια της μάχης και η απαγωγή των ομήρων.

Οι αγριότητες υπήρξαν αδικαιολόγητες. Σκηνές της Γαλλικής Επανάστασης συνέβαιναν στην Αθήνα. Εσφάγησαν πολλοί άνθρωποι τελείως αδικαιολόγητα, και γέννησαν το μίσος, το οποίο στο εξής θα γαλβάνιζε, θα κινητοποιούσε, θα αποτελούσε υλική δύναμη της Δεξιάς. Ποιοι ήταν οι υπεύθυνοι; Στην κορυφή βρίσκονται ο Ιωαννίδης και ο Βασίλης Μπαρτζιώτας ή Φάνης. Ο πρώτος ήταν ο β΄ γραμματέας του ΚΚΕ, και σ' αυτόν απευθείας υπαγόταν η Πολιτοφυλακή. Ο δεύτερος ήταν γραμματέας της Επιτροπής Πόλης Αθήνας.

Αν ήθελαν αυτοί οι άνθρωποι, μπορούσαν να σταματήσουν τη σφαγή, η οποία έμελλε να τραυματίσει καίρια το ΚΚΕ; Ασφαλώς θα την αναχαίτιζαν κατά το μεγαλύτερο μέρος της. Πάντως οι βιαιοπραγίες εκείνες προκάλεσαν την εξέγερση πολλών κομματικών στελεχών. Ένας μάλιστα από τους ηγέτες της Πολιτοφυλακής, που είχε αποδυθεί σε όργιο εκτελέσεων των κρατουμένων δεξιών στο διυλιστήριο της Ούλεν στο Γαλάτσι, γνωστός ως Ορέστης, εκτελέστηκε μέσα στο σφαγείο του από απόσπασμα της Πολιτοφυλακής. Το απόσπασμα το διοικούσε άλλο στέλεχος της

Πολιτοφυλακής, ο Ανδρικίδης, και την εντολή της εκτέλεσης του δημίου την έδωσε ο καπετάνιος του Α΄ Σώματος Στρατού Νέστορας (Σπύρος Κωτσάκης), που έγινε έξαλλος από την οργή του όταν έμαθε τη δράση του Ορέστη.

Ο Νέστορας ενήργησε με προσωπική του πρωτοβουλία. Και τόσο αυτός όσο και ο Ανδρικίδης ισχυρίστηκαν ότι ο Ορέστης «ήταν πράκτωρ της Ιντέλιτζενς Σέρβις, ο οποίος έκανε εκείνο το όργιο της σφαγής για να προκαλέσει την αντίδραση του κοινού κατά του ΚΚΕ». Στην πραγματικότητα, τα περί Ιντέλιτζενς φαίνεται ότι τα επικαλέστηκαν οι δύο δράστες για να καλυφθούν απέναντι των αδυσώπητων ηγετών τους.

Η δεύτερη πηγή των κυμάτων της οργής ήταν η ομηρία. Αρπάχτηκαν από τα σπίτια τους πολυάριθμοι κάτοικοι της Αθήνας, με βασικό κριτήριο ότι ήταν «αστοί». Προωθήθηκαν στα βουνά μέσα στον χειμώνα και υπέστησαν τρομερή ταλαιπωρία, στην οποία πολλοί υπέκυψαν. Αρκετοί εκτελέστηκαν επίσης. Και αυτή η ενέργεια, την οποία αργότερα το ΚΚΕ την καταδίκασε έντονα αλλά όψιμα, προσέφερε άφθονα και ισχυρά όπλα εναντίον του. Όταν το 1945, στη Διάσκεψη του Αγίου Φραγκίσκου για τον ΟΗΕ, ο πρόεδρος της ΑΧΕΠΑ Γεώργιος Βουρνάς συνάντησε τον Κώστα Καραγιώργη και του μίλησε για την ομηρία, εκείνος τού είπε ήρεμα: «Ήταν τερατούργημα...»

Για την ακριβολογία, πάντως, πρέπει να προσθέσουμε ότι συλλήψεις ομήρων, σε ευρύτατη κλίμακα, έγιναν και από τους Άγγλους και από τις κυβερνητικές ομάδες στην περιοχή που ήλεγχαν. Αγριότητες φρικαλέες διαπράχθηκαν και από τους δεξιούς στην περιοχή που ήλεγχαν οι Άγγλοι εναντίον των αριστερών κατοίκων.

Τι συνέβαινε όμως στην υπόλοιπη Ελλάδα στη διάρκεια της μάχης της Αθήνας;

Επίθεση κατά του ΕΔΕΣ

Όταν το Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ αποφάσιζε τη σύγκρουση με τους Άγγλους και την κυβέρνηση, απέβλεπε στο να εκκαθαριστεί όλη η Ελλάδα από κάθε ένοπλη οργανωμένη δύναμη εθνικοφρόνων. Δεν υπήρχαν όμως πια τέτοιες δυνάμεις άλλες από τον ΕΔΕΣ στην Ήπειρο και το Σώμα του Τσαούς Αντών στην Αν. Μακεδονία.

Η Κεντρική Επιτροπή του ΕΛΑΣ εξέδωσε τότε τις διαταγές ΑΠ 76/6.12.44 και ΑΠ 44/5.12.44, με τις οποίες διέτασσε το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ να διαλύσει και τον πρώτο και το δεύτερο. Η εκκαθάριση του Τσαούς Αντών δεν παρουσίασε δυσκολίες. Αλλά η εκκαθάριση του ΕΔΕΣ θα γινόταν με συγκέντρωση ισχυρών δυνάμεων και συστηματική εκστρατεία.

Εναντίον του ο Σαράφης κίνησε το μεγαλύτερο μέρος της Ιης, VIIIης και IXης Μεραρχίας, με συνολική παρατακτή δύναμη 11.500 ανδρών και «συσσιτούντας» 14.000. Τι διέθετε ο ΕΔΕΣ; Ο Σαράφης υπολόγιζε την παρατακτή του δύναμη σε 9.000 και τους συσσιτούντας σε 12.000.

Το σχέδιο της επιχείρησης το συνέταξε ο ταγματάρχης Θ. Μακρίδης. Ο Σαράφης και ο Άρης Βελουχιώτης ανέλαβαν την άμεση αρχηγία, αλλά η συγκέντρωση των δυνάμεων συμπληρώθηκε στις 20 Δεκεμβρίου και η επίθεση άρχισε στις 21. Όταν δηλαδή η κύρια μάχη στην Αθήνα είχε πια ουσιαστικά κριθεί.

Ατμόσφαιρα έξαψης επικρατούσε τότε πάλι μεταξύ ΕΔΕΣ και ΕΑΜ. Οι δυνάμεις του Ζέρβα, όταν κατέλαβαν την Άρτα, τον Σεπτέμβριο, αντιμετώπισαν οργανωμένη αντίδραση του ΕΑΜ μέσα στην πόλη. Και στις συγκρούσεις που ακολούθησαν είχαν σκοτωθεί αρκετοί ΕΑΜίτες. Τους ανέβαζαν μάλιστα σε 45-50 νεκρούς.

Άσχετα όμως της έξαψης δεν χρειάστηκαν αυτή τη φορά ούτε προπαγανδιστικά επιχειρήματα, ούτε πολιτικά τεχνάσματα. Η επίθεση εκδηλώθηκε ισχυρή και κεραυνοβόλα με κύρια κατεύθυνση την Άρτα. Μετά διήμερη σφοδρή μάχη, ο ΕΛΑΣ ανέτρεψε τις αντιστάσεις του ΕΔΕΣ, απέκρουσε τις αντεπιθέσεις του και μπήκε στην πόλη. Την 23η Δεκεμβρίου κατέλαβε τα Ιωάννινα.

Αντιπερισπασμός

Ο στρατηγός Ζέρβας, βλέποντας ότι θα ήταν αδύνατο να αντισταθεί, έστρεψε τον στρατό του προς την Ηγουμενίτσα και την Πρέβεζα. Ήταν προφανές ότι κατέφευγε σε λιμάνια για να εγκαταλείψει την Ήπειρο. Αυτό το γεγονός δυνάμωσε το ρεύμα της φυγής και την αποσύνθεση. Σε λίγο η Ήπειρος όλη είχε καταληφθεί από τον ΕΛΑΣ, και μόνο στην Πρέβεζα υπήρχε ακόμη ένα προγεφύρωμα, το οποίο εκκενώθηκε επίσης έως την 30ή Δεκεμβρίου. Ο μικρός στρατός του ΕΔΕΣ κατέφυγε στην Κέρκυρα, διασώζοντας τον όγκο των δυνάμεων και του υλικού του.

Ο Σαράφης γράφει (στο βιβλίο του, σελ. 304):

> *«Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι δὲν περιμέναμε τόσο γρήγορη διάλυση του ΕΔΕΣ. Περιμέναμε μεγαλύτερη ἀντίσταση καὶ ὑπολογίζαμε τουλάχιστον 10 ἡμέρες γιὰ τὴν ὑπόθεση αὐτή...»*

Αλλά τι σημασία είχε; Η μισή δύναμη του ΕΛΑΣ είχε απασχοληθεί στην επιχείρηση εκείνη. Και, όταν ο ΕΔΕΣ συνετρίβη, ήταν πολύ αργά για να πάρει μέρος ο όγκος των δυνάμεων του ΕΛΑΣ στη μάχη της Αθήνας. Αρνητικά, ο ΕΔΕΣ προσέφερε τεράστια υπηρεσία στην παράταξη Άγγλων και Δεξιάς, προκαλώντας, έστω ακούσιά του, έναν τόσο σημαντικό αντιπερισπασμό στον ΕΛΑΣ.

Κρήτη-Μακεδονία

Μια ιδιομορφία παρουσίασε η Κρήτη κατά τα Δεκεμβριανά. Ο γερμανικός στρατός, όπως είδαμε, παρέμεινε στην περιοχή του Ακρωτηρίου περιχαρακωμένος, χωρίς να βιάζονται οι Άγγλοι να τον αιχμαλωτίσουν. Ίσως γιατί η αιχμαλωσία του θα τους δημιουργούσε προβλήματα μεταφορών και άλλα, ενώ ουσιαστικά δεν αποτελούσε πια στρατιωτικό κίνδυνο. Αλλά οπωσδήποτε η παρουσία του ήταν ένα σοβαρό πρό-

βλημα για την Κρήτη. Και ανάγκαζε τις δυνάμεις των ανταρτών (ΕΛΑΣ και εθνικοφρόνων) να τηρούν μεταξύ τους εκεχειρία. Έτσι ο Δεκέμβριος του 1944 πέρασε χωρίς να ξεσπάσει ο εμφύλιος πολεμος, παρά την έξαψη των πνευμάτων.

Αλλά η κρίση εκδηλώθηκε όταν πια είχε τερματιστεί ο εμφύλιος πόλεμος στην ηπειρωτική Ελλάδα και είχε υπογραφεί η ανακωχή. Τότε στο Ρέθυμνο και το Ηράκλειο σημειώθηκαν ορισμένα επεισόδια, τα οποία, στη δεύτερη πόλη, εξελίχθηκαν σε πραγματική μάχη την 20ή Ιανουαρίου 1945, όταν κατ' εντολή του στρατιωτικού διοικητή στρατηγού Παπαδάκη άνδρες του Μπαντουβά επιχείρησαν να αφοπλίσουν τον ΕΛΑΣ. Στη σύγκρουση που ακολούθησε οι νεκροί υπερέβαιναν τους 30 και από τις δύο πλευρές.

Η πολεμική περιπέτεια της Κρήτης τερματίστηκε μόνο την 23η Μαΐου 1945, αρκετές δηλαδή ημέρες μετά την κατάθεση των όπλων από τη Γερμανία. Τότε παραδόθηκε και η περιχαρακωμένη δύναμη στο Ακρωτήρι.

Ιδιομορφία παρουσίασε και η Θεσσαλονίκη στη διάρκεια του Δεκεμβρίου. Η πρωτεύουσα του ελληνικού Βορρά ήταν τυλιγμένη και αυτή στην ατμόσφαιρα του μίσους και της έξαψης. Είχε περάσει, όπως και η Αθήνα, ημέρες μαρτυρίου και έξαρσης κατά την Κατοχή. Το στρατόπεδο «Παύλος Μελάς» ήταν το μεγαλύτερο έμπεδο του θανάτου μετά το Χαϊδάρι. Και οργίασαν οι συνεργάτες των Γερμανών σε βάρος του λαού. Τα Σώματα του Δάγκαλα, του Πούλου κ.ά., με φωτιά και σίδερο προσπάθησαν να συντρίψουν την ελεύθερη Θεσσαλονίκη που είχε δημιουργήσει ο ΕΛΑΣ μέσα στην πόλη. Με την Απελευθέρωση, όμως, δεν εξαπολύθηκε το κύμα αντεκδικήσεων που όλοι φοβούνταν. Τάξη κυριάρχησε στη Θεσσαλονίκη, όπου είχε την έδρα της η Ομάδα Μεραρχιών Μακεδονίας με διοικητή τον στρατηγό Μπακιρτζή και καπετάνιο τον Μάρκο Βαφειάδη. Η δύναμη των ανταρτών ήταν ισχυρή. Υπήρχαν όμως σημαντικά στοιχεία και μιας ινδικής μεραρχίας. Πάντως σε όλη τη διάρκεια της μάχης πλήρης ηρεμία επικράτησε μέσα στην πρωτεύουσα της Βόρειας Ελλάδας. Μόνο τις τελευταίες ημέρες το ΚΚΕ θέλησε να ασκήσει πρόσθετη πίεση κατά των Άγγλων. Και την 20ή Δεκεμβρίου 1944 ο Γ. Σιάντος ραδιοτηλεγραφούσε στον Λ. Στρίγγο (*Το ΚΚΕ*, σ. 316):

> *«Ἔχει μεγάλη σημασία χτυπηθοῦν Ἄγγλοι Θεσσαλονίκης. Παρακαλοῦμεν μελετήσατε ἐπειγόντως ἐπιχείρησιν...»*

Αλλά, έως ότου οργανωθεί η επίθεση, η μάχη είχε λήξει.

Σε όλη την υπόλοιπη Μακεδονία επικρατούσε ηρεμία, γιατί ο ΕΛΑΣ κυριαρχούσε απόλυτα. Οι λεγόμενοι «γερμανικοί» (οι δυνάμεις των τουρκοφώνων ενόπλων και άλλα Σώματα που είχαν συνεργαστεί με τις Αρχές κατοχής) είχαν συντριβεί ανηλεώς κοντά στο Κιλκίς, κατά την αποχώρηση του γερμανικού στρατού. Εκεί αποκόπηκαν και εξολοθρεύτηκαν από την Ταξιαρχία Ιππικού και άλλες μονάδες του

ΕΛΑΣ. Εκεί σκοτώθηκε και ο μαχητικός οπλαρχηγός Κισά Μπατζάκ, πέφτοντας πάνω σε σωρούς πτωμάτων.

Συμφωνία Βάρκιζας

Η τελευταία όμως πράξη του δράματος προσέγγιζε. Με την ανακωχή, οι Αρχές της Αριστεράς (Κεντρικές Επιτροπές του ΕΑΜ, του ΕΛΑΣ, του ΚΚΕ κλπ.) κατέφυγαν στα Τρίκαλα, και η πόλη αυτή γνώρισε τη δόξα και τον θόρυβο αληθινής πρωτεύουσας. Και άρχισε πυρετώδης προσπάθεια ανασυγκρότησης του ΕΛΑΣ, που, όσες απώλειες και αν υπέστη, διατηρούσε πάντως τον όγκο του.

Το μέγα πρόβλημα όμως που προέβαλλε ήταν τι θα γινόταν από κει και πέρα. Θα συνεχιζόταν ο πόλεμος με τους Άγγλους; Ή θα δεχόταν η αριστερή ηγεσία μιαν οιανδήποτε ειρήνη; Προτίμησε το δεύτερο. Και τη 12η Φεβρουαρίου 1945, στη Βάρκιζα της Αττικής, υπογραφόταν η ομώνυμη συμφωνία, που έθετε τέρμα στον εμφύλιο πόλεμο, αλλά και στον ΕΛΑΣ.

Το κείμενο της ιστορικής αυτής συμφωνίας, που αποτελεί σταθμό στη νεοελληνική ιστορία, έχει ως εξής:

«Οἱ κάτωθι ὑπογεγραμμένοι, ἀφ' ἑνὸς οἱ κ.κ. Ι. Σοφιανόπουλος, Π. Ράλλης καὶ Ι. Μακρόπουλος, ἀποτελοῦντες τὴν ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἐξουσιοδοτημένην ἀντιπροσωπείαν, καὶ ἀφ' ἑτέρου οἱ κ.κ. Γ. Σιάντος, Γραμματεὺς τῆς Κ.Ε. τοῦ Κ.Κ.Ε., Δημ. Παρτσαλίδης, Γραμματεὺς τῆς Κ.Ε. τοῦ Ε.Α.Μ. καὶ Ἠλ. Τσιριμῶκος, Γ. Γραμματεὺς τῆς ΕΛΔ, ἀποτελοῦντες τὴν ὑπὸ τῆς Κ.Ε. τοῦ Ε.Α.Μ. προσηκόντως ἐξουσιοδοτημένην ἀντιπροσωπείαν, συνήλθομεν εἰς Βάρκιζαν καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἐξητάσαμεν τὰ μέσα καὶ τὸν τρόπον καταπαύσεως τοῦ ἐμφυλίου πολέμου καὶ τῆς συμφιλιώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ κατελήξαμεν εἰς τὴν κατωτέρω συνομολογηθεῖσαν συμφωνίαν:

»Ἡ κυβερνητικὴ ἀντιπροσωπεία ἐξεδήλωσε κατὰ τὴν σύσκεψιν ταύτην τὴν σταθερὰν θέλησιν τῆς Κυβερνήσεως, ὅπως ἄνευ νέας αἱματοχυσίας τερματίσῃ τὴν θλιβερὰν ἐσωτερικὴν κρίσιν, ἀποκαταστήσῃ τὴν ἑνότητα τοῦ κράτους καὶ ἐπαναφέρῃ τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην καὶ τὴν πολιτικὴν ὁμαλότητα. Οὕτω μόνον θὰ δυνηθῇ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ν' ἀναλάβει τὴν δημιουργικὴν προσπάθειαν καὶ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς χώρας ἐκ τῶν ἐρειπίων τὰ ὁποῖα οἱ σκληροὶ ἀγῶνες πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐχθροὺς καὶ ὁ ἀδελφοκτόνος πόλεμος ἐπεσώρευσαν.

»Ἵνα δὲ ἡ ἐπελθοῦσα συμφωνία προσλάβῃ τὸν χαρακτῆρα ἑνὸς ἀκαταλύτου ἠθικοῦ συμφώνου ἐκφράζοντας τὰς ἐπιταγὰς τῆς πολιτικῆς συνειδήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἡ κυβερνητικὴ ἀντιπροσωπεία ἐζήτησε

ὅπως δι' αὐτοῦ διακηρυχθῇ ἡ σταθερὰ θέλησις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν ἐλευθέρου καὶ ὁμαλοῦ πολιτικοῦ βίου τοῦ ὁποίου κύριον χαρακτηριστικὸν θὰ εἶναι ὁ σεβασμὸς τῆς πολιτικῆς συνειδήσεως τῶν πολιτῶν, ἡ εἰρηνικὴ διαφώτισις καὶ διάδοσις πολιτικῶν ἰδεῶν καὶ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὰς ἐλευθερίας τὰς ὁποίας ὁ καταστατικὸς χάρτης τοῦ Ἀτλαντικοῦ καὶ αἱ ἀποφάσεις τῆς Τεχεράνης διεκήρυξαν καὶ ἡ συνείδησις τῶν δι' αὐτὰς ἀγωνιζομένων λαῶν ἀπεδέχθη.

»Κατὰ τὴν διάσκεψιν διεπιστώθη πλήρης συμφωνία ἀντιλήψεων τῆς ἀντιπροσωπείας τοῦ ΕΑΜ ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τούτων.

»Ἄρθρον 1ον

»Ἡ Κυβέρνησις θὰ ἐξασφαλίσῃ συμφώνως πρὸς τὸ Σύνταγμα καὶ τὰς ἁπανταχοῦ καθιερωμένας δημοκρατικὰς ἀρχὰς τὴν ἐλευθέραν ἐκδήλωσιν τῶν πολιτικῶν καὶ κομματικῶν φρονημάτων καταργοῦσα πάντα τυχὸν προηγούμενον ἀνελεύθερον νόμον. Θὰ ἐξασφαλίσῃ ἐπίσης τὴν ἀπρόσκοπτον λειτουργίαν τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν ὡς τοῦ συνέρχεσθαι, τοῦ συνεταιρίζεσθαι καὶ τῆς διὰ τοῦ Τύπου ἐκφράσεως τῶν στοχασμῶν. Εἰδικώτερον ἡ Κυβέρνησις θ' ἀποκαταστήσῃ πλήρως τὰς συνδικαλιστικὰς ἐλευθερίας.

»Ἄρθρον 2ον

»Ὁ στρατιωτικὸς νόμος θὰ ἀρθῇ εὐθὺς μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς παρούσης συμφωνίας. Ἅμα τῇ ἄρσει αὐτοῦ θὰ τεθῇ εἰς ἐφαρμογὴν συντακτικὴ πρᾶξις πανομοιότυπος πρὸς τὴν Κ.Δ. διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἐπιτρέπεται ἡ ἄρσις τῶν ἐν τῇ Κ.Δ. πράξει ἀναφερομένων ἄρθρων τοῦ Συντάγματος.

»Διὰ Διατάγματος θὰ ἀνασταλῇ ἀμέσως καθ' ὅλην τὴν χώραν ἡ ἰσχὺς τῶν ἄρθρων 5, 10, 12, 20 καὶ 95 τοῦ Συντάγματος. Ἡ ἀναστολὴ αὕτη θὰ ἐξακολουθήσῃ μέχρι συμπληρώσεως τοῦ ἀφοπλισμοῦ καὶ τῆς ἐγκαταστάσεως διοικητικῶν, δικαστικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχῶν καθ' ἅπασαν τὴν χώραν. Ὅσον ἀφορᾶ εἰδικώτερον τὸ ἄρθρον 5, τοῦτο δέον ν' ἀνασταλῇ εἰς τὰς πόλεις τῶν Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς μετὰ τῶν προαστείων καὶ συνοικισμῶν. Εἰδικῶς ὅμως διὰ τοὺς μέχρι τοῦδε συλληφθέντας συνομολογεῖται ὅτι δὲν ἰσχύει τὸ ἄρθρον 5 τοῦ Συντάγματος καὶ ὅτι οὗτοι θὰ ἀπολυθοῦν ἐντὸς τοῦ συντομωτέρου δυνατοῦ χρόνου διδομένων τῶν πρὸς τοῦτο ἀναγκαίων διαταγῶν πρὸς τὰς ἁρμοδίας ἀρχάς.

»Ὀπαδοὶ τοῦ ΕΑΜ ἐνδεχομένως συλληφθέντες καὶ κρατούμενοι ὑπὸ ἄλλων ὀργανώσεων θὰ ἀφεθοῦν ὡς τάχιστα ἐλεύθεροι.

»Ἄρθρον 3ον

»Ἀμνηστεύονται τὰ πολιτικὰ ἀδικήματα τὰ τελεσθέντα ἀπὸ τῆς 3ης Δεκεμβρίου 1944 μέχρι τῆς ὑπογραφῆς τοῦ παρόντος. Ἐξαιροῦνται τὰ συναφῆ ἀδικήματα κατὰ τῆς ζωῆς καὶ τῆς περιουσίας τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ πολιτικοῦ ἀδικήματος. Ὁ σχετικὸς νόμος θὰ δημοσιευθῆ ἅμα τῇ ὑπογραφῇ τῆς παρούσης συμφωνίας. Ἐξαιροῦνται τῆς ἀμνηστείας ὅσοι, ὑπόχρεοι εἰς παράδοσιν τῶν ὅπλων, εἴτε ἀνήκοντες εἰς τὰς ὀργανώσεις ΕΛΑΣ, ΕΠ καὶ ΕΛΑΝ δὲν παραδώσουν ταῦτα μέχρι τῆς 15ης Μαρτίου 1945. Ἡ τελευταία αὕτη διάταξις περὶ ἐξαιρέσεως μετὰ τὴν διαπίστωσιν ὅτι ὁ ὁπλισμὸς τοῦ ΕΛΑΣ παρεδόθη, μὴ ἔχουσα πλέον δικαιολογητικὸν λόγον θὰ καταργηθῆ.

»Ἐγγυήσεις καὶ λεπτομέρειαι τῆς παρεχομένης ἀμνηστείας ἀναγράφονται εἰς τὸ προσηρτημένον τῷ παρόντι σχέδιον νόμου.

»Ἄρθρον 4ον

»Ἅπαντες οἱ πολῖται οἱ συλληφθέντες παρὰ τοῦ ΕΛΑΣ ἢ τῆς ΕΠ θὰ ἀφεθοῦν ἀμέσως ἐλεύθεροι.

»Ἄρθρον 5ον

»Ὁ Ἐθνικὸς Στρατὸς πλὴν τῶν κατ' ἐπάγγελμα ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν θὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς πολίτας τῶν ἑκάστοτε στρατολογουμένων κλάσεων. Οἱ εἰδικῶς ἐκπαιδευθέντες εἰς τὰ νέα ὅπλα ἔφεδροι ἀξιωματικοί, ὑπαξιωματικοὶ καὶ ὁπλῖται ὑπαρχόντων σχηματισμῶν θὰ παραμείνουν ἐν ὑπηρεσίᾳ. Ὁ Ἱερὸς Λόχος θὰ παραμείνῃ ὡς ἔχει ἐφ' ὅσον εὑρίσκεται ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τοῦ Συμμαχικοῦ Στρατηγείου συγχωνευόμενος εὐθὺς κατόπιν εἰς τὸν Ἐθνικὸν Στρατὸν συμφώνως πρὸς τὴν ἀνωτέρω τεθεῖσαν βάσιν. Θὰ καταβληθῆ προσπάθεια ἵνα ἐπεκταθῆ ἡ τακτικὴ στρατολογία καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα συμφώνως καὶ πρὸς τὴν τεχνικὴν εὐχέρειαν καὶ τὰς παρουσιαζομένας ἀνάγκας. Εἰς τὰς ἤδη ὑπαρχούσας μονάδας θὰ προσέλθουν πρὸς κατάταξιν μετὰ τὴν ἀποστράτευσιν τοῦ ΕΛΑΣ οἱ ἀνήκοντες εἰς τὰς κληθείσας κλάσεις συμφώνως μὲ τὸ προσηρτημένον σχέδιον, θὰ ἀπολυθοῦν δὲ τῶν τάξεων πάντες ὅσοι κατετάγησαν εἰς τὰς ὑπαρχούσας μονάδας χωρὶς ν' ἀνήκωσι εἰς κληθείσας κλάσεις. Ἅπαντα τὰ μόνιμα στελέχη τοῦ Ἐθνικοῦ Στρατοῦ θὰ κριθῶσιν ὑπὸ τῶν συμβουλίων περὶ ὧν ἡ ὑπ' ἀριθ. 7 Συντακτικὴ Πρᾶξις. Τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ φρονήματα τῶν στρατευομένων πολιτῶν θὰ εἶνε σεβαστά.

»Ἄρθρον 6ον

»Ἅμα τῇ δημοσιεύσει τοῦ παρόντος ἀποστρατεύονται αἱ ἔνοπλαι δυνάμεις ἀντιστάσεως καὶ συγκεκριμένως ὁ ΕΛΑΣ, τακτικὸς καὶ ἐφεδρικός, τὸ ΕΛΑΝ καὶ ἡ Ἐθνικὴ Πολιτοφυλακή. Ἡ ἀποστράτευσις καὶ ἡ παράδοσις τῶν ὅπλων θέλουν συντελεσθῇ κατὰ τὰ εἰδικώτερον διαλαμβανόμενα εἰς τὸ πρωτόκολλον τὸ συνταχθὲν ὑπὸ τῆς Τεχνικῆς Ἐπιτροπῆς ὅπερ προσαρτᾶται εἰς τὸ παρὸν δεόντως μονογραφημένον.

»Τὸ Κράτος θέλει ρυθμίσει τὰ τῶν ἐπιτάξεων τῶν γενομένων ὑπὸ τοῦ ΕΛΑΣ. Τὰ παρὰ τοῦ ΕΛΑΣ ἐπιταχθέντα πράγματα, ζῶα, αὐτοκίνητα κ.λπ., ἅτινα θέλουν παραδοθῇ εἰς τὸ Κράτος κατὰ τὰ λεπτομερέστερον ἐκτιθέμενα εἰς τὸ συνταχθὲν πρωτόκολλον, θέλουν θεωρηθῇ ἐφεξῆς ὡς ἐπιταχθέντα ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου.

»Ἄρθρον 7ον

»Ἡ Κυβέρνησις θὰ προβῇ δι' ἐπιτροπῆς ἢ συμβουλίων εἰς ἐκκαθάρισιν τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, ὑπαλλήλων Ν.Π.Δ.Δ., δημοτικῶν καὶ κοινοτικῶν τοιούτων κ.λπ. Κριτήρια τῆς ἐκκαθαρίσεως θὰ εἶναι ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐπάρκεια, ὁ χαρακτὴρ καὶ τὸ ἦθος, ἡ συνεργασία μετὰ τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ὑπαλλήλου ὡς ὀργάνου δικτατορίας. Ὑπάλληλοι ἐκ τῶν ἀνωτέρω προσχωρήσαντες κατὰ τὴν κατοχὴν εἰς τὰς δυνάμεις ἀντιστάσεως ἐπανέρχονται εἰς τὰς θέσεις των καὶ θὰ κριθοῦν καθ' ὃν τρόπον καὶ οἱ ἄλλοι ὑπάλληλοι. Τὰ αὐτὰ ὡς ἄνω συμβούλια θὰ κρίνωσι καὶ τοὺς ὑπαλλήλους οἱ ὁποῖοι συμμετέσχον ἢ συνήργησαν εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τῶν γεγονότων ἀπὸ τῆς 3ης Δεκεμβρίου 1944 μέχρι τῆς ὑπογραφῆς τοῦ παρόντος. Τοὺς ἐκ τῶν τελευταίων τούτων ἐνεχομένους δύνανται νὰ θέσουν εἰς διαθεσιμότητα τῆς ὁριστικῆς θέσεως αὐτῶν καθορισθησομένης ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις θὰ προέλθη ἀπὸ τὰς ἐκλογὰς Συντακτικῆς Συνελεύσεως.

»Ἄρθρον 8ον

»Ἡ ἐκκαθάρισις τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας, Χωροφυλακῆς καὶ Ἀστυνομίας θὰ συντελεσθῇ τὸ ταχύτερον παρ' εἰδικῶν ἐκκαθαριστικῶν συμβουλίων μὲ τὰ αὐτὰ ὡς καὶ οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι κριτήρια. Ἅπαντες οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ ὁπλῖται τῶν ἐν λόγῳ σωμάτων οἱ ἐμπίπτοντες εἰς τὰς διατάξεις τοῦ νόμου περὶ ἀμνηστείας οἵτινες κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κατοχῆς προσεχώρησαν εἰς τὰς τάξεις τοῦ Ε.Λ.Α.Σ., τοῦ ΕΛΑΝ ἢ τῆς ΕΠ, θὰ ἐπανέλθουν εἰς τὰς θέσεις των καὶ θὰ ὑποβληθοῦν εἰς τὴν κρίσιν τῶν

ἐκκαθαριστικῶν συμβουλίων καθ' ὃν τρόπον καὶ οἱ λοιποὶ συνάδελφοί των. Ἅπαντες οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ ὁπλῖται τῶν ἐν λόγω σωμάτων μέχρι τῆς ὑπογραφῆς τοῦ παρόντος, τίθενται εἰς διαθεσιμότητα τῆς ὁριστικῆς αὐτῶν θέσεως καθορισθησομένης παρὰ τῶν συμβουλίων περὶ ὧν θ' ἀποφασίσῃ ἡ μέλλουσα νὰ προέλθῃ ἐκ τῶν ἐκλογῶν κυβέρνησις.

»Ἄρθρον 9ον
»Τὸ ταχύτερον δυνατόν, πάντως δὲ ἐντὸς τοῦ τρέχοντος ἔτους θὰ διεξαχθῇ ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ καὶ γνησιότητι δημοψήφισμα τὸ ὁποῖον θὰ τερματίσῃ ὁριστικῶς τὸ πολιτειακὸν ζήτημα ὑποτασσομένων πάντων εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ λαοῦ. Θὰ ἐπακολουθήσουν ὡς τάχιστα ἐκλογαὶ Συντακτικῆς Συνελεύσεως διὰ τὴν κατάρτισιν τοῦ Συντάγματος τῆς χώρας. Καὶ αἱ δύο ἀντιπροσωπεῖαι συμφωνοῦν ὅπως πρὸς ἔλεγχον τῆς γνησιότητος τῆς ἐκφράσεως τῆς λαϊκῆς θελήσεως παρακληθοῦν αἱ Μεγάλαι Σύμμαχοι Δυνάμεις ὅπως ἀποστείλουν παρατηρητάς.
»Τοῦ παρόντος ἐγένοντο δύο ὅμοια ὧν τὸ ἓν ἔλαβεν ἡ κυβερνητικὴ Ἀντιπροσωπεία τὸ ἕτερον δὲ ἡ Ἀντιπροσωπεία τοῦ ΕΑΜ.

»Ἐν Ἀθήναις, ἐν τῷ ὑπουργείῳ Ἐξωτερικῶν τῇ 12.2.1944.
»Οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Κυβερνήσεως
Ι. ΣΟΦΙΑΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΠΕΡ. ΡΑΛΛΗΣ
Ι. ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΣ
»Οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ ΕΑΜ
Γ. ΣΙΑΝΤΟΣ
Δ. ΠΑΡΤΣΑΛΙΔΗΣ
Η. ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΣ».

Οι διατάξεις

Όπως βλέπουμε από το κείμενο, οι βασικές διατάξεις της συμφωνίας είναι:

α. Πλήρης αποκατάσταση δημοκρατικών ελευθεριών.

β. Αμνήστευση των μετά την 3η Δεκεμβρίου αδικημάτων, όχι όμως και των πριν από αυτήν την ημερομηνία.

γ. Αποστράτευση (διάλυση) του ΕΛΑΣ και της Πολιτοφυλακής και παράδοση του οπλισμού τους.

δ. Συγκρότηση Εθνικού Στρατού. Θα κληθούν κανονικές στρατολογικές κλάσεις, και θα είναι σεβαστά τα πολιτικά και κοινωνικά φρονήματα των στρατευομένων πολιτών.

ε. Εκκαθάριση του Σώματος των δημοσίων υπαλλήλων από τους συνεργασθέντες με τον εχθρό ή τους χρησιμοποιηθέντες ως όργανα της δικτατορίας. Δεν θα διώκονται οι υπάλληλοι για τα πολιτικά τους φρονήματα.

στ. Εκκαθάριση των Σωμάτων Ασφαλείας με τα ίδια κριτήρια.

ζ. Διενέργεια δημοψηφίσματος για το πολιτειακό μέσα στο 1945 και ευθύς αμέσως εκλογές Συντακτικής Συνέλευσης.

Η Συμφωνία της Βάρκιζας έχει γίνει άξονας σφοδρών συζητήσεων στον κόσμο της Αριστεράς. Από πολλούς –και επίσημα αργότερα από το ΚΚΕ– θεωρήθηκε η υπογραφή της ως μέγα σφάλμα. Όπως –κατά την ίδια άποψη– σειρά τραγικών σφαλμάτων υπήρξαν ο Λίβανος, η Καζέρτα, η μη κατάληψη της Αθήνας κατά την Απελευθέρωση και όλη γενικά η «γραμμή εθνικής ενότητας».

Αν εξετάσει πάντως κανείς τις διατάξεις της συμφωνίας, βλέπει ότι οι όροι της είναι θεωρητικά και εκ πρώτης όψεως αρκετά ικανοποιητικοί για την Αριστερά, ύστερα από μια καίρια στρατιωτική της ήττα. Εκτός από την περίπτωση της αμνηστείας.

Η αμνηστεία

Ουσιαστικά, αμνηστεία δεν χορηγήθηκε. Συνεπώς θα είχε την ευκαιρία η Δεξιά να εξαπολύσει δίωξη κατά της Αριστεράς σε οσηδήποτε έκταση, με το πρόσχημα των αδικημάτων των αναγομένων την περίοδο της Κατοχής. Αυτό και μόνο το στοιχείο αρκούσε για να μεταβάλει τη Συμφωνία της Βάρκιζας σε γράμμα νεκρό και την Αριστερά σε δορύκτητη μερίδα. Γιατί υποχώρησε η αντιπροσωπεία του ΕΑΜ;

Πέντε χρόνια αργότερα, ο Ιωάννης Σοφιανόπουλος, αρχηγός της κυβερνητικής αντιπροσωπείας στη Βάρκιζα, δήλωνε σε μια προεκλογική συγκέντρωση το 1950 στον κινηματογράφο *Τιτάνια* της Αθήνας:

> *«...Τώρα πρέπει νὰ σᾶς ἐξομολογηθῶ καὶ νὰ σᾶς ἐξηγήσω καὶ κάτι ἄλλο ἀκομη: Ἐγὼ εἶμαι ἐκεῖνος ποὺ στὶς διαπραγματεύσεις τῆς Βάρκιζας ἐπέμεινα μέχρι τέλους νὰ μὴ δοθῇ ἀμνηστεία στὸν ΕΛΑΣ. Οἱ ἄλλοι δύο ἀντιπρόσωποι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῶν συζητήσεων εἶχαν δεχθῆ τὴν χορήγησι. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ πρωθυπουργός, ὁ ἀντιβασιλεὺς καὶ ὅλα τὰ μέλη τῆς Κυβερνήσεως. Τὴν τελευταία στιγμὴ ἐκάμφθησαν καὶ οἱ Ἄγγλοι. Ἀλλὰ ἐγὼ παρέμεινα ἀνένδοτος μέχρι τέλους καὶ ἀνέλαβα τὶς εὐθῦνες τῆς ἐπιμονῆς στὴν ἄρνησι μὲ τὴν βεβαιότητα, ὅτι θὰ ὑποχωρήσῃ ἡ ἀντιπροσωπεία τοῦ ΕΑΜ».*

Ο Ι. Σοφιανόπουλος ήταν τότε (το 1950) ένας από τους ηγέτες της Αριστεράς. Αυτή η εκ των υστέρων ομολογία του είναι ιλαροτραγική. Αλλά δεν καλύπτει το γεγονός της ευθύνης της ΕΑΜικής αντιπροσωπείας, η οποία δέχτηκε να μη δοθεί αμνηστεία. Και έτσι παρέδωσε την παράταξή της βορά στον αντίπαλο.

Ανταρτοπόλεμος

Εκείνο που εξανάγκασε το ΚΚΕ να υπογράψει τη συμφωνία ήταν η συναίσθηση πως, αν αποχωρούσε άπρακτη η αντιπροσωπεία του ΕΑΜ, θα ξανάρχιζε πόλεμος. Και εκεί βρισκόταν το κεντρικό πρόβλημα: Μπορούσε ο ΕΛΑΣ, παρά την ήττα του στην Αθήνα, να συνεχίσει τις στρατιωτικές επιχειρήσεις;

Πολλοί πίστευαν –και πιστεύουν ακόμη– ότι ο ΕΛΑΣ βρισκόταν με ακμαίες δυνάμεις, ότι η ανασυγκρότησή του ήταν εύκολη και ότι θα μπορούσε να εξαπολύσει ανταρτοπόλεμο, τον οποίο δεν θα ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει ο βρετανικός στρατός, όπως δεν κατόρθωσαν να τον δαμάσουν οι Γερμανοί και οι Ιταλοί. Ο ίδιος ο στρατάρχης Αλεξάντερ προσεπικουρεί αυτή την άποψη, όπως φαίνεται από το τηλεγράφημά του προς τον Τσώρτσιλ, που προαναφέραμε.

Αλλά υπάρχει και η αντίθετη πλευρά, που αντιπαραθέτει το επιχείρημα ότι τόσο ο Αλεξάντερ όσο και οι θιασώτες της δύναμης του ΕΛΑΣ παρέβλεπαν έναν αποφασιστικό παράγοντα. Ο πόλεμος αυτός δεν θα είχε το εθνικό πλαίσιο του 1941-1944. Όσο και αν συγκαλυπτόταν με τα συνθήματα περί ανεξαρτησίας, γρήγορα θα αποκάλυπτε τον ταξικό του χαρακτήρα, που δεν θα μπορούσε να εμπνεύσει βέβαια τον λαό. Και ο λαός αυτός, ύστερα από τα δεινοπαθήματα και τις θυσίες τριών ετών, ήταν κατεξαντλημένος. Το δέλεαρ των συνθηκών της ζωής στην κυβερνητική ζώνη, στην οποία έτσι ή αλλιώς θα κατέφθαναν τα αγαθά της «ΕΜ-ΕΛ» και της ΟΥΝΡΑ –των οργανώσεων βοήθειας προς τους απελευθερωμένους πληθυσμούς–, θα ασκούσε αποσυνθετική επίδραση στους κατοίκους των περιοχών που θα ήλεγχε ο ΕΛΑΣ, οι οποίες θα τελούσαν βέβαια υπό αποκλεισμό.

Υπό τις συνθήκες αυτές, δεν θα μπορούσε το ΚΚΕ να αντλεί επαρκείς δυνάμεις ενώ ο ΕΛΑΣ θα διέρρεε ραγδαία. Ούτε να ελπίζει σε βοήθεια από τους γείτονες, οι οποίοι αντιμετώπιζαν τρομακτικά προβλήματα. Και η Σοβιετική Ένωση δεν θα μετέβαλλε στάση. Δεν εξαρτιόταν η διανομή της Βαλκανικής σε σφαίρες επιρροής –έστω και αν αφορούσε μόνο τη διάρκεια του πολέμου και όχι τη μεταπολεμική εποχή– από τις αποφάσεις του ΚΚΕ.

Ουσιαστικά, λοιπόν, ένας ανταρτοπόλεμος του ΕΛΑΣ κατά των Άγγλων και του κράτους το 1945 θα διεξαγόταν απομονωμένος. Το μόνο που θα μπορούσε να κάνει το ΚΚΕ με τον στρατό του, θα ήταν ίσως η σταθεροποίηση επί ορισμένο χρόνο μιας ορεινής περιοχής που θα στηριζόταν στην Αλβανία και τη Γιουγκοσλαβία, η οποία όμως θα εμφάνιζε τη μορφή απόσπασης, αυτονόμησης εθνικού εδάφους. Και θα απέκοπτε την Αριστερά ιδεολογικά από τον λαό της υπόλοιπης Ελλάδας.

Μήπως όμως η Αγγλία ήταν και αυτή εξαντλημένη και θα παραιτούνταν από τη συνέχιση της στρατιωτικής προσπάθειας; Υπό το πρίσμα των κατοπινών εξελίξεων, γνωρίζουμε ότι όχι απλώς η Αγγλία, αλλά οι Αγγλοσάξονες γενικά, δεν επρόκειτο

να εγκαταλείψουν την Ελλάδα. Βέβαια, λίγους μήνες μετά τη Βάρκιζα, ο Τσώρτσιλ έχασε την εξουσία. Αλλά και οι διάδοχοί του, οι Εργατικοί, ενώ παραχώρησαν ανεξαρτησία στις Ινδίες, επέμεναν να ελέγχουν την Ελλάδα. Άλλωστε τα Δεκεμβριανά ανέτρεψαν τις αντιλήψεις τους για τα ελληνικά πράγματα. Και ας μη λησμονούμε ότι, αν μέσα στο 1945 αποχώρησε ο Τσώρτσιλ από το προσκήνιο, αποσύρθηκε από τη ζωή και ο Ρούσβελτ. Και ο διάδοχός του, ο Τρούμαν, ήταν περισσότερο αποφασισμένος από εκείνον να κάνει ό,τι μπορούσε για να διατηρηθεί το αστικό, αντιαριστερό καθεστώς στην Ελλάδα.

Αλλά κι αυτός ο Ρούσβελτ ακόμη, που αρνούνταν να παραχωρήσει στον Τσώρτσιλ το 1943-1944 ούτε καν ένα αεροπλάνο για ενίσχυση των αγγλικών επιχειρήσεων στο Αιγαίο κατά των Γερμανών –με αποτέλεσμα να χαθεί η μάχη της Δωδεκανήσου–, της χορήγησε, όπως είδαμε, άφθονα πλοία και αεροσκάφη προκειμένου να χτυπηθεί η Αριστερά ένοπλα τον Δεκέμβριο του 1944.

Με άλλα λόγια, αν συνεχιζόταν ο πόλεμος από τον ΕΛΑΣ, το ΚΚΕ θα εξακολουθούσε να παραγνωρίζει το κεφαλαιώδες γεγονός ότι η Ελλάδα παρέμενε στην αγγλοσαξονική ζώνη ελέγχου. Η παραγνώριση εκείνη οδήγησε στους εσφαλμένους υπολογισμούς που κατέληξαν στα Δεκεμβριανά. Από εκεί και πέρα η Βάρκιζα ήταν η μοιραία κατακλείδα που παρέδιδε άοπλη και ανυπεράσπιστη την Αριστερά στο έλεος της Δεξιάς.

Ο «Δεκέμβρης»

Θα ήταν όμως τελείως διαφορετικά τα πράγματα αν δεν είχε μεσολαβήσει ο Δεκέμβριος. Ο ΕΛΑΣ θα είχε και πάλι διαλυθεί, αλλά το ΚΚΕ/ΕΑΜ θα διατηρούσε υπό τον έλεγχό του τον κρατικό μηχανισμό χάρη στους ισχυρότατα οργανωμένους υπαλλήλους, θα διέθετε σοβαρή οργανωμένη σφήνα στα Σώματα Ασφαλείας, θα ασκούσε πάντα κολοσσιαία επιρροή στον λαό, ενώ οι οργανώσεις του θα λειτουργούσαν ανεμπόδιστα και θα δέσποζαν στην εργατική τάξη. Θα ήταν δε ισχυρότατη η παρουσία του στον νέο, τακτικό στρατό.

Μέγα μέρος των αξιωματικών θα ανήκε πάντα στις γραμμές του και από τους κληρωτούς ένα τεράστιο ποσοστό, όχι απλώς ιδεολογικά αλλά –το κυριότερο– οργανωτικά, θα ήταν εντεταγμένο στον μηχανισμό της Αριστεράς.

Η δύναμη λοιπόν της ΕΑΜικής παράταξης δεν ήταν μόνο τα όπλα του ΕΛΑΣ. Ήταν κυρίως η κολοσσιαία μαζική οργάνωσή της, η οποία θα διατηρούνταν και αν ο ΕΛΑΣ αυτοδιαλυόταν κατά τις προδεκεμβριανές διαπραγματεύσεις.

Αυτές τις ισχυρότατες θέσεις θα μπορούσε να κατέχει το ΕΑΜ αν δεν μεσολαβούσε ο Δεκέμβριος. Προϋπόθεση όμως για μια τέτοια εξέλιξη ήταν ότι το ΚΚΕ έπρεπε να αντιληφθεί τον συσχετισμό δυνάμεων που διαγραφόταν κατά την Απελευθέρωση όχι μόνο σε ελληνική αλλά και σε παγκόσμια κλίμακα. Και να προσαρ-

μοστεί στην ιδέα ότι το μεταπελευθερωτικό καθεστώς θα διατηρούσε την αστική δομή του, με ένα πολιτικό εποικοδόμημα στο οποίο τον πρώτο λόγο θα τον είχε, αρχικά τουλάχιστον, η αστική μη Αριστερά.

Θα ήταν πολύ δύσκολη η αποδοχή αυτής της πραγματικότητας από ένα επαναστατικό κόμμα που ανδρώθηκε τόσο απότομα και εξοπλίστηκε τόσο ισχυρά. Όταν έχεις φτερά αετού, πώς να δεχτείς τον εγκλωβισμό σου σαν να είσαι κορυδαλλός; Αλλά και τι άλλο μπορείς να κάνεις όταν βρίσκεσαι στο στόχαστρο ενός αδυσώπητου κυνηγού; Χρειαζόταν μια ιλιγγιώδης προσαρμογή. Αυτή την ίδια προσαρμογή έκαναν και τα κομμουνιστικά κόμματα Γαλλίας και Ιταλίας. Και χάρη σ' αυτήν την προσαρμογή διατήρησαν σοβαρότατες θέσεις στις χώρες τους, οι οποίες τους επέτρεψαν μέχρι σήμερα να επιδρούν σημαντικά στις πολιτικές εξελίξεις των χωρών τους, σύμφωνα προς την ιδεολογία τους, και να βρίσκονται στα πρόθυρα της εξουσίας.

Στην Ελλάδα, ειδικότερα, το ΚΚΕ/ΕΑΜ θα εξασφάλιζε τόσο ισχυρές θέσεις χωρίς την παρεμβολή των Δεκεμβριανών, ώστε θα ήταν πρακτικά αδύνατον στη Δεξιά, με οσεσδήποτε κωλυσιεργείες ή συγκαλυμμένες ενέργειες, να τις ανατρέψει. Αυτό ακριβώς φοβούνταν Άγγλοι και Δεξιοί. Και τους παρουσιάστηκε θεόπεμπτη ευκαιρία να συντρίψουν την Αριστερά με φωτιά και σίδερο, χάρη στον στόχο που τους προσέφερε εκείνη.

Ανταρτοπόλεμος επ' αόριστον;

Πρέπει όμως να αναφέρουμε και την αντίθετη εκδοχή: Αν από την αρχή της Απελευθέρωσης προγραμμάτιζε σαφώς την ένοπλη αναμέτρηση το ΚΚΕ, αν έδινε τη μάχη έτοιμο, με συγκεντρωμένες δυνάμεις και με καταστρωμένα σχέδια, εγκαίρως, τι προοπτικές μπορούσε να έχει; Βέβαια και πάλι παρέμενε το γεγονός ότι ο ΕΛΑΣ δεν διέθετε βαρέα όπλα. Ότι συνετρίβη στην Αθήνα από 180 βρετανικά άρματα και 60 αεροπλάνα της ΡΑΦ (αυτά πράγματι διατέθηκαν τον Δεκέμβριο). Ότι μπορούσε πια να στείλει πολλαπλάσια ακόμη όπλα ο Τσώρτσιλ στην Ελλάδα και μια συστηματική αγγλική απόβαση ήταν αδύνατον να αποκρουστεί. Αλλά έστω. Και αν ακόμη τελικά απωθούνταν ο ΕΛΑΣ έτσι ή αλλιώς πέραν της Αττικής, έπρεπε να συνέχιζε τον πόλεμο.

Έστω ότι θα περιοριζόταν η κυριαρχία του ΕΑΜ στις βασικές ορεινές περιοχές. Έστω ότι θα ήταν απομονωμένες οι περιοχές αυτές. Θα αποτελούσαν πάντως σοβαρότατο πρόβλημα για τους Άγγλους και το κράτος. Και ο παγκόσμιος πόλεμος ας μη λησμονούμε ότι στην Ευρώπη έληξε τον Μάιο του 1945. Σε λίγους μήνες ακολούθησε η Διάσκεψη του Πότσδαμ –Αμερικής, Ρωσίας, Αγγλίας, Γαλλίας–, η οποία οπωσδήποτε θα ήταν υποχρεωμένη να απασχοληθεί με το πρόβλημα της Ελλάδας, που θα βρισκόταν ακόμη σε εμφύλιο πόλεμο. Και θα έδινε μια λύση, η οποία

οπωσδήποτε θα παρείχε στην Αριστερά συνθήκες πολύ ευνοϊκότερες από εκείνες που προσέφερε η Συμφωνία της Βάρκιζας. Γιατί τώρα θα υπήρχε μια συγκεκριμένη ένοπλη δύναμη του ΕΛΑΣ στα βουνά, ενώ τότε ο ΕΛΑΣ κατέθεσε τα όπλα.

Ή, αν η λύση της ειρήνευσης θα ήταν ανέφικτη, θα διατηρούνταν η ορεινή περιοχή του ΕΑΜ με τον ΕΛΑΣ. Και, όπως μετά τη Βάρκιζα εξαπολύθηκε το 1946 ο εμφύλιος πόλεμος, θα άρχιζε η νέα φάση της γενικής ένοπλης αναμέτρησης από θέσεις ισχυρές και με έναν αντάρτικο στρατό έτοιμο. Οπότε η πορεία της σύγκρουσης θα ήταν πιθανότατα διαφορετική.

Όλα αυτά όμως προϋπέθεταν μια συγκεκριμένη, αποκρυσταλλωμένη γραμμή του ΚΚΕ. Όπως και η αντίθετη πορεία –προς τη διαπραγματευτική πολιτική με αποφυγή της μάχης του Δεκεμβρίου–, προϋπέθεταν επίσης μια συγκεκριμένη πολιτική σκέψη.

Δεν υπήρχε όμως τέτοια συγκεκριμένη πολιτική ούτε για την πρώτη ούτε για τη δεύτερη περίπτωση.

Ένα σοβαρό ελαφρυντικό που έχει να παρουσιάσει η ηγεσία του ΚΚΕ είναι η απομόνωσή του και η έλλειψη καθοδήγησης από το ΚΚ Σοβ. Ένωσης. Είδαμε πως μόνο στις 15 Ιανουαρίου έλαβε τις «συστάσεις» του Δημητρώφ (Παππού), ενώ έπρεπε και μπορούσε να είχαν σταλεί δύο μήνες προηγουμένως. Ίσως και πάλι να πρόφταινε να προσγειωθεί και να περισώσει κάτι, αν το τηλεγράφημα εκείνο του Δημητρώφ δεν μεταβιβαζόταν λανθασμένα στις 19 Δεκεμβρίου. Τουλάχιστον, όταν έφτανε ο Τσώρτσιλ στην Αθήνα, την 25η Δεκεμβρίου, θα ήταν κατατοπισμένοι οι κομμουνιστές ηγέτες ώστε να είναι ρεαλιστική η διαπραγματευτική τους θέση. Και καταντά ανεξήγητη η καθυστέρηση της καθοδήγησής τους από τη Μόσχα, που είχε τόσους δυνατούς δρόμους επικοινωνίας. Τόσο μάλλον όσο στη διάρκεια των Δεκεμβριανών το ΚΚΕ είχε στείλει στις ηγεσίες των κομμουνιστικών κομμάτων Βουλγαρίας και Γιουγκοσλαβίας αντιπροσωπείες του, για να έχουν μαζί τους άμεση επαφή και να συζητούν τα προβλήματα που δημιουργούνταν. Και τα κόμματα αυτά είχαν ήδη στενή επαφή με το ΚΚ Σοβ. Ένωσης. Πέραν τούτου, ο ασύρματος του ΚΚΕ μετέδιδε συνεχώς πληροφοριακά δελτία του ΚΚΕ στη Σόφια, στο Βελιγράδι, στη Μόσχα (βλ. *Το ΚΚΕ*, κλπ., σελ. 287-329).

Ήταν σκόπιμη εκείνη η καθοδηγητική βραδύτητα της Μόσχας; Ίσως ήθελε να αποφύγει κάθε περίπτωση να αποκαλυφθεί οποιαδήποτε επαφή της με άλλα κομμουνιστικά κόμματα χωρών έξω από τη ζώνη ευθύνης του σοβιετικού στρατού. Και θα υπέθετε ότι οι ηγέτες του ΚΚΕ θα μπορούσαν μόνοι τους να σταθμίσουν τα πράγματα ορθά. Αλλά αυτοί διέπραξαν γιγαντιαίο σφάλμα υπολογισμού. Και έπεσαν στην παγίδα του αντιπάλου.

Το σφάλμα εκείνο καταχωρήθηκε στην ιστορία με το όνομα «Δεκεμβριανά».

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΓΓΡΑΦΑ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1941-44

Ανοικτή επιστολή του Ν. Ζαχαριάδη, γραμματέα της ΚΕ του ΚΚΕ προς τον λαό:

«Ὁ φασισμὸς τοῦ Μουσσολίνι χτύπησε τὴν Ἑλλάδα πισώπλατα, δολοφονικὰ καὶ ξετσίπωτα μὲ σκοπὸ νὰ τὴν ὑποδουλώσει καὶ ἐξανδραποδίσει. Σήμερα ὅλοι οἱ Ἕλληνες παλαίβουμε γιὰ τὴ λευτεριά, τὴν τιμή, τὴν ἐθνική μας ἀνεξαρτησία. Ἡ πάλη θὰ εἶναι πολὺ δύσκολη καὶ πολὺ σκληρή. Μὰ ἕνα ἔθνος ποὺ θέλει νὰ ζήσει πρέπει νὰ παλαίβει, ἀψηφώντας τοὺς κινδύνους καὶ τὶς θυσίες. Ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδας διεξάγει σήμερα ἕναν πόλεμο ἐθνικοαπελευθερωτικό, ἐνάντια στὸ φασισμὸ τοῦ Μουσσολίνι. Δίπλα στὸ κύριο μέτωπο καὶ Ο ΚΑΘΕ ΒΡΑΧΟΣ, Η ΚΑΘΕ ΡΕΜΑΤΙΑ, ΤΟ ΚΑΘΕ ΧΩΡΙΟ, ΚΑΛΥΒΑ ΜΕ ΚΑΛΥΒΑ, Η ΚΑΘΕ ΠΟΛΗ, ΣΠΙΤΙ ΜΕ ΣΠΙΤΙ, ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΓΙΝΕΙ ΦΡΟΥΡΙΟ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ.

»Κάθε πράκτορας τοῦ φασισμοῦ πρέπει νὰ ἐξοντωθεῖ ἀλύπητα. Στὸν πόλεμο αὐτὸ ποὺ τὸν διευθύνει ἡ κυβέρνηση Μεταξᾶ, ὅλοι μας πρέπει νὰ δώσουμε ὅλες μας τὶς δυνάμεις, δίχως ἐπιφύλαξη. Ἔπαθλο γιὰ τὸν ἐργαζόμενο λαὸ καὶ ἐπιστέγασμα γιὰ τὸ σημερινό του ἀγώνα, πρέπει νὰ εἶναι καὶ θὰ εἶναι, μιὰ καινούργια Ἑλλάδα τῆς δουλειᾶς, τῆς λευτεριᾶς, λυτρωμένη ἀπὸ κάθε ξενικὴ ἰμπεριαλιστικὴ ἐξάρτηση, μ' ἕνα πραγματικὰ παλλαϊκό πολιτισμό.

»Ὅλοι στὸν ἀγώνα, ὁ καθένας στὴ θέση του καὶ ἡ νίκη θἆναι νίκη τῆς Ἑλλάδας καὶ τοῦ λαοῦ της. Οἱ ἐργαζόμενοι ὅλου τοῦ κόσμου στέκουν στὸ πλευρό μας.

»Ἀθήνα 31 τοῦ Ὀχτώβρη 1940
»Νίκος Ζαχαριάδης
»Γραμματέας τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ».

(Εστάλη από τις φυλακές Κερκύρας. Δημοσιεύθηκε στις εφημερίδες της 3ης Νοεμβρίου 1940).

Δεύτερη ανοικτή επιστολή του Ν. Ζαχαριάδη προς τον ελληνικό λαό:

«Ὁλόκληρος ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδας ξεσηκώθηκε σὰν ἕνας ἄνθρωπος καὶ χάλασε τὰ σχέδια τοῦ φασισμοῦ. Μὲ τὸ αἷμα του ὁ λαὸς ἐξασφάλισε τὴ λευτεριὰ καὶ τὴν ἀνεξαρτησία του. Ἔξω ἀπ' αὐτὰ ἡ Ἑλλάδα δὲν ἔχει καμιὰ θέση στὸν ἰμπεριαλιστικὸ πόλεμο ἀνάμεσα στὴν Ἀγγλία καὶ Ἰταλία-Γερμανία. Ἀφοῦ ὁ λαός μας ὑπερασπίζει ἀποτελεσματικὰ τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴν ἐθνικὴ λευτεριά του, σήμερα ἕνα μονάχα πρᾶμα θέλει: Εἰρήνη καὶ οὐδετερότητα μὲ τούτους τοὺς ὅρους: 1) Νὰ ξαναρθοῦν τὰ πράγματα ὅπως ἦταν στὶς 28 Ὀχτώβρη 1940 δίχως καμιὰ ἐδαφικὴ-οἰκονομικὴ-πολιτικὴ ζημιὰ σὲ βάρος τῆς Ἑλλάδας. 2) Οἱ πολεμικὲς δυνάμεις τῆς Ἀγγλίας νὰ φύ-

γουν ὅλες ἀπ' τὰ χώματα καὶ τὰ νερὰ τῆς Ἑλλάδας. Μὲ βάση τοὺς δυὸ αὐτοὺς ὅρους νὰ ζητήσουμε ἀμέσως ἀπ' τὴν κυβέρνηση τῆς ΕΣΣΔ νὰ μεσολαβήσει γιὰ νὰ γίνει ἑλληνοϊταλικὴ εἰρήνη. Αὐτὸ εἶναι σήμερα τὸ μοναδικὸ ἐθνικολαϊκὸ συμφέρο. Καὶ ἡ πράξη ἔχει ἀποδείξει ὅτι μόνον ἡ ΕΣΣΔ σήμερα ἔσωσε τὴν εἰρήνη καὶ οὐδετερότητα τῆς Γιουγκοσλαβίας-Βουλγαρίας-Τουρκίας.

»Ν. Ζαχαριάδης.

»Υ.Γ. Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ζητήσουμε εἰρήνη ἔντιμη καὶ δίχως κυρώσεις καὶ γιὰ νὰ ξεκαθαρίσουμε ἄλλη μιὰ φορὰ τόσο τὸν ἐθνικὸ ἀμυντικὸ ἀπελευθερωτικὸ χαρακτῆρα τοῦ πολέμου ποὺ κάνουμε, ὅσο καὶ ὅτι εἴμαστε ξένοι πρὸς τὸν ἰμπεριαλιστικὸ πόλεμο ποὺ κάνουν οἱ πλουτοκρατικὲς μεγάλες δυνάμεις. Ἂν σήμερα δὲν δουλέψουμε γιὰ μιὰ ἔντιμη εἰρήνη ὁ πόλεμος θὰ χάση γιὰ μᾶς τὸν ἐθνικὸ-ἀμυντικὸ χαρακτῆρα του, θὰ γίνη κατακτητικὸς καὶ τότε θὰ ἔχει ἀντίθετο τὸ λαό.

»Νίκος Ζαχαριάδης
»Γραμματέας τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ».

(Σημ. Το γράμμα αυτό δεν έχει ημερομηνία, αλλά εστάλη από τον Ζαχαριάδη πιθανόν κατά τα τέλη Δεκεμβρίου 1940 ή αρχές Ιανουαρίου 1941. Κρατήθηκε στα αρχεία της Γενικής Ασφαλείας και δημοσιεύθηκε μεταπολεμικά. Οι σκέψεις του Ν. Ζαχαριάδη στην επιστολή αυτή είναι βέβαια τελείως αφελείς και ανεδαφικές).

Τρίτη επιστολή του Ν. Ζαχαριάδη προς τα μέλη και στελέχη του ΚΚΕ και ΟΚΝΕ (απόσπασμα):

«[...] Ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδας ὑπερασπίζεται στὸν πόλεμο αὐτὸ μόνο τὴν ἐθνική του ἀνεξαρτησία. Εἶναι ξένος ἐνάντια στὸν ἰμπεριαλιστικὸ πόλεμο Ἀγγλίας-Γερμανίας καὶ Σία. Θέλει χωριστή, ἔντιμη, ἄμεση εἰρήνη μὲ τὴ μεσολάβηση τῆς ΕΣΣΔ. Ἀναγνωρίζει τὴν ἀρχὴ τῆς αὐτοδιάθεσης μέχρις ἀποχωρισμοῦ γιὰ ὅλους. Θέλει τὴν ἐλευθερία του, τὴ δουλειά του, τὴν ἐπικράτηση τῆς θέλησής του ποὺ τοῦ πνίγει ὁ Μεταξᾶς. Ἐξωτερικὴ συμμαχία μὲ τὴν ΕΣΣΔ καὶ ἀληθινὴ βαλκανικὴ συνεννόηση. Οἱ λαοὶ καὶ φαντάροι τῆς Ἑλλάδας καὶ Ἰταλίας δὲν εἶναι ἐχθρικοὶ μὰ ἀδέρφια καὶ ἡ συναδέλφωσή τους στὸ μέτωπο θὰ σταματήσει τὸν πόλεμο ποὺ κάνουν οἱ κεφαλαιοκράτες ἐκμεταλλευτές τους.

»Γιὰ νὰ γίνουν ὅλα αὐτά, λαὸς καὶ στρατὸς πρέπει νὰ ἀνατρέψουν τὴ μοναρχοφασιστικὴ δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ ποὺ εἶναι ὁ κύριος καὶ βασικὸς ἐχθρός τους καὶ νὰ ἐγκαθιδρύσουν τὴ λαϊκὴ ἀντιφασιστικὴ κυβέρνηση. Γιὰ νὰ μπορεῖ ἕνας λαὸς νὰ κρατεῖ τὴν ἐθνικὴ λευτεριά, πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἐσωτερικὰ λεύτερος. Λαὸς ἐσωτερικὰ σκλάβος δὲ θἆναι ἄξιος νὰ κρατήσει καὶ τὴν ἐθνική του ἀνεξαρτησία καὶ κάθε νίκη τοῦ ἐσωτερικοῦ του τυράννου θὰ δυναμώνει τὴ σκλαβιά του.

»Αὐτὸς εἶναι σήμερα ὁ δρόμος τοῦ Κ.Κ.Ε. Κάθε μέλος-στέλεχος ὀργάνωσης αὐτὴ τὴ γραμμὴ πρέπει νὰ μπάσει στὶς μάζες καὶ ὀργανώνοντάς τες γύρω ἀπ' αὐτὴ νὰ τὴν ἐπιβάλει νικηφόρα. Ἀκόμα μὴν ξεχνᾶτε οὔτε στιγμὴ τοὺς φυλακισμένους καὶ ἐξορίστους μας. Στὴν Κέρκυρα κάθε στιγμὴ ἡ ζωὴ τῶν καλύτερων παιδιῶν μας, εἶναι σὲ ἄμεσο κίνδυνο ἀπὸ τὸ μαχαίρι τοῦ Μεταξᾶ καὶ τὶς μπόμπες τοῦ Μουσσολίνι. Ἐγὼ εἶμαι γερὸς καὶ καλά. Ὅλη μου ἡ σκέψη καὶ ἡ καρδιά μου εἶναι στὸ κόμμα, ὅπως καὶ ἡ ζωή μου εἶναι δοσμένη σ' αὐτό.

»Ζήτω τὸ ΚΚΕ! Ζήτω ἡ ΚΔ!

»Ἀθήνα, κρατητήρια Γενικῆς Ἀσφάλειας
»15 Γενάρη 1941
»Γειὰ χαρὰ
»Ν. Ζαχαριάδης».

Άρθρο του Μιλτιάδη Πορφυρογένη, μέλους της ΚΕ του ΚΚΕ, στην εφημερίδα *Κρητικά Νέα* του Ηρακλείου (απόσπασμα):

«[...] Στὴν καινούργια αὐτὴ φάση τοῦ τιτάνιου ἀγῶνα τῆς Ἑλλάδας μας, ὅπου ἡ Κρήτη γίνεται ὁ προμαχώνας τῆς ἐλευθερίας, καθῆκον τοῦ κάθε Ἕλληνα εἶναι νὰ σταθῆ ἄξιος στρατιώτης τοῦ μεγάλου καὶ ἱστορικοῦ αὐτοῦ ἀγώνα ποὺ οἱ συνέπειές του γιὰ τὸ μέλλον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ θἆναι τεράστιες.

»Τὸ ἴδιο καθῆκον πέφτει καὶ πάνω στοὺς κομμουνιστές. Εἶναι τιμή μας ποὺ ὁ φασισμὸς μᾶς ἔχει ἀνακηρύξει τὸν ὑπ' ἀριθ. 1 ἐχθρό του, καὶ ποὺ ἔχουμε ἀνοιχτὲς ἀκόμη τὶς πληγὲς ποὺ μᾶς ἔδωσε. Κι ἂν μισήσαμε τὸ φασισμὸ γιατὶ ὁδηγεῖ τὴν ἀνθρωπότητα σὲ βαρβαρότητα χειρότερη ἀπὸ μεσαιωνική, τὸν μισοῦμε πιὸ πολὺ τώρα, ποὺ ἡ βρωμερὴ μπότα του πατάει σκληρὰ πάνω στὸ ματωμένο, τὸ ρημαγμένο σῶμα τῆς πατρίδος μας. Στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἄμυνα τῆς Κρήτης, ποὺ εἶναι ἀγώνας γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδος, οἱ κομμουνιστὲς πρέπει νἆναι στὶς πρῶτες γραμμές. Δὲν ὑπάρχουν διαφωνίες ἢ ἐπιφυλάξεις, ποὺ νὰ μποροῦν νὰ τεθοῦν πάνω ἀπὸ τὸ πρῶτο, τὸ κύριο, τὸ μοναδικὸ γιὰ σήμερα αὐτὸ καθῆκον.

»Ὁ καθένας μας πρέπει νἆναι ἀνεπιφύλακτα στὸ πλευρὸ τῆς κυβέρνησης, στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἄμυνα τῆς Κρήτης, γιὰ τὸ τσάκισμα τοῦ χιτλερισμοῦ καὶ τῶν πρακτόρων του σὰν ἕνα τεράστιο βῆμα πρὸς τὴν κοινωνικὴν χειραφέτηση τῶν ἐργαζομένων, πρὸς τὴν κοινωνικὴ πρόοδο. Καὶ ὅταν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς νικήσει, καὶ θὰ νικήσει, τότε στοὺς ἥρωες τοῦ σημερινοῦ ἀγώνα θὰ ὑψώσει ἕνα μνημεῖο ἀθάνατο μέσα στοὺς αἰῶνες. Θἆναι τὸ ζωντανὸ μνημεῖο μιᾶς Ἑλλάδος λεύτερης, ἀνεξάρτητης, εὐτυχισμένης, πραγματικὰ εὐτυχισμένης. Ἂς φιλοδοξήσει κάθε Ἕλληνας νὰ βάνει, ὅπου ταχθεῖ, ἀπὸ ἕνα λιθαράκι στὸ μεγάλο αὐτὸ ζωντανὸ μνημεῖο. Ἂς δώσει τὸ πᾶν γιὰ νὰ γίνει ἡ Κρήτη τὸ γρανιτένιο θεμέλιο, ὅπου θὰ σπάσει ἡ χιτλερικὴ θύελλα καὶ ὅπου θὰ οἰκοδομηθεῖ αὔριο τὸ μεγάλο οἰκοδόμημα τῆς λεύτερης καὶ εὐτυχισμένης Ἑλλάδος. [...]

»Μιλτιάδης Πορφυρογένης,
»μέλος τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ καὶ βουλευτὴς τοῦ Παλλαϊκοῦ Μετώπου».

(Ο Μιλτιάδης Πορφυρογένης βρισκόταν εξόριστος στην Κίμωλο κατά την ελληνική κατάρρευση του 1941. Δραπέτευσε στις αρχές Μαΐου και έφτασε στην Κρήτη. Το άρθρο αυτό έχει ημερομηνία 16 Μαΐου, δηλαδή 4 ημέρες πριν αρχίσει η επίθεση των Γερμανών, με τίτλο: «Όλοι στον αγώνα για την άμυνα της Κρήτης»).

Έκκληση της ΠΕΕΑ προς τους Συμμάχους για ενίσχυση σε πυρομαχικά:

«ΠΕΕΑ
»ΓΡΑΦΕΙΟ ΠΡΟΕΔΡΟΥ
»'Αριθ. Ε.Π. 95
»Πρὸς
»τὴν Συμμαχικὴν Στρατιωτικὴν 'Αποστολὴ
»τὴν Σοβιετικὴν Στρατιωτικὴν 'Αποστολὴ

»'Απὸ ἡμερῶν δύναμις, ὡς φαίνεται, μεραρχίας γερμανικοῦ στρατοῦ μὲ πυροβολικὸν καὶ τάνκς, ἐκκινήσασα ἐκ Λαμίας, προσέβαλε τμήματά μας κοιλάδος Σπερχειοῦ, κατευθυνομένη πρὸς Καρπενήσι, ὅπερ καὶ κατέλαβε. 'Ελεηλάτησε καὶ ἐπυρπόλησε δλοσχερῶς ἅπαντα τὰ χωρία τῆς περιφερείας. Ἑτέρα ἰσχυροτάτη φάλαγξ, ἐκκινήσασα ἐξ 'Αγρινίου καὶ κατευθυνομένη πρὸς Ἅγιον Βλάσιον, ἔφθασε εἰς γέφυραν Σιδήρων.

»Ἡμέτεραι δυνάμεις μάχονται πεισμόνως προξενοῦσαι ἀπωλείας εἰς τὸν ἐχθρόν, ἀλλ' ὡς γνωρίζετε στεροῦνται καταλλήλου ὁπλισμοῦ καὶ πυρομαχικῶν, εἰς τὴν ἔλλειψιν δὲ ταύτην ὀφείλεται ἡ σύμπτυξίς των, ἐξ ἧς ἐπέρχεται καὶ ἡ καταστροφὴ τῶν χωρίων.

»Ὁμοίως σοβαραὶ γερμανικαὶ συγκεντρώσεις σημειοῦνται εἰς περιοχὰς Μετσόβου, 'Ιωαννίνων, Ἄρτης καὶ Θεσσαλίας αἱ ὁποῖαι πιθανώτατα θὰ ἀναλάβουν ἐντὸς τῶν ἡμερῶν αὐτῶν ἐκκαθαριστικὰς ἐπιχειρήσεις ὁλοκλήρου τῆς Νοτίου Πίνδου.

»'Εν ὀνόματι τοῦ συμφέροντος τοῦ συμμαχικοῦ ἀγῶνος καὶ πρὸς ἀποφυγὴν περαιτέρω καταστροφῶν τοῦ δεινοπαθοῦντος πληθυσμοῦ, ἔχομεν καθῆκον νὰ κάμωμεν ἔκκλησιν πρὸς ὑμᾶς ἵνα ἐπέμβητε ἁρμοδίως τάχιστα πρὸς ἄμεσον ἐνίσχυσιν τῶν ἐνόπλων δυνάμεών μας εἰς τὴν περιοχὴν Πίνδου διὰ ῥίψεων ὁπλισμοῦ καὶ πυρομαχικῶν καὶ εἰ δυνατὸν καὶ δι' ἀεροπορικῆς βοηθείας. Ἔχομεν πεποίθησιν ὅτι ἐνώπιον τῆς σοβαρότητος τῆς καταστάσεως ἡ ἔκκλησίς αὕτη θὰ εἰσακουσθῆ.

»Ἕδρα τῆς ΠΕΕΑ, 10 Αὐγούστου 1944
»Ὁ Πρόεδρος τῆς ΠΕΕΑ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΒΩΛΟΣ».

(Στην έκκληση αυτή δεν δόθηκε καμιά απάντηση).

Τηλεγράφημα του Δημητρώφ («Παππού») από Μόσχα προς το ΠΓ του ΚΚΕ:

«Ἀπὸ Μακεδονίαν.

»Σᾶς μεταδίδουμε τηλ/μα ποὺ στάλθηκε ἀπό... στόπ. Ἀρχίζει στόπ. Ὁ Παπποῦς νομίζει ὅτι μὲ τὴν σημερινὴ διεθνῆ κατάσταση ἡ ἔνοπλη ἐνίσχυση πρὸς τοὺς Ἕλληνες συντρόφους ἀπέξω γενικὰ (εἶναι) ἀδύνατη. Βοήθεια ἀπὸ μέρους τῆς Βουλγαρίας ἢ Γιουγκοσλαβίας ἡ ὁποία νὰ τοὺς δέσμευε μὲ τὸ μέρος τοῦ ΕΛΑΣ ἐναντίον ἐνόπλων ἀγγλικῶν δυνάμεων, σήμερα λίγο θὰ βοηθήση τοὺς Ἕλληνες συντρόφους, ἐνῶ πάρα πολὺ θὰ μποροῦσε νὰ βλάψη τὴ Γιουγκοσλαβία καὶ Βουλγαρία. Ὅλα αὐτὰ πρέπει νὰ τὰ ὑπολογίσουν οἱ φίλοι μας οἱ Ἕλληνες.

»Ἕλληνες καὶ ΕΛΑΣ πρέπει νὰ καθορίσουν τὰ περαιτέρω βήματά τους, ξεκινώντας ἀπὸ αὐτὴ ἀκριβῶς τὴν κατάσταση, ὄχι εὐνοϊκὴ γι' αὐτούς. Δὲν πρέπει νὰ τραβήξουν σχοινί. Ἀλλὰ δείξουν ἐξαιρετικὴ εὐλυγισία καὶ ἱκανότητα χειρισμῶν γιὰ νὰ διατηρήσουν ὅσον τὸ δυνατὸν δυνάμεις τους καὶ νὰ περιμένουν εὐνοϊκότερη στιγμὴ γιὰ πραγματοποίηση δημοκρατικοῦ τους προγράμματος. Γιὰ ἑλληνικὸ κόμμα τὸ σπουδαιότερο εἶναι νὰ μὴν ἐπιτρέψη νὰ ἀπομονωθῆ ἀπὸ μάζες ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἀπὸ δημοκρατικὲς ὁμάδες ποὺ ἀνήκουν στὸ ΕΑΜ.

»Γιατί ΕΑΜ, ΓΣΕΕ καὶ χωριστὲς προσωπικότητες ἡγέτες δὲν ἀπευθύνονται ἐπίσημα στὰ Συνδικάτα καὶ Ἐργατικὸ Κόμμα Ἀγγλίας, στὶς ἀμερικανικὲς μαζικὲς ὀργανώσεις καὶ Συνδικάτα καὶ κοινὴ γνώμη ἐξωτερικοῦ γιὰ νὰ διαφωτίσουν γιὰ σκοποὺς καὶ χαρακτῆρα πάλης τους, γιὰ νὰ ξεσκεπάσουν ἑλληνικὴ ἀντιδραστικὴ κλίκα καὶ τοὺς καλέσουν ἐνίσχυσή τους; Αὐτὸ θάπρεπε νὰ κάνουν μὲ ὅλους δυνατοὺς τρόπους καὶ μέσα ἀκατάπαυστα στόπ. Πρωτότυπο στείλαμε μὲ σύνδεσμο στόπ. 15 Γενάρη.

»Λεωνίδας (Στρῖγγος)».

(Το τηλεγράφημα αυτό φέρει ημερομηνία 19 Δεκεμβρίου 1944. Ελήφθη από τον Λεωνίδα Στρίγγο ώρα 08:00΄ της 20ής Δεκεμβρίου 1944. Αλλά είχε γίνει λάθος στον κώδικα και δεν κατορθώθηκε η αποκρυπτογράφησή του. Ο Λεωνίδας Στρίγγος ζήτησε την επανάληψη της μετάδοσής του, η οποία έγινε τη 15η Ιανουαρίου 1944, οπότε αποκρυπτογραφήθηκε αμέσως και στάλθηκε στο Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ).

Η Σόφια συμφωνεί με τη Μόσχα...

«Ἀπὸ Σόφιαν

»Ἀθήνας Σιάντον. Δίνοντάς σας τὴ συμβουλὴ τοῦ Παπποῦ σύγχρονα ὑπογραμμίζουμε ὅτι πρὸς τὸ παρὸν ἐφ' ὅσον βοήθεια ἀπ' ἔξω δὲν εἶναι δυνατὴ ἔχετε καὶ αὐτὸ ὑπ' ὄψιν σας στὶς ἀποφάσεις σας. Μὲ τὶς καλύτερες ἐπιθυμίες εὐχές. Σπυριδόνωφ.

»Ἐλήφθη 20.2.1944».

(Ο Σπυριδόνωφ ήταν ο Τρ. Κοστώφ, Γραμματέας της ΚΕ του ΚΚ Βουλγαρίας).

Το ΚΚΕ, αβοήθητο και απομονωμένο, αναγκάζεται να καταπαύσει τον αγώνα στη μάχη του Δεκεμβρίου:

«Παπποῦν, Σόφιαν, Τίτο.

»Πρὸ ἀδυνάτου ἀντιμετωπίσουμε κατὰ μέτωπο ἰσχυρὰς θωρακισμένας ἀγγλικὰς δυνάμεις μετατοπίσαμε ἀνταρτοπόλεμο.

»Προωθήσεις Ἄγγλων συγκρατήθηκαν Θερμοπύλας, Καλλίδρομο καὶ στενὰ Παρνασσοῦ διὰ καταστροφῶν ὁδῶν καὶ ἐνεργητικῆς ἄμυνας. Ὁδικὲς ἀρτηρίες Ἄγγλων βάλλονται καθ' ὅλο μῆκος.

»Λόγω ἐξαντλήσεως μαχομένων τμημάτων καὶ καθυστέρησης ἀφίξεως ἐφεδρειῶν ἀναγκασθήκαμε ὑπογράψουμε δυσμενῆ ἀνακωχὴ μὲ σκοπὸ συγκεντρώσουμε ἐφεδρεῖες καὶ πετύχουμε κατὰ δυνατὸν ὑποφερτὴν πολιτικὴν λύσιν.

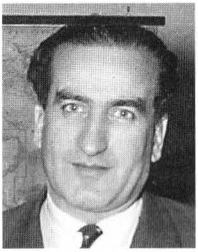
»Ἀνακωχὴ ὑποχρέωσε ἀποσύρουμε δυνάμεις μας ἀπὸ Ἀττικήν, Βοιωτίαν, μέρος Φθιώτιδος-Φωκίδος καὶ ἐπαρχιῶν Βόλου, Φαρσάλων, Δομοκοῦ. Ἐπίσης ἐγκαταλείψουμε Θεσσαλονίκην μετὰ περιοχῆς 30 χιλιομέτρων καὶ Βόρειον Πελοπόννησον ἀπὸ Ἄργος-Πύργον.

»Ἑλληνικὴ ἀντίδρασις ἄκρως ἀδιάλλακτη χάρη στὴν ἐνεργὸ ὑποστήριξη τῆς Ἀγγλίας. Διὰ τοῦτο ἔχουμε ἀπόλυτη ἀνάγκη ἠθικῆς ἐνισχύσεως ἔξωθεν. Ζητοῦμε διασυμμαχικὴ ἐπιτροπὴ ἐπιληφθῆ λύσιν ἑλληνικοῦ ζητήματος.

»Ἠθικὸν στρατοῦ μας καλόν. Μεγάλη πλειοψηφία λαοῦ ἐνεργῶς πλευρόν μας. Μὰ εἶναι ἀδύνατον κατανικήσουμε πολυάριθμες θωρακισμένες δυνάμεις καὶ μέσα Ἄγγλων.

»15.1.1945

»Σιάντος».

Σόλων-Ζέφυρος Γρηγοριάδης
Δημοσιογράφος, συγγραφέας

Γεννήθηκε στην Καστοριά τον Φεβρουάριο του 1912. Αποφοίτησε από τη σχολή Ναυτικών Δοκίμων και ονομάστηκε σημαιοφόρος του Πολεμικού Ναυτικού το 1932. Από το 1935 άρχισε τη δημοσιογραφική του καριέρα στην εφημερίδα *Εθνος* ως αρθρογράφος, σε θέματα διεθνούς στρατηγικής, πολιτικής και οικονομίας. Διετέλεσε διευθυντής του *Ρίζου της Δευτέρας* (1946-47) και του *Ταχυδρόμου* (1950) και διευθυντής σύνταξης της *Ακροπόλεως* (1950-66). Στη διάρκεια της Κατοχής εργάστηκε στον αντιστασιακό Τύπο, ενώ διετέλεσε επίσης εθνοσύμβουλος στις Κορυσχάδες και διοικητής μοίρας του αντάρτικου Ναυτικού (ΕΛΑΝ). Υπήρξε ο πρώτος Ελληνας δημοσιογράφος που καθιέρωσε τα ιστορικά αναγνώσματα στον ημερήσιο, εβδομαδιαίο και περιοδικό Τύπο (δημοσίευσε πάνω από 200). Πολλά άρθρα του για τη διεθνή στρατηγική και πολιτική δημοσιεύτηκαν σε ξένες μεγάλες εφημερίδες ή αναδημοσιεύτηκαν σε επίσημες στρατιωτικές επιθεωρήσεις του εξωτερικού. Ελαβε μέρος σε πολλές αποστολές, με σημαντικότερες αυτές στην Πολωνία (1939), στην Αίγυπτο (1939), σε Φινλανδία και Γαλλία (1940), στο Βερολίνο (1953), στο Βιετνάμ (1966), στην Πράγα (1968) κ.α. Στο πλούσιο συγγραφικό του έργο συγκαταλέγονται τα εξής βιβλία: *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, *Συνοπτική Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης*, *Δεκέμβρης-Εμφύλιος 1944-1949*, *Οικονομική Ιστορία Ελλάδας*, *Τα Φοβερά Ντοκουμέντα*, *Επεισόδιο Κέρκυρας*. Για το δημοσιογραφικό και συγγραφικό του έργο τιμήθηκε με το βραβείο «Αθανάσιος Μπότσης». Διετέλεσε μέλος της Ενωσης Συντακτών. Πέθανε στην Αθήνα, το 1994.

Και, ενώ στις Κορυσχάδες συγκροτείται η «κυβέρνηση του Βουνού», η πρώτη και δυστυχώς τελευταία κυβέρνηση της Ελεύθερης Ελλάδας, το πολιτικό παιχνίδι παίζεται μεταξύ Καΐρου και Λιβάνου. Η διάσκεψη του Λιβάνου ουσιαστικά ανοίγει το ψυχρό παιχνίδι εξουσίας ανάμεσα στα αστικά κόμματα και την Αριστερά για το ποιος θα κυριαρχήσει την επόμενη ημέρα και η συμφωνία της Καζέρτας, με την ταυτόχρονη μεταφορά της κυβέρνησης στη Νεάπολη της Ιταλίας, δείχνει με σαφήνεια την επόμενη μέρα. Μια μέρα που η αυτοπαγίδευση της Αριστεράς θα της αποστερήσει τα όποια πλεονεκτήματα στις διαπραγματεύσεις. Το παρασκήνιο οργιάζει, οι Γερμανοί ηττημένοι φεύγουν από την Ελλάδα και ο Γ. Παπανδρέου ως πρωθυπουργός στο Σύνταγμα στην πρώτη του ομιλία επισημαίνει «πιστεύομεν εις την Λαοκρατία». Ακρως παγιδευτική φράση για την Αριστερά ή όπως τελικά αποδείχθηκε η αρχή του τέλους για το πιο μαζικό λαϊκό κίνημα που αναπτύχθηκε στην κατεχόμενη Ευρώπη.
Τα Δεκεμβριανά ήταν η αναπόφευκτη κατάληξη που οδήγησε στη συμφωνία της Βάρκιζας, ίσως το μεγαλύτερο πολιτικό σφάλμα του ΚΚΕ, αφού η ηγεσία του όχι μόνο δεν είχε αντιληφθεί τις γεωπολιτικές αλλαγές που είχαν συντελεσθεί αλλά και γιατί δεν είχε αντιληφθεί ότι «η Αριστερά στην Ελλάδα πολεμούσε μόνη της...»

9789609487696